

Altaćević

O T A C D O M O V I N E G O V O R I

IZDANJE HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

ANTE STARČEVIĆ

IZABRANI SPISI

PRIREDIO

DR. BLAŽ JURIŠIĆ

ZAGREB 1945

AMTJE STARECEVO

AMTJE STARECEVO

AMTJE STARECEVO

AMTJE STARECEVO

AMTJE STARECEVO

Tisak: „Tipografija” d. d. Zagreb

I.

P R E D S T A V K E

PERPETUUM

PREDSTAVKE ŽUPANIJE RIEČKE

I.

Vaše Veličanstvo!

Uzajamno pouzdanje temeljem je i moždace svakoga, a sućanstvom i življenjem onoga nada sve uzvišenoga i za pravo reći božanstvenoga društva koje se državom zove, ono je duša društva u komu se Providnost sa svimi svojimi savršenstvi najveličanstvenije i najjasnije pokazuje.

I buduć je pouzdanje čedo iskrenosti, a iskrenost se radja samo iz svetosti svrhe i k njoj vodećih sredstva, biva u životu i država, da blagoslov Svevišnjega prati one koje zaokupiše uvjete pouzdanja, dočim Providnost drugda po nedokučivih stazah svojih, nu sa svim time u posljednjih opazivim načinom odklanja lice svoje od onih država, koje bilo kakovimi sredstvi nastoje odstupiti od pravca, koga im je vječna mudrost i kroz razum, i kroz svoju očitovanu volju, i kroz naravu stvari za mjerilo i ogledalo svih čina i težnja odredila.

Žalibože, Vaše Veličanstvo, primjerom ove istine bijahu u naše doba narodi i prijestolje Vašega Veličanstva. Jer premda izobilja Bogom nadareni svimi izvrsnostmi za biti i sami najsrčelniji i za uzmoći druge usrećiti, narodi i prijestolje Veličanstva Vašega bijahu posljednjih deset godina izvan stanja, koje im je Providnost odlučila, i to grozno stanje traje dok nakon opetovanih domaćih i izvanjskih poniženja, koja pravovjerni za opomene Svevišnjega držahu, a bezvjerni svom snagom sakriti nastojahu, posljednji rat, o kome se ne zna bijaše li nepravednije završen, ali sramotnije vodjen, ali po državu Vašega Veličanstva škodljivije dovršen, ne dokaza, da sa slobodom i srećom naroda propada takodjer sjajnost, veličanstvo i snaga prijestoljâ.

Usljed onoga gorkoga udarca, koji itako bi reći ne bijaše nego predhodnik i vjestnik ozbiljnijih događaja, usljed udarca, koji da Bog dao bio posljednji na državnom tielu Austrije, Vaše Veličanstvo, mnijemo,

nakani stupiti na stazu preporodjenja, i u toj, sudimo, namjeri izdade ukaze od 20. lanjskoga listopada, te ih proglasi mostnicom, preko koje valja da narodi i prijestolje Austrije u novi život dojdju.

Vaše Veličanstvo, županija riečka uvidja kud nuždu tud i teškoću toga preporodjenja, i buduć tvrdo uvjerena, da se ta spasonosna svrha samo kroz iskrenost i ozbiljnost narodâ i Vašega Veličanstva postići dade, županija se riečka, dok joj se mogućnost pruži, obraća k Vašemu Veličanstvu s onom iskrenošću, koja joj je baštinom njezinih otaca, koju pita kud dobro naroda i Veličanstva Vašega tud i ozbiljnost okolnosti, koja sama može ukloniti udesno nesporazumljenje, komu se obično mnogo zlo u Austriji pripisuje.

Premda ni stopu prostrane države austrijanske prejasna obitelj Veličanstva Vašega nije oružjem stekla, itako na ovome velikom prostoru kraljevina Hrvatska sama je, koja je jedino od svoje slobodne i dobre volje prejasnu Habsburžko-Lorensku obitelj za svoje ustavne kralje izabrala; narod je hrvatski samcat među austrijanskim narodima, koji niti se je svojih prava odrekao, niti su mu ona budi makar pod samom izlikom njegove krivnje oteta; pa itako narod je hrvatski jedini u Austriji, koji se s izdajstvom i tlačanjem natjecao u vjernosti i poštovitosti za svoje vladare.

Vaše Veličanstvo, kroz tristo trideset i evo četirigodišnju upravu, kojoj za temelj služijaše oskvrnjivanje onih svetih prava, koja narod hrvatski ni svojim domaćim, ni zakonitim kraljem nikada nije ustupio, kraljevina Hrvatska, ova Bogom blagoslovljena, od otaca naših krvlju dobivena i proti svim javnim neprijateljskim navalama krvlju obranjena zemlja, ova od svoje dostojne djece pravedno obožavana majka, u koliko nije Turčinu pronevjerena, raztrgana je pokrajinskim i zemljopisnim imeni, narodnostima, izudjena je načini hudobno izmišljenim i bezbožno uporabljanim, u cjelokupnosti postala je iz raja zemaljskoga suzâ dolinom, a narod hrvatski došao je u ono stanje, u komu on, razmršio se uzao okolnosti kako komu drago, već ne ima ništa za izgubiti, ništa za braniti, i da ga vjera i nada u pravednost Višnjega još ne bi uzdržavala, ovaj bi narod bio u sumnji, da li se je teže pedepse bojati za vjernost ali za vjerolomlje.

Dok u državi Vašega Veličanstva bijaše različitih, zakonom priznanih povlašćenika, narod hrvatski mogaše tlačjenje svojih svetih prava, priečenje svojih zakonitih i pravednih želja i težnja, on mogaše svoju nezasluženu nesreću pripisivati ponešto tudju uplivu ali savjetnikom prijestolja; nu kroz posljednjih deset godina, od kako niti tko bijaše vla-

stan ni voljan utjecati u odluke Vašega Veličanstva, narodu hrvatskomu nestalo je i one strašne mogućnosti.

S toga glasovi bivši raznešeni i odluke Vašega Veličanstva pravo nerazumljene ali zlohotno tumačene, pa zato jedni i druge, hvala Višnjemu i mudrosti Vašega Veličanstva, do danas ostavše u svome nečistu zametu, bijahu gorka povreda ljute i tristoljetnom bolju na tielu naroda hrvatskoga u Austriji krvavivše rane, glasovi kao da je kraljevina Hrvatska na zapovied Veličanstva Vašega držana udioničtvovati u nekakovu austrijansko-državnom vieću saboru li; da Vaše Veličanstvo kani Medjumurje Ungariji prědati; da ljudi po službenicih samo od Vašega Veličanstva odvisćih, narodu po Dalmaciji i po Vojničkoj Krajini silom narinjeni, ondješnje pučanstvo proti njegovoj vlastitoj utrobi razjaruju, buduć ga proti sjedinjenju sa samim sobom, bez razbora sredstvá i načinâ uzbijaju, a otačbenike, muže koji nastoje sreću naroda s veličanstvom priestolja sljubiti, ocrnjuju i progone; da svečana i opetovana obećanja starijih Vašega Veličanstva u pogledu Vojničke Granice, obećanja uslied pravedne želje naroda hrvatskoga izdana, služe za pakostnu poslovicu, koja uči, da je obećanje dokaz o protivnoj namjeri; odluke Vašega Veličanstva, kao da uslied zapoviedi Vašega Veličanstva sabor hrvatski ima odnošenje ove kraljevine naprama kraljevini Ungariji ustanoviti; da naimenovanje budi kakovih dostojanstvenika i službenika za kraljevinu Hrvatsku i uvadjanje bilo kakovih oblasti izvan ove kraljevine, za Hrvate, nije samo zavremeni, do povraćenja zakonita stanja nuždni i samo zato izgovorivi postupak Vašega Veličanstva.

Vaše Veličanstvo, da bi rećeni zlokobni glasovi i odluke na istinu bile oslonjene, narod bi hrvatski, sviestan da je u pravu, svečano pred Bogom i čovječanstvom prosvjedio proti svakomu bezzakonju i nasilju.

Narod hrvatski ima držanstva samo naprama osebi svoga zakonita kralja, držanstva koja iztiču samo iz ugovora što su ga sklopili otcí naši s prejasnom obitelji Vašega Veličanstva, iz ugovora, koga su i oni vazda sveto obdržavali, i koga ćemo i mi, kako i sjajno priestolje Vašega Veličanstva, na vieke neoskvrnivo štovati i obdržavati; nu napram svakome, i Austrije, narodu kraljevina će se Hrvatska samo onda ćutiti držanom, kada se držanstvi kroz međunarodne ugovore slobodna obveže.

Medjumurje, kon što bijaše s ovaj kraj zadnjih dvieh stotina godina, ne kroz krivnju naroda hrvatskoga, tudjincu pronevjereno, povratio je ovoj kraljevini onaj muž, koji no je i priestolje Vašega Veličanstva u najpogibeljnije dosad vrieme s narodom hrvatskim obranio, i ovo udo naše domovine, ako bi se na njemu razvila zastava makar čija, nu za

neodvisnu od Vašega Veličanstva priznana, mi ćemo znati mačem obraniti; a drugo makar kakovo odstranjenje ovoga uda od Hrvatske, kako i svaku drugu povredu pravâ samostalnosti ove kraljevine, narod hrvatski ne može nego smatrati za dokaz, da prijestolje prejasne obitelji Vašega Veličanstva za navieke razkida onaj sveti i ugovorni savez, koji jedini ovu kraljevinu s njezinim zakonitim kraljem spaja.

Vojnička Krajina, ova mala, ova upropašćena zemlja, uz sve ostale neizbrojive terete, daje i sama uzdržava jaku četvrtinu vojničstva ciele velike Austrije; ovo nevoljničstvo bez primjera, kad bi i zakonito bilo, narod hrvatski, sve da bi i držan i voljan bio, ne može dulje podnašati.

Kraljevina Hrvatska nikada nije imala naprama kraljevini Ungariji druga zakonita odnošenja negoli naprama bilo kojoj drugoj državi pod suncem, a odnošenja naše kraljevine naprama kralju od Ungarije, u koliko je on kraljem i Hrvatske, jasna su i sveta, tē se mogu samo medju našim narodom i osebom našega kralja bez svakoga upliva njegovih drugih posjedovanja i naroda pretresivati i odkazivati.

Izvišega, buduć medjunarodan rat ukida sva možda obstojavša odnošenja medju narodi, buduć kraljevina Hrvatska, i za vladanja prejasne obitelji Habsburžko-Lorenske, počev od prašukundjeda Vašega Veličanstva Habsburga Ferdinanda I. do godine 1848., proti Ivanu Zapolji i svim nezakonitim načelnikom Ungarije, kako i proti svakoj drugoj zastavi vojeva ne kao pokrajina ali prikrp bilo Austrije bilo ijedne druge zemlje ali krune, nēgo kao kraljevina od svake države podpuno nezavisna; buduć u svih dosadašnjih ratih proti Ungariji kraljevina Hrvatska slavodobitno hrva: zlohotno natezanje dotične odluke Vašega Veličanstva ostaje kod nas tim većma bez svake opazke i posljedice, što se Vaše Veličanstvo pozivlje na sankciju pragmatičku, na ponovljenje i razširenje ugovora medju kraljevinom Hrvatskom i prijestoljem Vašega Veličanstva, na ugovor koga su otcī naši bez pitanja i potvrđenja bilo Ungarije bilo koga, mu drago drugoga, deset godina prije negoli to Ungarija učini, obnovili i do danas podpuno obdržali, hudožno tumačenjē, koje neprijatelji nas i Vašega Veličanstva onim odlukam podmeću, odbija kraljevina ova tim radostnije i sigurnije, što narod hrvatski za grehotu, da, za bezbožje smatra i pomisliti, da bi itko, a kamo li otčinsko srdce Vašega Veličanstvo moglo nasilnim potezom pera htjeti podložiti narod hrvatski onoj kraljevini, koju je on vazda mačem u ruci na obdržavanje medjunarodnih i zakonitu prijestolju dužnih držanstva primorao; narod hrvatski sciēni za sablazan i misao kao da je jedini uspjeh njegovih tristogodišnjih slavodobića taj, da on bude nasilnim načinom po onome otčin-

stan ni voljan utjecati u odluke Vašega Veličanstva, narodu hrvatskomu nestalo je i one strašne mogućnosti.

S toga glasovi bivši raznešeni i odluke Vašega Veličanstva pravo nerazumljene ali zlohотно tumačene, pa zato jedni i druge, hvala Višnjemu i mudrosti Vašega Veličanstva, do danas ostavše u svome nečistu zametu, bijahu gorka povreda ljute i tristoljetnom bolju na tielu naroda hrvatskoga u Austriji krvavivše rane, glasovi kao da je kraljevina Hrvatska na zapovied Veličanstva Vašega držana udioničtvovati u nekakovu austrijansko-državnom vieću saboru li; da Vaše Veličanstvo kani Medjumurje Ungariji prědati; da ljudi po službenicih samo od Vašega Veličanstva odvisećih, narodu po Dalmaciji i po Vojničkoj Krajini silom narinjeni, ondješnje pučanstvo proti njegovoj vlastitoj utrobi razjaruju, buduć ga proti sjedinjenju sa samim sobom, bez razbora sredstvá i načinâ uzbijaju, a otačbenike, muže koji nastoje sreću naroda s veličanstvom priestolja sljubiti, ocrnjuju i progone; da svečana i opetovana obećanja starijih Vašega Veličanstva u pogledu Vojničke Granice, obećanja uslied pravedne želje naroda hrvatskoga izdana, služe za pakostnu poslovicu, koja uči, da je obećanje dokaz o protivnoj namjeri; odluke Vašega Veličanstva, kao da uslied zapoviedi Vašega Veličanstva sabor hrvatski ima odnošenje ove kraljevine naprama kraljevini Ungariji ustanoviti; da naimenovanje budi kakovih dostojanstvenika i službenika za kraljevinu Hrvatsku i uvadjanje bilo kakovih oblasti izvan ove kraljevine, za Hrvate, nije samo zavremeni, do povraćenja zakonita stanja nuždni i samo zato izgovorivi postupak Vašega Veličanstva.

Vaše Veličanstvo, da bi rečeni zlokovni glasovi i odluke na istinu bile oslonjene, narod bi hrvatski, sviestan da je u pravu, svečano pred Bogom i čovječanstvom prosvjedio proti svakomu bezzakonju i nasilju.

Narod hrvatski ima držanstva samo naprama osebi svoga zakonita kralja, držanstva koja iztiču samo iz ugovora što su ga sklopili otcí naši s prejasnom obitelji Vašega Veličanstva, iz ugovora, koga su i oni vazda sveto obdržavali, i koga ćemo i mi, kako i sjajno priestolje Vašega Veličanstva, na vieke neoskrvniavo štovati i obdržavati; nu napram svakome, i Austrije, narodu kraljevina će se Hrvatska samo onda ćutiti držanom, kada se držanstvi kroz međunarodne ugovore slobodna obveže.

Medjumurje, kon što bijaše s ovaj kraj zadnjih dvieh stotina godina, ne kroz krivnju naroda hrvatskoga, tudjincu pronevjereno, povratio je ovoj kraljevini onaj muž, koji no je i priestolje Vašega Veličanstva u najpogibeljnije dosad vrieme s narodom hrvatskim obranio, i ovo udo naše domovine, ako bi se na njemu razvila zastava makar čija, nu za

neodvisnu od Vašega Veličanstva priznana, mi ćemo znati mačem obraniti; a drugo, makar kakovo odstranjenje ovoga uda od Hrvatske, kako i svaku drugu povredu pravâ samostalnosti ove kraljevine, narod hrvatski ne može nego smatrati za dokaz, da prijestolje prejasne obitelji Vašega Veličanstva za navieke razkida onaj sveti i ugovorni savez, koji jedini ovu kraljevinu s njezinim zakonitim kraljem spaja.

Vojnička Krajina, ova mala, ova upropašćena zemlja, uz sve ostale neizbrojive terete, daje i sama uzdržava jaku četvrtinu vojničstva ciele velike Austrije; ovo nevoljničstvo bez primjera, kad bi i zakonito bilo, narod hrvatski, sve da bi i držan i voljan bio, ne može dulje podnašati.

Kraljevina Hrvatska nikada nije imala naprama kraljevini Ungariji druga zakonita odnošenja negoli naprama bilo kojoj drugoj državi pod suncem, a odnošenja naše kraljevine naprama kralju od Ungarije, u koliko je on kraljem i Hrvatske, jasna su i sveta, te se mogu samo medju našim narodom i osobom našega kralja bez svakoga upliva njegovih drugih posjedovanja i naroda pretresivati i odkaživati.

Izvišega, buduć međjunarodan rat ukida sva možda obstojava odnošenja medju narodima, buduć kraljevina Hrvatska, i za vladanja prejasne obitelji Habsburško-Lorenske, počev od prašukundjeda Vašega Veličanstva Habsburga Ferdinanda I. do godine 1848., proti Ivanu Zapolji i svim nezakonitim načelnikom Ungarije, kako i proti svakoj drugoj zastavi vojeva ne kao pokrajina ali prikrp bilo Austrije bilo ijedne druge zemlje ali krune, nego kao kraljevina od svake države podpuno nezavisna; buduć u svih dosadašnjih ratih proti Ungariji kraljevina Hrvatska slavodobitno hrva: zlohotno natezanje dotične odluke Vašega Veličanstva ostaje kod nas tim većma bez svake opazke i posljedice, što se Vaše Veličanstvo pozivlje na sankciju pragmatičku, na ponovljenje i razširenje ugovora medju kraljevinom Hrvatskom i prijestoljem Vašega Veličanstva, na ugovor koga su otcima naši bez pitanja i potvrđenja bilo Ungarije bilo koga, mu drago drugoga, deset godina prije negoli to Ungarija učini, obnovili i do danas podpuno obdržali, hudobno tumačenjč, koje neprijatelji nas i Vašega Veličanstva onim odlukam podmeću, odbija kraljevina ova tim radostnije i sigurnije, što narod hrvatski za grehotu, da, za bezbožje smatra i pomisliti, da bi itko, a kamo li otčinsko srdce Vašega Veličanstvo moglo nasilnim potezom pera htjeti podložiti narod hrvatski onoj kraljevini, koju je on vazda mačem u ruci na obdržavanje međjunarodnih i zakonitu prijestolju dužnih držanstva primorao; narod hrvatski scienu za sablazan i misao kao da je jedini uspjeh njegovih tristogodišnjih slavodobića taj, da on bude nasilnim načinom po onome otčin-

skome prijestolju, koje ponajviše ovome narodu ima zahvaliti svoj obstanak i svoje veličanstvo, žrtvovan onoj kraljevini koju je on toliko puta podložio, da joj bude narod hrvatski žrtvovan samo zato, jer je on nju kroz tri stoljeća u zakonitoj podložnosti prejasnoga prijestolja Vašega Veličanstva uzdržao.

Naimenovanje svih dostojanstvenika i službenika kraljstva, i uvođenje bilo kakovih oblasti, narod je hrvatski samo svomu zakonitu saboru povjeravao, i on će ovo sveto pravo dotle znat uzdržati, dok upitav volju božju, svoju duševnost i dobro svoje domovine, zakonom slobodne svoje volje i o tih stvarih drugačije ne odluči.

Vaše Veličanstvo, županija riečka odbiv hudobno pletivo zlohotnika svojih i Vašega Veličanstva, goji tvrdi nadu u podpuno izpunjenje povelje od 20. lanjskoga listopada, i u onome izpunjenju ona vidi preporodjenje i svoje i ono ciele Austrije.

Jer kad Vaše Veličanstvo ustanovi, da ono bude na historičkom temelju zakone s narodi smatrati i izdavati, i da ono bude takove zakone ne samo zakletvom posvetiti, nego i za obdržavanje njihovo pružiti jamstvo, budući u mnoštvu izrekâ, koje se danas za zakon izdaju, nije nijedna voljom kraljevine Hrvatske izdana i uvedena, budući je nespodoba i pomisliti, da bi Vaše Veličanstvo prisegom, koju će, prigodom svoga krunjenja za kralja Hrvatima u Zagrebu, ovome narodu položiti, posvetilo današnja nezakonita obdžateljstva u ovoj kraljevini, županija riečka ne može u rečenoj povelji Vašega Veličanstva naći drugi, pravom kraljevine i sreći prijestolja Vašega Veličanstva primjereniji razumak, nego da će Vaše Veličanstvo udijl upodpuniti kraljevinu Hrvatsku u onome obsegu, koga je ona imala kadno je prejasnoj obitelji Vašega Veličanstva, kao svojim ustavnim i samo na toliko zakonitim kraljem, svoj udes povjerila; da će u tu svrhu Vaše Veličanstvo i Vojničkoj Krajini odmah ustavnu slobodu povratiti; za ono udo kraljevine, što bez krivnje naroda hrvatskoga još pod turskim gospodstvom čezne, da će Vaše Veličanstvo našoj kraljevini primjernu odštetu dati; uz to da će Vaše Veličanstvo i onaj kus Dalmacije s otoci, i sav južno- i sjeverno-zapadni kraj nekadašnje velike kraljevine Hrvatske, riečju sve one među Sočom i Njemačkom ležeće pokrajine, koje s ostalom kraljevinom Hrvatskom državni ugovor s prejasnom obitelji Vašega Veličanstva ne sklopiše, tim pripravnije ovoj kraljevini s privoljenjem stanovništva pridružiti, što će se tim združenjem, uz izpunjenje najtoplijih i najsvećijih želja naroda po krvi, po jeziku, po prošlosti, i ako Bog da u budućnosti jednoga, takodjer i prijestolje Veličanstva Vašega najdostojnije uz-

veličiti, ojačiti i osigurati; da će Vaše Veličanstvo tako upodpunjenoj kraljevini Hrvatskoj povrativ njezina sveta i toliko puta krvlju vjernosti zapečaćena prava, udilj sazvati sabor ciele kraljevine, te ovomu predav njegovu starinsku oblast, svetom prisegom pred licem Boga i svih naroda posvetiv zakonito i nada sve nužno preporodjenje ovoga naroda, krepko usloniti se proti svim domaćim i izvanjskim neprijateljem, na zaštitu Višnjega, branitelja kreposti i pravice, i na snažne, Europi poznane desnice Hrvatâ.

Za jamstvo svoga ustava, za sigurnost svoje slobode, kraljevina bi Hrvatska na temelju gorkih dosadašnjih uspomena i iskustva samo onda iskala priznanje svoje neodvisnosti kao kraljevine od strane velevlasti, kad bi nekojim javno ulagam, a potajno urotnikom proti Veličanstvu Vašemu pošlo za rukom izposlovati, što Bog ne dao i mi ne vjerujemo, da Veličanstvo Vaše i svim ostalim narodom Austrije ne podieli nuždam njihovim primjeran ustav.

Vaše Veličanstvo, riečka županija scieni, da je ona time već na početku svoga novoustavnoga života po mogućnosti izpunila svoje sveto držanstvo naprama svojoj nedostojno upropašćenoj domovini, da je ona ponajprva dala dokaz najsajjniji o svome pouzdanju i o svojoj iskrenosti naprama Vašemu Veličanstvu, te s toga ona će u vrtlogu događaja, koje predusresti stoji samo od Veličanstva Vašega, a kojima, ako nastanu, ni kraljevina Hrvatska ne bi odoljela, u svojoj duševnosti naći utjehu i zagovor, — riečka županija sudi, da joj za ovaj čas ne ostaje druga, nego u svesrdnih molitvah prositi oca i sudca narodâ, ne bi li se on uzdostojao, srdce Vašega Veličanstva, u kratko vrijeme mnogimi ćučenji občinjeno, razsladiti novim ćučenjem svoga blagoslova, ćučenjem koje se radja u srcih vladarâ iz ljubavi slobodnih i srećnih naroda.

Dano iz naše velike skupštine, držane u Bakru, na 19. i sljedećih danih mjeseca veljače 1861.

IV.

P R E D S T A V K A

Mila braćo i prijatelji!

Odkako je po tudjincih kupljenim ljudem pošlo za rukom zamrsiti pojme i pokvariti poviest narodâ na iztoku Europe, od onda zaprieti ovim narodom pogibelj sužanjstva, pogibelj, koja niče isto tako iz potištenosti kako i iz taštine narodne; a odkada se našlo državnika, koji bez obzira i na susjedne države mniju, da potkav onu hudobnu osnovu izmišljotinâ svojimi plitkimi i sebičnimi nazori, budu si skrojiti veličanstvo, od ono doba uzbijaju se ovi narodi od svakoga napredovanja, te stoga i prijestolja njihova namjesto da napreduju, po želji i namjeri drugih, zajedno s narodi propadaju.

Dogodjaji godine 1848. u Austriji ne bijahu nego naravska posljedica, današnji trulež iztoka Europe, današnje stanje naroda hrvatskoga i narodâ Ungarije, kako i ono njihova otčinskoga prijestolja, stanje u komu ostati nije moguće, a iz koga nazad ne zna se, naprvo ne umi se, po svoj prilici svršetak je onoga paklenoga, onoga nesreće i umiranja bez smrti pletiva, koje se dalje nastaviti već ne da, nu koje bi se možda još dalo na korist narodâ i prijestolja nadomjestiti upravnom niću života, niću slobode i sreće.

Ali s našom, mila braćo i prijatelji, željom i težnjom o uživoćenju onoga preporodjenja, ne sporedi razložna nada na žudjeni uspjeh, nego uvjereni, da se tamna prošlost već ne može povratiti, da se strašna sadašnjost ne može uzdržati, predamo time većma pred budućnošću, čime nam se ona čini neizvjestnijom, i po sve pute kon mnogih težkih boli dosezivom.

Jer zahtievanje hrvatskoga Medjumurja i hrvatske Rieke po Magjarih, nasrtanje Magjarâ na hrvatski narod i s ovaj kraj Dunaja i Drave, pitanje o ustanovljenju odnošenja kraljevine Hrvatske naprama kraljevini Ungariji, ove i ovakove pojave za što je moći smatrati ako ne za

starinske grieha, koji i kakovi vazda su bili i vazda će biti ljuto pedep-sani, a ponavljanje ovih pojava u sej doba gdje množinu naših domaćih neprijatelja ona izvanjskih nadkriljuje, gdje i bratimska sloga težkom bi mukom dohrvala izvanjskim splētkam i zasjedam, gdje je s nesrećom i s razkolničtvom našim skupčano izpunjenje davne želje našega i svake slobode zakleta neprijatelja, gdje je propast naša klicom stalne sreće neprijatelja naših, ponavljanje nepravda i uvreda medju nami u sej doba, što je ako ne pečat, koga mi sami hrlimo na odsudu našu već podpisanu pritisnuti?

Radujemo se, što možemo, kako smo obsvjedočeni, zduševno izpo-vjediti, da ljudi, koji ovu smutnju medju narodom hrvatskim i medju narodi Ungarije, navlastito mēdju narodom magjarskim snuju, ne samo nisu Ungarci, nisu, pa bili tko i zvali se kako im drago, Magjari, nego su pojedini izrodi Ungarije, izrodi Magjara, nego su sliepo, makar kroz desetu ruku, orudje onoga izvanjskoga neprijatelja, koji nam svima o glavi radi — radujemo se, mila braćo i prijatelji, što možemo to obsvje-dočenje iskreno izpoviedati; nu isto tako žao nam je što ne možemo dokaze i razloge našega obsvjedočenja osim naravské slutnje i poziva na najbližnju budućnost prikazati vam, ali i time, sudimo, dosta vam jasno govorimo: — čista i ljubeća se srдца najmanje rieči trebaju.

S toga ne ćemo spominjati, da Ungarija bude očutiti posljedice gra-bežljivosti i nepravice, ako zakoniti sabor Ungarije pravedno ne povрати Hrvatskoj Medjumurje, koje, da još u drugoj polovici XVII. vieka bijaše udo Hrvatske, Magjari bi barem iz uspomenicâ svoga Nikole grofa Bet-lena morali znati; Medjumurje, koje no je Ungariji nepravédno i na naj-veću njezinu štetu predano po onome, koji bez vjerolomlja ne smi ono zemljište nikomu darivati; da je i grad Rieka, kako i sva naša domovina, krvlju hrvatskom dobivena i obranjena; da ovaj grad niti je kada zako-nito spadao na Ungariju ali pogotovu pod Magjare, niti da on ikada tamo može spadati; da ovaj grad skupa s kotarom njegovim zauzimlje jedva tisuće srednjih koraka mora, a da ostali kus ovdašnjega Primorja hrvat-skoga, spadajući na ovu županiju, i ime Magjara kao i ono Niemca pozna, i da on do ovih obih imena i naroda istu ljubav goji; da ovdašnji tako zvani prijatelji Magjara, kako i ostali mutitelji sloge i ljubavi naroda naših, nisu drugo nego rukovēt tudjinaca, koje korist ovdje udo-maći, pa ih ona i danas čini sredstvom sebičnih po nas sve ubitačnih svrha, — mi ne ćemo ovdje razglabati ove stvari, koje samo oni ne znadu, kojima su nečiste strasti i posljednju iskru razuma ugasile, ali oni, koji na svoju nesreću na tudjih noguh idu, ali napokon oni, koji se

iz povoja narodna djetinstva još nisu izvukli; nu mi ćemo vam u kratko otkriti naše mnienje o pitanju odnošenja naše kraljevine naprama kraljevini Ungariji.

I držeć se svete istine, da kraljevinē Hrvatska i Ungarija bez ičijega pitanja i potvrđenja mogu međunarodne ugovore sklapati, u koliko se timi ugovori samo oseba njihova zakonita kralja ne vriedja, mi se na bilo čiji, osim ovih obih kraljevina, poziv na ustanovljenje makar kakova odnošenja medju ovimi kraljevinami ni malo ne obaziremo; buduć bi, kad bi bilo na želje i težnje ljudi i narodâ, na svoj zemlji samo jedna država bila i u ovoj bi državi toliko vladara gospodilo, koliko je čovječjih glava, mi se ne ćemo kod državne namjere naših naroda zadržavati; buduć svim nezasukanikom poznano, da medju ovimi kraljevinami, u pogledu vladarstva, nikada nije bilo drugoga zakonita odnošenja negoli medju njih kojom i bilo kojom drugom kraljevinom. ne ćemo se upuščati u dokaživanje podpune neodvisnosti svake ove kraljevine od druge ih; napokon buduć sudimo, da se zakoni za ljude i za narode kroje, a da se ljudi i narodi ne radjaju za zakone, u supor istini, da su ove obje kraljevine dosad neodvisne medju se bile, mi bi se za njihovo sjedinjenje izustili, kad bi to sreća naših naroda pitala, kao što bi radili o razdruženju ovih kraljevina, sve da bi one dosad makar kako bile sjedinjene, ako bi to razdruženje po sve naše narode spasonosno bilo: mi ćemo vam naše mnienje o združenju naših kraljevina samo s gledišta državna i gospodarstvena priobćiti.

Narodi na iztoku Europe stoje medju se u onome brojnome i zemljopisnome odnošenju, da ih jedan drugome ne može naškoditi bez da i on sam štetu ne trpi: ovi narodi, združeni pod jednu makar kakovu upravu, pod jedno budi kakovo zakonarstvo, ne samo da ne mogu biti srećni, nego oni moraju do koji čas postati plienom tudjinca. Ovu izreku, premda se mnogima čudna čini, a i doista jest čudna jer neobična, mi smatramo za glas prošlosti i sadašnjosti; protiviti se ovoj izreki mi držimo za istovjetno sa srnuti u propast. Prošlost ovih naroda sasvim je drugačija u istini, u poviesti, negoli ju nekoji narodom prikažuju.

Jer, kod seljenja narodâ ostade u ovih zemljah hrpa po krvi, i ako su kakov narodni jezik imali, po jeziku različnih pućića, koji se u desnodunajskoj kraljevini Hrvatskoj do XIII. vieka pohrvatiše, a na lievoj strani ove rieke mnogi se kroz stoljeća takoder raznarodiše, a nekolika ih do prošloga vieka, jedni, uda većih naroda do danas, narodnošću medju se nepomiešani ostadoše. Kad se u IX. vieku kraljevina Hrvatska na desetak po nekoji način državâ razdielila, tada uteče nekoji pućić,

protjeran po pučiću, komu se danas ni za trag ne zna, iz gliba Volge nad Krim, od onuda opet protjeran po onome pučiću jedva uteče u Moldaviju, i napokon iz Moldavije protjeran po onome pučiću uteče u glib Tise, odkuda se do polovice X. veka ni za stopu nije pomakao. Na cijelom putu svoga bježanja ovaj se pučić nije na nijedan narod namjerio, te kako nijednu prvašnju, tako on nije ni onu postojbinu na Tisi oružjem dobio. Ako Magjari nisu ovaj jedva utekavši pučić, o Magjarih poviest zna upravo onoliko koliko i o desetcih sličnih im pučića u Rusiji.

Puk magjarski združi se s ostanci Oboracâ, s Jazigci, sa Sekulci, s Rumunji, i s ostalimi puci Ungarije u državno tielo, ka komu pristupi i bivši hrvatski Banat i bivše hrvatsko Dunajo-Muro-Dravlje, te se ta država prozva Ungarijom. Ako su Magjari u polovici X. veka imali kakovo narodno ime, sva je prilika, da ono bijaše Turak ili Turčin, a to jër ih dvor carigradski u službeni naslovu tako zove, dočim osim nekih bizantinskih pisaca, koji i Magjarom davahu ime Turaka, ime starinsko i pod kojim takodjer mnogi klativši se pučići i drugi narodi dolazijahu, o narodu Magjara kao takovu nitko ništa ne zapisa. Pod imeni bo n. p. Hun, Ungarac, Oborac, i t. d., koja nekoji počev od prošloga veka na Magjare svom silom natežu, dolazi narod i hrvatski na stoljeća, kon što Huni i Oborci propadoše, na stoljeća prije negoli se za narod magjarski igdje znalo; ova imena običavahu pisci onoga doba različnim narodom davati, pod ovimi imeni spisana je najsajjnija poviest naroda hrvatskoga, te s toga je i Hrvat u ime Ungarac narodno, sveto, kakono je n. p. Francezu ime Gal, ali Niemcu ime German; nu ime Magjar bijaše do prošloga veka u hrvatskom jeziku sasvim nepoznato, nêčuvano.

Kako leži već i u duhu srednjega veka, i u naravi države naseljene mnogimi puci, kojih se itako nijedan nije uzvisio do svijesti ali do dostojanstva naroda, tako i poviest Ungarije bistro pokazuje, da u ovoj državi bijaše vlastelinstvo i svećenstvo neomedjašeno naprama ostalom stanovništvu, a prijestolje neograničeno naprama svoj kraljevini; da o narodu ali ako se hoće o narodih Ungarije, u ono doba, može se samo iz vjetra u maglu govoriti, sama bo latinština spaja gospodivše stališe kraljevine. Za svih tako zvanih Arpadovića, t. j. do XIV. veka prodavaše se Ungarci javno u sužanjstvo, prijestolje Ungarije mogaše i najprvoga dostojanstvenika kraljestva, bez ičijega pitanja i bez svake posljedice, po svome kuhtiću bičovati i smaknuti: do XIV. veka Ungarija bijaše jedina despotička država u Europi. U XIV. veku počese i Ungarci, po onu Poljakâ, kralje si izabirati, te tako dobiše polakšicâ, koje polag snage ali slaboće kralja svojih, i uzdržaše što podpuno što barem ponešto, nu kako od prije

uz »zlatno pismo Andrije II.« tako i poslije ostade neomedjašenost prijestolja na svu kraljevinu tako netaknuta, da je kraljevina Ungarija usljed ugovora sama njezina prijestolja, na prejasnu obitelj Habsburga pala, usljed ugovora proti komu ta kraljevina za života kralja Ladislava i sina mu Ludovika II. ni rieč ne progovori, usljed ugovora na temelju koga Habsburg Ferdinand I. prijestolje Ungarije posjede, i kon što bijahu, s gledišta ondašnjega prava kraljâ Ungarije, buntovnici upokoreni, na temelju onoga ugovora bude Habsburg Ferdinand I. za kralja Ungarije priznan.

Kad onaj kus Hrvatske, koji pridrža naslov kraljestva hrvatskoga, izabra kralje od Ungarije za svoje ustavne kralje, tada ovaj komad Hrvatske, pridržav svoju podpunu neodvisnost i samostalnost, po nekoji način dobi, osvoji Ungariju.

Jer dočim Ungarci bijahu iz ove Hrvatske bezuvjetno izključeni u svakom pogledu, Hrvati mogahu sva dostojanstva, sve službe i posjedovanja u Ungariji dobivati i obnašati, kako no ih doista dobivahu i obnašahu. Nijedan zakon Ungarije, kao takov, ne proteza se na ovu kraljevinu Hrvatsku; narod hrvatski ne samo da ne imadijaše nikakovo držanstvo naprama kraljem od Ungarije kao takovima, nu da ovaj narod tako nježno razlučiva u istoj osebi kralja svoga od kralja Ungarije, da Andrija II., naš skupni kralj, išavši u Palestinu ne kao kralj Hrvatâ nego kao kralj Ungarije, s dopušćenjem Hrvatâ došav preko naše zemlje do Splita, pred ovim gradom moradijaše na prostu zraku čekati na rješenje svoje prošnje, u kojoj molijaše Splićane, da bi mu dozvolili u njihov grad unići.

Nu Bela IV., koji imadijaše i za vlastiti svoj život i za obstanak Ungarije zahvaliti samu narodu hrvatskome, uvidiv da Hrvatom za postati gospodarom Ungarije ne treba drugo nego samo volja, dieleć povlastice te time primamljujuć pojedine sinove po Hrvatskoj, poče vriedjati prava vladarstva ove kraljevine. — Obitelj Anjouâ, kojoj sami narod hrvatski dade prijestolje svoje i ono Ungarije, slijedjaše stope Bele IV. naprama Hrvatom, a Matija Korvin, koga narod hrvatski velikim u ratih učini, malo što ne izjednači kraljevinu Hrvatsku kraljevini Ungariji. I polag svih ovih povreda samostalnosti kraljevine Hrvatske, zakonom obstoja neodvisnost i samostalno vladarstvo naroda hrvatskoga na toliko, da Habsburg Ferdinand I. kroz svoje poslanike nastoja oko naroda hrvatskoga, da bi ga za svoga ustavna kralja izabrao, a to, buduć on kraljevinu Ungariju već po ugovoru imadijaše, jer bijaše obsvjedočen, da, do osebe kralja, narod hrvatski s narodi Ungarije ništo ne veže, da

za postati kraljem Hrvata nije dosta biti kraljem Ungarije, nego da treba u tu svrhu od naroda hrvatskoga biti za kralja izabranu.

Prvi grieh, što ga učini kraljevina Ungarija za kraljevanja prejasne obitelji Habsburga, bijaše onaj, da ona dopusti Austriji Hrvatsku razkomadati i upropastiti. — Ovim bo načinom narod hrvatski, buduće ne mogaše, kako no to od prije biva, svom svojom snagom braniti našu skupnu slobodu, moradijaše, na svih nas nesreću, postati orudjem bečke sebičnosti. Drugi grieh Ungarije bijaše kad ona dopusti, da Austrija Hrvate nasilno podloži zakonom Ungarije, i kad ova kraljevina privoli, da hrvatski poklisari udioničtvuju kod saborâ Ungarije. Na ovaj bo način postade svako sporazumljenje, svako pomirenje, svaka sloga, svaki napredak ovih obih kraljevina sasvim nemogućim, a namjesto svega toga ukorieni se mržnja i neprijateljstvo među ovimi narodima, kojima je zajednička ljubav i pomoć upravo jedinim življem narodna obstanka i srećna života.

Mila braćo i prijatelji, da ne bude onih grieha, ne bi bila tudja hudo ba našu zajedničku svetu domovinu mučeničkom krvlju njezinih sinova natapala, ne bi ju bili naši narodi svojim suzama zalivali, ne bi se znalo za »mesarenje prešovsko«, za mučenike naše na galijah španjolskih, ne bi bile i tudje tamnice odjekivale jaukom naših skupnih nedužnih žrtva, ne bi se bila braća, pod izlikom vjerezakona, na korist tudjinca, dvjesto godina razala i progonila, ne bi se bila godina 1848. izvrgla u sadašnjost, koje strahotu nadkriljuje u očih nezasliepljenih otačbenika samo nevo lja, koja nam je u buduće svima namienjena.

Kad bijahu naši narodi već izpili otrov, što no ju pakao znadijaše obsjenom vjerezakonske svetinje sakriti i osladiti, kad sjeverno carstvo položi temelj svojoj budućej veličini, tada nam bude pružena otrov narodnosti.

Mila braćo i prijatelji, mi držimo narodnost za svetinju, i plašimo se onoga, koji ju manje ljubi negoli mi, a to jer takova smatramo za utvoru, koja je lišena, poslije ćućenja čiste duševnosti i onoga slobode, najugodnijega i najveličanstvenijega čuvstva, što ga narava čovječja može imati; nu mi vam iskreno izpoviedamo, da se pod izlikom narodnosti radilo i da se radi o nesreći svih naš, i da nam se narodnost, ako se za vremena ne osviestimo i ne stupimo na pravu stazu, svima bude glave vrći.

Jer odkako se u prošlom vieku, na tudje poticanje, našlo pisaca, koji izhitiv naslov »kralja apoštolskoga« učijahu, da su Magjari unuci Hunâ, da su oni oružjem zauzeli Ungariju, te da su oni jedini gospodu-

jući narod u toj kraljevini, odkako se našlo plitkih i taštih Magjara, koji onu paklenu zamku primiše za istinu; odkako se vlastelinstvo Ugarije, opazivše na kojoj je strani prijestolje Austrije, bez razbora izdalo za Magjare; odkako tim načinom posvojiše Magjari prava i poviest ciele Ugarije, koje su oni u mnogih pogledih najzadnje, a u nijednome nisu najprvo udo; jednom riečju, odkako se nastoji, da se na grobu svih narodnosti u iztoku Europe digne narodnost magjarska, narodnost za koju se kao takovu još za Matije Korvina manje znalo u Ugariji, negoli se u toj kraljevini danas zna za narodnost n. p. sikulsku ali kumansku — od to doba postade narod magjarski, u očih svih naroda na iztoku Europe i svih poznavalaca ovdješnjega povjestničkoga stanja, zlotvorom i nepravednikom, od to doba ne može narod magjarski ni u najsvetijih težnjah napredovati, od to su doba i svim ostalim ovim narodom, buduć svu snagu moraju upotrebljavati na samu obranu, krila napredka podrezana.

Kad bijahu Magjari na nepravednu putu daleko odmašili, kad Europa scienu, da je opazila pogibelj, koja joj od sjevera prieti, nada sve pod okriljem urote prijestoljâ naperene proti narodom, hoćemo da rećemo pod okriljem bečkoga sastanka od godine 1815. spletena je i upotrebljena nova zamka za narode u iztoku Europe.

Plitki bo i sebični bečki spletkari, kako oporuku Petra Velikoga, tako i sveslavsku narodnost izmisliše i što mogahu pomnjivije njegovaše i razprostranjivaše. Priječiti Magjare, bijaše samo uzgredna namjera ove osnove, nu prava, poglavita svrha toga pletiva bijaše: odbiti Hrvate, Poljake i Čehe od njihove narodne poviesti, pa ih obmamiti izmišljotinami metafizičkim, koje se pod imenom njihova skupna vlastništva prodavahu; plašiti Europu sveslavstvom, te na taj način steći njezinu pomoć i priklonost za sve opačine; strašiti rusko prijestolje sveslavskimi republikami, te time i od onoga prijestolja dobiti odobrenje za smiti bez straha tlačiti Hrvate, Poljake i Čehe; progoniti crkvu istočnu pod izlikom, da je ona sredstvo sveslavstva, a podpomagati ovu crkvu u koliko se pojedini njezini dostojanstvenici protive prosvjetljenju i napredku Hrvatâ; uzbijati napredak Magjarâ, kao neprijateljâ Hrvatom, a ujedno priječiti napredak Hrvatâ kao da Sveslavâ.

Mila braćo i prijatelji, u naše doba, gdje se ne zna, hoće li se više truda za naći istinu, ali požrtvovanja za usuditi se kazati ju, istina je, sudimo, time dragocjenija čime rjedja. Kako kod Magjarâ, tako i kod Hrvatâ našlo se što slabih, što Bogu i čovječanstvu izgubljenih duša, koje se paklenom obsjenom pustiše prevariti: teško sagriješismo jedni i drugi

ne samo proti pravici i ljubavi bratimskoj, nego i proti vlastitoj utrobi našoj, i možda je sva razlika medju griehi našimi, da je nekoje i plemennite, nu malodušne Hrvate grozna prošlost i sadašnjost na grieh primorala.

To je, mnijemo, uzrok, da se narod hrvatski, koji ni u tristogodišnjem sužanjstvu ne izgubi bistrinu razuma, onomu osnutku valjano ne opri.

Time dok orudja onoga pletiva bivahu odlikovana i nadarivana za svoja otrovna djela, otačbenici hrvatski bijahu huljeni i progonjeni, narod hrvatski biva pokrajinskimi i zemljopisnimi imeni ciepan i tudjinčen, te tako i Dalmacija, ova zibka veličine i prosvjetljenja hrvatskoga, i ovo klasičko udo našega naroda, u komu i za tudja gospodovanja mletačkoga na sav mah cvatijaše knjižtvo hrvatsko, odkako je pod upravu austrijansku palo, izobiljuje samo prosjaci i divljaci.

Mila braćo i prijatelji, kako sagriešismo, tako smo i pedepsani teško, i mi se nadamo, da smo jedni i drugi suzami već oprali griehie naše, mi sudimo, da i zlikovci naši, odkako je njihovo pletivo preuzeo drugi, koji se njime zazbilja koristiti zna, može, i ako na današnjoj stazi uztrajemo, na nas svih nesreću koristiti se bude, mi sudimo, da i zlikovci naši, da stvoritelji drhéu pred stvorenjem svojim; nu mi se također tvrdo nadamo u mudrost i pravednost našega otčinskoga kralja, u razbor naših naroda, i u pravednost i mudrost Europe.

Time vam, mila braćo i prijatelji, odkrismo naše mnienje o združenju naših kraljevina, smatranu s gledišta državnoga; time, scienimo, pokazasmo, da bi ove dvie kraljevine, u zakonarstvu i upravi makar kako združene, skupnu slobodu na brzo izdale i izgubile; a ta otrov, koja ih raztače, nije domaća nego tudja, nije ovima narodom prirodjena nego im je naciepljena, jer se ona dotle nikako ne da iztriebiti, dok se ne ukine svaka prilika zadirkivanjâ i okrivljivanjâ, a to će u okolnostih, u kojih živemo, drugim riečmi reći, dok se svako neposredno državno obćenje medju našimi narodi ne ustavi.

Kad bi bila istina, kao što jedni govore, da je Ungarija bogata a Hrvatska siromašna, tada bi se, sudimo, naši narodi morali svakoga združenja kao očite smrti bojati. Siromaštvo bo je onaj jaz, koji proždire svaku državu, a naše bi narode, navlastito u današnje doba, proždrao lakše negoli ikada ikoga.

Blizu polovica zemljišta Ungarije za mnogo je gora od zemljišta hrvatskoga; u cjelovitosti uzete ove dvie kraljevine, Hrvatska je znatno plodnija, te kad se uzme po razmjerju pučanstva, Hrvatska je u cjelovi-

tosti znatno bogatija od Ungarije isto tako u cjelovitosti uzete. Dok milioni kmetâ radiše za vlastelinstvo Ungarije, pojedinci ove kraljevine, a po njih i sva zemlja, primaše bogate ljetine, nu već danas nije tako, i ono stanje ne može se već nikada povratiti.

Danas ima i Ungarija na stotine nužda, koje ona svojimi plodinami samo kroz zamjenu s inostranci može začepiti; nužda, za koje se u onoj zemlji nije znalo, kad no se govorilo, da do nje ne ima ugodna življenja; nužda, koje sve to većma rastu, dočim sredstva za podmiriti ih dan na dan propadaju. Kroz oslobodjenje Talijanske i Rumunjske, kroz napredovanje Rusije, Ungarija je dobila u plodinah takmace, s kojima se ona ne može natjecati; kroz oslobodjenje, koje se približava i ostalim susjednim narodom, Ungarija dobiva nove natjecatelje, s kojima sreća po nju, ako ona uzmogne korak držati. Koji pojedine bogatije obitelji izdaju za Ungariju, ti izdaju ovu kraljevinu za drugu, samo što manju današnju Austriju, pa ako pri svojoj ostanu, oni budu doživjeti i udes današnje Austrije ponovljen u Ungariji. — U obrtnosti i tvorničtvu Ungarija je takojer u nazadku, i ona bude posla imati, dok možda dohrve izvanjskim glavničarom.

Dok despocija Ungariji susjedna ne bude barem ublažena, dok iztočno pitanje ne bude konačno riješeno, riečju dok narodi na iztoku Europe ne budu uređeni, dotle Ungarija ni u najboljem slučaju ne može ni malo umanjiti današnju štibru, koja itako narode ubija, a u slučaju, koga jedni kratkovidni žele, u slučaju podpune neodvisnosti Ungarije, ova bi zemlja morala današnje daće barem podvostručiti.

More, koje nekoji Magjari drže za klicu svoga državnoga bogatstva, kad bi zbilja takovim bilo, i Austrija, i Turska, i Rusija, i Španjolska i t. d. bile bi najbogatije države, a na pr. Švajcarska bila bi najsiriromašnija zemlja, i nut, ovdje upravo protivno biva, a to jer je bogatstvu temelj: steći, priraditi, a ovo niti daje more, ni željeznjača, ni ikakvo sredstvo obćenja, pače za da ova sredstva postanu blagodaću naroda, valja da narod ima što za prodavati i za što kupovati, a drugačije ona su za narod upravo prokletstvom.

Ako se Ungarija uredi kako treba, ako ona bude imala čime trgovati, njoj je, kako i svim zemljam njezina zemljopisna položaja, more i sav sviet otvoren kroz Hrvatsku, kroz Njemačku, kroz Poljačku, kroz Rumunjsku; ako li se s njome drugačije zbude, ona bude i nadalje, nu kao kraljevina samo za vrieme životariti.

Hrvatska je siromašna, nu samo zato, jer je osiromašena. Za opaziti blagoslov, kojim je Bog i narava ovu liepu zemlju nadarila, ne treba

pitati poviest, nego je dosta razgledati se po brdih te smotriti podrtine onih zgrada hrvatskih, kakovih za samo jednu sagraditi danas bi se htjeli deseci miliona forinta. Ove podrtine najrazgovjetnije govore, da narod hrvatski imadijaše snagu, ukus, bogatstvo, a to sve jer slobodan, jer svoj bijaše.

Nu tko samo nazrije ono tamno gospodovanje tudje vlade u našoj domovini kroz posljednjih tristo godina, taj bude osobitu zaštitu božju opaziti u pojavu, da narod hrvatski u Austriji četveronožice ne gamiže, da zemlja hrvatska još i polovicu sjemena povraće. Ta zaštita Svevišnjega, kojom on bdije nad mučeničkim narodom hrvatskim, pokaza se vidivom i u naše doba.

Jer počev od godine 1848., dva godišta uzdržava ovo naših sedam županija sve svoje oblasti, one uzdržavaše vojsku, koliku po razmjerju nijedna europska država ne ima, pa premda bijaše i vojničtva i službenika broj prevelik, premda svi bijahu preobilno plaćani, sasvim time naša financija imadijaše znatan suvišak, a vrelo naše financije bijaše samo sol s trećinom njezine današnje cijene, osmina današnje zemljarine, i tridesetnice.

Hrvatska se može i danas na temelju svoga starinskoga ustava tako urediti, da obaliv današnju izravnu deračinu na petinu poreza, te okrenuv neizravnu otimačinu u razumnu i pravednu daću, svake joj godine barem pol miliona od svega troška preteče. Na taj sigurni suvišak može ova kraljevina deset miliona forinta posuditi, a ovim zajmom može domaća, prava vlada našu domovinu preporoditi. Jer trimi milioni forinta moći je i Lonjsko polje i Neretvanski glib izsušiti, pa prvo runo ovih uredjenih zemljišta bude sav trošak deseterostruko povratiti, te na vieke uzdržati one milione forinta u Hrvatskoj, koji dosad iz nje u inostranstvo za kruh odlaze. Pače, buduć bi domaća vlada pomoću domaćega naroda izsušenje obavila, sav trošak u tu svrhu izdan bio bi samo prividno takovim, novac bo bi po sve pute ostao u zemlji, u narodu našem, a što se dade zemlji i narodu, za državu nikad nije izgubljeno. Uz to bi se mogle rieke korititi, šume nasijavati, tvornice, obrtnost i trgovina dizati, braniti i podpomagati, obćenje razprostranjivati, rude otvarati, i t. d. Sedam miliona forinta moglo bi se bez svakoga postotka na desetak godina pozajmiti gospoštinam i drugim gospodarom, za da blago zametnu i zemlje obrade.

Danas se ni polovica naše domovine ne obradjuje, a i ono, što se obdjelava, ne teža se, kako bi se težati moralo i kako bi se, da bi narod sredstva imao, zbilja težalo.

Kad se blago završe, kad se zemlja valjano obradi, kad se prilika pruži da se prirod upenezi, kad narod počme uživati blagoslov božji i trud svojih žulja, kad Hrvati ugledaju blagodat vlade, i vlastitu korist u svojih žrtvah, riečju kad se tamnica robovâ pretvori u domovinu slobodna naroda, onda mogu, i uvjereni smo, budu gosposštine i sve pučanstvo radostno plaćati postotke primjerne na onaj zajam domovine, oni budu, ako uztreba, šta se u ostalom kod razumne vlade nije bojati, i onu glavnicu s vremenom povratiti.

Kadno se narod englezki u drugoj polovici XVII. vieka oslobodi od svojih krvoloka, englezka ljetina ne iznaša punih deset miliona vagana žita, a danas ona ljetina nadilazi sto i četrdeset miliona vagana. Ljetina Grčke, kroz ovo kratko vrieme, što je ova zemlja slobodnija negoli od prije bijaše, i koje zemlje sva sreća stoji u tome da ima domaću vladu, više je nego podvostručila se. Sicilija, za prave vlade, mogaše hraniti polovicu Talijanske, a zaslužjena Sicilija ne mogaše ni svoju djecu od glada braniti. Naša Lika za turskoga gospodstva zasipala se šenicom, a danas, gdje je ona pića izobilja cvala, pustara je, na kojoj ni paprad ne niče. Tako je i po svoj našoj domovini, gdje je naš narod ćutio neposredno bečku ali bilo čiju tudju upravu.

Kako s ljetinom, tako, sudimo, stoji i sa zemljarinom i sa svakom drugom daćom: današnji Englez lakše može platiti četrnaest forinta, negoli je u XVI. vieku jedan forint plaćao; valjano obradjena Hrvatska lakše bude plaćati milione forinta, negoli danas desetke novčića.

Mila braćo i prijatelji, mi ne velimo, da tudja vlada ne bi mogla i htjela taj blagoslov narodu hrvatskomu povratiti, dapače mi sudimo, da bi ona tu i po se prekoristnu zadaću za najsvetije držanstvo priznati mogla; nu na temelju stoljetnih pojava mi vam iskreno izpoviedamo, da tudjinac, ako što i priradi, on sam i uživa; da svaka vlada ima sa svojim domaćimi potrebami dosta posla; da u vrieme, kakovo je naše, gdje su dusi tako obćinjani, ni najbolja tudja vlada ne može svim zahtievanjem naroda zadovoljiti; napokon mi vam iskreno izpoviedamo, da je pripoviedka o siromaštvu, o slaboći i o malenkosti Hrvatske — tudje bilje, razsadjeno po raztrganu narodu hrvatskom samo zato, da ovaj narod, izgubiv pouzdanje u se, tudjincu se time lakše u naručaj baci, pa da bi se ova pripoviedka onaj čas, kad bi se naši narodi makar kako u zakonarstvu i upravi združili, okrenula u sasvim protivnu, hoćemo reći, onda bi se učilo, da bi Hrvatska s drugom vladom najsrćnija bila. — Time se dva gledišta, s kojih naše sjedinjenje smatrasmo, sastaju, te daju i isti posljedak.

Mila braćo i prijatelji, mi znamo, da ima muževa na obih stranah, koji o našem združenju drugačije misle negoli mi; nu mi, kao što štujemo svačije mnijenje, isto se tako bojimo, da oni ali su obsjenjeniji ali manje iskreni negoli mi.

Mi kazasmo istinâ, koje se, uvjereni smo, mnogima obih strana ne budu dopasti: nu mi izvadismo one istine iz naše skupne prošlosti, koju samo zanešenici mogu ne znati; skidosmo ih s naše skupne sadašnjosti, koju i oni čute, koji ju možda ne poznadu; prilagodismo ih našoj skupnoj budućnosti kao što ju slabim našim razumom dokučujemo, i da Bog dao te se u njoj prevarili!

Mi znamo, da jedni tupi zasljepljenici običavaju svašta vaditi iz ugarskoga zakonika; nu mi znamo takojer, kako i svi iole prosvietljeni otačbenici Hrvatske i Ungarije, da je onaj zakonik prošao kroz sito nekadašnjega tamnoga društva tirnavskoga, da su se otc i svih nas, u podpunu obsvjedočenju, da je onaj zakonik nepodpun, ove kujige morali držati za da obrane posljednju iskru svoje slobode, — mi smatramo ponajprvim blagoslovom slobode onu vlast narodâ, kojom oni mogu još jučer bivši najsvetiji zakon, za volju današnje prave koristi, pogaziti i drugim nadomjestiti.

Mi znamo, da je obsjena i nada začimbom života čovječjega; nu mi sudimo, da je svaka obsjena za narod najprečija pogibelj, da je tašta ona nada, za koju ne govori prošlost, koju ne preporučuje sadašnjost, i za koju ne jamči budućnost.

Mi znamo, da su u životu narodâ moguće mnogovrstne ustanove državne, nu mi znamo takojer, da sila ruši svaku čovječju ustanovu, a da ustanova nepravedna sama od sebe propada.

Mi sudimo, da kao što se naši narodi moraju ugibati svakomu združenju u zakonarstvu i upravi, isto tako da oni moraju gledati za drugim medjusebnim združenjem, za združenjem srdaca, i kad uztrema, desnicâ, na dobro svim nam obćenito i za sve nas najsvetije.

Mi sudimo, da je slobodna Hrvatska uz neslobodnu Ungariju, i uzvratice, nespodoba, koja se kao stalna i postojana ne da zazbilja ni pomisliti.

Mi sudimo, da sreća i nesreća svakoga naroda na iztoku Europe stoji bezuvjetno od sreće i nesreće susjednih mu naroda.

Mi znamo, da u novije vrijeme prividno zavladaše primirje narodnosti jedni smatraju za nemarnost, ali za ljubav narodâ do Magjarâ; nu mi smo uvjereni, da je ta obsjena najpogibeljnija po onoga, koji se na nju zanaša; uvjereni smo, da ono primirje dolazi samo iz mržnje do dru-

gih, te da se narodnosti u ovih stranah, dok se iskra slobode pomoli, budu boriti žešće negoli su se ikada prije borile.

Mi se sasvim slažemo s izrekom Stefana Szechēnya, s izrekom koju poviest potvrđuje, da »Magjarske još nikada nije bilo«, i dodajemo, da magjarske države ne će nikada ni biti, te da oni, koji o njoj rade, bez da možda i sami znadu, nastoje da narod magjarski bude s lica zemlje zbrisan; nu mi takojer izpoviedamo, da s propašću Magjarâ i svim nami pogibelj prieti, i da narod magjarski, ako on sam hoće, može, kako no i odprije bijaše, u društvu ostalih Ungarije i susjednih naroda, slobodan, srećan, i ljubljen na vieke slavno živjeti i u svemu dobru napredovati.

Mi znamo, da jedni izdaju Magjare za obrambu proti sjevernoj sili, za obrambu kojoj, vele, bude sva Europa u prilog stati; nu mi znamo takojer, da je vjera u to mnijenje i Austriju dovela u današnje stanje, i uvjereni smo, da bi ta vjera Magjare prije reda strmoglavila.

S toga, mila braćo i prijatelji, mi nalazimo naš obćenit spas u svetu obdržavanju hrvatske poslovice, koja veli, da »teško nami jednom bez drugoga, kano tici bez krila desnoga«.

Raztrgajmo paklenu mrežu, koju nam je svima naš obćeniti neprijatelj razapeo;

Zaboravimo na nepravde i uvrede, kojē smo jedni od drugih pretrpili;

Pripišimo svu nesreću našu njezinim početnikom, a ne narodom našima;

Oprostimo neprijateljem našima, i nastojmo, da nam u buduće ne mogu škoditi;

Pomirimo se i pobratimo, te nas se zauzmi jedan za sve i svi za jednoga;

Zakunimo se na svetom grobu naših mučenika, a taj je grob sva naša skupna domovina, zakunimo se, da ćemo dostojno osvetiti otce naše, a osveta nam budi svih nas sloboda, jednakost i bratimstvo.

U to ime, mila braćo i prijatelji, primite s našim svesrdnim otačbeničkim pozdravom naša srдца i desnice.

Iz naše vëlike skupštine, držane u Bakru, na 15. i sljedećih danih mjeseca ožujka 1861.

NACRT ADRESE GODINE 1878.

Veličanstvo,

Teški udarci po dinastiju sklonuše Vaše Veličanstvo god. 1861. sazvati zastupstva narodâ. Hrvatskoga zastupstva iz sedmih županijah sa- stade se ne na temelju obćenita glasovanja, poslije god. 1848. jedinu zakonitu, nego po pripisu što ga one godine prieka nužda za se smotrla. Onom zastupstvu predloženi su za prihvatiti listopadska diploma i veljački ukazi. Vaše Veličanstvo izjavi, da je izdalo taj prvi spis, po sankciji pragmatičkoj i po svojoj svesti, za stalan i neopozivan državani temeljan zakon, prem kraljevina Hrvatska i nje sankcija pragmatička svu zakonotvornu vlast davaju samo svojemu saboru i svojemu kralju, i prem je onaj spis, poslije varšavskoga sastanka, uništen veljačkim ukazi.

Većina onoga hrvatskoga zastupstva postupa tako, da njezino nastojanje o dobru domovine bijaše izjednačeno samo zakonitošću naprama gospodujućoj dinastiji. Onakovo ponašanje ne pogodi ljudem, koji su nesreće navalili na narode i na dinastiju. S toga, za krenuti ili za premoći onu većinu, bude i Vojničkoj Krajini određeno zastupnikâ u onaj sastanak odpraviti. Nego i ovi muži, sinovi i pouzdanici puka, u supor svim načinom, uztrajaše na stazi zakona i poštenja.

Ono zastupstvo, u adresi od 24. rujna, dade odgovor na priedloge što ih je primilo. Onaj odgovor dolikuje kako pravom Hrvatske i časti one većine tako i pravoj koristi dinastije. Zato je ono zastupstvo, spremivše se liečiti rane što ih je tudjinac našem narodu zadao, razpušteno odpisom od 8. studena. Taj korak oslabi i ono vjere i nade što ih sinovâ naše domovine možda imadijaše na bolju budućnost u vladajućih obстојностима.

Razpuštajući sastanak obreče Vaše Veličanstvo dok bude moguće sazvati novo zastupstvo našega naroda i njemu predložiti svoje nazore otkrivene rečenim odpisom. Za načiniti, kako se htjelo, onu mogućnost,

budu županijske skupštine ukinute; budu javni službenici upotrebljeni za službenike svojih viših; budu podloženi samovolji ljudi, koji se držahu nad narodom i zakonom i ne stajahu u zajednici probitakâ s narodom; bude sav javan život zabranjen; budu tudji pripisi natezani i upotrebljivani proti onim, koji ne htjedoše svoju domovinu i time činom kralja izdati. Postupalo se po Hrvatskoj kako to može bivati samo pod upravom, kojoj je živalj nesreća i sramota naroda, zakletom proti svemu dobru, i borećom se samo za svoj nerazložan obstanak i za svoju odsudjenu svrhu, pod upravom ljudi, u koje bolji diel naroda ne mogaše imati vjeru, a drugi ju diel izgubi, opaziv tko ih štiti.

Kad se scienilo, da je narod onimi obćinjanji primoran prigrčiti bez zakonje, Vaše Veličanstvo obreče, da se izbori imaju obaviti po prvašnjem pripisu. A izvadjanje toga pripisa, obavljanje izborâ, izvrši ona uprava kako je htjela. Za odbiti one, koji bi bez netemeljitih obzira samo za obćenito dobro radili, bude na ovaj pripis pridana rieč »bezprikoran«, i zahtievalo se, da takov mora biti svaki poklisar. Dok nije zakonom odkazana, ona rieč dadê se svakako tumačiti, a kod nas ju uzimahu tako, da prikoran bijaše tkogod pokaživa poštenja i otačbeničtva.

U odpisih dolazijaše govor o uredjenju državnopravnih odnošaja naše domovine. Ti odnošaji, u koliko nejasni, ili dvojbeni, u toliko zlom namjerom izmišljeni, ni malo ne spadahu na Vojničku Krajinu, dok je stajala samo pod tudjom, primljenih dobročinstva sviestnom, nu po svojoj povjestničkoj naravi nezahvalnom samovoljom. Itako reče Vaše Veličanstvo, da i Granice zastupnici budu doći one odnošaje razpravljati. A namjesto zastupnikâ izabranih povjerenjem puka, dojdôše iz Granice služeći vojnici, ljudi činom stojavši pod austrijanskimi pripisi, ter lišeni svakoga prava na saborsko zastupanje, ljudi o kojih poslanstvu zna se samo da su do njega došli u pustinjah i ne po izbornu pripisu javno znanu.

Nad onim pripravljanjem mogućnosti za sazvati zastupstvo obuze narod osvjedočenje, da se radi o zatoru njegova državna prava, kon što mu je domovina upropašćena i narodna čast uvriedjena. Toj osnovi odgovori narod primjernim držanjem za pogibelji Monarkije 1866.

Oni odredjenici iz Granice, s banskim stolom koji kao takav ne ima mjesto u saboru i s nekoliko službenikâ iz sedmih županija koji možda izabrani bijahu, proglasi se saborom, što ga Vaše Veličanstvo na 12. studena 1865. dalo otvoriti. Ovaj dan, prije četiri godine, zabranjena je našemu zastupstvu zakonita radnja, ter je onim otvorenjem uvredi pridana i poruga.

Oni ljudi, kad bi i bili spadali u sabor, ne iznašahu broj članova, što ga za složenje sabora pita poslovník potvrđen Vašim Veličanstvom. A skup ostavši po odlazku vojnikâ i banskoga stola, niti se saborom konstituirao, ni po zakonu, ni po propisu konstituirati mogao. Onaj skup bijaše tako osvjedočen o svojoj nezakonitosti i o zlu, na koje se namečen i odpravljen dao, da se proti ogorčenju naroda ne podstupi, prem pozvan Vašim Veličanstvom, po poslovniku razpravljati odpis od 8. studena 1861.

Onaj skup načini izboran red po nezakonitoj štibri i po povlasticah, koje su god. 1848. u javnu pravu Hrvatske zakonom prestale. Po tom izbornu redu manje državljana udioničtvuje u zakonarstvu negoli ih je udioničtvovalo za povlašćenih staleža. I da izbiranje povlašćenikâ ne bude van poruga na nje i sliepo orudje uprave, u svemu, koliko zna i može, narodu protivne, skup odredi kod izbiranja javno glasovanje. Po tom izbornom redu, još upravom svojevóljno na gore promienjenu, pozva Vaše Veličanstvo sedam županija u sastanak za 8. siečnja 1868., i predloži mu svoje pismo od 20. listopada 1867. na barona Levina Raucha. U tom pismu stoji, da je skup 1866. u svojih adresah na Vaše Veličanstvo pod 10. veljače, 10. ožujka i 19. prosinca priznao zajednicu kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom, pa se skupština poziva, na temelju tih adresa i priznanja, neka dovrši razpravu o naših odnošajih napram Ugariji.

Malo prije pokazasmo, tko bijaše onaj skup, kako je spravljen i kako je radio, o njegovih adresah dosta je napomenuti ovo: za adresu od 10. veljače glasovalo je, izmedju 192 nazočna člana, samo 78 ljudi: adresu od 10. ožujka nije se usudio skup ni tiskati, ni članovom priobćiti, ni na dneván red metnuti, nego ju je iz rukopisa prošio i možda primio. Osim onih, koji ju sastaviše, i njih pouzdanikâ, nitko ne mogaše znati, što stoji u tom spisu. Adresu od 19. prosinca, prem radi o državnopravnih odnošajih, ter bi, po rieči Vašega Veličanstva, morala i od graničarâ razpravljana biti, smotri i odpravi skup, kako i onu od 10. ožujka, bez graničarâ. Mi smatramo za nedostojno i naše časti i Vašega Veličanstva o tih adresah isto više govoriti, scienimo za suvišno ovime proglasit ih pravno ništetnimi, ter već poradi načina, kojime su postale i odpravljene, o njih suditi, kad bi bilo vriedno, moglo bi se samo, kad bi bile poznane, kakove su predane Vašemu Veličanstvu.

U supor svemu tomu, ona skupština proglasi se saborom, potvrdi i nastavi radnju skupštine od godine 1865.-7.; stavi temelj društvenu i gospodarstvenu razsutku naroda; pridrža preživivše se i samo na korist

pojedinaца služeće povlastice gradova; puku odviklu od slobode i zakona, za upodpuniti pokvarenje, navali oblasti, koje ne imaju vlasti, a premnogo stoje; dopusti izabirati poglavare, koji ne imaju ugleda ni znanja, što ih obstojnosti pitaju, ni vremena za gubiti koliko ga služba zahtjeva; uvede prazna imena oblasti bez prava, snage i koristna kruga za djelovanje; što prihvatiti, što postavi prekomjernu hrpu službenika, pogodnih samo upravi; dopusti vladaru držati ili ne držati sabor; pod bezobzirnim gospodovanjem ljudi u javnih službah, a za nje nevrstnih i nevriednih, zapovjedi javno glasovanje kod izbora poklisarâ; za da se ne uzmogne pokazati prava volja naroda, nego samo želja zle uprave, isto razdjeljenje izbornih kotara prilagodi hirim zapoviedajućih silnika; po svojoj samovolji priznade, pogazi, umali, uvede povlasticâ kako i skupština 1865.-7.; ljude, koji možda zastupaju samo svoju osobu i probitke, pomieša s poklisari, koje bi morao narod izabrati; svim, koji su odvisni od uprave, dađe osebno, a u stotinah, drugda tisućah duša, jedva da jednoj udieli pravo izbora; u javnu pravu povlasti sve, koje smatra svojim sigurnim orudjem; broj saborskih članova ostavi udesu i samovolji.

Po tom izbornom redu sazva Vaše Veličanstvo osam županija u sabor za 1. lipnja 1871. i nakon odgadjanjâ pusti ga otvoriti 15. siečnja, kon što ga je odpisom još od 11. siečnja 1872., prije negoli se sastao, razpustiti dalo. Za razlog toga postupanja navadja odpis: svevlast Vašega Veličanstva, i većine bivših članova neprijaznost obstojnostim naše domovine.

Veličanstvo, u državah zakona, a takova je pravno kraljevina Hrvatska, svevlast je u samu narodu, i ako vladari nisu osvjedočeni o toj istini, ter se nje ne drže, stanje se mienja samo na njihovu štetu. A da bi se odpis, za izgovor, pozvao na dopuštenje skupštine od 1868.-70., mi bi opazili, da ona skupština od naroda hrvatskoga niti je imala, ni budi komu makar kakovu vlast dati mogla.

Nami, i ostalim narodom pod žezlom Vašega Veličanstva bilo bi miliję, a i prijestolju korisnije, da se predvidjanja pokazuju u upravljanju javnih posala, radje negoli kod buduće radnje ljudi, koji ju nisu ni načeli. A neprijaznost budi kakove većine makar kojim svojim obstojnostim nije van nedvojen dokaz, da se one obstojnosti zabaciti ili promieniti moraju, i ovo ne dopuštati, odaje namjeru sviestnu o slaboci za saštiti, a o jakosti za uzbijati napredak. U istinu, ako je, po onom odpisu, saboru dopušteno raditi, samo kad mu je većina pogodna obstojnostim, vladi i vladaru: sabor je suviše, i prosta nu predraga

igra. Ta obsjena, ako se istinom ne nadomjesti, leže stanje samo po vladare prenećugodnih posljedica.

Ukazom od 29. ožujka 1872. pozva Vaše Veličanstvo ovo osam županija u sabor za 15. lipnja one godine. U to spravište dojde ona ista većina, koja se bijaše i u siečnju sastala. Ali sada, ne imavša ni jednoga supornika, ona pusti mah svojim pohotnostim, i zato nije razpuštena.

Ono spravište izdade se za sabor, pak u šestih godinah pogazi svečanu rieč, na koju bijaše izabrano; pokvari što bijaše za pokvarit u obzorstvima tudjih pripisih, u poslu prvašnje skupštine o zadrugah, o javnih službenicah i službah; nastaviv snovanje, na koje ona skupština ne dospí, izjednači sabor zastupstvu občine; učini zemlju bez svakog sigurna prihoda; težinu občinskih cesta navali na ljude, koji od njih najmanju korist i za uzdržavat ih najmanju snagu imaju; uvede sveučilište, zlo osnovano, bez uvjetâ, što ih pita hram znanosti i potreba naroda; zasnova početne učionice kakove zatiru svaku klicu prosvjetljenja, i u svakom pogledu ne mogu nego narodu škodljive biti; pustiv karne odnošaje razsudjivati ljudem, što nevrstnim dobit, što nemogućim sliedit pravno osvjedočenje, učini karni zakon suvišnim; i na koliko ne znadijaše zla učiniti svojimi zaključci, naknadi ga svojimi djeli, tumačenji i namješćenici.

Vaše Veličanstvo potvrdi radnje onih skupština, prem ih, kako ni nas, nije izabralo, nije izabrati povlasticu imalo ni deset tisuća ljudi domaćih, neodvisnih od tudje uprave, koja našu domovinu pustoši, i prem su one radnje posve protivne i državnu pravu i probitkom Hrvatske.

A mi, tvrdo osvjedočeni, da nijedan sabor nesazvan na temelju obćenita glasovanja, i nesložen takodjer iz zastupnikâ Granice i Dalmacije, iz većega diela našega naroda koj je pod gospodstvom Vašega Veličanstva ter spada u ovu kraljevinu i u njezin sabor, ne smi, a po pravu ne može valjano pretresivati temeljna prava naše kraljevine ni bitno mienjati njezino stanje i odnošaje; mi i duševnošću vezani raditi i kretati se samo na temelju i u duhu onih prava, ter ih braniti proti navalam i oskvrnjivanjem: mi to cielo postupanje i svaki čin napose onih sastanaka i njihovih sudjelnika, kako su već i u sebi pravno ništetni, ovime proglašujemo protuzakonitimi, ogradjujemo našu domovinu proti doseg u tih bezzakonja, ter pred Bogom i pred narodi prosvjeduemo, svom snagom nedostojno povriedjena prava, proti tomu postupanju i proti svim posljedicam, koje iz njega po Hrvatsku činom nastadoše ili bi u buduće nastati mogle.

Tim osvjedočenjem i držanstvom vladani, za najsvetije smatramo izpraviti nazore odpisa od 8. studena 1861. Jer, prem su oni nazori postojećom silom uz pripomoć rečenih skupština činom uvedeni u našu domovinu, itako to stanje mora kraj imati, i možda još stoji od početnikâ i branitelja njegovih, da se ono bez prevelike štete narodâ propadajuće Monarkije, i još veće po dinastiju, ako je vremena, zakonitošću nadomjesti.

Visoki odpis jemči riečju Vašega Veličanstva za plemenitost, nuždu i zakonost namjere očitovane listopadskom diplomom. Možemo vjerovati, da je to jemstvo pruženo iskreno; nu ono nas ne može umiriti. Okolnosti bo znadu biti jače od volje i snage čovjeka. K tomu, poviest našega naroda pod dinastijom Vašega Veličanstva uči kroz vjekove, da rieči, da isti svečani dvostrani ugovori, i prisegami potvrđjeni, njegovih vladara prama njemu ne bijahu izpunjeni. A i zališno i ozbiljnih muževa nedostojno je razpravljati namjeru, koju i čini i narava stvari najjasnije tumače. Namjera o jedinstvu i jakosti Austrije, kako se snuje onom diplomom, protivna je i zakonom i sreći Hrvatske, i zato već u načelu ne može se sljubiti s nuždnom namjerom našega naroda.

Doista, postavljenjem i izvedenjem načela izraženih u onoj diplomi bez zakonita privoljenja Hrvatske, i činom je otkrivena namjera, da se naša domovina, kroz vjekove pravno neodvisna i samostalna, ako ne će hotice, silom utopi u pokrajine Austrije, pokrajine, koje ne imadoše ili izgubiše međjunarodnu osebnost.

Nē samo sva prava samosvojnosti, već su i po svojoj i po države naravi tako medju se svezana, da izgubitkom njih ijednoga sva ostala trpe, nego zemlja lišena svojega neodvisna izvanjskoga zastupstva, svojega penezja, svojega izmjenjivanja priroda i prerada, svojega vojničtva, lišena je u istinu svih uvjeta obstanka, i njezinim pravom kako i snagi krug je stegnut na posle, koje u državi dobro uređjenoj svaka občina mora neodvisne imati. Onaj udarac namienjen i činom zadan našoj domovini, kad bi zakonit i stalan postao, uz izgubitak narodne časti bio bi time teži po Hrvate, što bi oni u svih granah državna života pravno stajali kao manjina naprama neprijateljnoj većini, i timē ne bi im bilo moguće izpunjenje ni najsvetijih prava, podmirenja ni najprečijih potreba njihovih.

Koja su prava utvrđena i još za život, ta bez vjerolomlja, u državi ustavnoj, ne smi vladar bez naroda, ni ovaj bez onoga ni pretresivati, a kamo odlučivati. Ako prava stoje od volje jednoga čovjeka, gradeć zakone i pravne odnošaje narod bi se u zaludu samo poniživao. Ne ima

bo razloga držati, da s novimi ustanovami ne bude kako i s prvašnjimi bijaše. Time se podkapa vjera na sigurnost, i upravo poradi sigurnosti odkažuju se prava i grade zakoni. Zato u državi pravnoj svako pravo, svaki zakon stoji, dok ga zakonotvorno tielo drugom odredbom ne nadomjesti ili ne ukine.

Medju Hrvatskom i medju zemljami, koje vladahu stariji Vašega Veličanstva mogli složni biti u ljubavi svojega vladara i Monarkije, koja jedinstva osim onoga u osebi skupnih vladara. Pače, kakovo drugo jedinstvo ne mogaše ni biti. Jer izuzev kraljevinu Ungariju i kneževinu Erdelj, ni jedna kraljevina ni zemlja dinastije nije sve grane državna života o sebi rješavala, kako no je to radila kraljevina Hrvatska.

Kako bi nam drago bilo, kad bi svi narodi pod žezlom Vašega Veličanstva mogli složni biti u ljubavi svojega vladara i Monarkije, koja bi tada jaka bila, isto tako držanstvo nam je očitovati, da držec se dinastije, uz uzvratna prava i dužnosti, od pravâ Hrvatske na štetu nje, a na korist bilo čiju nismo dužni ni voljni popuščati. I mi želimo ustavnim putem s napredkom javne uprave i zakonotvorstva koracati, i time nam je žaliye, što bijasmo i jesmo u tom poslu samosilno zapriječeni, i što nam naš ustav nije povraćen, ter ne možemo onu našu želju i potrebu domovine podmiriti. Ostala Europa, i carevina Vašega Veličanstva, napredovala je u upravi, u tjelesnih dobrih, u koristnih zamišljajih, u obćenjih, jer im ne bijaše, kako narodu hrvatskomu, svaki napredak uzbijan od vladâ i vladarâ.

Nije naše razsudjivati dužnosti Vašega Veličanstva naprama carevini, kojoj Vas da milost božja carem na čelo postavi, ni pretresivati način, kojim Vaše Veličanstvo smjera usrećiti narode da Promislom Vam povjerene. To sve spada na te narode i na tu carevinu. Nu zakonost nam nalaže sjetiti Vaše Veličanstvo, da dinastiju Habsburg-Lorenâ na priestolje Hrvatske postavi samo slobodan izbor našega naroda, i da milost božja i Promisao samo s narodi brane pravedne, a ruše nepravedne vladare. S tom carevinom, ni s timi narodi ne imajuć ugovorne odnošaje, mi možemo stvari naše domovine razpravljati samo s Vašim Veličanstvom.

Za da budu neoskvrnjivi ugovori, koji zajednično vežu našu domovinu i gospodujuću dinastiju, treba da obje stranke neoskvrnjivo obdržavaju one ugovore i uvjete, pod kojima su sklopljeni. Nu kako je narod hrvatski uz pretežke svoje žrtve kroz vjekove sveto obdržavao one pogodbe, tako ih je do danas gazila druga ugovarajuća stranka.

U posjed naših starodavnih institucija niti je uzpostavljena, niti se uz listopadsku diplomu može uzpostaviti kraljevina Hrvatska.

Nazor, da vladar na svoju ravna korjenita državna načela po vremenih i okolnostih, mi smatramo zubljom prevratâ i nesigurnosti, i tu istinu potvrđuje poviest i život država. Samo skladnom voljom narodâ i vladarâ smotrene i s obje strane sveto štovane ustanove mogu onim nezgodam doskočiti. Drugačije, dok se narodi, ugledav se u vladare, posluže vremeni i okolnostmi, nije moguće da nepravedne dinastije ne propadnu.

Narod hrvatski, za dar čvrstoće značaja, neoskvrnjene vjernosti i privrženosti starijim Vašega Veličanstva i istomu Veličanstvu Vašemu, dobi uzdarje mnogo gore negoli druge dinastije nevjeru naplaćuju.

Godine 1848. sazva car Ferdinand I. zastupnike narodâ iz svojih zemalja, načiniti ustav za one narode. Ondje mogaše biti pouzdanja u zakonost vladara, ter u valjanost i stalnost ovoga ustava. Iste godine sastavšega se sabora hrvatskoga ne bijaše sazvano po zakonu, kraljem, ni zakonito izabranim, narodu i ustavu prisegnuvšim banom, ni po zakonitu izbornu redu. Ono bijaše sastanak koji imadijaše osigurati domovinu od izvanjske pogibelji koja bijaše zaprijetila, a niti bijaše ovlašćen mienjati naš ustav, niti ga je mienjao. A istina je, u onom sastanku bijaše muževâ koji sudiše, da bi po Hrvatsku probitačno bilo s ustavnimi narodi Austrije u društvu rješavati nekoje državne posle i odnošaje; nu to bez svakoga uštrba naše narodne osebnosti. Na takovo uredjivanje i mi smo pripravnici sa svakim narodom, i s narodi Austrije tim srdačnije, što nas sve već i susjedstvo na slogu i zajednicu opominje. Ali ta uredjivanja mogla bi, uz korist i bez povrede osebnosti, samo onda nastati, kad bi narodi Austrije ili svi skupa slobodnom voljom jedno državno tielo sačinjali, ili bi njih svaki bio priznanom osebom. Nu onaj austrijanski sabor bijaše raztjeran, sila ojačena izvanjskom jakošću, zanašajući se u se i u neukost narodâ zabaci onu želju Hrvatâ; narodi Austrije budu bačeni pod samosilje; naša domovina bude potlačena; ter ona požuda nekih Hrvata ne bijaše zakonito ni očitovana, ni razvijena, ni prihvaćena, ni potvrđjena, ostade taštom željom nekih ljudi.

Polutanski položaj naše domovine činom nastade za dinastije Vašega Veličanstva tako, što bijahu zametavana prava Hrvatske, prava, kojih samih obdržavanje ovlašćuje tu dinastiju kraljevati Hrvatima. Taj polutanski položaj prestao bi, istina, listopadskom diplomom, jer bi Hrvatska postala udom Austrije. Za odbiti, ili ako nastane, za razbiti

tu nesreću i sramotu, ne ima žrtve, koju narod hrvatski ne će učiniti i podnieti.

Javno pravo Hrvatske uoči dogodjajâ godine 1848. bijaše sasvim isto koje i prije, i za i poslije onih dogodjaja. Nego vlade starijih Vašega Veličanstva, nastojeće Hrvatsku i Ungariju lišiti pravâ, najprikladnijim sredstvom za tu svrhu smatrahu: zavaditi narode ovih kraljevina, narode kojih srećan obstanak visijaše samo od njihova zajednična prijateljstva i pomaganja. S onoga stajališta, za onim ciljem iduć, one vlade poticahu zanešenike i nepravедnike Ungarije proti Hrvatom, ter im prava naše domovine žrtvovahu, i u isto vrieme razjarivahu Hrvate proti Ungariji. To je biljega naše poviesti ovo četvrtoga vieka, poviesti složene iz međjusеbnih neprijateljstva ovih naroda, samo na korist urotnika tudjinca, i ta težnja, samo nesrećom i sužanjstvom odlična, nastavljala se i njegovala do kraja.

Do godine 1848. temeljno načelo našega javna prava bijaše: da u svih državnih poslih kraljevina i kralj zakonito razpravljaju i odlučuju. Kraljevinom bijahu povlašćeni staleži. Po onom načelu, dobivšem za sastavinu kraljevine sav narod, može se, i naša je najtoplija želja, naknadiv što je u kojoj strani državnih posala bez krivnjе našega naroda zaostalo, s razvijanjem naroda napredovati.

A listopadska diploma i svi traci i pokušaji duha njezina posve su protivni onom načelu i duhu našeg ustava, ter im je, kako se i u životu vidi, drugi smjer nęgoli budi kakovo jemstvo za ljepšu i napredniju budućnost naše domovine. Dokazano je i činom, da ne ono načelo našeg ustava, uz koje ikoliko obdržavano kroz vjekove potica slobode i sreće u narodu, i ugleda ter moći u vriednih vladarih, nego da su načela ove diplome suhoparne i bezživotne formule neprava i bezglavlja. Ono bo načelo sraslo se s narodom, koji ga je svakom prigodom branio, a ta načela diplome, prem prilagodjivana, samo činom provedena, ne bijaše, nije i ne bude mogućе sljubiti s pravnimi osvjeđočenji narodâ, kako ni s obstankom dinastije, ter su trajanjem samo to većma narodom odurna i dinastiji pogibeljna.

Priznajemo, da ima postulatâ po narode i vladare kako i po druge, i upravo zato sudimo, da ne ima dobra po nikoga, ako se oni postulati ne podlože zakonu. Nije nam drago, da se srdcu Vašega Veličanstva na žao dalo, što mu se ufanja, koja smatra za najtemeljitiја, ne izpunіše zato, jer ne primismo listopadsku diplomu: nu ne možemo na ino, nego očitovati, da se ona ufanja nikada ne budu izpuniti od naroda, koji ako se i ne štujе, bar ikoliko mari za svoju sreću. A plašec

se načela odsudjena i znanošću i duševnošću svih boljih, načela koje ne će da zna van samo za prava narave, mi ne možemo pristati na onaj nazor odpisa, kojim se polje izključiva postavna prava neplodnim smatra. Pače, mi sudimo, da je to načelo najpogibelnije po dinastiju Vašega Veličanstva. Doista, ono je uzrok mnogim zlom, koja se izlegoše i još se legu. Živjeti bo u društvu i od društva, a ne štovat društvene ustanove, to načelo ne može na dobro voditi. Zametavajuć pozitivna prava, ugovore, dinastija mora i narode na tu stazu krenuti.

Prava narave sveta su, kako je i ona. Ali, krivnjom odgojenja, većina ljudi ne može za vremena do podpuna njih poznanja doprieti, njihovu posvetu očito i neposredno ne opažuje, ter su ona zato prečesto mnogim nejasna i bez nužдне snage. Tih je prava i zakona glavno, najviše načelo: da čovjek i narod imaju tražiti svoju sreću, dok ju najsavršenije ne najdu, bilo pod kojim vladarom. Od ovoga držanstva nitko ih ne može odriješiti, kako ni od ljudske narave, i zato su bez temelja i bez svake vriednosti sve ustanove i obveze, koje su protivne onomu načelu. A postavna prava, koja to ime zaslužuju, nisu van predočena prava narave, ter ovih prava čvrsta, nedvojbena posveta i tumač. Zato ne možemo se uputiti, da bi ikakovo vlasništvo, ikakav vladar, ikakova ustanova: da bi ikakova država mogla stajati bez svetosti prava postavnih. A ono načelo prava i zakona narave posvećeno je i postavnim zakonom za kraljevinu Hrvatsku naprama dinastiji Habsburško-Lorenâ, i do sada je, s te strane, jednako gažen postavan i narave zakon.

Nauk i posljedice godine 1848., i svih zasluga našega naroda za tu Monarkiju, jedno su izmedju gibalâ koja nas vode da nada sve radimo za našu domovinu, i ništa drugo do korist i potreba Hrvatske i dinastije nadahnue većinu zastupstva 1861. i nas, kadno branismo kako branimo samosvojnost naše domovine.

Naša će se vruća želja izpuniti, ako si Monarkija Vašega Veličanstva osigura najvažnije interese, ako se milioni državljana slože u konfiguraciji za srećan i napredan svoj obstanak; ako se uzdržanje toga organizma upili u mozag narodâ; ako se s tim uzdržanjem skopči sreća i budućnost mnogih za život i prosvjetljenje vrstnih narodnih plemena, ter mir i razvitak jednoga diela ciele zemlje. Ali ne vidimo prilike izpunjenju te želje, i sve obstojnosti proti njemu vojuju. Razlozi, s kojih one blagodati želimo narodom i Monarkiji, isti su koji nas dovedoše na temeljito stajalište, na kojemu i ostajemo, kon što ga najdosmo i prigrlismo razpravljajuć mirno i bez strastî naše državne

posle. One blagodati vežu i nas, ter ih, i po rieči Vašega Veličanstva, ne možemo za volju koga drugoga ni na kocku metnuti, a kamo u gotov ponor rinuti. Tu žrtvu od nas zahtievati najmanje razloga imaju oni, koji našem narodu ne htjedoše ni pravedni biti.

Ne vidimo potrebu naše domovine unići u organizam Monarkije Vašega Veličanstva, ili taj organizam mimoići, nego i korist, i potreba i pravo Hrvatske nagone nas, da u posebnu narodnu organizmu živimo uz taj susjedan organizam. Takovim preuredjenjem narodâ možda bi se razbilo vladajuće osvjedochenje: da se nesrećam narodâ može kraj učiniti samo raztočenjem te protunaravne kao i protuzakonite skupnosti.

Visoki odpis nosi, da naše zakonito postupanje bez stanovitih preduvjeta i prietvorba u državnu pravu ne može roditi dobrim plodom, i to za volju uzdržanja položaja, pače istog obstanka Austrije. Nakon iskustvâ, što ih narod hrvatski u Austriji crpio i crpa, ono je očitovanje, i onako čini utvrđjeno, za nas suviše, i samo ne možemo dokučiti, kako mogu pouzdanci vladara kazati narodu, da on bez izvanjske sile ne će ovoga prava štovati. Nu mi, kako moramo sili za vrieme podlagati se, tako ne ćemo ju nikada zakonom priznati, i dobro će nam doći prilika za ukloniti joj se. A oni preduvjeti i one prietvorbe u državnih pravih i u odnošajih međjunarodnih nastadoše i obaviše se znatno već davno, i tu istinu ne mienja obstojnost, da onu promjenu ne vide upravo oni, na koje ona najvećma spada.

Pravne spomenike, crpljene iz zakonika i poviesti, ter iz uma s njimi skladna, ne dadosmo i ne dajemo za prosudjenje Vašemu Veličanstvu, nego pružismo i pružamo ih za da se svatko uman i pravedan osvjedochi, da je naše postupanje i zakonito i nužno, i da bi svako drugo, njemu protivno, bilo izdajničko.

Stajalište naše domovine naprama toj Monarkiji zakonom je odkazano i ne mienja se, smatra li ga tko s pozitivne ili s negativne strane. Jer kako se mi ne uplićemo i ne ćemo uplićati u posle te Monarkije, tako ne privoljujemo, da se ona ili tko drugi bez slobodna dopuštenja Hrvatske u naše posle mieša. A dok Vaše Veličanstvo narodu hrvatskomu ne povrati njegovu domovinu i prava njegova; dok ovaj narod ne može i ne će svoju propast podpisati: dotle ovomu narodu ne ostaje drugo, nego čekajuć odlučenje budućnosti protiviti se svim nartajem, i ne pristati na nikakovu ustanovu proti Hrvatskoj. To držanje nije ni malo negativno, ako se smatra kako se ima smatrati. Mi bo, držeć se našega zakonita, nedvojbenâ ustava, odbijamo sve što je njemu protivno. Tu je samo nužna i opravdana obrana.

Mi smatramo pitanje o pravu za najzazbilnije i najbitnije po narode i vladare, a držati ga za suhoparno isto je što izići iz pravnih odnošaja i biti svjestan, da je pravo na protivnoj strani. U tom odpisu izpoviedaju se osobiti nazori o pravu postavnom i o pravu u obće. Kako pokazuje i sama narava stvari, i prošlost i sadanost utvrđuju, uz te nazore nije moguće narode upokojiti ni države upravljati, ter nije čudo što dinastije, zadajene timi nazori, koje propadoše koje toliko da nisu potonule. Kad bi u obsegu narodâ, koji su pod gospodovanjem Vašega Veličanstva, ijedan bio dobiven oružjem starijih ili sama Vašega Veličanstva, mi bi mogli vjerovati, da ti nazori potiču iz svijesti o vlastitoj jakosti, kojom opaki, dok su jači, prava nadomješćuju.

Ne priznati, da sam narod najbolje zna svoje prave koristi, nego tvrditi, da to znanje ima netko izvan njega, znamenuje u sljepoći primati na se preveliku odgovornost, kojoj se razumni vladari uklanjaju: znamenuje k preziranju narodâ, od kojih vladari stoje, još i porugu pridati. A neumno i pogibeljno je tvrditi, da se pravo može mienjati. To je tvrdjenje istovjetno s onim, koje bi htjelo, da se dobro u zlo, i uzvratno, može izvrći. Od toga nazora ne ima ni netemeljitije bludnje, ni škodljivijega nauka. Jer dok bi se to priznalo, prestala bi svaka obvezanost i s njom sigurnost. Nego mogu i često moraju se mienjati podloge, predmeti, načini dobivanja, uporabljivanja i izvršivanja pravâ. Sve ove promjene razsudjivat i uvadjat imaju samo oni, na koje to spada, a ti su po našem ustavu: narod i vladar.

Uzeti ćemo, da samo pometnjom stoji u odpisu, što je istini posvê protivno, a to je: da su otcî naši godinâ 1527. i 1712. promienili javno pravo Hrvatske. Onimi bo ugovori namjesto koje druge dinastije ili vladara dobiše Habsburg-Loreni pravo biti najprvimi predloženici, i uvjetno doći na prijestolje Hrvatske. To pravo i s njime srasla dužnost ne bijahu ni veća ni manja, ni drugačija kod te obitelji negoli kod prvašnjih, i negoli bi bila kod druge koje dinastije. Samo uz uvjet, da će obdržavati skup pravâ samosvojnosti kraljevine Hrvatske, stekoše stariji Vašega Veličanstva pravo postati i biti našimi kralji. Istina je, da one obje promjene, dinastije i spola, naši stariji učiniše na korist obitelji Vašega Veličanstva, kako je istina i to, da se onimi promjenami nisu ni malo naša prava promienila, i da Hrvatska ne primi uzvratnu korist.

Jur pokazasmo u pravoj čistoći naš sastanak godine 1848. i njegov pravan doseg. Nazor odpisa ne sklada ni tu s istinom ni s duhom, koji je i onda upravljao naš narod. Ovaj bo narod naprama Monarkiji Vašega Veličanstva ne imadijaše i ne ima lojalnosti ni nelojalnosti drugačije negoli naprama budi kojoj drugoj monarkiji. I one godine ustade

narod hrvatski na oružje samo za obranu svoju i svojega kralja. Scienijaše bo, kako se pokazalo, bez temelja, da je probitak naroda i kralja istovjetan. Ali, kako i odprije, našlo se neharmonikâ, koji i ono požrtvovanje Hrvatâ okrenuše proti našem narodu i proti našoj samosvojnosti, ter ovaj narod uputiše, da zakonost naprama vladaru treba mjeriti onom mjerom, kojom ju on narodu i njegovim pravom pokazuje. Zato sviest o nepravici, pod kojom je, ne da mjesto strastim u narodu, kojega žrtvama vjernosti odgovara se samo tlačenjem i bezzakonjem.

Ne štujuć prava puka, ne pazeć probitke njegove i svoje zakonite, vlade i vladari pripravljahu i onu oluju, koja provali 1848. I gdje se sastala zakonost s obiju strana, ona oluja postade blagoslovom po narod i po vladare. Ali u Austriji, protimba zakonitu napredku na jednoj, strah i nužda na drugoj strani učiniše, da uztrpljenje mnogih naroda na izmak dojde, ter oni scienišu, da njihove prvašnje, još pooštrene nevolje oživljuju u ono doba, kadno Vaše Veličanstvo iznenada na prijestolje stupi. A kad tudjinac nadvladao nemirne življe, namjesto držati se pravice, pa krivce razmjerno pedepsati, a narodom prava povratiti, udari se daviti i one narode, koje nadvladati ne bijaše prava ni snage, i one, koji za dinastiju radiše, ter bezobzirn u biesnu progonojenju samo izvanjska sila kraj učini. Narodi ni vladari ne imaju zlotvorâ do onih ljudi, koji u sebičnosti ne paze zakone ni narode. Gdje su vlade i vladari na tom putu, nabrzo ih i narodi tamo sliede.

Sloboda bez zakona ne može biti. U našu domovinu ni prije ni poslije listopadske diplome nije zakonito stanje povraćeno: tudji pripisi, silom uvedeni, ostaju, zakone ne gradi narod, koji bi ih graditi imao, ne izvršuju ih zakonite oblasti. A i drugi vredniji narodi otimlju se toj slobodi diplome, kako no se otimahu iskrenu nasilju.

Ne dosižemo, kako može u odpisu stajati, da Hrvatska, izuzev osebu vladara, s kraljevinami i zemljama te monarkije bijaše zakonito skopčana ikakovimi skupnim interesi ili posli. Jer, za napomenuti samo nekoliko podataka: od smrti Ferdinanda I. do Ferdinanda II. ne bijahu li iz iste dinastije tri vladara i tri vlade nad ovimi narodima? Ne imadijahu li, dok se ne oslobodiše, Modena i Toskana posebne vladare iz te dinastije? Ne bijahu li nasljedne zemlje u Carstva njemačkoga, i s njime u svih bitnih državnih poslih i odnošajih svezane? Ne bijaše li Leopold I. sinu si Karlu namienio Tirol, ako Karlo ne dobije prijestolje španjolsko? Ne imadijahu li kraljevine i zemlje Vašega Veličanstva do godine 1848. posebnih ustanova samo od njih i njihovih skupnih vladara, a ne od tiela ili zakonotvorstva, kakovo se osnovalo listopadskom diplomom?

Dok visoki odpis izpovijeda, da Vaše Veličanstvo svoje pohotnosti ne podlaže pravu u obće, ni pravu, koje se radja iz dvostrana ugovora: i nami je iskreno očitovati, da proti takovu načelu razpravljati bilo bi poniženje naroda, kojega smo sinovi, i poniženje nas istih. A ako narod hrvatski za svoju korist upotrebi ono načelo, njegov će postupak i time opravdan biti. Nu osvjedočeni o svetosti stvari, koju branimo, i o istini, da proti njoj ne ima pravednih znalaca: moramo se pozvati na našu adresu od 1861., ter o poslih, koje listopadska diploma zajedničkim smatra, još ovo napomenuti:

Države u svojim međunarodnih zastupanjih uosebljene su u svojih vladarih, koji kao takovi obavljaju pojedine posle onoga zastupanja ili sami ili kroz muže, koje sude vriedne povjerenja. U tom pogledu ne ima razlike, da li je vladar načelnikom samo jednoj ili više državâ medju se neodvisnih. Tako nekad zastupahu cari Njemačke ukupnost državâ Carstva, tako zastupaju kralji Švedske i Norveške ove obje kraljevine, kralji Holandije ovu i Luxemburg. Time kralji Hrvatske bijahu i jesu ne samo ovlašćeni, nego držani njezino međunarodno zastupanje obnašati. Ovo zastupanje, stalnije i pravilnije razvilo se tek u XVII. vjeku, pak i danas spada u prava, ne u dužnosti država. S tog bijaše i jest posve samosvojnih država, koje ne imaju stanovito zastupanje izvanjsko. One bo se u tom ravnanju po svojih koristih ili potrebah. Time nasljedne pokrajine spojene s Carstvom njemačkim, neimavše ni same svoje zastupanje, ne mogahu našu domovinu ni vani zastupati, nego, kako i sve, bijahu po skupnu vladaru zastupane. S toga dok opazi narod hrvatski, da turske rate navlače nesigurni miri, bude godine 1536. načinjen zakon, po kojemu, kod pitanja o miru s Turskom, na koliko se tiče Hrvatske, i ova kraljevina ima kroz svoje posebne zastupnike udioničtvovati.

Pravo na rat, u Austriji od volje vladara kako i drugo sve, u Hrvatskoj bijaše u saboru, od kojega stajahu i vojnici i novci, dva uvjeta, bez kojih ni danas, ni u najslobodnijih zemljah vladari ne mogu vojevati, prem im ustavi ono pravo dopuštaju. Ali vlade starijih Vašega Veličanstva, bivših cara Njemačke, ter imavših svoje zemlje od Turčina zaklonjene Hrvatskom i Ungarijom, radijahu tako, da se krivnja rata na Turčina bacala. Tako Hrvatska i Ungarija, braneć se moradijahu i nehotice vojevati. A istina je, da stariji naši, kako posljedak pokaza, na nesreću Hrvatske krv prolivaše na svih razbojih, na kojih vojevaše stariji Vašega Veličanstva. Ali ono prolivanje ne bijaše određeno tuđincem ni skupom o kakovu se u diplomu radi, nego bijaše dobrovoljno,

slobodno određeno po naših saborih, iz ljubavi do naših kralja, i kako se onda mislilo i nadalo, za probitke Hrvatske.

Neodvisnost naše domovine u pogledu vojničstva bijaše tako podpuna, da godine 1567. kralj predloži hrvatskomu saboru, neka bi i Hrvatska uvela stalnih vojnika, kakovih je Ungarija držala. Naš sabor zabaci taj prijedlog. Do novijih nasilja vremenâ, samo oni Hrvati idjahu u vojsku, koje u nju naši sabori metnuše. Još godine 1759. Marija Terezija dvaput zaiska vojnika u hrvatskoga sabora. Na prvu prošnju sabor joj dade vojnika koliko je sudio da je pravo i bez prevelike štete po narod; na drugu prošnju ne dade joj ni jednoga vojnika.

I financije hrvatske bijahu neodvisne. Isti novac tudji, prem kovan, mogaše po Hrvatskoj kolati samo uz dopuštenje sabora hrvatskoga. Tako je on godine 1537. njemačke i ugarske, godine 1621. Carstva njemačkoga novce u Hrvatsku pustio. Naši kralji, za redovite potrebe kraljevine i svoje, imadijahu zakonom određen prihod, poimenice iz tridesetnicâ, iz državnih imanja, iz soli, kojoj sabor određiva cieniu. A za podmiriti potrebe izvanredne, naši sabori davahu pripomoć, koja bijaše iskana i davana samo za potrebe kraljevine i kralja. S toga se događjalo, kako godine 1535.-7., da sabori, ne vidiv temeljitost kraljeva prijedloga, ili zaklanjajuć narod od prevelikih daća, kroz više godina ne dadoše nikakovu pripomoć.

U pogledu penezja napomenuti ćemo još samo jedan primjer. Godine 1762.-3. Marija Terezija triput predloži hrvatskomu saboru, da joj dopusti pozajmiti 10,000.000 forinta. Ovaj dug, ukoliko razmjerno s Ungarijom pada na Hrvatsku, vjerovnikom bio bi osiguran onim prihodom, što ga kraljica redovito primala iz Hrvatske. Naš sabor ne pristade na prijedlog, ter zajam ne bude učinjen. Dakle sabori hrvatski imadijahu i izvršivahu ne samo pravo dopuštati ili zabranjivati daće, nego i ono, nadzirati na što se daće troše. A odtuda, što su naši kralji miešali prihod, koji dobivahu iz Hrvatske, sa prihodom ostalih zemalja, ne da se temeljito zaključiti, da naše financije bijahu pomiešane s onimi drugih naroda.

Dok je sabor hrvatski izvršivao ona prava na vojničstvo i na penezje, za zakonosti vladarâ, bijaše i s čašću zastave, i s blagostanjem naroda, i sa snagom, ter ugledom naših kralja bolje, negoli je odkako nestade onih uvjeta.

Isto tako i trgovanje, na koliko se o njemu kod nas do u novija vremena može govoriti, bijaše u vlasti naših sabora. Oni bo, da napomenemo i primjerâ god. 1567., 1609.—35., 1681. uredjivahu trideset-

nice, izvažanje domaćih stvari, i odlučivahu uvozninu za stvari iz Turske.

Tako dakle kraljevina Hrvatska zakonom nikada ne bijaše međunarodno zastupana po zemljah i kraljevinah Vašega Veličanstva; nikada sinovi hrvatski ne vojevaše van po dopuštenju hrvatskih sabora; nikada penezje ni trgovanje Hrvatske ne bijahu pomiješana ni upravljana s onimi kraljevina i zemalja Austrije. A kada priznajemo, da samosvojnost Hrvatske i u onih pogledih bijaše vriedjana, i to od onih, kojih ju pod prisegom štovat i branit imadijahu: tada sudimo, da bi pravo i koristno bilo, da mudrost Vašega Veličanstva onim vriedjanjem za svu budućnost na kraj stane, a da ne zahtieva, da Hrvati to ubitačno bezzakonje proglase zakonom.

Ali da ne bude Hrvatska, kako pokazasmo da bijaše, u svakom pogledu samosvojna kraljevina, i ta bez temelja predpoložena obstojnost nas bi tim većma nagonila, da našem narodu samostalnost i neodvisnost pribavimo, i u tom nastojanju ne bi nam se mogla nikakova zakonita pačka na put stavljati. Narod bo je naš upućen, da on samo kao međunarodna oseba može svoju narodnu budućnost ujemčiti, i upravo u vlasti, da može svoje stanje i odnošaje o sebi mienjati, stoji život naroda. I doista, ne bijaše i nije vrstna naroda, koji se tim pravom naravi ranije ili kasnije ne posluži, i osim nepravednikâ, nitko se toj težnji naroda ne protivi. A sve protimbe ove struke naškodiše samim protivnikom, uspjeh bo ostade uz pravo, kod naroda.

Izvršivajuć sva prava svoje samosvojnosti, kraljevina Hrvatska može, i ako bude vriedno, hoće više koristiti i dinastiji, negoli u drugom kojem stanju. Ono pokazuje sva prošlost, ovo sadanjost. Narod hrvatski ne će nikad odobriti, da itko od njega neodvisan i neovlašćen, bez njegova odlučna upliva, uredjuje njegove međunarodne posle; ili da njegovi sinovi bez njegova odredjenja i njegove uprave igdje vojuju; ili da se budi tko neovlašćen upliće u njegovo cjelokupno gospodarstvo. A narod hrvatski hoće i one grane državna života tako ravnati, da iz njih on i njegova dinastija čim veće koristi crpaju.

U nadi steći pomoć proti navalam austrijanske vlade, sabor hrvatski odluči god. 1790. u društvu s kraljevinom Ungarijom uredjivati državne posle. Ona zajednica, s obiju strana nastala dobrovoljno, mogaše se ovako i razvrći, nu prestala je g. 1848. ratom prenesrećnim po obje ove kraljevine. Poslije onoga razdruženja njih obje stupiše o sebi u sva prava međunarodnih oseba, i mogu, kako im se sviđi, bez ičijega pitanja urediti svoje odnošaje po svojoj koristi.

Privatni interesi i posli naše domovine i Austrije mogu se, kako od nekada bijaše i danas medju državama biva, svojim putem obavljati, bez da Hrvatska postane pokrajinom Austrije.

Što je Hrvatska namjeravala sankcijom pragmatičkom, to je i kazala. Ona nakana bijaše: da mužkarci i ženske iz dinastije Vašega Veličanstva imaju najprvi pravo sjesti na prijestolje Hrvatske, i da vladajuć hrvatske pokrajine Štajersku, Krajinsku i Korušku, ter stolujuć u Austriji, obdržavaju i obdržavati davaju prava Hrvatske. Tu je jedinstvo samo vladara, i samo u izkazanih zemljah, bez obzira na vladare u drugih zemljah. Drugo, budi kakovo jedinstvo ili vez, nepoznani su i našoj sankciji pragmatičkoj i kraljevini Hrvatskoj.

Naš starodavni ustav nije ni godine 1848. ni malo promijenjen, nego je razširen broj njegovih dielnika, i time je ustav upotpunjen, usavršen, učvršćen. Jer do onda bijaše naše javno pravo stegnuto na povlašćene staleže, a ukinućem podložništva seljanâ, postadoše i ovi slobodnimi vlasnici slobodnih zemalja, i time dielnici javna prava kraljevine. U tu svetinju, zakonom pribavljenu, ne smi se dirati; a sve državne posle, kako i od prije, imaju rješavati narod i kralj, ter zahvalnost naroda zaslužuju i primaju samo branitelji njegovih prava.

Mi ne iskaskmo i ne možemo iskati od Vašega Veličanstva povraćanje našega bivšega razmjerja napram Ungariji ili uvođenje kakova drugoga. Jer odnošaje ovih kraljevina odlučivati stoji od njih samih, a na vladare ne spada nego potvrditi i izvesti što one odrede.

A kad Vaše Veličanstvo našem zastupstvu predloži listopadsku diplomu i veljačke ukaze, pak u odpisu kaže, da podpuna valjanost onih spisa sa svimi njihovimi posljedicami i učini za našu domovinu nepristupljenjem Hrvatske na to pismo i njihove ustanove nije obustavljena: mi sudimo, da bi bilo probitačnije po dinastiju odkloniti tu porugu, poteklu iz nezahvalnosti, odkloniti ju od naroda, koji je godine 1848. svojom krvlju obranio prijestolje i na nj postavio Vaše Veličanstvo. A sigurni smo, da posljedice neustavljenja onih pisama bude dinastija još teže ćutiti nego narod hrvatski.

Godine 1861. zahtievaše zastupnici takodjer Granice, da se ova zemlja povрати ustavu kraljevine. Dalmacija sa svimi otoci imadijaše već po miru Campo-Formija k ostaloj kraljevini i pod njezin ustav doći. Ovo udo kraljevine nije se svoje volje odtrgnulo, nije postalo međunarodnom osebom, koja bi svoje posle o sebi odlučivala. U tom pogledu izgovor o pitanju na puk, o odgovoru, želji i volji puka one zemlje dok ju tudjinac oskvrnjuje, postupanje je, kojim se sakriva namjera nepravednu stvar netemeljito i nepristojno braniti. U ostalom,

ovaj smjer odpisa ostade neizpunjen, kako i svēčano obreknuće kralja Franje 1802. koji se priznade dužnim onu zemlju kraljevini utjeloviti.

Odkako je izumrla kraljevska dinastija hrvatska, kad kralji bijahu izvan kraljevine, ili zapriećeni, ili potreba pita sabor, bani hrvatski, bez da kraljem budi prijavljivahu, u podpunoj vlasti sazivahu sabore i potvrdjivahu njihove zaključke. Time ovi dostojanstvenici, zakoniti namjestnici kraljâ i njihove vlasti, gradijahu zakone. Ovo radijahu, poimence, god. 1273. ban Matej, god. 1434. bani Talovci, a ban Nikola izvršiva to pravo veličanstva god. 1344.-1347. bez pitanja i znanja tako kralja kako i vojvode vladavšega Hrvatsku.

Proti onomu pravu osnovana je ustanova god. 1567. i naperena neposredno otēti narodu i banu ono pravo, a posredno škoditi našoj domovini i tim naēinom. Jer u ono vrijeme, gdje s Turēinom ne bijaše stalna mira, gdje svaki ēas nastajahu nove potrebe, gdje obēenje bijaše pretežko, gdje se drugda sabor morao i po više puta u godini sastajati; u ono vrijeme zahtievati, da ban javi kralju, o ēemu ēe sabor razpravljati, da ēeka dopuštenje kralja, koji preēesto bijaše izvan Austrije, da po tom dopuštenju sabor sazove, da se sabor za vremena sastane i da posle temeljito rieši, da se zaključci pošalju kralju za potvrđenje, da se potvrđenje izēeka i da se moždâ potvrđeni zaključci proglase i u život uvedu za vremena: to u istinu ne mogaše biti i ne bijaše drugo nego raditi da Turēin uzmogne Hrvatsku ēim lakše i ēim sigurnije upropašēivati. Za pokazati, kako su kralji te dinastije rješavali posle Hrvatske, dosta nam je spomenuti, da zaključaka, što ih naši sabori naēinili 1609.—1635., bijaše potvrđeno stoprv 1636.

Hrvatski sabori izabirahu bane ove kraljevine. Navesti ēemo samo jedan primjer, koji pada u najnesreēnije doba Hrvatske, prije nego li joj zakraljeva obitelj Habsburg-Lorenâ. God. 1402. banova u ovoj zemlji biskup zagrebaēki Eberhard, od drēavljanâ kraljevine uēinjen banom hrvatskim. S toga god. 1527. već po naēelu i zakonu ne primi sabor hrvatski za bana Franju Baēana, što no ga bijaše kralj Ferdinand banom uēinio. Nego, iz obzira na kralja, stavlja sabor Baēanu uvjete, uz koje ēe ga za bana priznati. Time i onaj ban bijaše voljom samo sabora, a ni malo voljom kralja.

Samo kad bi sē za bansko dostojanstvo natjecalo više prevriednih muēeva, ter se skladan izbor ne mogaše obaviti, dakle kad bi iz nesložna izbora bilo moglo nastati znatnih stranaka u narodu, samo tada bi naši sabori obiēavali kralju predlagati, preporuēivati muēe, iz kojih on imadijaše bana odabrati. Zato se drugda dogadjalo, za ukinuti ili za ne stvoriti razdor u narodu, da bijaše više banâ, bez da je to koja druga

korist ili potreba kraljevine pitala. Tako god. 1567. kralj Maximilijan odabra za bane Hrvatske Jurja Draškovića i Franju Krčki-Frankapan-Slunjskoga, tako god. 1622. odabra Ferdinand II. za bana ove zemlje Jurja Zrinskoga.

Tako biva dok neprijateljem naroda hrvatskoga ne pojde za rukom moći svojevoljno u ovoj zemlji za se raditi; dok se ne uze za zločin štovanje pravâ, slobode, domovine Hrvata; dok izdaja proti Hrvatskoj ne bijaše zaslugom smatrana; dok prejasne obitelji hrvatske ne bijahu zatrvene; dok se zatorom otačbeničtva, krepostî i sreće u Hrvatskoj, domaćim i stranskim nevriednikom ne otvoriše časti, vlasti, bogatstva u našoj domovini.

Da narod hrvatski zakonitim načinom izabire svoje bane, i da oni u obstojnostih zakonom odkazanih izvršuju pravo veličanstva, od ovih čvrstih svetih prava Hrvatske mi ne smimo, ni ne možemo popustiti, osobito u ovo vrijeme, gdje bi to popuštanje bila očita izdaja domovine. Moramo bo očitovati, da nam postupanje upravâ Vašega Veličanstva, vani i kod kuće, da nam cjelokupno stanje Europe i Austrije ne pružaju ni mogućnost, a kamo jemstvo za obstanak, za ne reći za srećnu budućnost monarkije. A mi ne želimo našu domovinu ni, koliko od nas stoji, dinastiju, u koliko bude pravedna, žrtvovati nikakovu preuredjenju Europe.

U nastajućih pogibeljih, zakoniti bani u punoj svojoj vlasti, uz uvjete zakonom ustanovljene, mogli bi kako i nekada svojoj domovini i dinastiji premnogo koristiti. Ako li bi kod izbiranja banâ medju izbornici znatna razrožnost nastala, mi pristajemo na povjestnički zakoniti običaj, da kralj odabere za bana jednoga izmedju najviše triju muževa, koje mu sabor predloži.

U članku 42. 1861. bijaše nacrtano točkâ o temelju, na kojemu bi kraljevine Hrvatska i Ungarija, ako slobodno uzhtiju, mogle doći na dogovaranje o svojih budućih odnošajih. Vaše Veličanstvo imadijaše onaj nacrt na znanje uzeti, pak, ako na to dojde, potvrditi ugovor sklopljen medju ovimi kraljevinami. Ali Vaše Veličanstvo potvrdi bez izpovjedenja razloga onaj nacrt kao zakon; pak itako proti njemu pozva god. 1865. naših velikaša i biskupa u peštanski sabor; proti njemu uputi naš odbor u Peštu bez da peštanski skup bijaše ijednu točku onoga nacrta priznao; proti njemu potvrdi zaključak onog odbora i njegova nezakonita ovlastitelja. Gdje u najsvetijih stvarih narodâ i vladarâ ovi tako rađe, tu oni ne mogu gojiti, ne mogu ni začeti povjerenje.

Krunjenje nije sastavina i jemstvo ustava nego, gdje ga još ima, prosta nu predraga svečanost. Krunjenje Vašega Veličanstva za kralja

Hrvatske, kad bi se to narodu pohtjelo, moglo bi se obaviti samo kad bi naša kraljevina bila upodpunjena i u uživanju svojega ustava. U mnijenju, da će Vaše Veličanstvo izpuniti te dužnosti, zaželiše nekoji našega zastupstva 1861., da se to krunjenje obavi.

Odnosaji medju kraljevinami Hrvatskom i Ungarijom bijahu i jesu posve jasni, osim za one ljude, koji iz smutnje ovih kraljevina korist traže. K dokazom, koje navedosmo za samosvojnost ovih obiju kraljevina, još pridajemo: da u Hrvatskoj biškupe izabirahu puk i duhovništvo, a u Ungariji kralji postavljahu biškupe; da Hrvati kao takovi vazda imadijahu sva prava državljanstva Ungarije, a da Ungarci bijahu iz Hrvatske posve izključeni; da odkako zavlada pogibelj od Turske, za skupnu obranu Hrvatska je davala samo polovinu štibre koju je Ungarija plaćala; da bojem muhačkim Turčin osvoji samo cielu Ungariju, a ne Hrvatsku, s česa car Sulejman u odgovoru na prošnju Ferdinanda I. za primirje, ovomu ne daje naslov kralja Ungarije, nego naslov kralja Hrvatske; da prije onoga rata kraljevina Hrvatska nastavi rat proti Turčinu, nakon što kraljevina Ungarija bijaše s Turčinom mir sklopila; da poslije onoga rata i padnuća Ungarije, s kraljevinom Hrvatskom kao samosvojnom ugovarahu i Carstvo tursko i Republika mletačka; da kraljevina Hrvatska samosvojno izabra za kralja si Ferdinanda I.; i da samosvojno ugovori sankciju pragmatičku.

Kraljevina Hrvatska nikada ne bijaše i nije nasljedna. I god. 1527. i 1712. sklopljeni su medju ovom kraljevinom i medju tom dinastijom dvostrani ugovori, kojimi su obje strane jednako podložene. Ako ugovaratelji protegnu svoj ugovor i na baštinike si, ovi su njime vezani samo na koliko iz njega korist crpaju. Nitko bo pravno ne može nikoga na svoj ili trećega probitak a na njegovu štetu stegnuti, i nikada se narod napram jednomu čovjeku ili bilo komu ne može u javnu pravu bezuvjetno obvezati. Gdje propasti, gdje pogibelji dinastija nesviestnih dolaze glavno od netaemeljita mnijenja, koje ne priznaje, da svaki zakon stoji od volje državljanâ. Na prava, koja vadi iz dvostrana ugovora, može se stranka u javnom pravu samo dotle pozivati, dok onaj ugovor naprama drugu si ugovaratelju sveto izpunjiva.

Kako narod hrvatski kralja, tako ni kralj baštinjenjem ne dobiva prijestolje hrvatsko, nego i narod i kralji, nastavljajući one ugovore, baštine medjusobno prava i dužnosti, u kojih obdržavanju stoji, a u neobdržavanju prestaje s ugovorom zakonit odnosaj medju narodom i vladarem.

U nasljednih monarkijah dolazi nedvojbena baštinik na prazno prijestolje, i vlada, bez da se narodu posebno obvezao. Ima ho, ili scieni da

ima pravo vladati. A u kraljevini Hrvatskoj, kako i onoj Ungarije, nitko ne može zakonito ni koračiti na njihova prijestolja, van jur obvezan ugovorom, stegnut dužnostmi napram ovim kraljevinam. Starijih Vašega Veličanstva bijaše podpuno osvjedočeno o toj istini. Oni znadijahu, da u pogledu baštinjenja kraljevske vlasti među dobom zvanom izbornom i ovom Habsburg-Lorenâ, nije nikakove razlike. I onda ho, kako i sada, ako vladar imadijaše zakonito diete, ovo sklopiv s kraljevinami ugovor, poznat pod imenom krunibene diplome, dolazijaše na prijestolje. A kad vladar bijaše bez zakonita djeteta, naravski da si kraljevine drugdje tražiše kralje. Ovo znanje vodijaše mudre starije Vašega Veličanstva, kadno Leopold I. nasljednika si Josipa, Franjo I. nasljednika si Ferdinanda V. za sebe živih, na temelju ugovorâ, na prijestolja ovih kraljevina posadiše, za da sigurno po smrti roditeljâ vladanje preuzmu. U nasljednih monarkijah ne ima i ne može biti takovih čina.

Oni vladari znadijahu, da kraj hrvatske izborne izprave od 1527. i sankcije pragmatičke od 1712., kraj ungarskoga čl. 2. 1687. i sankcije pragmatičke od 1723. njihova djeca, u nasljednih zemljah nedvojbeni budući vladari, za prijestolja Hrvatske i Ungarije ne bijahu van najprvi kandidati, i da će ove kraljevine drugdje iskati kralje si, ako s djecom onih vladara ugovore ne sklope i nastavljenje zakonita odnošaja ne utvrde. Tu se očito vidi, da u Hrvatskoj i Ungariji kralji postaju a ne radjaju se, kako to biva u nasljednih monarkijah; i da zakon ovih kraljevina budućemu baštiniku, vladaru Austrije i drugih nasljednih zemalja, samo zato dopušta pol godine po smrti kralja obstojeće zakone izvršivati a u njih i u vladi ništa ne mienjati, za da se on kroz to vrijeme odluči, hoće li, i ako hoće, da se s ovimi kraljevinami pogodi ugovor sklopiti, i time njihovim kraljem postati. Kroz 70 godina dva-put se podstupi dinastija i ove kraljevine smatrati nasljednima. Posljedice su poznane.

Za ugovaranjâ 1527. i 1712. svečano obrekoše stariji Vašega Veličanstva štovati samosvojnost naše domovine i nju upodpuniti. Samo to ganu otce naše na ona ugovaranja. Ono obreknuće ostade neizpunjeno. Što bijaše Turčin do Vrbasa od Hrvatske osvojio, nije ovoj povraćeno, prem su Hrvati na rieke krvi prolivali, i za zemlje, koje na nje ne spadahu. Pače velik komad ove kraljevine pronevjeran je Turčinu poslije 1527. Hrvatske pokrajine Štajerska, Kranjska, Koruška, Istrija odciepljene su i danas od kraljevine, i činom im je pridano, kako Ungariji Rieka-na-moru i Medjumurje, mnogo zemlje od ovoga komada kraljevine.

One pokrajine imadijahu stariji Vašega Veličanstva, dok postadoše našimi kralji, ovoj kraljevini utjeloviti. I što oni proti dužnosti i prisegam propustiše, to vladar tudjinac, nu štovatelj prava narave i narodâ, po mogućnosti bijaše u jedno tielo složio.

Mirom medju Stefanom V., kraljem Hrvatske i Ungarije, i medju Otokarom, kraljem Pemske, ne bijahu podpuno ustanovljene granice medju ovim dielom kraljevine Hrvatske i medju njezinimi sjevernima pokrajinama. Za kralja Alberta, po smrti Matije I., i za Ferdinanda I. bude ovih granica premnogo činom poremećeno. Od onda zahtievaše sabori, da se ti razvodi uredi, i kralji obećivahu pravicu. Ti razvodi još nisu uredjeni, i nije opaziti, da Vašemu Veličanstvu isto stoji do liečenja tih rana Hrvatske, ter okolice Celja, Metlike, Kastva, Istrije, kroz ona poremećenja odciepljene, još su odtudjene. Šumbrieg, kon što je kraljevini povraćen, staja pod tudjom upravom kako i ostala Granica, i Vaše Veličanstvo dopusti, da austrijanski rajsrat pretresiva: spada li taj kus kraljevini Hrvatskoj ili pokrajini Krajinskoj.

Rieka-na-moru s okolicom bijaše imanje knezova Krčkih, samosvojnih samo na otoku Krku, i ovaj grad od nekada imadijaše posebnu upravu. Oni knezovi prodadoše to imanje, prem djedinsko, tudjincu, a Marija Terezija kako šipuška mjesta od Poljačke Ungariji, tako Rieku-na-moru od tudjinca povrati Hrvatskoj. Car Josip II. ovaj grad i županije sriemsku i virovitičku premetnu Ungariji, kako no županiju saladsku Hrvatskoj. Već Karlo III. opazi znamenitost Hrvatskoga primorja za trgovanje, i u tom smjeru odredi osnovâ. Zato Rieka-na-moru kako i Bakar dobi posebno municipalno uredjenje.

S ovih municipalnih posebnosti bijaše i onaj grad smatran posebnom cielošću svoje vrste, kako no to bijaše, izmedju drugih, Granica Hrvatske i Ungarije, gradovi rudarski, okružja hajdučka, Kumanacâ, Jazigacâ, da, u ono vrieme bijahu Hrvatska i Ungarija u pogledu novca i rudstva pod austrijanskom upravom i pod austrijanskimi pripiši. I dok nitko uman iz posebnosti municipalnih ustanova, iz različnosti upravâ, što ih različni dieli kraljevinâ imadijahu, ne izvadja i ne može izvadjati različnost krunovinâ: itako skupštine peštanska i zagrebačka, uz odobrenje Vašega Veličanstva, smatraju Rieku-na-moru dvojbenom krunovinom medju kraljevinama Hrvatskom i Ungarijom.

Nazor o službenosti hrvatskoga jezika sklada s ostalimi nazori od-pisa: koliko se može, zabranjuje se i u Hrvatskoj onaj hrvatski jezik, kojim su se morali i u carigradskom dvoru služiti stariji Vašega Veličanstva. Nu sila dogodjajâ nadjača i to odlučenje, i bude satrti nepravednike.

Tako, dakle, da u tom pogledu završimo: plod ugovaranjâ 1527. i 1712., plod žrtvâ naroda hrvatskoga od Ferdinanda I. do danas ovaj je: naša je domovina izudjena, naš je narod potlačen i upropašćen, naša su prava pogažena, naša je narodna čast oskvrnjena, i krivci ne mare za liek proti tim bezzakonjem.

Veličanstvo, dok je Vaša dinastija vladala različne narode po različnih zakonih, dotle se u Europi znalo za tu prejaku dinastiju, koja i odoljiva svim neprijateljem, drža se, i napredova. Jakost dinastije dolazijaše od narodâ, koji, kraj svih teškoća, vjerovahu da jesu, a pojedini staleži i bijahu srećniji od svojih susjeda, i upravo zato bijahu sjedinjeni u ljubavi do svojih vladara. To bijaše u ono doba, u koje sebičnjaci ili neznalice sjajnost dinastije sreći pripisuju.

A težnju, da se iz sastavina bitno različitih, pače medju se protivnih, složi jedna cielost državna, ustopice sledijaše nestajanje sreće, i zato propadanje narodâ i dinastije. Ova težnja, uvijek škodljiva, postade pogibeljnom po dinastiju dok se za moždac jedinstva uzela narodnost njemačka, imajuća susjedna zastupnika, s kojim vlade austrijsanske, dok mogoše, ne htjedoše ili ne znadoše napredujuć spoređiti. Natjecanje susjedâ nalaga, osobito od početka ovoga vieka, da dinastija i njezini pravi prijatelji, odsudiv i zabaciv rečenu težnju, svom snagom rade učvrstiti prijestolje time, da svi narodi u svemu ostalom na svoju različni, oko njega jedno budu. Tu ne mogaše, kako u drugih državah, govora biti o jednomu makar kakovu sustavu državnu, nego samo o različnih sustavih, kojih svakomu je svrha: stanoviti narod bilo uz kakove zakone i uprave pod dinastijom uzdržavati. Ovo se ne da dostignuti van srećom, od koje većoj narod ne može se drugdje nadati. Dok bo koji narod opazi, da će drugdje biti srećniji, on je izgubljen po tu dinastiju.

Ali težnja za jedinstvom ostade, i gorkim iskustvom opaziti posljedice njezine ne služi van da se drugim sredstvi za istu svrhu radi. Za vladanja Vašega Veličanstva promijenjena su pet puta temeljna državna načela, pojavljenje kakovo, za ne govoriti o državah koje su za život, ni kod susjedne države koju mnogi umirajućom smatraju, od njezina postanka nije se pokazalo. Uz toliko takovih promjena nije moguće da se vjera u stalnost ili u budućnost, da se vjera osim one u stalnost rastućih nesreća začme, ili da ne usahne, ako gdje klija.

U nijednoj tih promjena nije se ni taknulo u onu težnju i svrhu, i zato promjene ostadoše bez koristi. Bitno bo je pitanje samo ovo: ima li svaki narod, ako hoće, svoje posle rješavati sa svojim vladarem iz te dinastije? Ako se na to pitanje niječno odgovori, kako u svih rečenih

Dr. ANTE STARČEVIĆ
(Snimka između g. 1861—1867)

promjenah, tada je po narode podložene u stvari sve jedno, tko, kako i gdje da one posle rješava.

Uz ono nijekanje gledaju već mnogo godina vlade i Vaše Veličanstvo o usrećenju sebe i ojačenju prijestolja. I čime se većma radi, time se većma ona oba cilja odmiču i gube, ter u supor promjenam i prilagodjivanjem, obstanak Monarkije, ako u istinu nije mnogo nestalniji, on doista nije ni malo sigurniji negoli bijaše u najžešćih vremenih poviesti. A narodi Monarkije napredovaše ovo vrieme samo u neslogi, u međusobnu neprijateljstvu, i u siromaštvu sa svom pratnjom njegovom, ter njih snaga timi zloćami trvena ne može se upotrebiti za dobro obćenito, ni za ono njih pojedinih, ni za dobro dinastije, koja se ni na izvanjsku prijaznost ne može zanašati. I nije prilike, da bi to zlo na bolje okrenulo. Jer dok se radi o svrhi, koja se nikako ne može dostignuti, dotle ni u najboljem slučaju nije moguće van snagu i vrieme gubiti.

Za takovom svrhom idē listopadska diploma i svi njezini dodatci. Nemoguće bo je, jer proti naravi, načiniti jedinstvo oblasti, zakona, uprave, uz slobodu ili uz samovolju, kod naroda različnih pasminom, poviešću, narodnošću, stupnjem prosvjetljenja, zemljišnim ležajem, društvenimi odnošaji, gospodarstvenimi probiteci, zakoni vjere. Kroz ove razlike tako su razstavljeni narodi Monarkije, da je sin jedne zemlje u drugoj tudjinac, neprijatelj, i ne može u njoj obastati u jednakosti s drugimi, nego ili gospodujuć ili podlagajuć se. Ove protimbe naravska je posljedica, da duha, otačbeničtva austrijanskoga ne ima, i da svaki narod dinastije, brinuć se za se, propušća i poznati stanje, potrebe i težnje drugih naroda. A bez toga podpuna znanja i dostojna ocjenjenja nije moguće za državu uspješno raditi.

S toga u nekoliko godina ima Monarkija desetak vlada koje, kako i prvašnje, možda radeć u dobroj vjeri, itako ne mogu nikakovo dobro izraditi. A kad se, kako u novije vrieme, pokaže prividna stalnost kod vlade, tomu je glavni uzrok: zadovoljstvo izvanjskih vlada, pa zdvojenje i zato nemarnost narodâ Monarkije, vëdjanje razumnijih i poštenijih domaćih muževa za radnju na nevaljalu temelju i za zlu svrhu, i bezobzirno, jer nepravedno i nesigurno postupanje gospodujućih za se i za svoje drugove. Ta preuredjivanja Monarkije, iduć od zla na gore, glavnim su uzrokom s kojega ta Monarkija ne mogaše udioničtvovati u zadnjih ratih, prem su oni nada sve njezinu budućnost odlučili.

Za posljednjega preuredjenja Monarkije složiše se u njezinu neposrednu susjedstvu dvie znamenite države, treća uznapredova i zauze vlast u najznamenitijih stranah Europe. One sve tri države života su.

imaju u ovih krajih prava i potreba za podmiriti, i u koliko im za postignuće tih svrha ne bi dosegнула vlastita snaga, one ju dobivaju što u željah, kad uztreba živih, što u nemarnosti, svakako u zdvojenju i slaboći naroda, za kojimi teže.

Na današnjih medjah države Hrvatske, iz utrobe ove kraljevine po poviesti i danas po narodnosti, u začetku su dvie države, koje i po naravi stvari, i po opravdanu uplivu pod kojim ostaju, ne mogu nego napredovati proti toj Monarkiji, ter se u današnjih obstojnostih ne da razabrati, je li po priestolje Vašega Veličanstva pogibeljnije onim začetkom protiviti se ili podložiti im se. A zauzeće Bosne i Hercegovine, bez prava koje na te zemlje ima samo kraljevina Hrvatska, i bez jakosti, načinom koji nosi biljegu potajna posvojenja, ne može imati drugi konac van da u kratko vrijeme svojega trajanja upropasti i one zemlje, i da uskori zahtjeve izvanjske proti toj Monarkiji. Narod hrvatski mogao bi vjerovati, da će te zemlje, ako ostanu pod žezlom Vašega Veličanstva, kraljevini Hrvatskoj utjelovljene biti, kad bi uda ove kraljevine, koja su pod tim žezlom, sjedinjena bila. A narod bi se hrvatski onomu utjelovljenju mogao veseliti samo onda, kad bi ova kraljevina imala svoja prava, kojih uživanjem bilo bi puku i onih zemalja pomoženo.

Da i ne budu tudjinci u 17 godina tripot oteli tu Monarkiju od konačne propasti, njezina slaboća pokazavša se u novije vrijeme bila bi dosta za utvrditi istinu, da je ona, kakova je, bez prava, bez snage, bez volje za živjeti, ne samo suvišna nego i škodljiva narodom i državam. Za toga sustava svojom ciplom snagom na suhu i na moru, ta Monarkija ne mogaše nekoliko sela kotorska nadvladati. Na to njegovatelji sustava i stanja današnjega, za sakriti neukim ništetnost Monarkije, a neprijatelji sustava i stanja za volju osebne samovolje, koju gledaju uzpostaviti namjesto današnje samovolje koja je pasminâ, jedni i drugi za pokazati pogibelj Monarkije i svoju jakost, osnovaše smutnju u Rakovici, za da ju utišaju na najveću krivicu najvećih nedužnika.

A plod toga sustava u pogledu gospodarstvenu pokazuje se u obstojnostih: da sve struke narodna gospodarstva to većma propadaju, da manjak i dugovi rastu uz povećane štibre, i to sve za duboka mira, kojemu se na dugo nije razložno nadati.

Monarkija je po imenu razdieljena u dvie umišljotine, i podložena dvim pasminam, koje, medju se protivne, složne samo u tlačenju narodâ, prieče ugled i svaki napredak Monarkije, i budu svoju povjestničku zakonost naprama dinastiji prvom zgodom konačno zapečatiti. One umišljotine, koja danas činom neposredno zasieca u naše posle,

moramo stanje u kratko ocieniti. Ležaji kraljevinâ Hrvatske i Ungarije, njihova prošlost, pravi probiteci obiju: to sve zahtieva vez i najtoplije prijateljstvo njihovih naroda. Naša je iskrena želja i biti će radnja, da se to društvo medju ovimi kraljevinami uvede i učvrsti. Ali u današnjih obstojnostih ostaje u zaludu želja i ostala bi radnja naša.

Jer većina skupštine peštanske, u onoj zemlji neznatna manjina, odpusti od ustava Ungarije sve što vriedi, pak ovu bivšu samosvojnu kraljevinu učini sastavinom nova državna tiela, zakupnicom same sebe, uz prekomjernu zakupninu za tudjinca, i sveza ju na tudje prohibitke, primiv sama, a svaliv na druge nepodnošljiva bremena. U tom stanju ne može s njome biti ni razumna ugovorenja, ni veza koristna po obje kraljevine. I doista, samo ljudi zagrebačkih skupština 1868. i 1872. mogoše se s onom zemljom u razpravljanja upušćati. Naravska je posljedica tih razpravljatelja i razprava: da Hrvatska ne ima svoje Medjumurje ni svoju Rieku-na-moru; da Hrvatska plaća mirovine Riečanâ bez da dobiva prihod onoga grada; da se broje i na Hrvatskoj dugovi, što ih je ona manjina učinila na korist svoju i Austrije, ter za gradjevine takodjer Ungariji škodljive; da su oni dugovi namienjeni Hrvatskoj, koja je svoj protuzakonit diel troškova podmirila iz svojih redovitih prihoda; da Hrvatska za svoje prineske nije ni najmanju korist, nego samo prevelike štete primila; i da su načinjeni i potvrđjeni samo oni zaključci naših skupština, koji su narodu škodljivi, a koristni, upravo potrebiti zaključci da nisu ni predloženi.

Ona povlašćena manjina, sliedec sustav što ga stvorila, satrla je narode u nekoliko godina štibrami jače negoli je to kroz sedamnaest godina tudja vlada navlaš i sustavno škodeć mogla učiniti; obtrpala je zemlju kroz vjekove slobodnu, i zato najecjenije uprave, hrpami nekoristnih i nepotrebnih nu predragih službenika, navalila je na narode množinu dugova, koji, kako ni ostali prihod, zemljam ne prude, nego su koristni pojedincem, pojedinim obiteljim, i ako najviše, pojedinim družbam; lišila je javna prava sve, koji su njezinom krivnjom siromašni, a to je preznamenit broj najzaslužnijega i najvrednijega domaćega puka.

Ove opazke ne nacrtasmo kao da bi nam bila volja ili kao da se smatramo ovlašćeni uplićati se u posle Ungarije i Erdelja, nego ih zabilježismo za razložiti, zašto ne možemo onu manjinu uzeti za većinu zemlje; zašto se ne možemo s tom manjinom ni s podloženimi zemljami u medjunarodne posle upušćati; zašto ne možemo mi na toj strani našu domovinu učiniti dielnicom nepravedna rata, koji i ne gledajuć na prava, potrebe i pohotnosti izvanjskih, kako i na druge zemlje Monar-

kije tako i na Ungariju mora pasti, dok nemagjarski narodi opaze neplodnost svojih prava u Ungariji, pak sliedeć osvjedočenje i naputak rečena previsoka odpisa, počmu zadovoljivati svojim političkim i narodnim interesom, ter u tu svrhu dok budu primorani tražiti ili primati svoja prava i svoju domovinu od drugih, osobito susjednih i srodnih si naroda i država.

A posljedice težnje za jedinstvom Austrije napomenusmo za pokazati, kako nam jest i kako nam mora biti svēt naš ugovoren ustav, koji od tih smutnja i nesreća može ukloniti naš narod i dinastiju. Jer ako narod hrvatski, uživajuć pravo samosvojnosti, s pojedinim narodom Austrije ili s njimi svimi stupi u stanovit odnošaj, tu će ustanovu, dobre volje načinjenu i zato sigurnu i koristnu, Vaše Veličanstvo uz zahvalnost i blagoslov stranaka potvrditi moći. Drugačije, samo neprijatelji dinastije mogu govoriti, da će ikoji narod u protinaravnu i škodljivu si skupu raditi kako bude mogao o drugom, osim o sebi; da će trpiti dulje negoli bude morao stanje uvedeno proti njegovoj budućnosti; ili da ne će svakoga neprijatelja onomu skupu svojim prijateljem, svaku zgodu darom Providnosti za svoje oslobodjenje smatrat i prigrliti.

Za takovo stanje morati je smatrati današnje obstojnosti u našoj domovini, i nakanu koja hoće da se one uzdrže. Jer ta tudja, od našega naroda neodvisna diplomacija, kad bi bila i razumnija i poštenija negoli bijaše i negoli je, može našoj domovini, bez koristi i potrebe ove kraljevine, rat navaliti, što je zbilja radila i evo učini.

Za dinastije Vašega Veličanstva nije Hrvatska nikada Turčinu rat naviestila, pak itako krivnjom austrijanske diplomacije bijaše naš narod, na pregrdnju svoju štetu, kroz vjekove na oružju proti Turskoj. Tako je mnogo Hrvatske, za probitke Austrije, palo pod Turčina, tako je i u novije doba požunskim mirom velik diel Hrvatske predan Francezkoj. Ovo bijaše posljedica rata, što ga ne Hrvatska nego Austrija vodila proti Francezkoj.

Izvanjskih država svojaka mnogo zemlje te Monarkije. Od svojakanja lahko dojde do rata, osobito uz današnje stanje narodâ te Monarkije, i uz načelo otimanja, koje se u život povratilo. Tu bi Hrvati morali vojevat i proti državam, koje su im možda naklone, a stalno nisu neprijateljne kako Austrija, i služe se svojim pravom: morali bi vojevat i proti narodom, koji si polakšicu traže, i proti onim, koji im ju pružaju, a vojevat i za zemlje, koje nisu hrvatske i od kojih oni niti su kakovo dobro primili niti mu se mare nadati, dok su u sužanjstvu današnjem. A izvan rata hrvatski vojnici, stojeć pod tudjom zastavom i upravom,

zanemaruju koristne nauke i radnje, priučavaju se dangubi i razuzdanosti, pak se u narod povraću pokvareni, nehajtavi za posao, brzi na zla. I dok austrijska zastava davno ne zna za dobića, dok se ona ne razvi ni za rata najzamašnijih po tu Monarkiju, svrha ljudi, koji su pod njom, ne pokazuje se ako ne ona, da se pomoću tisuća oboružanih nesrećnika plienē milioni golorukih nevoljnika. Obskrbljenje vojnika, kraj svih žrtva što ih narodi podnašaju, takvo je, da od slabljine pogibaju koji ne dobivaju pomoć od kuća, ili si nezakonitim putem sami ne pomognu.

Plaćajući dugove i troškove Austrije narod hrvatski griješi proti samu sebi, zanemarivajući svoje, brineć se za tuđje. Služeć se pod silu novcem austrijskim, koji ne ima stalnu ni priličnu vrijednost, narod hrvatski škodi samu sebi kvarivajući na prodavanju i na kupovanju. Taj novac ne priznaje ni onaj, od koga je, ter u tom pogledu ne bijaše krivice po narod ni slaboće kod države kolike su te obje s ovaj kraj god. 1848. Jer dok narod hrvatski, davajući pravu vrijednost za ništetan papir a u kupovanju pridavajuć nad vrijednost papira, svaki dan biva to siromašniji, tuđjinac, primajući više nego daje ili dobivajući pravu vrijednost za ništa, biva svaki dan to bogatiji.

Ne ogradjujuć se, kako njegova korist pita, razmjernimi daćami proti izvanjskoj odmašivšoj obrtnosti, a ne umanjujuć gdje treba uvozinu, narod hrvatski ne može pōdignuti svoje obrte ni svoje trgovanje, i zato ne može postati dielnikom probitka, što bi ga iz svojega gospodarenja primati mogao. A težačstvo je svezano s obrtnošću tako, da se ono bez ove ni ova bez onoga ne može razvijati. I doista, u europejskih narodih sami su Hrvati koji u svakom pogledu nazadovaše odkako dinastiju Habsburg-Lorenâ na svoje prijestolje postaviše, ter ju na njem i na drugih uzdržaše. Ovaj narod, poimence u zadnjih 30 godina, ne samo nije ništa prištedio, ne samo nije iz probitaka životario, nego je koje tri četvrtine bivših i onako slabih glavnica potrošio. A trošak je prošao ne na njegovu korist, nego na tuđje, njemu protivne probitke, i to proti svakom pravu i zakonu. Ovaj je narod došao u stanje, u kojem ne ima ništa za braniti ni za izgubiti, a izvan njega ne ima se ničesa bojati.

Probitci, kojih žrtvu od nas zahtieva osnovano preuredjenje Austrije, takove su naravi, da su nami škodljivi ako su narodom Austrije pogodni, i da su ovim škodljivi ako su nami koristni. Zato narod hrvatski, osvjedočen da on sve ove posle ne može samosvojno razpravljati, nego da ih mora žrtvovati, on tu žrtvu doista ne će učiniti na korist Austrije, ni na

onu svojih kao zakletih neprijatelja, s kojih bezvjerjem on se dosada natjecao u požrtvovanjih, i s kojima ne ima mu budućnosti.

Veličanstvo, u Hrvatskoj, svimi darovi naravi preobilno providjenoj i stvorenoj da u njoj najsrećniji narod žive, kod Hrvata, naroda i umna, i čvrsta i marljiva: u ovoj zemlji i u ovom narodu, i moći a kamo morat govoriti o potrebi, strašan je nu očevidan dokaz o stanju, u koje tudja neprijateljska vlada može i najplemenitiji narod i najblagoslovljeniju zemlju dognati. U ovom narodu, u ovoj zemlji ne mogu se štibre od osiromašena puka ni oružjem utjerati. Uprave Vašega Veličanstva za podmirenje nezakonitih poreza razprodavaju i u ime nekakova erara same kupuju zemlje našega puka. Odtuda se radja i ojačuje vjera, da se sustavno radi o uvedenju javne kmetije ili o zakupničtvu, i to po samovolji tudjinaca, a svakako, naš se puk nezakonito lišava svoje zemlje. Prekomjerne i protuzakonite štibre za tudje i za domaće narodu samo škodljive svrhe, česte nerodice i pošasti izsisashe gospodarstvenu snagu i volju za radnju. Čovjek, radnja i zemlja, sva tri uvjeta gospodarstva izgubiše, a sve drugo dobi vriednost i cieniu. Oslabljivanje i propadanje puka na broju i na snagi, napredovanje zloća čedo su i kruna tomu stanju.

Kad u zemlji ovako satrvenoj ljetina prěbaci, hoće se što cielo, što velikim dielom odpuštenje daća, pripomoć za sjeme, za prehranjenje puka, i za uzdržavanje ovo male blaga, što ga još potiče. A uz uprave Vašega Veličanstva preriedki, težkom mukom i žrtvom kao kupe nedovoljnu pripomoć, ili popust štibre na koju godinu, i za povratit pripomoć, za podmiriti ostatak štibre, rinu blago ili zemlju, ako im ih nije već prije za druge dugove ili za štibru otelo, ili ako ih sami nisu za prehraniti se turnuli.

Državne zaklade, da se skupe i urede kako valja, mogle bi uz priličan probitak celoj zemlji veliku pripomoć pružati. Ali tomu nije izgleda. Ovo zaklada, šta ih uprava drži, često se upotrebljuje proti koristi zaklada, drugda bez razbora na korist nevriednika, kadšto uz velike troške, u pomoć onih koji pomoć zaslužuju. Od službenika pobiru se postotci za mirovinu, i veće moraju golemu glavnicu iznašati. Narod ne zna za tu glavicu, a mirovine plaćaju se iz redovita prihoda zemlje.

U zemlju je uvedeno službenika za četiri petine više nego ih treća. Za koristi, koju narod od njih prima, preplaćeni su; za živjeti kako se hoće, nekoji za trud prem neplodan, nisu dosta plaćeni. Nerazmjerjem, koje se ima medju njihovim prihodom i razhodom, oni su koje ovlašćeni koje primorani služiti se načini drugdje nedopuštenimi i nečuvenimi. Na

znanje, marljivost, moralnost službenika ne pazi se: za glavnu zaslugu smatra im se potištenost naprama višim, redovito nevrednijim, i tlačenje nižih, uvijek vrednijih i nesrećnijih od njih. Zato su javne oblasti bez ugleda: dok se čuje što sramotna, nepravedna, puku škodljiva, vjeruje se da to od njih potiče; smatra se za grijeh proti umu i škodljivo je od njih išto poštena očekivati; dok se izumi nov način puku oteti plod žuljâ, gleda se uvesti nov roj službenika, koji će ga potrošiti, i dok se opazi vrstno orudje trti puk, odmah mu se i služba najde; ter su još najvidjelniji službenici koji su samo prezirani; koliko je njih i njihovih hiri, toliko se pokazuje zakonâ; zvanje njihovo očituje se samo u kvarenju papira i puka; i ovoga siromaštvo i sva zla sporede s brojem onih. Vrednijoj manjini službenika ne ostaje drugo van prilagoditi se ili propasti.

Uz obstojeće pripise i oblasti, javni službenici, uz one i ove puk ne može bolji biti. On bo bivši priviknuo patrijarkalnu životu, bez pravâ, odgovornosti, dužnosti, namjesto da se prosvietli i osviesti, bačen pod neprijateljsko i sliepo nasilje, gledajuć da je pravo igračka u šakah jačega, da samovolja dužnosti stvara, tumači i upotrebljuje, izgubi um i duševnost u koliko ga se uhvatiše obstojeći pripisi, prisiljen biti ili žrtvom ili pomoćnikom bezzakonja: puk ili je pripisi i oblastmi namećeni na sebičnost, ili potrebom i primjeri primoran, često nepravedno i tudje svojaka, i brani se proti dužnosti. U ime Vašega Veličanstva kroji se pravica tako, da se redovito krivcem proglašuje tko ne može ili ne će svoju krivnju odkupiti, ili nedužnost kupiti, i ako se pripisu slučajno ponešto zadovolji, čime je veći zločinac i strahovitiji zločin, time sigurnije priskoči pomilovanje. Po dovršenih parbah riedko da ne gubi i onaj, kojemu je pravo dopitano. Imetak obćinâ i sirotâ, često bez svakog, uvijek bez valjana nadzora i bez uprave, propada. Za ujemčiti nēsigurnost osebe i imetka, puku je bez razbora oteto i zabranjeno oružje.

U mir je bačeno ljudi, koji bi po dobi, po čilosti i po znanju još mogli služiti, i drugih, koji bi morali službe lišeni biti. I tu uprave uklanjaju one, koji im nisu po čudi, ili su njihovim na putu. Zato narod mora uzdržavati ljudi i domaćih i tudjih, i suvišnih i nevriednih, jedne zato jer mu škode, druge zato jer mu javno već ne mogu škoditi, ter na njih uzdržavanje prolazi nemalo sav prihod zemlje što preteče od tudjih potreba.

Duhovništvo lišeno slobode, upotrebljeno za svrhe protivne njegovu uzvišenu zvanju, bez pravog odgojenja, bez razmjerna nadarja, gdje tonu u blagu i u zloćah, gdje stradajuć, gdje za živjeti primorano dati se na obradivanje zemlje i trgovanje nē dospieva svojoj službi, uz

redovnike preživivših se crkvenih redova koji su u zemlji siromašnoj samo na štetu puku i vjeri, izgubilo je nužnu čast i snagu u narodu za dobro djelovati.

Ni naredbe odnoseće se na ukidanje Vojničke Granice nisu izdane zakonitim putem. Cilj tih odredba nije moguće opaziti van u težnji, da ova zemlja, pod posebnom tuđjom upravom i samovoljom, i nadalje ostane razstavljena od ostale domovine ter da se prvom možda zgodom povрати u prvašnje sužanjstvo, a svakako da se njezinu puku uništi svaka mogućnost obstanka. Ni trećina tla ove zemlje ne stoji pod obradivanjem, nego je ili neplodno, ili stoji pod imenom šume, ili je pašnjakom. Ako se dakle po tih odredbah puku otme polovina šuma, cilj naredba odviše je očit.

Da bi ova zemlja danas bila plodna, i da bi njezin puk imao u izobilju sva sredstva glavnica i znanosti za obdjelavati ju i za gospodariti valjano, još ni tada, ni uz manje terete a uz veću slobodu, ona ne bi mogla ni polovicu današnjih svojih stanovnika uzdržavati. A u istinu, ova je zemlja većinom iztrošena, opustošena i zanemarena, i kroz to skoro mrtva, njezini su stanovnici neuki, presiromašni, bez zanatâ, obrtâ, trgovanja i plemenitoga prirada, bez svih sredstva za težačstvo i za gospodarstvo, privezani na samu zemlju i što god stada. Gornja je Granica bregovita i kamenita, ostala je na strmcu potokâ i bregovâ i na donjem sloju pjeskovitu. Dok nestane gore, koje još potiče ter zemlju zaklanja i brani, sva Granica, otvorena navalam voda i vjetrova naskoro je omećena i napunjena pieskom, ter postaje kamenitom pustinjom.

Ova je pustinja već nastala oko cesta, koje k moru vode, ter su vlade austrijske, kako i u Primorju, jur zatrle goru po onih krajih, čemu je redovita suša naravskom posljedicom. Od nekada mogaše puk Granice zemlju, koja ne bijaše pojedinaca, uživati i nje, koliko je trebao, mogaše pojedinac na se prepisati. To bijaše po javnu pravu Hrvatske. Po njemu bo je sva zemlja vlastništvo kraljevine, naroda hrvatskoga kao osebe. Kada se pojedini podmire, zemlja, koja preteće, ostaje vlastništvom države hrvatske. I ove zemlje mora se pojedincu, kad uztreba, davati, i u većih komadnih kao imanja zaslužnim sinovom domovine darivati. Kada bez zakonita baštinika umre pojedinac, njegova bivša zemlja opet prelazi u vlastništvo naroda. Time je država hrvatska vlasnikom zemlje samo za vrieme, i dužna je, dok zemlju posjeduje, nju i njezin prihod upotrebljivati samo na korist ukupna naroda hrvatskoga. U supor tomu i pravici, i danas tuđjinci pustoše šume Granice, gdje se ikako dade izvoz načiniti. Tim postupanjem puk one zemlje, već danas na mjestih

bez drvarije i liesa, naskoro ni u svih šumah, a kamo u njih polovici ne može van golet imati. Takova postupanja ne bijaše ni u Bosni, koju je Turčin oružjem osvojio.

Za cara Josipa II. radijaše austrijska vlada o izčišćenju dolnje Save. U službenih spisih tom prigodom načinjenih, poimence po gradiškoj pukovniji, duž rieke u svoj pukovniji ne dolazi ni stopa zemlje, koja bi bila ičija osim dotične satnije, puka njezina. A šume na toj cijeloj prugi dolazi ne kao erarijalne, nego kao služeće za erarijalne gradjevine samo u satnijah petrovošelskoj i raičkoj. I ove gradjevine bijahu samo za domaću korist i potrebu. Dakle vladar, koji nije mnogo na zakone gledao, itako u današnjoj mjeri ne oskrnjiva prava naše domovine ni njezino vlasništvo.

Istina, po Granici još je šuma, koje ako se ne protriebe posjekav stabla koja su doraštaj dostignula, gube od svoje vrijednosti. Ali to bi se imalo po puku i po njegovih povjerenicima razgledati, znanstveno i bez štete za budućnost prokrčiti, pak uzporéd na novo zasijati i zagajiti. Drugačije, onaj puk mora već i poradi same bezgorice propasti. Novac, što se za lies i za drva primi, s onim penzionalne zaklade i prihoda Granice, kako i onaj iz zaklada sedmih županija ima se upotrebiti samo za težačke, za obrtničke, za trgovačke, u obće za gospodarstvene svrhe, pa za glavnicu iz koje bi vlasnici nepokretnina, obrtnici i zanatnici uz primjerno odplaćivanje glavnice i pribitaka mogli pomoć dobivati. Svaka druga svrha, u koju bi se taj novac trošio, izdavala i činila se kakova komu drago, u istinu ne bi bila van obsjena, koja bi i u najboljem slučaju po naš narod bez svake koristi ostala.

A itako, za pensionalnu zakladu Granice, koja mora više miliona forinta iznašati, puk ne zna; ostale glavnice, u koliko ih je, ne upravlja on, ni drugi od njega ovlašten; šume zatire tudjinac kako sam hoće; puku se drva niti lies ne odkažuju za uzmoći globiti ga; obćinski imetak, kad ga krivnjom oblasti nestane, mora puk nadomjestiti; novac se troši na gradjanske učionice, i drugdje uvedene bez koristi, a osobito u Granici, gdje nije i na brzo ne može biti gradjana; novac se namjenjuje željeznim cestam, prem narod ne ima i još dugo ne bude imao što ni na kolih voziti, i prem se te ceste svagdje drugdje grade ili uzdržavaju iz prihoda države, a ne onoga pojedinih zemalja. Dok se tako onaj novac puka trošiti namjerava, puk za pomoći priradu ili preradu često nikako, drugda bez ubitačnih žrtva ne može do novca doći, a plaća se množina službenika, prem bi ih i četvrtina dosta bila.

Za pokvariti puk do kraja, nametnulo mu obsjenu autonomije občina, prem joj on, kroz vjekove u nevoljničtvu izgubiv svaku čut i o društvenu a kamo o državnu životu, uz prvašnje pripise i druge obstojnosti nije dorastao, prem za nju ne ima dosta domaćih ljudi vrstnih, i prem prvašnji službenici, koje s neznanja, koje po odgojenju, koje radeć navlaš naopako, i najbolju bi autonomiju na zlo okrenuli, osobito kad ne ima valjana nadzora.

Kad no se nkinula Vojnička Granica na Tisi, prem u njoj bijaše i medju častnici vojničkim i tudjinaca bjegunaca, pak itako, što pravica zahtieva, darovano je i ovim ljudem dosta zemlje za obstanak. A u našoj Granici, dok se našem domaćemu puku otimlje prava njegova zemlja, ne daje se zemlje tisućam častničkih obitelji i časnika hrvatskih, koji ju izgubiše ili upustiše kroz vjekove s ostalim našim narodom braneć dinastiju Vašega Veličanstva. Oni unesrećenici i njihovo pokoljenje imaju služiti ogledalom, koje kaže, kako se ne samo vjernost i žrtve nadaruju, nego kako se i pravica kroji, i taj dokaz, sigurni smo, ne bude bez uspjeha stajati.

Veličanstvo, mi smo tvrdo osvjedočeni, da i ovo naše razložjenje, kako kroz vjekove sva naših otaca i naša dosadanja, ako izvanjski dogodjaji ne narenu, bude ostati bez pravedna posljedka, i da bude vrieme doći, kada će se prekasno uz prevelike žrtve htjeti raditi, da se Hrvatska kraljevina i nje prava u svoj celosti uzpostave. To osvjedočenje ne može nas uzbiti, da i ovom prigodom ne prosvjedujemo proti bezzakonjem i da po mogućnosti ne branimo i ne zahtievamo prava naroda hrvatskoga. Ispuniv ovo presveto držanstvo čista duševnost tješi nas razumnom vjerom, da razvilo se današnje stanje sa svojimi zamršaji kako hoće, nadošle iz vana u Hrvatsku obstojnosti makar kakove, ti razvitci ne mogu biti škodljivi Hrvatom.

Medjutim narod hrvatski, postupanjem drugih naprama njemu riešen dužnosti i odgovornosti, s pouzdanjem gleda u susret dogodjajem, koji ne mogu dugo izostati, i koje da prežive ta Monarkija, kakova je, može izraziti želju samo Hrvat neiskren, ili nepoznavalac obstojnosti.

II.

G O V O R I

REVOLUCION

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 26. LIPNJA 1861.

Austrijansku zapovied, kojom nam se nalaže, da odnošenje naše domovine naprama Ungariji pretresujemo, razmatrao je s koje komu drago strane, ja nikako ne mogu razabrati, da li nam je onom zapoviedju bezobraznija poruga namienjena, ali je drzovitijē i samovoljnije pogaženo pravo naše kraljevine, ali nam je hudobnije bačeno sjeme zavadnje s narodi Ungarije, sjemē iz koga se Austrija našoj konačnoj propasti nada. Doista, da bude tom zapoviedju šta boljega namjeravano, ni za nju se ne bi znalo kao što evo prošlo trista godina mi austrijanski Hrvati za nikakovo dobro ne znamo. Ako bi tko mislio, da je Austrija tu zapovied, koju jedni smatraju za priedlog priestolja, izdala u očinskoj želji, za da se s narodi Ungarije i poimenu s pukom magjarskim kon po sve nas škodljive smutnje i omražnje pomirimo i poprijateljimo, ja kažem, da bi mi svi Austriji bili zahvalniji, kad bi nam ona bila, namjesto što je tu zapovied izdala, naša starinska, naša zakonito stečena nu nezakonito oteta prava povratila; ja izpoviedam, da odkako nas Austrija s onimi narodi pomiriva, mi smo sve time zavadjeniji, čimē smo bliže našega skupna zatora.

Istina je, razum i pravednost Austrije još nikomu ne služe za uzor naravskoga savršenstva tih vlastitosti, nu itako ja sudim, da ova poruga, ova nepravda, nē nadilazi krug ni istoga austrijanskoga razuma, ni iste pravednosti austrijanske. Jer, bez dvojbe, u ovome pitanju ni Austrija ne može drugačije misliti, nego da jest ali da nije naša domovina od Ungarije neodvisna. Ako nije neodvisna, zašto je Austrija pogazila prava Ungarije na Hrvatsku, zašto je Austrija ovim priedlogom postavila u sumnju odnošenje, o komu ni ista ona ne dvoji, zašto Austrija nije dala da Ungarija, kako ostale svoje županije, tako i Hrvatsku uredi? Ako li je po sudu Austrije Hrvatska i od Ungarije

kako i od svake druge zemlje neodvisna, zašto je Austrija pogazila pravo naše narodne neodvisnosti, zašto je Austrija nas, koji nju niti smo uzeli za našega skrbnika ni za učitelja, zašto je, velim, Austrija nas bez našega pitanja pozvala, da odnošenje naše domovine naprama Ungariji odkažujemo? Ako smo mi narod samostalan, narod neodvisan, mi ćemo naša međunarodna odnošenja odkazati kad i kako se nami svidi; ako li smo narod Ungariji podložen, pravedno je da Ungarija ona odnošenja ustanovi: — bilo ovo ali ono, Austrija ne ima pravo miešati se u te naše poslove.

Gospodo, Austrija, o kojoj ja ovdje govorim, ona je hrpa bečkih licomjeraca i ulaga, koji zavadjivaju našega kralja s njegovimi narodi, koji su našega kralja i narode Austrije u strašno današnje stanje doveli, koji budu, ako stvari drugačije ne okrenu, učiniti, da kralj naš poveća broj onih žrtva, koje su slični zlikovci naveli, da one na račun božje milosti na zemlji pakao stvarahu, a danas se one same dušom i tielom u paklu čute. Da bi toj Austriji zbilja stajalo do ustanovljenja toga odnošenja Hrvatske naprama Ungariji, da bi Austrija iskreno radila o tome ustanovljenju i pomirenju, ona si zastalno ne bi bila posilila rješenje i potvrđenje ovoga ustanovljenja, pače ona bi se bila i prava, da bi kakovo u toj stvari i imala, svečano odrékla. U ovome i u ovakovih pitanjih ja se nikako ne mogu u mnienju složiti s onimi, koji muiju, da je kralja sve, dakle i ovakove struke ugovore budi samo potvrdjivati, a kamoli, kako austrijanska zapovied hoće, upravo rješavati.

Buduć mnijem, da ova zapovied, kakova je nami poslana, nije od našega kralja, nego od one Austrije potekla, ja se ovdje ne upušćam u prikazivanje naših prava naprama prejasnoj obitelji Habsburga, ja ne ću iztraživati, da li ova prejasna obitelj, kon što nije zabranila Austriji samovoljno gaziti onaj ugovor, što ga je Habsburg Ferdinand I. s našom kraljevinom sklopio, da li, velim, prejasna obitelj Habsburga na domovinu našu ima veće zakonito pravo, negoli bilo koja druga vladajuća obitelj; ja ne ću ovdje razglabati bitnu razliku medju ugovorom, što ga narod sklopi s narodom domaćim, i medju ugovorom, koga narod učini s izvanjskim narodom; ja se ovdje ne ću upušćati u razjašnjivanje tih stvari, nego samo velim, da na kralja našega ne spada ni potvrdjivati odnošenje naše domovine naprama bilo kojoj zemlji, koja stoji pod gospodstvom prejasne obitelji Habsburga; ja velim, da je naš kralj držan, takovo ustanovljenje bez svake opazke samo priznati, samo na znanje uzeti, te bditi, da obje stranke ugovor dotle sveto obdržavaju, dok ga obje ne razvrgnu, ali dok on po njih koju, bez vlastite njezine

krivnje ali proti njezinoj razumnoj volji, škodljiv ne postane. Dok i mi priznajemo i Ungarija, da nam danas svima gospoduje iz prejasne obitelji Habsburga ona ista oseba, koja i u ostalih zemljah Austrije; dok očituje i mi i Ungarija, da ćemo i u buduće, dok nam prejasna obitelj Habsburga povrati i osigura naša prava, iz ove obitelji u nasljednih austrijskih pokrajinah zakonite vladare za naše kralje priznati; dok to priznajemo i mi i Ungarija, dotle, gospodo, Hrvatska i Ungarija, pa bile one makar kako velike, naprama našem skupnu kralju stoje upravo onako, kako stajahu dvie obitelji naprama jednome gospodaru, kako stoje dvie občine naprama svojoj županiji.

Da vidimo primjer. Dok gospoštine imadoše po nekoji način podložnikâ, da budu dvie obitelji došle k svome vlastelinu te da mu budu rekle: mi smo se složile, da imamo samo jednoga skupnoga pastira, doista vlastelin se ne bi bio s onimi obiteljmi upuštao u pretresivanje toga ugovora, nego bi im bio rekao: kad ste vi zadovoljni, i ja sam. Da budu onda dvie obitelji svome gospodinu rekle: mi ćemo se sasvim u jednu obitelj stopiti, stanovati ćemo svi u jednoj kući, ložiti ćemo za sve samo jednu vatru, kuhati ćemo za sve nas u jednome loncu, jesti ćemo iz jedne zdjele, mi i u jednoj obitelji ostajemo tvoji podložnici, davati ćemo ti kako i dok smo napose, sve što ti zakon donosi, na ovakove rieči bio bi svaki pošten vlastelin kazao: budi volja vaša. Da bude se poslije medju onimi obiteljmi smutnja izlegla ali da se budu htjele opet razdijeliti, što bi bio vlastelin učinio? Doista ništa drugo, nego bi bio pravicu medju njimi dielio, bio bi priečio, da jedna strana od druge nezasluženu štetu ali uvredu ne trpi, on bi bio dopustio, da se one obitelji, kako se bijahu sjedinile, opet razstavě. Ne bi li, kako onaj vlastelin s obiteljmi, županija učinila s obćinama, koje bi htjele skupna selskoga sudca ali bilježnika imati? Bi, bez dvojbe. Ja predpolašem, da se i obitelji i občine združuju ali razdružuju dobre volje, bez ičijeg poziva, da kod toga posla udioničtvuju s obje strane svi, kojima udioničtvovati zakon dopušta. Nu kakovim bi imenom bio svet prozvaio onoga vlastelina, koji bi bio silio obitelji na dogovaranje o združenju, koji bi ih bio primorao u tu svrhu trošiti, dangubiti, pa bi ih itako bio samovoljno združio ali razdružio? Ja se ne usudujem ono ime izustiti. Gospodo, kralju našem ni malo ne stoji, da li mi i narodi Ungarije imamo samo jedan ali više sabora, da li imamo jedno ali više sudišta, i t. d.; njemu ni malo ne stoji, gdje se ti sabori sastaju, gdje li sudišta stoluju; našem je kralju do toga stalo, da mi i narodi Ungarije točno izvršavamo naša držanstva naprama njemu, da veličanstvo njegova prijestolja uzdržimo u sjajnosti i snagi, koja se pristoji nas i njega. Da bude ova Austrija htjela

razumjeti tu želju našega kralja, da bi Austrija radila o našem pomirenju s narodi Ungarije, ona ne bi bila ovu zapovied poziv li izdala, ali, ako bi ju njezina očinska ljubav naprama nami na taj korak ponukala, ona bi bila rekla: Hrvati i Magjari, vi ste više vjekova drugovali, sada ste razstavljeni, ako dakle hoćete, združite se, pa kako se načinite, tako vam budi; — da bude ova zapovied iz ljubavi do nas potekla, Austrija ne bi govorila, da će ona to združjenje riešiti. Što kaže Austrija kroz svoje rješenje i potvrđenje našega ugovora? Kod rješenja veli Austrija, da će ona s nami i s Ungarci učiniti ono, što se njoj sviđi, a kod potvrđenja kaže Austrija, da, ugovorili mi i Ungarci što i kako nam drago, ona na ugovor naš ni malo ne će paziti; jednom riečju: rješenje i potvrđenje Austrije u ovom pitanju jedno je i isto.

Ako u tome postupanju Austrije ne leži najgorčija poruga na nas i na narode Ungarije, ja ne znam, kako se drugačije može unesrećenim narodom rugati ona vlada, koje nadutost samo vlastitoj ništetnosti korak ustupljuje. Jer tko je vidio, da je itko nagonio na sklapanje ugovorâ sirotčad stojeću pod skrbničtvom, tko će sklapati ugovor s onim, koji ugovor sklopiti ne može, tko može ugovor sklopiti, ako sklopljenje stoji od drugoga, tko može zahtievati, da ugovor izpunjava onaj, koji ga nije sklopio? Gospodo, sve to smatra cio sviet za nemoguće, i nut, sve to doživismo mi Hrvati u Austriji, doživismo od Austrije.

Ali možda misli tko, da je odnošenje naše domovine naprama Ungariji neizvjestno, da jê sumnjivo; Ungarija bo, ali bolje rekuć Magjari vele, da je Hrvatska Ungariji ali Magjarom bilo kako podložna, a Hrvati ne će da to priznadu. Stoga, mniju, valja da očinska Austrija pozove obje strane, pa kon što ih obje kažu, što sude i žele o medjusebnu odnošaju, da ona sud izreče i ono odnošenje ustanovi. Onima, koji tako mniju, ja odgovaram, da mi Austriju za našega medjunarodnoga sudca niti smo priznali, niti ćemo ikada priznati; odgovaram, da bi nami draže bilo, kad bi Austrija sumnjala kod štibre i tlačenja narodâ, negoli kod medjunarodnih naših odnošaja; ja velim, da je Austriji naše odnošenje naprama Ungariji jasnije, negoli njezino vlastito odnošenje naprama Rusiji ali Francezkoj.

Neodvisnost, samostalnost naroda pokazujuć se nada sve nedvojbenom i potpunom u izvršivanju onoga najveličanstvenijega prava, kojim si narod vladara izabire, i kojim narod proti drugima narodom vojuje. I nut, gospodo, čuda: Habsburg Ferdinand I. nije predložio otcem našima, neka idu dogovarati se s Ungarci, da li će Hrvati njega za svoga kralja izabrati, nego je onaj Habsburg odpravio k otcem našima poklisare i nastojao je, da ga oni kao narod neodvisan, bez bilo čijega pi-

tanja, potvrđenja i dogovora, za ustavna kralja si izaberu, što su oni i učinili; onaj Habsburg nije zvaao Hrvate na dogovor s Ungarci, da li Hrvati mogu na Zapolje udarati, nego se je onaj Habsburg poslužio desnicami otaca naših, poslužio se je našom neodvisnom kraljevinoz za nadvladati one svoje takmace; isto tako ne sumnjahu Habsburgi o neodvisnosti naše domovine, kadno se vojevalo proti Bočkaju, proti Betleuu, proti Tekeliju, proti Rakocijem, proti ustanku godine 1848.; ne sumnjaše Habsburgi o podpunoj i zakonitoj samostalnosti naše domovine, kadno oni nastojaše, da Hrvati, opet bez dogovora Ungarije, Habsburge i po tankoj krvi za svoje ustavne kralje priznadu. Izbor Habsburgâ za naše kralje bijaše obavljen u saboru kraljevine, kadno u njoj ne bijaše kralja, te vladarstvo bijaše na narod palo, a protegnuće prava nasljedstva na prietolje naše za Habsburge po ženskoj krvi, i svi rati proti Ungariji bijahu zaključeni u saborih naše kraljevine, u saborih što no su ih naši i Ungaraca zakoniti kralji sazivali, u saborih proti zakonitosti kojih naši zakoniti kralji ni rieč ne progovoriše. Da bi dakle ova Austrija sumnjala o odnošenju Hrvatske naprama Ungariji, da ova Austrija ne priznaje zakonitu neodvisnost i samostalnost naše domovine, ova bi Austrija očitoo izpovjedila, da je prejasna obitelj Habsburga nezakonita na prietolju kraljevine Hrvatske, nitko bo joj osim Hrvatâ nije ovo prietolje dao, nitko ju do njih na njemu nije uzdržao. Da budu Habsburgi Ferdinand I. i Karlo III. Hrvatsku smatrali za kus Ungarije, bi li oni bili posebice nastojali oko otaca naših, da ovi njih i njihovu djecu primu za svoje kralje? I zbilja, zašto oni Habsburgi to nisu nastojali oko pojedinih županija i komada Ungarije?

Kad Austrija zna, da prejasna obitelj Habsburga u Hrvatskoj kraljuje samo na temelju slobodna izbora Hrvata, da su Habsburgi potvrdjivali naših sabora zaključke smotrene bez dogovora s Ungarci, i da su za njihova kraljevanja sabori hrvatski proti Ungariji, uz priznanje i samih Habsburga, rate pravno i zakonito odlučivali, kad Austrija sve to zna, kako i mi i sav sviet, zašto ona Austrija ne kaže, kad i kako postade Hrvatska prikrpom Ungarije? Zato, jer bi ona tim dokazom pred celim čovječanstvom na sav glas izpovjedila, da je prejasna obitelj Habsburga na našu domovinu svako pravo izgubila, a to, jer ju je ona od naroda našega slobodnu i neodvisnu primila, pa ju je ona proti ugovoru i prisegi učinila podložnicom tudje zemlje; Austrija zna, da vladar, koji narod ali zemlju bez krivnje naroda izda ili zaslužji, prestaje biti vladarom, te postaje krvolokom.

Da se nisu otei naši sami odrekli svoje samostalnosti i neodvisnosti? Ne samo, da se za to ne ima nikakov dokaz, nego naši stariji nisu ni

mogli, kao što ni mi ne možemo, sve da bi htjeli, to učiniti. Jer odkako nam obitelj Habsburga kraljuje, nijedan podpun sabor nismo imali. Ne ću se upuštati u potanko odkaživanje medja naše kraljevine, kadno otci naši izabraše nam Habsburge za kralje, nego samo napominjem, da nam tada Vrbas bijaše iztočna medja.

Dok Ferdinand Habsburg zasjede na prijestolje Hrvatske, nisu li otci naši od onda do danas za Habsburge i izvan Hrvatske vojevali? Gdje je onaj zakon, koji je otce naše na to vojevanje vezao? Ne ima ga u nikakovu zakoniku, u nikakovu ugovoru, onaj zakon bijaše čedo samo ljubavi Hrvatâ do svojih kralja. Pa što bijaše posljedica one ljubavi otaca naših, kako nadari Austrija Hrvate za dvie kraljevine, za Hrvatsku, koju joj dade, i za Ungariju, koju joj izvojevaše; kako nadari Austrija Hrvate za tristo trideset i evo četirigodišnje žrtve, kakovima za slične poviest narodâ ne zna? U isto vrijeme, kad su otci naši za Habsburge izvan Hrvatske krv prolivali, nisu li Austrijanci naše vojske Turčinu izdavali, nisu li Austrijanci naše tvrdjave Turčinu davali, nisu li Austrijanci našem narodu i ono siromaštva otimali, što mu ga bijaše Turčin ostavio; nije li narod hrvatski više poradi tlačanja Austrijanaca negoli poradi Turaka morao bježati iz svoje toliko puta krvlju odkupljene domovine; nije li ona strana naroda hrvatskoga, što je danas pod turskim gospodstvom, proti otcem našima, koji nastojahu onu našu braću izpod turskoga jarma osloboditi, Turčina na pomoć pozvala, a to, jer već onda stenja Hrvat pod strašnijim jarmom u Austriji negoli u Turskoj; nije li Austrija i gornju kopnu Dalmaciju, i svu Hrvatsku do mora i do Kupe, nije li Austrija sve dolnje Posavlje Turčinu, Medjumurje Ungariji pronevjerila; nije li Austrija velik komad naše zapadne domovine od kraljestva odtrgla te ga svojoj neposrednoj despociji podvrgla, nije li Austrija Sutlo-Savo-Dravljê takodjer na dvoje razdielila, te dolnju stranu pod imenom Slavonije ili prekodravske županije Ungariji podložila; nije li Austrija, kon što junačtvom Francezâ i pomoću ciele krštene Europe Turčin bijaše iz jedne strane naše kraljevine protjeran, u povraćenih zemljah naših uvela sužanjstvo pod imenom Vojničke Krajine, sužanjstvo proti pravu i sreći našega naroda, sužanjstvo prama komu helotstvo bijaše, a današnje robstvo Crnaca amerikanstvom jest republikanstvo rimsko? Nisu li svi ti čini poznani Austriji i celom svijetu? Ako jesu, a jesu doista, svatko zna, da iz onih strana naše kraljevine, koje bijahu pod Turčinom, za vrijeme onoga odtrgnuća nije bilo zastupnikâ na naših saborih, da ih nikada nije bilo, kao što ih ni danas ne ima iz Turske Hrvatske, iz Dalmacije,

da ih druga nije bilo iz onih predjela, što su Krajinskoj i t. d. priključeni, iz Medjumurja, iz Vojničke Krajine. Nikada, gospodo, od kako nam Habsburgi kraljuju, na saboru hrvatskom nije bilo više od trećine one kraljevine Hrvatske, koju su otc i naši Habsburgom predali, a u ovom saboru nije zastupana ni četvrtina naše domovine, koju je obitelj Habsburga čovječjim i Božjim zakonom držana u podpunu uživanju ustava čuvati. Jer premda imamo prijestolja pismo, u komu se naša braća graničari na ovaj sabor šalju, za da viećaju o državnopravnih odnosnih naše domovine, sasvim time kaže nam g. predsjednik, da graničari imaju viećati samo o odnošenju naše domovine naprama Ungariji i Austriji. Za krstiti to postupanje, za krstiti postupanje, koje na jednom mjestu pobija ono, što je u isto vrijeme u drugome mjestu ustanovilo; za krstiti to postupanje Austrije, hrvatski jezik ima hrpu rieči, nu ja neću ni jednu izustiti, nego samo napominjem, da su ona oba odnošenja naše domovine najjasnija, i da ona na našu braću graničare ni malo ne spadaju, dok oni, kako Austrija kaže, ostaju, a kako sav drugi svijet vapije, dok naša braća graničari pogibaju pod krvničkim štapom sliepe, krvlju naroda pobjesnile samovolje austrijanske.

Kada je dakle bio taj kraljevine Hrvatske sabor, koji je našu domovinu podložio Ungariji? Nikada. Može li sabor, u komu su nekolike županije zastupane, cielu kraljevinu, sav narod u sužanjstvo odsuditi? Ako izuzmete Austriju naprama Hrvatima, to je, gospodo, za sav ostali svijet nespodoba.

Ali evo Austrija veli, da ona ovaj sabor sazivlje na temelju ugarskoga zakonskoga članka 58. od godine 1790./1. Taj članak ugarskoga zakonika dopušta saboru hrvatskomu viećati o neakovih municipalnih pravih, to će po hrvatski reći o samih povlasticah. Povlastica je milostinja, koju onaj, koji ju je dao, ako se sam svojevolarne ne obveže, bez povrede prava može, kad mu volja, ukinuti. Ako se na 1. siečnja 1527., kadno otc i naši izabraše Habsburge za naše ustavne kralje, nije znalo za nikakove povlastice Ungarije ali Austrije naprama Hrvatskoj, nego se znalo i u ugovoru ustanovilo o pravih souverenih ili vladarstvenih neodvisne kraljevine Hrvatske; ako se god. 1527. nije znalo za 58. članak ugarskoga zakona od god. 1790./1.; ako se Hrvati nisu odrekli svoje neodvisnosti i samostalnosti državne; ako im ta svojstva nije Ungarija oružjem otela: — kako se izvrgoše naša vladarstvena prava u same povlastice, kako postade Hrvatska udom Ungarije, kako padoše Hrvati pod zakone Ungarije? Na sva ta pitanja odgovara Austrija, pozivljuć se na onaj članak ugarskoga zakonika: Austrija kaže, da je ona ne samo našu domovinu raztrgala, pronevjerila, nego da je ona i ostavši komad Hrvat-

ske; bezbožno pogaziv sva sveta prava naroda hrvatskoga, tudjincema podložila, zasušnjila, pa namjesto da prizna i popravi nepravdu i bezbožje svoje naprama narodu hrvatskomu, Austrija nam se evo podrugiva, i kaže, da je njezina tvrda namjera, Hrvate i prava Hrvata i nadalje tlačiti.

Neka nam se Austrija ruga, i pravo je; jer dok ne ima životinje, koju ćeš budi samo triput pedepsati a nijednom ne nadariti, narod hrvatski žrtvova se trista godina za Austriju, pa za sve svoje žrtve ovaj narod dobi od Austrije glupost, sužanjstvo, siromaštvo; narod hrvatski učini Austrija za svu njegovu vjernost, za sve njegovo požrtvovanje, ruglom narodâ; neka nam se Austrija ruga, ma neka pazi, da se kocka ne okrene, neka pazi, da na nju ruglo ne padne: narod hrvatski sačuvao si je u svih nevoljah, koje nepravedno trpi od Austrije, još jedno neprocjenjivo dobro, a to je dobro: vjera u Boga i u svoje desnice; narod hrvatski vjeruje, bez da mu itko kaže, da je Providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanjstvo Austrije preživio, njemu, koji se je u duhu kršćanskom za druge vazda žrtvovao, liepu budućnost odredila; narod hrvatski vjeruje, da tu budućnost, to poslanstvo ne bude odkaživati Austrija, nego Bog i Hrvati.

Prava narodâ sveto je i nedvojbeno načelo, da rat dokida sva prvašnja odnošenja medju narodi. Ne ću se pozivati na pravnike poimence, jer su to muži i razumni i poštenj, a takovi su u očih naših protivnika sablazni, nu ja ću dokazati, da se i naši protivnici, u činih, u životu, čvrsto drže onoga načela.

Habsburg Ferdinand I. zvao je kroz svoje zastupnike Sulejmana Velikoga svojim otcem: u onom političkom koraku ne bijaše ruglo, koliko bi u sličnu danas bilo, jer isusovci još onda nisu bili izmislili naslov kralj »apostolski«. Ja sam navlaš tražio po pismih i ugovorih, ne bi li našao, da je Ferdinand I. onaj čin svojih zastupnika pogazio, ali da se car turski onome naslovu odrekao, nu dosada ne mogoh to nijedno naći. Koliko stoji vladarom do naslovâ, vidimo i danas u Italiji, vidimo kod onih vladara, koji i prazne naslove upotrebljavaju. Ako dakle Austrija nije uvjerena, da su cari turski uslied ratâ izgubili svako pravo na onaj naslov, ja bih rado znati, kako bi gledala, i što bi ova Austrija radila, da bi se turski car podpisao carem Turaka, i cara austrijanskoga te apostolskoga kralja Ungarije otcem. Pa itako taj naslov, ta prosta ludorija ne bi više škodila prejasnoj obitelji Habsburga ni Austriji, negoli caru turskomu škodi naslov cara austrijanskoga, naslov, kojim se ovaj zove kraljem jerusalimskim. Ako bi dakle Austrija u pravednu gnjevu na onaj naslov Turaka barem mrko gledala, što misli ta Austrija, kako gledaju

Hrvati na njezino bēzzakonje, kojim ona podlaže Hrvatsku Ungariji, kad ona podlaže dobitnika u tristagodišnjih ratih uprav onomu, tko u svih ratih nadvladan bijaše? Tko bi rekao, da je onaj naslov samo za se propustio Ferdinand I., pa da se on na nikoga drugoga ne proteže, taj bi izustio načelo, koje osim Austrije i nekih Magjara sav sviet priznaje, načelo, da se svatko samo svojim riječmi i ugovori obvežuje, a to će reći, da jedan naraštaj naroda ne mora obdržavati ugovor kao takov što ga je prvašnji naraštaj sklopio, nego da on može onaj ugovor kao što se s njegovom korišću slaže preinačiti ali posve ukinuti. Kako čovjek naprama čovjeku, tako je oseba i narod naprama narodu, i država naprama državi.

Recimo dakle, da je ikada medju kraljevinom Hrvatskom i Ungarijom zakonito obstojalo ikakovo odnošenje prvenstva ali podložništva, ja ne dokučujem, kako da to odnošenje nije prestalo uslied tolikih dobića, što smo ih nad Ungarijom vazda imali.

Zaboravimo sve prvašnje naše rate proti Ungariji, te se spomenimo samo onoga od god. 1848. Jer se našlo u Ungariji ljudi, koji govoriše, da žele Hrvatima u vlastitoj njihovoj kući gospoditi, a zazbilja nastojaše i danas nastoje rusku knutu na Adrijatičko more protegnuti, u ovoj dvorani zaključen je i uslied onoga zaključka vodjen je rat proti onima ljudem i njihovim namjeram.

Jest, jedni vele, Hrvati su rat zaključili i vodili proti Magjarom, ali Hrvati nisu Magjare nadvladali. To su, gospodo, rieči nekih Magjara, koji ne znadu što govore, to su rieči i Austrije, koja će sve radje priznati, negoli da je ona Hrvatima dužna svoj obstanak. Da nē budu Magjari godine 1848. na Hrvate nasrćali, drugim riečmi, da se ne budu onda Hrvati na oružje ustali, već u srpnju 1848. godine ne bi se bilo znalo za Austriju. Od 13. ožujka 1848. do ono doba, kadno hrvatska vojska zaprednjači u vjernosti prama zakonitu kralju, znamo kako bijaše s Austrijom i austrijanskom vojskom u Italiji i drugdje. Jedan glas razliega se po svoj Europi, glas, da se Austrija razpada pod bremenom opaćina svojih, i ne bijaše duše, koja je za ovu državu marila. Da onda ne bude Hrvata, narodi austrijanski ne bi bili imali drugoga posla, nego preurediti se kako za dobro najdu; da budu Hrvati i Ungarci složni, oni bi se bili na razvalinah Austrije kao neodvisna država ustanovili, proti ovoj državi osim Rusije nitko ništa ne bi bio imao, a mi svi složni ne bi se ni Rusije bili bojali, pače bili bi i pod njezinimi zastavami, i ako bi bili trebivali, u svoj Europi pomoć našli.

Nu kad se sabor hrvatski izrazi za svoga zakonita kralja i za svoju samostalnost narodnu, kad vojska hrvatska pohrli na razboj za svoje

pravo i za svoga kralja, onda se stvari austrijske okrenuše, onda bo se vojska austrijska osviesti i nastoja osvjetlati čast svoje zastave, onda narodi Austrije, koji još nē bijahu i posljednju iskru pouzdanja u Austriju izgubili, zgrnuše se oko svoga zakonita vladara, onda narodi Ungarije, što no ih je Austrija Magjarom žrtvovala, pristadoše uz Hrvate, — onda bivše razpadanje Austrije postade samo bolešću, koja se lahko izliečiti mogaše i koju za izliečiti uz našega zakonita vladara svakolika Europa bijaše makar na kakove žrtve pripravna. Zaključak sabora hrvatskoga nadvladao je, satrao je Magjare, magjarska pobuna bijaše već u lipnju sasvim uništena, a od onda do Vilagoša traja samo pustošenje i siromašenje Ungarije, traja samo klanje i davljenje narodâ one zemlje; od sabora hrvatskoga počev, mogaše se samo diete u diplomaciji i politici nadati uspjehu magjarske pobune.

Nu Austrija, dok se očutila sigurnom, zakle se proti Hrvatom kako i proti Magjarom. Znamo, da naša Krajina nije drugo nego jedna velika oružnica, pa itako znamo, da su graničari, izuzev desetak tisuća puškara bez praha i olova, upravo goloruki u Ungariju išli, a to jer Austrija bijaše sve oružje i trativo iz Hrvatskē izvezla, te Hrvate u očitu smrt pustila; nu Hrvat je kroz Ungariju i goloruk prošao, a taj događaj ne treba tumačenja: Bog čuva mučenika Hrvata proti izdajstvu i bezvjerju Austrije. Dopustite mi ne dokaživati ono, što sav sviet zna, dopustite mi zamučati, da je Austrija hrvatski rat proti Ungariji iz prave, iz zakonite brazde izvela, da je Austrija svojim tlačenjem svu Ungariju pod oružje nagnala, hoću da rečem, da su Hrvati, po krivnji Austrije, ne samo proti zasliepljenim i nepravednim Magjarom, kao što bijaše namjera Hrvata, nego proti svim narodom Ungarije vojevali. Reći, da Magjarom nismo rat naviestili, znači na kralja Hrvatâ, nē na Hrvate krivnju bacati; pozivati se na vojsku austrijsku i rusku, hoće reći o državnoj zajednici ništa ne znati, hoće reći priznati, da Magjari u tudjoj zemlji iz milosti drugih stanuju, a to jer Turčina iz Ungarije nije iztjerala magjarska, nego tudja vojska. Narod hrvatski odlučio je i vodio rat proti Magjarom, Austrija i Rusija bijahu naši saveznici, kojih, da ne bude izdajstva Austrije, mi ne bi bili trebovali. Kako dakle da Austrija u prkos događajem i godine 1848. o odnošenju Hrvatske naprama Ungariji dvoji? Gospodo, da bi nam makar tko izvan Austrije pravicu krojio, već bi davno bila istina priznana, da je Ungarija podložna Hrvatskoj; nu evo drugačije postupa očinska Austrija sa svojimi vazda vjernimi Hrvatima. Salzburg ima samo jednoga gospodara, a za narod hrvatski Austrija ne zna, da li on spada pod Austriju, koju su Hrvati iz ništa velikom učinili, ali pod Ungariju, koju su oni oružjem nadvladali.

Nu, gospodo, ja se ne čudim, da Austrija o odnošenju naše domovine naprama Ungariji samo i vazda sumnja, kad Austrija gleda da narode Ungarije potlači, da im koji kus slobode otme ali uzkrati; ja se toj sumnji ni malo ne čudim, jer dosad vazda zavadiše se Hrvati u takovih prigodah s narodi Ungarije; vazda Hrvati Ungariju nadvladaše, i vazda Austrija Hrvate i Ungariju stegnu u svoje obično sužanjstvo. O tomu se, gospodo, i sada radi, to je svrha ove austrijanske zapoviedi, i da bude Austrija znala, da mi ne ćemo Magjarom rat navaliti, ovoga sabora ne bi mi bilo. Ali ja se nadam, da su se Hrvati osviestili, i da oni niti će već vojevati za svoje sužanjstvo ni za despociju Austrije.

Nu koliko se nadam toliko se i bojim: nadam se u plod tristogodišnjega iskustva Hrvata u Austriji, a bojim se potajnih spletk. Još nitko, gospodo, ne nadvlada Hrvata oružjem, pa itako Hrvat ostade najdolnji, Hrvat leži žrtvom spletk.

Ja se spletke nada sve bojim, ja se bojim, da ćemo mi, dosad uzdržavši Austriju desnicami, ovaj put uzdržati despociju našom ludošću.

Poslije toliko govornika, kojih znanosti i vještini ja se iskreno klanjam, a kojih otačbeničtvo želim nasljedovati, ja počelac u — budi rečeno — parlamentarnu životu, scienih za nužno ovom prigodom spomenuti ovo što kazah. Ja kazah, da Austrija ne ima pravo nas pozvati na pretresivanje naših međjunarodnih odnošenja naprama Ungariji; da Austrija ovom nezakonitom zapoviedju ne radi o pomirenju našem s Magjari, nego upravo o zavadnji; da mi nijedno zlo, dolazilo ono prividno od kuda mu drago, dok smo s Austrijom, ne smimo nikomu nego samoj Austriji pripisivati, ali, da sasvim jasno kažem, mi, ako nas razlog vodi, moramo kazati, da nam je sve one nepravde, koje pretrpismo i koje trpimo i od Magjarâ, sama i glavom Austrija počinila. Gospodo, nije Magjar našu domovinu izudio, nije Magjar narod hrvatski pobarbario, potudjinčio i zasušnjio, ne truže nas danas Magjar u Sriemu, u Vojničkoj Krajini, u Dalmaciji, na Rieki, riečju po svoj našoj domovini: — nikakovo zlo nije nami Magjar s ovu stranu trista i tridest i četiri godine učinio, on nam ga ne čini ni danas, nego sva naša nesreća dolazi od same Austrije. Time ja ne velim, da nam je Magjar ikada prijatelj bio, nu ja kažem, da dok je Magjar pod Austrijom kako i mi, dotle on od nas ne može ništa oteti, dotle nam on ne može nikakovo zlo učiniti, ako ga vjerolomna Austrija ne pomogne; ja kažem, da je naš kralj držan štovati prava kraljevine naše isto tako kako i ona Ungarije. — Napokon ja kazah, da bi bila ludorija da mi, upropašćeni, tražimo nevoljnika kakov smo i sami, za da s njime u društvu plaćemo i pogibamo, nego da nam

najprije valja od našega kralja, zahtievati, neka nam on naša prava i našu domovinu povрати. Jer kad Magjari, oružjem nadvladani, oružjem izgubivši ustav, ne će da popuste od svojih historičnih prava, zašto bi mi, mi narod koga Austrija nikada nije nadvladala, zašto bi, velim, mi popuščali od naših zakonitih i svetih prava?

Kad sam se javio da želim govoriti o ovome pitanju, što no ga bez obzira na zapovied austrijansku pretresujemo, onda bijahu dva priedloga u toj stvari: priedlog osrednjeg odbora i priedlog zastupnikâ grada Zagreba. Moje tvrdo obsvjedočenje bijaše već onda, a jest i sada, da nas onaj prvi priedlog nosi na brzih kočijah, a onaj drugi na željeznjači u rajhsrat. Razlog toga moga straha i obsvjedočenja kratak je: ja opetujem, da Austrija za naše ugovaranje ne mari, da će ona, dok bude mogla, s nami i s narodi Ungarije raditi polag svoje samovolje a ne polag naših prava; ja ponavljam, da Austrija ne o pomirenju, nego o smutnji radi; ja izpoviedam, da dok Austrija stoji, mi se s narodi Ungarije na temelju bilo koga onih priedloga ne možemo združiti, nego samo, ako dobro ne pazimo, zavaditi; ja očitujem, da ćemo se mi smutnji s narodi Ungarije samo onda u današnjih okolnostih ukloniti, ako se u nikakove uvjete združenja ne upuščamo; ja se bojim, da kad bi za uvjet združenja ustanovili, da mi na Dunaju, na Dravi i na Muri s narodi Ungarije u petdesetih godinah samo jednom stada zajedno napajamo, bojim se, velim, da bi nas i uz taj uvjet Rusija i njezino u ovome poslu sliepo orudje Austrija zavadila; ja izjavljujem, da dok smo mi s narodi Ungarije zavadjeni, dotle je Austrija naprama nami svamoguća, dotle nam svima ona može bilo iz rajhsrata, bilo iz svojih ureda bez svakoga straha zapoviedati; ja vas, gospodo, prosim promisliti, što će biti kada dojdemo da ustanovljujemo uvjete združenja mi, koji smo već i u samu načelu o združenju evo na više stranaka razciepani; što će biti kada i peštanski sabor o toj stvari svoje mnienje kaže; ja vas prosim spomeniti se ovakova ugovaranja godine 1848., ugovaranja, iz koga se rat izlegao.

Što se moga mnienja u pogledu međjunarodnih združenja tiče, ja u izreki Njegova Veličanstva Franje Josipa, u izreki »složnim silami« nalazim najsvetije načelo, koga valja da se svi narodi drže. Jer kao što su se nekoja priestolja zaklela proti slobodi i sreći narodâ, tako trēba da se i svi narodi bez svakoga obzira na imena i na bilo koje izvanjske kakvoće, u svijesti, da su svi djeca oca nebeskoga, slože za dohrvati navalam svojih neprijatelja.

Nu, u društvu našem s Ungarijom, u današnjih okolnostih, sve da bi ono združenje od nas i od Ungarije stalo, ja se ni iz daleka ne nadam

onoj sreći, koje smo svi predostojni, i koja je nekoje nas, žalibože, kroz maštu zasliepila.

Jer da bi društvo već kao takovo sreću davalo ali povećavalo, ova dvanaest godina što smo združeni sa svimi narodi Austrije, morali bi najsrećniji biti, pa itako znamo, da je upravo protivno. Zašto to? Zato, jer buduć nas svaki po sebi nije ništa imao osim sužanjstva, ni svi skupa ne mogosmo drugo imati nego samo sužanjstvo.

Za da društvo blagoslovom postane, treba da svaki drug ponešto ima i u društvo donese: dva bolestnika, složila se kako komu drago, budu ostati dva bolestnika, a ne budu postati jednim ali upravo dvjema zdravimi ljudi, dva siromaha, složila se i združila kako komu volja, budu ostati dva siromaha, a ne budu onim združenjem obogatiti.

Što ima danas Hrvatska? Ono što i Ungarija. A što ima Ungarija? Ako izuzmete nekoliko stotina miliona forinta što ih ima manje, i nekoliko stotina tisuća prosjaka što ih ima više, Ungarija danas ima ono isto što je imala i prije 6 godina; ona ima manje negoli Foralberg, a to jer je Austrija Ungariju i Hrvatsku tako zamutila, da onaj, koga obsjena ne vara, mora izpovjediti, da se hoće čudo veće od svih dosadašnjih čudesa za osloboditi ove zemlje od propasti ali barem od nesreće, kakovu u svome mučeničkom životu dosad još nisu imale.

Time, gospodo, ja velim, da treba prije svega da dobijemo i mi i Ungarija naš podpun ustav i da nam taj ustav ujamče velevlasti. Kada se to zbude, mi ćemo se sa svimi narodi Ungarije za dvanaest ura pogoditi. Ali, nekoji možda misle, da se ne pristoji iskati jamstvo ustava od velevlasti; a ja kažem, da mi, ako smo naprama našem kralju iskreni, upravo moramo to jamstvo iskati. Jer ako sutra podpun ustav dobijemo, tko nam jamči, da ga Austrija prekositra ne će pogaziti? Upitajmo tristagodišnju prošlost našu, pa ne ćete od mene odgovor očekivati. Austrija, ona o kojoj ja govorim, jača je i od našega kralja. U ovome jamstvu naš kralj ne bude gledati naše nepovjerenje, nego upravo našu ljubav do njega, a nepovjerenje u Austriju, koja nas upropašćujuć i njega upropašćuje. Ovakovo jamstvo nije neobično u Austriji. Jer ugovor medju Rudolfom i Bočkajem ujamčiše svi protestanti Austrije. U onakovih okolnostih još ne bijaše po prijestolje sramotnijega jamstva. Ugovor medju Ferdinandom II. i Betlenom ujamči Mletačka republika, papa i kraljevine Španjolska i Francezka. Kad je Turska narodom, što ih je ona oružjem zauzela, sigurnost i jamstvo za ustav dala, zašto ne bi naš kralj takovo jamstvo dao nami, koji nismo oružjem dobiveni, nami, koji ono jamstvo na temelju grozne prošlosti bezuvjetno trebujemo.

Jedni priznavaju, da sada ne imamo ništa mi ni Ungarci, nu misle, da ćemo dobiti ako se združimo, a to, jer ćemo, oni vele, postati jači, pa će nas se Austrija bojati. Tako govoriti hoće reći sama sebe varati, hoće reći ne znati poviest našu. Nije li se bila despocija austrijska u svoj ondašnjega vremena strahoti protekla po zemljah naših za Lëopolda I. i za Josipa II.? Nije li poslije francezkih rata do god. 1848. naš ustav samo na toliko obstojao, na koliko se Austriji svidjelo da ga ne pogazi? Ne tlači li nas evo dvanaest godina despocija austrijska? Jest, odgovaraju oni, tako bijaše, tako i jest, ali prestalo je i ono tlačenje, pa bude i ovoga nestati. To i ja vjerujem, nu ja ujedno kažem, da niti je prvašnje tlačenje dokinjeno, niti se bude ovo sadašnje dokončati iz straha pred nami i Ungarci, nego iz izvanjskoga straha, iz straha pred Europom. Jer da se ne bude rat poradi nasljedstva u Španjolskoj završao, nikada ne bi bila kod nas i u Ungariji prestala despocija Leopolda I.; da ne bude velikoga ustanka francezkoga, niti bi bio Josip II. onako naglo umrao, niti bi bila njegova despocija prestala; da ne bude carbonarâ, Rumunja, Grka i srpanjskoga prevrata francezkoga, car Franjo nikad ne bi bio naše sabore sazvaao; da ne bude prevrata francezkoga od g. 1848., nikada ne bi bila Ungarija dobila one zakone, što ih je onom prilikom bila ugrabila, pače bili bi se austrijski beamteri, koji pod imenom upravitelja županijskih bijahu svu zemlju pritislili, još većma razkopitili; bile bi se austrijske mitnice, kojih znamo da već jedna bijaše na ungarskom zemljištu, još većma pomnožale; bile bi se austrijske trafike, kojih već god. 1846. bijaše i u Pešti, još većma razprostranile; jednom riečju, da ne bude francezkoga pokreta od god. 1848., ustav naš i ungarski bio bi bez prolića i kapi krvi propao; a da ne bude Magente i Solferina, da ne bi bilo današnjega kvasa po Europi, ne bi se danas znalo ni za ove prazne ukaze, koje nam za ustav prodaju, ne bi bilo ni ovoga ni peštanskoga sabora. Da nas nije Austrija do god. 1848. više tlačila, uzrok je da onakovo postupanje bijaše po nju koristnije, a ne da se ona nas bojala. Ali, vapiju jedni, još nikada nije bilo tako strašna tlačenja, kakovo je ovo današnje. Da što, jer pod prvašnjimi tlačenji mi nismo živjeli, a da bi se ustali otc i naši, oni bi nam znali svašta kaživati o onih vremenih, kadno naši Krčki-Frankapani, naši Šubić-Zrinski bijahu za buntovnike proglašeni i udavljeni samo zato, jer se Niemcem htjelo hrvatskih imanja.

Ali, drugi vele, odsele ne će bivati kako je dosada bivalo; Europa vidi, da se je Austrija preživila, pa da se ona mora, preporoditi kroz Magjare, ali da na njezino mjesto mora stupiti država nova, i ta je

država, kažu, magjarska; Magjari imaju priklonost ciele Europē, pa bili s Austrijom bili o sebi, oni budu slobodni ostati. I ja uvidjam, da se je Austrija preživila; da je ona, kakova je danas, ne samo suvišna i bezkoristna, nego upravo škodljiva za Europu; nu ja sudim, da Austrija, koja kao njemačka evo dvanaest godina životari, kao magjarska ne može ni pet godina doživjeti. Ja velim, da Magjari, kakovi su danas i kakovi, sva je prilika, budu do smrti ostati, niti mogu dobiti ljubav koga naroda ni ikoje vlade. Istina, kako godine 1848., tako i sada, dok dotica novca, novinari pišu za Magjare, pače i pojedini ministri pokazujuše im se prijaznimi, ali od piskaranja i čevrljanja do valjane pomoći velik je korak, to je korak, koga niti je tko za Magjare učinio, niti će ga, strah me je, dok Magjari ostanu ovako zasukani, ikada učiniti. Europa ho uvidja, da Magjari žele samo u tlačenju narodâ Austriju izmieniti, Europa zna, da svaki na iztoku Europe zaslužnjeni narod za rusku knutu dozrijava, Europa zna, da se kroz sužanjstvo na njezinu iztoku i za zapad sužanjstvo primiće.

Istina je, jedni kažu, danas od nas ne stoji združiti se s Ungarijom, nu izjavimo samo da se želimo s njome združiti, pa ćemo time dobiti po svoj Europi moralnu snagu. U tih riečih sakriveno je nešto; evo što: kako god. 1848. bila bi Europa Ungariju za državu samostalnu priznala, da se ne budu narodi Ungarije proti Magjarom digli, te da ne bude Europa opazila, da je uz gospodstvo Magjarâ Ungarija druga, samo što manja Austrija, — tako i danas, da bi svi narodi Ungarije i mi Hrvati složni bili, nas bi sva Europa priznala za baštinika Austrije. Magjari su do nedavno po Europi u tu svrhu trubili i dokaživali, da su svi narodi domaći im i susjedni za njih; oni su dokaživali po inostranih novinah, da se mi Hrvati kajemo za griehe 1848. god. i da smo, kako i svi narodi Ungarije, dušom i tielom pripravnici baciti se na milost i nemilost Magjarom pred noge. Magjari su dokaživali po novinah, da mi Hrvati nismo drugo nego hrpa prosjaka, koji bi bez pomoći Magjara od glada pomrli. Ja sam uvjeren, da kod toga piskaranja bijaše i Austrija zastupana; nu itako, da budu Magjari razumili pravo stanje stvari, Austrija nam ne bi bila mogla onim piskaranjem po izvanjskih novinah ni malo naškoditi.

Kakovo je to današnje stanje stvari kod nas i u Ungariji? Ako smo razumni i iskreni, mi moramo izpovjediti, da bijahu i da jesu svi narodi Ungarije, kako i mi, pripravnici združiti se makar s kime, za izhoditi se današnje nevolje; nu, gospodo, mi moramo takodjer priznati, da i mi i svi narodi Ungarije o gospodstvu Magjara sasvim onako sudimo, kako i o gospodstvu Austrije: — mi svi želimo osloboditi se od jarma bilo čijega, a ne želimo jarme mienjati.

Kako bi se bili imali ponašati Magjari, da budu ovo stanje poznali, i da im bude stajalo do slobodē i vlastite i naše? Bez dvojbe, oni bi bili morali pred licem Europe svečano prosvjediti proti onima piskarom, koji huliše nas i ostale narode, oni bi bili morali svečano prosvjediti proti onome austrijanskom ukazu, koji zapovieda, da se ima odnošenje Hrvatske naprama Ungariji ustanoviti; oni, Magjari, gospodo, bili bi morali proglasiti, da je dogodjaji 1848. svaki savez medju nami i njimi prestao; napokon, Magjari bi bili morali u prvoj sjednici svoga sabora to sve svečano izjaviti, te jednakost svih narodnosti Ungarije proglasiti.

Kako bi danas mi svi stajali, da budu Magjari tako učinili? Gospodo, mi bi već davno bili naš podpun ustav dobili, mi bi danas Austriji zapoviedali. Jer sabor peštanski priznav ravnopravnost narodâ Ungarije bio bi Austriji onaj strašni mač iz šaka oteo, onaj mač, koga s ludosti i s nepravednosti Magjara može Austrija Magjarom svaki čas na vrat spustiti; onim korakom bio bi sabor peštanski u samoj Ungariji deset miliona srdaca proti Austriji dobio; odbiv Hrvate od združenja u današnjih okolnostih, peštanski sabor bio bi kod nas uništio one ljude, koji su i godine 1848. Magjare na zlo naveli, pa ih i u propast rinuli, te bi se mi, danas razciepani, bili svi složni s narodi Ungarije proti Austriji; jednom riečju, da budu Magjari poznali današnje okolnosti, pa da budu razum i pravednost sliedili, mi i oni, kod kuće sigurni, bili bi svu snagu proti Austriji naperili, a toj snagi despotička Austrija ne bi mogla odoljeti, nego bi bila morala drugačije ubrazditi.

A kamo dovedoš Magjari svojim dosadašnjim postupanjem nas i sebe? Razgledajmo sē i vidimo, što radi Austrija s nami i s njimi, pa nam ne treba drugoga odgovora. Zašto radi Austrija tako drzovito kod nas i u Ungariji? Zato, jer zna, da smo i mi i narodi Ungarije nesložni i medju se kod kuće, i jedni s drugimi izvan domovine. Mislite li, da je ono malenkost što rade Rumunji i Slovaci, mislite li, da je to posljednji napor izdišuće Austrije? Ja vam, gospodo, kažem, da je u onome i u njemu kod nas sličnu pletivu Austrija samo sredstvo, a pravi početnik onoga pojava nije Austrija, nego Rusija; ja vam kažem, da bi se rusko pletivo kod nas i u Ungariji samo onda opazilo, kad bi Austrija i Magjari popustili od svoje nepravde i od svoga nasilja, a ovako Austrija i Magjari sakrivaju, podpomažu, razširuju rusko rovanje na iztoku Europe. Jer u današnjih okolnostih Europa mora pravo dati i Slovaku, i Rumunju, i Hrvatu iztočne crkve, i ostalim narodom na iztoku Europe, kada oni plaču na nepravdu, koju trpe poradi vjerezakona, poradi narodnosti; Europa uvidja tu nepravdu, uvidja, da ona dolazi neposredno

od Austrije, od Magjara i od Turaka; nu, gospodo, Europa ne zna, da u statimi onih, koji se tuže, jedva dva govore iz obsvjedočenja; Europa, velim, ne zna, da se oni ljudi i narodi zato tuže, jer ih je na to i tako Rusija naputila. Dok bi prestala despocija Austrije i nepravednost Magjara i Turaka, nestalo bi i onih tužba, nestalo bi i ruskoga trovanja po ovih zemljah.

Nu Magjari su naškodili sebi i nami kroz ono huljenje, koje su proti nami u izvanjskih novinah razširili. Gospodo, Hrvatska je zemlja klasička, ona je bliznica Italije. Europa vidi u Španjolskoj i u južnoj Italiji, na što može zla uprava, opaka vlada narod i zemlju nagnati; Europa zna, da je narod hrvatski siromašan samo zato jer je osiromašen, Europa zna, da je narod hrvatski u obće lien i nemaran; Europa zna takodjer, da je takov svaki narod, koji pod despocijom čezne, koji ne uživa plod svojih žulja, koji je po vladi natjeran na sami živinski život; nu Europa nije mislila, da se naš narod za nekoliko tisuća forinta Magjarom prodao; to Europa nije mislila, dok joj Magjari ne kazaše. Tom neistinitom i nepristojnom izmišljotinom nahudiše Magjari sebi i nami, oni odbiše Europu od sebe i od nas. Jer sad Europa pita: Magjari, ako ste vi Hrvate za nekoliko tisuće forinta kupili, ako Hrvati ne mogu sami o sebi živjeti, što vi mislite, što će Hrvati onda učiniti, kada im Rusija svoju kesu razmrse? I zbilja, gospodo, vi koji narodu obećivate u združenju s Ungarijom zlatna brda, vi koji puku kažete, da budu prestati štibre a nastati jevtinoća u svemu, vi, gospodo, koji tako radite, što ćete učiniti i kako ćete se pred narod pokazati, kada tko dojde i kaže istinu, da u Rusiji ne ima zemljarine nikakove, kućarine nikakove, tecivarine nikakove? Na ta pitanja ne treba odgovora: Magjari svojim dosadašnjim postupanjem plētu, bez da i sami znadu, knutu za se i za nas; Magjari odtiskuju slobodu i sreću od sebe i od nas; Magjari proglašavaju ljubav i priklonost Europe za se i za nas.

Gospodo, ja najradje mučim, nu kad govorim, ja govorim kako mislim i ćutim. Sve zlo, koje ja ikomu želim, neka Višnji na me obori; nu ja kažem, da se ovaj magjarski sabor već u prvoj sjednici preživio, da se on preživio onaj čas, kad nije proglasio jednakost narodnosti Ungarije. Samo na ovaj način bili bi se Magjari mogli s domaćimi narodi pomiriti, pa ovako za srećnu budućnost jamstvo dobiti. Već sada, učinili oni što im drago u tome pogledu, ništa im ne bude pomoći, sve bo se bude smatrati za čin, koga im je nužda otela, a ne ljubav pravednosti rodila.

Ja ne razumim, što hoće da kažu oni, koji vele, da kraljevina Hrvatska, kraljevina pet stoljeća prkosivša Iztoku i Zapadu, ne može o sebi, neodvisna stajati. Nijedan narod ne može bez drugih naroda obastati, pa itako svako selo može kao neodvisna država biti. Narod francezki, narod u trih stranah zemlje držeći svoju slavodobitnu zastavu razvijenu, i taj narod trebuje drugih naroda, a itako San Marino i mnoge druge državice obstoje takodjer i živu u sreći i slobodi. Ali kako mogu tako male države životariti, dok se kojoj velikoj zemlji prohtije, one su državice odmah njézine podložnice? U državah je, gospodo, kako i u obiteljih: ona je obitelj doista bogatija, koja broji petero čeljadi, pa ima petdeset vagana žita, negoli ona, koja broji sto duša, a ima dvie stotine vagana žita. San Marino je ne samo slobodan, nego je za mnogo i mnogo bogatiji od Austrije, on bo uz neznatnu štibru svake godine ima znamenit suvišak, a ovoj na prostoru i broju pučanstva velikoj državi nikada ne dotiče, prem velike daće od narodâ pobire. Ako gledam na snagu, ja ne znam, što bi rekao o razmjernoj snagi ovih dvih država, nu znam, da je Austrija za uzdržati domaći mir trebovala pomoć od velevlasti, a San Marino još nikada nije tudju pomoć trebovao za urediti ali uzdržati svoje domaće stanje. Kako medju ljudi, tako i medju državami ne gleda se na samu jakost, jer drugačije slabiji bi već davno bili podavljani od jačih, drugačije već se davno ne bi bilo znalo za Švedsku i Dansku, za Belgiju i Holandiju, i za mnoge druge države, koje znamo da obstoje. Države su, gospodo, Francezka, Englezka i Rusija, a drugo su, kao države budi kakova upliva, samo imena, pa ako se izmedju onih trih gorostasa dva slože proti trećemu, i onaj će treći, bio on koji god, propasti.

Ali zašto bi u vjetar govorili: ne će Austrija, ne će Europa da mi Hrvati budemo neodvisni, da budemo samostalni. Što Europa misli što li Austrija, ja ne znam; nu ja znam, da kad bi bilo na onu Austrije, niti bi se danas znalo za kraljevinu Grčku, ni za državu Rumunjsku, ni za kraljestvo Italije. Ja ne ću da dokažem, da će Hrvatska doista biti državom o sebi, nego samo velim, da naša domovina, kako nekada bijaše, tako i danas može biti samostalna; ja htjedoh dokazati, da mi, ako smo muži slobode i napredka, moramo nastojati, da našem narodu izbijemo iz glave onu vjeru, koju mu je Austrija i Rusija narinula, vjeru kao da smo mi, uzdržavatelji Austrije, tako slabi, da ne možemo drugačije nego kao bilo čiji robovi živjeti; mi moramo Hrvatom kazati, da je sužnju jednako u amerikanskoj republici i u austrijskoj ali ruskoj despociji.

Gospodo, moje razmatranje ustavlja se kod prijedloga gospodina Kvaternika. Ja sam za ovaj prijedlog. Ja sam za nj, jer sudim, da on sam može pružiti i osigurati slobodu i sreću našu, slobodu i sreću Ungarije, te obstanak i veličanstvo obitelji Hasburgo-Lorenâ; ja sam za taj prijedlog, jer sam uvjeren, da se samo polag njega, ako iole pazimo mi i narodi Ungarije, ne možemo posvaditi; ja sam za taj prijedlog, jer je on usnovan na združenje naše domovine s Ungarijom samo u skupnu zakonitu kralju, pa u sjedinjenju srdaca i desnica; ja sam za p̄sonalnu uniju s Ungarijom, jer sam obsvjedočen, da kako Belgija sa Holandijom, Francezka s Talijanskom ne može biti u realnu društvu, tako ne možemo ni mi s Ungarijom, a kako one zemlje, tako i mi u političkom savezu možemo biti prijatelji i vječni saveznici; ja sam za taj prijedlog, jer sam obsvjedočen, da ako se s Ungarijom realno danas združimo, sutra se budemo s narodi Ungarije klati, prekosutra budemo skupa s onimi narodi jaukati pod štapom Austrije, sljedeći dan izdihavati pod knutom ruskom, pa do koji čas pasti žrtvom europskoga rata, koji se mora izleći, ako se knuta na more Adrijičko protègne.

Jer kakogod Rusija ne bijaše ni državom europskom dok nije Poljačku dobila, isto tako Rusija ne može postati zazbilja europskom vlašću, dok ne dojde na Dunaj, ili što je isto, na more Adrijičko, a kada se to zbude, tada nestaje Europe, pa ova strana zemlje postaje Rusijom. Bez dvojbe, Europa će se braniti od te svoje propasti, a mi s narodi Ungarije stojimo na pogazu toga strašnoga rata: udarce i posljedice toga hrvanja ne bude toliko čutiti Europa, ne bude ih čutiti Austrija, koja ih ne može u današnjemu svome stanju ni doživjeti, ne bude ih čutiti ni Rusija, nego čutiti ćemo ih mi i narodi Ungarije. Tim strahotam možemo se mi samo ondâ ukloniti, ako se sa svimi narodi na iztoku Europe pobratimo, hoću da rečem, ako sa svimi njimi politički, i samo politički savez sklopimo. Europa može se tome dosad najvećemu i najžešćemu ratu samo onda ugnuti, ako ona sve narode na iztoku Europe oslobodi. S toga ja sam uvjeren, da ako Austrija za na vieke ne zakopa svoju despociju, te time ako ona uz privoljenje čiele prosvietljene i napredujuće Europe i svēsrdom pomoću svojih naroda konačno ne rieši iztočno pitanje, ja sam, velim, uvjeren, da će Europa zakopati Austriju i despociju njezinu, pa će na njihovu grobu riešiti pitanje iztočno, te urediti i nas, i Magjare, i sve naše susjede onako, kako se Europi svidi; ja sam uvjeren, da će to rješenje morati biti pravedno, naravsko, polag narodâ, a to, jer se Europa drugačije ne može osloboditi pogibelji, koja joj od sjevera prieti.

Ali, velite, prijedlog g. Kvatērnika nije moguće uživotiti. Austrija ga, kažete, ne će potvrditi. Oni, koji tako misle, nisu marili na ovaj sabor ni dolaziti. Ja, gospodo, ne imam uzrok smrt si želiti, nu ne dae mi Bog dotle živjeti, dok mi tko ne dokaže, da je Austrija ikada ijednome narodu išto dala s dobra, i da mu je ono, što joj je nužda otela, duglje uzdržala negoli je nužda trajala. Nu, gospodo, mi znamo, da je Austriju Europa uredila u Italiji, pa bi to isto moglo biti i kod ovoga našega pitanja; mi znamo, da ima bivših vladara, koji bi danas nekadašnjim svojim narodom deset puta onoliko dali, koliko su oni narodi od njih zahtievali dan prije negoli su se prijestolja onih vladara srušila; to, gospodo, sve mi znamo; a Austrija zna, da je od onoga stanja, u komu narod prosi, zahtieva, do onoga stanja, u komu narod ne prima milostinju nego si sam dajē, ne korak, nego samo stopa; Austrija zna, da su nastala vremena, u kojih je narodom do prijestoljâ samo toliko stalo, koliko prijestolja pokazuju da im stoji do pravâ narodâ, i da narodi na poziv prijestoljâ onako odgovaraju, kako se prijestolja odzivlju na poziv narodâ. U tome znanju našem i Austrije, te u ozbiljnosti današnjih okolnosti ja nalazim jamstvo, da će Austrija ali ovaj naš zahtjev ali svoju propast potvrditi.

U ostalom, ja sudim, da mi ne smimo toliko gledati na hiri Austrije koliko na sveta prava naše kraljevine. Kažimo dakle Europi i kralju iskreno naša prava i naše potrebe, izpunimo držanstvo Hrvatâ, otačbenikâ, poklisarâ i prijateljâ kralju, to, gospodo, učinimo, pa bio posljedak koji komu drago; mi smo svu odgovornost s nas svalili, mi već ne imamo ništa, što bi nam Austrija mogla oteti, a da li ni Austrija ne ima ništa za izgubiti, na to neka pazi Austrija.

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 27. SIEČNJA 1866.

Poradi bolesti moram biti kraći negoli želim i negoli sam bio ~~na~~kanio.

U državah, u kojih zakon postoji, saborska adresa nije drugo nego osuda naroda o vladanju.

Jer gdje zakon stoji, tu je razlika medju zakonom, medju vladom i medju vladarom.

Zakon bo je izražena volja naroda, sabor je odbor naroda, vlada je odbor sabora, vladar je prvi državljaniin, koji i sam izvršiva i pomoću vlade bdije, da i svi ostali izvršivaju zakon.

U takovih državah vladar je svet, na koliko se drži zakona, nu, tu je isto tako sveta i vlada i drugi svatko, svačija bo svetost mjeri se istom mjerom, kojom i zakonost njegova.

Kada dakle vlada sazvanu saboru, to će reći narodu daje račun o svojem postupanju, kada mu otkriva svoje nazore i osnove o budućoj koristi ili potrebi domovine, tada vlada stoji pred svojim sudcem.

To izvješće vlade o svojem ponašanju i o svojih namjerah zove se priestolan govor; opazke, sud sabora o tomu izvješću, zove se adresa saborska.

Odtuda, gospodo, biva, da adresa drugda u istinu samo ponavlja priestolan govor, a drugda i sama njezina zduha ruši vlade, vladare i priestolja; odtuda, gospodo, biva, da su u saborih, u kojih doista sjede zastupnici naroda, najžešće prepirke upravo oko adrese.

Tu bo se radi o izvršivanju zakona, a to je za mnogo znamenitije negoli isti zakon. Jer manje je zlo ne imati poseban zakon negoli zakon ne izvršivati; bijaše i ima država srećnih bez ovoga ili onoga zakona, nu ne bijaše, nije srećne države, u kojoj se volja naroda gazi ili samo prezire.

Manlij Kapitolinski, muž najzaslužniji za Rimljane, poradi same nedokazane sumnje, srušen je s Tarpeje; a krvolok Sula i nasljednici mu šetahu se kraj one Tarpeje bez svakoga straha, i to u supor svim svojim i javnim opacinama. Zašto to tako biva? Zato, gospodo, jer se za Manlija izvršivao, a za Sule i drugova mu gazio zakon rimski.

Za Stuartâ bijahu zakoni Englezke isto tako sveti kako i za Vilelma Oranškoga i njegovih na prijestolju nasljednika; nego Stuarti, dok ih Englezi ne lišise prijestolja, gazijahu prava i zakone Englezke, a onaj Vilelm i nasljednici mu, kojima se ne rači odići putem kojim odoše Stuarti, štova i štuju zakone Engleza.

Evo što će reći zakone izvršivati, što li zakone gaziti. — Kod adrese slažu se i razstaju političke stranke, koje u državi slobodnoj nisu drugo nego čeda i zastupnici javnoga mnijenja, a javno mnijenje nije drugo nego sud naroda o stanju svoje domovine, o svojih javnih poslih. To mnijenje vazda se daje razdijeliti na dvie glavne stranke: jedna je stranka koja teži da narod uzdrži ono što već ima, druga stranka nastoji da narod još više dobije.

U tom pogledu kako je kod nas?

Mi, gospodo, imamo zakone koje sila gazi, a u životu kod nas ne ima zakona osim samovolje; ne ima političke stranke osim ciela naroda i nekoliko čeljadi, koja gleda, da joj tudjinac u njezinoj domovini njezina kruha zalogaje dieli; kod nas ne ima javna mnijenja osim vike i piskaranja ljudi što prodanih što na prodaju; kod nas ne ima težnje osim da se ovoga nevoljništva izhodimo; jednom riečju, kod nas ne ima ništa osim pogažena zakona i osim sužanjstva: — mi ne dobismo prijestolan govor, i s toga kod nas govoriti o adresi saborskoj isto je što govoriti o kupovanju bez prodavanja ili o uzdarju bez dara.

Što bismo dakle sastavši se bili morali učiniti?

Po mojem mnijenju ništa drugo, nego braniti ugovorna, sveta prava samostalnosti naše domovine.

Ja vjerujem, gospodo, da svi imamo jednaku zakonost, jednaku ljubav naprama Nj. Veličanstvu; nu ja znam, da ima zakonosti i ljubavi, koje škode i narodom i vladarom.

I Bourboni, gospodo, imadijahu poslušne sabore, i oni imadijahu saborske većine; još godine 1819. izdade većina francezkoga sabora zaključak, hoću da rečem zakonski članak, kojim se u progonstvo tjeraju svi oni, koji bi se usudili govorit ili radit da se ona vlada, da se ondašnje stanje promieni. Pak itako taj zaključak ne samo da nije Bourbone od

propasti obranio, nego je upravo on sa sličnim ustanovami uskorio propast Bourbona.

Braneć prava Hrvatske, ja bih pretresivao poglavito ukaz 8. studenoga 1861. i onaj 2. lanjskoga studenoga.

Ne znam, tko gradi ukaze koji nam se šalju, nego siguran sam, da Njegovo Veličanstvo ne ima o naših javnih pravih nazore ni pojme, koji se u tih ukazih razvijaju.

Ja bih se morao pozvati na množinu tih pojava i nazora, pak bih morao tu množinu i pretresivati. Ovdje je mjesto i vrijeme, nas svih bijaše dužnost to učiniti. Nego ja sâm, jer ne mogu bez saveza ništa izcerpiti, morati ću, u svrhu obrane pravâ naše domovine, samo nekoje točke naćrtati.

Evo, gospodo, odmah na početku ukaza 2. studenoga 1865. stoji, da je Njegovo Veličanstvo kako car austrijanski isto tako i kralj hrvatski po milosti božjoj, i da mu je Providnost povjerila državu od narodâ.

U drugih obстоjnostih, ja bih to zamućao. Jer znam, da se tako piše ne samo car ruski, kojega naprama Rusom nikakov ugovor ne veže, nego i dužd mletački podpisivao se: po milosti božjoj načelnik Mletaka, pak itako znamo, da onaj dužd po milosti božjoj mogaše samo dihati, i to dok su mu Mletčani dopuščali. Isto tako piše se i kraljica Englezke, pak čujemo, čitamo, da ona i zapovieda ne samo vladi englezkoj, nego i istomu saboru Engleza, ali vendar ona ne može zapoviedati, u istinu ona ne zapovieda ni svojemu kočijašu.

Kako je u tomu pogledu kod nas?

Mi znamo, da imamo sveta prava, koja su silom pogažena; znamo, da nije nikakova Providnost, nikakova milost božja Hrvatsku nikomu povjerila, nego da otcî naši, slobodnom voljom naroda, počev od Ferdinanda I. pak do Ferdinanda V., iz prejasne obitelji Habsburga izabirahu svoje vladare; znamo, da uvjet svih izbora bijaše taj: da mi izvršavamo dužnost podložnika, a da naš kralj izvršiva svoju dužnost štujuć i obdržavajuć prava naše domovine.

S toga, da bih ja bio državljani zemlje, koja naprama prijestolju ne ima ugovorna prava, ja bih nad onimi riečmi ukaza plakao, pak bi se tješio onom istinom, da nepravedni vladari ostadoše koje bez glava koje bez prijestolja, i da to sve biva po milosti božjoj; ja bih se tješio istinom, da milost božja ostavlja vladare onaj čas, kada ih ostavi ljubav narodâ, a ovo biva, dok vladari zanemare korist narodâ.

A da bih ja bio Englez, da bi prava moje domovine u životu bila, ja bih se nad onimi riečmi ukaza samo smijao, ter bih rekao da je to starinski običaj, koji niti komu škodi niti koristi.

Nego sin zemlje, u koju je despotizam uveden i uzdržava se proti njezinim najsvetijim pravom ugovornim, sin domovine, u kojoj samovolja s groba naše zakonite slobode i sreće tlači i ubija, ja, sin Hrvatske, koja napram obitelji Habsburga ima ona ista prava, koja ima Englezka napram svojoj vladajućoj obitelji, ja, gospodo, u ovih obzornostih, bez svēčana prosvjeda propustiti one rieči ukaza, smatram za isto što priznati, da nas samovolja može šišat, derat, davit, našu domovinu pustošit i robit, kako se samovolji svidi, i da samovolja za to nam nije dužna račun ni odgovor davati. Tu neistinu, tu sablazan, ja ne ću nikada priznati.

U ovom ukazu kaže se dalje, da ima nekakvih posala državnih, koji da se jednako dotiču svih austrijskih zemalja.

Kažite mi, gospodo, koji je austrijski narod priznao te posle za svoje? Koji je narod nas pozvao, da te posle s njime zajednično rješavamo? Koji je narod obrekao, da će te posle rješavati duglje negoli ga budu stezati verige sužanjstva? Gospodo, bez obzira na pravnu ništetnost, ja bih se stidio budi s kime i dogovarati se a kamo li ugovarati o trećemu bez da ovaj treći svoju slobodnu volju, svoju pred pravom valjanu izjavu o predmetu ugovaranja očituje.

Isto tako kaže se u ovom ukazu, da nam se šalju dva ukaza, onaj 20. listopada 1860. i onaj 26. veljače 1861. g., za da prije svih inih pitanja riješimo te ukaze.

To se mnogomu čini mala stvar. A ja vam kažem, da upravo u tih riečih, u riečih: »prije svih inih pitanja« leži, da tako rečem, duša našega ustava, duša naše zakonite slobode. Tu je pitanje o saborskoj inicijativi, pitanje: tko ima pravo zakone predlagati, je li sam narod, to će reći sabor, ili sam vladar, ili, kako no biva u Francezkoj za Ludovika Filipa, i sabor i vladar?

Ako samo jedna strana ima pravo zakone predlagati, naravska je stvar, da se samo njezini zakoni razpravljaju i najprije i najzad.

Nespodoba je to pravo dati i saboru i vladaru. O toj nespodobi, o tom načelu ne će mi se, ne mogu ovdje umovati, nego ću samo kazati povjestničke učine.

Prvi ustav, koji je sustavno načinjen, jest ustav francezki iz godine 1791. Tu sabor, znajući snagu inicijative, pridrža inicijativu sebi, a kralju ju zabrani: sav uspjeh, što ga je narod francezki u onih nada sve burnih

vremenih imao, valja pripisati inicijativi, valja pripisati okolnosti, da je narod mogao zakone kad, koje i kako se njemu svidjelo graditi.

Napoleon I., kon što mu narod povjeri svoju slavu i sreću, znajući što je inicijativa, u svemu je lakše popuštao negoli u njoj. I njegov neizmjeran uspjeh staja ponajviše od inicijative.

Znamenitost inicijative uzrok je, da inicijativu posvojiše Bourboni, da Francezi od godine 1815. pak do 1848. ne mogoše nijedan zakon načiniti, osim ako je i kako je prijestolje htjelo; inicijativu su Francezi oružjem morali dobiti, ter kada se kaže, da su mnogo dobili, tada se najveći dobitak razumieva pod inicijativom.

Naši vladari do Njegova Veličanstva Franje Josipa niti su imali inicijativu niti su se njome služili: ugovor, prije negoli bijaše pogažen, nada sve znamenit, tako zvana sankcija pragmatička niti je predložena saboru hrvatskomu ni onomu Ugarije. Za ukloniti se nespোরазumljenju, valja razlučiti pravo predlaganja od prava predstavljanja, ili da tako rečem, od prava preporučivanja zakonâ. Jer, bez dvojbe, vladari imaju ne samo pravo, nego upravo i dužnost saboru predstaviti sve, što sciene da je potrebno ili koristno državi. Ali to predstavljanje biva samo u obće, pak od sabora stoji, da li će one potrebe ili koristi priznati, ter ako ih prizna, kako će im doskočiti ili kako će si ih pribaviti. To obćenito predstavljanje ili preporučivanje sasvim je drugo negoli ovo predloženje kod nas, gdje se hoće da te ukaze prihvatimo, da te izmišljene zajedničke posle prigrlimo, jednom riečju, gdje nam se ukazi već paragrafirani, bez našega znanja i privoljenja sastavljeni narivavaju za da ih primimo.

Znam, ovdje ima muževa, koji mniju, da je moći pravo inicijative dati saboru i vladaru, kako je to na priliku, kažu, u Englezkoj.

Ali tu je velika razlika. U Englezkoj je sve drugačije. Englezi drže za sveto, da su oni svi, mužko i žensko, staro i mlado, bogato i siromašno, da su, velim, oni svi u saboru.

Na tom temelju stojeć, Englezi ne proglašavaju zakone kroz novine ili drugačije, što ostali narodi radē, Englezi bo drže, da što biva pred njihovim saborom, to biva pred celom Englezkom. I bez toga, vlada Englezke nije drugo nego odbor sabora, ter, dosljedno, što ona radi, smatra se da radi sabor, da radi sav narod.

Da bi mi ovaj čas zdravlje dopuščalo, ja bih o inicijativi obširnije govorio, nego evo ne mogu više van kazati: ako odpustimo inicijativu, odpustili smo sve. Da mi tko ponudi: hoću li najbolji ustav bez inicijative ili ću naslabiji ustav s inicijativom, ja bih probrao makar najlošiji

ustav, samo ako on daje samu sabornu inicijativu. Najpodpuniji bo ustav bez inicijative ne vrijedi ništa, najhrdjaviji s inicijativom može se razviti ter postati potpunim.

Iz ukaza 8. studenoga 1861. moralo bi se pretresti više točaka, nu ja ću samo nasjeći onu sieč, kojom se kaže, da su otc i naši godina 1527., 1712. i 1848. naša javna prava mićnjali na korist prejasne obitelji Habsburga. To je istina, da naša javna prava nisu nikada mienjana, nego su onih godina uporabljivana na korist one prejasne obitelji, a za čudo, svaki onaj put mienjalo se stanje naše domovine, i to vazda iz zla na gore. Tu istinu, gospodo, bilo bi vrijedno u odgovoru na Njegovo Veličanstvo nada sve naglasiti.

Da nacrtam čine i događaje tih triju po Hrvatsku nada sve nesretnih doba.

Godine 1527. bijaše stanje ukratko po prilici ovako:

Kako više puta prije i poslije, tako i s početka XVI. vieka radilo se o zajednici, koja imadijaše Turčina iz Europe protjerati. U toj nadi, kraljevina Hrvatska ne htjede s Turčinom mir učiniti, kad no ga s njime učini kraljevina, Ungarija, nego Hrvati vojevahu na Vrbasu, na medji ondašnje Hrvatske. Dokaz, da je naša domovina neodvisno od Ungarije ratovala i mir sklapala.

Ta zajednica zbilja podje za rukom papi Leonu X. Tu bude ustanovljeno, da Španjolska udari na Dardanele, da Francezka navali na Albaniju, da car Njemačke Maksimilian provali kroz Hrvatsku. Kroz Hrvatsku, ne i kroz Ungariju, ova bo bijaše s Turčinom u miru. Napokon papa imadijaše nahrupiti gdje mu se najpriličnije svidi. To je uzrok, da još za živa našega kralja Ludovika II. bijaše u Hrvatskoj španjolske i njemačke vojske, koja bijaše pri ruci, za da na Turčina uzmogne napasti, dok joj se znak dade.

Medjutim umre car Maksimilian, španjolski Karlo I. zavadi se s francezkom Franjom I. poradi krune Carstva njemačkoga, papa ostade sam ter povuče roge, a Hrvati ostadoše sami na pogazu razljućena Sulejmana Velikoga. U to Magjari tudjim poticanjem zagriznuše u Turčina, Sulejman Veliki dojde, pak imadosmo bitku muhačku.

U tome stanju, samo ona stranka Hrvata, koja vjerova, da će Habsburgi protjerati Turčina barem iz Bosne, samo ta stranka izabra Habsburga Ferdinanda I. za našega kralja. U toj stranki bijahu najodličnije obitelji hrvatske, na čelu im Krčki-Frankapani i Šubić-Zrinski, ove bo obitelji imadijahu neizmijerna imanja u onih zemljah, što no ih je Turčin zauzeo.

Dakle, gospodo, u nadi, da će Habsburgi Turčina barem odmaknuti od medja Hrvatske, u toj nadi, koja bijaše obećivani hranjena, izabraše otcí naši Habsburga na prijestolje naše kraljevine. Pa što se dogodi?

Premda narod ne odstupi ni za dlaku od svojih prava, premda naša prava nisu promienjena ni malo, nego samo jer onaj korak učiniše otcí naši, evo kako se promieni stanje naše domovine.

Ona španjolska i njemačka vojska, koja bijaše u Hrvatskoj i koja imadijaše Turčina tjerati, okrene oružje proti Hrvatima. Erdelić, biskup zagrebački, piše, da je ona vojska, u kratko vrijeme, malo manje zla i nesreće učinila Hrvatskoj negoli neprijateljska, iskreno neprijateljska vojska Sulejmana Velikoga.

Turčin prevale Vrbas, zauze nemalo cielu našu domovinu ter sastavi svoje dobiće s našim morem.

Naći ćete i u knjigi g. Kukuljevića, izdanoj pod naslovom »Jura regni«, da otcí naši, kao danas izabravši Ferdinanda I. za kralja si, već sutra počese plakati proti nevjeri, proti izdaji, proti neobdržavanju rieči i ugovora. Od onda, gospodo, kako plakahu oni i njihova djeca bez prestanka, tako plaćemo i mi danas.

Obitelji, koje učiniše Ferdinanda I. kraljem Hrvatske, propadoše, tako da njih nijedna danas ne potiče. Načelnici, Zrinski i Frankopani, podavljani su, a sav njihov grieh bijaše, da bijahu bogati i da ljubijahu svoju domovinu i njezinu slobodu.

O godini 1712. imalo bi se i više i groznijih čina napomenuti. Evo u kratko, kako tu bijaše.

Rat poradi nasljedstva španjolskoga bijaše u plamenu. Mladić Franjo Rakički uteče iz tamnice austrijske, ter pozva narod na oružje za oslobodjenje svoje domovine. U svojem proglasu on kaza, da je iz javnih, iz službenih spisa dokazano, da Austrija svaké godine pod kojekakovimi imeni više daće s naroda sadire, negoli je Turčin kroz petdeset godina sadrao; on kaza, da pučanstvo, za uteći progonstvu i deračini, bježi u Tursku. To bježanje u Tursku bijaše, gospodo, jedan izmedju glavnih razloga, da je uvedena Granica, koje svrha bijaše zabranjivati ono bježanje. Franjo Rakički u onomu proglasu kaže i strašnijih istina.

Možda bi tko rekao, da Franjo Rakički bijaše buntovnik, ter da je, što no se veli, iz muhe učinio medvjeda.

Ali imamo iz onih vremena i drugoga pisca, muža o kojemu ne ima nikakove sumnje. To je dobrijan, koji da bi ovdje bio, s vami bi priznao zajedničke interese: Parchitius, koji u svojoj kroniki, prikazanoj caru Leopoldu, pod godinom 1690. piše ovo: Kad no vojska austrijska udari

na Tursku ter zauze Srbije i Bosne, tada pučanstvo tih zemalja, neviklo jarmu sužanjstva, uteče se k Turčinu ter ga zaklinje u ime Boga i sve svetinje, neka dojde i neka ga obrani od onih neprijatelja i tlačitelja. Ono pučanstvo, gospodo, do onda bijaše oko tri sto godina pod Turčinom, pak itako, slušajte iz usta dobrijana austrijanskoga, ono pučanstvo još ne bijaše dozrijalo za onaj jaram sužanjstva, koji ga je pod Austrijom čekao.

Imena sjajnih obitelji hrvatskih, imena Zrinski i Frankopan bijahu promijenjena u Gnad i Krajcberg, ter kon što se ona imena opet povra- tiše, narod hrvatski znadijaše, da je tim obiteljim odzvonilo.

I zbilja, dva sina Nikole Zrinskoga-Čakovačkoga, odvučena u Beč za da tamo budu odgojena, izčeznuše bez da se zna kako ili kamo. Otac njihov bijaše s Ludovikom XIV. oseban prijatelj, ter su njih dva medju se i dopisivala.

Ime i junačstvo hrvatsko bijahu tako na glasu, da se lahko konja- ničtvo francezko zvalo »Hrvati«; cviet pješačke vojske francezke, vojna odličnija i od današnje carske garde, bijaše jedna pukovnija, koja se zvala »Hrvati«, pa Ludovik XIV. glavom bijaše njezin zapovjednik.

Dakle, u to vrijeme, gospodo, kadno nimalo ciela Europa bijaše proti Francezkoj, u to vrijeme, kadno Austrija bijaše ne samo zapletena u rat nego i ponižena i skoro srušena, u to vrijeme, gdje Hrvati imadi- jahu liepu i lahku priliku da se oslobode, u to vrijeme primiše otcí naši tako zvanu sankciju pragmatičku.

Ni tada, gospodo, ne promieniše otcí naši svoje javno pravo, oni ni malo ne popustiše od svoje narodne samostalnosti. Nego i tada promieni se stanje naše domovine.

Od onda bo je uvedena Granica, od onda je ime kraljevine Hrvatske izpušćeno iz nadpisa novca i iz drugih javnih spomenika.

Izmedju obitelji, koje radijahu za sankciju pragmatičku, još se samo jedna drži, ostale su što propale, što živu na posjačkom štapu.

Godinu 1848. doživismo i preživismo; znamo, da se ni onda ne odrekosmo ni malo naših prava. A je li se i od onda promienilo stanje u našoj domovini? Razgledajmo se, gospodo, po njoj, pa vidimo, na što smo došli, pa kako nam je.

A kako su nadarena ona dva muža, koja godine 1848. vodijahu naš narod, Josip Jelačić i Franjo Kulmer: kako je s timi muži, koji najviše učiniše, da se Austrija obrani od propasti? Znamo, kako i ta dva muža dovršiše; znamo, da je i na njih pala nesreća, koja i prije njih na one Hrvate, koji su se zauzimali za Austriju.

Gospodo, ja vam to ne spomenuh iz drugoga razloga, nego za očito pokazati vam moje političko stajalište. Ja vam kažem, da izvan povjestnice, izvan života, ništa ne priznajem za siguran, za stalan temelj politike. Ostali temelji, crpljeni odkuda komu drago, po momemu sudu nisu, ne mogu biti drugo nego pokušaji.

Gdje se radi o naših glavah, tu je prosto svakomu pokušavati što mu je drago, nu gdje se radi o pravih domovine, tu nije mjesto pokušavanju, tu nije drugo nego držati se sigurna temelja.

Dakle s ovoga mogega stajališta, u ime naše tristo četrdesetgodišnje povjestnice u Austriji, ja vam kažem: Austrija je vazda jedna te ista, ona niti se mienjala niti se mienja; ja vam kažem u ime povjestnice, da se despotije ne popravljaju, nego propadaju.

Za pogibelji svaki korak ove vlade zaudara po obsjeni, poslije pogibelji svaki njezin korak bije po osveti. U pogibelji ona je janje umiljato, kojim možeš sve što hoćeš, izvan pogibelji postaje iz onoga janjeta biesan vukodlak, koji s reda davi sve što je pred njim, sve što može, i prestaje daviti samo onda, kada opazi, da mora nekoga ostaviti, za da joj robuje i da joj štibre plaća. Dok je Austrija izvan pogibelji, u njoj, gospodo, najteže onomu, tko joj je najviše dobra učinio.

Nisam naumio, i onako ne mogu pretresivati druge točke, koje bi po momemu mnienju morali u odgovoru razbistriti. S toga zaključiti ću razmatranje o onih ukazih samo ovom opazkom.

Čujem i u ovoj dvorani i izvan nje vapiti, da je malo nas Hrvata, da smo siromašni, da smo iztrgani. To je istina. Nego tko je tomu svemu kriv, tko je učinio nami sve to i tko nam to sve i danas radi? Tko drugi, gospodo, osim same Austrije? Pokažite mi, da je što takova učinio Turčin u kojoj zemlji, koju je on oružjem oteo; pokažite mi budi samo jedan grieh naroda hrvatskoga ne ću reći naprama samoj prejasnoj obitelji Habsburga, nego makar naprama toj vašoj Austriji, pokažite mi ga, gospodo, pak ja sam ovaj čas s vami. Kada dakle vičete proti ovoj nevolji Hrvatske, kada velite, da ištete lieka proti njoj, pak se u supor prošlosti i sadašnjosti itako još zauzimljete za Austriju, vi ne radite drugo nego kažete: vuk je ovce klao i kolje, dakle treba vuka učinit ovčarom.

Čuo sam govoriti o mojoj zasukanosti, od koje da Bog svakoga oslobodi; čuo sam kaživati, da ja ne bih htio ugovarati ne samo s Austrijom, nego s nijednom vladom, koja nije Bog zna kako slobodna i u skladu sa svojim narodom.

To je mnienie o tih mojih nazorih bez svakoga temelja.

Da me danas ovdje upitate: Hoćeš li ugovarati s Rusijom?, ja bi Vam odgovorio: Hoću, gospodo. Zašto?

Zato, jer znam, da ima zemalja, poimenice tamo spada Finlandija, ima, velim, zemalja na Baltičkom moru, koje zemlje došav pod Rusiju donesoše stanovita prava o svojoj osebnosti. Ta prava, bez da bijaše dužna, Rusija priznade i do danas ona nije njih nijedno pogazila, nijedno ni povriedila.

Velite: Rusija je zatrla ustav Poljačke. To je istina, nego za to može Rusija barem obsjenu navesti, Rusija može reći, da su Poljaci proti njoj bili buntovnici, pak da ih je ona pedepsala. Nu, i bez svake obsjene, ja vam opetujem: Rusija nije pravo međjunarodno nijednoga svojega naroda pogazila, njoj su ta prava sveta, premda ju ugovori na štovanje tih prava ne stežu, a većinom ona naprama svojim podložnikom ne ima ugovorenih prava. Kod nas je drugačije.

Upita li me tko: Hoćeš li ugovarati s Prajskom? Hoću. Zašto?

Zato, jer s početka XVII. vieka izabra kanton neufchatelski za svojega vladara ili souveraina vladajuću obitelj prajsku. Ovaj kanton pridrža, uslovi stanovita prava o svojoj samostalnosti. Ta prava nije Prajska nikada pogazila ni povriedila, pak, tomu je desetak godina, Neufchatel se od Prajske oddružio bez smutnje i neprilike, oddružio se u prijateljstvu, u kojem se i združio, od njegove bo volje same i slobodne stajalo je združenje i razdruženje. Tu volju, svetost ugovora, Prajska je štovala i proti istoj sebi.

Pitate: Hoćeš li ugovarati s Francezkom? Hoću, gospodo. Zašto?

Zato, jer znam, da već tisuće godina stoji u Pireneah državica Andora. Ta državica stoji u stanovitih međjunarodnih odnošajih naprama Francezkoj. Te odnošaje Francezka ne samo da je vazda sveto obdržavala, nego ona bi i branila Andoru proti pokušajem Španjolske.

Ali, da se ne mučimo duglje. Pitate me: Hoćeš li ugovarati s Turskom? Hoću, gospodo. Zašto?

Zato, jer znam, da oko 500 godina stoje pod Turskom rumunjske kneževine, i znam, da Turčin nije nikada uvriedio ni pogazio ugovorna prava onih zemalja. Ondje bijaše buna, prevrata, pak Turčin je krivce pedepsao, ma narodu je on vazda uzdržao ugovorna prava narodne samostalnosti. Znam, da u Albaniji takodjer danas imade nomada, Bog zna koliko, i da ti nomadi stoje naprama Turskoj u onomu istomu pravnomu stanju, koje su uslovili kadno su po smrti Jurja Kastriote pod Tursku došli. Tu ne ima ugovorâ, tu ne ima ni rieči zapisane, pak itakotu sve stoji danas kako je od nekada stajalo.

Eto, gospodo, ja ću ugovarati sa svakom vladom, nu ne ću s onom, koja ugovor sklapa samo da ga uzmogne pogaziti, koja u rieči ni u prisegi ne gleda o drugom, nego da oskrvne vjeru i da pogrdi Boga; ja ne ću ugovarati s vladom, kojoj osim vlastite sebičnosti ništa nije sveto.

Predsjednik: Ne mogu na ino nego da govornika opomenem, da rieči, kojima se služi, nisu udešene sasvim prama mjestu, gdje su izražene. I sloboda ima svoje granice. Molio bih dakle g. govornika, da se među nami, koji smo narod monarkičan i koji osobu vladaoca kao svetinju štujuemo, malo drugimi izrazi u tomu pogledu služi.

Dr. Antun Starčević: Molim, gospodine predsjedniče, meni je osoba kraljeva sveta, i možda svetija nego ikomu, ali vlada meni nije sveta. Ja ću se dakle služiti slobodom govora, dok mi to ne bude zabranjeno.

Predsjednik: Ja opominjem samo na dnevni red.

Dr. Antun Starčević: Govori se takodjer, i u ukazih ovih i drugdi, o jedinstvu Austrije. Gospodo, budućnost bude pokazati, tko ima pravo, a ja vam sada kažem, da je tu misao o jedinstvu Austrije zakleti neprijatelj obitelji Habsburške zabio toj obitelji u glavu.

Jedinstva u Austriji drugoga nikaka nije bilo osim jedinstva u ljubavi naprama vladaru. Narodi, koji stoje pod žezlom Austrije, niti su imali niti imaju niti budu imali drugi živalj, drugi uvjet jedinstva osim onoga u ljubavi za vladara. O tomu po. dinastiju nada sve pogibeljnu jedinstvu do godine 1848. niti se radilo niti se govorilo. Jer ono, što se vazda pokazivalo i što nekoji drže za pokušaje o sjedinjenju svih austrijanskih naroda, ono, gospodo, ne bijaše drugo nego nastojanje vlade, da prava svih naroda posvoji, da posle svih naroda u svoje ruke dobije. A da se do godine 1848. u Austriji ikada mislilo ili snovalo ikome, a kamo li svim narodom predati razpravljjanje kakovih posala državnih, da se mislilo ili snovalo svezati u kakovih poslih zajedničkih narode Austrije, to je stvar, za koju povjestnica ne zna, koju državnik ne može ni pomisliti. Sada, to, bivše jedinstvo, bi li se dalo povratiti ili učvrstiti, ja ne znam. Nego ja znam jedan povjestnički učin, koji, je li nije li istinit odgovorite mi, kad me čujete. Taj je učin: dok se u Austriji znalo i govorilo o različnih narodih i zemljah, dotle se u Europi znalo za jake Habsburge, a odkako se govori i radi o jedinstvu Austrije, odtada Habsburgi bijahu primorani zvati u pomoć ruske bajonete, i to za uzdržati se proti svojemu narodu; odtada propada stanje i narodâ i

dinastije od dana do dana na gore, i sva je prilika, da bude iz toga propadanja sliediti razsutak, osim ako bi bilo još moguće naći liek proti toj propasti. Nu taj liek nikako ne može biti u nastojanju oko jedinstva; iskreni, umni prijatelji dinastije ne mogu raditi o tomu jedinstvu, oni ne mogu trsiti se da svēžu na priliku Erdeljca s Tirolcem u poslih, o kojih zajedničnu rješavanju ili pretresivanju nijedan narod ništa ne zna, ne će ništa da zna.

Recimo, gospodo, da je danas svaki narod Austrije uredjen kako treba, hoću reći, kako se on sâm urediti zna i može; recimo dakle, da je svaki narod Austrije danas srećan i zadovoljan; recimo, da se za takova stanja drži ovaj sabor i da ja medju vami stojim, pak recimo, da Austriji kakova pogibelj zaprieti. Ta pogibelj, recimo, prieti od strane Rusije, ili Prajske, ili Italije. Ja izpoviedam, da Hrvatska ne ima nikakov zajednički posao ili interes s Galicijom ili budi s kojom zemljom Austrije. Pak itako, evo kako bih ja danas govorio: ja bih rekao: Hrvati, Magjari i ostali narodi Austrije, ako se Rusija uzpenje na Karpate, ona će nas jednoga za drugim pozobati. Mi ne trebamo ništa od Rusije, mi imamo s našim vladarom sve, što možemo imati, mi imamo naš udes u naših ruku. Znajte dakle, Hrvati, da u Galiciji branite Hrvatsku.

Zaprieti pogibelj od Prajske? Evo što bih ja kazao: Hrvati, Prajska nastoji da postane načelnikom Njemačke, to će reći gospodarom Niemaca. U tu svrhu ona mora gledati, da iz Njemačke iztisne Austriju. Na to bi mi se možda odgovorilo: Ne daj, Bože, po nas veće štete, za tu ćemo lahko. A ja bih nastavio: dok Prajska iztisne Austriju iz Njemačke, eto Prajske i na iste pokrajine austrijanske, koje su uda Njemačke. Možda bi mi se na to opazilo: I to ćemo lahko pregorjeti. Nu ja bih dovršiv kazao: Dok Prajska zauzme ove pokrajine austrijanske, evo nas medju trimi vatrami, medju Rusijom, medju Prajskom i medju Italijom, pa gledajte, kako nas oslabljene lahko i liepo mogu ova tri orijaša medju se razdieliti ter i u najboljem slučaju po nas lišiti nas barem našega narodnoga obstanaka. Dakle opet, mi smo slobodni, mi ne trebamo od nikoga ništa, nego od Prajske prieti nam pogibelj, zato, junaci, hodite i znajte, da u Frankfurtu branite Hrvatsku.

Za ne ponavljati, ja bih nemalo ovako govorio i onda, kada bi Austriji zaprietila pogibelj od Italije.

Tako bih ja, gospodo, govorio, kad bi svi narodi Austrije bili slobodni i srećni, a bi li taj moj govor imao uspjeh, to vi možete razsuditi promotriv, da samo kroz slobodu i sreću svih svojih naroda mogaše obitelj Habsburga osigurati svoj obstanak. Braneć svaki sama sebe, bra-

nili bi se svi ovi narodi medju se, a to će reći, svi bi branili dinastiju, svi bi stajali u pravom jedinstvu.

Gospodo, možda bude doći vrijeme, gdje ćemo čuti poziv u tu svrhu. Medjutim ja sudim, da zvati narode, neka branē svoje današnje stanje, isto je što spiepcu namigivati, pače još ludje; to bi znamenovalo pozvati čovjeka, koji je u verigah, neka si sam svoje verige učvršćuje. Ja sam uvjeren i bojim se, da će svaki takov poziv ostati bez žudjena uspjeha.

Moram se žuriti, da što prije dovršim. Dakle, da u kratko kažem moje mnijenje o tih spisih, koje vi zovete adresami. Sva tri ta spisa jednaka su od slova do slova: u zlu se sva tri slažu, a dobra ne ima nijedan. Nijedan taj spis ne zahtieva povratak našega ugovorna ustava, nijedan ne prosvjeduje proti bezzakonju, koje postoji u našoj domovini, a sva tri ta spisa priznavaju te zajedničke interese. Do ostaloga sadržaja tih spisa ja ne držim upravo ništa.

Jedni se izgovaraju, što te interese priznavaju, kako kažu, samo generalno. Da bi i tako bilo, onda bi bilo još crnije negoli da ih priznate specialno.

Gospodo, medju nami ima protivnika, i u obće ima muževa, koji će stvar razumjeti lakše nego ja. Evo, dati ću vam jedan primjer, pa sudite, što će tu reći priznati generalno, što li priznati specialno. — Da jednom izmedju vas tko kaže: »Ja trebam za moje gospodsko uzdržavanje i življenje svake godine klobukâ, haljinâ, stan, hranu i t. d. Ti, N. N., priznaj se mojim dužnikom i obveži se, da ćeš mi te stvari nabavljati.« Ja sudim, da bi tu gore bilo reći: »Ja se priznajem dužnikom tvojim i obvezujem se nabavljati stvari za tvoje gospodsko uzdržavanje«, negoli reći: »Ja se priznajem dužnikom tvojim, i obvezujem se svake godine tebi davati jedan klobuk, jednu haljinu, 100 for. za stan« i t. d. po redu. Tu ne treba umovati.

Dok su ti interesi, ili kako nekoji ljube, ti zajednički posli specificirani u ukazu listopadskom, dok vi taj ukaz priznajete i primate, dotle je na vašemu mjestu i suvišno te posle izbrajati posebice. Jer kad ne kažete, koje te posle i na koliko primate, a koje i na koliko ne primate, dotle uzaludu vam je govoriti, da ih primate drugačije negoli ukaz kaže, dotle vam ne koristi, da kaživате, da se ne dajete na milost i nemilost ukazâ: vi primate sve i onako, što i kako ukaz zahtieva.

Jedni velite, da ćete te posle rješavati s ostalimi narodi Austrije zajednički; drugi, da ne ćete zajednički. Tu ja ne vidim nikakovu razliku: dosta je, da se tko prizna dužnikom i da se obveže plaćati, vjerovniku

je to dosta, a kako i odkuda će dužnik plaćati, to spada na dužnika. Makar se ti posli rješavali u Zagrebu, to je svejedno: vi ćete morati plaćati sve, što obrekostē, a u tih spisih obrićete sve, što budu ukazi zahtievali.

I bez toga, treba li da idete u Beč, za da novci hrvatski i bez vas u Beč dođu? Treba li vas u Beču, za da naši vojnici odu onamo, kamo ih ukazi pozovu? Treba li vas u Beču, za da trgovina naše domovine sliedi zapoviedi ukazâ? Treba li vas u Beču, za da diplomacija austrijska osnuje rate, da naš baci u troške i neprilike? Ja ne uvidjam, da bi vas bilo treba u Beču ili makar gdje, za da se svi ti posli po ukazih obave.

A vi, koji velite, da ćete te posle rješavati s narodi Austrije, vi mi pokažite barem jedan posao, što su ga oni narodi kroz ovo šest godina riešili, pa zasiecao taj posao ili zakon u diplomaciju, u penezje, u trgovinu ili u vojničtvo. Što ne, i tamo sve biva onako, kako je bivalo prije listopadskoga ukaza, i sada sve biva po ukazih, i sva je prilika, da će tako bivati tja do kraja.

Kaže se takodjer, da ovaj sabor mora nešto učiniti u tih zajedničkih poslih, i to, jer da je sabor god. 1861. u tomu pogledu ostao u neakovoj negaciji.

Gospodo, još nikada nije sabor postupao pozitivnije negoli je postupao hrvatski sabor god. 1861.

A što je onaj sabor rekao, što li je učinio? Na ove ukaze, koji su i onda kako i sada bili predloženi, onaj je sabor odgovorio Njegovu Veličanstvu, da mi ne primamo te ukaze, nego da nam se najprije mora povratiti naš ugovorni ustav, naši zakoni, pa kada se to zbude, da ćemo se dogovarati, nu na zakonitu temelju, i samo na takovu, o svih poslih, koje ćemo tada opredjeljivati i rješavati. Tko može reći, da je tu kakova negacija, da tu nije najpravičnija pozitivnost? Da bude koji austrijski sabor, na priliku tirolski, ove ukaze odbio kako no smo ih mi odbili, onaj bi sabor doista bio u negaciji. Zašto? Zato, jer Tirolci, odkako su pod Austrijom, ne imaju nikakovo ugovorno pravo, oni ne imaju ništa, van što im ukazi davaju. Tu dakle zabaciti ono, što ti se nudi, a ne imati ništa drugoga, tu je doista gola negacija.

Sabor hrvatski godine 1861. učinio je, gospodo, i pametno i slavno i zakonito, onako riešiv ta pitanja, ter ja sam više nego siguran, da ćete se vi od ovoga vašega postupka teško kajati; vi ćete, gospodo, žaliti, kad vam već prekasno bude, zašto niste posve sliedili sabor hrvatski godine 1861.

Da bude na moju, što bih ja bio učinio od tih ukaza, od listopadskoga i od veljačkoga? Ja bih ih bio dao u odsjeke, pa kon što bi bili pravilno razpravljeni i pretrešeni, kon što bi bili došli na dnevni red, onda, u ime božje, riešili se ovako ili onako. Ovako, ti ukazi uvukoše se u te spise, rješavaju se bez da su pretrešeni, ne znam s česa, nego znam, da sve zakonske predmete valja rješavati saborskim članci. Da se ovakovi predmeti rješavaju u dopisivanju s prijestoljem, to do vas još nisam čuo, i čini mi se, da se od vas nitko ne će htjeti taj postupak učiti.

Kažu ravno jedna gospoda, da s toga ovako brzo postupate, za da se prištedi vremena, da siromašni naš narod ne mora toliko plaćati za troškove sabora. Vi koji tako mislite, morali biste vikati, prosvjediti, zašto idu hrvatski novci u Austriju kojoj, kako ni drugomu nikomu, Hrvatska nije dužna ni kopču plaćati. Namjesto da to učinite, vi narodu kroz te zajedničke interese navaljujete austrijske dugove i druge potrebe bez broja.

Ili možda mnijete, da će novci, koje ovdje prištedimo, ostati u narodu, u Hrvatskoj, a da ne će, kako i sav ostali novac, otići u Austriju? Ili mnijete, da narod više plaća kada je sabor, nego kada nije sabora? I ja plaćam štibru, i znam, da je ona svake godine veća, pa bio sabor ili ga ne bilo.

Ako treba i ako je moguće štogod prištediti, ja sam prvi, a sâm doista u tomu ne ću biti; ja sam, velim, prvi, koji ću se odreći tih nadnevnica. Nu onda neka se te nadnevne od naroda ne pobiru, neka taj novac ostane u narodu, za da narod uzmogne pribaviti si zalogaj kruha ili osoliti žlicu kaše.

Tako bi se, po mojemu mnienju, bilo moralo postupati timi ukazi. A zašto se njimi ovako postupa? Kazati ću vam pravi uzrok.

Mi smo, gospodo, amo pozvani u tvrdoj nadi, da ćemo priznati zajedničke interese, a po hrvatski govoreć to će reći, da ćemo proglasiti našu domovinu austrijskom pokrajinom. Dok se to pitanje rieši, mi smo se ovdje preživili, mi ne imamo nikakova prava osim ona, koja ima Tirol ili druga krunovina austrijska.

Ovdje ima muževa, koji mniju, da će oni ugovarati s Magjari; nego ne vide, da dok su se svezali s Austrijom, da s Magjari ne imaju što rješavati ni o čemu ugovarati. Taj vaš zaključak uzeti će se za rješenje, on će služiti za prijetnju proti peštanskomu saboru. Ako se Magjari, kao što vi učiniste, ne bace Austriji na milost i nemilost u ruke, nego ako ostanu na svojemu zakonitu temelju, kojega su se držali 1861., dok nisu priznali zajedničke interese, Magjare će Austrija proglasiti buntovnici, pa će se raditi kako i dosada. Drugi je uzrok toga siljenja

onaj, da Magjari ne uzmognu za vremena dati odgovor na naš priedlog, što smo im ga godine 1861. člankom 42. učinili.

Godine 1861. raztezalo se to pretresivanje na tjednē, pače na mjesec — a to s toga, da bude magjarski sabor raztjeran prije negoli primi i pretrese onaj naš priedlog. Sada se žurite u tomu poslu, za da mi budemo raztjerani prije negoli nam Magjari odgovore. Dakle pravi uzrok te naglosti jest taj, da postane svako ugovaranje s Magjari bezuvjetno nemoguće.

Da Bog dao, gospodo, — jer već ne mogu dihati, moram dovršiti, — da Bog dao, ter drugi nitko ne kazao vam o tomu postupku ovo, što ja kazah; da Bog dao, ter osim menē nitko ne rekao, a ne došlo vrijeme, koje bi mi pravo dalo; ne došlo vrijeme, kada ćete svi uviditi, da ste tim vašim zaključkom iz ove dvorane stupili u austrijansku pokrajinu, namjesto da ste se povratili u kraljevinu Hrvatsku, još danas pred Bogom i pred narodi zakonito slobodnu i samostalnu.

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 29. SIEČNJA 1866.

Molim, ako se ide od rieči do rieči, ja sam proti tomu naslovu. Jer bojim se da u riečih: »apoštolsko«, »gospodar« i »premilostivi« leži uvreda naprama Njegovu Veličanstvu, **poniženje naroda**, i neznanje povjestničko.

Stopram u XVII. vjeku izmišljeno je, da je kralj Ungarije Stjepan I., drugačije i Sveti, dobio od pape krunu današnju Ungarije. Do tada o tomu nije nitko ni sanjao, a do XIII. vjeka o kruni toj nije se ni u istoj Ungariji ništa znalo.

Na temelju te izmišljotine izmišljeno je u prošlom vjeku takodjer, da je papa onoga Stjepana proglasio kraljem apoštolskim; nu taj naslov nije nikada nijedan kralj Ungarije upotrebljavao do poprilici 1759.

Rieč »gospodar« u političkom jeziku znamenuje isto što rimska rieč dominus za carstva rimskoga, a ova znamenova isto što grčka rieč despot, u razumku klasičnom i crkvenom. A despot je čovjek, koji ima samo prava, a ne ima nikakove dužnosti.

Ja ne ću nikada mojega kralja zvati despotom.

Rieč »premilostivi« sadržava poniženje. Jer kralj ne žive o milosti naroda, a narod nikada ne žive o milosti vladara, nego njih jedan i drugi žive na temelju ugovorâ, na temelju pravnih odnošaja.

Moglo bi se ravno reći, da je to bio odprije običaj kod saborâ našega i onoga Ungarije. Tomu bijaše taj razlog, što na onih saborih ne bijaše naroda zastupnikâ, nego bijahu zastupani sami staleži, a svaki je stalež manji od naroda, kralj pako bijaše načelnik svega naroda, ne samo pojedinih kasta; i u tomu pogledu bijaše on viši nego onaj sabor.

Ja sam god. 1861. bio u odboru, koji imadijaše izraditi odgovor, kakov evo i vi zovete adresom; bio sam u prijateljskih razgovorih proti tomu naslovu, nego, u odboru ostadoh u manjini. U plenumu sabora ne mogoh udarati na taj naslov, jer kao član odbora bio sam solidarno odgovoran za onaj odgovor, kojega su i onda prozvali adresom.

Ja se pozivljem na g. predsjednika, da sam god. 1861. načinio jednu predstavku, ako se ne varam onu o neodgovornosti saborskih poklisara, pak tada, kako ni prije ni poslije, nisam metnuo drugi naslov nego samo »Vaše Veličanstvo«, a sav ostali dodatak u naslovu učinio je svojom rukom g. predsjednik.

Dakle ja bih želio, da se i tu reče za naslov samo »Vaše Veličanstvo«, a da se sve drugo izпусти, ter da govorimo vladaru kako govore i svi ostali sabori Europe.

ODGOVOR NA POZDRAV AKADEMIJSKE MLADEŽI DNE 28. OŽUJKA 1867.

Gospodo!

Hvala Vam svesrdna za to odlikovanje. Izrazujete mi povjerenje za moje političko ponašanje. To mi je povjerenje nada sve mило, jer ono dolazi od Vas i poteklo je iz Vašega obsvjedočenja. Osnovam i činom, što se razvijaju po našoj domovini, Vi stojite tako blizo, da njihovu narav i smjer podpuno razabirete; i ujedno od tih događaja i pojava stojite tako daleko, da osobno u njih niste upleteni. Dakle, vi, takovi svjedoci i sudci, odobravate moje političko ponašanje, i ujedno dajete mi čvrst zalog, da u Vami imam tako vrstne drugove za obranu pravâ Hrvatske.

Moje političko ponašanje sasvim je naravsko, jer je sasvim zakonito. S cijelim narodom držah se, držim se i držati ću se načela, koja sam i god. 1861. branio; u njih me je vrijeme samo učvrstilo; ostala, njim protivna načela, smatram za obsjenu ili za okrinkanu izdaju. Jer, u kratko, kako se stvar ima? — Mi imamo našu domovinu i naša prava. Dok se ovim pravom ne povrati cijela snaga, i ujedno dok nam se domovina ne upodpuni, jednom riečju: dok se podpun naš ustav na cijelu našu domovinu ne protegne, dotle u današnjih obzornostih za nas nema zakonita, nema ni pametna koraka.

Niti vrijedi upodpunjena domovina bez cijela ustava, niti sav ustav bez sjedinjene domovine: Zakon ho i narod u državnom životu imaju se kako u čovjeku duša i tielo.

Na temelju nezakonitu ne mogu se graditi zakoni; gdje se pravno načinjeni, pravno postojeći zakoni nasilno gaze, tu nema zakonitost.

Muževi, koji su god. 1861. ovako misleć radili, povratit će Hrvatima dostojno mjesto među narodima. To je mjesto najodličnije među narodima Turske i Austrije. Nego ima ljudi, koji nastojat, da Hrvate iztisnu s toga uzvišenoga mjesta, i da ih izbrišu između naroda. Jer trubiti, da narod hrvatski, narod, koji je kroz stotine godina bio mogućan, slo-

bodan, slavan i srećan; — narod, koji je za druge toliko učinio, narod ovoga zemljišnoga položaja, uz more i tolike rieke, u najpogodnijoj zemlji Europe; — narod, u kojem se je, što je drugdje preriedko, junactvo s umom vjenčalo; trubiti da taj narod hrvatski može ravno braniti i držati ovoga i onoga, nu da sama sebe ne može uzdržavati, nego da se mora podlagati slabijemu od sebe, — tu očitu neistinu, tu sablazan trubiti, što drugo može znamenovati, nego naš narod osramotit, i posvetit današnje stanje, u kojem on nepravedno pogiba? — Po ljudih, koji ne bi zahtievali, da se narodu povrati ono, što ga pravom i po njegovoj naravnoj bitnosti ide; — koji bi odpuštali od prava naroda sve što tudjinac poželi za svoju korist, a za upropašćenje njihova naroda, sve bez česa narod ne može narodom biti; — koji bi se uplićali u posle drugih, samo za opravdat njihovo uplićanje u posle svojega naroda; — koji bi se skrbili za svakoga osim za svoj narod, koji bi, namjesto raditi o slobodi svojega naroda, gledali satrti slobodu, ako se ona gdje drugdje pokaže; — koji ne moguć izvući se iz svoje ništetnosti, ter izjednačit se većim, gledaju da druge k sebi pritegnu — po takovih ljudih, gospodo, i najprva država, i najveći narod, na brzo bi opali u ovo stanje, u kojem je naša domovina.

Tko i sam sebe smatra za sužnja, taj se ne mari čuditi, ako ga i drugi takovim sciene. Tko nije svoj, taj je svačiji, jer od njega ne stoji, čiji će biti. Tko se i hotice za sužnja izdaje, taj nema pravo tužiti se, što ide od ruke do ruke, — što mienja gospodare.

Nu ja vjerujem, da onim ljudem nije taj pakleni posao za rukom izpao; — oni su preslabi za Hrvate ocrnit ili izdati; oni su sami sebe izključili izmedju Hrvata; s toga ja se ne bojim za budućnost naroda hrvatskoga. Ona stoji u rukuh Hrvata i Providnosti; a iz tih ruku ne može nego samo dobro izići. Tako, sudim, misle svi Hrvati, i tako će raditi. — U toj tvrdoj nadi iskreno Vam zahvaljujem još jednom za Vašu pouzdanicu; ona će mi, kad uztrebam, dati novu snagu za ostati i uznapredovati na današnjoj našoj stazi.

Prosim Vas, izvolite ovu najtopliju zahvalnost izručiti svim Vašim i mojim drugovom, koji su Vam to poslanstvo povjerili.

GOVOR U KRAPINSKIM TOPLICAMA DNE 20. SVIBNJA 1871.

Moji prijatelji zaželiše, da dođem medju vas, koji me ne poznate, i da vam kažem, što sudim o stanju domovine, što mislim o budućem saboru, i kako ću se ja držati, ako me vaše povjerenje učini zastupnikom.

Ona je želja i pravedna, i slaže se s mojom željom. Vaše je pitanje častno i potrebno po vas i po me.

U svagdanjem životu premnogo vriedi, da svatko pozna ljude, s kojima posla ima. Svaki nas zna, koliko biva zla odtuda, što se jedni zanašaju na nevriedne, i koliko dobra propada kroz to, što se jedni ne zanašaju na vriedne.

Treba da izbornici poznadu čovjeka, kojega šalju, da u njihovo ime radi o stvarih ne samo njihovih nego i cieloga naroda.

Isto tako muž, koji zaslužuje biti zastupnikom naroda, mora poznati želje i težnje svojih izbornika, i po njih cieloga naroda.

Jer samo ovako može znati zastupnik, u čemu je ojačen narodom, u čemu li osamljen stoji; samo ovako može zastupnik dobiti srdčenost za uzmoći u svih prigodah braniti pravo naroda; samo ovako može zastupnikova rieč dobiti pravu snagu; samo ovako može se zastupnik ukloniti korakom, koji bi domovinu, možda i njega u pogibelj doveli.

Kod izborâ za sabor obično se ljudi narodu ulagivaju, dok od njega izname, što žele. Po izborih navadno se izbornici tuže, da su se prevarili u svojem izboru, a izabranici zaborave na narod i na svoja obećanja, i rade samo za se.

Gdje je god tako, ja sudim, da su više krivi izbornici, nego njihovi zastupnici.

Jer zastupstvo naroda slavno je, kada je na pravom mjestu, znamenito je vazda, koristno mnogim mnogo puta. Tu nije čudo, da namienjena zastupnika zanese kad iskrena želja za obćenito dobro, kad njegova doba i žestina narave, kad sebičnost, kad nepoznanje okol-

nosti, tu, velim, nije zamjeriti, da čovjek, koji snubi priklonost naroda, ne pazi, što sve narodu obećava.

Nu tu je zamjeriti izbornikom, ako se oni, na broju mnogi, u cjelokupnosti prosti od svih onih slaboća zastupnika, puste obmamiti njegovimi riečmi. Oni bo imaju paziti ne samo na rieči zastupnika, nego i na to, da li on ima snagu raditi, kako kaže, i da li okolnosti dopuščaju nadati se uspjehu iz njegovih rieči i radnje.

Dakle, gledajmo složno vi i ja, da takovo ruglo medju nami ne nastane. Na me pada sramota samo ako vam se iznevjerim; na vas pada i sramota i šteta, ako me nedostojna proslavite vašim zstupnikom.

Kako se s čašću evo sastadosmo, tako da se s čašću i razstanemo.

Tu ćemo svrhu postignuti, ako se poznamo. K poznanju hoće se s obiju strana iskrenost. Ta iskrenost, to otvoreno postupanje, pristoji se i za vas i za me, i upravo ga pita domovina.

Za da me uzmognete poznati, treba da me čujete i prosudite.

Stanje je naše domovine zamršeno. Za razjasniti vam ga, ne dotiče nam vremena. Dakle evo vam ga u bitnih crtah.

Naša je domovina već god. 1866. izdana Švabi i Magjaru. Ja sam bio u hrpi onih nesrećnika, koji se podstupiše reći, da su oni sabor i da zastupaju narod hrvatski. Ja sam se njihovim izdajam protivio od prvoga do zadnjega časa. Nu ostao sam u manjini.

Da ne bude Prajz potukao Austriju, mi bi danas spadali pod Beč, kako tamo spadaju i naša braća s preko Sutle. Uz današnje obstoynosti padamo pod Švabu onaj čas, kada se otmemo Magjaru.

Magjar nam je dao povlasticâ, koje Švaba ne bi dao. Te povlastice oslabljene su kroz druge ustanove i obstoynosti, ter ne vriede ništa.

S Magjarom skupa, napram Austriji, razpravljamo diplomaciju, vojničstvo, penezje i trgovanje. One sve četiri struke državna života izdane su čl. 42 : 1861. Ja sam se i onoj izdaji protivio, nego sam i tu ostao u manjini.

Kako danas stvari stoje, teško da će te struke doći u razpravljanje budućega našega sabora. Ako li dojdju, ja ću ih razpravljati, kako se slaže s korišću naše domovine.

U tom odnošaju podložništva napram Magjaru i napram Austriji, raditi za Magjara znamenuje raditi proti Hrvatskoj, raditi proti Magjaru znamenuje raditi za Austriju, i time opet proti Hrvatskoj.

Dakle, koliko budem mogao i znao, ja ću, držec se dosadanjeg mogjeg zakonita stajališta, raditi ni za Magjara ni proti Magjaru, ni za Austriju, ni proti Austriji, nego samo za Hrvatsku.

Neka bude srećan Magjar u Magjarskoj, Austrija kod svoje kuće, nu nada sve neka bude Hrvat srećan u Hrvatskoj.

Odkako mogu, već desetak godina ja držim i kažem, da medju Hrvati i Magjari može samo jedan koristan odnošaj stajati. Taj je odnošaj: da se složno branimo proti izvanjskim neprijateljem. Ja tvrdo vjerujem, da će se Magjari, nu prekasno, jagmiti za načiniti s nami taj odnošaj.

Ako nam bude potrebno ili koristno, mi možemo takav odnošaj načiniti i s Austrijom, i s Italijom, i s drugimi državami. Nu vazda treba da radimo kao narod s narodom, kao država s državom, a ne kao občina s domovinom, kao sužanj s gospodarom.

Sada poznajte budući sabor.

Belgija spada medju najbogatije zemlje. Tamo ima pravo izbora, tko plaća oko 16 for. štibre izravne. A u našoj osiromašenoj domovini pita se od izbornika 50 for. one štibre.

Uz onu štibru dolazi u Belgiji na 1000 duša 21 izbornik; kod nas ne znam da li ih poprieko dolazi 5. Belgijanci nedavno popravljahu svoj izborni zakon, ter povećavahu broj izbornika.

Tu vidite, da u budućem saboru, ne govoreć o Granici ni o Dalmaciji, narod ni iz ovih sedmih županijah ne bude zastupan, kako bi zastupan morao biti, i kako bi pravedno i koristno bilo.

K tomu znajte, da u taj sabor može doći skoro koliko i zastupnika, što ih narod izabire, ljudi takovih, koji zastupaju same sebe. To su velikaši, župani, biskupi.

Na svu nesreću i naše domovine i tih ljudi, mnogi ovi ljudi misle, da oni imaju nekakovu drugu korist i svrhu negoli je korist i svrha cjelokupna naroda.

Ovako nekada bijaše i kod drugih naroda, nu prosvjetljenje je razbilo obsjenu, koja žalibože kod nas još stoji.

Dok je takov sabor, dotle on ne može svom snagom raditi o dobru svega naroda.

A dok se svom snagom ne radi, dok se mi medju se grizemo i progonimo, dotle tudjinci za nas ne mare, jer nas se ne boje, ter nam po svojoj volji gospodare.

A moramo se medju se griziti, dok jedni, koje glupi koje hudobni, rade proti našoj domovini, i dok mi drugi radimo za našu domovinu.

Ja ne zamjeravam tudjincem, što nas na uzdi drže. Jer ako tko bez potrebe kaže, da on nije van za tudjega slugu, ja ne ću zamjeriti nikomu, tko bude takova slugu po svojoj samovolji rabio. Kako bih se dakle ja čudio nad postupanjem Magjara ili Švabe naprama Hrvatom

i naprama narodu, koji bijaše i može, samo ako hoće, sa svojim kraljem biti svoj slobodan i srećan gospodar?

Napokon, evo najglavnijega pitanja: o čem bi ja radio u tom saboru?

Na to pitanje ja vam ne mogu ništa stalna odgovoriti, i na mojem mjestu nitko vam ne bi mogao drugačije kazati.

Zašto to? Kazati ću vam do časa. Sada slušajte ovo. Znam, da sav narod ima premnogo rana, a ne znam, koju bih mu najprije razgledavao. Dakle na sreću, samo nekoliko.

Ja smatram zadrugu za najsvetije i najkorisnije društvo. To se društvo uzdržava krvlju ili rodbinstvom, to će reći naravom, i odgojenjem, i običajem, i korišću. Nijedno drugo društvo ne može tako čvrsto, tako spasonosno biti.

Ali ako se u zadrugu kroz žene, kroz ljenjake ili kroz koga drugoga uvuče nesloga, nemir, tada nije druga, nego da se zli odluče od dobrih, i u toliko da se zadruga razdieli.

Kod toga dieljenja ja se držim ovih glavnih načela:

da članovi zadruge kroz dieljenje kvaruju što je moguće manje; da ženska, dok se ne uda ili ne preuda, uživa plod svojega diela s braćom ili s djeveri i drugimi zadrugari, nu da u naravi od zadruga imetka udajući se dobije samo oprave, blaga, novaca surazmjerno, a od zemlje samo onda i onoliko, kada zadruga ima zemlje odviše, i na koliko joj zadrugari dobre volje štogod dadu;

da se imetak zadruge u naravi dotle ne dieli, dok na to svi zadrugari ne pristanu. S toga, za podmiriti pojedine zadrugare, neka se imetak zadruge procieni i neka ostajući zadrugari u novcu dadu diel onomu, koji iz zadruge izlazi;

da se stanovita kolikoća zemlje, po različnih mjestih različna, ustanovi, i da se u naravi nikada ne dieli. Znaate, da jedna ral zemlje u jednom komadu više vriedi, nego četiri rali u četrdeset raztrešenih komada.

Ne velim, da su ova načela bezuvjetno nepomična, nego velim, da ona odgovaraju današnjemu stanju našega naroda i narodnoga gospodarstva. Promieni li se to stanje, mogu se i načela dielbe promieniti.

Držeć se ovih načela, ja bi radio, da se sadanji zakon o zadrugah odmah ustavi, pa da se ukiue drugim, boljim zakonom.

Obćina je za zadrugom prvi zglob države.

Ja bi načinio velike obćine, i dopustio bi im sudčijá za manje stvari.

Ja bi obćinam povjerio, drugda bez daljnega priziva, mnoge posle, koji sada spadaju na prevelik trošak naroda, pred više oblasti.

Za da obćina uzmogne te poslove obavljati, ona mora vrstne poglavare imati i pristojno plaćati; ona treba prihoda. Za prihod ja bi joj dao: pravo krčmarenja, pravo sajma, pravo mesarenja, pravo ribarenja izvan ribnjakâ, pravo lova izvan ogradjenih zemalja.

Ovako bi se mnogi posli i brže i uz manji trošak obavljali, ter bi se viši službenici mogli na manji broj stegnuti; samo ovako dalo bi se i štibru umanjiti i veći prihod, t. j. manji trošak narodu osigurati.

Ja bi izborni zakon načinio takov, da pravo izbora ima svaki sin domovine, ako je pune dobe i ako se nije učinio nevriedna za izvršivanje toga najsvetijega i najveličanstvenijega prava.

Jer čime je više izbornika, time je podpunije narod zastupan, time više ljudi štuje zakone, koje oni grade, time sabor ima veći ugled, veću vlast, i uzprotivno. U istinu, malo se drži do tiela, koje zastupa koju tisuću državljana, malo stoji ljudem do tudjih ustanova, malo mari narod za stvari, koje od njega malo stoje.

Ja bi popom dao gotovu plaću, za da živu primjerno svojemu staležu i zvanju, a uzeo bi im svu štolu.

Danas mnogi pop ne ima ni kukavno živjeti, nego mora gledati od naroda, koji ni sam ne ima. A mnogi pop ima više negoli mu treba za pošteno živjeti. Ovoga preveliko bogatstvo, onoga preveliko siromaštvo odbija od njegova zvanja.

Ja bi radio, da puk izabire svoje pope; da puk s popi upravlja imetak crkve i izabire crkvene poglavare i biskupe.

Tako bijaše u ono doba, iz kojega su svetcî, kadno popi bijahu učitelji i branitelji naroda.

Dok opet ne bude tako, dotle niti će puk imati prave pope, ni popi pravo štovanje, ni vjera pravu snagu, nego će iz današnjega zla ići na gore, ter se jednom bude moralo učiniti uz mnogo zla i krivice nepravim putem ono, što bi se pravim učiniti moglo i moralo bez zla i krivice.

Jer i popi, kako i drugi službenici, drže se onoga, tko ih postavlja ter ih za vrat drži, i većinom ne mare za narod, koji ih sam uzdržava. To nepravedno stanje ne može dugo stajati.

Da vam kažem, zašto vam ne mogu stalno odgovoriti, hoću li ova načela u saboru braniti.

Za uzmoći u saboru ikakov zakon predložiti, treba barem deset zastupnika. Tu vidite, da ja ne znam, kako ne znate ni vi, hoće li u tom saboru biti deset muževa, koji misle ovako, kako ja mislim. Time svi

skupa ne znamo, hoću li ja moći, ako i budem u saboru, isto predlagati. Od saborske većine stoji, da ovaj ili onaj prijedlog, ovda ili onda dojde u pretresivanje i da bude ovako ili onako riešen.

Dakle, ako budem vaš zastupnik, nemojte me suditi po onom, što bude u saboru načinjeno, nego po onom, što i o čem ja budem radio i govorio. Jer, gdje se ne može ništa dobra učiniti, tu je zasluga o dobru govoriti i raditi, koliko se daje. Samo tu treba ljude suditi po njihovih riečih i po njihovu nastojanju.

Razumieva se samo od sebe, da ja ne ću ništa braniti, što je proti mojim načelom, i da ću pristati najradje uz ono, što se s njimi najbolje slaže, makar im posve i ne odgovaralo. Jer u zlu je bolje ništa nego zlo, a u dobru je bolje isto nego ništa.

Nu bio ja u saboru ili ne bio, ja vam jednu stvar svesrdno preporučujem.

Vi koji znate čitati, čitajte, vi ostali slušajte, a svi razsudjujte stvari, koje se u saboru pretresivaju, i zastupnike, koji i kako ih pretresivaju.

Znajte, da ćete samo ovako moći poznati ljude, koji zaslužuju vaše povjerenje, samo ćete ovako razabrati prijatelje naroda od neprijatelja naroda.

Kada najdete prave ljude, njih se držite, i znajte, da sav uspjeh sabora stoji od toga, da li je narod uz one muže, koji zastupaju korist i prava naroda.

Ništa zato što je, u stanovito vrijeme, takovih muževa na broju malo. Njih i malo ima veliku moć, ako je narod s njimi. Ja ne marim, da ću u saboru biti u manjini, samo ako izvan sabora, kako sam dosada bio, ostanem u većini naroda.

Desetak godina rade moji prijatelji i ja o pravom dobru Hrvatske. Već smo premnogo napredovali, i ako se bude ovako napredovalo, ja vam kažem, da najzad za šest godina narod hrvatski bude imao svoju većinu u saboru. A kada na to dojde, ja vam velim, da će i Magjar i Švaba paziti na volju naroda hrvatskoga, jer će i popuščati, i tražiti prijateljstvo ovoga naroda. Oni bo bolje poznadu Hrvate negoli se sami Hrvati poznadu.

Već ste mogli opaziti, kako se nekoji narodu preporučuju branec ona načela, koja mi branismo i branimo a oni proglašivahu i u svojih družbah još proglašuju za sanjarije.

Meni nije žao, da oni tako rade, pače drago će mi biti, ako se po-prave i na pravom putu ostanu. A žao će mi biti, ako se oni samo po navadi svojoj pretvaraju, ter ako se narod pusti i nadalje varati.

Ali napredovanje ne stoji samo od mojih prijatelja ni od mene, nego ono stoji nada sve od naroda, od onoga čitanja i razsudjivanja što no vam malo prije preporučih.

Jer nas, pismene ljude, više manje odgojili su tudjinci za se, ne za naš narod. Mnogi su se pismeni ljudi popravili, mnogi se popravljaju, a većina ostaje u pokvarenosti.

Ako dakle narod ne razazna bolje od gorih, biti će mu kako i do sada: jedni će kazivati ovo drugi ono, on, ne znajući što je istina, miešati će se kao ždrali na zlu vremenu, pa će opet posrnuti, pristav uz svoje neprijatelje, uz ljude koji mastno govore, za da mastno uživaju.

Dok budemo imali domaćih izdajica, dotle ćemo imati tudjinaca gospodara. Izdajica ćemo imati dok se narod ne osviesti.

Sada ste me čuli.

Ako vi imate kakove drugačije misli i težnje ovim mojim protivne, ja vam svjetujem, da izaberete koga drugoga za vašega zastupnika, i očitujem vam, da ne ću biti vaš zastupnik. Jer ja ne mogu braniti nego moje osvjedočenje.

Ako li i vi u stvarih domovine imate ovakove nazore i težnje; ako ne imate nikoga vrstnijega za zastupnika; ako se zanašate na moju čvrstu volju a slabu snagu, riečju: ako me učinite vašim glasilom u saboru, ja ću, vjėran mojoj prošlosti, nastojati da opravdam povjerenje onih, koji ga u me imaju, i da zasluživ barem štovanje onih, koji u me povjerenja ne imaju.

Sada hodite na izbor i izaberite koga vam drago, moja želja ostaje: izpao taj izbor na slavu i korist naroda hrvatskoga.

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 14. LIPNJA 1879.

Kadno se je zimus ovdje povela rieč, da Njihovim Veličanstvom čestitamo za sretan brak od 25 godina i da taj, što znadem, prvi slučaj u gospodujućoj obitelji svečanošću proslavimo, ja sam svesrdno pristao na onaj korak i kod njega ostao. Kada me je ljetos naš poštovani predsjednik, kojega na žalost danas medju nami ne ima, pozvao u sjednicu za 9. travnja o. g., i u onom pozivu bijaše govoreno samo o svetkovini za proslavu srebrna pira. U tom prijedlogu, posve složan s mojimi poštovanimi drugovi, ja sam sudio, da me ne treba u onoj sjednici, i zato u nju nisam došao. Nu sada opazih, da se u toj adresi nije ostalo kod čestitke, nego se je zasjeklo i u politiku.

Da budem tu namjeru znao ili samo slutio, bio bi došao u onu sjednicu i bio bi razložio moje mnijenje o pitanju, da li imamo tom prilikom dati kakovo političko izjavljenje, i ako damo, kako da bude.

To želim da danas učinim s onom iskrenošću i s onom ozbiljnošću, koje i sam predmet, i naša čast, i skupno dobro naroda i vladara iziskuje.

Tomu je 100 i nekoliko godina, što se je čestitalo Mariji Tereziji. Medju čestitari bijaše i takov, s kojim ona mogaše iskreno govoriti. Kada joj ovaj razloži, koliko je srećna, ona mu je odgovorila: »Marija Terezija jest srećna; ali carica nije srećna.«

U istinu vidila je Marija Terezija kruniti se tudjinca u Lincu, u Frankfurtu i u Pragu njezinom krunom i u njezinih po nekoji način baštinah. Nu njezini narodi ustadoše i obraniše ju. Osim pravilne hrvatske vojske vojevalo je preko 30 hiljada hrvatskih dobrovoljaca za Mariju Tereziju. Šlezija izgubljena, da bude pameti, mogla se je povratiti. Za nju je i onako Marija Terezija dobila više nego naknadu u Italiji. Time ona nije ništa izgubila, van je mnogo dobila, i uživala si ljubav svojih naroda. Na sjajnom prijestolju svojih starijih posljednja duša, ona dade velik porod i ostavi mu liepu državu, i motreć svoju djecu,

dobro odgojenu i koliko moguće dobro obskrbljenu, djecu koja su ju obožavala, ona mogaše reći, da je kao žena i kao majka srećna.

Nu što je mučilo Mariju Tereziju kao caricu? Mučila ju je prekasno njezina duševnost, jer je dala povoda, da je Poljačka izudjena. Onim činom došla je monarkija habsburžka u susjedstvo Rusije, a Marija Terezija znadijaše, što će odtuda sliediti.

Mariju Tereziju mučilo je dalje strašno načelo, koje se iz njezina dvora oglasilo. Jer kada se je zastupnik poljački potužio na nepravednu navalu saveznika proti Poljačkoj, odgovorio mu je glavni ministar Marije Terezije: »Država, koja se ne može uzdržati, neka propadne!« Bahati Kaunitz nije mislio, da će se za koju stotinu godina ovo strašno načelo upotriebiti na onu državu, kojoj on prvim ministrom bijaše.

Napokon, mučilo je caricu Mariju Tereziju i to, što se već za nje po Europi razprostranio duh, o kojemu dalo bi se razpravljati, bijaše li slobode i napredka, ili sužanjstva svoje vrste i barbarstva; nu svakako duh s kojim se Marija Terezija nikako nije mogla pogoditi. I premda ne bijaše susjeda, kojemu monarkija Marije Terezije ne bi mogla dohrvati, itako one tri obstojnosti tištiše Mariju Tereziju, i zadavaše joj brigu i skrb za njezinu obitelj.

Sada, kada se čestita praunuku Marije Terezije, ako on ima koga s kojim se može iskreno razgovarati, kako bi mu na čestitke odgovorio?

Kad ovaj praunuk dodje na prijestolje, Monarkija bijaše uzbunjena i prijestolje toliko da ne srušeno. Tada, za obraniti svoga kralja, njegov ugled, njegovu čast, vojevalo je preko 100 hiljada Hrvata, a uz ove pristade sve, što bijaše vjerno gospodujućoj obitelji, pristade najvećma zato, jer jemstvo, zalog uspjeha bijaše u narodu hrvatskom.

Hrvati obraniše Italiju, bili bi ukrotili i nepravedne nemirnjake Ungarije, da se ne bude radilo proti Hrvatom kako i proti onim, na koje Hrvati idjahu. Nu ovako, Hrvati obraniše prijestolje i Monarkiju, dok ne dojde izvanjska pomoć. Ovom pomoću prestala je Austrija brojiti se medju neodvisne države, i došla je pod tudje skrbništvo, pod kojim je i danas, akoprem ne službeno. Kamo takovo stanje vodi, mogli su viditi i oni, koji to možda ne znadu. U Italiji nesigurna, za krimskoga rata ne mogaše Austrija pristati uz nijednu ratujuću stranku. Zato u parižkom kongresu mali Piemont zauze mjesto Austrije medju velikimi vlastmi Europe, i što je više, onaj Piemont naviesti Austriji rat okružnicom od 16. travnja 1856. na prve zastupnike Francezke i Englezke, bivše u onom kongresu. To bijaše diplomatski rat, i kratkovidni ljudi čudiše se smjelosti Piemonta, nu umni znadijahu, da je Piemont jači od Austri-

je, i da će se ona, ne on kajati. Jer je ova Monarkija nepravednu stvar branila; jer je vladarom Italije proti njihovim narodom pomoć obećivala, a ne dala i ne mogla dati, buduć ni samoj sebi nije mogla pomoći; jer se oni vladari zanašahu na pomoć Austrije, i zato ne pomiriše se za vremena sa svojim narodi — iz onoga diplomatskoga rata izlegao se rat krvav, kojim Austrija najljepšu pokrajinu, rodjaci i prijatelji Austrije svoja prijestolja Italije izgubiše.

Za onoga rata palo je u oči, da Hrvati ne vojuju, kako su nekada vojevali, i sudilo se za pametno hrvatske dobrovoljce ne pustiti pred neprijatelje. Držanje Hrvata odlučilo je posljedak rata.

Zatim je ova Monarkija proti svakomu zakonu išla od Danske za Njemačku otimati Šlezvig Holštajn. Tim je korakom ona ovlasila načelnika Njemačke, da on, kada mu se sviđi, od Austrije može zahtijevati njemačke pokrajine. Jer se Austrija i u Njemačkoj protivila svakomu i najrazložnijemu i najpotrebitijemu napredku, jer je i njemačkim vladarom proti narodom pomoć obećivala a ne dala i ne mogla dati, — izlegao se je novi rat, kojim je Austrija bačena iz Njemačke, izgubila ponajljepšu pokrajinu: Niemci padnuše pod jednog, Talijani pod jednog vladara, a prijatelji Austrije u Njemačkoj bačeni su pod skrbništvo Prajzke, koja je povjestnička neprijateljica Austriji.

Za onoga rata hrvatsku vojsku pravilnu, jer joj duh poznadoše, ne pustiše proti Prajzu, a primljenu u Italiji ne pustiše iz tvrdjava.

A ne bijaše moguće nagovoriti, niti kupiti, a niti prisiliti nijednoga Hrvata, da stupi u dobrovoljce. Tako daklem, gdje god Hrvati htjedoše biti pametni, gdje god pokazaše, da im do kralja stoji koliko i kralju do njih, svagdje je kralj izgubio, jer nije pazio na njihove pravedne želje. I nije izgleda, da će praunuk Marije Terezije povratiti svojoj obitelji, svojim rodjakom i prijateljem ono, što je izgubljeno, nego je sva prilika, da je njegova Monarkija stoprom počela gubiti, i ne zna se, bude li gubitkom kraj, dok ona sve ne izgubi.

Poslije Solferina nastade kod narodâ Monarkije veliko veselje. U visokih krugovih bečkih bijaše tolika sljepoća, da ne razumiše to veselje, ter načelnik redarstva dade zapovied svojim podčinjenikom, neka razgledaju pak jave, odkuda dodje, da se narodi vesele takovoj nesreći, kakova je Monarkiju snašla.

Gospodo! Ja sudim, da je danas stanje ove Monarkije mnogo gore, nego bijaše na večer Solferina ili Sadove; da je sljepoća u visokih krugovih mnogo veća, nego je onda bila, i da će se narodi ove Monarkije novoj nesreći njezinoj još više radovati, nego li su se onim radovali.

U istinu, ova Monarkija danas imade toliko jakih neprijatelja, koliko ima susjeda. Prijatelja iskrenog ne ima nijednoga, i kakova je, nije joj moguće ikoga prijateljem imati.

Njezini narodi pogibaju od zla, čeznu za oslobodjenjem, i nekoji mu se nadaju, samo ako prestanu biti udi te Monarkije.

Prestala su vremena prevratom i bunam, ter su to postala suvišna, grešna djela, jer sami srećni narodi pružaju svojevoljno pomoć nesrećnim narodom. Nestalo je vremenâ, gdje se moglo jedan narod trti drugim narodom. Prigoda, kakovimi se poslužiše narodi turski, talijanski i njemački, ja mislim da ne će uzmanjkati ni narodom Njegova Veličanstva našega kralja. Za okruniti i osjegurati tu pogibelj, da ne rečem još gore, ova se Monarkija kao sliepo orudje pustila u tudju zemlju, u kojoj ne može bez štete biti, iz koje bez štete i sramote ne može iziti. Napokon ona će morati iz one zemlje van, i scieniti će se presretnom, ako se zamršaj završi samo tom štetom.

Ja sudim, da Njegovo Veličanstvo naš kralj bar ponešto iz prošlosti pamti, da današnjost vidi i da nazire razvitak zamršajâ u budućnosti. Ako se u tom sudu ne varam, Njegovo Veličanstvo naš kralj čestitaru, kojemu može iskreno govoriti, na iskrenu čestitku odgovorio bi po prilici ovako: »Franjo Josip muž i otac je sretan; ali car, ali kralj nije sretan, nego je najnesretniji vladarčić najnesretnijih naroda. Ako vi meni iskreno čestitate, kako ja vam iskreno odgovaram, nastojati ćete i sami i s drugi, i sa mnom, da usrećimo narode, jer bez sretna naroda ne ima sretna vladara, i samo usrećujući narode radi se zbilja o pravoj sreći vladara«.

Ja sam uvjeren, da je po prilici ovakov odgovor bio u duhu Njegova Veličanstva, premda ga nije izustilo. Kako napomenuh, uz nesreće, koje su ovo 30 godina Monarkiju trle, koje njezine narode taru i danas; uz nesreće, kojē joj izvana priete; uz stanje, iz kojega nije moguće van da se nove nesreće izlegu; uz zdvojene nutarnje i vanjske odnošajē Monarkije, ja sudim, da nikakov državnik ne može o javnih stvarih nimalo dobra kazati, i svaka rieč ove vrste i proti njegovoj volji pokazuje se rugalicom, satirom.

Ja ljubim rugalicu, ali ju ne bi upotrebljavao, kad govorim u ime i na račun drugih, kad govorim o javnih poslovih, kad govorim vladaru.

Kad bi se radilo o čestitki n. pr. Aleksandru II., daklem vladaru, koji je izbrisao i popravio posljedice nesretnoga rata; koji je desetakom miliona svojih državljana slobodu dao, koji je napredak i blagostanje svoga naroda utemeljio i osjegurao; koji je ugled i moć monarkije razširio; koji je i stranjskih naroda oslobodio i drugim narodom pružio

nadu na oslobodjenje — i tom prigodom ljudi, na kojih kostret ne raste, rekli bi mu: »Našu vjeru, naše desnice imati ćeš, ako ih zaslužiš, a zaslužiti ćeš ih samo onda, ako budeš radio o dobru našega naroda; a budućnost, ta ima ostati u rukuh našega naroda.« Ako sam pravo razabrao zadnju ili prezadnju sieč te adrese, tu obrekoste Nj. Veličanstvu vjeru i nadu u budućnost, ter desnice. Bez dvojbe, to ste učinili osebno, i zato posve pravo, i za sigurno će se Nj. Veličanstvo mnogo tim darom okoristiti. A ja sudim, da u današnjem sustavu Monarkije vjeru i nadu u budućnost u ovoj Monarkiji mogu imati samo ona stvorenja, koja mogu i trnje brstiti. Jest gospodo, pri današnjih obstoynostih ove Monarkije ljudi ikoliko razumni ne mogu imati ni vjeru ni nadu u budućnost, i to ne samo u Austriji-Magjariji ili pod njom, nego ne ni s njom.

Predsjednik: Ja opominjem g. govornika, da o previšnjoj osobi vladara ne govori. Parlamentarnost ne dopušta ni najmanje, da se osoba vladarova upliće u razpravu. Molim, da govornik govori o predmetu, a o osobi vladarovoj ne.

Dr. Ante Starčević: Ja sam uvjeren, da nisam nikakove nepristojne rieči o osobi Nj. Veličanstva izustio. Tako ste g. 1866. vaše desnice ponudili, pa koliko ste tada učinili vi i drugi na vašu rieč? U buduće ne možete učiniti manje nego dosad učiniste. Ja sudim, da će hrvatske desnice braniti samo svoje, samo Hrvatsku, a dok to ne budu mogle, one ne će braniti tudje krunovine. Gospodo! Stanje našega naroda valjda poznavate i vi, prem ne kažete. Takovo je stanje više manje i kod ostalih naroda ove Monarkije.

Svi su narodi bez iznimke složni bili u iskrenoj čestitki za sretan brak Njihovih Veličanstva, i u obće za domaću sreću gospodujuće obitelji. Nu izvan službeno, u čestitki, kojom se hvali dosadanja politika ili se nad njom radost očituje, ne bijaše, nije, i u današnjih okolnostih ni ne bude nijednoga naroda Monarkije. Pače, ako ova Monarkija ne stupi na zakonitu stazu i ako ne bude dala narodom, što ih ide, kada nastanu seljenja, kakova bijahu iz Italije i Njemačke, a ta seljenja budu, moraju nastati — tada, gospodo, u desetakih miliona duša Monarkije, u kojih ime šalju se tako šuplje čestitke, biti će preriedke duše tako odane, da će seliteljem želiti srećan put.

Dok ovako stvari stoje, — a ja sudim da ovako stoje, bar sam osvjedočen, — dok je vaš odbor jesenas na vašu adresu onako slabo složen odgovor primao kakova ja ne znam da su ikada Bulgari ili Bošnjaci s carigradskoga, sultanâ prijestolja primili, ja izpoviedam, gospodo,

Buduće „saborce“

I

Me nabi dragul rekli da
 taj „sabor“ ne bude još dalje
 odgođen. Na to odmahnuti
 smera cela radnja Magjaro-
 nat: Slavoserbub.

Magjaroni, reumo prece-
 dnuju županis, obćine. (Za je
 najprije nametnu da se umanjuje
 broj obćina. Kolavak. Ob-
 ćine se „broju umanjuje za „
 prošleznuti vlasti načelnikah
 koje vladaju naat derži.

Kolavak se broj zomanjuje
 za voju ideju. (Za se samo
 čini gozadarsven, a stija je
 politički razlog. Isti je razlog
 poneto nimis da „sabor“ ne
 nije odvozen, i da dva načel-
 nika Rad vlade nisu mieno-
 vana.

da ne dokučujem, čemu bi bila politička izjava. A dok ljudi sebičnošću zasliepljeni vladaru baju o sreći i vjernosti narodâ samo za svoju korist, dok se ljudi, koje bi imalo voditi samo dobro skupno narodom i vladaru, u neistinah natječu sa izgubljenimi udvoricami, dok ni kralj nije sveznajući — ja ne znam, kako bi kralj mogao pravo viditi stanje Monarhije, kako li narodom prava dati.

Predsjednik: Ja velim po drugi put, da govornik ne govori o osobi Njegova Veličanstva, jer ako tako nastavi, umoliti ću vis. sabor, da mu se rieč uzkrati za celo zasjedanje.

Dr. Ante Starčević: Dok je tako, ja ne vidim uspjeha nikakovoj političkoj izjavi.

Ovako, po prilici, ja bih vam razložio moje mnijenje, po kojemu sam, tom prigodom, proti svakoj političkoj izjavi. A kad bi to moje mnijenje bilo zabačeno, što je sjegurno, ja bih zahtievao, da u svoj smjernosti nu zazbilja pozovemo Nj. Veličanstvo kralja, neka Hrvatom povрати prava i domovinu njihovu, i neka dokine i popravi krivice, koje ovaj narod trpi. Ako kralj ne bi mogao ili ne bi htio, — što je po narod sve isto — ono učiniti, što ja ne vjerujem, onda neka Nj. Veličanstvo zna, da će Hrvati raditi samo za probitak Hrvatske, i time i proti njihovoj volji da će se moći dogoditi, da će kralj od Hrvata dočekati ono, što su Hrvati od Nj. Veličanstva i od njegovih starijih dočekali.

Samo ovako čestitajući, gospodo, ja sudim da bi mi bili i Njegovom Veličanstvu dostojno, jer iskreno i zakonito, čestitali, i bili bi pravi tumač ćućenjâ i mišljenja Hrvatske. A kad je stvar gotova, meni ne ostaje drugo nego izjaviti, da mene ne ima u toj sieči adrese, gdje se govori o vjeri, o nadi u budućnost, i o sreći, o desnicah hrvatskih — do daljnjeg mene tu ne ima.

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 8. SRPNJA 1881.

Gospodo, ja mogu biti, i biti ću u ovoj razpravi nada sve nepristran i hladan, jedno, jer vašu nagodbu ni u celosti ni u pojedinkostih ne smatram zakonom, i drugo, jer od nijednoga triju prijedloga, ni od drugoga bilo kakova, ne očekivam uspjeh, koji bi bio narodu koristan.

Nekolike opazke, koje ću izustiti, služe samo da po mogućnosti obranim čast naroda, čast mojih prijatelja u politici, i moju osebnu čast.

Zato, u ovom pogledu, opetujem što sam nekoji dan kazao: meni je svejedno, da li sva tri ta prijedloga zabacite, ili ih sva tri primite, ili štogod nova zaključite.

A biti ću i kratak, ne samo jer to želim, nego i zato jer me i isto izvješće oslobadja razglabanja i obširna dokazivanja. Za odkloniti svako nespোরазumljenje, ja vas prosim, gospodo, kojim vas se rači, da uzhtijete sa mnom čitati sljedeće stavke izvješća.

Na strani 2. sieč 3., koja ovako glasi:

»U 11. saborskoj sjednici od 12. rujna 1868. podnaša kraljevinski odbor kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izvještaj o posljedku svoga ugovaranja s istovjetnim odborom ugarskim, a u tom izvješću kralj. odbor sljedeće predlaže:

»Priloživ time sve spise o djelovanju svome, i nagodbenu osnovu za uredjenje državno-pravnih odnošaja trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj, moli odbor ovaj, da vis. sabor istu odobriti i primiti blagoizvoli; i buduć da se glede važne točke, naime glede grada Rieke i kotara riečkoga nije moglo postići sporazumljenje, kako se to u zadnjem zapisniku zajedničkih sjednica obširnije navodi, s toga predlaže i moli pokorno odbor ovaj, da prije svega visoki sabor u tom pitanju potrebite korake učiniti blagoizvoli.«

Dakle, gospodo, ovdje imamo, da je kraljevinski odbor hrvatski svojem saboru predložio osnovu o nagodbi onakovu, kakovu je on

stanaše sa sličnim odborom kraljevine Ungarije. Tu imamo također dokaz, da se oni odbori u pogledu grada i kotara Rieke nisu pogodili.

Sada, gospodo, čitajmo na strani 3. sieči 4. izvješća ovo što sledi:

«Pošto je na to u 18. saborskoj sjednici od 24. rujna državopravna nagodba po prijedlogu kraljevinskog odbora u svoj celosti primljena» — i t. d.

Dakle imamo dokaz nedvojben, da je ona nagodbena osnova, kako ju je hrvatska regnikolarna deputacija s ugarskom regnikolarnom deputacijom uslovila i svojemu saboru predložila, u istinu posve od sabora primljena.

Sada, gospodo, kojim vas se rači, pročitajte sa mnoom sljedeću stavku, na strani 6. sieči 1. izvješća, stavku u kojoj kralj ovako piše saboru:

«— — pronašli smo podjedno udieliti posebnom listinom previšnju našu potvrdu državopravnoj nagodbi, koju nam vjernosti vaše u pomenutu upravo svrhu predložite s gorenavedenom preponiznom predstavkom od 26. rujna tekuće godine».

Dakle, gospodo, imamo i treći učin, i taj je: da je kruna potvrdila onu nagodbenu ustanovu, koju je hrvatski kraljevinski odbor sa svojim ugarskim drugom ugovorio i svojemu saboru predložio, pa ju je ovaj u svoj celosti primio.

U razpravi, koja je na dnevnom redu, pita se samo ovo: kako je glasio članak 66. one nagodbe, što su ju hrvatski i ugarski kraljevinski odbori ugovorili, što ju je hrvatski sabor prihvatio, i što ju je kralj potvrdio?

Na to pitanje odgovara nam izvješće na strani 4. sieči 5. ovako:

»§ 66. U smislu predidućih paragrafa priznaje se, da na teritorijalni obseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada:

1. Savkoliki prostor, koji sada sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riečkoj županiji pripada, izuzamši grad Rieku i njegov kotar, glede kojih medju oba kraljevinska odbora nagodba uspjela nije».

Dakle, gospodo, tu imamo članak 66. nagodbe, kakov je ugovoren, po hrvatskom saboru prihvaćen i po kralju potvrđen. Ne pita se ovdje, da li je taj članak načinjen pametno ili ludo, da li je on koristan ili škodljiv, temeljit ili bez temelja — ovakov kakov je, on je vaš zakon.

Nakon ovih utvrdjenih obstojnosti, ja ne znam, što bi se više o tom moglo govoriti. Dakle meni ne ostaje drugo, van ponoviti ono, što sam u odboru više puta kazao, a to je:

Pokažite mi, gospodo, da je vaše nagodbe članak 66., kako glasi u službenu izdanju, ikada bio medju kraljevinskim odborima hrvatskim i

ungarskim ugovoren, ili hrvatskomu saboru predložen, ili da ga je hrvatski sabor razpravljao, ili prihvatio, ili kruni za potvrđenje odpravio, ili da ga je kruna potvrdila.

Ako to dokažete, vi imate pravo; ne dokažete li, sve vam je vaše naprezanje uzaludu.

Što je dakle ona krpa na čl. 66. ugovorene nagodbe, što li na njoj onaj članak kako glasi u službeni izdanju? Ja ne znam, što bi drugo moglo biti van krpa, o kojoj neka svatko sudi kako mu njegov razum donese. Obstoynost je jedna za sve, a o njoj mogu različni nazori biti.

Ja sudim, da ovdje, danas, ne spada na nas iztraživati: tko je, kako je, zašto je, kada li je onu krpu priliepilo, da li je to učinjeno prije ili poslije sankcije nagodbe; sudim, da mi to ne bi mogli doznati.

Pa kad bi i doznali cielu poviest toga posla, mi ne bi ni malo napredovali u stvari, nego bi stajali kako i sada stojimo, to će reći: i onda bi se imalo nešto, što niti je međjunarodno ugovoreno, niti je po dotičnu zakonotvornu tielu primljeno, niti je po kruni potvrdjeno.

A takovu stvar, zvao ju kako ju tko hoće, ja ne mogu smatrati zakonom u obće, ni zakonom vašim, ni dielom vaše nagodbe, koja u ostalom neka bude kakova hoće.

Nakon ovih opazka jasno je, zašto sam i proti priedlogu g. Mrazovića. Taj je priedlog, u stvari, istovjetan s priedlogom većine odbora. Jer Rieka je proglašena posebnim tielom ugarske krune, pa je određeno, da se taj čudni priepor ima riešiti po saborskih odborih hrvatskih, ugarskih i zastupstva riečkoga; to je, velim, oboje nastalo samo na temelju falsifikata, na temelju krpě članka 66. vaše nagodbe.

Dok se taj članak priznaje falsifikatom, kao što biva u priedlogu g. Mrazovića, ja ne znam, tko, kako li se može oslanjati na taj falsifikat, kako li može zahtievati, da se izvede upravo ono, što falsifikat odredjuje.

Što se tiče drugoga diela, toga priedloga, t. j. da nam kruna izda vašu nagodbu u svoj njezinoj cielosti prvobitnoj, ja sam i proti njemu, i to jer mi ta nagodba nije zakon, i jer je to novo izdanje nagodbe suvišno, buduće znamo, kakova je ta nagodba ugovorena, po saboru primljena i po kruni potvrdjena.

Ako li tko, po mojemu sudu, bez razloga dvoji i želi znati, što je napisano pod onom krpom čl. 66., ne treba se drugo nego kroz vještaka dati onu krpu skinuti, pa se pod njom bude, mora naći članak 66. nagodbe kako netom pročitismo.

Dok stvari tako stoje, ja ne mogu dokučiti, kako u izvješću stoje pitanja i kao sumnje, da li je sabor mogao prositi, da li je kruna mogla

potvrditi članak 66. nagodbe, kako je ugovoren i po saboru primljen.

Kad je dokazano, da je sabor prosio krunu, neka potvrdi onaj ugovoreni članak 66.; kad je dokazano, da je kruna tu prošnju posve uslišila — čemu ona pitanja o mogućnosti prošnje i potvrde?

A protivno, ni prošnja sabora ni potvrda krune nije dokazana za članak 66. kakov stoji na ovoj krpi. Dakle branitelji toga članka krpe bolje bi radili kad bi, kao što moraju, dokazali, da je sabor prosio i da je od krune dobio potvrdu te krpljačine, namjesto što se napinju govoriti o mogućnosti, koja je obstojnošću utvrđena.

Dosada je stajalo logičko načelo: »Ab esse ad posse valet conclusio«, t. j. štogod postoji, moguće je. U izvješću je utvrđeno, da je sabor prosio krunu i da je kruna potvrdila ugovoreni čl. 66., pak itako u izvješću se pita, da li je sabor mogao ono prositi i da li je kruna mogla onaj članak, kako je ugovoren, potvrditi.

Ja ne vjerujem, da će prijatelji tih pitanja srušiti ono logičko načelo, pa makar im se i ja pridružio, što neću.

O bojazni, koja nekoje tare, kao da, bi ciela nagodba propala, ako se članak 66., kakav je na krpi, proglasi falsifikatom, evo mojega mnijenja:

Jer nagodbu ne smatram zakonom, taj strah ne može na me pasti. Nu ne marite se bojati ni vi, prijatelji te nagodbe i krpljačine njezina članka 66.

U obće, ako se iz spisa ukloni što u nj ne spada, ja sudim, da time spis ne pada, nego da ostaje u svojoj čistoći, pa bila ona kakova mu drago.

Mora da je pometnja u zaključivanju kod onih koji kažu: ako je falsifikat pa se kao takav zabaci članak 66. nagodbe, to valja o svojoj nagodbi. Iz one premise ja ne mogu ovaj zaključak izvaditi.

Jer, ugovorenu, po saboru prihvaćenu, po kruni potvrdjenu nagodbu vašu imate.

Onaj zaključak valja samo u pogledu obdržavanja, odnosno pogazjenja zakona ili ugovora. Tu stoji ono načelo: »Qui offenderit in uno, factus est omnium reus«, t. j. tko pogazi jednu ugovorenu točku, pogazio je sav ugovor, jer je pogazio javnu vjeru, zadanu rieč, svetost pogodbe.

A kada se iz međunarodna ugovora ukloni ono, što je u nj ovim ili onim načinom došlo, umetnuto, a ugovoreno, a potvrdjeno nije, ja ne dokučujem, po kojoj bi znanosti onaj uslovljeni ugovor tim očišćenjem morao ili samo mogao propasti.

Dakle ne bojte se za vašu nagodbu, pa makar da bi bila i korisnija po naš narod negoli je po mojem sudu, i po osvjedočenju naroda našega, i po posljedicah svojih.

Kako stoji u zapisniku k ovom izvješću, ja sam bio u svih trih sjednicah, u kojih su razpravljani predmeti, što ih je sabor povjerio ovom odboru. Nakon što je razpravljanje dovršeno, mene u sjednicah nije trebalo, zato ne pribivah onoj, u kojoj su zapisnik i izvješće podpisani.

Nu ne mogu pristati na ono što čitam u zapisniku na strani 2. u sieči 1.:

»Pošto je na to odbor — — i t. d. konstatirao, da je izvorna listina o državnopravnoj nagodbi s izvornim podpisom Njegova Veličanstva saboru prispjela zapečaćena« — — i t. d.

U sjednicah, u kojih sam ja bio, to nije konstatirano, bar ne od moje strane. U rečenih sjednica jednoj bijaše presvietli g. Rajzner, kao svjedok, buduć godine 1868. bijaše saborskim bilježnikom.

Upitan, da li zna, je li spis nagodbe bio zapečaćen kada je predan saboru za čitanje, presvietli gospodin odgovori, da on to ne zna, nego da je sjedio do bivšega saborskoga bilježnika g. Hervojića, da je ovaj čitao taj spis, pa kada je došao do krpe, o kojoj je govor, da ju je pokazao bivšemu predsjedniku sabora g. Vakanoviću, i da mu je ovaj kazao: »Samo čitaj dalje«. To je sve, što ja znam o konstatiranju krpe, a time, za me, nije konstatirano, da je spis saboru zapečaćen predan.

Ali to pitanje, po mojem sudu, ne ima ni najmanju znamenitost. Zato ne samo mogu vam dopustiti, da je spis zapečaćen došao pred sabor, nego evo što vam sve dopuštam: uzmimo, da sam onda ja bio saborski bilježnik, i da sam ja onaj spis zapečaćen primio, pa da sam ga svojom rukom razpečatio.

Što bi odtud sliedilo? Ništa drugo, nego da sam spis zapečaćen primio i da sam ga razpečatio. Ali, da li on nije bio razpečaćen pa zapečaćen prije negoli je u moje ruke došao — to je drugo pitanje. Na to pitanje odgovoriti ne mogu, a nagadjati ne ću.

Dakle dosta: ja ne znam, da li je spis bio otvoren prije negoli je saboru predložen; a znam ovo: da je na rečenu spisu, osim Njegova Veličanstva kralja i pokojnoga podkancelara ili dvorskoga savjetnika, podpisan takoder general, bivši kancelar.

Sada, dok mi tko ne dokaže protivno, a toga se ne bojim, ja sam uvjeren, da u našoj domovini, da u Austriji, da u Europi, da na cielu svijetu ne ima ni desetnika, koji bi se usudio budi stražmeštru za podpis

predložiti ovakovu krpljačinu kakova je ova, o kojoj govorimo. Je li ta krpljačinu jedan general podmetnuo svojemu vladaru?

Isto tako, dok mi tko ne dokaže protivno, ja vjerujem, da svaka i najradnja kruna ima toliko osebna ponosa, da do svoje časti drži bar sama toliko, da bi onakovu krpljačinu odbila, da ju ne bi potpisala, kad bi joj ju makar tko predložio.

Bila kruna kakova mu drago, dok se krunom broji, ona zaslužuje i pita komad prilična papira, na kojemu da se potpiše.

Dakle, tko može vjerovati, da savjetnici, da pouzdanici te krune nju tako preziru, da do nje tako malo drže, da joj podmeću takove stvari za potpis?

Tko može vjerovati, da ni sama ta kruna ništa ne drži do svojega dostojanstva, nego da se prezire i sama, kako ju preziru i njezini doglavnici?

Gospodo, to nije malenkost, kako se nekojim na prvi mah čini. To nije spis kakov god, odpravljen na koga god, o stvarih kakovih god.

Taj je spis odpravila kruna tielu, koje bar ona javno smatra zastupstvom naroda; taj je spis, kako kažete i vi i kruna, temeljan zakon.

Dakle, da je kruna tu krpljačinu tomu tielu kao zakon odpravila, to neka vjeruje tko može i hoće; a ja do daljnjih dokaza i ubaviesti to ne mogu, ne ću vjerovati, pa makar nikada ne vidio lice božje.

Ako se uzme, da je krpa ovako ili onako prilijepljena poslije potpisa krune, čast bi krune bila bar na toliko zaklonjena i obranjena, na koliko je istina, da ni kruna nije sveznajuća i svemoguća, ter da ne može u danih okolnostih odgovarati za spise nakon što odu iz njezinih ruku.

Ako li se prizna, kao što većina želi, da je kruna tu krpljačinu zbilja potpisala, onda ja ne znam kako, po sudu te gospode, stoji sa časću krune, ne znam tko, kako li može sličnim strahotam na put stati.

Za stalno, kruna i svatko drugi može kriv, neistinit sadržaj, spisan pravilno na čistu papiru, mnogo lakše negoli da potpiše ovaku sablazan, ovako očitu krpljačinu.

Dakle vi, gospodo, koji tu krpljačinu na račun krune pripisujete, koji tu krpljačinu zakonom smatrate, promislite, kamo to vodi; promislite, o kojem zakonu vašem i te krune ne može se kazati isto, što svi nepristrani muži kažu i moraju kazati o toj krpljačini. — Promislite, kamo vode takovi nazori o zakonih i o kruni.

To, što rekoh s mojega stajališta i od moje strane, sasvim je dosta o tom predmetu.

Još nekoliko rieči o provizoriju na Rieki. Ja sam u odboru zahtievao, da nam visoka vlada predloži spise, po kojih je uvedeno današnje stanje u onom gradu i u njegovom kotaru.

Vlada nam je pokazala samo zapisnik, kojim je sabor bivšoj vladi dao dopušćenje, da sporazumno s ugarskom vladom uvede na Rieki provizorij. Za čudo, toga zapisnika ne ima u saborskom dnevniku.

Na to sam zahtievao, neka nam vlada pokaže uredbu, koja je sklopljena na temelju one punomoći medju njom i medju peštanskom vladom u pogledu Rieke i njezina kotara.

Vlada nam je odgovorila, da nam ne može ni to pokazati, i da nije ni dužna više nego kazati nam posljedak svojega pogadjanja s peštanskom vladom.

Tada sam zahtievao, neka nam predloži bar taj posljedak, kad nam ne može, što bi po mojem sudu imala, sav postupak predložiti.

Ona mi odvrati, da nam ne može ni taj posljedak predložiti, nego samo da nam izjavljuje, da je hrvatska vlada pridržala na Rieki samo sjedište riečke županije i hrvatsku gimnaziju, a da je sve ostalo odпустиła peštanskoj vladi.

Taj odgovor visoke vlade, bar za me, posve je suvišan. Znam bo i bez njega, da je vlada, bar činom, Rieku i njezin kotar posve dala Magjarom u šake; znam takoder, i sama vlada izpovieda, da ona na Rieki ne ima nikakav upliv, nikakovu vlast.

Ne znam, kako drugi sude, nu ja ne dokučujem, kako bi to bilo, da se smatra ugovorenim provizorijem današnje stanje na Rieki, koje u istinu nije drugo nego podpuno odpuštenje Rieke; ne razumim, kako bi se moglo reći, da se je punomoćnik držao punomoći, kad je svojega ovlastitelja i njegovo pravo prosto žrtvovao, za ne reći što god gorega.

A na izjavu visoke vlade, da je ona na Rieki pridržala hrvatsku gimnaziju i sjedište županije ili podžupanije riečke, sjeti se pripoviedke o Njemici, koja je iskala, da joj susjeda pozajmi novaca, pa joj obrekla, da će u ime kamata njezino meso u svojem zelju variti.

Dakle, po toj izjavi visoke vlade, Hrvatska se ne samo posve odrekla Rieke i njezina kotara, nego mi u tom, na taj način tudjem, magjarskom gradu držimo naš zavod i našu oblast, i time svake godine namičemo tudjincem, Riečanom, kakovu stotinu tisuća forinta, osim drugih pogodnosti, koje im pružamo.

Smatrali drugi to stanje Rieke naprama Hrvatskoj kako im drago, ja ne mogu nego smatrati ga sramotom i prokletstvom po narod hrvatski, ne mogu nego sažaljivati narod ovaj, ako ga nesreća, a ne njegova krivnja drži pod takovom vladom.

Ja sam, gospodo, dovršio zaključujući kako započeh: meni je svejedno, učinili vi s timi prijedlozi što vam drago.

GOVOR U HRVATSKOM SABORU DNE 5. STUDENOGA 1889.

Gospodo!

Priedlog, iz koga potječe ovo rješenje odbora, bijaše ujedno i meni prikazan za podpis, nu ja, dok sam čuo, o čemu se radi, nisam ga htio ni čitati. Odmah mi se ta stvar učinila protivnom, pa jer želim o njoj kazati moje mnijenje, kad sam morao pročitati oba dotična spisa, ona mi postade upravo odurnom, gnjusnom. Na koliko ja znam, i što sudim, da ovdje spada na to pitanje, sa Dalmacijom stoji ovako: Nju su Mletčani konačno osvojili pod kraljem Sigismundom. Od god. 1499. do 1570. ona je sva od Kotora do Zadra pala pod Turčina. Mletčani ju opet na komade osvajaše, i napokon godine 1717. njoj su ustanovljene granice medju Mletčani i medju Turskom, iste koje su danas medju Turskom i medju Austrijom. VI. člankom ugovora Campo-Formia ona sa dotičnimi bivšimi posjedi Mletaka predana je caru Franji. Povjerenici, koji ju za njega primiše, bijahu dva Hrvata: general Rukavina, pradjed moga nada sve štovanoga prijatelja baruna ovdje, i Kazimir, pukovnik slunjske pukovnije, pak Talijan general Lusignano.

Puk je povjerenike svagdje dočekaao i primio oduševljeno. I odmah je puk Dalmacije želio i marljivo radio, da se pod ustav sjedini sa Posavinom. Ova je to svršrdno prihvatila, pak skupni sabor požunski godine 1801. u trećem zahtjevu opomenu krunu na njezinu krunitbenu prisegu, i pozva ju, neka tu dužnost izpuni, složiv Dalmaciju pod ustav sa ovom Hrvatskom. Kruna odgovori, da priznaje, da je Dalmacija spadala na prava svete krune, nu da je pitanje o njezinom svezanju sa kraljevinom Ungarijom mnogo teže, nego da bi se moglo prevladati u današnjih izvanjskih i nutarnjih okolnostih, zato da će ga Njegovo Veličanstvo obilno iztraživati i u svoje vrieme rješenje dati. Od onda su tri vladara iztraživala to pitanje, do godine 1861., kad no Nj. Veličanstvo izjavi, ako se pravo sjećam, generalu Šokčeviću, da će ta stvar

doći pred dalmatinski sabor. Što bi ja znao, nije došla nikada, a da bude došla pred zagrebački, ja bi se bio ustao proti tomu postupku već onda, kako ustadoh sada.

Za razložiti moje mnijenje o onom zahtjevu staleža i o rješenju krune, sudim, da mi je dosta napomenuti sljedeće: Ungarija je ime zemljopisno, kako i Austrija i Europa. Nikada nije bilo naroda, koji bi se u svojem jeziku narodnom zvao ungarskim, nego drugi davahu to ime svim narodom ovih krajeva, a osobito Hrvatom, ter to ime na sve narodnosti ovih zemalja spada više nego na magjarsku. Vladar poznat pod imenom Stjepana Prvoga i Svetoga u stanovitom kraju današnje Ungarije znao je za Magjare koliko i Romul. Njegova kruna i moja kruna to su dvie rodjene sestre. Za feudalnoga sustava svaki vlastelin bijaše kralj na svojem zemljištu, svojim podložnikom i ponešto zakupnikom. Imamo vinodolski zakonik. Onakov mogao je i drugi svaki vlastelin izdavati po svoju, bez obzira na kralja i bilo koga. Onda je kralj bio samo prvi medju vlastelini, njemu posve jednakimi u njihovom krugu, ter ih je on samo kano ukupnost zastupao naprama inostranstvu, oni su ga imali bezuvjetno slušati samo kad se je radilo ob obrani proti navali ili o navalnom ratu, što ga je njih većina odobrila.

I svi hrvatski vlastelini, poznati pod imenom vječnih župana, bijahu u svoje vrieme u svojih županijah podpuni vladari, jer kralj bijaše načelnik plemstva, i već kao takav, i po naravi stvari, on je bio najviši sudac u njihovih medjusobnih prieporih. Za uvesti jednoličnost sudstva, oni i on morali su uvesti stanovite zakone te struke. Kasnije, za oslabiti plemstvo, uvadjana su i povlašćena mjesta, pak su se i za odnošaje njihovih članova morali stanoviti zakoni načiniti. Samo u tom stoji ciela zakonotvornost bivših više ili manje feudalnih zemalja. Za neizmjernu množinu naroda u javnom pravu nije se znalo ni marilo. Tu neizmjernu, najbitniju razdiobu medju ondanjim i sadašnjim pojmom o javnom pravu nije moguće zaboraviti, ako se navlaš ne ide na krivi put.

I susjednih zemalja, samo poradi izvanjske sigurnosti, običavalo se pogoditi, osobito sa bližnjimi vladari, da ih uz stanovitu daću štite proti izvanjskim navalama, a one si pridržavahu u svemu svoju podpunu samostalnost. Medju ovakove zemlje naprama bivšoj kraljevini Ungariji spada i Dalmacija: izuzev zaštitu proti inostrancem i neznatne dobrovoljne daće za nju, ta zemlja na Ungariju nikada više nije spadala nego na pr. na Ameriku, za koju se onda nije znalo. U Dalmaciji bilo je municipija i u starih vremenih, a njezini hrvatski vlastelini, kako i drugovi njihovi, na svojem u bijahu vladari. Poslije domaće dinastije, ta zemlja ciela

nikada nije bila vani zastupana, nego su u tom pogledu za se, po sebi radila pojedina vlastela i pojedini gradovi.

Gospodo, nadam se, da sam s timi točkama razložio moje stajalište u tom pitanju, a u koliko možda nisam, da ćete ga vi vašim znanjem upodpuniti.

Još god. 1801. moglo se razložno govoriti o kraljevini Ungariji, jer još onda bijaše ona Hrvatskoj kao domaća nada sve mila,

Danas u međjunarodnih niti u javnih domaćih poslovih te kraljevine, gospodo, ne ima; za mene je gotovo sablazno, kad se o njoj kao takovoj govori. U njoj sve narodnosti bijahu pred zakonom jednake; a jer se svi povlašćenici služiše u javnih poslovih ili nijednostranim ili jezikom dotične okolice, to glede narodnosti nije moglo doći niti do prepirke, kamo li smutnje, jer su svi povlašćenici imali ista prava, svi su ih i branili, i samo kroz to mogla je ova zemlja odoliti tolikim pogibeljim.

Danas su sve narodnosti žrtvovane jednoj, svi državljani jednoj udružbi.

Ja držim, da tu narodnost čeka isti udes, koji je snašao njezinu stariju sestru Austriju, koja se takodjer držala, dok je štovala različne narodnosti, što se pod ukupnim imenom Austrije vani razumievaše, a kod kuće više ili manje o sebi živiše. Austrija je na hero okrenula dok je udarila ostale narodnosti vriedjati, ter svoju austrijanštinu preko njezinih granica nad i pod Ensom silom širiti.

Vi govorite o kraljevinah Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, a zna se, da ta sva tri diela s drugimi kroz vjekove sačinjavahu jednu kraljevinu Hrvatsku, a napose nijedan taj diel nije bio kraljevina, niti imao kralja.

U svih zemljah Europe bijaše hrpâ samosvojnih država, pak su otačbenici radili, da se slože u jednu; a vi, gospodo, vi ciepate u zemljopisna imena naš jedan narod, vi izmišljate države, kojih nikada nije bilo; vi obavljate posao tudjinaca, neprijatelja našega naroda.

Kraljevine Hrvatska i Ungarija od nekada imadoše jednu krunithenu zavjerbenu diplomu; u njoj vladar prisize, da će raditi, da se kraljevini povrati ono, što je od nje odtrgnuto. Ta bi se dužnost krune razumievala već po naravi stvari, bez diplome i bez prisege. Tako je, gospodo, Ungariji povraćeno što bijaše Turčin osvojio, i mnogo Erdelja; tako joj je Marija Terezija povratila šipuške gradove, koje kralj Sigismund bijaše Poljačkoj prodao, odnosno založio.

U pogledu Dalmacije naš je sabor već odavno učinio sve, što se slaže sa čašću naroda. Kruna je imala dosta vremena za učiniti svoju,

pa kad nije Hrvatom povratila što ih ide, ona je morala drugim premnogu dati, i ja sudim, da će im dati još više nego misli.

Mi smo doživili u Talijanskoj različitih pridruživanja, a i vi o nekakovu kod Dalmacije i Posavlja ovdje govorite. Da vidimo, za ocijeniti vašu radnju, kako se postupalo u Talijanskoj.

Lombardija i Mletačka dobivenē su na sablji; ni jedna nije bila samosvojna; njih je jednu za drugom bivši njihov vladar ustupio drugomu, za da ih preda trećemu; one su davno želile sjединiti se sa Piemontom; dakle o njihovoj volji nije bilo dvojbe; dosljedno, njihov puk nije bio pitan, ni pitan biti mogao, buduē nije bio svoj.

A protivno, svih bivših samosvojnih država puk je bio i morao pitan biti, jer je imao odlučiti, hoće li se odreći svoje posebne samosvojnosti pa postati udom druge države. Po naravi stvari, u drugih okolnostih, puk Nice ni Savoje ne bi bio pitan; ali ovaj je kraj zibkom vladajuēe dinastije, a onaj grad rodnim mjestom prezasluznu Talijanu. Dakle onaj ustup bijaše pretežak, pregorak svemu narodu talijanskomu, pa plemenitost vladara koji je ustupljivao ni onoga koji je primao ne dopušti, da se pućanstvom kao stadom blaga postupa, ter složno zakljuēiše, da se ono upita.

Eto, gospodo, u svih onih slućajevih puk je mienjao dinastije i državne sustave; kod nas nije toga ni jednoga, nego se u stvari radi samo kao da se selo ovoj ili onoj obćini, ili obćina kotaru, ili kotar županiji priklopi. Ni ovaj naš, ni dalmatinski sabor nije samosvojan, ter ne može odlučivati ni svojim, kamo li koga drugoga udesom. Meni je svejedno, da li se priklopi Dalmacija Posavlju, ili ovo njoj, a glavna mi je stvar, upravo sve: da se našoj domovini povrate njezina prava i uda. O tomu vi ne radite, tomu ja ne vidim prilike danas.

U današnjih javnih obstojnostih ja ne samo da ne vidim nikakove koristi za bilo koji diel, nego vidim novu nesreću za oba kroz medjusobno trvenje i vraćtvo, bez kojih se do sada bilo, a bez kojih u sjedinjenju, o kojemu je govor, po sustavu ne može biti. Ne znam, kako je drugim, nu meni je svejedno, da li je jedna tamnica ili ih je više jednakih, i da li je u ovoj ili u onoj više nevoljnika; — ja sam osvjedoćenja, da bi najbolje bilo i da se o tom ima raditi, da ne bude ni jedne tamnice i ni jednoga nevoljnika.

Kon što je kruna već davno, i češće opomenuta poradi Dalmacije, ja držim za nedostojno i njezina Velićanstva i razuma, i narodna našega zastupnika još ju opominjati. Ona valjda zna, što radi. Ja, sudim, da prošnja, koja nije takovom samo u obliku, a u stvari je gotov nalog,

ne dolikuje narodu, nego da ga samo ponižuje. Vaši su stariji kroz vjekove prosili, pa evo što narod ima. Ja se ni u zastupanju naroda, ni u stvari osebne časti, ni u stvari duševnosti, nikada nisam hotice ponizio, i ne ću mene ni narod ovom ili sličnom prigodom poniziti ni pred Njegovim Veličanstvom po milosti božjoj i apoštolskim.

Gospodo, na početku kazah da mi je ta stvar postala gnjusnom. Ako dopustite, da vam u kratko to razložim, pa sudite, imam li pravo, sudite, pa makar osudu javno ne izrekli. Ja držim, da je to najnovije hodkarenje u savezu sa drugimi nekojimi, da je to posljedkom stanja cjelokupne Monarkije u kojoj smo.

Sjetimo se, dok je Monarkija, po mojem sudu savjetom svojih neprijatelja, ili nesrećom, kroz zauzeće Bosne i Hercegovine došla u sukob sa svojim iztočnim susjedom, da se odmah dala u naručaj svoje povjestničke protivnice; i dok je s ovom sklopila vrstu saveza, da se proti njemu, kako je moglo, izjavilo više ili manje narodâ, koji najviše vriede.

Za, sljubit taj narod sa tom zajednicom, odmah se u prepredenijoj Cislajtanijskoj počelo, ne znam da li uspješno, u malenkostih popuštati zemljama, koje su prve na slučajnom udarcu, t. j. Galiciji i Českoj. Tada se i u Dalmaciji skovala saborska većina iz ljudi, koji kažu, da su Hrvati, premda ja to u njihovoj radnji ne opažam.

Dok se, kako se kaže, odlučni udarac to većma primiće, eto glasa o krunjenju kralja Česke; i dok se iredentizam počeo gibati, eto u istrijskom saboru nekoliko Hrvata više neg ih je bilo; eto toga pokreta u dalmatinskom saboru, pravo rekuć u njegovoj većini, o tom sjedinjenju, kao da on već prije, ako je htio, nije mogao to učiniti, i što mi se čini značajno, on to nije učinio za saborenja, nego kon što je ono zaključeno. Kao da je po osnovi gledao svojim drugovom ovdje dobaciti kost, za da se oko nje prostota natêže na svoju nesreću.

Eto zašto mi se ta stvar čini nečistom, upravo pogibeljnom, ako narod ne bude do nje držao koliko i ja — nadam se, sa svimi otačbenici — držim. Ja sudim, da joj je svrha: naš narod odbiti da ne razmišlja o svojoj nevolji, nego da se bavi tim ništetnim pitanjem, pa da, u prigodi, po navadi brani zemlje za tudjince, svoje neprijatelje. Ja tu stvar smatram zduhom, makar kroz desetu ruku, neprijateljâ moje domovine. Ja sviestno nisam bio i ne ću da budem ičije orudje, pa kada narodu ne mogu koristiti, bar ne ću da mu škodim, a ovo bi, uvjeren sam, učinio, kad se svom snagom mojeg osvjedočenja ne bi izjavio proti tomu postupanju, i proti svakomu te narave i toga pravca, pa bilo ono u obliku makar kakovu.

III.

R A Z P R A V E

POLITIKA

Čovjek je i po naravi i od nužde društveno živinče, te sklad muža i žene, obitelj, prvo je društvo. Više srodnih, u zajedničku savez u stojećih obitelji, zove se selo, občina; više srodnih, onako spojenih občina iznaša državu. Na taj način čovjek stupljuje u državu za da uzmogne bivstvovati, živjeti, a u njoj ostaje za da užive u obilju svega dobra, te znanost, koja uči državu upravljati, drugimi riečmi usrećiti ju, zove se p o l i t i k o m. To je starinski, Aristotelov pojam o državi i politici, pojam utemeljen na postanak i težnju ondašnje države i znanosti. Aristotelu je obitelj: muž imajući u vlastitoj kući ženu si i vola, ali, gdje ovoga nije, slugu. Dakle danas, po gotovu u Europi, gledajuć na postanak, uda i svrhu države javnu, ne ima države po osnutku Aristotelovu; njegova, nekadašnja politika u tih se je pogledih preživila.

U naše doba možda bi se država najpraviše, makar da i ne najtočnije prozvala: ukupnošću osobâ i stvari pod jednom i istom vrhovnom čovječjom vlašću stojećih, a politika: znanošću, koja uči onu ukupnost uzdržati. Bitna razlika medju nekadašnjom i sadašnjom državom i politikom čini se većom negoli zbilja jest, nu iz one malenkosti dolazi velika razlika sudâ o ovih obih pojmihi. Otcî naši smatraše zajedničko življenje za najveću sreću, zanač društva, države li za najveću zaslugu; oni izdadoše početnike država za bogove ali polubogove, pa ih kao takove i štovaše; kod nas je jednima mnogo društvo kao nekoje prokletstvo, s utemeljitelji tih društva skopčane su gorke uspomene, grozna ćućenja. Otcî naši zvaše politiku caricom svih znanosti i umića, majkom mudrosti, učiteljicom zakonâ, sponom, vezom, vrutkom sreće čovječje, i t. d. najmilijimi imeni, kod nas ju mnogi, ako ju ne može crnjim imenom okrstiti, zove čedom pakla.

Otcî naši ljubiše prostotu kud u življenju tud i u govorenju, a mi im se i u tome iznevjerismo. Za uvjeriti se, da je prava svrha današnje i starinske politike ista, i da je sva razlika u jasnosti njihove a u

zamršenosti naše izreke, pokazuje odgovor na sljedeće pitanje: postala ona ukupnost kako ti drago, što misliš, kako ju možeš uzdržati? Silom? Sila silu uzbija. Lažju, prievaram? Obje sestre imaju kratke noge, gdje ručaju, riedko večeraju, a i bez toga, boj ih se i sâm. Glupošću? Glup je čovjek rodjeni brat divljoj zvieri, a na ovu se nije zanašati. Mitom? Nikada ga ne budeš nasmagati, pa mićenik i probire mita. Obećanjem? Obećanje je podpuno izplaćeno obećanjem. Ljubavlju? Tako je; ali ljubav se samo ljubavlju kupuje, ona ukupnost bude te ljubiti, kad ju usrećiš. Ne čudi se, što valja i stvari usrećiti, one bo stoje naprama osobam onako kako tielo naprama duhu: kad opaziš čeljade vedra čela, žarkih očiju, cvatućih lica, jaka i gibka tiela, kad u njemu spaziš živu sliku Stvoritelja, ne mariš pitati, kako mu je s duhom, jer znaj, da mu je i on zdrav, bistar, snažan; kad u okolici opaziš polja izkićena blagoslovom, koji zapada trudu težaka, poljane i dubrave obsipane pićom za čilo blago, rieke po nekoji način medom i mliekom — s korišću za stanovništvo — tekuće, ne mariš se truditi za vidjeti stanovnike te okolice, ona bo je njihovo, a oni su njezino ogledalo. Vidiš li čeljade ali okolicu protivna izgleda, znaj da je i duh i stanovništvo u protivnom stališu. Tako je i uzvratice. Evo nas dakle u politici sasvim složnih s našimi starijimi. A kako je moći usrećiti? U tome niti su se oni pogadjali, niti mi skladamo.

Zavlada vrieme da svatko politizira. To je dobro i zlo, ono jer je politika znanost životna, ovo jer ju ne znamo. Odgovori na pitanje o usrećenju, pa onda politiziraj! Što se imamo u tu svrhu naučiti? Na nas, koji politiku ne upravljamo, ne spada na to pitanje odgovoriti; nu jer smo i mi držani njezino razvijanje pomagati, valja nam odbosti one točke, po kojih treba i da nas štoci sude, i da se, ako su našega mnijenja, oni sami vladaju.

Dok svi ljudi imaju ista uda i ćutila, dok su svi razumom nadarena živina, dotle mi smatramo sreću za obćenitu, jer naravsku težnju njihovu, i mnijemo da onaj, koji podpuno sebe pozna, pozna u istih okolnostih cielo čovječanstvo; što tebi godi ali te boli, znaj da je takovo i kod svih drugih. Na tome temelju nami je politika znanost obćenita tako, da što je koristno ali škodljivo za jednu osobu, za jedan narod, za jednu državu, takovo je i za sve ostale osobe, i narode, i države. Razlika, koja se u tome pogledu opažuje, samo je prividna, ona je takova, kakova je u toj struci medju mužem i djetetom: drugačiju sreću pita on, drugačiju ono, nu u stvari obje su jednake. Djetinjstvo je slabost, kojoj se pojedinac iz muževne dobe po naravi povraće, nu narod, država, dok

ne stupe u dobu muževnu, ništetni su, a u njoj, naravski, niti umiru, niti boluju, niti stare.

Buduć savez duha s tielom sačinjava čovjeka, za čovjeka usrećiti hoće se usrećiti oba počela njegova, ali zadovoljiti obim težnjam njegovih počela: istina u najobširnijemu razumku i uživanje, ali razumljivimi riečmi: prosvjetljenje i blagostanje dva su življa sreće pojedinca i cjelokupnosti, dva življa u kojih su svi ostali uvjeti sadržani, ali im za sredstva služe. Koliko je zla iz neznanstva poteklo, toliko ga je i potreba izlegla, slaboga se podlaže nuždi, a zloća je plod gluposti i nužde.

Prije negoli se duh može pojaviti, čovjek je živinče, k tomu, za uzmoći čovjeka prosvietliti, treba imati ga, to će reći, da je blagostanje stanje od prosvjetljenja. Država je time jača, čime ima više ljudi, a ljudi se time većma plode, čime lakše i udobnije živu. K toj svrhi doprinosi poglavito hrana, a ono daje ponajprije poljodjelstvo, blago, zanati, obrtnost, trgovina, rieke, rude. Prosvjetljenje radja se iz znanosti, a ova treba da pokaže do obilja doći i njime se razložno služiti. Amo spada ponajprije javna činorédnost, dieljenje pravice, sigurnost osobe i stvari.

Zakoni i sredstva, kojimi se nastoji oko sreće narodâ, sačinjavaju politiku, a ovu je iz njezinih posljedica lahko poznati: čime su narodi bogatiji i čime je medju njimi manje zloća i opačina, time je politika bolja, i protivno.

Jedan živaljâ sreće može kod pojedinca biti bez drugoga, nu u narodu, u državi to nije moguće. Tko primjeri ovaj razvitak politike s povjestnicom i sa životom narodâ, bude se uvjeriti, da su svi vladari težili i da teže za srećom državâ; a što ne bijaše i nije isti posljedak njihove politike, mora da je ponajveći uzrok što je premučno sljubiti krjepost sa bogatstvom: Rimljani se raspadoše na blagu ciela poznana im svieta, a pod bremenom zloća svojih; siromašna država, ako se i zavrže, samo dotle stoji, dok je se pohoće bogatu susjedu.

Izповједismo, da hotice i znalice nitko ne radi o zlu, pače da svaku politiku najsvetija namjera vodi. Kad dakle proglasismo politiku znanošću obćenitom, bez obzira na narode i države, mnijemo, da bi zemlja već davno bila postala rajem, kad bi se bila stotinska stranka onoga truda, što je upotrebljen nehotice i neznalice za ljude stupiti i osiromašiti. uporavila za prosvietiti ih i obogatiti. Time odkrismo naše načelo o prvoj polovici narodnoga i državnoga života, o životu domaćemu.

Što najdemo koristna bilo gdje, svesrdno ćemo preporučivati i nastojati, da mu se i mi Hrvati prilagodimo; namjerimo li se na što

škodljiva makar gdje, odbijati ćemo sa svom snagom i njega od nas i nas od njega, pa ni u ovome slučaju ne ćemo sumnjati o ničijoj najboljoj volji i najsvetijoj želji, nego ćemo gledati da stvar pristojnim načinom razjasnimo. Uz to ćemo priobćivati i naše vlastite, neodvisne nazore, koji zasiecaju u bilo koju struku državnoga života. Kao što se nadamo, da nam je to dopušćeno, isto tako uvjereni smo, da nam trud po nijednu stranku ne bude bez koristi ostati.

DIPLOMACIJA

Koji mniju, da se diplomacija pokazala za Franje I. i Karla V., mora da se drže rieči ali obredâ, na samu stvar doista ne gledaju. Diplomacija je izvanjska politika, hoćemo da rečemo: ona nastoji narod, državu li usrećiti sredstvom drugih naroda i država. Kako je dakle politika srašćena s prvim i najmanjim društvom, s obitelji, tako je i diplomacija upravo onako stara, kako i dvie u ikakovu obćenju stajavše obitelji, kako politike, tako i diplomacije, u državi se samo obseg povećava, drugda i pomnožava, nu bitnost jedne i druge ostaje ista, i kako obitelji medju sê, tako i narodi i države medju se stoje. Odkako prevariše Sabince, počev, pa do carstva, pošav s komada kužne baretine, koji je s vremenom postao i prozvao se Rimom, pa do osvojenja celoga poznana im svieta, Rimljani nijedan narod ne podložise si prvim udarcem, nijedan narod ne zaslužniše prije negoli ga pokvariše, prije negoli u njem razkolništva zametnuše, prije negoli u njem prijateljâ stekoše. Nitko ne učini koliko Rimljani, i nitko ne učini vlastitom šakom manje negoli upravo oni: — kod Rimljana, za slobodê, bijaše diplomacija na vrhuncu savršenstva.

Načelo je diplomacije: ako se kime ne možeš koristiti, nastoj da od njega barem štete ne trpiš. Jer sve države o tome rade, jer nitko nije držan drugoga više ljubiti negoli sebe, i svatko voli sam više imati negoli drugim ostaviti, medju državami ne ima iskrenosti, ne ima sigurnosti, ne ima ljubavi, nego sve samo od koristi stoji. Kada se one medju se zavade, nê imaju kao pojedinci sudca, nego ih pomiruje samo sablja i lumbarda, pa jer je svakoj vlastiti obstanak vrhovnim zakonom, osobito ako do života dodje, niti se gleda na pravicu ni na poštenje. S toga je odnošenje medju državami samo primirje, ustanove, zakoni, ugovori, kojima se ono odnošenje otkazuje i uzdržava, samo dotle stoje dok su svim djelnicam koristne, dok se njih kojoj ne pruži prilika, da ih na svoju korist nategne ali pogazi. S toga je diplomacija vječno splet-

karenje od nužde, jezik joj nerazgovietan, tako da od svakuda drugda lakše možeš pogoditi pravu namjeru negoli iz rieči, bilo živih bilo zapisanih, diplomata, s toga su diplomatom rieči vazda sladke, kao što su im srca čemerna.

Dok međunarodno obćenje bijaše riedko i teško, diplomacija se vrtila nemalo oko sama rata i mira, oko ženitbâ, pa oko pohodâ, koje u svom neposrednu susjedstvu priestolja većinom kroz svoje pouzdanike obavljahu. Kad li trgovanje postade vrutkom obogaćenja, i pruživ priliku, da se lakomost razvije i uzmogne nasititi, bi reći primaknu i spoji i najudaljenija mjesta, moraše se put obćenju probiti i uravnati, svakdašnja korist iziskiva svakdanje nadziranje i obranu, tada se oni pohodi pretvoriše u stalno zastupanje. Još i tom prigodom bijaše krug diplomacije u obće neznatan, samo Mljetčani učiniše svoje zastupnike uhođami i hodkari, te od njih uredno zahtievahu točna izvješća o domaćem i izvanjskom stanju svake države. Poglavitito ova izvješća, pametno upotrebljavana, činiše da malim Mljetkom ne mogaše velika Europa doskočiti. Nu kad i ostala priestolja ubrazdiše po ovu Mljetčanâ, diplomacija zauze sav život narodâ, stupi u svoju zlatnu dobu, i postade onom strašnom ter nevidivom silom, koja s udesom narodâ svojêvoljno raspolaga. Ona upropasti plemenite Poljake, ona podreza krila narodnu životu svih naroda, koji mniše da je samo ono koristno, što je pošteno, njoj ho je sve pošteno, što je njoj koristno. Ona tada bijaše znanost svamoguća, za diplomate, svoje prijatelje, najlakša, a za sve ostale otajstvena. U to bo doba ne bijaše razrožja medju narodi i njihovimi priestolji, ali harem ono se u veliko ne pokaziva, te dok bi na ruku dobio priestolje, dobio bi sve; diplomacijom zabavljahu se samo najpouzdaniji udvornici, a ti biše nekoliko obiteljji i gdje koji svećenik, jedni i drugi, brižni za svoje časti i dohodak skopčan sa znanošću, ne trpiše takmačtvo ni drugove u tih skrovnostih, te tako učeše otac samo sina si, svećenik po koga ljubimca iz svećenstva: diplomacija bijaše po nekoji način nasljedna, diplomati poznavahu već za djetinstva i ljude, s kojima budu posla imali, i sredstva, kojimi se imaju kod njih uspješno služiti. Javnost leža još u povelju, prava snaga država ne bijaše valjano poznana, međunarodni doticaji ne bijahu jako razgranani, — ove okolnosti pružahu diplomatu priliku i olakšavahu mu težnju, da poprijateljji, da pomiri, da zavadi, da prevari, da uputi, da ustraši, riečju, da postigne svoju svrhu: — prepreden, vrstan diplomat tada vriedjaše više negoli milioni vojnika i zlatnika. Ali odkako se jedna priestolja sa svojimi udvornici izmijenjahu, odkako narodi u životnih pitanjih dobiše, ako ne svagdje rieč, doista

odlučivu snagu, odkako kroz drugovanje, pisanje, željeznice, parobrode, nestade prostorne daljine medju narodi, i nada sve odkako statistika pokaza, što svaka država zna i ima, t. j. što može, odtada je diplomacija, kao kakova osobita znanost, izuzev njezine obrede, samo prazna rieč. Time se ne veli, da je diplomacije nestalo ali da ona ne radi, nego se kaže, da spletkarenje, prošnje, grožnje, rieči, prisege, ugovori ne imaju onu snagu, koju od prije, da se ne gleda što tko govori, nego što tko tvori i tvoriti može, da najprostiji čovjek, ako se na snagu i korist oslanja, više može učiniti negoli najoštrumniji diplomat goloruk, što se veli, bez pleća.

Ovim, nikomu nepovoljnijim negoli nam črcljanjem moradosmo zamrčiti komad artije, za da po mogućnosti na čisto dojdemo. Diplomacija se i danas mnogim čini nekakovom čarobijom, i kad čuju govoriti o njoj i o europskom pitanju, misle da je to sami Bog zna što, premda je u istinu svakdanja stvar. Svaki dobitak, svaku korist gleda svaka država za se pribaviti, a svaku pogibelj, svaku štetu nastoji svaka od sebe odtisnuti. O tom se vrte ta pitanja, i vazda se tako rješavaju, da najjači dobije ali sav dobitak, ali da ga drugim samo toliko propusti koliko im ga za ovaj čas ne može uzkratiti ali oteti, a štetu odbije po mogućnosti svatko od sebe, te se ona najvećma sruši na najslabijega. Tko hoće da se ne prevari, treba da razazna vremena i okolnosti. Doživismo, da se car Nikola i Napoleonu grozio ratom i milijuni svojih vojnika, svi nezanešenici znadoše i govoriše, da je car Nikola taj put plašio vuka kozjom mješinom, da je sam sebe varao. U obće, kad se ljudi puste na krilih želje zanieti, pa počnu stvari za ovakove izdavati kakove da budu oni žele, i o diplomaciji se pojavljuju različiti sudovi, i u njoj nalazi svatko što mu je mило, kakono u mjesecu opazi zaljubljena udovica dvoje ljubovnika zagrljenih, a star župnik na mjesto toga ugleda crkvu na dva turnja.

Za usrećiti narod, treba da politika bude razlučena od diplomacije, pa da ih jedna s drugom sporedi tako, da sestru si iza sebe ne ostavi. Ne ima preče i sigurnije propasti za državu, nego ako se one dvie pomiešaju. Nije se bojati, da diplomacija bude prigrliti svrhu i sredstva politike, nego se valja nada sve čuvati, da politika ne posvoji težnju i sredstva diplomacije. Ovo bijaše nekada n. p. kod rimskih careva, koji se trsiše, od svojih naroda što veću korist primati a sve zlo njim ostavljati, pa im svadje, uhadjanje, progonjenje, davljenje, otimanje, sve što k onoj svrhi vodjaše, bijaše sveto. Takovih država danas u Europi ne ima, a da bi ih se koja pojavila, bilo bi joj kako i starijskoj sestri:

ako bi izvana mir imala, razpala bi se na brzo sama od sebe, ako li bi odkuda oluja navalila, njoj ne bi vremena doteklo, za da se preporodi.

Mi stojimo prama diplomaciji kako i prama politici, pa imamo i držanstvo isto naprama štiocem.

Demosten govoraše, da Atenjani znadu što je pravo, ali da ne će da rade pravo. Možda mi veću istinu kažemo kada velimo, da Hrvati znadu diplomaciju, nu ne mili im se diplomatizirati. Da upotrebimo nekolike hrvatske poslovice.

Čime je država jača, bogatija, time se više do njezinih rieči i vani drži, time joj je lakša i uspješnija diplomacija, i protivno: »U bogata gospodara mudra i goveda«; a »Siromah je bogatu poruga«.

Čime se druge države od jedne ih mogu većoj koristi nadati, time su joj priklonije i prijaznije, i protivno: »Oko meda se muhe roje«, a »Na kost golu ni pašče ne gleda«.

Država, koja laskoumno sa svakim prijateljuje i oko prijateljstva medju drugimi svom silom nastoji, gubi sav ugled; koja drugē zavadjja, pada njihovom žrtvom: »Ne laje pašče za selo, nego za se«; »Tko s vragom tikvē sadi, o glavu mu se razbija«.

Pokazivalo se prijateljstvo medju državami koliko mu drago, ono pada dok se dojde na dieljenje koristi ali štete: »Kada i braća oko zdjele sjednu, svatko ih gleda za svojom žlicom«.

Ove i mnoge slične hrvatske poslovice postadoše za nekadašnje diplomacije, pa su samo u toliko nepodpune, u koliko diplomacija danas na više gleda. Kako pojedinac punih šaka i razuman kada kupuje zemlju, ne gleda samo na njezino današnje stanje, ne pazi da li mu na njoj bude mnogo upravo i same pšenice rasti, nego motri njezin položaj i za druge gospodarstvene struke, razsudjuje što bi iz te zemlje on učinio i koliko bi s nje dobivao, tako i diplomaciju danas ne vodi toliko zlato gotovo, koliko prilika za trgovanjem i vojnim obćenjem, te joj je zemljopisni položaj država ponajprva stvar.

Mi sudimo, da se narodi ne mogu tako zavaditi, da se ne bi mogli bez rata pomiriti, te da rata nikada ne bi bilo, kad bi se oni tukli, koji ga zameću. O diplomatih i narodih naprama ratu sasvim podpisujemo hrvatsku poslovicu: »Što telad zamute, goveda piju«. S toga razlučujemo narode od njihovih pojedinaca.

Mi mnijemo, da nijedan narod sam ne uživa svoju sreću, i da ih nijedan sam ne trpi svoju nevolju, nego da u obih udioničtvuju i ostali narodi, zato kako se radujemo nad srećom svakoga naroda, tako i tu-

gujemo nad nevoljom svakoga ih; od nijednoga ih ne pitamo više negoli smo mi pripravnj njemu dati, a pripravnj smo dati koliko i za nas zadržati. Kako nam se Hrvatom svršuje iza posljednjega Hrvata, tako nam međunarodno bratinstvo prestaje iza posljednjega naroda.

Svačija nam je narodnost najvećom svetinjom. Pod imenom narodnosti razumievamo neomedjašeno pravo razvijati duhovnu i tjelesnu snagu naroda, i to bez nepravedne štete drugih. Nēpravedno nam je sve i samo ono, čime se vriedja ugovor bilo sklopljen na korist stranaka, bilo sklopljiv na temelju obćenita razuma.

ZAJEDNICA

Kada se više država složi proti jednoj državi, to se društvo zove zajednicom. Kažu, da je jedna zajednica strmoglavila Napoleona I., i da se o drugoj radi, koja da uređi Napoleona III. Da ne bude bitnost i doseg tobožnje prve zajednice zamršen i javno mnijenje pomućeno, mi bi s mjesta govorili o ovoj drugoj zajednici; nu ovako valja nam najprije reći, što o onoj prvoj mislimo.

Priestolje francezko običava za svaku svoju naredbu dati taj jedini razlog: »jer mi je drago tako«; tomu se razlogu moradoše pokoravati svi Francezi, ali im napokon to dodija, pa se iz toga izleže u Francezkoj revolucija, koja i ostalu Europu poplavi i ukvasi.

Dok se ona smutnja u Francezkoj zavrгла, Europa se razdieli na dvie strane: jedni pristupe priestolju francezkomu u prilog, a drugi stanu uz Franceze. Kad od rieči došlo do hrvanja, nadjačашe Francezi, pa u njihovu dobiću opaziše i izvanjski im neprijatelji pogibelj. U taj mah nastadoše medju protivnici Franceza usmena i pismena dogovaranja i ugovaranja. Na papiru bilo je sve gotovo, ali papir ne razbija vojsku, a nikomu se ne porači da prvi stupi oružan proti Francezom, te zajednica od onda do danas ostade na papiru. Osim diplomatskoga pletiva, nikad nije bilo druge zajednice proti Napoleonu I.

Već godine 1791. bijaše u Pilnici ta zajednica polag svih diplomatskih pravila dogotovljena; nu jer se nije s papira na razboj pokazala, reče se, da se u Pilnici ništa takova nije ni zaključilo. O kakovoj zajednici niti su što htjeli znati Rusi i Austrijanci, zajednički potučeni; ni Prusi, jedva najdeni, za da budu iz broja država izbrisani; ni Englezi, ne usudivši se iz svojih primorskih zakutaka ni pokazati; riečju: Francezi i Napoleon I. tražiše zajednicu od Sirije do Danciga, od piramida do Moskve, tražiše ju dvadeset i četiri godine, i nigdje se ne mogoše na nju namjeriti. Ali varamo se, oni se kod Moskve namjeriše na zajednicu leda i glada, na neprijatelje kojim ne mogoše odoljeti. Ni poslije

strašna hrvanja s ovom vrhunaravnom zajednicom ne bijaše govora o danas razglasanoj zajednici.

Nakon povratka iz Rusije u Pragu, vidiv rukovat više mrtve nego li žive vojske francezke, zajedničari nudiše Napoleonu uvjete mira, koje može nuditi samo slabiji jačemu, nadvladani dobitniku, uvjete, koje da bude on primio, bio bi kvarovao samo poputbinu potrošenu, i onu vojsku, koju mu je nezgoda satrla. Nu Napoleon poznade svoje neprijatelje, ali on ne poznade svoje prijatelje, ne poznade čovječju slaboću. Poziv najsladjimi obećanji izkičen i upravljen na Europu, neka ustaje proti Napoleonu, poticanje saveznikâ, podložnikâ, vodja Napoleonovih, neka mu se iznevjere, sve bi to bilo bez uspjeha ostalo, da ne bude malodušja medju Napoleonovci. Mnogi mniše, da je nemoguće, da šaka svom nevoljom obrtrpane vojske dohrve stotinam tisuća neprijatelja, pa smatraše Napoleona za naduta vrtoglavca, koji svom silom i sam u očitu propast srne, i vojsku si bez nužde i koristi žrtvuje. Iz ovoga mnienja rodi se mlitavost i sebičnost, iz ovih izdajstvo, pa obćenito nepouzdanje vojske francezke u vlastitu snagu i u svoje vodje. Ovo upropasti Napoleona, ovo mu ne dade dobiti već nijednu znatnu bitku; pače da bude imao veću vojsku negoli ikada prije, ni s njom ne bi bio mogao ništa učiniti. Ovo usrdči neprijatelje Napoleonove, te učini, da se diže seljenje oboružanih naroda u Francezku, a ova zemlja da i ne bude dugotrajnim domaćim i izvanjskim ratovanjem izcerpljena i lišena muževa za oružje vrstnih, ne bi bila mogla nadvladati hudobu nepovjerenja.

Kada Napoleona tako nestade, ta zajednica nastade: Austrija, Rusija, Pruska i Englezka izdadoše se za baštinike Napoleonove gotove stečevine, i za vladare Europe, te razprava poče s bečkim sastankom, i dovrši se s achenskim očitovanjem.

Kad tako bijaše s prvom zajednicom, o današnjoj valja drugačije suditi negoli mnogi sude. Pitanja, je li zajednica gotova ali stoprvo bude, i što ta zajednica kani, sasvim su neznatna. Na pitanja, da li komu pogibelj prieti od Napoleona III., da li jedan zajedničar nē sumnjiči, da li se ne boji drugoga, da li nije moći zajedničare, zadovoljiv ih koga, medju se zavaditi te tako zajednicu razvrći, na ta pitanja ne može nitko osim samih zajedničara valjano odgovoriti. Poglavitno je pitanje u ovoj stvari: može li se današnja zajednica uspjehu nadati? Za odgovoriti na ovo pitanje treba poznat snagu i stanje zajedničara i njihova protivnika, valja razvidjeti, je li prilika, da Napoleon III. dojde u onakove okolnosti, u kakovih no zaglavi Napoleon I.; ima se raz-

brati, kako bi se Francezka u tih okolnostih ponašala, i što je najpoglavitiје i što najviše treba znati, kako bi, osim zajedničara, t. j. osim Engleza i trih prijestolja na kopnu, ostala Europa na taj vršaj gledala.

ZAJEDNIČARI

Nastavljamo naše mnijenje o današnjoj zajednici.

Austrija ne ima neprijateljâ do onih, koji joj baju o njezinoj »sreći«. Ljudi, koji na dogadjaje i na njihove uzroke kao sanen kroz maglu gledaju, opaziv Austriju više puta u pogibelji pa i tako vidiv ju svaki put dobitnicom kroz onu pogibelj još većma ojačenom, za sakriti svoje neznanstvo izmisliše razglasanu »austrijansku sreću«. Odkako se našlo kod prijestolja ljudi, koji u tu bajku vjeruju, od tada zaprijeti Austriji pogibelj, jer gdje se na sreću računa, tu se nesreći plaća. Već po svom zemljopisnom i međudržavnom položaju Austrija ne može medju državama, koje idu za razširenjem svoje vlasti, prijatelja, vjerna saveznika imati: ona bo je pačka Rusiji na iztoku i jugu, Pruskoj u Njemačkoj, Francezkoj u Talijanskoj. Ponajviše odtuda dolazi vika i psotka na Austriju, huljenje, iz mutna ravno vrêla, nu na koje i tako valja paziti: s državom bo je kako i sa ženskom: najbolje je, da bude i dobra i na dobru glasu, ako li to oboje ne može biti, bolje je da bude na dobru glasu, negoli dobra a na zlu glasu. U ime povjestnice govorimo: Austriji, osim njê same, t. j. osim narodâ i prijestola Austrije, niti tko može pomoći ni odmoći. Napoleon I. bio je mnogo zemlje Austriji oteo, ali niti mogaše on ni itko drugi oteti joj srca, ljubav njezinih naroda. Zato ne očuti Austrija svoje tristogodišnje bitke s Europom, ne osjeti sav svoj izgubitak za Napoleona I., kako no čuti lanjski udarac. Od prije pokazivavša se nezadovoljstva u Austriji bijahu sva bez iznimke stegnjena na pojedine osobe, obitelji, stališe, ali kad se to pružaše nadalje, na pojedine pokrajine, i svrha svim bez iznimke bijaše: zakonita, ali barem nuždam primjerena polakšica. »Srećari« ne opaziše ova dva pojavljenja u Austriji, oni zaboraviše na postanak i uda Austrije, oni ne vidiše, da su ova uda u svakom razumku tako raznovrstna, da se s njih Austrija bitno razlikuje od svih ostalih država, oni ne ugledaše, da svaku drugu državu pomaže jedinstvo n. p. povjestnice, vjerozakona, narodnosti i t. d., a da uda Austrije može u skupu držati samo ljubav svih naroda naprama prijestolu i obćenita korist. »Srećari« zanemariše sve to, pa stvoriše svom silom u Austriji obćenitu nuždu, za koju nije dosta polakšica, nego se hoće korjenita lieka. Nu Austrija je progle-

dala, i kad se preporodi, ona niti se bude bojati neprijatelja, niti bude prijatelja izvanjskih trebovati, njezini neprijatelji budu umuknuli i k sebi ruke potegnuli, svi joj se budu za saveznike nudili, oni bo budu od nje, ne ona od njih pomoć izgledali, a u dosadašnjem stanju čime ona većma traži saveznika, time joj se oni većma ugiblju, a neprijatelji joj se to većma pomnožavaju.

Polag starinske izreke, na medji Rusije stoji onaj isti nadpis, koji na Danteovu paklu, nadpis: »Koji amo prelaziš, ostavi nadu«. Samo je pitanje, gdje li je u Europi medja Rusije. Nami ni malo ne stoji do odgovora na to pitanje, mi bo smatramo i Rusiju u današnjem njezinom stanju. Mi mnijemo, da Katarina Velika nije ni sanjala Poljačku zatrti, ona žena bijaše preplemenita za takov grieh i pomisliti, prerazumna za povjerovati u takovu ludoriju. Nu Poljaci ne koriste ni komu, škodiše i samim sebi, a Katarini bijahu na putu. Katarina ugleda svoje poslanstvo na iztoku i jugu, a za amo doći vodjaše put preko Poljačke. Marija Terezija razumi Katarinu i uvjeri se, da snaga Rusije raste u onome razmjerju, u kome i nevolja na iztoku i na jugu Europe. Marija Terezija nastoja svom snagom, svimi sredstvi barem sporediti s Katarinom, i u tu svrhu ona naumi jezik hrvatski učiniti službenim i u svojih nasljednih pokrajinah. S Katarinom i s Marijom Terezijom umriše i ozbiljne težnje na obih stranah. Teško da ijedan Rus ne uvidja, da je Rusija po smrti Katarine Velike ponajviše poradi Poljaka na stoljeća u nazadak pala, da Rusija Poljačku ne može uzdržati, da ju drži samo na svoju štetu, da se Rusija, dok ima Poljačku, ne može u nikakov veći rat upuštati, da se Rusija od neslobodne Poljačke ima prestroga udarca bojati. Ruske financije danas stoje nemalo kako i austrijske, temelj državnoga blagostanja, obrtnost, zanati i t. d. u Rusiji je za mnogo crniji negoli i u Austriji. Rusija vadi iz svojih ruda svake godine na stotine milijuna rubalja, nu taj kovani novac ne ostaje u Rusiji, on ide u inostranstvo, a Rusija se davi papirom. U tome pogledu danas stoji s Rusijom kako no u XVI. vieku staja sa Španjolskom, i što je najgore, Rusija uz današnju upravu ne može svoje financije urediti. U današnjoj je Rusiji, osim prijestola, petdeset milijuna Rusa, koji su, bi reći, siti ratovanja po Kaukazu i oko Kine, te žele, da se carstvo radje usreći negoli kroz pustare razmakne: — u današnjoj se Rusiji pokazuju ona ista pojavljenja, što no ih je svijet gledao u Francezkoj za Ljudevita XV.

Ni jaje jaju ne nalikuje, kako Pruska do lanjskome Piemontu: Ove dvie države sasvim su jednake u svome postanku, u razvijanju, u životarenju, u spletkarenju, u težnji, i u međunarodnu položaju, i nitko

se ne okoristi posljednjimi desetimi godinama kako njih dvie. Kako Piemont raztrgan, na udarcu dviu velevlasti s kopna i cieloga svieta s mora, tako bečki sastanak i Prusku razkide i ostavi na pogazu trih velevlasti; kako Piemont, tako i Pruska do godine 1848. htjede svom silom biti nekakovom državom o sebi; za tim, kako on, tako i ona izdađe se za načelnika srodnih naroda, pa kako on, tako i ona sama o sebi samo je ništica, a kao čelovodja Njemačke ona je znamenita država. Osim budala i onih, koji se rugaju, o pruskoj vojski nitko ne može zazbilja govoriti; ona niti je kada pravilan rat imala, niti ga danas može podnieti; kako dosad tako i sada ona se mora jačemu pridružiti, ali u zgodno vrieme poslužiti se prilikom, ona može u stanovitih okolnostih strašan udarac zadati, nu ne može ni tri mjeseca rat uzdržati; ona se ne smi nijednoj velevlasti, nijednomu velikom narodu zamjeriti, ona bo je od njih svih slabija, i nikome ne može na put stati. Sama Pruska najbolje pozna to svoje stanje, pa se polag njega i ravna; njezin sav javni život stoji u piskaranju, do koga niti drži ona ni itko drugi. Govorio i pisao tko što hoće, Niemci danas imaju onu istu težnju, koju i Talijani: i oni nastoje oko narodnoga sjedinjenja. Ako Pruska i tu želi uspješno sliediti Piemont, ona se mora objeručki uhvatiti za Francezku i Talijansku; ne će li to, ona bude morati s Rajnom ono isto učiniti, što je učinila s Neuenburgom, pa u ostalom, ako se od nje ne bude ništa više pitalo, »ostati kod starinskoga«.

»Kamo bi Englezka, da bi ona svaki put bila pravedna prama Francezkoj«. Ova izpovied nekojega Engleza glas je povjestnice, koja može mnogo svašta pokazati, ma ne može da je Englezka ikada bila prijatelj Francezkoj. Englezka zna, da se sloboda rukoveti njezina stanovništva i njezino bogatstvo oslanja samo na sužanjstvo i na siromaštvo ostalih naroda. U tom obsvjedočenju ona je satrla Švedsku, Nizozemsku, Španjolsku, Tursku, sve narode do kojih je mogla doprieti, ona ne dopušća Grkom i nijednome narodu, koga može pačiti, da se osviesti, da odahne, da naprēduje. Ona veli, da joj do politike i do stanja na kopnu Europe ne stoji, i upravo do drugoga ničesa ne stoji joj osim do ove politike: Ona muti po Europi gdje i koliko može, iz svake bo smutnje, iz svakoga prevrata ona milijune dobiva, ali ona još nijednome narodu nije pomogla, zna bo da se u sreći svakoga naroda za nju nesreća leže. Ona zna, da joj je do koji čas s Talijanskom na moru roge lomiti, ali ujedno zna, da ona danas ne može uzbiti oslobodjenje Italije, pa ju zato ljubkuje i muze, veselo gleda na ono, što ne može ukloniti, nastoji da se ne zamjēri onomu, koga se ima naskoro bojati. Napoleon I.

nastoja Englezkoj rukave podrezati pa nastaviti one drugih naroda; on se trsijaše Europu osloboditi od harača englezke trgovine, i zato on imadijaše do smrti svoje samo jednoga neprijatelja, i taj bijaše Englezka. Ona je uzdržavala svojim novci vojsku ciele Europe proti Napoleonu I., pa joj je poslije onaj trošak Europa tisućestruko povratila. Englezkoj je i danas najviše stalo do zajednice, i što je važnije, ona ima novca da može i Prusom vojsku stvoriti i sve zajedničare uzdržavati. Nu Englezka zato ima novaca, jer ih u vjetar ne troši, ona pozna stanje na kopnu Europe i uvidja, da se ovdje na nikoga ne može zanieti, ona ne da novaca, nego uz siguran dobitak, drugimi riečmi, danas su joj novci najsigurniji u njezinih šakah. K tomu Kina, Indija, Irska: — Englezka je danas u tjesnacu, u kakovu još nikada nije bila.

Tako je, ako se ne varamo, sa snagom zajedničarâ.

PROTIVNIK I DIELNICI

Dovršujemo razglabanje o zajednici.

Jedni razlučuju prijestolje od naroda, vladara od državljana, i za dokazati, da u tome pravo imaju, pozivlju se na povjestnicu i na lanjska i ovogodišnja pojavljenja u Talijanskoj. Nu kada se o zajednici govori, mi sudimo, da ne valja razstavljati Napoleona III. od Francezke. Mnogi su gorki zalogaj progutali Francezi od Napoleona I., mnogi su mu korak oni odsudili; ma kad se god radilo o dostojanstvu Francezke naprama inostrancem, vazda bijaše u Napoleonu s veličanstvom i jedinstvo Franceza združeno.

Ne varajmo se već jednom u Francezib naprama Napoleonu III. i naprama tudjincem; znajmo, da su oni svi najprije i napokon Francezi; uputimo se, da još nikada vladar francezki nije bio tako ljubljen, da, tako obožavan kako Napoleon III.; osviestimo se i gledajmo istini u oči, i budimo uvjereni, da nam to manje bude škoditi, negoli nam škode izmišljotine i obmame, kojima se pitamo! Kod prvoga glasovanja bijaše za ovoga muža sedam, kod drugoga pako osam milijuna Franceza, a kod trećega, ako mu se danas podvrže, bude on imao još više glasova, desnica i srdaca za se. Gledajmo radje na učine, negoli na makar kakova mudrovanja!

Koji govore, da Francezi Napoleonu III. ne mogu zaboraviti nekakovu republiku i prisegu, ti samo varaju i same sebe i druge proste duše. Riedki su Francezi, koji se mogu bez stida spomenuti svoje to-

božnje republike od godine 1848., još su rjedji, koji ne uvidjaju, da u današnjem stanju Europe onakovo ruglo republike može obastati samo od petka do subote, a najrjedji su nēzasukani Francezi, koji ne uvidjaju, da su oni danas u podpunoj demokraciji. Drugdje se jedno prijestolje oslanja poglavito n. p. na novčare, drugo na pojedini stališ, i t. d., ma Napoleon III. oslanja se na sve Franceze, i na sve jednako, a gdje je tako, gdje se svakomu državljaninu pruža prilika i sva sredstva za doći do najviših dostojanstva u domovini, gdje svatko može zaslužiti koliko hoće, pa dobiva i uživa koliko zasluži, tu je prava demokracija, tu je prava razumna jednakost. Francezi ni malo ne paze, da li tko prisegu drži ili ju gazi, to bo spada na sama rotnika; nego oni paze, da li se njim koristi ili škodi; — oni znadu, da se Napoleon III. prisegao, Francezku usrećiti, to i ništa drugo. Kad je dakle preinačio ustav, on je učinio, što bi učinio svaki razuman zakupnik s imanjem, koje za vrijeme dobije. Doista ovaj bi, bez da pogazi ugovor ali prisegu, mogao zanjiviti ledinu, zalediniti njivu, ovdje jarugu zasuti, ondje ju izkopati i t. d., sve preinačiti tako, da imanje u cieni zbilja dobije. Dok je srećna i jaka Francezka, lahko je za ustave, za ime vlade, za sve ostalo. Pa kako je Napoleon III. onu prisegu izvršio?

Francezi najbolje znadu, što su učinili i kako su stali sa svojim čevrljanjem, koje jedni slobodom zovu, od god. 1815. do 1848., i što su učinili pa kako stoje sa svojim nečevrljanjem od 1849. do danas. Oni znadu, da Francezka još nikada nije uživala domaće blagostanje, sljubljenje s krjepošću i izvanjskim ugledom, kako ga danas uživa. Za Henrika Velikoga govoraše Španjolska, da sami vrug glavom nosi španjolsko zlato i srebro u Francezku; danas čujemo bajati, da Napoleon III. u Ameriki ima nekakovo neizcrpivo zlatokoplje. Tko razgleda, što je Napoleon III. u ovo kratko vrijeme učinio za podignuti blagostanje Francezke; tko motri izvoz francezkih plodovina, ruko- i umotvora, pa gleda na uvoz u zamjenu zlata i srebra; tko pozornim okom prati putnike, pohodnike, novčare, kojim je Francezka Napoleona III. postala stjecalištem: tko na to pazi, taj zna, da se za današnju Francezku kopa zlato i srebro ne samo u Ameriki, nego i u Uralu, i u Kitaju, i u Carigradu, i u Londonu, riečju — svagdje. Francezi znadu, da su oni kroz »neutraliziranje« Dunaja više dobili, negoli kroz sve svoje ratovanje od vremena Cezarevih do Napoleona III.; da su oni kroz sami n. p. krimski rat više učinili za čovječnost i za prosvietljen napredak, negoli je dosele skupa s njimi za tu svrhu učinilo cijelo čovječanstvo; da su oni kroz ovo nekoliko godina stekli si ljubav, štovanje, domaćinstvo i po

takovih mjestih, koja mnogi Francez jedva da zna na zemljovidu ili u rječniku naći: — Francez je danas i u Pekingu štovan, i u Tobolsku liepo držan, i u Delhiju izgledan. Nu Francezi znadu takodjer, da to stanje još nije ni podpuno razvijeno, ni učvršćeno, ni osigurano, te da ono od njih još pita pomoći, koju mu oni bez velike vlastite štete ne mogu uzkratiti; oni se dobro sjećaju nekadašnje navale tudjinaca u Francezku, njihova postupanja, i posljedica one navale. Dok to Francezi znadu i imaju Zuava i rezanica, valja se prije dobro promisliti, negoli se u onaj osinjak dirne.

Ali jedni vele, u Francezkoj je legitimistâ, orleanista, komunistâ, socialista i hrpa svakakovih živalja, koji su proti Napoleonu. Svu tu hrpu treba na dvoje razdijeliti: u jedan tor spadaju sva ona čeljad, koja za jedinu svoju zaslugu smatraju, da se zovu kako su se i nekada jedna čeljad zvala, i da troše što su drugi stekli. Jer se na tu zaslugu ne gleda u današnjoj Francezkoj, ona čeljad nadaju se od drugih priestolja Francezke, po nekadašnjju, častim i vlastim; nu čeljad niti mogu sebi, ni Napoleonu, ni ikomu drugomu pomoći ni odmoći: da bude na njihovu, Napoleon ne bi nikada bio ni zasjeo na prijestolje Francezke. Na drugi kraj idu sve političke stranke, i ove su tudjincem najpogibelnije, one su znak političke slobode i državne snage tako, da gdje njih ne ima, tu nije ni nje: — Kada su se Rimljani najvećma među se klali, tada bijaše najteže nerimljanom — oni su se tukli, a ove je boljelo; dok kod Rimljana nestade političkih stranaka, nestade i rimske snage. Dok bi tko na Francezku udario, sve bi se one političke — do trbuhavih nije stalo — danas razrožne stranke složile kao prsti, pa teško plećima, na koja bi ona šaka pala.

Ali, drugi viču, zajedničari ne misle udariti na Franceze u Francezkoj, neka si Francezi tamo rade što i kako im drago, nego oni njih budu izvabiti van, ali vani ih dočekati, pa ih tu upokoriti. Da bi od zajedničara stalo pokušati ratište, nu to stoji od sama Napoleona! Možete li ga bez vaše pogibelji mamiti, možete li ga s uspjehom izmamiti?

Tko je Napoleon III., i kako ovaj muž u Francezkoj stoji, najbolje nas uče Englezi. Ovaj narod, mnogobrojan, hrabar, bogat, sebičan, ohol, na moru skoro svemogućan, od kopna odciepljen i ogradjen, ovaj narod najsigurniji od izvanjske navale i od domaće pobune, ne čuti se nimalo sigurnim proti Napoleonu III. Englezi potrošise i još troše milijarde forinta, i to sve za braniti se od samcata Napoleona III. Gdje lakomi škrti Englez troši novčić, tu bi svatko drugi na njegovu mjestu trošio zlatnik. Englez zna, da se Napoleon III. niti boji njegove saborske i no-

vinarske vike, ni piskaranja stranaka, ni urote, Englez se je o bezuspjehu svih tih sredstva već davno obsvjedočio. — Englez danas izpovijeda slabodoumna načela, proti kojim je do Napoleona III. svom snagom vojevao; brani neposredovanje u Italiji, za koje je dosada vazda najprvi bio; on tako bude raditi i u Španjolskoj i svagdje, gdje se Napoleonu III. sviđi.

Lahko bijaše s Napoleonom I.! Stricu bijaše lumbarda sve, sinovcu je lumbarda najzadnje; stric bijaše u svem, osim u bitki, naprama svojim drugovom i »bratom« kao diete medju starci, sinovac je starac i u bitki i u svem drugom; stric se učio u tamnici, kako bi bio imao carevati, sinovac se u onoj školi naučio, kako mu treba carevati u buduću; stric, radio što mu drago, vazda bijaše smatran za uzrok rata, za nahrupitelja, sinovac okolnosti tako uredjuje, da se vazda samo kao brani; stric ne predviđa iz daljega nijedan čin, te se oko svakoga ih morao posebice boriti, sinovac je čine i događaje bi reći na svoj prst nanizao, pa ih po redu već gotove samo skida i Europi narivava, bez da ih ona može zabaciti. S toga stric polag sve obsjene veličanstva postaja dan na dan to slabiji, a sinovac je polag obsjene neznatnosti od dana do dana sve to jači. Vidismo, da je tromuž diplomacije, car Nikola, po Napoleonovoj diplomaciji, dok se u njoj ne zadavi, cavljao što no rieč kao piple po kućinah! a kada na svietlo dojde osnutak napršeni proti Napoleonu III., bude se vidjeti, da s onim pletivom bijaše kako i s paučinom, u koju se sršan uvali. Muža, koji je u uzi proučio Tacita, koji je od nevolje plakao, koji zna što će reći siromahu i progonjenu biti, k tomu koji se zove Napoleon, a stoji na čelu četrdeset miliuna Franceza, takova muža najbolje je čuvati se svakomu, komu sreća ali pamet ne posluži, da ga ima za prijatelja.

Dielnike zajednice zovemo sve Europejce osim neposrednih zajedničara. Mi do onih zato držimo više negoli do ovih, jer je i Napoleonu I. svatko nahudio više negoli zajedničari, koji su ga, kao rekosmo, već mrtva samo zakopali.

Napoleon I. imadijaše ružnu slaboću, što li ono bijaše, da je odviš radio za svoju slavu neposrednu, pa za korist svojih rodjaka i osebnih prijatelja: on obrtpa sva prijestolja i sva visoka dostojanstva samimi svojim ljudi. To ponašanje nije se ni Francezom uha primalo, a kod nefranceza ono učini Napoleona tudjincem, sebičnjakom, nasilnikom, i poglavito s toga ne mogaše Napoleon I. kod nijednoga naroda pravu ljubav steći. Napoleon III. toj se slaboći tako uklonio, da je i naravu

čovječju prekoračio: iz svoje razgranane rodbine on ne ima osim princa Napoleona nikoga ni za udvoricu a kamo li za što više, pa ne ima Franceza, vršnjaka princu Napoleonu, koji bi ovoga muža navidio poradi stričeve milosti; a protivno, poznani najžešći republikanci i t. d. dobivaju polag osebne zasluge najodličnija dostojanstva u Francezkoj. Vidimo kako radi Napoleon III. s Rumunji i s Talijani, pa znamo kako ga oni jedni i drugi gledaju.

Napoleon I. smatra i najznamenitije narode, Španjolce, Talijane, Poljake, za torove blaga, s kojim mislijaše da on može raditi što i kako mu je drago; Napoleon III. zauze se i za Rumunje, za narod dosada u svakom pogledu najzadnji i najneznatniji, on se zauze i za njih onom ozbiljnošću, koja se kod vladara naprama tuđemu narodu još nije drugdje pokazala. Stric imadijaše samo grablje, sinovac ima i vile.

Napoleon I. bijaše naprasit, on htjede sve narode pod svoj klobuk spraviti, on htjede svom silom da se svi narodi prilagode njegovu zakonu, njegovoj žandarmeriji, njegovoj građanskoj ženitbi i t. d. bez kraja i konca. Između svih načela to je za vladara najpogibeljnije, — čovjek mrzi i na dobro, koje mu drugi silom narivava. Napoleon III. vlada se i u tom pogledu sasvim drugačije, on se drži načela, koje su Hrvati poslovicom učinili: »Samo majka zna povijat čedo«, on se izdaje za učenika, pa itako ostaje učiteljem.

Za Napoleona I. bijaše u Europi povlašćenih stališa, bijaše jevtinoća živeža, bijaše blagostanje uobće veliko. Bilo pravo, bilo krivo, Napoleon je I. sve to što ukinuo, što umalio, što ljuto ranio, te ustajuć proti njemu, svatko se mogaše nadati, da bude štogod si obraniti, ali natrag dobiti, ali osigurati. Danas je i u svem tom sasvim drugo stanje Europe.

To su poglavita obćenitih gledišta, s kojih treba razsudjivati uspjeh današnjih zajednice. U pojedine narode, osim Talijana i Niemaca, ne upušćamo se, ova bo dva naroda bijahu najljući neprijatelji Napoleona I., a uzrok onomu neprijateljstvu odkazasmo.

Talijani znadu, da zajednica Napoleonu i Francezom samo napija, a da Talijanom čašu pruža. Niemci znadu, da bi oni opet postali guvnom zajedničara i njihova protivnika. Talijani i Niemci jadikuju, da im zajedničari, na smrtnoj postelji Napoleona I. svečano učinjena obećanja, nisu izpunili; Talijani i Niemci vele, da se zajedničari njihovoj najtoplijoj želji, narodnomu jedinstvu, sa svom snagom opiru, a obadva naroda pripravna su sve žrtvovati za uživoćenje ove svoje, kako ju zovu, svete težnje.

Polag svêga, što rekosmo, čini se, da je Napoleon III. isto tako jak izvan Francêzke kako i u Francezkoj; da je isto tako pogibeljno vabiti ga i vani čekati, kako i tražiti ga; i zato da je najbolje ne dati mu priliku, da makar gdje i makar u koga zagriža.

»Indocti discant, ament meminisse periti!«

U OČI PREUREDJENJA EUROPE

Velika se istina kaže kada se veli, da vladari gospoduju narodom, a da korist gospoduje vladarom. Jer vladari, bili kakovi mu drago, dok imaju vlast dotle imaju i poslušnost, a hotice čovjek ne može raditi drugo nego ono, što zbilja jest dobro, koristno, ili što se njemu čini dobrim, korisnim. Nu još je veća istina, kada se kaže, da *p o t r e b a* gospoduje i istoj koristi. U istinu, čovjek će više učiniti za odbiti od sebe kakovo zlo, negoli za pribaviti si kakovo dobro: bez ovoga ili onoga dobra moći je kako tako biti, a nijedno zlo ne da se trpiti. U toj borbi stoji sav život narodâ. Ta je borba time žešća, čime je više koristi i potreba, i čime se lakše jedne s drugimi zamjenjivaju.

Mi živemo to doba. Europa je danas u takovu stanju, u kakovu niti je dosada bila, niti će, sva je prilika, nakon dovršene današnje borbe već ikada biti. Množina koristi i potreba, veličina razboja, to je čime se naše vrijeme razlučuje od prošlosti i od budućnosti. Koristi i potrebe duševne, tjelesne, narodne, državne, — nikada se ne zna, kojih je više, koje li su veće!

Da se borba lahko ne dovrši, borioci smatraju dobitak supornikâ svojim izgubitkom, i povratno; da borba bude što žešća, borioci se ne drže mjere ni u dobru ni u zlu; da borba bude podpuna, u njoj smo svi, i oni koji ne bi htjeli.

Tu se radi, da se sili sve pokloni; ovdje, da se sila podloži pravu. Tu, da se sva postavnost ukine; ovdje, da ona nadomjesti sva umna načela. Tu, jedan ima više nego milioni drugih duša, i još mu nije dosta; ovdje, milioni duša ne imaju čime okružiti se, i boje se, da će im sutra još gore biti. Tu, malica odlučnije stanje miliona duša, i hoće joj se još više; ovdje, milioni duša nisu nego zakupnici svojega bića, i strah ih je, da će i to izgubiti: Strah i nada, to su biljege, kojima se najlakše i najistinitije dade današnje stanje Europe označiti.

Da nam ne kažu naši čitatelji: toga bijaše i dosada! Bijaše toga, ali ne bijaše to. O stvarih ove struke evo što nam dodade najstarija dav-

nina: Titan bijaše stariji, Saturn mlađji sin neba. Dakle, proti otcu, proti krvi, ne ima prigovora. Titan ustupi gospodstvo bratu si pod uvjêtom, da ga ovaj, u svoje vrieme, predade njegovim sinovom, a da Saturn svoje sinove, dok ih se koji rodi, proždre. To je, po davnini, najstariji ugovor, i to medju dva rođena brata, o gospodstvu, ugovor, kojim se jedna stranka, za volju gospodstva, obvežuje na tako hudobne čine. Saturn izpunjava tu svoju dužnost. Nego, pokrade mu se, bez njegove krivnje, sin Jupiter. Kada to dozna Titan, on propušća i krivca, Junu, i takmaca, Jupitra, pak udara na nedužna brata si Saturna. Jupiter obrani svojega oca proti stricu i stričevićem; ali nut, Saturn navidi svojemu sinu, mrzi ga, ter Jupiter bude primoran protjerati ga s prijestolja. Eto dakle što radi brat proti bratu, otac proti sinu, sin proti otcu, poradi gospodstva. To pojavljenje od Titana i Saturna nije se nikad prekinulo; nego, do u naše doba, ono nije bilo obuzelo cijelu Europu.

Bez dvojbe, da bi ljudi poznavali naravu stvari, da bi znali posljedice svojih čina, da pravo ne bi po svojoj koristi mjerili, jednom riečju, da bi bilo više prosvjetljenja, doista manje bi bilo zala, pod kojima čovječanstvo pogiba. A da se bude milionski diel posla i troška, što je učinjen za ljude otupit i zavadit, upotrebio za ljude podučit i pobratit, doista više bi bilo prosvjetljenja, ljudi bi se smatrali braćom, narodi preliepom zadrugom.

Ali, kao da je sudjeno drugačije: gospodstvo uzdrža kroz vjekove svoju, kako vidimo, mitologičnu čud, koja izgubi mitologičnu naravu, te postade istinom poviēsti i života. Toliko udaraca, toliko nesreća, toliko opomena, to sve ostade bez uspjeha.

Još na početku ovoga vieka razvi narod francezki zastavu prava i predade ju Napoleonu I. Kamo god se ta zastava i njezin zastavnik pokazase, za njimi slijedijase sloboda i sreća, za njimi nicahu prava naroda. Pa itako, upravo sami narodi ne poznadoše onu zastavu ni njezina zastavnika: narodi se i tada zanesošē na sladke rieči, na obećivanja, na prisege, a ne na čine, na život, na očito i sigurno jemstvo svoje srećne budućnosti. Narodi su i to svoje laskoumlje pregorko platili. Jer dok živalj, a ne junačtvo, ne pravo, ne znanje neprijateljâ, dok nesreća i nevjera drugovâ sruši onu zastavu i zastavnika, po narode bude nastavljena starinska brazda, ter oni isti, kojim sva Europa bijaše pretiesna, kojih obstanak toliko puta bijaše u šakah Napoleonovih, oni isti unesrećišē svojega dobročinitelja, kako i koliko znadoše i mogoše. Dok nēstade straha od Napoleona, o svoj Europi obistini se izreka Rousseauova o poljačkom plemstvu, kralju, i ostalih državljanih: u Europi,

vladari postadoše sve, vlade ništa, narodi manje nego ništa. I vladari su, za one svoje griehе, priličnu pokoru učinili.

Svako stanje, koje se poduglje uzdrži, udara duhu narodâ, javnomu mnienju stanovitu biljegu, koja se ne da lahko izbrisati. Kada se izgubi gospodstvo, ne gubi se i želja za gospodstvom. Najlakše se vjeruje, da će se opet povratit ono dobro, koje nekada bijaše. Najčvršće nas se drže nazori i načela naše mladosti, osobito ako smo u njih ostarili, i ako nam je uz nje dobro bilo. Toj stalnosti, drugda slaboci, ne mogu se svaki put ni veliki umi otresti. Nedavno jedan Guizot razgledava stanje Europe, i kaže: da se nije rata bojati. Zašto to? Zato, jer Guizot izpitava po redu sve odličnije vladare i vlade Europe, pak nalazi, da nijedan vladar, da nijedna vlada ne želi rat. Dakle, Guizot misli još i danas, da i u naše doba rat stoji od volje, od želje vladarâ i vlada. Ali, nije li se moći zanieti na svečane rieči muževa, koji stoje na čelu miliona duša? Rieči su, bez dvojbe, iskrene; ali one nisu stvari, ter tko se na rieči zanaša, riečmi je i plaćen. Bili muži iskreni i plemeniti koliko ti drago, hoćeš li im vjerovati, ako ih vidiš zdrave i gladne na ledu drhćati, pak ti kažu, da im se ne rači jesti, da im nije studeno? I tu bi ti muži govorili ono što žele, a ne vjeruju ni sami. Rat je u n a r a v i našega društvena i državna življenja, kako i studen u ledu. I ledu se možeš ukloniti, možeš ga raztaliti, možeš zabranit da se ne načini; ali dok je on, i dok si ti na njemu, dotle će ti biti studeno, makar ti i ne htio.

Od vladara i vlada je u svoje vrieme stajalo: ne podrezivati krila pravom narodâ, paziti na posljedice naravske svojih čina i osnova, ne smatrati sebe bićem različnim od narodâ, nego najplemenitijim ravno, ali ujedno itako samo udom narodâ. To se je moglo nekada učiniti. To nije učinjeno.

Onaj čas, kojim se je gospodstvo očutilo van pogibelji, ono zaboravi na sve, samo ne na se. Nad tim postupanjem gospodstva, nad stanjem narodâ, zabilježi Napoleon I. na Sv. Jeleni: »Vladar, koji se zauzmē za stvar narodâ, naći će se na čelu Europe, i moći će pokušati sve što mu se pohtije«. U tih riečih kazano je sve: i da su narodi u nedostojnu stanju, i da je u njih sva snaga, i da se vladari za narode ne zauzimlju, kako bi bilo pravo.

Posljedice toga stanja danas su dozrijale. Narod je francezki opet razvio svoju starinsku zastavu, ter ju je povjerio rukam Napoleona III., koji se je zauzeo za stvar narodâ; zastava je, danas, u ruku na toliko čvršćih, na koliko ih upravlja i veći um, i plemenitije srdce, negoli to bijaše u prvašnjega zastavnika. Već dva puka, ne zna se koji od kojega

neznatniji, koji li nedostojniji, postadoše narodi, ter, ako budu pametni, mogu biti na korist sebi i drugim. Već su najžešći neprijatelji pravâ oslabljeni, nadvladani. Već svi narodi dobiše barem toliko, da mogu dihati i razabirati dobro od zla, slobodu od sužanjstva, prijatelje od neprijatelja. To je sve već dobiveno; što još ostaje, dobiti se ima rješanjem današnjega zamršaja.

Nacrtasmo, kako se daje, da je r a t potreba, kojoj se, običnim tečajem stvari, Europa ne može ukloniti. Ne bi li mu se ugnuli putem međunarodna sastanka, kongresa? Mi tomu niti vidismo, niti vidimo priliku. Drugda, kadno narodi ne imadijahu zagovornika, kadno tužitelji, krivci i sudci bijahu jedno, u ono doba to sredstvo imadijaše snage. Danas, mnogi pozvanik, dolazeć na sastanak, došao bi kao krivac na sud. Zašto je dakle Napoleon III. na tomu toliko jahao i možda još jaše? Mi sudimo da zato, jer je opazio, da se sva Europa mora preurediti, pak je on stao na čelo toga posla; zato, jer je onaj prijedlog najljepši i najsigurniji način skrozirati vlade; zato da on za vremena od sebe odbije sve zle posljedice, koje se iz ovoga stanja moraju izleći; zato da se za vremena zna, s kim je tko, ako se sastanak skupi, ako li se ne skupi, da se javno znadu oni, koji nisu voljni da se s dobra uredi stvar, koja se svakako mora urediti. Oni, koji zabaciše kongres, već platiše tu svoju smionost. I u buduće, ako se poziv ponovi, biti će tako. Protivnici kongresa ne mogu Napoleonu III. više koristiti a sebi škoditi, nego odbijajući njegov poziv.

Pokazasmo, da taj rat, po naravi svojega uzroka, mora biti o b é n i t za svu Europu. Mjestnima promjenama on ne može nego samo razgranati se. Tu obćenitost mi razumijevamo više u pogledu na narode, negoli na zemlje ili dinastije. U ovomu razumku bijaše obćenitih rata i dosada, u onomu, takova rata još nije bilo. Narodi, koji ovim ratom ne dobiju život, ili barem klicu i jemstvo života, mogu se ravno nadati; nu mi, uz posljedice toga rata, za tu nadu ne vidimo valjana razloga. Jer, ako pravo nadjača, teško onomu tko se za rata pokaže neprijateljem njegovim. Taj, ako i ostane u životu, pogažen i lišen snage, mnogo je ako bude mogao životariti; nu on nikako ne će moći sporediti s drugima, koji ojačeni, moći će time lakše napredovati što nē će na svojem putu imati zapreka. Bude li pravo nadvladano, svi narodi padaju u nazadak, tada teško svakomu, a najteže onomu, tko sam bude krivac i svojoj nesreći, i pokaže se nedostojnim boljega stanja, i izgubi pravo na život.

Tu obćenitost rata i njegovih posljedica mi naziramo od nekada u onih riečih Napoleona III., kojimi on, govoreći o ratu krimskom, talijan-

skom, njemačkom, o tih ratih preznamenitih, on ih itako zove »ograničenimi«. Kao da bi rekao, da je to sve samo šala, igra, naprama pravomu ratu, koji stoprvo ima slediti.

Tu obćenitost rata i njegovih posljedica mi naziramo i naziremo takodjer i u onih riečih Napoleona III., kojimi on govori o »krunjenju zgrade«. Državna zgrada Francezke okrunjena je onaj čas, kadno je Napoleon III. stupio na cesarsko priestolje. Ona se zgrada drugačije ne može okruniti. Svi Francezi u jedan glas izpoviedaju, da Francezka danas ima sva dobra, koja odprie nikada nije imala; nu mnogi Francezi dodavaju toj izpoviedi: da Francezka ne ima političku slobodu, i da odtuda dolazi zlo, koje ih u svih onih dobrih tišti. Mi tvrdo vjerujemo, da će se ova druga stranka naskoro posve združiti s onom prvom. Rieč je, da dok je u okolici ijedan tat, dotle u okolici nitko nije siguran, svatko mora bditi i stražiti nad sobom i svojim. Francezka mora i tu pogibelj zatrti. A dok se toj pogibelji na kraj stane, prestaje potreba i stražiti, i vojěvati, i trošiti na stvari nekoristne, političkoj slobodi Francezke otvara se najveličanstvenije polje. Samo okrunjenjem pravna stanja ciele Europe može se i Francezka podpuno urediti. Samo ovom »krunitbom« izpunjuje se poslanstvo Napoleona III.

BEČKI UGOVORI GODINE 1815. I NAPOLEON III.

I.

Zašto se je tu do nedavno toliko govorilo i pisalo o bečkih ugovorih, i zašto je sada to sve zamuknulo? Zato, jer oni ugovori bijahu, a danas nisu, temeljem ne samo međunarodnih odnosa, nego i domaćega javna prava europskih država.

Da ne bude Napoleon III. ni jednomu narodu napose nikakovo dobro učinio, on je, srušiv bečke ugovore, svim narodom Europe učinio veće dobročinstvo negoli ga učiniše svi vladari od Nimroda do danas, budi čovječanstvu, budi pojedinim narodom.

Da stvar, koliko treba, razjasnimo.

Državam prieti pogibelj i od domaćih državljana i od izvanjskih, drugih država. Kako ukloniti, kako svladati te pogibelji? U tomu stoji domaće i izvanjsko državništvo: politika i diplomacija.

Uzmimo najmanje društvo, obitelj; uzmimo najsapetijega gospodara, oca; uzmimo u toj obitelji samo dvoje djece. Nije sigurno, da će to dvoje djece biti jednako u čudi i ponašanju; ako li budu, nije sigurno, da otac ili majka ne bude držati do njih jednoga više nego do drugoga; a skoro je sigurno, da se bude djeci kadšto učiniti, da koji roditeljâ drži više do drugoga djeteta negoli do njega. Pak itako, tu je vez krvi, tu djeca bivaju samo po roditeljih, tu je bezuvjetna dužnost na najtopliju zahvalnost, tu je društvo naravno; ter ne ima čiste ljubavi osim ljubavi roditeljâ. Kad dakle ni tu ne ima za dugo pravoga jedinstva ni zadovoljstva: kako mora da bude u većih društvih, u državah, gdje je više i djece, i roditelja, i obitelji, i različnih srednjih gospodara, i samo jedan glavni gospodar; gdje ne ima veza krvi onako čvrsta, gdje mnogi bivaju samim sobom? Eto domaće nepravilike.

Čovjeku je prirodjen ostan: za uzdržati se, ostan na dobro i koristno, ostan da se s drugimi natječe, da ih dostigne, da ih i prestigne. Svi

su ovi ostani razvijeni prije nego umna narava čovjeka. Ta narava ima upravljati sve one ostane. Dakle, dok um ne razvije svoju snagu, dok se svi ostani njemu ne podlože, dotle nije moguće da čovjek proti čovjeku ne griješi, da se ne prevari u izboru dobra i zla, da ne bude odveć sebičan, da se svojom jakošću, da se dobrom zgodom ne posluži i nepravedno i preko mjere. To sve mora bivati i u najmanjemu društvu. Kako dakle da bude ondje, gdje stoji velikih društva, država, uosebljenih jedinaca? Eto izvanjske neprilike.

Starinom, to će reći u klasično doba, kao što države bijahu slobodne ili despotičke, državne posle razpravljahu svi državljani ili sami vladari.

Svi državljani? Jest, svi državljani, t. j. svi slobodni ljudi bez razlike. Načelo velikoga prevrata francuskoga, načelo, koje izpovijeda, da suverenstvo dolazi od naroda i da su svi ljudi pred zakonom jednaki, to je načelo novica samo za novija vremena; u davnini ono je, u svih slobodnih državah, svagdanja istina života.

Ali klasičnost imadijaše struku — da tako rečemo — ljudi, koji ne bijahu smatrani za ljude. To bijahu sužnji. Ovi po nekoji način bijahu dvovrstni: sužnji naravski i zarobi.

Aristotelovoj politici služi temeljem načelo, koje kaže, da ima ljudi od narave sužanja. Na to se razcvili plemeniti Rousseau i udari na Aristotela, kao da je Aristotel pomiešao pojme, uzroke i učine. Ljudi su, kaže Rousseau, od narave svi jednaki. Nego, tko se rodi, odgoji, žive u sužanjstvu, taj postaje sužnjem, izrodom čovječanstva. Tako dakle čovjek bi postajao, a ne bi se radjao sužnjem; sužanjstvo bi bilo majka, uzrok sužnjem, a ne sužnji sužanjstvu.

Da bude Rousseau poznao slavosrbe, on bi bez dvojbe bio pristao uz Aristotela. U istinu, sužanjstvo ponižuje čovjeka, ubija mu najplemenitije vlastitosti, čini ga skotom. Ali tomu zlu ne može se nikako priučiti narava ljudska. Pravi čovjek podnosi sužanjstvo dok mora; nu dok mu se pruži prilika, on je proti njemu, za slobodu. Trebamo li mi Hrvati dokaz za razliku medju sužnjem i medju čovjekom sužanjske narave? Za imati taj dokaz, pogledajmo makar samo sabor god. 1861.

Svi smo sužnji, svi smo neuki dobru, svi smo neznalice. Pak itako, koja razlika! Na onomu saboru bijaše prostih graničara i drugih seljana, bijaše i slavosrba. I nut, graničari i oni seljani radiše za slobodu, slavosrbi za sužanjstvo. Da zli ljudi druge turkaju u sužanjstvo, to se dade razumjeti kroz neznanstvo, kroz sebičnost, kroz zloću, i t. d. Ali i sama

sebe bacati u sužanjstvo, to je proti naravi ljudskoj, to je u naravi sužanjskoj.

Homer označi naravu sužanjsku kadno reče, da je sužnjem Bog uzeo polovicu uma. Tko promisli, da graničari ne znadu za drugo osim za školu sužanjstva, a da je slavosrbâ prošlo kroz mnoge i velike škole, pa primjeri govore i ponašanje graničara s govori i ponašanjem slavosrba, taj će morati u graničarima priznati muže bistra uma i plemenita srca, a u slavosrbih stvorenja sasvim protivne narave. Ovo je sužanjska pasmina, ono su sužnji. Tu, kako i u svemu drugomu poslovanju, opaziti je, da je Bog uzeo slavosrbom ne polovicu nego, kojemu najmanje, barem devet desetina uma.

Ona sužanjska pasmina bijaše izključena iz svih državnih posala. Da to bijaše u redu, očita je istina; ako li tko sumnja o tomu, može se osvjedočiti kod nas Hrvata. Hrvati, koji još ne znadu, doista čute i budu čutiti, što znaменуje povjeriti čast i sreću naroda u šake ljudi sužanjske pasmine.

A zaroba bijaše jako malo. Jer i ratâ bijaše omalo, i svatko znadijaše što ga čeka ako bude zarobljen, tēr ili vojeva do na smrt, ili se za vremena ugiba, i zarobi, muži ljudske narave, ili se sami ubijahu, ili od duševne boli pomirahu, te riedko da ih je koji imao unuka sužnjem. Daklê ni ovi muži, tudjinci i neprijatelji, ne mogahu biti pripušćeni u dielnike javna prava.

Na taj način, u slobodnih državah, državništvo bijaše prosto i lahko. Jer svi državljani mogahu neposredno razpravljati sva državna pitanja, države bo bijahu omalešne; potreba bijaše malo, sredstva za podmiriti ih dosta, svetost pravâ osebe i obitelji ostade neoskvrnjena. A u despocijah radijahu despoti što, kako i dok mogahu, pak, ako su bili srušeni, ili su novi despoti njihov posao nastavljali, ili su države postajale slobodne.

Diplomacija u ono doba bijaše još lakša. Jer, međunarodni doticaji bijahu oriedki; ratâ, osim medju susjedi ponajviše za osvetu, skoro ne bijaše; slobodne države ne udarahu, jer bijahu svojim zadovoljne; despocije ne udarahu, jer bijahu preslabe i nesigurne; bojna naroda, osim Rimljana, pravo rekuć ne bijaše, drugdje bo se pokaživahu samo pojedini muži, vladari, brzi u rat, ter s njimi umira i vojevanjê. A rimska diplomacija bijaše prilično prosta, i zato nada sve pogibeljna i sigurna. Oni se riedko zavadjivahu s narodom i s vladom ujedno, s celom državom; a kad bi to činili, svakako bi uzrok smutnje i rata bacili na neprijatelje, ter tako stvar izgleda kao da se Rimljani samo brane, ili da

se moraju osvetiti i od budućih nepravica osigurati. Obično postupanje Rimljana bijaše: zavladati narod s vladom ili s vladarom pa slabijemu doći na pomoć. Ako su pomogli vladara, oni su na njemu jahali, za da on jaše na narodu tako dugo, dok ili narod priljubi rimsko gospodstvo, ili dok Rimljani vladara pod kojekakovom izlikom protjeraju ter narod uzmu pod svoju zaštitu, u svoje »družtvo«. Iz ovoga družtva, »socius populi Romani«, nabrzo se je razvilo podpuno podložništvo. Ako li su pomagali narodu, oni su ga odmah primili u ono »družtvo«, pod svoju zaštitu. Tom diplomacijom osvojivahu Rimljani druge narode, a oružjem, ratom Rimljani samo primahu i držahu gospodstvo nad onimi narodima.

II.

Kad se barbari uvališe u Europu, promieniu se i domaće i međunarodno javno pravo.

Dobitnici razdieliše medju se i pučanstvo i zemlje, što ih osvojiše. Ono pučanstvo, u neizmjerljivoj većini, bijaše ljudske, ne sužanjske narave, ter njegov grieh bijaše u tomu, što ono bijaše slabije od svojih dobitnika, barem u onaj čas, kadno bijaše osvojeno. Pak itako, ne samo svladani vojnici, zarobi, nego cijeli narodi bijahu bačeni u podpuno sužanjsvo. Eto jedne, nove domaće neprilike, koja bijaše time veća, što ono zasuznjeno pučanstvo imadijaše cijel um. U tomu stanju, medju sužnjima i gospodari ne može biti mira.

Ni dobitnici ne mogahu medju se biti složni ni zadovoljni. Jer kad su svi jednako vojevali, kad su svi bili u istoj pogibelji, morali bi svi jednako i nadareni biti. Koji načelnik, vladar, može to učiniti, bez da mu se prigovori? Pak, ako bi on to i mogao, i htio, time još ne ima zadovoljstva. Jer svatko diže svoje, a umanjuje drugih zaslugu. Ali, ako su ovaj čas svi zadovoljni, što će biti dok ovaj ili onaj umre, ili ne ima sina, ili ima više sinova, ili proarči svoj diel, ili svoj diel djeci ostavi? Kako dieliti? Odkuda dobiti?

Niži dielnici govorahu vladaru: Ako je tvoj otac bio načelnik naših starijih, tu je dokaz, da je on to mjesto zaslužio, te da su mu oni svu vlast dali. Ali odtuda ne sledi, da i ti, bez naše volje, možeš ili moraš biti našim načelnikom.

Dobro, — odgovara vladar. — Ali, ako su vaši stariji dobili te sužnje i zemlje, tu je dokaz, da su vaši stariji to zaslužili. Ali odtuda ne sledi, da i vi, bez vaše zasluge, možete ili morate držati te sužnje i zemlje.

Dakle, eto nesloge ne samo medju gospodari i sužnji, nego i medju istimi gospodari.

Da u tomu stanju, uz lienost i potrošnost gospodarâ, ne bijaše vječno domaće klanje, ima se pripisati samu strahu, što ga gospodari imadijahu od zasuznjena pučanstva. Jer dok bi se gospodari zavadili, puk bi gledao da dobije polakšica od onoga, uz koga bi pristao. Tim putem moradijaše padati snaga ili vladarâ ili vlastelinstvâ. U prvomu slučaju razvijahu se republike, u drugomu monarkije.

Tako dakle za srednjega vjeka državništvo domaće bijaše time teže, što samo nekoji državljani bijahu u stanovitoj mjeri dielnici javna prava, a protegnuti javno pravo na sve državljane, to i pomisliti bijaše grieh, ludorija.

A diplomacija bijaše još teža. Jer, kako si ti to oteo od onoga, zašto ne bi ja oteo od tebe? Jakost, sila, to bijaše jedini razlog, vodja i jedino valjano sredstvo diplomacije.

Dva su glavna uzroka, s kojih u ono doba ne bijaše vječno klanje medju narodi. Prvi uzrok već nasiekosmo: svatko se je više manje bojao, da će mu domaće pučanstvo ili prebjegnuti k neprijatelju, ili da će za se stati. Neprijatelj bo, za ojačiti se, primamljiva i dava, ter pučanstvo nastoja pokoristiti se zgodom. Ako li se pokaza prava prilika, pučanstvo ju prigrli ter se uosebi, osnova svoju državu.

Drugi uzrok razmjerna mirovanja bijaše ovaj: svaki gospodar imadijaše strah od svakoga gospodara tako, da dok bi koji uspješno zavojevaio, odmah bi se susjedi proti njemu dignuli.

Na tu bi ih slogu nagonilo plašilo, poznano pod imenom *obćenita gospodstva, carstva*. Dok bi se koji vladar znatno pokazao na oružju ili drugim sredstvom, odmah bi se reklo, da on radi sav sviet, sve vladare pod sama sebe spraviti. Dakle, proti njemu.

Tu težnju za obćenitom monarkijom opazi ono doba u Sesostrisu, u Aleksandru Velikomu, u Cezaru, u Karlu Velikomu, u Habsburgu Maksimilijanu I., koji bivši carem htjede se i papom učiniti, u Habsburgu Karlu V., u Bourbonu Ludoviku XIV., i nada sve u Napoleonu I.

U svemu je tomu toliko istine, da je i onaj svaki vladar želio i gledao imati što je moguće manje takmaca i vršnjaka u časti i snagi: da se je više ratâ izleglo pod izlikom, da se nekakova domaća prava obrane od nasilnika, prava o kojih poslije rata nije slobodno ni sanjati, negoli se je ratâ zavrilo pod naslovom, da se prava drugih pogaze; da sreća i uspjeh mnogoga obmame ter se on dade na stvari, o kojih prije

ni sanjao nije; i napokon, da vladajući zamišljaji i okolnosti mnogoga učine veleumom i junakom.

Kako je ta vjera u obćenito gospodstvo uzbijala očite rate, tako je potajne nemire i rate dizala. Jer vladar ikoje snage razmišlja, ne bi li on bio taj izabranik, koji bi si sve druge vladare podložio. Kako? Onaku kako se daje, počev od susjeda.

U tomu burkanju i petljanju moradijahu vladari povlašćenim staležem sad popušćat, sad otimat, kako bi kad bilo probitačnije po vladare. Eto najveće nesigurnosti.

Ali vladari se nabrzo osvjedočiše, da ne valja tako popušćati. Jer popuščanjem protivnici se ojačuju, pak u svoje vrijeme nije moguće ugnati ih u red. U tomu osvjedočenju vladari moradoše tražiti pomoć u narodih. Tako namičuć narodom ukroćivahu povlašćene staleže, koji, za ugnuti se još većoj nesreći, moradijahu vladarom popušćati.

Tim načinom, sve domaće javno pravo stegnu se više manje na same vladare, ter u ono doba govoriti o javnu pravu nije drugo nego govoriti ob odnošaju povlašćenih staleža naprama vladaru. Ostalo pučanstvo, narod, imadijaše samo povlastica. Tako rastijaše domaća snaga vladarâ, snaga koja postaja neomedjašenom. Jer dok pučanstvom držiš na uzdi povlašćene staleže, i dok pučanstvo držiš na uzdi kroz povlašćene staleže, ti si, u istinu, u tvojoj državi svamogućan.

Dakle, ako ti se vani pokaže prilika, prigrlji ju, ojači se; drugačije miruj. A na svaki način čuvaj, što imaš. I buduć je kod kuće tvoje pravo najjače samo zato, jer si ti u državi najjači, naravska je stvar, da se tom istom mjerom mora mjeriti i međunarodno pravo. Dakle, slabiji Drugačije, naprama vašim državlja- vladaru, klanjaj se jačemu vladaru nom, vi ste jednaki, braća, nitko bo vam u vaših državah nije jednak, vi ste nad svimi vašimi državljanima.

Najprvi i najznamenitiji čin ciele europejske diplomacije, mir vest-falski, posveti ova dva načela: načelo domaćega državljanstva i javna prava, koje kaže, da su vladari vlasnici svojih zemalja i narodâ isto tako kako i kapâ svojih; načelo međunarodna prava, koje kaže, da jači ima i pravo jače.

Da bi ja svaki put bio najjači i proti domaćim i proti izvanjskim neprijateljem, nikad u bolje. Ali što ako sam ja slabiji kod kuće, ili vani, ili svagdje? Može li i mene jači stezati, kako mu se sviđi? Kako osigurati se proti domaćim nemirnjakom, koji bi htjeli moje mjesto zauzeti? Kako stati na put onim, koji bi htjeli dobiti obćenito gospod-

stvo, t. j. ako bi oni bili tko drugi, samo ne ja? I jer se rat svakako može okrenuti, jer se iz njega svašto može izleći: kako da mu se na put stane, kako da se zaprieči, naravski ako bi ga vodio tko drugi, samo ne ja?

Svaki vladar bijaše onaj ja.

III.

Kadno Englezi odsiekoše glave kraljici Mariji i kralju Karlu Stuartom, ter protjeraše s prijestolja Stuarta Jakova II., svi se vladari ustrašišu. Jer tu je pokazano, da i vladari, kako i drugi svatko, poginu, umru, ako im se glave odrežu; da vladari mogu poginuti ne samo na razboju od izvanjskoga neprijatelja, nego i od ruke svojih »podložnika«; i da se oni »podložnici« znadu učiniti sudcem i ovršiteljem vladarâ, koji ih smatraju svojim vlastništvom.

Ali onaj strah vladarâ još ne bijaše zdvojenje. Jer, proti Stuartom bijahu poglavito staleži povlašćeni; Stuarti propadoše skoro samo poradi fanatizma zakona vjere; Englezka i njezini dogodjaji, uz slabo obćenje, bijahu kao na kraju svieta, ter ostala Europa jako malo o njih znadijaše. Dakle, ako tvoji povlašćeni staleži nisu prejaki, ako znaš u stvarih vjere šarati tako, da je za te većina pučanstva, ako ne daš da tvoji »podložnici« doznadu u veliko čud i načela Englezâ: ne boj se, ona ti kuga ne može naškoditi.

Nu evo zdvojenja po vladare. Živo vlastništvo očinskih Bourbona, »podložnici«, narod francezki ustade, pogubi svojega vladara, sruši povlašćene staleže, načini sam zakone, dade iz svoje utrobe i vladara, i državnike, i junake, ter ta načela, taj duh raznese pod svojom zastavom po svoj Europi. Tu ne bijaše šale. Jer, ne plemstvo, ne svećeništvo, nego prosti narod proti obim onim staležem pokaza, da on zna naći vladara i izvan »očinskih« obitelji, vladara, kojemu ne mogu dohrvati oni, koji kažu, da su po milosti božjoj, vladara, koji se i ponosi i ima snagu svamoguću upravo zato, jer se smatra izabranikom i prvim službenikom naroda.

Što bude od vladarâ »po milosti božjoj«, ako taj francezki duh obuzme i druge narode? Tomu se moradijaše na put stati.

S toga, dok nesreća i nevjera nadvladaše Napoleona I., dok se barbari uvališe u Francezku, na 30. svibnja 1814. bude načinjena vrsta ugovora. Velimo vrsta ugovora, jer njime bijaše samo Englezka podmi-

rena, ona bo uze što htjede, i obreče svoju pomoć u sva bezzakonja, svojim saveznikom, a ovi proglasiše, da će se u Beču sastati za preurediti Europu.

Taj bečki sastanak bude otvoren na 3. listopada 1814. i zaključen na 9. lipnja 1815.

Poslije boja, svi junaci. Ti junaci bijahu nada sve tri kukavice: Rusija, Prajska i Austrija. Francezka bijaše odsudjenik. Englezka, koja je svemu uzrok, koja je plaćala i uzdržavala vojsku ciele urote, svih izdajica proti Napoleonu, koja je izplatila Rusiji vriednost sažgane Moskve, Englezka bijaše u bečkom sastanku samo svjedokom bezzakonjâ, naravski pod uvjetom, da se satare Francezka i duh francêzki, pa dobili drugi što im drago. Ostale države ne mogahu nego prosjačiti milost »velikih vlasti«, t. j. onih triju junaka.

Dok bijaše Napoleon na Elbi, one junačine ne usudiše se roge pokazati, nego i ponašahu se krotko, i sami med, pravicu, zakonitost govorahu i pisahu. Sve države, koje bijahu u onaj rat upletene, budu, po nekoji način, pozvane u sastanak. Portugalska, Španjolska, Piemont i Švedska budu i pripušćene u sastanak.

Nego itako, kraj svega licumjerstva, junačine se prerano izdadoše. Kralju Saksonije bude oteta sva kraljevina, sva, i stopa. Grieh onoga kralja bijaše sav u tomu, što nije, kako ostali, prekršio vjeru, koju je zadao Napoleonu. Ta odsuda bijaše kralju odpravljena u Požun na podpis. Ali u to uteče Napoleon s Elbe, kralj ne htjede podpisati, ter junačine, ustrašeni, pripustiše Saksoncu prnjak kraljevine, što ga i danas drži.

Ali Napoleon bude posve satrven. Time izgubiše junačine sav strah. Tada se pokaza, što razumievaju despocije pod pravom i zakonitošću. Izuzev Tursku, sva kopna Europa nije drugo nego plien, vlasništvo Rusije, Prajske i Austrije, da što, pod zaštitom Englezke. Dakle trgajte i komadajte narode i zemlje, kako vam je pogodno. Republika holandezka bude, kao jabuka, darovana dinastiji englezkoj, genovezka piemontezkoj, mletačka, ter hrvatske: dubrovačka, poljička i po nekoji način kotorska, austrijanskoj; samo švajcarska bude sačuvana, jer onakova, kakova bijaše, ona služijaše najvećma despocijam. Jednom riečju Europa, u državnu pogledu, dobi nov zemljovid, svaki narod bijaše što skršen, što raztrgan, što novomu gospodaru darovan.

A Francezka? Ona imadijaše nad sobom vapiti : »Ecce homo!«

To učiniše bečki ugovori u stvari. A za poznati duh onih ugovora, dosta nam je napomenuti samo ovo:

U glavnu, obćenitu ugovoru stoji medju ostalimi ovo:

Članak XXIV. točka 1. »Prajsko će Veličanstvo imati kneževinu Siegen, s kotari Burbah i Najkirhen izuzev diel sa 12.000 stanovnika, koji će spadati pod vojvodu i kneza nasavskoga.

Čl. XXVII. Njegovo prajsko Veličanstvo ustupljuje Hanoveru — točka 4. — — duša 22.000.

Čl. XXVIII. Njegovo Veličanstvo kralj Hanovera obriče ustupiti vojvodi oldenburžkomu »komad zemlje sadržavajući 5.000 duša« itd. itd.

Ne bi čovjek rekao, van da braća diele zadružno blago. Eto živa i kršćena vlastništva, eto što znamenuje u despocijah »moj ili naš narod, moja ili naša zemlja, kraljevina; moji ili naši puci«.

Ali tim razdjeljenjem i preuredjenjem Europe još nije ništa stalna učinjeno. Jer i do bečkoga sastanka bijaše takova razdjeljivanja, istina, u malo, i bijaše takov duh u despocijah. Pa vendar, to se je sve promienilo.

Evo krune bečkih ugovora: na 26. rujna 1815. sklopiše Rusija, Prajska i Austrija »svetu zajednicu«.

To je ugovor u tri članka.

U uvodu toga ugovora stoji, da se rečena tri Veličanstva osvjedočiše podpuno »iz velikih događaja za posljednjih triju godina, i nada sve iz dobročinstva, što ih je božja providnost prosula na države, kojih vlade svu svoju nadu i sve pouzdanje u nju postaviše, da države imaju medjusebno postupanje i odnošaje utemeljiti na uzvišene istine, što nas ih je naučio Bog spasitelj«, ter s toga očituje ona tri Veličanstva: »da sliedećega ugovora nije druga svrha, nego izjaviti pred celim svetom, da ćemo u postupanju našem, budi naprama našim državam budi naprama drugim vladam, držati se zapoviedi samo onoga svetoga zakona vjere, zapoviedi pravice, ljubavi i mira, zapoviedi valjanih ne samo za život navlastan, nego i za odluke vladarâ«, — —

U I. čl. stoji: »Polag rieči Svetoga Pisma, koje naredjuju, da se svi ljudi imaju smatrati kao braća, ugovarajući vladari ostaju sjedinjeni vezom iskrena i nerazrješiva bratimstva, ter će se smatrati kao zemljaci (compatriotes). Oni će se s̃ svagdje i svakom prigodom zajednično pomagati: oni će se naprama svojim podložnikom i vojskam smatrati kao otce obitelji; oni će svoje podložnike i vojske upravljati istim duhom bratimstva, kojim su i sami opojeni, za braniti vjeru, mir i pravicu«.

U II. čl. stoji: »Dakle, jedino načelo obstojeće, budi medju rečenimi vladami budi medju njihovimi podložnici, biti će ono, da se uzvratno pomagaju; da si nepromjenljivom dobrohotnošću izkažuju medjusebnu

ljubav, koja ih ima obuzeti; da se svi skupa ne smatraju nego kao uda jednoga i istoga naroda kršćanskoga, kao što se ni združeni monarke ne smatraju nego kao odabranike Providnosti (*délegués par la Providence*) za vladati tri grane jedne ter iste obitelji, t. j. Austriju, Prajsku i Rusiju, monarki time izpoviedajućí, da narod kršćanski, u koji spadaju oni i njihovi puci, u istinu ne imaju drugoga vladara, suverena, osim — — — Boga, našega božanstvenoga spasitelja Isukrsta»; — — —

U III. čl. stoji: da će sve države, koje svečano izpovjede ova sveta načela, preveselo biti primljene u ovu »svetu zajednicu«.

Iz našega prievoda, koji pazi samo na bitan sadržaj, biti će čitatelja opazilo, da je »sveta zajednica« posao ruskoga cara Alexandra I. U istinu, učiniti one grijehote i strahote, koje su učinjene bečkimi ugovori, ter zavjetovati se na uzdržavanje tih grijehota i strahota, i to sve smatrati »uzvišenimi istinama Boga spasitelja, zapoviedmi pravice, ljubavi«, tu sablazan može učiniti sam Bizantinac.

Tu vidimo, što znaменуje despocijam naslov »po milosti božjoj«. Despoti se smatraju božjimi odabranici, a kao takovi, očita je stvar, oni imaju račun davati samo Bogu. A u istini stvar stoji tako, da smo se svi po milosti božjoj rodili ljudi, i da po njoj živimo; nu društvena odlikovanja, dostojanstva, gospodina ne ima po milosti božjoj, kako n. p. ni prosjaka po nemilosti božjoj. Društvene odnošaje uvadja pravno samo društvo, ter tko se hrani kruhom naroda, ima narodu račune davati.

Tu vidimo takodjer, što znaменуje despocijam »očinska vlada«. Aristotel zabilježi, da je u svakoj obitelji monarkična vlada. Obitelj sačinjavahu: muž, žena mu, sužanj, ili namjesto njega vol, i kuća. Ako bijaše djece, i ona se razumievahu pod imenom obitelji. Buduć muž sastavlja i uzdržava obitelj, naravska je stvar, da joj on bijaše po nekoji način stvoriteljem, vlasnikom. U srednjem vieku scienijahu vladari, da će oni najlakše vladati, ako uvedu to načelo, t. j. da su države obitelji, državljani djeca, oni otcí obitelji. Ali svako dietē vidi razliku i bezzakonje: otac obitelji vazda je stariji od svoje djece; obitelj je postala i drži se samo po otcu; otca na obitelj, na svoj stvor, veže naravska, najčistija ljubav, a obitelj na otca veže najtoplija zahvalnost; sin obitelji postaje otcem obitelji; smrću otca prelazi otčevina na sinove, djecu. Sve mu je tomu protivno u državah. Danas su i u obiteljih drugi pravni odnošaji negoli bijahu za Aristotela.

Tu vidimo takodjer, da je u despocijah vladar i vlada jedno i isto: dva imena davaju se jednomu čeljadetu.

Ostali sadržaj »svete zajednice«, ne marimo razjašnjivati.

»Sveta je zajednica« samo drugi diel, jemstvo, posvećenje bečkih ugovora.

Suvišno je napominjati, da u »svetu zajednicu« stupiše i Bourboni francezki, i svi vladari »očinskih« načela.

IV.

Po tomu nacrtu da stegnemo bečke ugovore u nekoliko načela. Ta su načela: osigurati domaći mir država, t. j. za uzdržati i obraniti vladare proti njihovim državljanom, proglašuju se sliedeći članci vjerē, ili dogme: vladari su namjestnici Boga, poslani da ravnaju narode; narodi su samo djeca svojih otaca, vladara; vladari imaju neomedjašenu vlast na narode tako, da mogu raditi što hoće, samo ništa za prosvjetljenje, za slobodu, za sreću, za napredak narodâ. Ako se one dogme ne bi primile narodâ, ter bi narodi bili jači od svojih vladara, ili ako bi vladari gazili sami dogme, tada ostali vladari imaju pomagati svoju braću proti njihovim narodom, ili ukrotiti vladare nevjerne dogmam.

A za osigurati izvanjski mir medju državami, evo dogmâ: u Europi su tri zakupnika Englezke: Rusija, Praiska i Austrija: ova tri zakupnika mogu raditi što hoće; ostali vladari Europe nisu nego samo kaporali ili providnici Rusije, Praiske i Austrije.

Za izvršivati i braniti sve ove dogme, stoje složno Rusija, Praiska i Austrija sa svom svojom snagom, uz novčanu pomoć Englezkē.

Tri sjeverne despocije mogahu veselo prigrliti to prem nizko stanje naprama Englezkoj. Jer za francezkih rata njihova ništetnost pokaza se odviš jasno, prem imadijahu ljubav svojih naroda. A čemu se mogahu nadati poslije onih rata, kadno ne samo ne izpuniše najsvečanija obećanja štono ih narodom davahu, nego još pooštriše svoje tlačenje?

Ostali vladari, hoćeš, ne ćeš, moradijahu se živinskoj sili pokloniti.

Englezka ne samo radostno pristade na tu urotu proti narodom, nego to je sve upravo njezino djelo. Jer dok su narodi Europe sužnji, glupi, siromašni, Englezka može ne samo bez svakoga takmaca europejskoga po svietu trgovati, nego ona može i ono malo bogatstva, što ga Europa daje, za se samu šišati.

Da nismo krivo razumjeli bečke ugovore? Možda oni ne bijahu urota proti narodom?

Čine i rieči onih ugovora prikazasmo; za to nam se ne može prigovoriti. A za njihov duh ne ima pravoga sudca, osim poviesti. A što kaže poviest?

Napoleon je I. na desetke njemačkih državica ukinuo, ter time narod k jedinstvu primaknuo. Niemci su od onoga Napoleona najveću slobodu, najveću sreću primili. Dakle Niemcem bijaše pretežno priučiti se »očinskim vladam« i dogmam bečkih ugovora. Ali dok Niemci zube pokazaše, eto g. 1820. njemačkih vladara u Karlsbadu, za dogovoriti se, kako treba Niemce ukrotiti, kako sveučilišta primorati da uče one dogme, kako štampu stegnuti, za da narodu ne otkriva rane sužanjstva i nesreće. Tu bijaše davljenja, da mu se klanjaju vremena Kaligule i Nerona.

Iste godinē ustadoše Piemontezi za dobiti ustav. Narod nadvlada. I nut, eto »velevlasti« u Tropavi na sastanku, kongresu, i odlučuju, da Austrija ima satrti one buntovnike, ter kralja obraniti. Tu zapovied izvrši Austrija po pravu svoju: daveć, koljuć svakoga, od koga bijaše jača.

Iste godine dade kralj napuljski svojoj državi ustav. Ali nut, eto god. 1821. »velevlasti« u Ljubljani na kongresu, ter odredjuju, da Austrija ima kralja napuljskoga osloboditi od te sablazni, od ustava. Tko brži, tko li srećniji od Austrije, gdje se radi proti slobodi i napredku?

Tu vidimo, da su bečki ugovori zbilja zabranili vladarom sve što smjera na sreću narodâ, na uvođenje zakonita stanja. Jer, dao Napuljac onaj ustav iskreno, ne dao, to je stalno, da bi ga on bio radje držao nêgo prijestolje izgubio. A držat ustav, ili prijestolje izgubiti, on bi bio morao, da ga ne budu »braća«, »velevlasti« obranile.

Godine 1822. hoće Španjolci da ne budu djecom »očinskoga« Veličanstva. Kralj je slabiji, ne pomaže mu milost božja. Ali nut, eto u Veroni u kongresu »velevlasti«, ter odredjuju, da francezki Bourbon ide braniti svojega španjolskoga »brata«. Francēz izvrši tu zapovied. Španjolci budu ukroćeni, »očinsko« Veličanstvo obćuvano.

Dosta; gdje je god narod svojakao svoja prava ter vladar bijaše slab ili pravedan, tu nadojdoše bečki ugovaratelji i satrše narod. Od god. 1815. do 1848., izuzev poljački, ni jedan ustanak naroda nije svladan snagom domaćega vladara. — Kroz ono vrijeme nije ni jedan narod dobio pravu, sigurnu polakšicu, a kamo li svoje pravo. Ako se je štogod popušćalo, to je radjeno od potrebe, u tvrdoj odluci, da se prvom prilikom otme. Sve promjene, prividno znamenite, učinjene su na pravu korist samo koje »velevlasti«, a doista ni jedna nije učinjena na štetu kojega ugovaratelja bečkoga. Ludovik Filip pušćen je samo zato na prijestolje Francēzke, jer su »velevlasti« znale, da je to još veća hrdja, veći otrovnjak od Karla X. I doista, on je »komunizmom« i »socializmom« raz-

trovao Franceze tako, da oni god. 1848. služijahu za porugu Europi, ter bijaše treba jednoga Napoleona III. za povratiti Francezom pravo mjesto kod narodâ.

Kad poznamo naravu bečkih ugovora, lahko nam je uvidjeti, gdje i kako ih je srušio Napoleon III.

Ti su ugovori pokopani krimskim ratom. Ne kao da se je onim ratom razvrgla »sveta zajednica«. Jer ona zajednica nije prestala, i ne bude prestati van s onimi despocijama. One tri »velevlasti« složne su i danas proti narodom, proti slobodi, za svoju korist; one bi danas u Parizu ponovile svečano »svetu zajednicu«. Ali preslabi su, ne da im se danas u Pariz. Nego su oni ugovori zakopani time, što se je uzbila »velevlast« Rusija, i to za korist naroda rumunjskoga. Ovaj bo narod dobi ne samo ujemčena prava, nego i vlast da svoje dvie državice ili vlade složi u jednu, i da si sam izabere vladara koga hoće. To je pojavljenje: da sâm narod kroji svoju domovinu, da on izabire vladara ne iz koje »očinske«, »po milosti božjoj« obitelji, da mu ga nametnu, neposredno ili posredno, kako Belgiji ili Grčkoj, »velevlasti«.

Što u Rumunjskoj, dogodilo se je, u stvari, i u Taliji, i u Grčkoj, i opet u Rumunjskoj, i u Španjolskoj. Narod hoće svoja prava, hoće da bude jedan, hoće da promieni vladara. Vladar je slabiji, pa bježi, ostavlja prijestolje i Parmezanac, i Modenac, i Toskanac, i Napuljac, i Oto Vitelsbah, i Couza, i Isabela Španjolska Bourbonka. Ali nut, ne ima »velevlasti« ni kongresâ, za da ih povrate na prijestolja, ne ima bečkih ugovora, proti pravu narodâ ne će da pomogne »milost božja«. Koja razlika medju sada i nekada!

Na razvalini bečkih ugovora, kakova je načela javna prava razvio Napoleon III.? Na to pitanje skoro ne treba odgovora. Jer ta načela jasno glédamo u životu i u njihovoj naravi, ter ne marimo drugo nego samo vidjeti, pripoznati ih.

U svojih domaćih poslih svaka je država neodvisna i samostalna, nego je ujedno omedjašena svojom vlastitom snagom. Vladari niti se mare koga izvana bojati, ako su složni sa svojimi narodi, niti se mogu izvanjskoj pomoći nadati, ako se posvade sa svojimi narodi. Narodi, ako hoće, stoje naprama svojim vladarom samo kao naprama jedincem ljudem. Ako vladari skladaju s narodi, je li moguće, da države ne budu presrećne? Ako li su vladari protivni narodom, tko može sumnjati, u kojoj je toj stranki pravo, snaga i uspjeh? Ako dakle narodi trpe više negoli bi morali, ili ako vladari gube prijestolja, neka jedni i drugi svoju nesreću pripišu samim sebi. Uz to presveto načelo, nije moguće da svaki

narod, samo ako hoće, nabrzo ne dobije slobodu i svoj udes u svoje šake, nije moguće da se nevriedan vladar dugo uzdrži.

Da je to načelo dobro, spasonosno po narode, ne treba razlagati. Ali kakovo je po vladare? Ono je krvolokom smrt, a vriednim vladarom kruna najljepša i najsigurnija. Svako protjerano Bourbonče i Habsburžče može se sutra vratiti na svoje nekadanje prijestolje; ali tudje bajunete niti ga smidu na prijestolje voditi, ni na prijestolju braniti. Samo nekadanji njihovi narodi mogu ih, ako hoće, povratit i branit; ako li narodi ne će, ne ima im lieka ni nade. Da budu to načelo za vremena znala i držala ona Bourbončad i Habsburžčad, ona bi i danas na svojih prijestoljih sjedjela. Jer, zašto je kralj napuljski svojevoljno radio, ter onim, koji svjetovahu neka dade ustav, odgovarao: »Ja ću radje biti austrijski desetnik, nego kralj ustavan«? Zato, jer se je nadao, da će ga, po navadi, Austrija uzdržati proti narodu.

Dok je na taj način domaće javno pravo riešeno voljom »naroda«, medjunarodno javno pravo gubi prēmno od svoje dosadanje znamenitosti. Mi predpolagamo, da narodi hoće da se sami svojimi zakoni vladaju, ter niti žalimo niti motrimo one, koji hoće da budu djeca. Sada narod, koji slobodno razpravlja i ustanovljuje svoje domaće i izvanjske odnošaje i posle, znati će i htjeti će ugibati se svim petljanijam i zamršajem; ako li se štogod zamrsi, on će to u stotini slučaja barem devedeset i devet puta s dobra razmrsiti. Takav narod, sviestan svojega prava, dobiva proti neprijatelju neizmjernu snagu, ter ga time i razoružava. — Ako li neprijatelj navali, onaj narod ima za drugove sve susjede, sve pravedne narode. I ovim ho od nasilnika ista pogibelj prieti. Nije moguće da se dva naroda posvade tako, da se bez rata ne mogu razkrstiti. Takove zavadnje do danas nije bilo. Jer rate zapaljuju oni, koji ne prolivaju svoju krv, a narodi, koji niti znadu niti mogu uzbiti njihove petljanije, vojuju proti volji, nego od potrebe koju su im nekoliko čovjeka stvorila. Dok namjесто onih nekoliko ljudi stupe cieli narodi, odmah nestaje petljanija.

To su načela i jemstva proti domaćim i izvanjskim nasilnikom, proti domaćim i izvanjskim ratom. Španjolska se mieša već drugu godinu; kako si prostre, onako će spavati — to je njezin posao; neka se mieša, ako hoće, i dalje, u nju se nitko ne upliće, pa i ne bude se uplesti za Napoleona III., nu neka ni ona ne dira u druge narode.

Čemu se imaju od tih načela nadati narodi, koje tudjinci još drže zaslužjene? Onomu se imaju nadati, što zasluže. Ako budu za se radili ter dokazali, da žele i vriede svoji biti, oni će dobiti slobodu; ako li

budu radili tomu protivno, oni će dokazati, da nisu za drugo nego za ono što jesu, pa će im i pravo biti, da propadnu. Da se zaslužnjeni narodi oslobode, to pita prava korist, to je prieka potreba svih slobodnih naroda. Jer tim oslobodjenjem ojačani su oni narodi, a oslabljeni krvoloci, neprijatelji njihovi. Ali ako koji narod hoće da bude tuđim orudjem, naravska je stvar, da će slobodni narodi gledati da sataru to orudje.

U kratko: srušiv bečke ugovore Napoleon III. oslobodi mnoge narode, slobodnim i oslobodjenim narodom osigura slobodu, a narodom zaslužnjenim pruži priliku da se oslobode.

Bez dvojbe, što su vjekovi pokvarili i raztrovali, to ne može dan ni godina popraviti ni izliečiti. Trebati će vremena, dok se narodi posve osvieste i razaberu svoju sreću od svoje nesreće, dok opaze, da oni nisu djeca svoje djece, dok se osvjedoče, da je s njimi Bog, pravo i uspjeh. Ali sjeme slobode i dostojanstva narodâ već se pokaza u mnogih zemljah preplodnim i blagoslovljenim. Kod nas je usijano, i već niče. Njeguimo ga dakle i branimo, za da ga krv nečista ne satara, nego da se plodom njegovim okriepe barem djeca naša.

POJEDINAC I DRŽAVA

U svakoj je državi jedinaca, obitelji, občina, i drugih, većih ili manjih uda. Sva ova pojedina sjedinjenja stoje pod jednom skupnom, najvišom oblašću. To će reći, da je svaka država vrsta saveza, združenja, da je federacija.

Ako svakomu onomu jedincu, ako svakoj onoj obitelji, ako svakoj onoj obćini i t. d., ako svakomu zglobu državna tiela nije osigurano dielničtvo u svih državnih poslih, ako mu nisu stanovita prava tako ujemčena, da se on njimi služi ne samo bez zapreke i straha od budi koga, nego da se njimi uspješno služi za svoj napredak, onda takova hrpa ljudi nije država, nego je nevoljničtvo, koje, osnovao ga i držao tko i kako mu drago, prije ili poslije mora se razpasti i preurediti kako treba.

Nad jedincem, nad obitelji i t. d., obćinom i t. d., nad svimi udi države najviša oblast ima bditi samo za olakšati izvršivanje njihovih prava i dužnosti, samo za braniti svakoga i sve od nepravedne štete, budi domaće, budi izvanjske.

Na taj način o državi da tako rečemo zakonitoj ne stoji onaj nauk, koji hoće, da svaki državljani, za biti državljaninom, za uzdržati državu, mora više manje od svojih osebnih prava odpustiti, ter ta prava ustupiti najvišoj vlasti. Protivno, u pravoj državi, i samo u njoj, jedinac dobiva mogućnost i sigurnost služiti se svimi svojim pravi.

Protivan nauk služi samo za sakrivati tlačenje i bezzakonje, i za omraziti ljudsko društvo, državu, svim razumnim i plemenitim dušam. Jer kako da smatra čovjek stanje, kako da smatra državu, gdje je on samo podnožje drugoga čovjeka, koji je možda slabiji, tuplji, gori od njega? On to mora smatrati prokletstvom, nesrećom.

A je li društvo, država, zbilja prokletstvo, i to u sebi, po svojoj naravi?

Aristotel reče: »Za živjeti sam, treba biti Bog ili divlja zvier«, t. j. pitom slavosrb.

Time je odgovoreno na ono pitanje. U istinu, čovjek se ne može bez društva ni roditi, ni odgojit, ni živjeti; on je druževan od narave, on od narave čuti potrebu društva kako i potrebu zraka, svjetlosti, hrane, zaklonice proti nepogodnu vremenu, i t. d.

Kad je dakle društvo upravo glavni uvjet njegova obstanaka i napredka, tko može reći, da je društvo kao takovo po čovjeka zlo; tko može iskati, da čovjek društvu za volju žrtvuje još i ono dobra, što bi ga osamljen, izvan društva imao? I kad bijaše i još ima društva, država, u kojih čovjek ništa ne odpušća od svojih osebnih prava, tko može reći, da se društvo, da se država ne može uzdržati van na grobu osebnih prava svojih pojedinih državljana?

Obično se kaže, da čovjek izvan države, u stanju narave, ne ima nad sobom nikoga, nego da može raditi sve što može i hoće, ter dosljedno, da on odpušća od svojih prava, dok to isto ne može raditi i u državi. Tu je istina, da čovjek izvan društva, izvan države ne može ništa, i da mu je svatko jači gotov i neomedjašen poglavar i gospodar. Tu nije, kako se navadno govori, boj svih proti svim, to bo je nespo-doba, protislovlje, nemogućnost, nego je boj svakoga proti svakomu, a to napokon, u stvari, izlazi na boj svih ostalih proti svakomu jedincu. Što sam ja učinio proti tebi, to će svaki drugi učiniti proti meni. Utečem li se k trećemu za pomoć, eto me u društvu, već nisam osamljen.

Mora li moj drug, moram li ja, za volju toga društva, isto odpustiti od osebnih naših prava? Ni najmanje. Jer, ako nas koji ne će na stanovite uvjete pristati, ne stoji li mu prosto ne ići u društvo, ili ako je u njemu, ne stoji li mu prosto izstupiti iz društva? Ako nas koji pogazi uvjet društva, ne stoji li to prosto i drugomu? Stoji. A ne možemo li se tako pogoditi: ti ne diraj u me ni u moje, ja ne ću u te ni u tvoje; što nas koji može sam učiniti, neka mu bude; gdje nas treba obaju, budimo složni; što oba stečemo, oba i uživajmo? Možemo se tako pogoditi i kod toga ostati. Nisam li se time ja njegovom, nije li se on mojom snagom ojačio, nismo li se oba ojačila, za izvršivati naša osebna prava? Jesmo. Ako, uz te uvjete, k nami pristupi treći, deseti, milionski čovjek? Eto našega društva to jačega, bez da nas je ijedan odpustio isto od osebnih prava.

Ako se mi, drugovi, na našoj zemlji, naprama svim koji nisu u našem društvu, smatramo jedincem, ter ako sve naše posle, domaće i izvanjske, sami obavljamo kako sami ustanovimo — eto nas državom.

Ali tu ja ne smim ubijati druge, ne smim otimati tudje, moram podnašati ovo i ono, a tomu bi svemu bilo drugačije, da nisam u društvu,

u državi, tu su moja prava omedjašena. Dobro. Hoćeš li dakle da i drugi mogu tebe ubiti, da mogu tvoje oteti, da drugi za te ne podnašaju? To ne će nitko. Pače, tko bi na to pristao, time bi priznao, da on niti ne bi mogao drugoga ubiti, ni oteti mu njegovo, jer bi, bez dvojbe, drugi njega bio već davno ubio; on ne bi mogao ništa svojega imati.

Dakle, prava država ne samo da je dobro po čovjeka, nego je ona uvjet svakoga dobra. Ako li dobra, koja jedinic pruža državi, nisu samo neznatne kamate na dobra, koja on od države prima; ako teškoće, koje on za državu podnaša, nisu samo neznatne kamate, koje svi ostali državljani, ciela država za njega trpi, tada je zlo u državi, tada država nije uređena kako bi uređena imala biti.

Ako se uz stanovite uvjete s nami združi jedan ili više onakovih uosebljenih jedinaca pod jednu skupnu najvišu oblast, eto iz dviju ili više država jedne jedine države. Tada niti smo mi, ni oni koji pristupiše, o sebi, nego smo samo svi skupa država. Ako li od nas nekoji odstupe pa stanu pod svoju posebnu najvišu oblast, eto iz jedne države dviju ili više država. Država se može složiti i razložiti ne samo dobrom voljom njezinih državljana, nego i silom, i drugačije. Nu postala ili prestala ona kako mu drago, njezin je bitan uvjet: jedinstvo, osebnost naprama ostalim državama. Ta jedinstvo, po različnih okolnostih, može imati različan obseg. Taj je uvjet, da tako rečemo, izvanjski biljeg države. A unutrašnji je biljeg: jedinstvo najviše oblasti. I ovaj uvjet, ova oblast, može imati različan obseg. Tako, izvanjska jedinstvo može se stegnuti n. p. na sami rat, i može se protegnuti i na trgovanje, i na novac, i t. d. A domaća jedinstvo može se stegnuti n. p. samo na načela i zakone koji vežu samo pokrajinu naprama pokrajini, državljanina naprama cijeloj državi kao osebi, ili se može protegnuti i na zakone koji vežu jedinca naprama istomu sebi, ili naprama jedinu, občinu naprama obćini, i t. d.

Je li bolje te dvie jedinstvi stezati ili raztezati? U načelu, o tomu se daje razpravljati. Nu kada dojde na upravljivanje, kada se radi o stanovitoj državi, tu ne ima pravoga sudca izvan slobodne volje državljana, svih državljana.

Ali, kaže se, svi državljani nisu zreli za takove posle, nego tu se hoće učenih, izabranih glava. Tako govoriti, znamenuje dēspotizam pripravljat, braniti. Kako bi ja rekao da znam bolje od drugoga što drugomu treba, što mu je dobro, tako bi drugi i treći i svi mogli reći o meni. To bi napokon dovelo tamo, da je najpametniji onaj, koji je najjači. Svatko zna najbolje svoje stanje, svoje potrebe, i sredstva za pomoći si. Kada svatko kaže svoje mnjenje, svi će lahko razabrati, koje

ih je po sve, po državu najbolje. Time se ne kaže, da svi državljani ne mogu krivim putem udariti, nego se kaže, da je u svih veća sigurnost nego u nekih, i da će svi lakše popraviti svoju pogrešku nego li pogrešku nekih, koja pada na sve; kaže se, da osim državljana, u poslih države, ne ima čvrsta temelja.

Ako dakle u svih javnih poslih domovine imaš ona prava koja i drugi svaki državljanin, ti proti državi ne imaš temeljit prigovor, ti bo imaš tvoj udes u tvojih, kako i drugi svatko svoj ima u svojih šakah. U tomu stoji sloboda ili sužanjstvo, sigurnost ili nesigurnost. Za Marka Aurela bijahu Rimljani posve onakovi sužnji kakovi i za Kaligule, prem ih onaj nije tlačio kako ovaj. Ali tlačenje i netlačenje stajalo je od volje Marka Aurela, kako i od volje Kaligule: Rimljani ne mogahu uredjivati svoje stanje. A protivno, Mletčani pod strahotom svojega vieća desetorice bijahu slobodni. Oni bo sami uvedoše onu strahotu, oni ju sami držaše, oni ju mogoše svaki čas ukinuti.

Ako se je država na volji državljana makar kako odmah u početku svojega postanka osnovala, ili ako je s vremenom primila u se državljanâ, kojih stanje cjelokupno ne bijaše mnogo različno od stanja starinskih državljana, riečju: ako je stanje državljana ojednako, i ako ih svrha skupna vodi, svatko vidi, da se takova država lahko može preuredjivati. Ali evo teškoće, ako se ima država, u kojoj su tako različna stanja državljana, da se ona ne mogu izjednačiti, da svi državljani ne mogu na premnoge skupne stvari pristati, da si u cjelokupnosti ne mogu pomoći.

O VOJNIČKOJ POSLUŠNOSTI

I.

U gostionici, uz mnoge nazočne, satnik razgovarajuć se s poručnikom o vojničkoj poslušnosti upita ga: bi li on dao strijeljati na Magjare, kad bi došlo do borbe, da se magjarski ustav ukine ili obustavi? Poručnik, nakon izbjegavanja, odgovori, da on ne bi dao tada na Magjare strijeljati.

Taj odgovor bude prijavljen vojničkom sudu, koji poručnika proglasi nekrivim; a sud, bolje rekuć savjet časti, proglasi, da je poručnik onim svojim odgovorom proigrao, izgubio svoj častnički vojnički značaj. Jer je ova presuda izrečena jednoglasno, proti njoj ne ima lieka.

Vojnički sud oslanja se na nazor, da poručnik nije ništa zla učinio, jer da rieči nisu učin; a savjet časti tvrdi, da je poručnik, istina riečmi samo, nu odlučno pokazao, da ne mari za prisegu poslušnosti, koju je kralju položio.

Dakle eto istoga čovjeka, za iste rieči, u isto vrijeme, od istoga staleža, na jednoj strani odsudjena, na drugoj poglašena nekrivim. Koja strana ima pravo, ako ga ima ikoja? O tom već davno razpravljaju novine ne samo Austrije-Magjarije, nego i izvanjske bilježe taj slučaj kao vanredno pojavljenje.

Stoji nedvojbeno načelo, da nitko od nikoga ne ima pravo zahtievati nepošten, nepravedan čin, i da se nitko nikako, ni prisegom, ne može na takav čin obvezati, pa ako se obvezao, da ta obveza ne valja, ne stoji.

Ali koji je čin nepošten, nepravedan? Za rješavati ta pitanja, uvedene su javne oblasti i načinjeni su zakoni. Ove oblasti stoje pod načelnici, a svi načelnici pod kraljem, koji je prvi službenik, glava zemlje. Kralj je načelnik vojničtva, pa sa savjetnici, koji su oko njega, i po zakonih, on ima obnašati javnu službu te struke.

Što bi bilo da n. p. pisar razsudjuje konačno rješenje svoje najviše oblasti i da on odlučuje, da li se to rješenje ima ili ne ima ovršiti? Uz

takovo načelo kamo bi zemlja došla? Čemu bi bile, izuzev pisare, sve oblasti i svi javni službenici?

Još veća je nespodoba govoriti, da poručnik može, kako se njemu svidi, zapovied, rješenja svojih viših izvršit ili ne izvršit. To stoji o svakom vojniku, od marešala do puškara.

Pače ako se dopusti, da poručnik bude sudcem svojih poglavara, većim pravom morati je dopustiti, da stražmeštar bude sudac poručniku, desetnik stražmeštru, frajt desetniku, puškar frajtu, dakle svim, koji su nad puškarom.

Očito, tu kralj postaje najnižim, a puškar najvišim službenikom, glavom, zapovjednikom vojničtva, bar u toliko, da se bez njegova dopuštenja ništa ne može raditi.

Ali, reći će tko, tu je velika razlika. Jer ostale oblasti mogu naškoditi samo pojedincem, što je u istinu zlo, a kralj tako strašnim orudjem, kao što je vojska, mogao bi naškoditi mnogim, svemu narodu.

U stvari samoj nije nikakove razlike: krivica je krivica, šteta je šteta, pa padale one na jedinca ili na sve, svatko trpi za se, i mnogomu bi bilo drago, da s njim i drugi trpe, prem mu time ne bi bilo u istinu pomoženo. A kad je velika istina, da vojničtvo, rabljeno krivo, može narodu štetu nanieti, tada je istina isto tolika, da narod ima nastojati kroz zakone i kroz savjetnike kralja, da ovaj hoće i može samo ono, što je pravo i narodu koristno. Ako narod te ne učini, on je sam kriv svojoj nesreći, ni kralj ho sam ne zna sve, i nije nepogrješiv.

Dakle treba nastojati kroz odgojenje i podučavanje, i nada sve kroz ponašanje poglavara svih u obće, i napose vojničkih, da svaki niži bude osvjedočen, ili bar da vjeruje, da je sve dobro, pošteno i pravedno, što mu u službenih stvarih njegov viši za učiniti nalaže, i neka svaku višu naredbu, u svojoj službi, bez razzsudjivanja, da li ona valja ili ne valja, po mogućnosti izvrši.

Druga nije nego ili tako, ili razpustiti ne samo vojničtvo, van i sve ostale oblasti. U svih ho zahtieva se bezuvjetna poslušnost, i bez nje nijedna oblast ne može stajati.

Možda će se komu učiniti, da naše načelo ide prědaleko, tja do nespodobe. Jer, reći će, ako i nije vjerojatno, a ono je, bar u misli, moguće, da viši zahtieva, neka vojska vojuje proti pravednoj, ili za nepravednu stvar. Takovih slučaja ima predosta.

To je istina, i takovih slučaja bude uvijek, dok im narodi zakonitim načinom na put ne stanu. Medju te načine doista ne spada vojnička neposlušnost, pače gdje je ona, tu su onakovi slučaji svagdanja stvar.

Rimski pretorianci učinili su više zla radeć na svoju ruku, po svom sudu, negoli slušajući makar i najgore care. To je naravska stvar.

Reći će nam se možda, da je naše načelo još crnje, još gore od istoga austrijanskoga Dienstreglementa. Ovaj bo oprašća vojnike od poslušnosti medju ostalimi u slučaju, kad bi se od njih zahtievalo nešto, što je karnim zakonom zabranjeno.

Ta, i sve ostale iznimke ove struke suviše su i ne imaju nikakovu vrijednost. — Recimo, da je onaj poručnik ili drugi vojnički častnik izučio prava, da je iz njih doktor.

On zna, da je karnim zakonom zabranjeno ljude ubijati i otimati im njihovo vlasništvo. Uz ovo znanje, na zahtjev dotične oblasti, on dobije zapovied od svojega višega, neka ide s nekoliko vojnika ustrieliti čovjeka, koji je na to obsudjen, ili iz kuće ili sa zemlje protjerati Petra, pa uvesti u kuću ili na zemlju Pavla.

Bude li taj poručnik pravo raditi, ako se zanese na svoje znanje, pa ne bude dao na onoga odsudjenika strijeljati, ili ako kuću ili zemlju ne otme Petru, pa ne preda Pavlu?

Na ovo pitanje odgovoriti, da ono nije ubijanje ni otimanje što ih karni zakon zabranjuje, dakle da poručnik ima samo izvršiti odredbu zakonite oblasti, ne upuštajući se u razsudjivanje, da li je odredba pravedna ili krivična, — tako odgovoriti znamenuje posve prihvatit naše načelo. Kralj, i oni koje kralj na to postavi, zakonite su oblasti vojnika: on ih ima u službenih stvarih slušati, i ništa drugo.

Onaj poručnik ne zna, i ako ne razgleda rješenja i razprave, ne može suditi, i ne ima pravo zanieti se na svoj sud u pitanju, da li su pravedne ili nepravedne odredbe, koje on ovršuje, pa itako on ih je dužan ovršiti.

Tu se vidi; da ne bi koristilo vojnike prisegnuti na ustav. To je prisegnuo kralj, njihov načelnik; oni su zakonom, i osim prisege, dužni braniti sve zakone; njima ne budu rekli, neka sruše ustav ili drugi zakon, nego neka strijeljaju na stanovite ljude, o kojih riedki izmedju njih mogu znati, da li su krivi ili pravi; napokon, što je najgore, time bi vojništvo postalo tumačiteljem zakonâ.

Dakle, uz naše načelo, da ne bude zla u tom pogledu, stoji od sama naroda; a uz načelo našem protivno, nitko i nikako ne može na put stati razsutku svega društvenoga stanja.

Kazav u načelu naše mnijenje o onom pitanju, mi izpoviedamo, da nikakovu osudu ne možemo izreći o rečenom poručniku. Stvar ćemo razjasniti.

Rimski car Kaligula držao je, da on dolazi po ocu od Oktaviana, po majki od Antonija. Kad je gledao koga unesrećiti, on ga je sam pitao ili dao pitati: »Je li pravo imao Antonij ili Oktavian? Uz kojega bi njih dvaju ti bio pristao?« — i slično.

Kako si god odgovorio, Kaligula je kazao, da si buntovnik i da si uvriedio njega kroz ovoga ili onoga njegova djeda. Ako si odgovorio, da bi ti bio nijednostran, to bijaše najgore, jer Kaligula reče, da bi ti bio proti obim njegovim djedom.

Jer je onaj poručnik odgovorio, da on ne bi dao strijeljati na Magjare, eto vike: Kamo ti prisega, kamo zadana rieč, što držiš do zakonâ, što do viših zakonitih oblasti, što do kralja, zašto bereš plaću i obnašaš čast, kako možeš trpiti, da kroz magjarski ustav propadaju i Magjari i ostali narodi Ungarije, i sva Austrija, i ti, i tvoji, i kralj? — I tako dalje bez kraja i konca.

A da bude odgovorio, da bi on dao strijeljati na Magjare, eto opet vike: Dakle ti nisi čovjek, nego klada, koju turka kamo tko hoće. Gdje ti je muževno dostojanstvo, gdje ponos, gdje razum? Tako li štuješ zakone, koje kralj, kako i ti, po prisegi mora štovat i braniti? Ti dobivaš zapovied od nadporučnika, a ne od kralja — dakle kako znaš, da je zapovied od kralja? Eto, ti imaš toliko kraljâ, koliko je nad tobom častnika i od tebe starijih poručnika. Dakle, po tvom mnijenju, koliko imamo kralja, i kojega izmedju njih da slušamo? Uz takove častnike moraju propasti narodi i kralj. — I tako dalje bez kraja i konca.

Napokon, da bude poručnik odgovorio: Ako na to strijeljanje dojde, ja ću se promisliti, — to bi bio najgori odgovor. Jer, vikalo bi se: Što ti imaš promišljavati o stvarih, koje su promislili drugi na koje one spadaju, a ti si dužan samo izvršiti ih? Dakle ti si sudac i kralja i svih, koji su medju njim i medju tobom. Dakle ti si sam uman, nepogrješiv, a svi, koji su nad tobom, sami su ludjaci. Što bi ti rekao stražmeštru, ili tvojemu poslužniku, ili makar komu, koji te po zakonu ima slušati, kojemu bi ti nešto naložio, a on bi ti odgovorio, da će se promisliti? — I tako dalje bez kraja i konca.

Kažu, da je onaj poručnik magjarske narodnosti, zato hvalē ga Magjari, a drugi kude. Sad uzmimo poručnika slovačke, rumunjske ili koje druge narodnosti Ungarije, pa recimo, da na ono pitanje odgovori ovako: Ja bi nē samo dao strijeljati na Magjare, nego i sam bi na nje strijeljao. Jer što je meni stalo za magjarski ustav, iz kojega moj narod samo nesreću ima. Kako su Magjari taj ustav načinili proti nami i svim ostalim našim zemljakom, a samo za sē, zašto ne bi mi taj srušili pa

SPOMENIK NAD GROBOM ANTE STARČEVIĆA U ŠESTINAMA
(*Ivan Rendić*)

načinili drugi za nas, a proti Magjarom? Kako je prisegom potvrđen ovaj, tako bijahu i drugi, i biti će novi. Mene plaća moj narod, a ne Magjar ni kralj; kralj ima istu dužnost naprama mojemu narodu, koja ima i naprama Magjarom. Ja imam nada sve služiti mojemu narodu, koji me je rodio, odgojio, uzdržava me, pa ću i umrijeti u njemu, ili drugdje, nu svagdje njegov sin.

Ovoga bi poručnika Magjari kudili, a drugi bi ga hvalili. Eto kamo vodi sustav zemlje, koji ne odgovara pravici ni koristi narodâ. Uz takov sustav nije moguće da bude drugo stanje duhova ni stvari, nego li je stanje što se i tom prigodom pokazalo, i svakom drugom mora se pokazati u Austriji-Magjariji. U takovu stanju, kojom snagom može se raditi kod kuće ili vani? Kako dugo može se to stanje uzdržati?

Što da rečemo o prisegi? Ona bijaše, i danas je, kod svih prosvietljenih naroda, najčvršće, najsvetije, najsigurnije moralno jemstvo. U Englezkoj i danas, ako tko hoće da prisegu položi, mora izpit o njoj položiti.

Oblastnik, koji ima prisegu primiti, pita onoga, koji želi prisegnuti: što je prisega; tko je onaj, na koga se prisiže; što je budući život; tko, o čemu i kako bude tamo suditi, nadarivat ili pedepsavat, i t. d.

Ako ona osoba ne zna na ta pitanja odgovoriti kako vjera uči, oblastnik joj ne da, ne smi dati da prisegne, pa bila ona najprvi velikaš ili dostojanstvenik kraljevine, pa radilo se o kopči ili o milionih vrijednosti.

Razumieva se, da o prisegi, za buduće čine položenoj, valja isto što i o drugih ugovorih i obvezah: ako nastanu okolnosti takove, u kakovih prisega ne bi bila položena; ako obvezu nije moguće iz moralnih ili fizičnih uzroka izvršiti, ili ako prisega nije slobodno položena — naravska je stvar, da ona ne veže.

Njemačka znanost smatra čovjeka ne kao moralnu, nego samo kao pravnu životinju, i ne dopušta, da se pravo mora na moralu temeljiti. Uz ove nazore prisega ne može biti drugo, van prosti obred, šala; a po njih to čudno pravo je sveto i svamoguće, i od njega je svetija i jača samo toljaga.

Ta je znanost i kod nas razširena, i u životu je učenjakâ i praktičnika: obično više se pazi kod zabanja trešanja nego kod prisizauja. Kad je tako, mi ne znamo, zašto tu prisegu trpe, zašto ju ne ukinu ili joj ne povrate njezinu svetost. Ovako, njome se redovito koriste samo praktičnici proti onim, koji mare za pravo i za poštenje.

Nepristrano razpravljati pitanje, kakovo je to o kojemu govorimo, o vojničkoj poslušnosti, teško je i onim, koji ne stoje pod vojničkom

dužnošću. Kako dakle da s njime bude vojnikom, koji takojer imaju svoje nazore, svoje naklonosti, jednom riečju svoje strasti?!

Bez dvojbe, najbolje bi bilo, da svatko drži nemogućnošću sukob, o kojemu govoraše onaj satnik. Ali, kad je satnik zamutio vodu, za ne mutit ju još većma, najbolje bi bilo, da vojnici ne protresuju takova pitanja ni medju se, ni pogotovu pred nevojnici, kao što je učinio onaj satnik.

Tko ne zna, da se čovjeku u prepirki može izmaknuti rieč, nazor, sasvim protivni njegovu osvjedočenju, i koje on drugačije ne bi izustio, možda ne bi na nje ni pomislio? Tko će sa sigurnošću reći, da onaj poručnik, u četiri oka ili medju svojim drugovi, ne bi bio onomu, što ga je dao u gostionici, posve protivan odgovor dao, ili da će u slučaju zbilja učinit, kako je rekao?

U današnjih obzornostih Austrije-Magjarije nije moguće, da se ne razpalē strasti, dok onakova pitanja dojdou u protresivanje, a u strastih skoro nije moguće, da čovjek ne posrne. Dakle, za ne posrnuti, ugibaj se strastim, a za ugnuti se ovim, ugibaj se njihovim prigodam.

Napokon, ako mladić, dobre volje ili drugačije, lahkoumno stupi u vojničtvo, dok postane častnikom, on se mogao i morao naučiti dužnosti svojega staleža, koje, recimo, prije nije znao.

Dakle, dok opazi, da on te dužnosti bilo iz kojega razloga ne će ili ne može obdržavati, njegovo mu poštenje nalaže, da ostavi stalež i čast, kojim ne može zadovoljiti, kako je dužan i držan.

On mora znati, da i njega, kako i drugoga svakoga javnoga službenika počev od kralja, narod plaća samo za službu, koja mu je povjerena i koju je primio. Zato, ako ne misli svoju službu vršiti a plaću prima, ona plaća pokazuje se kradjom, prievarem naroda i kralja. Tu redovito ne ostaje van ili slušat, ili mjesto ustupit drugomu. Riedko i teško je naći treću stazu.

Teškoća, koja ne da izreći obćenito valjanu osudu o takovih osebah i stvarih, dolazi odtuda, da jedni smatraju današnje obzornosti zakonitim, drugi potuzakornitim. Ovi smatraju zakon izraženom voljom svih onih, na koje on spada; onim je zakon sve, što je njima koristno, pa makar drugim škodilo, prem je ovih većina i prem nisu ni pitani o zakonu.

Jedni hoće, da te obzornosti uzdrže bilo kakovimi sredstvi; drugi, bilo kakovimi sredstvi, hoće da ih sruše, pa boljimi zamiene. Dakle one stranke osuda, makar kakova, jednim je pravedna, drugim nepravedna.

Dok jedni žele i nastoje promaknuti dobro obćenito, sreću i slobodu

svoga naroda, a drugi rade samo za se, bez obzira na druge, jednom riečju: medju otačbenici pa medju sebičnjaci, medju pravednima, pa medju nepravednima nikada ne bude sloge u radnji ni sklada u nazorih. Iz takova stanja nastadoše sve javne smutnje, svi javni nemiri — svi siloviti prevrati.

II.

Na revanje magjarskih novina proti krivici, koja da je onomu poručniku učinjena, odgovori bečki »Wehr Zeitung«. Ovaj list razpravi samo pitanje o vojničkoj poslušnosti i dokaza iz vojničkoga službovnika, iz vojničke prisega, iz ustava, da su vojnici dužni slušati kralja, odnosno cara: »gdje god bude volja Njegova Veličanstva zahtievala«. — Pisac razprave ponaša se kao muž ugladjen, koji zna, da ima pravo.

Na tu razpravu zareva »P. L.« po svoju. Njegov pisac, publicista magjarske države, piše kao onaj, koji u žirovini nadzire mladju braću si drugoga stasa.

»P. L.« siplje na »Wehr Ztg.« sve biljege, kojima se on sam odlikuje. On kaže, da u »W. Ztg.« pišu samo vojnici počev od frajta pa dolje; da se onaj list upušća u državopravno pitanje, o kojem razumi koliko i vojnički vozar o estetiki.

Mi ne znamo, tko piše u »W. Ztg.«, nu sudeć po onoj razpravi očito je, da onim puškarom nisu dorasli publiciste magjarske države, i da ovi još mnogo manje znadu državopravnih pitanjih negoli zna onaj vozar o estetiki.

Predmet, o kojemu je govor i kojemu je mjesto ne samo u svakoj državi, ne samo u svakoj oblasti, nego i u svakom navlastnu društvu, i u svakoj obitelji, takav predmet smatrati državopravnim pitanjem, u istinu znamenuje o tih pitanjih znati koliko znadu i oni, na kojih vojnički vozari voze i jašu.

»P. L.« kaže, da vojnički službovnik nije zakon, i zato da je u njemu ništetno sve, što je protivno zakonom, koji su nastali ustavno, dakle da one ustanove ne vežu nikoga, ni iste vojnike.

Ovdje nije naša razzudjivati vojnički službovnik, ni druge vojničke zakone ili pripise. Ako u njih štogod ne valja, to, kako rekosmo, treba svojim putem popraviti. A medjutim? Treba sve one pripise obdržavati.

Bila država kakova hoće, bili u njoj zakoni i pripisi kakovi mu drago, mi bi rado znati državu, u kojoj je od volje nižim javnim službenikom, ili vojničtvu, da sluša ili ne sluša u službenih poslih svoje poglavare.

Gdje je država, u kojoj vladar nije najviši zapovjednik vojske? Mi za takovu ne znamo, i ne možemo ju pomisliti.

Ako li se je od viših bojati pogibelji, onda, sudimo, ne valja niže odriješiti od poslušnosti, nego treba učiniti, da viši samo po zakonu zapoviedaju i postupaju.

Ali nut čudnih pojavljenja: svi sadanji vojnici odgojeni su po onih pripisih i po onoj prisegi, oni su po tih pravilih i jučer radili u Bosni i u Hercegovini, i danas rade ondje i kod kuće.

Pa itako, proti onim ustanovam ni jedan Magjar ni rieč ne progovori, dok evo ne dojde rieč o ukinuću ili o obustavljenju magjarskoga ustava. Velimo magjarskoga, jer Ungarija ne ima nikakov ustav. -- Dakle uz ovo kobno pojavljenje imamo nov dokaz, da Magjari ni danas ne razume svoju nagodbu s Austrijom.

A što se tiče naredaba, koje nisu uvedene ustavnim načinom, drugdje i nadnevničari znadu što eto ne zna publicista magjarske države, i nadnevničari, velimo, znadu, da po potrebi okolnosti i javne službe takove naredbe izdavaju ne samo kralj, ne samo ministri, generali, župani, nego bez iznimke svi viši službenici.

I nadnevničari znadu, da one naredbe, bez razlike da li je država republika ili monarkija, da li je slobodna ili neslobodna, oni javni službenici moradoše, moraju i budu morat izdavati, i da se toj neprilici nikako ne može uteći.

I nadnevničari znadu, da sve one naredbe, u stvarih na koje se protežu i za vremena dok pita probitak javne službe, ili dok se drugimi ne nadomjeste, sveto obvezuju sve dotične javne službenike, tako da oni ne bi bili ni malo većma obvezani onimi naredbami, kad bi one sve prošle kroz obje »poštovane kuće« magjarske.

Makar one naredbe, u nekojem smislu, bile upravo protivne ustavnim zakonom, one se itako moraju izvršivati, ter se o njih samo pita: da li ih je izdala zakonita oblast u krugu svojega djelovanja, i da li one rade o javnu dobru.

Nikakov zakonotvorac nikakvim zakonom ne može predvidjeti sve okolnosti, teškoće, koje mogu nastati i nastaju u javnoj službi. Tu se je morat zanieti na razbor i na poštenje javnih službenika. Njihove takove naredbe vežu kako i drugi svaki zakon, pa, ako nestane potrebe, za koju su izdane, one prestaju; ako li potreba traje, zakonotvorno tielo, dok uzmogne, mora gledati da joj doskoči bilo onimi, bilo drugimi ustanovami.

Tko brani zakonotvornu tielu, ako treba, popraviti vojnički službovnik, vojničku prisegu, i t. d.? Ali, dok se to ne učini, oni pripisi stoje, i treba ih obdržavati. To valja i o svih, i ustavnih zakonih.

Publicista magjarske države ne zanaša se na uspjeh svojih psovka, i ne da se na polje, na kojemu bi se imao boriti. »Wehr Ztg.« govori o vojničkoj prisegi i o vojničkim zakonih, a ne govori ni slovo o pojedinim pravih ili o dužnostih kralja. »Pester Lloyd« ne kaže ni slovo o onoj prisegi, nego čavrlja o dužnostih kralja. Misli, da se time, prem nepri-
stojno, sakrio. Ali ne, u tom činimo mu krivicu: on zna, da vojska ima slušati kralja, dakle da od kralja sve stoji, da, za to on ga uči. - - Da »P. L.«, od duga časa, sledimo i na to polje.

Kad je publicista magjarske države očito kazao, da vojnički zakoni, prem do sada stoje bez prigovora i prem su vojnici na nje priseguuli, ne vežu vojnike van u koliko se oni zakoni slažu s ustavnimi magjarskim zakonima; kad je publicista magjarske države ostavio razsudjivanju pojedinih vojnika, da li se one dvie vrste zakona slažu ili ne slažu, riečju, kad je publicista magjarske države ostavio volji vojnika, da li će i na koliko će oni izvršivati svoje dužnosti, na koje su zakonom i prisegom vezani — kako može onaj publicista govoriti o dužnostih, koje kralju zakon i prisega nalažu?

U istinu, kralj prisize, da će ne samo on sam sveto i nepovredljivo obdržavati sve zakone i sva prava, nego da će svom kraljevskom moćju raditi, da ih obdržavaju i drugi svi. Nu mi bi rado znati, koliko vriedi ta kraljevska moć, kako li će kralj onu prisegu obdržati, ako mu, kad im se svidi, posluh uzkrate vojnici, i istim pravom svi javni službenici, dakle svi radnici i svi pomoćnici kod izvršivanja zakona.

Da načelnik zemlje, bila ona republika ili monarkija, ovako ili onako uredjena, da taj stražar i ovršitelj zakona izpunji svoju dužnost, a da njega kod toga posla sluša samo tko i koliko hoće, to je zahtjev, koji pomisliti ne mogu nemagjarski moždjani i koji se valjda bude izpuniti u magjarskoj državi, kada ju Magjari stvore.

»P. L.« nabraja, da svaki zakon, dok je zakonitim putem načinjen, veže svakoga, i kralja kako i prosjaka, i vojnika kako i nevojnika: da se te dužnosti ljudi ne rješavaju postav vojnici; da kralj ne može nikoga od te dužnosti odriešiti; da sam kralj, bez privoljenja sabora, ne ima pravo ni najmanju ustanovu, a kamo li sav ustav bilo samo za jednu uru obustaviti; da kralj bez sabora ne ima pravo ni o blagostanju zemlje odredjivati; da ako kralj pogazi dvostran ugovor, što ga je s narodom sklopio, i narod gubi svaku dužnost naprama kralju.

Tko ikoliko pozna prošlost i sadanjost Ungarije, taj zna, da poslije godine 1847. u njoj ne ima ni jednoga zakona, buduć zakonotvornu vlast ima samo jedna pasmina, a nē svi narodi one zemlje, koji su ju do onda imali. Ostali su navodi »P. L.« žive istine, koje ne znamo tko niječe, kako li spadaju u razpravu o vojničkoj poslušnosti.

Onu izreku, u kojoj govori, da narod ne ima dužnosti naprama vladaru, ako vladar ne izvršuje svoje dužnosti naprama narodu, onu izreku ne razumi »P. L.«.

Narodu, kao i osebi, izrazio se on kroz svoje zakonite zastupnike ili se drugačije izrazila njegova većina, pripada pravo, kojē ne pripada pojedincu, osim na koliko se on oslanja na onu jednu ili drugu izjavu.

Drugimi riečmi to će reći: ako je većina narodâ Ungarije zadovoljna današnjim stanjem te zemlje, onaj poručnik i svaki drugi sin Ungarije griješio bi, kad bi slušao makar koga, pa bi išao rušiti ovo stanje. U protivnu slučaju on bi griješio, kad ne bi svakomu, domaćemu i izvanjskomu pomagao to stanje srušiti, pa novo, pravednije uvesti.

Tu je živim primjerom razjašnjeno načelo o valjanosti obveze, makar prisegom utvrđene, i bilo naprama komu, načelo, koje naertasmo na početku ovoga članka. Vladar, koji pogazi ili ne štuje pravo svojega naroda, prestaje biti zakonitim vladarem, i naprama njemu nijedno udo naroda ne ima nikakov obzir.

»P. L.« ne zna što govori, kad piše, da narod ima pravo oružjem ustati proti vladaru, koji je pogazio zakon, i da su se narodi Ungarije tim pravom služili.

Proti onakovu vladaru ustati ima pravo ne samo narod, nego i svaki pojedinac. Onaj bo bivši vladar već nije uosebljen narod, dakle veličanstvo, svetinja, nego je pojedinac, i taj krivac ne samo narodu, nego i svakomu pojedincu odgovara. Svetost vladara naprama narodu stoji samo u svetosti, kojom on smatra i štujē prava naroda. Ako on ne mari za ta prava, narod je predobar, za ne reći prelud, ako se time zadovolji da za nj ne mari, i ako ga svakom zgodom svakomu žrtvuje. — Starinska je poslovice: »Frangenti fide, fides frangatur eidem«.

Ako »P. L.« upita muža, koji ikoliko pozna poviest Ungarije, on će od njega čuti sliedeće crte: zakon, koji narodu daje pravo ustati oružjem proti kralju vjerolomnu, bijaše i za Matije I. Pak itako, ovaj veliki vladar radijaše posve samovoljno, kako se čini proti svojoj prisegi, proti obстоjavšim zakonom, proti volji zakonotvorna tiela. I nut, ne samo nitko ne ustade proti njemu, nēgo njegovi su ga narodi obožavali, i danas ga štuju.

Ne zakonotvorno tielo, nego Marija Terezija samovoljno uvede urbar, kojim su prava plemića teško povriedjena. Dakle i ona radijaše prividno proti svojoj prisegi, proti zakonom i pravom naroda. Pak itako, ni proti njoj nitko ne ustade, nego je zakonotvorno tielo prihvatilo, naknadno, njezin urbar.

Zašto se nisu narodi u tih prigodah protivili, zašto su se protivili u drugih? Evo zašto:

Matija I. i Marija Terezija bili su zauzeti za, obćenito dobro svojih naroda i zemalja. Kad je obćenita sreća narodâ pitala koju ustanovu, pa na nju povlašćenici ne bi bili pristali, ili ne bijaše vremena čekati na dozvolu zakonotvorna tiela, — tada su oni vladari radili na svoju ruku.

Tako radeć oni vladari nisu gazili svoju prisegu, koja samo na dobro obvežuje, nego su ju izpunjavali kako valja; oni nisu gazili ustav ni zakone, nego su ih razširivali i učvršćivali. Svi pravi otačbenici odobravahu one čine i bijahu uz vladare, a sebičnjaci, nepravednici znadoše, da su osamljeni, pa mirovaše. Tu ne mogaše biti oružana ustanka.

A protivno, kadno se radilo, da prava izgube i oni, koji su ih imali, a da ih drugi ne dobiju, kadno se radilo upravo proti obćenitu dobru, proti svim narodom i staležem a samo za tudjinstvo, tada vladari bijahu osamljeni, pa uz bolje sinove pristadoše narodi, i oružan ustanak bijaše gotov.

Ovakovih slučaja puna je poviest narodâ, ter ona utvrđuje načelo: za promieniti bilo kakov zakon ili sav ustav koji ne valja, ne treba ništa drugoga nego uma, poštenja i srca u vladara. Gdje je ono troje, tu su iz naroda svi, koji vriede, i s njimi je Bog.

Svrha je svih zakona, oblasti i vladara — da se narodi ne samo uzdrže, nego da i napreduju u sreći i slobodi; a nije svrha, da narod ili tko drugi uzdrži ovaj ili onaj zakon, i t. d.

»P. L.« kaže, da bi kralj postao krivorotnikom, kad bi obustavio ili ukinuo magjarski ustav, da bi time medju Magjari i medju kraljem nastalo pravo jačega. To su nedvojbene istine, ili nedvojbene neistine, kako malo prije razložismo. Izvjestnost bi se u tom pogledu imala, kad bi se znalo, kako i o čemu se radi — da li o dobru svih naroda Ungarije, ili o šteti magjarske pasmine, o šteti, kojom bi se samo tudjinac pokorčtio.

Publicista magjarske države daje za razumjeti, da bi medju Magjari i medju njihovim kraljem poradi ustava moglo doći do kreševa. Mi po kazasmo, da se bez svake borbe može svaki zakon promieniti. To je dokazano za prošlost, nu stoji li i za naše doba, i za magjarski ustav?

Teško bo je pomisliti, da bi Magjari bez sile odпустили povlasticu, koja im daje pravo, da globe i taru sve narode Ungarije, Erdelja, i Hrvatsku. Da stvar razgledamo.

Prije negoli se pustimo u razmatranje, moramo spomenuti, da u naše vrijeme, gdje se zakonotvorna tiela mogu svaki čas sastajati, vladar ne mari na svoju ruku raditi, i da on, bez zakonitih činbenika, ne ima pravo ni o dobru zemlje odlučivati. To staviv izvan svake dvojbe, mašamo se razmatranja.

Svake države svaki vladar ima i mora imati ova dva prava: on može kroz vladu predlagati saboru, t. j. narodu zakone, i on može ne potvrditi zakonsku osnovu, koju mu vlada t. j. sabor, t. j. narod predloži. Tako je i u najslobodnijoj zemlji.

Ono nijedno pravo ne može narodu ni malo škoditi. Narod bo može kraljeve priedloge zabaciti, pa iz njih ne ima ništa, a prvašnji zakoni stoje. A kraljev »veto« može narod zakonom urediti, i teško je pomisliti, da će se on tim pravom bez skrajne nužde poslužiti, a u takovu slučaju ono pravo više koristi narodu, nego vladaru.

Sada uporabimo ta prava na današnju Ungariju. Mi bo razlažemo, da je moći, prem nije vjerojatno, javno stanje one zemlje promieniti bez pušaka i bez lumbarda, bez da kralj pogazi svoju prisegu ili ikoji obstojeći ustavni zakon.

Recimo, da kralj predloži zakonsku osnovu o jednakosti svih narodnosti Ungarije i Erdelja; o ukinuću koje štibre; o umaljenju stanovita troška, i t. d. Ili, kad mu ministar predloži nov zajam, ili povećanje štibre obstojeće, ili uvadjanje štibre nove, i t. d., da kralj na to ne pristane, nego da naloži, neka se izdatci stegnu.

I one priedloge, i ove »veto« kraj bi mogao i lahko i temeljito opravdati. Time bi se kralj samo svojimi pravi služio, a ne bi gazio prisegu ni postojeće zakone.

Na takovo postupanje kralja što bi mogla magjarska vlada? Ništa drugo, nego pristati ili ne pristati uz kralja. To isto valja i o saboru, i o narodu magjarskom.

Ako pristanu, posao je gotov: ukinuće, promjena odnosnih zakona obavila su se posve zakonito, u miru i u redu. Ako li Magjari ne bi htjeli pristati na one osnove, onda bi se nakon okolišanja opet došlo na isto.

Jer današnja vlada morala bi odstupiti; ako se u današnjih sabornicah ne bi našla većina za vladu, ni vlada, koja bi htjela one posle obaviti, zastupnička sabornica bila bi razpuštena. I to je nedvojbeno pravo kralja, pravo, kojim se on služi za doznati, da li se narod u sta-

novitu pitanju slaže sa svojimi zastupnici. Ako se s njimi slaže, on će ih opet izabrati; ne slaže li se, on će izabrati druge.

Kad bi one promjene došle u javnost, kad bi ih narodi doznali, dakle kad bi one postale pitanji izbora; kad bi se izbori obavljali samo slobodno: tko će reći, da se za one promjene ne bi našla sigurna većina? Tko će reći, da se i sliepi i nepravедni Magjari ne bi osviestili? Tko će reći, da bi se rukovet kukavaca upustila u borbu proti svemu pućanstvu kraljevine? Ako bi se upustila, tko će reći, da nje, u kratko vrijeme, bez pravilne vojske i borbe, ne bi nestalo iz vlasti i sa zemlje?

Ali za stalno, onaj satnik govoriv s poručnikom, nijé mislio o takovu obustavljenju ili ukinuću magjarskog ustava. Ta osnova doista ne ide za tim, da se ukine povlastica Magjara, pa da, cielo pućanstvo Ungarije dobije prava, i da se u Ungariji radi ne o koristi jednoga naroda, nego o probitcih svih naroda one zemlje.

Dok se ne radi o dobru obćenitu, o slobodi svih naroda, nego o tudjih probitcih, naravska je stvar, da primjeri Matije I., ni Marije Terezije, ni naše razlaganje, ne imaju vriednost, jer ne imaju uporabu. Bi reći, da je to naslućivao publicista magjarske države, kadno govori o oružanu ustanku.

Tada se u posve drugom obliku pokazuje pitanje o prisegi i o poslušnosti vojničkoj. Kako razvismo, nitko nije obvezan na nepravedan čin. Nu što onda, ako se radi o činu pravednu, iz kojega sledi čin nepravedan, ako se ukine jedna krivica, da na njezino mjesto dojde druga krivica?

Zamršenost, protuzakunitost stanja Ungarije, i stare pohotnosti austrijske uzrokom su, da se na ona pitanja ne može odgovoriti van po osebnoj duševnosti. Vojska ne mari razsudjivati, jer joj je jasno kazano, o čemu se radi. Ako, pozvana, ona ne sruši despotizam magjarski, ona griéši proti najsvetijoj dužnosti; ako li ga sruši, ona time gradi despotizam austrijski, dakle opet griéši proti onoj dužnosti.

Magjarski despotizam bivati će to bjésniji, brat mu austrijski takojer. Nu njih nijedan ne može na dugo odoljeti ni unutrašnjoj bolesti, koja ih raztaće, ni izvanjskom sukobu, koji njih svakoga, čeka. Medjutim borba je naperena proti jednomu despotizmu, za drugi despotizam. Jer kako pokazasmo, dobra stvar može se izvesti bez krvi.

IV.

Č L A N C I

W
G E A N C I

BORBA IRACA

S u š a k, 25. veljače 1881.

Na 8. o. mj. držaše Irci sastanak, u kojemu zaključise, da g. Parnell ima odmah ići u Ameriku, za pribavit Ircem priklonost američanskoga puka i pomoć irskih izseljenika. Pod 13. o. mj. izdao je u Parizu g. Parnell svojim zemljakom proglas, vrstu programa, u ime odgovora na onaj poziv. U težkih okolnostih, u kojih je i on i njegova domovina, on kaže Ircem sve, što im kazati može bez pogibelji, ter očituje, da će on s drugovi ostati u Irskoj i po mogućnosti raditi u saboru.

Polazeć s načela, da proti neprijatelju ne valja upotrebljivati samo ona sredstva, koja ne vode k svrhi, i pod ništo da ne valja rabiti sredstva, kojimi bi se neprijatelj sam pokoristio, g. Parnell opominje, zaklinje Irce, neka se ne dadu u bezglavlje, u anarkiju, na ustanak. Time bi Irci, kaže g. Parnell, i svojoj stvari naškodili, i izgubili priklonost i pomoć izvanjskih prijatelja i zemljaka.

Svaki nered, svaku smutnju, što ih Irci učine, Englezi će upotrebit, kako su i dosada uvijek upotrebljivali, proti samim Ircem, pače sva slična englezka nasilja budu se nepametnim postupanjem Iraca opravdati.

Vlada, bila kakova mu drago, hoće da se uzdrži i da užuiva što ima. Zato, ako se Irci pametno ne ponašaju, englezka će vlada sve to veća i to teža tlačenja na nje navaljivati, i kaživati će, da mora tako raditi, za uzdržati zakoniti mir i red.

Englezkoj bi vladi bilo najdraže, da Irci ustanu na oružje. Ona bo bi ih u kratko vrijeme satrla, pa bez prigovora i zapreke proti njima postupala po svojoj volji.

Dakle neka Irci ostanu na zakonitu temelju, na kojemu će Englezom najvećma škoditi. Pače moguće je, da bolji Englezi i Skočani, opaziv zakonost i svetost irskih zahtjeva, uz ove pristanu. Ne bude li toga, onda zastalno englezki korenjaci, ojačeni Irci, mogu čvršće i

za to uspješnije raditi o obćenitu napredku puka ne samo irskoga, nego i englezkoga, i skotijskoga.

Na taj način g. Parnell ide stazom, koju je nekada slijedio O'Connell. Ali ovaj nije mogao drugačije, jer ne bijaše prilike škoditi Englezkoj van oružjem, a na ovom je Irska preslaba.

Zato program g. Parnella, u stanovitih obzornostih svet, danas nije podpun ni uspješan za Irce. U redu je, da se Irce ne smidu pustiti u smutnjē ni na oboružan ustanak. Tim bi putem očito propali. To valja za svaki slabiji narod.

Ali zašto su se Irce upravo sada uzburkali? Zastalno, ni od ove vlade ne nadaju se, s dobra, nikakovoj polakšici, a njihovo je stanje svaki dan to teže, i tako mora bivati uz današnji sustav.

Irci su se uznemirili samo zato, jer vide, da je Englezka u neprilici, da je zabavljena u Afganistanu i u Africi, pa da, bez neizmernih žrtva, ne može s čašću te pogibelji odbiti. Englezka je upletena i u Iztoku, i možda bude u Indiji posla imati, a vojska joj je premalena i preslaba.

S toga Irce pravo imaju što gledaju pokoristiti se tom neprilikom Englezke, za vrijeme mirujuć, pak u zgodi radeć. — A možda bi najpametnije radili, kad bi njih koja tisuća dobrovoljaca skočila na pomoć Boerom, i makar kamo, gdje je moći Englezkoj škoditi. — Ovo im g. Parnell nije mogao javno svjetovati.

Doista, Englezkoj je najlakše škoditi vani, najteže kod kuće njezine, a u Irskoj, danas, mi ne vidimo nikakovu mogućnost za uspjeh oboružana ustanka.

Nu strah nas je, da se Irce ne će odazvati, kako treba, pametnu naputku svojega otačbenika. Jer već nekoje irske novine viču na g. Parnella i ocrnjuju ga. A zašto? Zato jer je, bivši u Parizu, pohodio gg. Rocheforta i Viktora Huga, muže, koje nekoji pobožni, bez iskre pobožnosti, Irce smatraju za neznabožce.

Zna se, da ova dva Franceza ne vjeruju nekoje stvari, koje drugi vjeruju; zna se, da teoretična neznabožca ne ima i ne može biti; zna se, da smo u ponašanju, praktični neznabožci više manje svi.

Nu što spada na Irce i na druge vjerozakonsko mišljenje bilo čije i bilo kakovo izuzev mišljenje vlastito i onih, koji su nam upravu svoje duševnosti povjerali?

Ili će Ircem biti bolje ostati u dosadanjoj nevolji, nego osloboditi se pomoću bilo čijom? Ili Irce, kako dosada u sužanjstvu, ne će moći

u slobodi sliediti svoja vjerozakonska osvjedočenja? Ili pomoć nije pomoć, ako nam ju daje čovjek ili narod, koji ne misle kako mi mislimo?

Nije čudo, da, u sužanjstvu ostaju narodi, koji tako misle, i oni ho griše proti Bogu, proti umu, proti samim sebi, pa boljega nisu vriedni.

Daj Bože, da se nesrećni narod ne povede za ljudi, koji u imē Boga rade samo za se i za vruga, u ime vjere, kojoj sloboda mora biti sveta, brane, učvršćuju, uvadjaju samo sužanjstvo!

PRIZNANJE RUMUNJSKE KRALJEVINOM

S u š a k, 23. ožujka 1881.

Tomu je prilično vremena što su novine pisale, da se kneževina Rumunjska smjera proglasiti kraljevinom. Jer svakomu neodvisnu narodu pripada nedvojbeno pravo, svojoj državi i svom vladaru dati naslov po svojoj volji, mi ne javljamo onu viest, nego čekasmo da javimo gotov učin. Ali evo, sada doznadosmo, da je to pitanje zamršeno.

Iz odgovora, što ga je rumunjska vlada dala na interpelaciju o tom predmetu, i iz različitih novina razabiremo, da vlada rumunjska u tom pogledu još nije ništa učinila kod stranskih vlada, i da Austrija-Magjarija gleda od Rumunjske što god dobiti prije negoli njezinu kraljevinu prizna.

Taj dobitak valjda se glavno vrti oko dunajskoga pitanja, jer Austrija-Magjarija želi na donjem Dunaju dobiti odlučujuću rječ, koju joj osobito Rumunjska ne dopušta.

Nu osim toga dobitka po svoj prilici Austrija-Magjarija želi od Rumunjske dobiti još nekoja jemstva za svoju sigurnost. Evo kako ona valjda računa:

Nijedna država ne može zabraniti Rumunjskoj, da svojega vladara ne proglasi kraljem Rumunja ili Rumunjske; ali nijedna država nije dužna toga kralja priznati. Dakle, ako Rumunji žele to priznanje od Austrije-Magjarije, neka pristanu na njezinu stanovitu želju.

Medju državama vlada običaj, da ih jedna drugu pita pouzdano, hoće li da k njoj odpravi ovoga ili onoga poslanika, pa joj pošalje kojega ona rado prima. To biva iz uglađenosti, jer svaki poslanik zastupa svojega vladara, i zato mora ga primiti drugi vladar, osim ako je s onim u neprijateljstvu. A u vrijeme neprijateljstva odlaze poslanici iz dvorova, pa makar u njih najbolje bili gledani.

Kad i Rumunjska sledi taj običaj u tih, manjih stvarih, kako da ga je prepustila u znamenitijemu pitanju? Jer, istina, sve neodvisne

države, bez razlike da li su velike ili male, podpuno su jednake u svih pravih. U tom pogledu među Crnom Gorom i među Rusijom i Englezkom ne ima razlike.

Ali drugo je u međunarodnih obćenjih i častih: zastupnik Crne Gore ili n. p. kneževine Rumunjske ne ima, a zastupnik n. p. kraljevine Portugalske ili Danske, prem su malene, ima kod drugih dvorova korak, što ga ima zastupnik Rusije ili Francezke. Ta razlika ne stoji od moći države, nego od časti.

Te je časti razdielio i odredio bečki kongres god. 1815., ter su one najviše jednake za sve carevine i kraljevine, a niže za države manjih naslova. Tu se vidi, što Rumunjska dobiva, ako se proglasi i bude priznana kraljevinom.

Nu carevine i kraljevine imaju pravo odpravljat u dvore vršnjake si u časti, poslanike višega stupnja, i držanstvo primat onakove poslanike od svojih vršnjaka u časti. S ovakovimi su poslanici skupčani veći troškovi. Tu se vidi, zašto svakoj državi prosto stoji, hoće li ne će li priznati viši naslov druge države.

Osim troška, Austrija-Magjarija ima s Rumunjskom još drugu, veću teškoću. Ako Rumunjska dađe svomemu vladaru naslov »kralja Rumunja«, bez dvojbe tu bude tumačenja, kakovo no bijaše, kad se Ludovik-Filip proglasio kraljem Franceza, ne Francezke.

Govorilo bo še, da Franceza ima i izvan Francezke, n. p. u Belgiji, u Švajcarskoj, u Savoji, i t. d., pa da će Ludovik-Filip i njima htjet gospodovat, t. j. da će ih Francezkoj priklopit.

Tri desetine Rumunja živu u Austriji-Magjariji, pa Rumunji računaju na tu svoju braću. Kraljevina Dačko-Rumunjska stara je želja Rumunja, i oni svom snagom o njoj rade. Nu zvao se vladar kraljem Rumunjske ili kraljem Rumunja, u stvari je isto.

Zvanje Austrije, osobito zvanje Hrvata i Magjara bijaše, da amo, k nami, pritegnu sve narode Iztoka, pa da se ponovi savez narodâ od Njemačke do Crnoga mora, od Karpata do Jonskoga mora, savez, koji je obstojao, dok se nije znalo za izključivo gospodstvo ni za tlačenje, nego svi narodi, jednaki u pravih, jednako braniše srećnu državnu zajednicu.

Jer je ono zvanje zanemareno, jer se hoće gospodovati bez snage i bez prava, jer je tlačenje dodijalo narodom, jer slobodni narodi napreduju kod kuće i vani: velika Austrija-Magjarija hoće da gradi tvrđave proti maloj Rumunjskoj, i umuje, može li tu zemlju priznati kraljevinom! To pojavljenje ne treba tumačenja. Za stalno budućnost Rumunjske ne stoji od onoga priznanja Austrije-Magjarije.

Pače, sjetismo se slična pojavljenja iz novije poviesti Austrije. Kadno mali Piemont jadikova nad udesom ostalih Talijana, ter im želi-jaše ustav i pokaživa želju, da si priklopi Lombardo-Mletačku, Austrija opozva svojega poslanika iz Turina.

Neznalice misliše, da će Viktor-Emanuel umrieti od žalosti i od straha nad tim nezadovoljstvom Austrije. A kad on opozvao svojega poslanika iz Beča, neznalice misliše, da eto Austrije s vojskom u Piemont. Za nekolike godine nestade Austrije iz Italije.

Hoće li Rumunji, za priznanje Austrije-Magjarije, štogod popustiti na donjem Dunaju? Hoće li ona to priznanje dati ili uzkratiti? Mi ne možemo na ta pitanja odgovoriti, nego smo uvjereni, da Rumunji u nikakovu slučaju ne će odstupiti od svojega narodna nastojanja. A budućnost ima pokazati posljedice nepriznanja, koje, bez da ukloni štetu, samo će još i sramotu navući.

Ostale države, bez dvojbe budu priznati novi naslov Rumunjske. Austrija nije htjela priznati ni kneževinu Rumunjsku, nego je jahala na naslovu »združenih kneževina«. Pak itako, kon što se bez uspjeha protivila, na svoju žalost morala je ono priznanje dati.

Ako može i hoće, neka pazi, da joj opet onako ne bude; glavno je načelo državnictva: dopustiti što se nikako ne može uzkratiti, pa ne jadikovati za onim, što se nikako ne da povratiti. Za vremena treba paziti, da se u takova stanja ne dojde.

NAČELA RUSKIH PREVRAĆAČA

Sušak, 17. travnja 1881.

Na 8. ožujka o. g. donese »La France« članak podpisan g. Ch. Laurentom, pod naslovom: »Nekojemu Niemcu«. U tom članku stoji, da Niemac, vojnički častnik živeći u Parizu, prigovara Francezom nedosljednost učeć ih njemačku logiku. Francezi bo, piše Niemac, kažu, da nisu za rat, a itako ne mogu zaboravit svoje dvie izgubljene pokrajine, Alzaciju i Lorenu.

»Vi Francezi kažete« — rieči su Niemca — »da se nadate povratku Alzacije-Lorene k Francezkoj; a vi dobro znate, da naš slavni car bez rata ne će pustit one pokrajine: dakle vi se u budućnosti nadate ratu.

Time dužnost je i probitak Njemačke, ne pustit da se pripravite za navalu, nego navalit na vas dok se pripravljate.

Uzmitē ovo na znanje, za opomenu!«

Na to g. Laurent odgovara: da se može pomisliti preuredjenje stanja Europe, što ga uvede sila medjunarodnih dogodjaja, preuredjenje stanja, u kojemu će Francezka naći priliku, da si pravicu odkroji, medjutim da Francezi rade o slobodi i o blagostanju, a Niemci o sužanjstvu; da Francezi bivaju svaki dan to bogatiji, a Niemci to siromašniji; da Francezi troše na koristne, plodne stvari, a Niemci na vojsku; tako radeć da s vremenom mora Niemcēm dodijati, pa da njihovoj vojski gladnoj mora samo od sebe pasti oružje iz šaka, a da tada Francezom lahko bude pribaviti si pravicu.

Od Niemca na svako zlo i na svaku sramotu pripravn, a osvjedočeni da si Francezi, samo ako hoće pametni biti, lahko mogu zadovoljštinu pribaviti, mi propustismo onu prepirku bez svake opazke.

Na onaj članak »La France« dobismo knjižicu pod naslovom »Rusija, Francezka i Njemačka, godine 1880.«, od nekogega Rusa (La Russie, la France et l'Allemagne en 1881. Paris, Dentu). Ta knjižica služi

za odgovor, upravljena je na glavnog urednika »La France«, u Petrogradu, 11. ožujka 1881., i podpisana »Xavier Svoboda«.

Ovaj pisac ovako razumieva izraz »sila međjunarodnih događaja« g. Laurenta: Njemačka, prije neg joj vojska pogine od gladi, morati će se upustit u rat makar kakov. Tada će Francezka udarit na Njemačku i izbrisat svoj izgubitak od god. 1870.

Nu Xavier Svoboda predpostavlja, da sama Francezka ne može uspjeti proti Njemačkoj, nego da se zanaša na izvanjsku zajednicu. On tu zajednicu traži i ocjenjuje ovako:

»Računate li na zajednicu Englezke? Dvojim. Jer i sami priznate, da je Englezka prestala biti zazbiljnom vojničkom vlašću; pa njezini izgubitki u Afriki dokažuju, da je ona nespretna za rat.

Računate li na Taliju, koju »irredenta« svom silom vuče na Tirol i u Trst? Ne. Računate li na Austriju-Ungariju, koja je više slavska nego njemačka, a više njemačka nego ruska? Ne.

Računate li na Španjolsku, posljednje utočište Bourbona i škropilnice? Doista ne. Računate li na ratne mornarice skandinavske, — na sultana, koji umire, — na Grčku, koja se raspada, — na bullu S. Otca, koji kaže, da je uznik? Ne, tisuće puta ne. Dakle vi računate na nas Ruse.

Dopustite mi, gospodine, da vam kažem, da u tom krivo imate. To je nepametno, to je lahkoumno, to je pogibeljno. Ne mislite, da radim iz želje za pravdanjem, kada vam razbijam te obsjene. Ja imam iskrenu priklonost za francezku demokraciju; ali ona me ne veže u osvjedočenju, koje se oslanja na obstojnosti.

U istinu, gospodine, koja je danas vriednost pregovora, što su ih mogli Francezkoj ponudit, što su joj ih ponudili gg. Giers, Jomini i drugi pripuzi Aleksandra II.?

Po mojemu sudu oni ne vriede više nego vriediše sanjanja pokojnoga kralja Ludovika god. 1792., ili obećanja prevriednoga kralja Englezke Karla I. god. 1648., ili bilo u koje doba čavrljanja onih kukavnih vladara, koji gubiše svoja prijestolja po sliedećem, od pape Leona XII. odredjenom postupovniku:

»Kralj poradi zla ponašanja, poradi zla vladanja, poradi nesposobnosti, može se odpraviti s prijestolja; treba ga opomenuti, za tim pe-depsati, i kraljevstva lišiti, pa podložnike riešiti poslušnosti naprama njemu (Rex propter malos mores, malam administrationem, insufficienciam, potest deponi; monendus, postea puniendus, et regno privandus, et subditi ab ejus obediencia liberandi).« — Pisac nastavlja svoje:

»Aleksander II. mogao vam je predstaviti, ili baš obećati koješta; ali Aleksander II. nije Rusija, a Rusija nije obećala posve ništa. Aleksander II. uprao je oči na Sv. Sofiju, a Rusija gleda na slobodu Zapada.

Aleksander II. sve žrtvuje svojemu glasu (prestige) i nesrećnoj pohlepi, da se namjesti na Bosporu, a Rusija će sve žrtvovati za osloboditi se od bezobrazne ludosti (insolente imbecillité) svoje vlade.

Vi se, gospodine, tomu čudite, ni to ne vjerujete. U istinu, činom, u tom vi imate pravo, a mi imamo krivo. Jer zbilja do danas, što se tiče prevrata, mi ne učinismo ništa valjana. Evo naših prevratah:

God. 1825. ne bijaše nego mućak u krvi utopljen i sliedjen glu-pošću; god. 1831. sruši Poljačku još dublje negoli je ona bila; god. 1862. samo uzvisi krvnika; god. 1863.-4. dignuše ga na vrhunac; god. 1866. stajala nas je pakla; god. 1879. do 1880. bijahu nam 730 dana vješala.

I napokon, u supor tolikoj prolivenoj krvi, u supor tolikomu junačtvu, u supor tolikim mukam nevaljanim i podnešenim, u supor tolikim razvalinam na ruskoj zemlji: — pravo božje, tlačenje, samosilje neograničeno — još stoje i priete ljuće negoli ikada prietiše. Dakle, opetujem: Vaše je dvojenje o nami opravdano.

Pariz još ima pravo umišljavati si, da ćemo mi poput krda blaga na prosti zvižd cara srnut u mesnicu, i Francezka je, dopuštam, još u dobroj vjeri, kada misli, da ne mari s nami računati, nego da joj je dosta ugovarati s tlačitelji Rusije, što joj se zbilja čini i jednostavnije i posve dovoljno.

Dakle dobro, gospodo Francezi, samo nastavljajte naše vojske bro-jiti u vašu korist, a sve drugo prezirite i rugajte se. Nije li Aleksander II. još uvijek na prijestolju? Njegovo pobožno duhovništvo ne slavi li svaki dan njegovo vladanje? Njegovi dvorani, njegove tamnice, njegov bič, njegova Siberija, njegova vješala ne taru li neprekidno misao ljudsku?

Česa dakle da se bojite od naših nevoljnih žapanja (scrupules), od naše ponižene duševnosti? Kakov strah da vam zadade odpor naroda, koji kroz tisuću godina gladovanja nije mogao naći zlata van za razuzda-nosti (orgie) svojih cara? Nu itako!

Sunce 1881. rodilo se nad Rusijom u crno zavijenom, nad zemljom opustošenom, pokrivenom sniegom, utopljenom u žalovanje. Sjena se zgušćuje u istoj mjeri, u kojoj se sunce bez trakâ diže.

Aleksander II. upaljuje plin za razpršiti tminu. Njegove trublje odjekuju, zaglušaju za ustrašiti mućanje. Njegove službene novine siju nadarja, odlikovanja krvnikom. Nu sunce ima svoje razloge, da se ko-

prenom ogrne, — kako i mučanje ima svoje razloge, kada narod broji svoje grobe...

Što učinismo dosada, ja sam priznajem, bijaše ludo, i nije bilo za ništo; ali sada, kad nam je skupna žalost stvorila jedinstvo misli, naša povjestnička kukavština poznati će svoj slavni dan popravka.

Naskoro, gospodine, franczka demokracija lahko će priznati, da ćemo, što se rata tiče, mi početi ratom proti neomedjašenoj vlasti, i u tom ne želimo nego samo jednu zajednicu: zajednicu s nami samimi.

Kada to bude, ruska će se demokracija bratiti s franczkom republikom. A do toga, svaka zajednica Franczke s Aleksandrom II., s poslanikom pravâ naroda, bude zajednicom proti nami, bude uvreda proti nami nesrećnikom.

Do toga, svaka kap naše krvi pripada samo Rusiji. — Do toga, jer ne imate za nas priklonosti, izkažite nam, gospodo, bar štovanja, koje zahtieva neoskvrnjivost naših prava. Nami naša neodvisnost ne vriedi li onu Alzacije? Rekoh. Sada, oprovrgnite me. Rusija vas sluša. Primite, i t. d.«

Kako vidimo, to je pismo složeno dva dana prije smrti Aleksandra II. — Ime pisca, bez dvojbe, nije istinsko. Iz naših izvadaka, prevedenih što je moguće blaže, svatko mora priznati, da je spisano u velikoj strasti. Ako je od Rusa, pisac je pun ogorčenosti i ljubavi naroda i slobode. Nu mi bi najlakše vjerovali, da je ono od Niemca, pa bio on u Petrogradu, u Berlinu, ili gdje drugdje.

Nami nije nikakovo čudo, da pisac, govoreć o medjunarodnih zajednicah, ne zna za magjarsku državu ni narodnost. Onako misle i drugi svi, osim Magjara i njih sluga. Pravi Rusi, kako i drugi razumni ljudi, znadu, da je Aleksander II. lahko mogao »namjestiti se na Bosporu«, ali nije htio.

Pametna Rusija ne treba Carigrada, nego treba vlasti u njemu i u svemu Iztoku, a tu ima danas i bude ju imati, pa bio Carigrad, kako je sada, prividno turski, ili postao grčkim, ili bulgarskim. Pravi ruski otačbenici ne služe se onom neistinom ni u strasti, ni proti svojemu caru, jer znadu, da ju Europa rabi pod izlikom proti Rusiji, a u istinu proti narodom Iztoka.

Ne može se pomisliti Europa van kao komad Rusijē, ako se Rusija misli u Carigradu. A može slobodna i srećna biti Europa, i Rusija, i uza nje mogu srećni i slobodni biti narodi Iztoka bez da su Rusi gospodari Carigrada.

Kolika bezobrazna poruga, vjenčana sa skrajnim neznanjem, leži u riečih pisca o nekadanjih papah i njihovoj vlasti! Bio pisac tko mu drago, neka pogleda poviest, pa će u njoj naći ovu neoborivu istinu: od kada su pape izgubili onu vlast, od XVI. vieka do danas, više je ratâ i svakakovih zala medju kršćani, negoli ih bijaše do onda kroz 1300 god.

Bez dvojbe, ondanje stanje narodâ ne bijaše dobro; nu današnje, uzeto u cjelokupnosti, doista je još gore od onoga. Nitko uman i pošten ne može davat ni odobrvat vlast na vladare papam ni ikomu osim narodâ, pače i papa, i tko se god hrani kruhom naroda, treba da služi i pokorava se narodu.

Ali, za ne biti krivični, mi imamo ljude i njihove odnošaje u poviesti suditi po njihovih vremenih. Zla, koja su pape imavši onu vlast počinili, izčežavaju pred njihovimi dobročinstvi po narode.

Bio pisac zasukan kako mu drago, on se može iz poviesti i iz crkvena sustava lahko uvjeriti o sljedećoj istini: da bi papa danas imao vlast, koju je imao do XVI. vieka, i da bi Rusija pod njega spadala, za stalno u Rusiji ne bi bivale strahote, koje bivaju. Nu, kako rekosmo, ne treba papi, nego narodu treba one vlasti.

Pisac zove Aleksandra II. posilnikom (usurpateur) pravâ naroda ruskoga. Evo kako stvari stoje: Nakon smutnjâ i prěvratâ, na 21. veljače 1613. mnogi Rusi, plemići, vojnici, izabraše za cara Rusijê Mihajla Teodorovič-Romanova.

Taj izbor, neučinjen od svih, na koje spada, ni načinom propisanim, ne mogaše se smatrat i ne bijaše smatran zakonitim.

Zato na 1. svibnja 1613. sastade se ruski narodni sabor. U njemu bijahu 3 metropolite, 3 nadbiškupa, 2 biskupa, 16 arhimandrita, 14 igumana, 4 kaludjera, 3 protopopa, 5 popa, 17 vlastelina, 48 dostojanstvenika, 55 prostih plemića, 3 velikaša tatarska i 40 zastupnika gradjanskih, dakle ukupno 216 članova.

Ovaj sabor potvrdi izbor, odnosno izabra onoga muža i njegovo pokoljenje na rusko prijestolje, i načini sljedeće temeljne zakone: vlast ruskih cara ima biti samovlastna (autokratična) i neomedjašena; grčka*) vjera ima biti vjera države; Moskva je glavni grad Rusije.

Dakle, kako do jučer biva u cijeloj Europi, sva tri povlašćena staleža, sav pravni narod ruski izabra Romanove za svoje vladare, i dade

*) Rusi zovu svoju vjeru pravoslavnom. To je prievod rieči orthodoxie. Svakomu je svoja vjera orthodoxa, ter se ima i židovština, i muhamedovština, i t. d. pravoslavna. Za razliku od ostalih kršćanskih sljedba, ruska vjera i crkva mogu se temeljito zvati samo grčkimi.

im neomedjašenu vlast. Narod u svojih poslih ne ima sudca osim Boga.

Da li je ruski narod onim korakom pametno učinio? To razsudjivat spada na sam narod ruski, a mi spominjemo, da je u istom vieku i danski narod odrekao se svih javnih prava i predao ih svojem vladaru. A tko ne zna, da je i rimski narod u svih težkih stanjih domovine postavljao si diktatorē, i zato da je u znamenitijih vremenih svojega života više bio pod diktaturom nego pod javnim pravom.

Što bijaše Rusija Mihajla Romanova naprama današnjoj Rusiji! U koje doba, po primjeru Rimljana, ne trebovaše Rusi diktatora? Danski narod, kako predao, tako si je i povratio javna prava; ruski narod do danas nije to učinio, i to stoji samo od njega.

U svoj Europi ne ima zakonitijega vladara negoli je vladar ruski, i nigdje vladar ne ima zakonitiju vlast, negoli je vlast ruskoga vladara. Radio on što i kako mu drago — a dosada je radio samo na sreću Rusije — on radi vlašću naroda, on ne gazi nikakov zakon, on bo je zakonit diktator.

Dakle tko može Aleksandra II. ili ikojega Romanova prisposodbljati s odnosnima Bourboni, Stuarti, i t. d.? Narodi su izabrali na svoja prijestolja i one dinastije, ali nisu se odrekli svojih prava, i nisu ih predali onim dinastijam ili vladarom.

Za ne govoriti o drugih, što su radili poimenice oni vladari, na koje se pisac pozivlje: Stuart Karlo I. i Bourbon Ludovik XVI? Oni se nisu zadovoljili pravi, koja su im njihovi narodi povjerili, nego su si posvojili i ona prava, koja su si narodi za se pridržali, oni su vladari i njihovi drugovi gazili zakone i prava svojih naroda, oni su krivo prisizali, oni su se uroćivali proti svojim narodom i proti njihovim pravom, jednom riečju, oni su izstupili iz pravna i zakonita odnošaja sa svojim narodi.

Jer oni vladari nisu bili zakoniti predstavnici svojih naroda, jer se nisu zakonâ držali, jer su se i nehotice svojim djeli pokazivali protivnici, neprijatelji svojih naroda u cjelokupnosti, i svojih pojedinih državljana: za sudit i ovršit one vladare ne trebova saborâ, narodnih zastupništva, nego ono mogaše u prigodi učiniti svaki Englez ili Francez.

Narod u svojoj cielosti, kao oseba, mora biti svetinja svakom pojedinom udu; tu cielost zastupa zakonit vladar kao njezin pravan načelnik. Dakle u onih vladarih, nē bivših takovimi načelnici, ne bijaše ni one svetinje; oni ni naprama pojedincem ne stajaše kao javne zakonite oblasti, nego kao prosti pojedinci, koji makar i nehotice pokazivaše se kao nepravedni napadači na narod i na pojedince.

Od takovih braniti se svimi sredstvi, kojima se oni služe, prosto je, držanstvo je svakomu; i ako nije moguće obraniti im se drugačije nego njihovom smrću, to je u istinu zlo, nu nije gore negoli je ono, kad oni drugoga pojedinca ubiju. Pače, iz ovakove smrti ne može van pojedin-
cem, a iz onakove može po sav narod nastati korist.

Koji slična ubojstva ili umorstva odsudjuju zato, jer oni ljudi činom bijahu vladari, moraju se zadovoljiti razlogom, koji je njihovu jednak: tko se na čine oslanja, odgovara mu se čini, a tko se drži zakona, i odgovara mu se zakonom.

U ruskom vladaru stoji dosada sve veličanstvo ruskoga naroda; tko vriedja onoga, taj vriedja sav narod, kojemu samu pripada pravo suditi, pa, ako mu se sviđi, i obsuditi i pogubit svojega vladara.

Ono je u načelu na mjestu, što pisac kaže, da narod ruski ne će za volju cara vojevati. Narod ima vojevati samo za pribaviti sebi zakonitu korist, ili za odbiti od sebe nezakonitu štetu. O njih jednoj i drugoj ima narod razsudljivat i odlučivat zakonitim načinom. Ako li se samu vladaru ili njemu i nekojim hoće rata, neka sami vojuju. Da bi tako radili svi narodi, vječni mir bio bi osiguran. Da budu Rusi nekada tako radili, danas se ne bi tužili, da ne imaju političke slobode.

Ali u današnjih obzornostih Europe i Rusije, dok car zakonito ima svu vlast, pogibeljno je upotrebiti ono načelo. Jer ako se Rusija, možda i bez krivnje cara, uplete i mora za volju svoje prave koristi u rat uplesti, pa Rusi ne budu htjeli vojevati, odtuda bi, bez dvojbe, mogla nastati šteta ne samo po cara, nego i po Rusiju. A Rusi dobro znadu, da oni nisu u stanju, u kojemu su nekoji drugi narodi, u stanju, u kojemu ne imaju ništa za izgubit.

Nu Rusom ne treba onoga sredstva. Oni imaju pokrajinske sabore, zakonita zastupstva, mnogo bolja nego su sabori nekih drugih zemalja. Štogod uzahatievaju oni sabori, zemstva, ili njih većina, to će car, htio ne htio, dati, morat dati. I sam pisac pozivlje se na zahtjev plemstva pokrajine petrogradske. Mi smo u 40. broju našega lista javili i onaj zahtjev i zahtjeve mnogih zemstva. Neka ih još nekoliko pristupi, pa ili bude narod dobio, što zahatieva punim pravom, ili bude opravdan svaki postupak proti caru.

Ali nekoji jadikuju, da je teško dobiti većinu za one prem nužдне i pravedne zahtjeve. Ako je to istina, a moguće da jest, onda odtuda sledi, da otačbenici moraju zakonito raditi podvostručnom marljivošću za pribaviti većinu, a pod ništo ne sledi, da se proti zakonitoj vlasti, proti caru, moraju služiti nezakonitim, zdvojenimi sredstvi.

A dok se za stanovitu stvar, pa bilo i najsvetiju, ne dobije, ne zauzme većina naroda, dotle manjini, makar je sačinjavali najplemenitiji muži, najčistiji otačbenici, ne ostaje druga van ili izseliti se, ili zduševno pokoriti se pa nastojat zakonito dobiti većinu za stvar, koju zastupaju i žele da se u život uvede.

Nije se igrati s načeli, ona bo, a ne ljudi vladaju narode. U javnih poslih ne ima drugoga načina, van da odlučuje većina ili manjina. Skrajnost većine je sav narod, i taj način preporučuju svi plemeniti i razumni muži. Skrajnost manjine je jedan čovjek, jedna fizička oseba, i ovoga se načela plaše oni muži i odsudjuju ga.

Bila zemlja uredjena kako mu drago, u njoj bude ljudî i nezadovoljnih, i samo čime takovih bude manje, time ona bude srećnija i mirnija. Radio što tko hoće, uvijek budu većine i manjine. Ako se dakle ne držimo načela, koje netom spomenusmo, koji načelnik naroda, uobće koji pojedinac većine može za svoj život biti siguran?

Pisac, o kojemu govorimo, i njegovi drugovi viču na despotizam, a ne vide, da upravo oni za nj rade, davajuć manjini pravo služiti se sredstvi bez razbora proti većini. Ako je to njima prosto proti drugim, zašto ne bi bilo i drugim proti njima, i svakomu vladaru, pače svakomu čovjeku proti svim? Gdje nije sigurnosti osebe i imatka, tu o državi, o ljudskom društvu, o slobodi, o sreći, ne može ni govora biti.

Iz otajstvenih nasiecanja o godini 1881. vidjeti jê, da pisac zna ili bar naslućuje krvno djelo, koje se dva dana kasnije dogodilo, jednom riečju: on se izdaje za udo prevratnikâ.

Napokon, sjetimo se opomene Niemca u »La France«, nesklada Francezke i Talijske u Tunisu, spremanje Francezke na Krumire, komešanje u Rusiji — to sve razmotrimo, pa razumimo, na što smjera onaj korak Njemačke u Alzaciji-Loreni proti francezkim osiguravajućim društvom. Njemačka se pripravlja u Francezku po nove milijarde.

SILA I DUH

S u š a k, 27. travnja 1881.

»Opinion« od 22. o. mj. donese članak pod naslovom: »Carici Rusije prošnja francezkih žena«. Tu kao majke prose majku, neka gleda dobiti pomilovanje za Jesu Helfman, koja je obsudjena na vješala, i osuda, već ovršena na Rysakovu i dr., ima se na njoj ovršiti, dok porodi. »Opinion« se nada uspjehu.

Piše i dobro obavieštenih novina, da je ruska carica prosila Aleksandra III., neka pomiluje Rysakova i drugove mu, ubojice Aleksandra II. Mi možemo to vjerovat, i sudimo, da najsvetije držanstvo savjetnikâ Aleksandra III. bijaše: ili ono pomilovanje izhoditi, ili ukloniti se od cara.

Bez dvojbe, ubojice su ne samo smrt zaslužili, nego njihov zločin prelazi svaku pedepsu. Ali učinjena stvar ne ima konac: zločin već ne može biti neučinjen, pokojniku nije pomoženo, makar mu se milioni ljudi žrtvovali. Dakle treba gledat za živuće, za budućnost.

Ne treba osobite mudrosti i srdčenosti za smaknuti ljude uhvaćene, nego hoće se mudrosti i srdčanosti za poznati obstojnosti, pa za oprostiti uvrede.

Uzeti život ljudem, koji za život mare, može se smatrati vrstom pedepse, to može služiti i za prestrašiti mnoge druge, kojim stoji do života; ali smaknuti muže, koji, bilo dobru ili zlu osvjedočenju navlaš, veselo žrtvuju svoj život, to je čin, za koji osim tašte osvete ne ima razloga, a proti njemu vojuju razlozi najteži.

Što je pomoglo rimskim carem, koji su i kršćane i urotnike davili? Uvijek je netko ostao, koji je one care satrao. Što su pomogle Aleksandru II. one tisuće muževa koje poubijanih, koje na različne muke odsudjenih? One tisuće rodiše novih tisuće, možda milione osvjetnika. A što je škodilo kralju Umberto, da je pomilovao Passananta, koji ga je htio umoriti? Ne samo nije mu škodilo, nego mu je neizmjereno koristilo.

Postupanje u osebnih stvarih naprama drugim ljudem, makar i najpravednije, uvijek se pokazuje pristranim, okrutnim, prekomjernim. Doista, neizmjerena je razlika medju mužem, koji je zakonit načelnik i dobročinitelj naroda, pa medju drugim, recimo najzadnjim i najgorim državljaninom.

Pa itako, da budu Rysakov i drugovi mu umorili najhrdjavijega Rusa, tko ne bi odobravao, bar po zakonu našao u redu njihovu smrt? Ovako bi bilo i onda, da budu onoga Rusa ubili iz političkih razloga. A kako se sudi sada, gdje je sin pustio smaknuti umoritelje svojega otca, car umoritelje cara?

Ako Aleksander III. ne vjeruje, da je u onih mužih nestalo posljednjega ruskoga prevratnika; ako ne vjeruje, da tjelesna sila ne može ukrotiti duh ni umiriti ljude ni narode, kako je mogao dopustiti, da budu pogubljeni ljudi, kojih smrt ne koristi nikomu, a nada sve može njemu škoditi?

Nije moguće, da ne znadu Aleksander III. i njegovi savjetnici, da je, bez iznimke, posljednja molitva svakoga umirućega prevratnika, »da ga drug osveti«, i da je ta molitva najradje danas ili sutra uslišena.

Dosta, Aleksander III. i njegovi savjetnici učiniše veliku pogrešku, koju teško budu popraviti, ako ju ikako popraviti uzmognu.

RUSKI CAR I NIHILIST

S u š a k, 11. svibnja 1881.

»Intransigeantu«, listu dobro ubavieščenu, pišu iz Petrograda pod 30. p. mj.: »Ovih dana prikazao se generalu Baranovu nekoji mladić i prosio ga, da ga privede caru, kojemu da ima znamenitih stvari za priobćiti.

Kan što ne htjede te stvari kazati Baranovu, i tvrdijaše, da su prežnamenite, pustiše ga pred cara, koji se ogradio svimi načini, što se dadu izmisliti.

Mladić kaza caru, da je poklisar izvršujućeg odbora nihilista, i da je poslan kazati caru uvjete, uz koje bi nestalo neprijateljstva nihilista. Na pitanje cara, koji su to uvjeti, mladić odgovori skoro od rieči do rieči po proglasu (i mi smo ga priobćili — uredn. Slobode).

Srdčen mladić dobi za odgovor, da ga je odmah zatvorilo u tvrdjavu Petro-Pavlovu, gdje ga pitaju, zlostavljaju, muče, groze mu se; nu on ne govori ni da bi rieč, i još nisu doznali, tko je«.

Ako je ta viest istinita, ona strašno slika i odsudjuje Aleksandra III. Dati zatvoriti mladića, koji nije, što bi se znalo, nikakovo zlo učinio ni učiniti nastojao; kojega on nije uhvatio ni uhvatiti dao; koji nije morao doći u njegove šake; koji se, bilo pravo ili krivo, zanio na svetost svoje stvari i na poštenje vladara — takova mladića zatvorit, to je skrajna kukavština i sramota, to je zasjeda nedostojna ni zločinca srednjega, a kamo vladara, kamo Romanova.

U istinu, vješati i mučiti ljude, koje drugi uhvate ili koji se sami dobre volje predadu; htjeti držati vlast, a ne imati srca braniti ju; htjeti gospodovati narodu, a ne usudjivati se u narod izići ni u njemu stanovati, nego tražiti samoću, pustinju, pa u njoj samo za sigurnost svojega života graditi tvrdjave — to su čini, koji sjećaju na Kaligulu, na Karakalu, na Heliogabala.

Mi štujemo djela Aleksandra II.; nu i oni, koji ih ne priznavaju, izpoviedaju, da je bio muž srdčan, da se nije narodu sakrivao, nego da je bez straha hodio po gradu i sa svakim obćio.

Car Nikola bijaše uzor samovolje i okrutnosti u javnih poslih; ali ne bijaše hrdja. Kadno se proti njemu pobunila garda, dakle kadno se očito radilo ne samo o prijestolju, nego i o životu njegovu, car Nikola nije se sakrivao, nego kao lav, otvorenih prsa, sabljom u ruki skoči pred gardu, pa joj zavika: »Na koljena!« Pa garda pade na koljena, jer opazi, da je Nikola ne samo naslovom car, nego da je i pravi muž.

A, ako je ona viest istinita, tko je, kakov li je Aleksander III.? Za takove vladare možda ima mjesta gdje drugdje; a u Rusiji ga doista ne ima.

FRANCUZKI DIPLOMATSKI PREDSTAVNICI

S u š a k, 22. lipnja 1881.

Čitamo u »Soleilu«, da je francezki ministar financija predao saboru prijedlog, kojim naknadno zahtieva 2,000.000 franka za kupovanje zgrada, u kojih da stanuju francezki poslanici u inostranih državah.

U razlaganju prijedloga stoji, da dosada francezki poslanici vani nisu imali svoje zgrade za stanovanje; da su si morali stanove uzimati i ih plaćati; da u novije vrieme (za republike) mnogi poslanici nisu si uzeli stanove, nego da su ostali u gostionicah; da takovi nisu mogli primati ni gošćenja davati; da je kroz to trpila javna služba i njihov ugled; da su nekada za poslanike odpravljana samo velika i bogata gospoda; da se oni danas šalju iz različnih struka službe; i da im je nestalno vrieme trajanja poslanstva.

Da te razloge ne bi bila sama republikanska vlada uložila, dala tiskati i javno proglasila, nitko ne bi mogao vjerovati, da su ti republikanci takav, pravo govoreć, nakot. Njima je sve samo novac, samo osebna korist; a narod, a domovina, a čast i sreća Francezke, a čovječanstvo, to su im stvari posve nepoznane, prazne rieči, obsjene.

Već Guizot jadikova, da se Francezi obsjenjivaju riečju »demokracija«. Na toj rieči jašu francezki republikanci; a ne će da znadu, da nikada nije bilo i da ne može biti demokratičke republike, nego da to može biti samo monarkija.

Nekada je vladala u republikah aristokracija krvi, kasnije vladaju aristokracije znanja ili novca. Ove dvie vladaju u današnjih republikah Švajcarske, Amerike, i t. d., upravo onako, kako je nekada patriciat vladao u Rimu i u talijanskih republikah.

Uviek bo se u republikah ljudi ovih društvenih razreda slože i svu vlast na se potegnu, i samo monarkija može, ne pazeć na nikakove slojeve, vrstne muže iz svega naroda probirat, javnim službami odlikovati i nadarivati.

Francezi su narod najaristokratičniji; njihov ni najbjesniji demokrat ne može roman napisati, u kojemu aristokrat ili aristokratice nije glavna, redovito najplemenitija, uzorna oseba.

Francezi imaju samo jedno javno odlikovanje — »častne legije«; tih odlikovanja dieli se na hrpe, što je u redu; ali Francezi se jagme za te redove većma, negoli se drugdje, gdje se rieč »demokracija« riedko čuje, ljudi jagme za slične praporce. Francezom ih nikada nije dosta.

U pogledu javnih odlikovanja francezka demokratska republika ne stoji ni malo bolje, ako ne stoji gore od nekih nedemokratskih zemalja monarkičnih, u kojih je tolika obilnost javnih odlikovanja, da se na njih nosioce protegnula starinska izreka »cave a signatis«, i kada se najde oseba neodlikovana, da se pita: kakovo je dobro ta oseba učinila, da joj nije praporac dalo.

A svi su dvori aristokratični, kakov je i turski, u kojemu nikada nije bilo i ne može biti aristokracije krvi. Dakle od naroda onako aristokratična, u dvore aristokratične, što znamenuje odpravljati za poslanike »ljude iz različnih struka službe, na neizvjestno vrieme«? Evo što to znamenuje:

Diplomacija je najteža znanost, ter ona sama zahtjeva veliko znanje, osobito ponašanje i poznanje ljudi, to sve troje. U svakoj drugoj znanosti, službi, u svakom drugom nauku može neznanica i nespretnjak uz otvorenu glavu, dobru volju i vrstne više usposobiti se i postati službenikom na mjestu; samo u diplomaciji to nije moguće, nego su riedki, koji uz one uvjete od djetinstva se njome bave, i mogu pod starost reći, da su joj dorasli.

Znanje teoretično moći je dobiti prilično lakho; ponašanje dvorsko, aristokratično, i poznavanje ljudi, nikada i nikako, osim tko se na nje od djetinstva dade i marljivo nastavlja neprekidnim vježbanjem.

Drugi javni službenik ne mari znati kakovi su ljudi, s kojima je u javnih poslih: on im odreže po paragrafu, pa je gotov. Diplomati ne može tako, jer ne gospoduje, nego pogadja se, ugovara, gleda ljude za svoju stvar dobiti. Njemu nikakova tjelesna sila ne može na dugo pomoći: ne bijaše i teško da bude jačega vladara od Napoléona I., pak itako njega su diplomati satri.

Nije dosta poznati stanoviti dvor, načela, kojih se drži, svrhu, za kojom ide, sredstva, kojima se služi, nego diplomat povrhu toga mora poznati i gibala i ljude, koji u svakom predmetu napose odlučuju.

Kako nateže on na svoju, tako natežu i njegovi drugovi, ostali diplomati, na svoju. Danas, kako se kaže, na konju, on je sutra u novu svietu,

ako se promieni vlada i u nju dođu ljudi, koje on ne pozna kako treba. Tako mu je i onda, ako ga, vješta u jednome dvoru, premjeste u dvor nepoznan.

Da što, on dobiva od svojega predšastnika ubaviesti o stanju ljudi i stvari. Ali osebni odnošaji predšastnika ne moraju se pružati na njegova nasljednika; promjenom osoba mienjaju se i odnošaji i stanje stvari; ministru je lahko davati napatke, ali teško ih je izvadjati.

Dosta, najvrstniji učenjak, književnik, odvjetnik ili bilo koji javni službenik nije vrstan za diplomata, ako se nije za to zvanje pripravio kako valja, i to ne samo znanjem teoretičnim, nego i vježbanjem, iskustvom, radnjom u toj struki. Bez ovoga nije na svom mjestu nijedan javni službenik, kakav bi dakle mogao biti diplomat?

Prava aristokracija smatra svojim zvanjem: sjati oko prijestolja; najmilije su joj javne službe diplomacija i vojničstvo. Za monarkije tako bijaše i u Francezkoj, medju njezinimi diplomati bijaše od kuće i siromakâ; imali su plaću, da su mogli dostojno zastupati narod, koji su vani predstavljali.

Republikanci su znatno, bez razloga i razbora, povećali plaće poslanikom; ponosni aristokrati, iskreni otačbenici, pravi diplomati, videć da ne služe narodu, ne će da služe onim kukavcem.

Republikanci rade samo za se: tjeraju službenike, koji isto vriede, ljude svoje družbe šalju i za zastupnike naroda u stranjске dvore, prem su ti ljudi često diplomaciji vješti kako n. p. i kuharstvu ako kuhinju nisu ni vidjeli.

Ovih ljudi, prem narod plaća i za njihov dostojan stan i za gošćenja, stanuju u krčmah i ne troše novce u svrhu, u koju su dani. Dakle liepa republika, za doskočiti tomu zlu, ne zna drugo sredstvo, nego poslanikom kupiti stanove. Zašto te sablazni ne bijaše za monarkije? Zato, jer je monarkija štovala sebe i narod, pa je imala diplomate.

Kad je diplomacija tako teška znanost, zašto republikanci svoje ljude u nju namješćaju samo za vrijeme, da se oni ni uz najbolju volju ne mogu ni malo priučiti tomu zvanju?

Zato, jer im, kako i čini pokazuju, ne stoji do drugoga osim do njihovih torba, pa zato da one službenike, dok se novca natrpaju, maknu i na njihova mjesta pošalju drugu braću, koja se takodjer moraju obskrbiti dok stoji republika.

POKOP PIJA IX.

S u š a k , 24. kolovoza 1881.

Pio IX. odredi, da se njegovo tielo zakopa na groblju Sv. Lovre, a ne u crkvi Sv. Petra, u kojoj su sahranjeni ostanci svih papa negdi od VI. vieka.

Ta je naredba pokojnika na 13. o. mj. noću izvršena. Tom prigodom bijaše smutnje i nereda. Kaže se, medju ostalimi, da je prostote htjelo pokojnika tielo, nošeno u procesiji iz crkve Sv. Petra na rečeno groblje, baciti u Tiber.

Teško je doznati čistu istinu; nu dosta je znati, da je u današnjem glavnom gradu Talije, na oči talijanske vlade, sablazno oskvrnjen tjelesni ostatak uprav onoga muža, koji je, postav glavom crkve, razprostranio, pravo rekuć stvorio pravi duh slobode u svojoj domovini, pak je javno blagoslovio desnice onih Talijana, koji idjahu oružjem tjerati tudjince iz Talije.

Tko je kriv toj sramoti? Bez dvojbe, talijanska vlada. Ona bo je morala znati, i doista je znala, da mora do sukoba doći medju onako protivnimi življi: medju pukom koji izkažuje posljednje držanstvo tielu svojega bivšega duhovnoga pastira i dobročinitelja, pa medju krštenim nakotom, koji izvan sebe ne priznaje nikakovu svetinju.

U tom znanju, rimska vlada imadijaše učiniti korake, pa zapriečiti svaki sukob. Namjesto toga ona je vlada dopustila, ako ne možda osnovala i podjarila sablazne prizore, pa je krivnju nastojala baciti na papu.

G. Mancini, ministar izvanjskih posala Talije, odpravio je o toj stvari dva dopisa na izvanjske zastupnike kralja Umberta. Iz ovih dopisa vadimo sljedeće:

Da se vlada talijanska bila dogovorila o prienosu tiela pokojnikova s baštinici Pia IX.; da se prienos imadijaše obaviti ne javno; da se izvanjski zastupnici Talije s nijednom odnosnom vladom ne imaju upušćati u razpravljanje toga predmeta, buduć je on unutarnja stvar

kraljevine Talijanske, i zato podložena samo njezinu sudu: da se u Taliji bez dopuštenja vlade nikakova procesija ne smi držati izvan crkve; da papa za rečeno hodočašće niti je dobio ni prosio od vlade dopuštenje; da su smutnju započeli papinci, pa da su im samo odgovorili narodnjaci, uvrijedjeni u svojem talijanskom čučenju i otačbeničtvu — dakle da je svemu kriv papa, a nimalo talijanska vlada ni drugi tko.

Mi se ne upuštamo u potanko razglabanje tih nazora i navoda, nego u kratko opažujemo: Na tielo pokojnika ne imaju nikakovo pravo njegovi baštinici ni drugi nitko osim crkve odnosno njezina načelnika Leona XIII. Ne radi bo se o tielu grofa Mastai-Feretija, člana ove obitelji, nego o tielu bivšega pape, glave 200,000.000 katolika.

Leon XIII. nije smio pristati na onaj ugovor, ako je zbilja tako sklopljen, i to jer bi time popuštanjem bio činom odstupio od svojega prava, pa jer bi takovo, potajno prenašanje naličilo kradji ili drugom nečistu poslu.

Mi razumimo i priznajemo, da državna vlast ima pravo na osobe i na stvari crkve; ali mi ono pravo na stvari vjere, t. j. na uređenje i držanje odnošaja medju Bogom i medju dušom ne priznajemo nikomu osim crkvene vlasti. U broj tih stvari spada onaj prienos ostatka pokojnikova — tu, niti je papa imao pravo koga nagoniti u ono hodočašće, ni država pravo priečiti ili uznemirivati one, koji su došli u hodočašće.

Mi razumimo, da je talijanski narod u obće ogorčen proti svojem duhovničtvu, i da on u tom ima ponešto pravo, ono bo duhovništvo bijaše i jest proti narodnu jedinstvu Talijana. Ali, kad mržnja već vlada, njoj, osim kod barbara, nije mjesta naprama mrtvacem, pa bili i neznatiji negoli bijaše Pio IX.

Dok su u Taliji zakonom dopušteni kojekakovi sastanci, u kojih se drugda govori i radi o promjeni temelja države, vlade — mi ne razumimo, zašto nije dopušten sastanak ljudi, koji hoće da proprate ostatak muža, kojega uspomenu slave.

Kaže se, da su se hodočasnici izjavili za svjetovnu vlast pape, i da se to ostalim gledateljem na žao dalo, pa da odtuda nastade smutnja. Mi smo bezuvjetno proti svjetskoj vlasti pape, i osvjedočeni smo, da je ona najviše škodila kršćanstvu i papam.

Ali mnogi katolici, i medju njimi nada sve Talijani misle, da bez one vlasti papa ne može slobodno izvršivati svoju duhovnu vlast.

Iz poviesti znamo, da ta stvar upravo protivno stoji: dok papa nije imao svjetovnu vlast, on je slobodan bio, i nemalo svi pape, dok ne bijahu svjetska gospoda, uvršteni su medju svetce.

A dok pape postadoše svjetski vladari, među njimi su preriedki svetcu, i pape su u istinu podložnici Francezke, Njemačke, Španjolske, Austrije. Odtuda moradijaše nastati petljanje drugih država oko pape, on se moradijaše njih nekojim zamjeriti pa time ugleda izgubiti.

A puk, bivši njemu podložan, ne mogaše štovanje, koje imadijaše za duhovnoga oca, protegnuti na vladara, onaj bo blagosлива, a ovaj moradijaše drugda i vješati dati.

Nu stavimo se za čas na mjesto onih hodočasnika. Kad su Piemontezi oteli i sebi podložili puk i zemlju, na koje nisu imali i nemaju nikakovo pravo, zašto ne bi papa i papinci nastojali, da opet dobiju ono, što su kroz vjekove imali?

Dakle mi, kako odsudjujemo tako i razumimo onu težnju papinaca. Nu ona težnja očitovala se ovaj put samo u riečih, pa nut, papincem nisu slobodne ni rieči, a republikanci, socialisti i drugi Talijani govore i pišu što im drago, i nitko ih ne progoni.

Najznatnijē su one rieči pisma g. Mancinija, u kojih on rečeno hodočašće smatra domaćim poslom Talije, ter kaže, da bi papa bio imao prositi od vlade dopuštenje za ono postupanje prienosa.

Onimi je riečmi svečano izpovjedjeno, da je papa uznik talijanski, da ga vlada talijanska smatra svojim običnim, nu zatvorenim biškopom, da papa ne ima ni toliko slobode, da bi mogao obavljati svoje duhovne posle, osim na koliko mu talijanska vlada dozvoli.

Zastupnik i najzadnje države ima pravo, da ga na prostoru njegova obitavanja nitko ne smeta — radio on tu što mu drago, on ne spada pod zakone ni pod oblasti države, u kojoj stanuje.

A eto, glava 200,000.000 katolika bez dopuštenja svojih zakletih neprijatelja ne smi obavljati posle vjere, posle, koje njemu nalaže njegova duševnost i koji nikomu ne škode.

SLUŽBA DOMOVINI

S u š a k, 11. siečnja 1882.

»Pays« ne zna, bi li se većma veselio ili bi se rugao republici i republikancem. On piše: »Pravi republikanci, prosti od carske zduhe, ne mogu se izčuditi, kako im je ministar vojničtva mogao onako iskreno, bez okolišanja kazati, da je on generala Miribela (napoleonovca) zato imenovao načelnikom glavnoga stana, jer su republikanski generali blune (imbecilles), i da on mora vrstne ljude tražit i uzimat ondje, gdje ih najde, makar medju prokušanimi »natražnjaci«.

Ta izjava nemilo je uzdrimala republikance, koji u sebičnoj zanešenosti misle, da je u republici svega, tja i generala razumnih. U istinu, teško bijaše slušati onu izjavu. Šta, za dobiti vrstna načelnika glavnu stanu francezke vojske, morati je mimoići generale, koji su tu čast dobili u senatu, pa tražiti i primiti pouzdanika od 16. svibnja (kadno je bivši predsjednik republike Mac Mahon smjerao sabor raztjerati pa povratit monarkiju. Uredn. Slobode).

Treba generala konjaničtvu, za preurediti ovu vojnu francezku, zaostalu i zapuštenu, pa koga traže? Generala Gallifetta. Ta on je republikanac, nekoji kažu. Gallifett republikanac! okanite se! Gledajte, s kime druguje, koga polazi. Ako taj stari častnik Tuilerija, taj stari sabljaš, danas izdaje se za apoštola, to je samo za sakriti svoju igru.

Ali treba muža u višem odboru vojničkom, za povratiti vojski ugled, kojega joj nestalo, i čast, koju je izgubila. I nut, tamo namjestiše staroga puškara iz prosinca, našega junačkoga sabljaša Canroberta. Zašto dakle da se tužimo, u čemu su se stvari promienile poslije padnuća carstva?

Republika, kao krčma zlo pospremljena, na zlu glasu, zlo obskrbljena, primorana je posuditi kuhare i kuhtiće od protivnice, i služiti se onim, što nalazi pod cimerom okrunjena orla (carstva). Tu je za puknuti od smieha.

Ti ljudi i sami utvrđuju, da nesposobnost raztače republiku, da u njoj ludost cvate na sav mah, i da nakon 10 godina, za uzpostaviti narodnu čast, za povratiti našoj oslabljenoj vojski njezinu prvašnju snagu, još uvijek treba kucati na vratih carstva. Još da bi tako bivalo samo kod vojničtva; ali tako je u svemu.

Pogledajte struku javnog podučavanja. To polje svojakala si je republika izključivo. Za na njemu biti gospodarom, poubijalo je takmace, okralo je njihove učionice, porušilo je njihova vrata, protjeralo je učitelje, razpršalo je njihove djake.

Učinilo ministrom, poglavarom sveučilišta, čovjeka koji žive pse reže, i to je sve učinjeno, za da moraju pozvati g. Duruya za načelnika višemu savjetu podučavanja!

Ovaj stari prijatelj i požrtvovni sluga cara, muž značaja i duha školskoga, koji okruni svoj tečaj podučavanjem n a š e g a b u d u ć e g a v l a d a r a kneza Viktora (starijega sina kneza Jerolima Napoleona), sada daje nauke republici poniženoj, poživinčenoj, blezgavoj, nauke i savjete koje ona ne ima, ter joj on pokazuje stazu, kojom mora ići.

Nije li to čudno?

Imali su svakakovih rēpublikanaca, pak itako uzeše careva ministra, koji je novim sjajem proslavio sveučilište. — Ali čekajte, još nije vrhunca sramoti, još ne bijaše dosta poniženja toj sramotnici pod crvenom kapom, što si je Francezku posvojila. Pedepsa dužna njihovim smiešnim i bezobraznim svojakanjem time još ne bijaše podpuna.

Premalo bijaše gledati vojsku i javno podučavanje u šakah carevaca, koje zviždaju, nu koje zovu, kada se radi da se domovina podigne u očih Europe, koja nas prezire. Kadno se diplomacija potegnula izpred »velikoga ministarstva« kako se ljudi potežu izpred razbojnikâ, trebalo je nekoga naći za poslanika u Petrogradu, na mjestu toli težku.

Pa koga su postavili? Nisu marili van posegnuti u senat ili u sabornicu zastupnika za naći lakrdijaša, srećna da može u žep strpati 100.000 for. na godinu. Pa itako, tražili su u staroj diplomaciji, medju muževi carstva, koga? G. Chaudordyja!

Time je valjda dosta, osim ako misle načelnikom Pariza učiniti g. Hausmanna, ministrom javnih radnja g. Rouhera. — Republika je dokazala, da, utvrdila, da je ona neplodna, da ne radja van proždrlice i pijance, van ljude, kojih se nečisto salo hvata. — —

I čime ona duglje postoji, time manje pokazuju se u njoj otvorene glave, time manje pojavljuje se uma, i time većma ona je primorana obratiti se k carstvu s riečmi: »Da vidimo, posudi nam kojega«.

Neka bude! Uzmi, mi smo još bogati na vojnicih, na diplomatih i na učenih književnicih; mi ne posudjujemo tebi, dronjavo, izvraćene pete republiki, nego posudjujemo Francezkoj. A tebi, već na obličje, mi ne bi pozajmili ni 5 for., a kamo li jednoga Miribela, jednoga Canroberta, jednoga Duruyja, jednoga Chaudordyja.

Nu bude doći dan, kada podučena Francezka bude opaziti, da vi svi niste za ništa, pa ona će naći za nužno, da joj dademo i stvar, kon što smo joj dali ljude, i da za carevci dolazi carstvo.»

Taj je članak od g. Paula de Cassagnaca, najvećega napoleonovca. Da bi mogao, on bi republikance i republiku uništio, kako bi to isto g. Gambetta učinio carevcem i namijenju budućemu carstvu. Pak itako, oba ta muža slažu se u glavnom načelu: g. Gambetta traži i prima u javnu službu neprijatelje republike, g. Cassagnac priznaje, da carevci mogu, ako hoće, primiti službu javnu od vladavine, kojoj su protivni.

Mi priobćismo taj članak za pokazati sramotu onih blezga, kakovih ima i u Hrvatskoj, i hoće da se bave državnim posli, a znanjem možda dosižu samo dotle, da bi mogli državnikom lule zapaljivati. Ti kukavci misle, pače i govore, da ne valja u javnu službu primati ljude, koji su protivnici obstojećoj vladavini. Ti bi ljudi pravo imali, kad bi se služilo vladavini, sustavu, vladarom; oni zbilja imaju pravo ondje, gdje ne ima zakona, ili se za nj ne mari. Pustiti samovolji carevaca republiku i republikance, ili samovolji ovih carevce i carstvo, to zbilja ne ide.

Ali gdje se imaju zakoni ter se za nje mari, tu javni službenici služe samo narodu, samo domovini, a ne praznim riečim kao što su republika, monarkija, predsjednik republike, car, kralj. Napoleonovci, koje vidismo namješćene, služiti će u svojoj struki uprav onako, kako bi služili da je načelnikom Francezke koji Napoléon ili Bourbon, ili predsjednikom koji drugi Francez na mjestu g. Grevyja.

Što je stalo za te prazne rieči sudcu, učitelju i drugim javnim službenikom? Oni ne podjeljuju pravo, nauke, i t. d. republiki ni monarkiji, nego svojim sugradjanom, nego mladosti svojega naroda, koji je uvijek isti, bio u republiki ili u monarkiji, pod ovim ili onim načelnikom države; oni svoju javnu službu obavljaju po stanovitu obstojećem zakonu, pa smotrio ga i uveo tko mu drago.

Samo onakov čovjek nije za javnu službu, koji ju ne zna ili ne će po zakonu obavljati; pak ako je takov u njoj, treba ga maknuti bez obzira na vladavinu i na njegove političke nazore. Njime bo kvaruje javna služba, narod, a ne prazne rieči monarkija ili republika, ili ovaj ili onaj načelnik države.

Drugo je pitanje, da li čovjek može pod stanovitom vladavinom, pod stanovitim načelnikom, primiti javnu službu. Tu ne ima sudca osim vlastite duževnosti, osebna osvjedočenja. G. Chanzy ne će, a g. Chaudordy hoće da služi pod g. Gambettom. Oba imaju pravo.

Francezki legitimiste ne priznaju zakonitom ni jednu ustanovu, ni jednu promjenu, što su nastale u javnih poslih Francezke poslije Karla X. Tako sude napoleonovci o promjenah poslije 3. rujna 1870. Sa svojega stajališta, pravo imaju jedni i drugi. Nu to pravno osvjedočenje niti njima priči, kad im se sviđi, primat i obnašat javne službe, niti priči republikance davati im javne službe.

Tako za kraljestva bijaše u javnih službah napoleonovaca i republikanaca; za carstva, kraljevaca i republikanaca, tako je danas napoleonovaca i kraljevaca.

Ali nije tako samo u Francezkoj, gdje su se vladavine i vladari mienjali, nego je tako i u stalnih monarkijah. Danas su 3—4 čista republikanca u englezkoj vladi, i kraljica je vesela, da oni muži hoće obnašati javnu službu domovine. U Taliji osim republikanaca malo je muževa vrstnih za javne službe. U Španjolskoj većina boljih javnih službenika niti priznaje zakonitim monarkiju ni vladajuću dinastiju.

Ta razlika pravnih osvjedočenja ni malo ne škodi pametnim i poštenim vladarom, a mnogo koristi javnoj službi. Ali, mnogi kržljavci pitaju, kako da čovjek izvršuje zakon, kojemu je protivan? U istinu, takov čovjek ne će ga izvršivati, nego će ostaviti službu. To vidismo nedavno u Francezkoj: mnogi javni službenici odstupiše i ne htjedoše izvršiti nalog, koji je zahtievao, da protjeraju koludre.

U obće, da se upita, tko je za zakon tko li proti zakonu, našlo bi se jako malo ljudi i jako malo zakona, u kojih se oni slažu. Nu itako žive se, ljudi i proti svojoj volji obdržavaju zakone ili ono što im za zakone izdavaju.

Tu, kad nije moguće postignuti, da svatko zakon izvršuje iz osvjedočenja, morati se je zadovoljiti, da ga izvršuje makar proti osvjedočenju. Glavna je stvar, da ga izvršuje, i kod javnoga službenika to se dade najlakše postignuti.

Jer, ako javni službenik nije sposoban ili voljan izvršivati obstojeći pripis, bez obzira na njegova mnienja treba ga ukloniti pa nadomjestiti drugim, koji će svoju javnu dužnost i znati i htjeti izpunjavati. Izvršuje li on ovu dužnost, on je na mjestu, i njegova mnienja ne spadaju na nikoga. Tako je u svih državah, koje imaju razlog svojem obstanu i napredku.

TEMELJ ZADOVOLJSTVA U BOSNI

S u š a k, 27. kolovoza 1882.

Nedavno je g. Koloman Tisa govoriv o izvanjskoj politici Austrije-Magjarije nasjekao o zmiji, koja kao da po njedrih plazi. »Pester Lloyd« je to razumio o Bosni i o Hercegovini.

Ako je taj list pravi tumač rieči g. Tise, pita se: zašto su Magjari tu zmiju pustili u njedra, zašto li ju nisu iztjerali ili ubili?

Na prvo pitanje mi smo već davno odgovorili; još u ožujku 1878. bijaše u Petrogradu neopozivan učin, da Austrija-Magjarija zauzme Bosnu i Hercegovinu.

A na ostala dva pitanja mi ne možemo drugačije odgovoriti, nego da mora biti razloga, s kojih Austrija-Magjarija tu zmiju drži u njedrih.

Te razloge teško je pogoditi i odkazati, nu moći ih je nagadjati. Možda je načvršći onaj, da se unapried ne može, a nazad, nakon žrtva i poradi posljedica, teško je.

Nami se čini, da je g. Tisa tom prigodom ili govorio pjesnički, ili da je budućnost uzeo za sadašnjost.

Kako mi stvar razumimo, zauzeće Bosne-Hercegovine dosada bijaše samo buha u njedrih Austrije-Magjarije, a s vremenom ono bi moglo postati ljuticom.

Nu valjda na to ne bude doći: g. Kalaj radi o preuredjenju tih zemalja. Naredbe se izdavaju, službenici se mienjaju, što bi više? Nekoji zahtievaju utjelovljenje zauzetih zemalja.

Ali, da bude se moglo, to bi bilo već davno učinjeno. Ili je možda tomu danas pogodnije vrijeme, veća snaga, bolja prilika, negoli do sada bijaše? Mi ne vidimo to nijedno.

Drugi kažu, da je ustanak satrven, i da sada mogu reforme u miru uvadjati. Bi reći, da je toga mnienja i g. Kalaj. A mi sudimo, da ustanak još nije ni počeo pravo, i da bi se u nj tegnuli pustit i muhamedovci.

Dosadanji ustanak bijaše dosta nepriličan, ali nami on se čini samo zagrizanjem, čini nam se kao prokušaj svirkâ prije negoli predstava započne.

Hoće li g. Kalaj toj pogibelji na put stati? O njegovoj najboljoj volji mi ne dvojimo, kako nismo dvojili ni o onoj njegovih predšastnika. Ali znanje, ali snaga? O tih mi dvojimo, i samo budućnost, učini, mogu nam tu dvojbu razbiti.

G. Kalaj, kao Magjar, bi reći da ne zna počelnu istinu, koja je temelj svemu državičtvu, istinu: da se svi ljudi, svih jezika, i vjera, i podneblja, samo u jednome uvijek slažu, i to jedno: korist.

Ima koristi različne vrste, ima ih koje mnogi ne priznavaju takovimi, ima stvari nekorisnih ili upravo škodljivih, koje nekoji drže za koristi.

Ali to su stvari udaljenije, zamršenije, koje samo na nekoje i samo nekoje vrieme uplivaju, ter pravi državnik za nje ne mari, nego ih ostavlja slobodnu razpravljanju i vremenu.

Da čovjek može sigurno raditi sve što hoće, dok ne povriedi pravo drugoga; da sigurno uživa što tako steče; da se ne boji za se ni za svoje dok ovako radi; da državi daje samo kao kamate na glavnicu, koju od nje ima, kao naknadu za sigurnost, za slobodu, za blagostanje što ih u njoj uživa i izvan nje ili bez nje ne bi mogao tako uživati; — to su koristi, koje jednako poznadu i ljube u Madagaskaru, u Londonu i u Bosni: svagdje, gdje je ljudi, i gdje nije tih koristi, ljudi su nezadovoljni i nemirni.

Ako g. Kalaj pučanstvu Bosne i Hercegovine dade te blagodati, mi smo sigurni, da će ono biti zadovoljno i mirno, a pojedinih možda nemirnjaka nije se bojati. Nē učini li on to, zaludu su mu sve osnove i organizacije.

Nekoji kažu, da će g. Kalaj imati obzir na ovu ili onu vjeru i na nje sljeditelje. U tom pogledu dosta je i treba da nitko nikoga ne pači u izvršivanju posala njegove vjere. Što je preko toga, škodljivo je.

Svatko zna, da njegovu vjeru nitko ne može ubiti ni oglobiti, a ovo oboje može se njemu dogoditi; svatko zna, da vjera nē trpi, nego da trpi on n. p. progonstvo, krivicu, siromaštvo.

Zato je državniku dosta ne dirati i ne dati da itko dira u čiju vjeru; ali on mora raditi, postavno raditi za uvesti i učvrstiti slobodu i blagostanje naroda.

Bila vjera kako mu drago sigurna i u časti, ako je čovjek nesrećan, on je nezadovoljan i u prigodi nemiran.

Ako li je on srećan, on je miran i ne boji se za svoju vjeru, koja je u duševnosti, ter ju nitko ne može napasti.

Nu strpimo se kratko vrijeme, pa ćemo vidjeti, kako čini i njih posljedice prosudjuju g. Kalaja.

RADNIČKI NEMIRI U FRANCUSKOJ

S u š a k, 11. listopada 1882.

Na 16. kolovoza u Montceau-les-Mines navali hrpa ljudi na župnu crkvu, na župnikov stan, na učionicu crkvenjakâ, na župnika, na načelnika i na bilježnika javna, pa ova tri izprebija i zatvori, i kasnije izpusti, a kapić crkve dinamitom razori, razpela i sve vjerozakonske znake i sprave raztrupa, i odnese sve što ima vrijednost tržišta.

Tko bijahu ti ljudi? Svi se slažu u tom, da radnici. Republikanske novine pišu, da su to stranjci, t. j. njemački radnici, koji buduć im je kod kuće zabranjeno činiti socialnu propagandu, došli su ju širiti u Francezku.

Mi smo nedavno govorili o stranskim u Francezkoj. Nu što razumievaju francezki republikanci kroz propagandu? Mi razumievamo slobodu, da svatko može za svoju misao živom i napisanom riečju tražit i skupljat sljeditelja.

Po tom nazoru, oni radnici nisu širili nikakovu propagandu, nego su — učinili najgnjusnije razbojničtvo. Ovo osim eto nekojim načinom u francezkoj republici nije dopušćeno nigdje, a propaganda je zakonom dopušćena u svakoj zakonitoj državi.

Ova propaganda širi se od nekada u Englezkoj, u sjevernoj Americi, u Belgiji, u Taliji, pa itako uz ovu propagandu ne ima ovakovih razbojničtva, i mi sudimo, da ih ne može biti dokle god bude slobodna propaganda i dok bude zakonâ i oblastî.

Opêt republikanske novine pišu, da je malenkost ono razbojničtvo, jer da ono bijaše samo antiklerikalna demonstracija. Na taj način onim je republikancem šala, da ljudi zlostavljaju i robe svoje iskrnje, koji imaju drugačiju vjeru neg oni.

Ali republikanske novine ne znadoše ili ne htjedoše kazati pravu istinu o onoj sablazni. Ono razbojničtvo učiniše sami francezki radnici, pače ne samo u Francezkoj ne zna se, bar u javnih smutnjah, za stranske

socialiste, nego francuski socialiste idu u Taliju i u Švajcarsku širiti svoj nauk.

Socialistički list »Bataille« bar ima srдца kazati celu istinu; on ju kaza napisav, da se tu ne radi o klerikalnih samih, nego da se pripravlja »socialna jaquerie« (ustanak seljanâ proti gospodi), i da iza onih razbojnika Montceaua stoji cela vojska radnika, koja se sabire, i naskoro će zadati boj na celoj pruzi.

Na tu zdravicu napisa pametniji list republikanski: »Kada ljudi, koji kažu, da upravljaju udes domovine, prvi su koji ruše štovanje naprama pravici, vojničku stegu, moralne uplive, jednom riečju sve, čime se brani i drži prosvietljeno društvo — je li se moći ozbiljno čuditi nad divljimi pokreti, koji sjećaju na jaqueriju?

Tomu su nekoliko mjeseca, što je prefekt Seine sa zidova u učionicah pobacao razpela; tomu je petnaest dana, što je občinsko zastupstvo Beziera naložilo, neka se na javnih mjestih poskidaju svi vjerozakonski znaci. Dakle jučer smutljivci Montceaua učiniše od svoje volje ono, što su vidjeli da radi javne oblasti.

Za tim list opominje vladu, neka se ne šali s timi pojavljenji.

U istinu, francuski republikanci kao da su posebna vrsta ljudi. Uvijek im je sloboda duševnosti na jeziku, i na nje račun rade samo zlo, ne štujuć ju ni malo.

Dok njih nitko ne sili u crkvu ni na nauk duhovnika; dok ih nitko ne nagoni, da javna držanstva bilo koje vjere izvršavaju, ili da svoju djecu šalju u učionice crkvenjaka; dakle dok u nje ni u njihovu duševnost kršćani ne diraju — zašto oni ne samo riečju i pismom, nego i činom bez prestanka navaljuvaju na kršćane i na njihovu duševnost?

Pod kršćani imaju se osobito, možda bez iznimke, katolici razumievati. Medju timi napadači na vjeru, na njezin moral i na njezino oseblje ter stvari, glavno se odlikuju najvidjeniji republikanci, članovi vlade. Vidi se, kamo vodi to napadanje.

Zna se, da je Napoleon I. s papom načinio konkordat, i izvršivanje katoličke vjere u Francusku povratio. On je odredio godišnju plaću nadbiskupom 15.000, biskupom 10.000 franaka. Za ono vrijeme to bijaše dosta, ter su oni i veće plaće i druge znatne prihode dobili.

Ovi republikanci oteli su nadbiskupom i biskupom sve, što je preko onih iznosa, ter su bili pustili samo parižkomu nadbiskupu 45.000, algirskomu 20.000 franaka. Sada su oteli od onoga 30.000, od ovoga 5.000 franaka.

Ako je potreba, ili se novac može koristnije potrošiti, pravo je po razmjerju svakomu odbiti, pa javnu potrebu začepiti.

Ali ovdje nije tako: ono 30.000 fr. budu dati kojemu bezposlici ili, što je još gore, otrovnjaku.

Time budu kvarovati siromasi, koji bi, kako se zna, sve one novce bili dobili od nadbiskupâ, kvarovati će i narod, koji bude morao novce bez koristi, pače na svoju štetu plaćati.

Što misle republikanci, kada tako očito krivično postupaju? Ako stežu biskupe na plaću, koju su imali god. 1801., zašto tako ne stegnu ministre i sve ostale službenike? Kada narod vidi, da oni crkvene poglavare tako globe, nije li u redu, da prostota globi koga god može?

Potvrdilo se ono, što »Bataille« kazala: na 3. rujna bijahu novi nemiri u Montluzonu i u Commentreyu. Smutljivci su navalili noću; porušili su sve križe, koje su našli; ubili su lopatami nekoga mladića, koji nije htio s njimi držati.

Dakle zbilja stvar izgleda, kao da oni nemiri bivaju po osnovi, kao da ih netko po sustavu upravlja. Republikanci, koji su mislili ili bar govorili, da se stvar tiče samih klerikalaca, danas vide, da socialisti krče sve s reda: drven križ izkrše, a srebren uzmu za praktičnu porabu svejedno kako n. p. i srebren svietnjak republikanca, pa svakoga, tko nije iz njihove družbe, makar bio republikanac.

Možda najvidjeniji republikanski list »Temps« ovako je mudrovao o neredu u Montceau-u: »Tamo su željezne rude; vlastnik im je barun Schneider, napoleonovac; on je i klerikalac, i drži 25.000 rudara, koji, ne mogav se osvetiti gospodaru, nisu ništa imali, i proti njemu nisu ništa radili«.

A smutljivci od 3. rujna, u obih mjestih kovači su, nisu iskali veću nadnevnicu, i u obće u obrtničkom pogledu nisu izrazili nikakovu potežćicu.

Dakle opet morati je zaključiti, da je nemir osnovan. Nu zašto su radnici tako uznemireni? Mi sudimo, da mnogi od nevolje, kojoj je kriva samo republikanska vlada, a mnogi iz izopačenosti srdca.

Razmotrimo samo ovo, što sledi:

U Belgiji i u mnogih drugih zemljah stoji bačva, t. j. 20 centi kamen-ugljena 10—12, a u Francezkoj 25—28 franka.

Dakle u svih obrtničkih radnjah, u kojih se uporabljuje kamen-ugljen, Belgijanac, prištediv na njemu, može bolje plaćati svoje radnike, i robu cjenije prodavati negoli to može Francez činiti.

Francezki republikanci, što iz neznanja, a većinom za volju praktičnih dokaza, koje su izvana dobili, sklopiše trgovačke ugovore bez obzira na razlike među cijenami prirada i među nadnevnici radnika.

Dok stanoviti francezki obrti nisu razmjerno štice uvozninom proti izvanjskim obrtom iste vrste, dotle francezki obrtnici ne mogu na ino, nego svojim radnikom nadnevnicu umanjiti, ili posao obustaviti.

Ako poduzetnici, glavničari, radnju obustave, radnici su bez svake zasluge; akoli glavničari snize nadnevnicu, radnici ne mogu svojom zaslugom izlaziti.

Bilo ovo ili ono, nije čudo da se burkaju glavničari i radnici, i ne bude čudo, ako u zemlji dojde do obćenita ustanka, a uz današnje obstoynosti do njega mora doći.

Jer, slabiji i srēdnji glavničari moraju bezuvjetno propasti, ako nadnevnice ne obale tako, da se njihova roba u cieni može s inostranom robom natjecati. Učine li to, oni su izgubili radnike, jer ovi timi nadnevnici ne mogu živjeti.

Veliki glavničari, koji se mogu zadovoljiti manjim postotkom dobitka, ne bi morali nadnevnice jako obaljavati; nu dok manji glavničari prestanu raditi, bude se naći radnika bez posla, pa će ovi navaliti, za isto zaslužiti, k velikim glavničarom.

Tada će ovi moći nadnevnice po svojoj volji ustanovljivati, pa eto radnika bez svakoga posla, eto drugih, kojim se radnja ne izplaćuje. Jasne su posljedice, koje iz ovoga stanja moraju nastati.

Sudimo, da je i sama ova obstoynost dovoljna za razumjeti današnje burkanje i kipljenje u Francezkoj. Nu ima i drugih obstoynosti, koje narod razjaruju i upravo nagone na zlo. Da napomenemo samo jednu.

Za platiti Njemačkoj ratni trošak i za naknaditi svojim državljanom štetu, koju su im Niemci paljenjem i rušenjem zadali, i za nabaviti oružje i druge spremne vojničke, koje su Niemci odnieli, Francezka je učinila dug od desetak milijarda. To se moralo učiniti.

Nu, kada se odbiju kamate staroga i ovoga novoga duga, i sav ostali francezki razhod do god. 1870., tada se izkažuje, da povrh svih onih troškova današnja republikanska Francezka troši šest sto miliona franaka više negoli je ikada trošila.

Kamo idu ti milioni? U žepe kojekakovih bitanga. U svoje vrijeme javili smo, da je g. Gambetta, postav ministrom, imenovao državnim tajnikom u ministeriju vojničtva, sa 30 hiljada franaka plaće, čovjeka koji je vinom trgovao. Za carstva bijaše 9 nadzornika željeznih cesta,

i govorilo se da ih je preveć. G. Gambetta imenovao je 7 novih nadzornika. Razumieva se, da su to najhrdjaviji ljudi.

Takovimi ljudi obtrpane su sve struke javne službe; oni беру prevelike plaće, i kroz praktičnost dobivaju još više. Narod plaća, strada i uznemiruje se, od dana do dana izgledajuć osloboditelja, koji se ne pokazuje. Tu nije čudo, da pojedini razredi, odjeli ili naroda na svoju ruku rade.

Jer kada javne oblasti svojim postupanjem dokažuju, da u zemlji ne ima zakona ni pravice, nego da jači radi što hoće a slabiji što može, tada onim, koji ne će da budu tudjom žrtvom, ne ostaje druga van složiti se, pa kada su jači, raditi kako rade i drugi jači.

MAFIA U ITALIJI

S u š a k, 12. siečnja 1883.

Tko bi vjerovao austrijanskim magjarskim novinam, morao bi demonstracije, što se poslije smrti Oberdanka po Taliji pokazuju, smatrati prostim djetinjstvom; nekoliko ludjaka i zanešenjaka više, a ne mogu drugo, i zato ih se nitko ne boji.

Tako su one novine pisale i do Solferina, dok je Austrija imala drugačiju moć negoli ju ima danas, a dok je onaj talijanski živalj bio slabiji negoli je sada.

Ni mi ne držimo, da će Talija ovaj koji dan bezuvjetno navaliti na Austriju-Magjariju, nego smo osvjedočeni, da one demonstracije ne preziru i ne mogu prezirati muži, koji poznadu onaj talijanski kvás.

U Taliji se pripravlja veliki događaji, i samo od zgodě stoji, da oni provale preko političke granice današnje kraljevine Talijanske.

U Taliji se više ne samo: »Dolje Austriju«, nego također: »Dolje austrijanskoga pukovnika«, ter pod ovim razumiěvaju kralja Umberta, koji je u opravi austrijanskoga pukovnika, kao vlasnik pukovnije, u Beču bio. Ona dva gesla u istinu samo su jedno.

Je li to geslo za republiku, proti monarkiji? Jest, i nije, i upravo u tom dvozublju leži mogućnost, možda potreba izvanjskoga rata.

Mnogi kažu: u zastupničkoj sabornici ima 500 članova, medju njimi je samo 30 republikanaca, dakle što može ta rukovet sa svimi svojim izbornici?

To je obsjena, i bila bi još i onda, kad bi se kazalo, da je u onoj sabornici 470 republikanaca; i ovako bio bi njih broj premalešan. Svi današnji vredniji Talijani odgojeni su kao republikanci, za republiku.

Republikanac bijaše n. p. Lamarmora kako i Garibaldi, republikanac je n. p. g. Mancini kako i g. Imbriani, pa kako je Garibaldi veselo stupio pod zapovied Viktora-Emanuela, tako će sutra g. Imbriani stupiti pod

zapovied kralja Umberta; i protivno, moglo bi se dogoditi, da g. Mancini ustane proti kralju. Da stvar razjasnimo.

Talijani se smatraju nasljednici Rimljana, i znadu, da su ovi za republike ne samo Taliju složili, nego i sav ondašnji svijet, koji je vriedio, osvojili. Za monarkije, Rimljani su sve ono izgubili, ter je i ista Talija raztrgana.

U srednjem i u novijem vieku, što god dobra Talija imadijaše, dolazilo je samo od njezinih republika. Vladari, po sudu Talijana, ne mariše ni za narod, ni za domovinu, ni za svoje rieči zadane, ni za prisege položene, nego radiše samo za se.

Po njihovu sudu, sva nesreća Talije dolazijaše od njezine slaboće, a ova od njezina izudjenja i razdjeljenja medju vladare.

Nijedan vladar ne će se odreći za volju drugoga; njih nijedan ne će i ne smi udariti na susjeda, jer svaki za se ima dosta, jer mu je lakše gospodovati nad manjim pukom nego nad velikim narodom, i jer svaki ima nekakova zaštitnika, sad u Španjolskoj, sad u Francezkoj, sad u Austriji.

Dakle republika je Talijanom preporučena ne samo sa znanstvena gledišta, nego i po svoj prošlosti Talije, i po svih obstojnostih, u kojih su sami živili. I zbilja, otačbenici se za nju zauzeše, i samo za nju radiše.

Za ojačiti Taliju, treba ju sjediniti, za sjediniti ju, treba ukinuti monarkije. Ali kako ovo postignuti? Talijani opaziše, da smrću njihova domaćega makar kojega vladara, bilo naravskom bilo nasilnom, može nastati samo smutnje i neprilike, nu da narodu ni njihovoj stvari nije pomoženo — na mjesto jednoga vladara dojde drugi, pa dok je slabiji, sve obeća, a dok se ojači, udari po starinsku.

Zato oni udariše raditi, da moć i ugled vladarâ sataru. U tu svrhu ubijaše vjeru puka u vladare, i škodiše vladarom i njihovim prijateljēm kako samo mogoše. Talijani držaše, da vladar u okolišu zlih ljudi ne može dobar biti, i da sebičan, nedostojan vladar samo zle ljude oko sebe sakuplja. Dakle, on i oni zajedno stoje i padaju.

Bez prestanka Talijani razlagaše: dok budete vjerovali i od njih što dobra očekivali, dotle budete varani, i budete morali svako zlo trpiti. Već s majkinim mliekom Talijan je usisao osvjedočenje, da vladaru ne treba vjerovati.

Evo kako su s tim naukom napredovali:

Maksim d'Azeglio bijaše markiz, dakle već time umjeren naprednjak. Proputovav Talije i vidiv stanje naroda i duhova, on zaprosi i dobi audienciju kod Karla-Alberta.

Kad je kralju sve razložio i zaprosio ga, neka se zauzme za stvar naroda, kralj mu odgovori: kažite našim prijateljem, kada bude tomu zgoda, da ću ja za Taliju dati moj život, moju djecu, moj imatak i moju — vojsku.

Nato kralj poljubi markiza, a ovaj izpovieda, da mu je nešto u duši kazalo: »Maksime, ne vjeruj mu!« — Za nekoliko godina Karlo-Alberto izpunio svoju riječ, ustade za Taliju.

Dok je sreća služila na razboju, kako tako; nu kod prve nesreće udarilo se vikati na izdaju Karla-Alberta. — D'Azeglio mu je vjerovao onda stoprvo, kadno je mučenik-vladar odrekao se prijestolja i ukrao se u tudjicu radje nego da opozove ustav. Drugi su mu vjerovali, kad je mrtav u grobnicu spravljen.

Kad su Talijani tako sumnjali o mužu, koji je tolike dokaze svojega otačbeničtva pružio, i sebe istoga žrtvovao, lahko si je misliti, što su držali do ostalih svojih vladara.

Nekoje vrieme bijahu otačbenici za ustanke, ter često bijaše smutnje. Posljedica bijaše, da su najbolji sinovi domovine bili davljeni, u tamnice bacani, i da su stotine, često tisuće poštenih ljudi bile globljene i svakako progonjene i mučene.

Svaki ustanak dobro dolazijaše samo vladam i vladarom, pa su ga oni često sami i zasnovali i izvadjali. — Vidiv to, otačbenici se opametiše i odsudiše svaki ustanak, svaku javnu smutnju tako, da proglasiše i smatraše neprijateljem naroda, a prijateljem vlada i vladara svakoga, tko bi se u kakovu smutnju pustio.

Namjesto ustanaka bude uvedena »Mafia«. To je riječ složena iz prvih slova izraza: »Mazzini autorizza furti, incendii, avvelenamenti« (Mazzini ovlašćuje krasti, paliti, trovati). To bijaše i program, nu samo proti neprijateljem naroda i sjedinjenja domovine.

Ovo strašno društvo razgrana se po zemlji, pa ovog umori, onoga zapali, toga porobi. Javne oblasti izgubiše moć i ugled — one su odprije obsudjivale svakoga, tko bijaše obtužen; sada gledaše da uteče očit zločinac; ako li to ne bijaše moguće, one ga obsudiše najblaže, kad su ga u obće obsudile.

Na vapaj službenoga svieta, da se prevratnici služe podlimi sredstvi, da javne oblasti moraju postupati po svojem zvanju, po svojoj prisegi, za obstanak svoj i svojih obitelji — Mafija odgovara: dopustite nam čete ustrojiti i oružje nabaviti, pa ćemo javno, na polju proti vami vojevati; a i nas veže naše otačbeničko zvanje, naša prisega, i obstanak naroda raditi za domovinu.

Ako javni službenici misle, da oni sebi i svojim obiteljim mogu žrtvovati ljude, koje njihovi viši ne trpe, zašto ne bi otačbenici žrtvovali one službenike sreći svega naroda?

Ako javne oblasti rabe krv i imatak naroda samo za sebične probitke, zašto ne bi otačbenici krv i imatak neprijateljâ domovine rabili za dobro obćenito?

Ako drugi ne probiru oružje ni sredstva proti mužem, koji traže slobodu i sreću ne samim sebi nego svemu narodu, zašto ovi muži ne bi se služili oružjem jedinim koje imaju, proti javnim neprijateljem?

Tako su jedno vrieme i moralisti jednostrani nastojali Mafiju sapeti i ocrniti kod naroda, a ona im je ovako odgovarala. Nu naskoro prepirka prestade — narod, koje iz osvjedočenja koje od nužde, pristade uz Mafiju.

Mafiji ne bijaše do smrti pojedinih ljudi, koliko da ustraši svoje protivnike. Kako vojvodu Parme pred njegovim dvorom, tako je na trgu, medju stotinami nazočnih, po danu, umorila i slavnoga Pelegrina Rossija.

Ovaj preodlični muž bijaše pravi otačbenik, ali on moradijaše umrijeti, jer se usudio kao ministar papi služiti i za ustav raditi, kon što se Pio IX. izjavio proti Karlu-Albertu, ili, kako otačbenici stvar uzimaše, proti sjedinjenju Talije.

Bez dvojbe, stotine nazočnih vidjele su, poznale su, mogle su uhvatiti i one umoritelje. Pak itako, umoritelji utekoše i ostadoše nepoznani. Zašto? Zato jer su jedni nazočnih mislili kako i oni, a drugi su se bojali osvete njihovih drugova.

Osobito djaci razširiše Mafiju medju seljane, medju gradjane, medju vojnike. Ona postade trepetom vlada i vladara i njihovih prijatelja. Kad je ona htjela, ovi su se svi za srećne držali, da joj mogu služiti.

U istinu, oblasti bez vlasti i ugleda ne mogu imati iskrenih privrženika, nego svatko gleda, kako može, osigurati se kod onih, kojih je bližnja budućnost, ili bar ne svezati svoj udes s onimi, koji su od danas do sutra.

U tom stanju duhova Talije lahko je razumjeti, zašto propadoše prijestolja talijanska bez da ih je itko svojski branio: jedni Talijani u njih gledaše neprijatelje naroda, drugi ne imadoše od njih ništa dobra, treći, koji od njih živiše, bojaše se braniti ih.

Da budu zazbilja htjele, same filjarke napuljske bile bi mogle protjerati onu rukovet garibaldijevaca, a ovako, 2000 muževa osvoji kraljevinu od kojih 12.000.000 duša.

Vojnici ne imadoše za što ako ne za svoju nesreću vojevati, generali i časnici, imavši svoje probitke, ne usudiše se svojski raditi, jer su se bojali smrti od svojega kojega druga, koji bijaše član ili privrženik Mafije.

I garibaldijevci vojevaše za narod, za domovinu, za slobodu. Odtuda junačтво i uspjeh ovih, a nemarnost onih. Tako bijaše i po ostaloj Taliji izvan Piemonta.

I Viktor-Emanuel moradijaše dati dokaze svojega otačbeničtva. Najsajjniji dokaz bijaše taj, da je svoju ćer dao za kneza Napoleona. On se tomu dugo protivio, pa kad mu Cavour kazao, da to pita sreća Talijé, onda je stoprvo pristao.

Talijani držaše i drže do dinastije Savojske kao takove, koliko i do druge koje. Nu kad je Viktor-Emanuel razvio zastavu ne za se, ne za svoju obitelj, ne za Piemont, nego za sav narod talijanski — ovi otačbenici, i republikanci, veselo stupiše pod onu zastavu.

Ona je išla za istom svrhom, za kojom i oni, ona je zastupala njihovu svetinju: sjedinjenje Talije. Ona im bijaše najuspješnije sredstvo.

PLAČ NAD PROPADANJEM SELJAKA

S u š a k, 17. siečnja 1883.

U Austriji razvija se čudan pokret. Seljani rade na svoju ruku sami, kon što su se osvjedočili, da im nije pomoći od vlastelâ, ni od duhovništva, ni od inteligencije, od ovih društvenih razreda koji su im se izdavali za vodje i usrećitelje, pa su ih seljani dosada slušali i sliedili.

To je kobno pojavljenje već zato, jer ono pokazuje, da je nestalo u pučanstvu sloge i jedinstva, pa da je nastalo nepovjerenje i kao zdvojenje. Teško da seljani sami o sebi budu što postignuti; nu oni mogu svojim neprijateljem premnogo naškoditi.

To su opazili osobito vlastelini, pa se glavno od njihove strane u rajsratu čuo vapaj, da treba ne samo manjim obrtnikom, nego i seljanom pomoći. Po sudu one gospode, sva nesreća seljana dolazi od novčarâ, od »pokretnog imatka«.

Ako je to istina, kako ne vidi vlastelinstvo, da ono samo sebe tuži i obsudjuje? Jer ono imadijaše svu vlast u šakah, pa zašto je stvorilo i ojačilo one neprijatelje i seljana i vlastelina?

Danas je u rajsratu oko 40 članova, kojih svaki broji na milione for. svoj imatak pokretan, u novcu, u vrednotah ili u zgradah. Ovi ljudi ugiblju se zemljištu, imanjem. A koliko su ti ljudi imali prije ustava, i kako su za njega došli do miliona?

Vlastelini su bili prvi društveni razred, koji je izgubio obraz, ponos i javni moral, pa se počeo klanjati novcu. Za njim su na toj stazi sliedili ostali razredi. Svi izborni i drugi zakoni osnovani su po novcu, po imatku, tako da čime je tko bogatiji, time su mu veća prava dopitana, a siromahom su ostavljene samo dužnosti.

Kad je plemstvo svu moć i sav ugled dalo novcu, kad je njemu i sebe i sav narod podložilo, je li čudo, da se novčari tom prilikom svojski služe?

Je li čudo, da oni sabiru samo novac, taj jedini uvjet vlasti i upliva?

Je li čudo, da oni sebe i novac zaklanjaju od javnih tereta?

Je li čudo, da svaki protuha pune kese preko oka, prezirno gleda siromašna sina i najsajnije obitelji, koja je domovini kroz vjekove služila?

Velikaš se klanja novčaru, štuje ga, traži njegovu milost, boji ga se, potajno mrzi ga, i to sve kon što mu je dao svu vlast na se i na svu zemlju! U tom stanju, kad mora propasti i velikaš ako je pošten, kako da ne propadne seljanin?

Pa kad seljanin vidi, da svi drugi rade samo za se, je li čudo, da i on udari za se raditi kako zna i može, i da u ostalih, sebičnih razredih naroda smatra samo neprijatelje svoje?

Šljivari su opazili, kamo se mora taj pokret izvrći, pa bar govore o nevolji seljana. I u peštanskoj poštovanoj kući čulo se jadikovanja, kako seljani propadaju. Takojer u Hrvatskoj, po novinah vlade ili vladi pogodnih čuje se plač nad propadanjem seljana.

Da bi tako cvilili muži razumni i poštteni, koji tim obstojnostim nisu krivi, to bi se dalo razumjeti. Ali što kad eto tako bleje ljudi, koji imaju ustav, i ustavnost, i vlade, i sabore, — ljudi, koji su ono stanje uveli i drže ga?

Da napomenemo samo nekoliko zla, koja seljanina taru, a od njih je novčar, vlastnik pokretna imatka, po zakonu oprošćen ili posve ili u velikoj mjeri.

Tisućami, možda milioni forinta novčar načini u gradu kuća; bez da isto dobra radi, on pobire veliku stanarinu; od nje 10—25 godina ne plaća štibru; kroz to vrijeme on izvuče svoju glavnica s dobitkom, pa gradi nove kuće, od kojih ne plaća štibru.

Seljanin od svoje grude uvijek plaća štibru, i može se reći bez iznimke, on više plaća negoli njemu za njegov krvav trud ostaje.

Novčar, vlastnik pokretna imatka, može svoju glavnica, kroz zajme i drugačije, od poreza posve ili u velikom dielu zakloniti.

Seljanin ne može svoju krvavu grudu nikako sakriti.

Novčar, vlastnik pokretna imatka, može se proglasiti propalicom i pojisti tudje muke; kada to učini, osobito nekoliko puta, on se je obogatio, i dobio je velik upliv i u javne posle.

Seljanin, ako od prike nužde propadne, već se ne diže, on je zabačen i preziran, on je izmet društva.

Novčar, vlastnik pokretna imatka, vozovi svoje bilo neposredne bilo posredne robe dere cestu, a koliko na nju troši?

Seljanin, koji možda bos preko ceste projde, na nju troši koliko i novčar, i vlasnik pokretna imatka; pače, ako ima vola ili konja, on na nju troši još više.

Novčar, vlasnik pokretna imatka, isti nadnevničar, iz svoje glavnice, za svoj trud prima svoj prihod, svoju zaslužbu, na dane, na tjedne, na mjesece, na četvrte godine.

Ovi, ako ne imaju prometa ili posla, u istinu trpe; ali bar se ne muče radnjom, i ne troše u svoje poduzeće. Ovim je po nekoji način lakše da štibru na obroke plaćaju; proti njima može se kadšto ovrha više puta u godini voditi, jer se može bar pomisliti, da su kroz nekoje vrijeme štogod dobili.

Seljanin kakove tri četvrtine godine ulaže svoj trud, i ako ima, novac u svoje poduzeće; kroz to on ne samo ništa ne dobiva, nego i troši, i muči se. I suša, i vlaga, i jedna tuča, uništi mu sav prihod, ter mu je uzaludu i trud i trošak.

Pak itako, on mora platiti tri obroka štibre za vrijeme, u koje ništa ne dobiva, nego samo izdaje; ako ne plati, ona mu raste u kamatah; i u ono neplodno vrijeme proti njemu vode se ovrhe, prem se unapried zna, da on ne ima odkuda platiti. Dakle, kad se od njega ne ima što uzeti, navaljuju mu se novi dugovi.

Ponese li ljetina, dok ju on spravi, često i prije, navale vjerovnici, domaće potrebe, pa se ona za bud što proda — često se ne dobije ni četvrtina vrijednosti, ne dobije se nikada podpuna, koja bi se imala, kad bi se s prodajom dalo počekati.

Tim načinom dugovi se ne podmiruju; seljanin u proljeću predrago kupuje stvari, koje jesenas moradijaše cienne prodati; i jer ne ima gotovine, on se u nove dugove uvaljuje i to dublje propada.

Od grozote mi ne možemo to crtanje nastavljati.

MITO

Sušak, 14. veljače 1883.

Godine 1881. dozvolio je rajsrat, da se sagradi stanovita željezna cesta Galicije. U izvješću dotična odbora na sabornicu stoji, da tu prugu sama vlada ima ili cielu pod svojom upravom sagraditi, ili ju na manje komade razdieljenu povjeriti sagradjenju mnogih poduzetnika.

Na taj je zaključak sabornica pristala, vlada nije ništa proti njemu prigovorila. Dakle pruga se imadijaše sagraditi ili onako, ili sa znanjem i privoljenjem sabornice drugačije. Nu vlada je, na svoju ruku, sagradjenje ciele pruge povjerila jednomu poduzetniku.

Nekoji galički zastupnik u rajsratu podnio je nedavno kroz bečkoga odvjetnika, takoder Poljaka i zastupnika u rajsratu, proti onomu poduzetniku tužbu na izplatu providbe od 625.000 for.

Tužitelj tvrdi, da je on tu providbu, kroz nekogega svojega pomoćnika, ugovorio s poduzetnikom; da ju je zaslužio time, što je izhodio, da se sagradjenje ciele pruge povjeri jednomu poduzetniku, ovdje tuženiku; da je ovoga ubaviestio o osnovi, po kojoj se gradnja ima obaviti; i da mu je naznačio iznos ponude, vladi pogodne i poduzetniku koristne.

Tuženik je ne samo priznao i onaj iznos providbe, nego kao takova on ga je položio u stanovitu banku, pa su ga dobili drugi, koji na nj ne imaju pravo, a ne tužitelj, kojemu on pripada. Tuženik nije htio nagoditi se ni o manjoj svoti, dakle eto tužbe.

Dok je ta praktičnost u javnost došla, poljački klub rajsrata izključivši iz svojega krila oba ona bivša člana: i tužitelja i njegova zastupnika, i primora ih da polože zastupničke mandate. Onaj klub iztraživa, da li je još koji njegov član možda dielnik one praktičnosti.

Većina zastupničke sabornice rajsrata stavila je interpelaciju na vladu, i pita, da li će vlada tu stvar iztražiti pa posljedak javiti sabornici, i zašto je vlada sagradjenje pruge povjerila jednomu poduzetniku.

Manjina zastupničke sabornice rajsrata (ustavovjerci) stavila je prijedlog, kojim zahtjeva, da se iz ciele sabornice imenuje odbor, koji ima tu stvar iztražiti, pa sabornici izviestiti.

Eto meke za novine i oružja za različne stranke. Niemci, ustavovjerci, ne mogu se naveseliti toj sablazni, koju pripisuju autonomašem i da njihovoj vladi. Autonomaši se izjidaju, i kažu, da je to plod sjemena, koje su ustavovjerci posijali, pa su do jučer i koristili se njime. Što da kaže razuman i nepristran sviet o toj stvari? Mi sudimo da ovo:

Poljački klub učinio je sve što je mogao i što mu je njegova čast nalagala. Glavni je krivac onaj, koji je proti zaključku sabora sagrađenje pruge povjerio jednomu poduzetniku.

Ako je vlada, poslije zaključka sabora, našla razloga, s kojih je mislila, da joj se ne valja onoga zaključka držati, ona je te razloge imala saboru kazati, pa od njega odlučenje čekati. Ona nije to učinila.

Kriv je zastupnik tužitelja, odvjetnik, jer se poistovjetio s tužitenaroda, upotrebio u sebične svrhe i u stvari, u koje njemu ona javna vlast nije dana. On kaže, da je radio za tu stvar iz ljubavi do puka Galicije, jer da se poduzetnik, tuženik, obvezao kod toga gradjenja i radnike, i po mogućnosti službenike uzeti i držati samo Galičane. To bi vriedilo samo onda, kad tužitelj za se ne bi bio providbu pogodio.

Kriv je zastupnik tužitelja, odvjetnik, jer se poistovjetio s tužiteljem, budući je, i sam zastupnik naroda, uzeo braniti stvar očito nečistu. Ovo su krivci po moralu; u onih pravnih ima sudbena vlast odlučiti.

Slučaj, po svojoj naravi, pada pod pojam mićenja, on nije drugo nego po javnih službenicah prodavanje obćenitih probitaka pojedincem, samo na korist službenika i pojedinaca, i mešetarenje kod toga trgovanja.

U stvari je isto, da li tko kupi nepravednu osudu, ili kakov posao uz nerazmjerni dobitak: ovdje i ondje trpi pravica, bolje rekuć, trpe ljudi jer im je ona uzkraćena, a bez pravice nije obstanka državam.

Zloća, mito davati i mito primati, leži u zloći sebičnosti. Zato one i ove, kod pojedinaca, bijaše odkada je ljudi, i bude dok i ljudi. Ali kod javnih oblasti? One su u onom razmjerju, u kojemu se državna vlast na pravo ili na obsjenu oslanja.

Time nije rečeno, da makar u najpravnoj državi ne ima ili ne može biti sebičnjaka i među javnim službenicah, nego je rečeno, da se oni u takovoj državi ne mogu uzdržati, jer su zatrvjeni, dok se doznadu. Evo:

Upravo kod željezničkih poduzeća bijaše se pokazalo mićenje i u Englezkoj, nu Englezi su mu odmah na put stali, ter kojih 50 godina ne ima ni traga, ni sjene, ni sumnje o toj zloći.

U Francezkoj za Ludovika-Filipa u tom pogledu posrnuše, ako se pravo sjećamo, dva ministra, i oba su obsudjena na galère, na najtežu pedepsu. Napoleon III. bijaše to bilje posve iztriebio iz Francezke; za ove republike kopiti se i to zlo, kao i sva ostala.

U Taliji za prvašnjih vlada mićenje bijaše za pojedince najčvršće dokazalo, za javne službenike i najveći i najsigurniji prihod. Što mi znamo, ta strahota, zadnje vrijeme, pokazala se za iznajmljivanja duhana, pa ju je Viktor-Emanuel Veliki, nadamo se, za na vieke uništio, bar ondje sada o njoj se ne govori, prēm je u Taliji sloboda tiska.

Do kuda se pružala vlast Austrije, s mićenjem bijaše kako spomenusmo u Taliji. Josip II. pokušao je izkrčiti ga, ali po njegovoj smrti sve ostade kod starinskoga. U pouzdanih krugovih vjerna, poštena, javna službenika držaše za ludjaka.

U Gospiću bijaše auditor, koji umirovljen možda i danas negdje žive, koji je znancem kaživao, koliko, kakova i za što je mita primao.

Za ustavnosti, osobito za dualizma, ta je biljka u cvietu. Za parbe proti g. Ofenhajmu, dva ministra izpovjediše, da su primili mito; o trećemu se zna, da se obogatio prigodom razmicanja grada Beča.

Nekoji zastupnik Beča u rajsratu javno kaza, da su ga htjeli podmazati, samo neka muči o stanovitoj praktičnosti; on, pošten, ne htjede mučati, pa su mu oni kod njegovih izbornika izhodili nepouzdanicu, s koje morao je mandat ostaviti.

Zastupnik bečke obćine prijavi praktičnost, koja se pripravlja kod sagradjenja gradske željezne ceste; u supor tomu, gradjenje je povjereno onomu istomu poduzetniku.

Prije desetak godina, u »krachu« bijaše svakakove gospode. — U kratko, poznavalci austrijanskih odnošaja kažu, da su riedki ustavovjerci, koji nisu mito primali, ili davali, ili natjeravali.

Što se Ungarije tiče, zna se, da lani vlada ni njezina većina ne htjede odrediti saborsku iztragu za razvidjeti, kako stoji s mićenjem, koje bijaše prijavljeno. Time je korakom sve kazano.

Tko ima o državničtvu ikakov pojam, taj zna, da u danih obstonostih nije moguće da bude drugačije. Gdje nikomu nije stalna budućnost sigurna, tu se svatko mora samo po času, po zgodi ravnati.

Gdje vlada nauk i osvjedočenje, da je čovjek obična životinja, tu nije nego da čovjek radi i žive kako i životinja. Gdje samo bogatstvo ima cieniu i vrijednost, tu mora svatko nastojati kako zna i može, da postane bogat.

Gdje neznatna manjina hoće da izrabljuje znatnu većinu, tu su onoj od potrebe sredstva demoralizacije, i samo kroz takova može se ona koje vrijeme držati.

Dakle taj najnoviji austrijanski slučaj u istinu jest sablazan, ali nije neobična; ona je dobro došla ustavovjercem, prem je kod njih svagdanja. Autonomasi, nekrivi, pravo imaju da tu sramotu odsudjuju, ali ne bi joj se marili čuditi, i pod ništo ne bi smili glavnoga krivca zaklanjati.

U parbi proti g. Ofenhajmu svi porotnici bijahu osvjedočeni, da je on kriv; ali osvjedočeni takoder, da su još krivlji mnogi drugi, koji nisu tuženi, porotnici se pitahu: je li pravo, da sam tuženik, u istinu kriv, trpi, a da ministri, veći krivci od njega, u časti, bez svake neprilike uživaju mito, koje su pobrali?

Ovako bi se morali nepristrani sudci i kod toga slučaja pitati. Jer, vodila se o predmetu karna ili saborska iztraga, pa imala ona posljedak kakov mu drago, uvijek ostaje glavna točka: tko je, zašto li je dao tu prugu izgraditi drugačije negoli je sabor želio.

Da bude se ostalo kod onoga zaključka, ili da ga bude vlada za vremena odbila, ili da bude kasnije saboru kazala razloge, koji vojuju proti onomu zaključku, one sablazni ne bi bilo.

Različne će novine na tom slučaju dugo grizti i glodjati, prem pametnije znadu, da onako biva svaki čas, samo da slučajni ne dolaze u javnost. Ustavovjerci su u tom poslu pravi majstori.

NEKE POJAVE U FRANCUSKOJ

Sušak, 7. ožujka 1883.

Da razgledamo nekoja pojavljenja, što se ovo najnovije vrijeme razvijaše u Francezkoj, ter se iz njih najlakše može poznati stanje te zemlje. Razumieva se, da prijatelji narodâ i slobode drugačije a neprijatelji drugačije ocjenjuju ona pojavljanja: oni se nad njimi sablažnjuju, ovi im se bar potajno vesele.

U svoje vrijeme javismo, da današnji francezki republikanci, kon što su pokvarili sve ostale struke javne službe, nastoje pokvariti također sudbenu struku. Oni zahtievaše, da vlada može, kad hoće, sudca otpustiti, i to su zaključili. Ali još nije određeno, da li sudca ima postavljati vlada, ili ga ima izabirati ne zna se tko, ni kako.

Nu ti ljudi još nisu posve raztrovali sudstvo francezko: sud je pro-našao, da knez Napoleon, izdav poznani proglas, nije radio proti zakonu, pa je kneza pustio iz zatvora.

Ukidni sud francezki jedini je tumačitelj zakona, i samo u tom stoji njegovo uzvišeno zvanje: on ne izriče osude u stvari, nego ukida osude prizivnih sudova pa im nalaže iznova suditi, ako su oni krivo razumili zakon, ili povriedili postupovnik.

Samo tim načinom moći je postignuti, da zakoni i sudovi imaju vriednost, da pravnici mogu zakone znati, da se o istih prieporih jednako sudi. Ako imaš rješenje ukidnoga suda o stanovitu predmetu, ti imaš za onakov predmet sigurnu osudu. Zato je u Francezkoj razmjerno malo parba: ljudi se ne pravdaju na sreću.

Tu može odvjetnik znati, kakovu parbu mora dobiti, tu može niži sudac sigurno suditi — tu može biti pravna sigurnost. A gdje nije tako, tu bi najbolje bilo ukinuti pravničke škole, zakonike, postupovnike, i sudbene oblasti, jer i pastiri mogu suditi kako im kada u glavu puhne.

Odvjetnik kneza Napoleona pokaza sudu rješenje ukidnoga suda od god. 1817., u kojemu stoji, da netjelesni čini, kao što su rieči i spisi,

ne iznašaju biljegu, koja označuje napadnuće ili atentat. Sud, po svojoj dužnosti, pokloni se tomu rješenju.

Ono rješenje izdao je sud Bourbona, Ludovika XVIII., pod zaštitom onoga rješenja stoje svi Francezi. Pa tko bi rekao, da su republikanci proti onomu rješenju, i proti sudu, koji mu se zduševno i po zakonu pokorava?

»République française« kaže, da je sud, državši se onoga rješenja ter pustivši kneza Napoleona, obružio francezko sudstvo. Ako ovaj list, kao što se obćenito vjeruje, još zastupa misli pokojnoga Gambette, lahko je vidjeti, što bi danas pokojnik radio, da ne bude umrao.

Još samo jednu crtu za pokazati, u tom pogledu, značaj današnjih republikanaca. »Tems«, možda najvidjeniji republikanski list, ne naljuje na sud, nego razlaže, da čin kneza Napoleona, u sebi, zbilja nije ništa, nego da ga dvie okolnosti čine zločinom.

Te su okolnosti: da je proglas noću priliepljen na mjesta odredjena za oglase, pa ovime da je sloboda čitateljâ na onih mjestih povriedjena. Zato onaj vriedni list kaže, da se pitanje priljepljivanja mora zakonom bolje urediti.

A mi mislimo, da naravu čina ne mienja dan ni noć, da stvari zle, zakonom zabranjene, nije slobodno priljepljivat ni drugačije razglašivati po danu ni po noći; a stvari zakonom dopuščene da svatko može razširivati kada doprije i hoće, i po danu i po noći, i priljepljivanjem i u novinah.

Mi ne možemo vjerovati, da tko koga nagoni ili da ga može nagnati, neka čita proglase priliepljene. Po našem sudu to stoji od volje, kako i novine čitati. Dok je tako, mi ne razumimo, kako je onim priljepljenjem mogla bilo čija sloboda povriedjena biti.

U ostalom, priljepljivatelji su podranili, obavili su posla za mraka, i za sutona, i za dana, pa su po danu priljepljivali dok ih nisu protjerali ili pozatvarali. I novinâ je donilo onaj proglas. Dakle čin, da bi bio i zabranjen, nije obavljen potajno.

Ako li su priljepljivatelji metnuli proglasâ na kuće, u obće na mjesta, koja nisu odredjena za oglase, onda su oni zbilja povriedili pravo dotičnih vlasnika. Ali poradi toga imaju pravo tužiti se oni vlasnici, a ne »Tems«, osim ako oni stoje pod njegovim skrbničtvom ili štitničtvom.

Medju pedepsami karna zakonika francezkoga dolazi takoder izagnanstvo (bannissement). Tom pedepsom obsudjenik je obružen.

infamiran, on gubi sva građanska prava, sva odlikovanja, ne može biti štitnik, ni član vieća obiteljskoga, i t. d.

Ovo vieće, ostatak duha zadružnoga, u Francezkoj ima po zakonu preveliku vlast. Ono radi kod ženitbe, kod udaje, kod baštinjenja, kod razdjeljivanja imatka — kod svih koraka, koji se tiču celoga plemena.

Dakle knezovi Bourbona i Bonapartea, izagnani iz domovine bez da su što sakrivali, bez da su tuženi ili obsudjeni, izgubili su odlikovanja, koja su stekli u službi domovine, ter kod braka svoje djece ne bi rieč ni glas imali.

Ni Bourbonom, ni Bonarpateom, nikomu što bi mi znali, nije na pamet došlo, ikoga, poradi makar zločina političkoga, baciti pod tu sramotnu i gnjusnu pedepsu. Izumljenje toga junačtva i pravoljublja spada medju zasluge današnjih republikanaca francezkih.

Možda će tko reći, da su oni nastojali dotične knezove samo ukloniti iz domovine, a ne baciti ih pod posljedice izagnanstva. Mi ne znamo, što su mislili, za ciele raprave o tom predmetu nisu ni nasjekli, da se posljedice uztežu, s izagnanstvom te su posljedice izrično skopčane. Dakle, da budu drugačije mislili negoli su govorili, oni bi bez dvojbe svoje rieči, svoj prijedlog bili razjasnili.

Dok se u obстоjećem zakonu ima pedepsa izagnanstva, ne bijaše li najjednostavnija stvar, kad su već htjeli, medju slučaje, koji padaju pod tu pedepsu, staviti takojer čin ili pokušaj, kojimi se napada na obstojeću vladavinu?

Jest; ali tada se republikanci ne bi bili pokazali ovakovi; to bi bila ustanova zakona, koja se proteže na sve Franceze, a republikancem se ne će toga. Oni su stvar stegnuli samo na »članove vladavih obitelji«.

To će reći: za onaj isti čin ili pokušaj, za koji ostali Francezi ne padaju pod nikakovu odgovornost, Bourboni i Bonapartei moraju iz domovine bačeni biti.

Tako rade oni ljudi, koji kažu, da su republikanci, pa se pozivlju na svoje imenjake iz prošloga vieka, koji su na čelu ustava izjavili, da su svi ljudi pred zakonom jednaki.

U istinu, povlastice, te rane zakona, grade se u prilog pojedinim ljudem ili obiteljim, a teretni, stežući zakoni grade se bez osebnih iznimaka, za sve državljane, koji one zakone povriede.

I nut, današnji francezki republikanci izumiše i rade upravo protivno: n. p. g. Floquet može raditi što mu drago za postati načelnikom države; a jao Bourbonu i Bonaparteu, koji bi se usudio takova što raditi.

Dosada su svi državnici bezuvjetnim jemstvom slobode smatrali razdieljenu neodvisnost vlasti zakonotvorne, izvršujuće i sudbene.

Pa nut, francezki republikanci pomiešali su te sve tri vlasti: oni isti i grade zakone, i sude ljude koji nisu ništa sakrivali ter ih nitko ne tuži i ne može tužiti, i tu svoju osudu ovršuju.

Senat je sastavina zakonotvorna tiela po istom zakonu, po kojem je to i sabornica zastupnikâ. I nut, zastupnikâ grozilo se senatu upravo i toljagami, ako ovaj sliepo ne pristane na odnosne zaključke. Senat nije se dao ustrašiti; ali, po nesreći, to nije dosta.

S u š a k , 11. ožujka 1883.

Vriedni republikanci kažu, da je Ludovik-Filip progonio Bonaparte, Napoleon III. Orleance, njih oba republikance, pa da bi i grof Chambord, kad bi na prijestolje došao, progonio i republikance i sve koji nisu legitimisti. Dakle, zaključuju republikanci, da oni, progoneć svoje protivnike, ne rade ništa nova, ništa nepravedna.

Takovo umovanje možda dolikuje izgubljenim pojedincem: svaka politička stranka, koja to ime zaslužuje, mora ga odsuditi; republikanci morali bi ga smatrati najvećim zločinom.

Upravo zato, jer su drugi zlo rabili vlast, pravi državnici moraju gledati, da ju nitko ne može zlo rabiti. Nitko nikoga nedužna ne smi progoniti. Ako se krivica opravdava krivicom, kada bude krivicam kraj? Nije li Francezkoj već dosta toga političkoga proganjanja, koje traje već blizu 100 godina, i kojemu je premnogo ljudi i sreće žrtvovano?

I Ludovik-Filip, i Napoleon III. progoniše dotičnike samo poradi činâ i pokušajâ, a ne s čista mira, kako današnji republikanci progone nekrive članove dinastija.

K tomu, monarke imaju stanovite predsude, često zloće, kojim se je teško otresti; oni živu i rade po svojem načelu; oni sebe poistovećuju s državom, s narodom, tako da svoje osebne protivnike ili neprijatelje smatraju protivnici ili neprijatelji celoga naroda, iste države.

Progoneć Napoleone, koji su radili o njegovoj propasti, Ludovik-Filip oslanjao se na dvoje: da je Europa sve Napoleone lišila prijestolja za na vieke, i da je njega narod francezki izabrao za svojega kralja.

Uz ova dva gibala, kada se uzme u obzir još naravska sebičnost vladara, lahko je razumiti ako i ne opravdati ono progonstvo.

STUDIJA ZA SPOMENIK ANTI STARČEVIĆU
(*Antun Augustinčić*)

A Napoleon III. progonec Orleana oslanjao se takojer na milione Francuza, koji su ga izabrali i vlast mu dali, pa je kod njega i osvete moglo biti.

Ako grof Chambord dojde na prijestolje, on je osvjedočen, da ga je Bog učinio vladarem, pa po tom osvjedočenju on će raditi naprama svakomu Francezu onako, kako bude sam mislio da je pravo i da Bogu za svoje čine može račun dati.

Tko je današnju republiku uveo? Narod francezki, koji po zakonu sam, obćenitim glasovanjem, ima odlučivati o vladavini i o svojem načelniku, nije u tom ni jednomu ni upitan, a kamoli da je svoj sud izrekao, kano da je njegova volja izvršena.

Bio član dinastije, bio drugi državljanin, svakoga treba po redovitu zakonu pedepsati, ako zakon pogazi. To zahtieva i pravica i sreća, i isti obstanak društva.

Zašto dakle republikanci progone samo članove dinastija, prem ovi nisu ništa sakrivali? Zato, jer se boje, da bi ti članovi mogli postati predsjednici republike, pa kralji ili cari.

Ali nitko, ni član dinastije, ne može postati načelnikom Francezke proti volji naroda. Ako dakle narod nije za one članove, njih se nitko ne mari bojati. Je li narod za nje ili za njih kojega, onda poštenu Francezu ne ostaje drugo nego ili izseliti se ili iskreno pokoriti se volji naroda.

Boje li se republikanci, da će članovi dinastija i nečista sredstva rabiti, da će po narodu splētkariti i mutiti? Ali tako su republikanci svoju republiku stvorili ter ju drže. Zašto dakle ne bi bilo dopušćeno Bourbonu ili Bonaparteu što je dopušćeno svim drugim?

Pa gdje je dokazano, da Orleanac ili Bonaparte hoće a da drugi, ponosan, svojeglav, ne će, postav predsjednikom republike, učiniti se vladarem? Nije li republika, kako i monarkija, samo forma vladanja, a nije li glavna stvar svake vladavine — sloboda i blagostanje naroda?

Jesu li Bourboni i Bonapartei, kao drugi nekoji, primili narod slobodan i prosvietljen, zemlju cvatuću, pa jesu li narod hrpom barbara, zemlju dolinom suza učinili; da li se i od njih svi zlotvori lagati i krivo prisizati uče?

Bourboni su iz razlićnih i rogobornih živalja jednu veliku državu, jedan velik i prosvietljen narod složili. Za toga je i trpilo i propadalo pojedinaca, takojer sjajnih; ali cjelokupna domovina, ukupan narod samo dobiše.

A Bonapartei su Francezku jednom od izudjenja obranili, a dvaput ju iz nizka stanja na čelo državâ uzvisili. Što su dobra budi samo za Francezku učinili današnji republikanci, koji progone nekrive članove plēmena, bez kojih ne ima poviesti Europe kroz vjekove?

Svaki narod, u vrieme slaboće ili pokvarenja, tih bolesti od kojih njih nijedan nije osiguran, uzdržava se više svojom prošlošću nego sadanjošću.

Rimsko carstvo, cielo vrieme svojega obstanka, desetke vjekova, živilo je iz poviesti, iz ugleda, iz uspomene — iz zalihe, koju bijaše republika kod kuće i vani ostavila.

Tursko carstvo već treći viek žive samo iz veličanstva, što ga je prvašnjih vjekova steklo. Život mu je tim veličanstvom zadojen, tako žilav, da bi teško koja europejska država preživjela budi samo dvie godine, kakovih desetak zadnjih preživi Turska.

I Francezku, za ovē republike, i kod kuće i kod drugih naroda, uzdržava samo ugled, što ga je ona stekla za Bourbona i Bonaparteu. Svatko bo vjeruje, da taj narod opet bude zauzeti svoje mjesto medju narodi, dok se oslobodi današnjega nevaljanoga življa. A mora ili osloboditi ga se, ili propasti.

Da što, i druga plemena izvan onih dinastija, i drugih ljudi osim onih dinastičkih članova mogu za domovinu zasluga steći. Pa, kako druge ne progone dok nisu krivi, nego im pružaju priliku da narodu služe, tako zašto ne rade i s članovi dinastija?

Nitko nije zaslužio ni sakrivio, da je rođen od stanovitih roditelja. Tu može biti nesreće; ali grieha nije. Republikanci mogu držati za slavnije Ferryje ili Grévyje nego Bourbone ili Bonaparte; nu oni ne bi smili ove progoniti samo zato, jer su rođeni Bourboni ili Bonapartei.

S u š a k , 14. ožujka 1883

Jer se onaj priedlog senata nijē sabornici zastupnika činio dosta sramotan, i jer se sramotnijemu ne bijaše nadati, vlada je morala hajku proti dinastijam bar za čas u svoje šake primiti. Ona ju je po svoju za sada utišala. Kako?

Medju vojničkimi častnici služiše tri Orleanca. Dva su ih g. 1870.-1. vojevala proti Njemačkoj, jedan ih je u tom ratu zaslužio i dobio red počastne legije, treći, premlad, ne mogaše u onom ratu udioničtvovati.

Svaki taj muž, u izvršivanju vojničkoga zvanja hodeć samo jednu uru po vrućini ili po ružnu vremenu, više je za domovinu trpio i stradao nego g. Grévy sa svimi svojim drugovi.

Bez dvojbe, moći je domovini služiti i koristiti također izvan vojničkoga staleža, one su zasluge često uspješnije; ali nijednu zaslugu ne valja prezirati, a onu, u kojoj se život žrtvuje, uvijek treba dostojno cijeniti.

Drugdje ima članova dinastije, koji nose visoke vojničke časti i beru velike plaće, a k pogibelji ne dadu se bliže negoli dopire tutnjava lumbarada, i sva im je muka u tom, da kadšto jašu na konjih, koji su razumniji od njih.

Dakle vriedna republika francezka, namjesto veseliti se da ima državljana, koje kora kruha ne nagoni u vojničstvo, nego, svime obskrbljeni za uzmoći preugodno živjeti, idu kad uztreba žrtvovati se za domovinu; namjesto time ponositi se i takove otačbenike štovati, ona ih tjera iz vojničstva.

I našao se u francezkoj vojski čovjek, koji oskvrnjuje ime generala, pa je sva tri ona Orleanca iz službe odpustio. I vojska je francezka tako propala, da je to dopustila.

Nu možda će nam tko reći, da smo u strasti, jer da vlada radi po zakonu, i jer da se i vojska mora pokoravati zakonom i oblastim. Vlada tu radi upravo proti očitu zakonu.

Francézska vlada može služećega vojničkoga častnika u razpoloživost baciti samo uz koji izmedju uvjeta, što ih zakon naznačuje. Takova su uvjeta tri: ako se vojnički častnik zlo ponaša, ili ako se vojničkoj stegi ne pokorava, ili ako je nesposoban.

Svaki taj slučaj mora biti po nadležnoj vojničkoj vlasti utvrđen; samo nakon tužbe, razprave i osude može vlada dobiti pravo na onakov korak: kod te razprave niti se zna ni pazi na ministra vojničstva, ni na načelnika države, pa bio ovaj vladar ili predsjednik republike.

Taj je zakon od god. 1834., i bijaše sveto obdržavan od ustavna kraljestva, od republike 1848.—52., i od carstva, dakle od svih vladavina do današnje.

Nijedan onaj Orleanac, poradi bilo koje one mane, nije ni tužen, a kamo da bi obsudjen bio; pače sva tri su priznana kao najčestitiji, kao uzorni časnici.

Vojvodu Aumala, generala, imenovao je sam predsjednik republike, g. Grévy, za glavnoga nadzornika vojske; vojvodu Chartres, pukovnika,

i vojvodu Alençonu, satnika, vojničko je povjereništvo, nakon protraživanja, predložilo i preporučilo za promaknuće. Takvi su to časnici.

Oni su lišeni svojih vojničkih časti samo zato, jer su rođeni Bourboni. Pa, kako je ovaj put zakon pogažen proti njim poradi plemena, tako sutra on može proti drugim pogažen biti poradi njihovih plemena, il vjera, ili političkih nazora, i t. d.

Gdje samovolja očit zakon gazi, tu nitko nije siguran. Udes onih Orleanaca tiče se ciele vojske francezke, i jer javne oblasti ne mare za prava ni za čast vojske, mi sudimo, da bi bar sama ona morala na te svetinje bditi.

Ali, sudeć po dosadanjem njezinu ponašanju, čini se kao da je i ona kakova je republika.

To budi dosta o groznih pojavljenjih. Sad evo jednoga, koje smatramo posljedicom onih. Na 14. p. mj. predalo je trgovaca i obrtnika francezkih predsjedniku republike predstavku. Iz nje vadimo:

»Nestalnost ministarstvâ, s koje trpimo, odbija se i na gospodarstveno stanje domovine. Vani naš se izvoz umanjuje, naša izvanjska i naselbena radnja oslabljuje se, ter inostranstvo, koristeć se rastućimi zahtjevi naših radnika i neslogom našom, malo po malo grabi obrte, koji dosada naša svojina i naš ponos bijahu.

Kod kuće nam, posli se stežu i pouzdanjê propada. Duboko nakloni republikanskim uredbam, mi znamo takojer, da njih razvijanje i trajanje vezana su na cvatenje trgovačko, obrtničko, poljodjelsko i financijalno domovine.

To cvatenje palo bi u pogibelj, ako bi Francezka opazila, da kizam nije kraja, i ako bi sabor nastavio baviti se neplodnimi i strastvenimi prepirkami, a odgadjao bi djelotvorne reforme, koje narod neuztrpljivo izčekiva.

Došlo jê vrijeme, da se javne oblasti slože, da sastave i da drže ministarstvo trajno, koje da uspije u odlučanju, da će republiku braniti proti svim nasiljem, dolazila ova s koje mu drago strane.«

Čitamo, da je i radnika i poljodjelaca dalo predstavke g. Grévyju; ali ne znamo, je li to istina, i ako jest, ne znamo, što stoji u tih predstavkah. Nu dosta nam je i ona, koju napomenusmo.

Mi onu predstavku smatramo najznamenitijim, najzamašnjim događajem odkako današnja republika stoji. Trgovci i obrtnici, glavni novčari, odlučujući razred društva francezkoga, nakloni su republici, ali uz uvjete, koji su posve u redu: da ona osigura slobodu, red, blagostanje naroda.

Republika je sjajno dokazala, da ona ne može ni jedan onaj uvjet izpuniti, bar da do danas nijē njih ni jedan izpunila. Odtuda po sebi sliedi zaključak: za volju sreće naroda neka republika propadne.

Iz one predstavke mi čitamo ne samo da je Francezka republike već presita, nego da Francezka zahtieva monarkiju, makar diktaturu, makar despociju. Mi sudimo, da bi ona makar u vladavini, kakova bijaše Ludovika XIV., premnogo dobila, prem do onakove ne može doći.

Članovi predstavke, kako i drugi svatko, doista znadu, da predsjednik republike ne može stvoriti ni držati trajnu vladu, buduē ona ne stoji od njega, nego od sabora. A sabor je i najvidjenijēga svojega muža, Gambettu, za nekoliko tjedna iz vlade protjerao.

Bez upušćati se u osobita razmatranja, svatko može znati, čemu se je nadati od sabora, u kojemu svatko gleda samo gdje će kako li će što ugrabiti, kako li će strmoglaviti svakoga, koji što vriedi.

U onoj predstavki najsvečanije izraženo je nepovjerenje i saboru, i vladi, i načelniku države, i vladavini. U njoj, štono rieč, govori ulica, jer do javnih oblasti ništa ne drži.

Da bi javni oblastnici bili ikakovi otačbenici, oni bi svoja mjesta ostavili, pa bi narod pozvali, nēka odluči o svojem udesu. Bez dvojbe, oni nē će to učiniti, nego će svoje liepo djelo nastaviti, dok ne budu raztjerani.

A bude li se, kako treba, naskoro naći muž odlučan, koji će se zauzeti za stvar naroda? Mi to ne znamo, nego smo sigurni, da ga Francezka željno izgleda, i da će uz njega svi bolji Francezi veselo pristati.

Kada na to dojde, a doći mora danas ili sutra, jer to pita i pravica i čovječanstvo, kada na to dojde, pa bude krvi i progonstva, tada će njemačke, slavosrbske, i srodne im novine bjesniti na despota, na okrutnika, koji će vriednim republikancem i u najgorem slučaju samo republikanaca mjerom mjeriti.

A mi koji smo proti svakomu nasilju i progonstvu a za pravicu naprama svakomu, mi ćemo se nad onimi prizori iskreno veseliti, jer ćemo se njimi učvrstiti u osvjedočenju, da svatko mora po svojoj zaslugi nadaren biti, i da nitko nikako ne može sagriješiti proti onim, koji nedužnike progone.

Samo tim načinom može narod francezki opet zauzeti ono mjesto, koje njemu pita sloboda i sreća čovječanstva, i koje on je zauzimao dok ga današnji izrodi ne izdadoše i porugom ne učiniše.

SLOVENC I SRBI

S u š a k, 23. ožujka 1883.

Pisac, kojega nazorâ priobćismo u prvašnjih brojevih, najviše govori o stranki prava, na nju oprezno stavlja nekoja pitanja, i daje razumjeti, da za nju nastaje odlučna radnja.

U ime stranke može govoriti sama stranka; pojedini njezin član može kazati svoje mnijenje, bez da ono veže nju ili istoga njega, na koliko stranka drugačije odredi ter on u njoj želi ostati. U tom razumku valja uzeti naše sljedeće opazke.

Pisac kaže, da naša stranka, za izvesti svoj program, ima povjestničko pravo i narod. Mi pridajemo, da naša stranka ima i postavan, prise-gami utvrđen zakon, ter, dosljedno, za sjediniti Hrvate, koji su pod kraljujućom dinastijom, pod jedno zakonotvorstvo i pod jednu vladu, ne treba drugo nego izvršiti onaj zakon.

Pisac glavno govori o »Sloveniji« i o Dalmaciji. Onu je od Hrvatske konačno odtrgnuo Otokar, kralj česki, te ju je od njega dobila gospo-dujuća dinastija, a proti Mletčanom poradi Dalmacije vojevasmo još za kralja Sigismunda.

Kralji Hrvatske prigodom obreda krunjenja prisizu, da će po mo-gućnosti kraljevini povratiti sve, što je od nje odciepljeno. — Razumiēva se, da nitko ne može dati ono, što ne ima, dakle valjda pisac ne vjeruje, da mi zahtievamo Arbanasku ili koju drugu zemlju, koje nije pod Habsburgi, prem je spadala u Hrvatsku. Ali zašto nisu sjedinjene ove, koje su pod njimi?

Iz ovoga nacрта lahko je opaziti pogrješku i bludnju »Slovenaca« i drugova im. Oni imaju, i morali su braniti, kako i mi branimo, javno pravo hrvatsko. Namjesto tako raditi, oni se koprcaju kao »nasljedna pokrajina njemačka«, koje javno pravo mi ne poznamo. Tim putem što mogu postignuti? Neka oni razmisle.

Da se krivo ne razumimo. Kada se govori o sjedinjenju pokrajina hrvatskih, ne govori se o podloženju njih koje pod drugu, nego o složenju njih svih, kako su pod jednim vladarem, tako pod jednom vladom i pod jednim ustavnim zakonotvorstvom. A sve je isto, da li su vlada i sabor u Splitu, ili u Ljubljani, ili gdje drugdje.

Erdelj od nekada bijaše samosvojna država, što »Slovenija«, na koliko znamo, nije bila. Pa nut, rukovet erdeljskih Magjara, videć da mora propasti u Rumunjih, svom silom, proti pravu, nastoja da se Erdelj priklopi Ungariji. Magjari Ungarije zauzeše se za tu nepravednu stvar, pa je Erdelj priklopljen.

Zašto »Slovenci« punim, nedvojbenim, svetim pravom ne radiše onako? Zašto ne pristadoše uz stranku prava, koja zahtieva, samo na temelju zakona, obćenito dobro svih nas?

Da budu »Slovenci« izpunili svoju otačbeničku dužnost, da budu se uprli u javno pravo hrvatsko, koje njima pripada kao i nami: drugačije bi bile stvari okrenule, magjaroni ni slavosrbi ne bi bili mogli učiniti strahotu, koju su učinili.

U odlučujućih krugovih u isto vrijeme radilo se o trializmu, kadno se radilo i izradilo današnji dualizam. Radilo se o sjedinjenju Hrvata, koji su pod dinastijom. — Magjaroni i slavosrbi, složni u svakom zlu, nagnuše u Peštu; stranka prava ne mogaše ih uzbiti; »Slovenci« i drugovi im bili bi mogli taj račun pokvariti, i to sigurno, da budu za vremena dobru stvar prigrlili.

Nu namjesto zauzeti se za upodpunjenje skupne domovine i krune, »Slovenci« hoće da budu posebna narodnost, i čude se, da im Austrija ne drži učionice, da austrijanski službenici ne znadu »slovenski«, i da su od »Slovenaca« i drugova im jači Talijani i Niemci.

Pa pisac pita stranku prava, kako ona misli toj braći pomoći. Mi to stanje one naše braće smatramo naravskom, neodoljivom posljedicom njihova javna ponašanja; proti tomu stanju ne znamo nikakov liek u današnjih obzornostih; ter njihovu borbu, na dosadanjem temelju, držimo ne samo za bezuspješnu, nego i za smiešnu, i za neopravdanu.

Dok se smatraju i pravnom pokrajinom austrijanskom, oni se moraju zadovoljavati onime, što im Austrija daje. A jer ih je proglasilo pokrajinom njemačkom, mi se ne ćemo čuditi, ako budu morali Berlin mjesto Beč slušati.

Bilo što mu drago, mi ne možemo razumjeti, kako može onaj, koji se sam jačemu podlaže, zahtievati, da bude jači, ili tužiti se da onomu

nije jednak. Tako se i slavosrbi, pred prostotom, nadmudrivaju s Magjari, pa gledamo uspjeh.

Pisac pita, kakovo smo stajalište zauzeli naprama pučanstvu, koje se u Hrvatskoj izdaje za srbsko. Mi smo naprama njemu zauzeli sasvim isto stajalište, koje i naprama bilo kojemu drugomu pučanstvu.

U svakoj zemlji ima pučanstva različitih jezikom, vjerom, pasminom i t. d., pa se po tom i različnima imeni zovu. I u Hrvatskoj ima pučanstva talijanskoga, židovskoga, ciganskoga, i t. d.

Mi ne uvidjamo, da ti nazivi obćenitosti stanovništva ili domovine škode. Dok je tako, naše je načelo: te nazive ne otimati ni narivavati; neka ih svatko rabi i mienja, kako hoće.

Ali ima stvari, koje mogu i moraju koristiti ili škoditi ne samo pojedinim pučanstvom i imenom, nego i svim stanovnikom domovine, zvali se oni kako im drago.

Takove su stvari cjelokupna zakonotvorstva. Zli zakoni, težina nerazmjernih daća, nesigurnost osebe i imatka, i t. d. i t. d., te i takove stvari ne tište samo n. p. Katolike, nego i Srbe, i Luterovce, i Kalvinovce, i Židove: sve stanovnike Hrvatske, zvali se oni kako im drago.

A da bi se te stvari dobro uredile, njimi bi se koristili svi stanovnici domovine, opet bez razlike na njihova imena. Dakle za dobro uredjenje ovih odnošaja imaju biti složni svi stanovnici Hrvatske, bez svakog obzira na ona pojedina imena.

Držeć se toga načela, mi iskreno ljubimo i za brata držimo i Srba, i Niemca, i Talijana, i Žida, i Ciganina, i Luterovca, i t. d., svakoga tko radi za obćenito dobro svega naroda i ciele domovine; a plašimo se jednako i Hrvata i Srba, i t. d., svakoga, tko je proti onim skupnim svetinjama.

Bi reći, da pisac preveć drži do tih imena i do ciepanja naroda po njih. U tom ima krivo: nesviestni, izgubljeni ljudi škode, a ne imena. Evo što čitamo u pismih Cavoura:

Grof Cezar Balbo, muž koji je u svoje vrijeme i svojim načinom za Taliju učinio možda još više nego Cavour. taj muž napisa oko godine 1834.: »Teško je sagriješio naš preslavni Viktor Alfieri, kadno se, kako sam kaže, napeo da se r a z p i e m o n t e z i z a p o t a l i j a n i t i s e«.

Nekoliko godina kasnije napisa isti Balbo: »Nisam zasliepljen piemontežtinom, učinio bi što je učinio Alfieri: veselo bi se r a z p i e m o n t e z i o«. Dakle, što jučer bijaše težak grieh, to danas postade krjepošću.

Kad su se dakle i onakove talijanske glave, u supor podpunu i narodnu izobraženju, morale težko boriti s pojedinim imeni: kad Piemontezu

grjehota bijaše smatrati se Talijanom — tko se takovu pojavljenju čudi u Hrvatskoj, proti kojoj se domaći sinovi natječu s izvanjskimi neprijateljima njezinimi?

Da bi se i danas jedni Talijani izdali za Grke, drugi za Normanë, treći za Sabince, ovi za Turke, oni za Gale, za Longobarde i t. d., pa da bi svoj jezik zvali grčkim, normanskim, i t. d., što bi tko mario što li bi mogao proti tomu? Glavna je stvar, da svi rade za narod i za domovinu, a neka se zovu kako im drago.

Ako se dostojno ocjene obstojnosti, u kojih smo, mi u tom pogledu bolje stojimo nego li su Talijani jučer stajali. Naše ciepanje, naša nesloga stoji samo zato, jer ih izvana uzdržavaju i ojačuju.

Da i ne bude »Pester Lloyd« iz svojih istinskih izvora izvadio i kazao, svatko razuman zna, da se Magjari vesele srbskoj stranki u Hrvatskoj i da ju svojski podpomažu.

I našlo se mješina, najblaže govoreć nesviestnih, koje pod izlikom, da se Magjaru protivē, u istinu služe mu.

Dok narod bez razlike imena i vjere strada i gladuje a tudjinac njegovim novcem trpa svoje žepe; dok puk Krajine, bez obzira koje li je vjere kojega li imena, od studeni drhće a tudjinac njegovu šumu uživa, dotle slavosrbi jedne i druge vjere, izdavajuć se za prijatelje sloge Hrvata i Srba, ne pitaju zastupnike, da li su za obstojeće stanje ili će raditi da se ono popravi, nego ih pitaju, da li se zovu ovako ili onako.

I puk pazi na ovo, a ne na ono. Dobro; ali onda zašto se tuži na svojju nesreću, koju si sam pripravlja i ne će da ju ukloni, nego ju učvršćuje? Narod je i do sada, kod izbora i drugdje, premnogo pazio na te nazive i na drugē ništetne, a često i smiešne sitnjarije.

Pa je narod tim postupanjem to većma propadao, i mi ne vjerujemo, da je gladnu i na studeni n. pr. Srbu drugačije nego n. pr. Hrvat. A tim postupanjem našega naroda koriste se samo tudjinci i nekoje domaće mješine.

Narod, samo ako hoće, može se osviestiti, pa pravim putem udariti. Ako razluči bitne stvari od malenkosti; ako razabere ljude, koji rade o dobru obćenitu, od ljudi, koji rade za se i za tudjince, pak ako se uhvati muževâ napredka, zvali se oni Tibetanci, Irokezi ili kako drukčije — on će svoje stanje popraviti. Ne čini li tako, on će samo to većma propadati, pa će mu se pametni ljudi i tudjinci samo smijati, ako se bude tužio.

Mi pazimo samo na stvari obćenite slobode i sreće, i na ljude koji su za nje ili proti njima, a za pojedina imena, makar kakova, ne marimo.

Zato, makar se svi proglasili za Hotentote ili nas se svaki zvao posebnim imenom, samo da budemo svi slobodni i srećni!

Ne pojedina pučanstva ili imena, bila kakova; ne pojedini kraj, makar koji, nego ukupni stanovnici kraljevine Hrvatske imaju i mogu steći državna prava. To bi morali znati i slijediti svi, kojim je do pravog uspjeha.

Sudimo, da smo ovime odgovorili na to pitanje i o imenih, koje pisac preznamenitim smatra. I ne bojimo se temeljita prigovora, kada kažemo u kratko: da držimo samo do političkih stranaka, a da sve ostalo smatramo malenkostmi, koje ili prestaju ili se lahko rješavaju, ako se ima sloboda u zakonotvorstvu; bez ove slobode pako riješiti se ne mogu, nego ih zlohotni ljudi na svoju i tudjinaca korist i na štetu svega naroda izmišljavaju i razpredaju.

Dok drugi imaju vlast nad nama, i dok nas globe i naganjaju kako sami hoće, dotle se mi medju se prepiremo ne samo bez koristi, nego na našu štetu i sramotu, a na korist i diku skupnih neprijatelja, proti kojim bi svi morali kao jedan složni biti, ako hoćemo da si pomognemo.

SASTANAK BEČKIH DJAKA

S u š a k, 28. ožujka 1883.

Bečkih djaka odlučilo držati sastanak, na kojemu da proslave uspomenu preminuvšega glashenika Vagnera. Javna oblast dopusti im. Na sastanak došlo i učitelja sa sveučilišta, i članova rajsrata, među ovimi glasoviti g. Šönerer.

Na sastanku svidjelo se javnomu povjereniku da zabrani držati govore, kon što se s tribune čulo neugodnih rieči. Predsjednik sastanka izjavi društvu, da onaj povjerenik zabranjuje govore. Nato nastade graja, ter g. Šönerer skoči na tribunu.

Više puta čulo se s tribune i odobravalo se u društvu, da car Njemačke ima postati carem i Austrije, i sličnih zdravica.

Ravnatelj sveučilišta ukorio je djake, dielnike te demonstracije, i sve je djake opomenuo, na tabli sveučilišta, neka se čuvaju sličnih izgreda. Na to djačka društva Beča, njih dvadeset, odgovoriše ravnatelju u spisu, u kojemu mi ne nalazimo ni iskru austrijanštine, ni iskru dinastičkoga duha. On im na to odgovori.

Sada učitelji vode disciplinarni postupak proti djakom; a sud postupa proti g. Šönereru poradi smetanja javnoga mira. Njega su njegovi drugovi rajsrata predali sudu.

Takova slučaja mi se ne sjećamo u bivših talijanskih državah: on je kao povlastica Austrije, dualizmom ojačene, i zajednicom s Njemačkom osigurane. Razgledajmo tu sablazan.

Povjerenik javne oblasti ima pravo razpustiti sastanak, ako ovaj prekorači granice, u kojih je dopušćen, a ne ima pravo rieč davat ni oduzimati govornikom, pravo, koje pripada samu predsjedniku sastanka. Nije li to znao onaj povjerenik?

Pravi zastupnik javne oblasti mora znati, da mladi ljudi, u piću, mogu šareno govoriti, često kako ne misle. Tu se hoće razbora: on

mora znati, je li bolje da dojde do sablazni, ili je bolje ovu neugodnu rječ ne čuti, onu na dobro, treću na šalu tumačiti

Samo ako takovo postupanje ne koristi, treba sastanak razpustiti, to bo je manje zlo nego dopustiti javnu sablazan. Povjerenik nije učinio ovo ni ono, nego je smutnju poticao, i nije se osviestio ni onda, kada ga je predsjednik porugi i mržnji izložio.

Nekoji kažu, da je g. Šönerer kadšto šenjen. Tako obično kukavci govore o ljudih, kojih se boje, a ne mogu im doskočiti. Nu ako je on šenjen, na njegove rječ i ne bi se marilo mnogo paziti, ter ga sud, kao šenjenika, ne može obsuditi.

Da bude sastanak razpušćen dok se dao na izjave, za koje nije dozvolu iskao ni dobio, sablazan ne bi se mogla dogoditi, ili u najgorem slučaju bila bi ostala zakopana u dvorani sastanka.

Da bude se javni povjerenik ponašao kako treba, zadržljive rječ i bio bi svatko tumačio po svoju; tumačenja bi se trla medju se; stvar od sinoć bila bi, kako i tolike drugē, večeras zaboravljena; i jer javna oblast ne bi postupala, reklo bi se, da nije bilo sablazni, buduć se vjeruje, da bi joj povjerenik bio na put stao.

A ovako, evo stanja stvari: javna oblast, kroz svojega zastupnika, zametnula je smutnju; obrušila se je; pustila je, da se sablazan razvija i do kraja razvije, pa nakon toga postupa i radi, da stvar dojde u veliku javnost.

Namjesto krive djake po zakonu pedepsati, ravnatelj svenčilišta upustio se u pismena nadmudrivanja s njimi, pa je izazvao izjavu svih djaka, izjavu proti Austriji, proti austrijanštini, proti dinastiji, a za Carstvo njemačko.

Ako je g. Šönerer očitovao želju, da Austrija padne pod Njemačko carstvo, tu je očito veleizdaja, a sud postupa proti njemu ne poradi toga zločina, nego poradi smetanja javna mira, kako bi mogao postupati i onda, da se g. Šönerer bude n. pr. s panduri popravdao ili potukao.

Uz takovo postupanje tko može umučkati ili oprovrgnuti one, koji kažu, da nije nikakovo zlo nastojati, da Austrija dojde pod Njemačku; da Austrija ne smi to nastojanje priečiti: da austrijanski sudovi ne bi htjeli ili smili obsuditi ljude, koji rade, da se Austrija čim prije podloži Njemačkoj?

Mi sudimo, da bi g. Šönerera, tužena poradi veleizdaje, morala krivim proglasiti svaka porota, kojoj je do zakona i do Austrije, a da ga poradi smetanja javna mira ne može obsuditi porota, koja isto drži do sebe.

Jer ne samo da je tužen poradi malenkosti, koja nije vrijedna porote, nego on u tom pogledu nije kriv. On bo je na tribunu išao i na njoj bio proti volji povjerenika, na kojega te stvari ne spadaju, pa kada mu se je ovaj protivio bez svakoga prava, mi ne znamo, bi li onaj bio teško pogriješio, kad bi mu bio vrata pokazao.

Kad je već toliko pogriješaka učinjeno, je li vrijedno stvar tjerati pred porotu, gdje se g. Šönerer doista ne će braniti, nego će svoju stvar razlagat, dokazivat, utvrditi, pa time iz zla učiniti još gore. — Tko bude time dobiti? Svatko, samo ne Austrija-Magjarija.

Nekoji svjetuju vladi, neka tu parbu vodi pred kojom drugom, samo ne pred bečkom porotom. Ako je komu do obstanaka neodvisne Austrije, to je doista Bečanom. Dakle tim svjetom daje se razumjeti, da i isti Beč želi pod Njemačku.

Ako vlada posluša taj savjet, bio g. Šönerer obsudjen, ne bio, ne zna se što je gore po Austriju. Jer ako bude obsudjen, reći će se, da je vlada tražila i našla najgoru porotu, kojoj je samoj mogla svoju zlu stvar povjeriti, da je tuženik već unapried bio obsudjen.

Proglasi li ga porota nekrivim, reći će se, da u svoj Austriji ne ima porote, koja mari za Austriju, za njezine javne oblasti i njih ugled.

Većina zastupničke sabornice rajsrata okrunila je to liepo djelo izručiv g. Šönerera, svojega druga, sudbenoj vlasti. Ako vrijedni autonomashi ljube blagodati, koje su njihovi narodi dobili od Austrije, i budu ih dobivati dok pod njom budu, ter za obstanak nje mare više neg ona sama, mi bi rado znati, kojim pravom, kojom li snagom misle oni zapriečiti sjedinjenje njemačkih pokrajina, ako se za nj zauzmu one i Carstvo njemačko.

Nu nami je ovdje samo do načela, koje mora biti sveto svim političkim strankam, ako to ime zaslužuju. Zastupnik naroda ne može iskreno kazati svoje mnijenje o javnih poslih, ako nije proti svakomu siguran za svoju osebu. Dakle, dok traje njegovo javno zvanje, u zastupnika nitko i pod ništo ne smi dirati.

Jer, svaka vlada može imati strasti, koje ako ju obuzmu, ona može gledati da ukloni zastupnika, koji joj nije po čudi. Ona može proti njemu dati navesti ne samo političkih nego i drugih izgreda, može ga, svojim načinom, kao dati u činu uhvatiti.

Ako tada sabor pristane uz vladu, onaj je zastupnik uklonjen, pa tako i drugi, i deseti, i svaki — što se dogodi jednomu, može se dogoditi svakomu; koji su izručili jednoga, s čašću ne mogu drugoga uzkratiti.

Time sabor gubi ugled i upliv, drži bo se, da zastupnici ne smidu ni istinu proti vladi govoriti. A gdje je takova vjera u saboru, tu bi najbolje bilo, da ga nije, jer s njime bi nestalo samo obsjene, koja narodu više škodi neg ikoja ozbiljnost.

Time se ne zaklanjaju krivci. Zastupstvo traje samo nekolike godine; dok ono mine, krivca po zakonu pred sud; kroz to vrieme čin ne zastati; ako krivac umre, umrao bi i izručen sudu; ako hoće, ima vremena za uteći ovako i onako; ako uteče, neka mu vlada zaželi srećan put, neka mu veselo dade putni trošak i, ako treba, uzdržavanje vani.

On bo bježanjem dokazuje, da se čuti krivcem, a to kod drugih premnogo vriedi; on, ako nije vanredan muž i znatna imetka, vani ne može škoditi koliko kod kuće makar u zatvoru. U obće, makar svi utekli, manje je nego da sabor izgubi vriednost u javnu mnienju.

Medju naše slaboće ne spada prevelika ljubav Niemaca. Nu ovaj put ustavovjerci su se ponili kako valja, i zaslužuju štovanje. Autonomashi pako pokazase sve praktičnosti: kao ljudi, koji ne znadu svoje zvanje ili za nj ne mare.

Kako može stajati kako li napredovati zemlja, u kojoj su takove javne oblasti, takova saborska većina, i vlada koja se na nju oslanja? Što dobra može učiniti većina, koja i najsvetije načelo gazi?

NAČELO VEĆINE

S u š a k, 3. lipnja 1883.

G. Taafe može na se uporabiti onu: »Saepe premente Deo, fert Deus alter opem«. U istinu, proti njemu je »Pester Lloyd«, koji crpa iz istinskih izvora, a za nj je »Nemzet«, koji crpa iz onih istih izvora. Dakle iz istih izvora različne stvari. Je li to osobitost magjarskih državnika?

Pripovieda se, da je netko svoja dva sina držao za proroke, jer jedan ih govoraše, da sutra bude vedro, drugi da oblačno, pa bi svaki put jedan pogodio, i kad bi bila provedrica, pogodila bi oba. Tako i ovdje: bilo u Austriji što mu drago, Magjari imaju pravo.

»P. L.« je vikao, i prietio, pa kad vidio, da g. Taafe za nj ne mari, velikodušno je zagovarao, po nekoji način i hvalio g. Taafea i njegovu politiku. Sada je velikodušje iscrpljeno, grožnje se ponavljaju. A zašto?

Zato, jer je g. Taafe razpustio česki sabor, pa hoće da poslaVči Austriju, a ovo ne trpe Magjari. Nije se čuditi, nije zamjeravati, da Magjari paze na svoje krzno.

Ali tko je branio g. Taafeu, da već davno nije razpustio česki sabor? Nije li čudno, da je on to stoprvo sada učinio? Za dobiti većinu, što trebaju Česi od g. Taafea osim nepristranost, pravicu, a to nije li im on dužan?

U zemlji, u kojoj nije većina Slavâ, kojim računom može g. Taafe ili itko učiniti, da bude većina Slava? Tomu se hoće osobite čarobije. A većinu, bila kakova hoće, ne mora li priznati i g. Taafe, i svaki pametni, za ne reći pravedni državnik?

Ali »P. L.« znaduć da je u manjini, nije za većinu, pa to ne smi očito kazati, nêgo nastoji pojme zamrsiti. On je, bez da zna, za manjinu, a skrajna manjina je jedna oseba, dakle, očito, on je za despotizam, pa kostrušio se koliko mu drago.

On daje razumiti, da um, a ne broj ima vladati. Proti tomu zahtjevu, u načelu, ne samo ne ima prigovora, nego je ovo načelo sveto, i treba

raditi, da mu se narodi čime većma približe, a izvesti ga podpuno ne budu mogli nikada, kako ni drugo nikakovo načelo.

Ako makar kakova većina stanovit čin smatra za dobar, a samo jedna oseba za nedobar, ona većina ne bude naravu čina promieniti, ter on ostaje nedobar ako je zbilja takov, pa onaj pojedinac ima pravo, i moralo bi na njegovu biti. Sve velike misli potiču od pojedinaca, a većina im se bar s početka protivi.

U stvarih života upravo se o tom radi: da se odkáže, gdje je razum, gdje li nerazum. Drugimi riečmi: u pojedinih slučajih tko da odluči na kojoj je strani dobro, koristno, pravedno, na kojoj li zlo, škodljivo, krivično, i t. d.?

Svaka bo stranka brani svoje, a ruši protivnikâ nazore i stajališta: kako jedni, tako i drugi kažu i možda vjeruju, da je kod njih razum, znanje. Kako doći stvari na kraj?

Tu su samo dva načina: ili na šake, pa bude pravo imati onaj koji bude najjači, ili pristati na ono, za što se većina izjavi. Razumieva se, da to valja samo u javnih, u obćenitih stvarih, i da većina mora biti prava.

Tko je sada jači, do časa može biti slabiji. A i većina, kada stvar bolje promisli i strasti utiša, može promieniti nazor, pa sutra prigrлити ono, proti čemu je danas glasovala.

Ako se ide na šake, napokon mora sam jedan čovjek ostati — najjači; ili bude više ljudi, i svi budu jednoga u svemu i bez prigovora slušati.

Dakle mudrovali i radili ljudi što im drago, oni moraju prigrлити načelo većinē, za uteći načelu samovolje. Za da ono načelo u životu ne bude škodljivo, treba nastojati da broj, da množina bude prosvietljena i oplemenjena tako, da može pravicu od krivice, koristno od škodljiva, i t. d. razabrati, pa što valja, prigrлити.

Po svojoj navadi »P. L.« ne zna što govori, kada nasieca, da javne posle ima razumna manjina, a ne nerazumna većina obnašati. Jer, bila razumna, bila nerazumna, uvijek manjina obnaša one posle, pa se pita samo: tko da postavlja onu manjinu?

Ako se postavlja ona sama, evo nas u samovolji; ako li ju postavljaju drugi, evo nas u načelu većine. — Je li moći množinu, broj, stegnuti na bolju, razumniju kolikoću, pa ovoj posle povjeriti, za da se ukloni množina i težkoća koja je s njom skupčana?

To je ne samo moći, nego često i treba učiniti. Odtuda dolazi diktatura, od koje u svoje vrieme stoji spas naroda. Ali i to mora množina,

većina učiniti, jer drugačije ona manjina, onaj diktator, nije zakonita oblast, nego samovoljno posiljenje.

Ali »P. L.«, po magjarsku, hoće da se i u Čehiji kod izbora daje pravo glasa samo naobraženijim ljudem, i misli da bi time Niemci dobili većinu. Osim Magjara, sav sviet zna, da Česi ni u naobraženju ne zaostaju iza Niemaca,

Nu propustimo to, pa pitajmo: pazi li se na prosvjetljenje, na razum, kada se štibre odmjerivaju, kada se momci u vojsku stavljaju i t. d.? Ili možda momak bez naukâ, kako i doktor, ne ide pod pušku? Ili možda čovjek bez naukâ ne plaća štibre kako i najučenija glava?

Ako ovo stoji, kojim pravom da se iz javnih posalah izključe ljudi, koji obnašaju javne terete? — Ali Magjar zna, da je pripuz, pa po tom i misli, i radi, i hoće da i drugi tako misle i rade.

»P. L.« kaže, da su Niemci, kako i Magjari, državu osnovali, i uzdržali, pa da mora nastati anarkija, ako namjesto razuma, broj, množina dobije vlast. — Što sviet zna, Niemci su utemeljili Austriju, a ne n. pr. Čehiju; što mi znamo, Česi ne otimlju Austriju, ne idu za tim, da joj gospoduju ili da ju počeh, nego se brane od Austrije i od Niemaca u svojoj domovini, i ne dadu se ponjemčiti. Mi sudimo, da Česi u tom imaju podpuno pravo.

Mora da »P. L.« govori o magjarskoj državi u Mjesecu ili u Saturnu, jer učeni ljudi ne znadu, da su Magjari na Zemlji utemeljili ili zasnovali kakovu državu.

Istina, Magjari, i njihovi vršnjaci u znanju i u poštenju, znadu za to metafizičko biće. Dobro, neka se vesele; ali neka paze, kako dugo bude to veselje trajati.

Bilo što mu drago, kobno je pojavljenje, da se magjarska država boji takojer Čeha. Možda bi Magjari najbolje učinili, kad bi se najprije i najvećma bojali samih sebe.

O JAVNOJ UPRAVI

S u š a k, 11. srpnja 1883.

Otrovni duh, što no ga u prvašnjem nacrtu spomenusmo, obuzme ne samo javne službenike, nego i narod i djake. Ovi, vidiv da je n. pr. jedan Cazot postao predsjednikom ukidnoga suda, dobivaju nedvojben dokaz, da znanje ni dobro ponašanje u javnoj službi ništa ne vriede, pa se primaju sredstvâ, koja su njega promaknula.

Dok se tako napreduje u častih i plaćah, i red častne legije dieli se za činē škodljive obćinam ili pojedincem. — Tako se dolazi u stanje, kakovo drugdje vlada: kada se vidi čovjek, koji ima javno odlikovanje, pita se: za koji je zločin taj čovjek dobio praporac? — a kada se vidi čovjek, koji ne ima javno odlikovanje, pita se: kakovo je dobro taj čovjek učinio, da mu nije dalo praporac?

U takovih obzornostih javni službenici moraju izgubiti čast i upliv, javni moral mora propadati pa s vremenom i propasti: mora nastati zvjerstvo, kakovo se u svakoj pokvarenoj zemlji pokazuje.

Sada možemo ići u skrajnost i reći: uzmimo da su u današnjoj Francezkoj najsavršeniji zakoni što ih um i srdce ljudsko mogu smotriti, i da su svi javni službenici u svakom pogledu najvrstniji i najvrjedniji muži. Recimo da je tako, pa pitajmo:

Što mora u toj zemlji nastati, dok joj je na čelu čovjek, koji potrebe ni probitke naroda ne zna i za nje ne mari? Odgovor je siguran: u njoj mora nastati ovo isto stanje, koje se ima uz srednje zakone i uz svakovrstne javne službenike.

Nasiekosmo, da je zakon orudje, koje može u miru stajati, i može se na dobro ili na zlo naroda upotrebljavati. On je o sebi ništo, prazna rieč, pa bio i najbolji: njegova vriednost stoji od uporabe, a ova od javnih službenika.

Kada postane javnim službenikom, čovjek ne prestaje biti čovjekom, nego pridrži svoje slabocē. Odprije, imao je gledati poštenim načinom

za svoje probitke, sada ima raditi takojer o javnih, obćenitih probitcih. Njegovi osebni probitci mogu doći u sukob s onimi javnimi, i povratno.

Tu se on može, i u najboljoj vjeri, prevariti, ter svoje osebne probitke smatrati obćenitimi. Dakle i on sam mora bditi na svoje slaboće, i želiti da i drugi na nje bdiju. — Samo tako on može svoju službu valjano obnašati.

Dakle što mora sliediti, kada ministar makar najvrstniji i najpošteniji, vidi bitangu na prijestolju? Ministar, i nehotice, i bez da opazi, mora popustiti od cienjenja i štovanja znanja, marljivosti i poštenja.

Ali bitanga ima vlast, i nad njim je; s toga on će nastojati, da bitangi ugodi, da ju nasljeđuje; i dok vidi, da ga ona ne nadzire, i on će manje bditi na svoje slaboće, pa će, možda i nehotice, možda u najboljoj vjeri laskomno posrnuti.

Kad mu prva pogriješka ostane bez zlih posljedica, pače možda mu i pokoristi, on će se na drugu još lakše dati. Tada slaboće izgube uzdu i preotmu mah.

Za onim ministrom povuku se i drugi, pa naskoro u svemu tielu javnih službenika nestane stega, zanemari se znanje, marljivost, poštenje, ne pazi jedan na drugoga i nijedan na javno dobro, pa kako može, svaki gleda za se.

Kad ostali vide, kako rade javni službenici, i oni ih nasljeđuju, tim lakše i sigurnije, što drže da je onakovo postupanje zakonito i dobro, buduć ga sliede ljudi, koji znadu zakone, ter su odlikovani javnim povjerenjem, javnimi službami.

Tako u svemu narodu nastane stanje, kakovo gledamo danas i u Francezkoj. — Samo u obćenitu dobru mogu se ljudi složiti; dok se radi o probitcih osebni, nestaje sloge. Zato, dok se zapusti javno dobro, sastavljaju se družbe, koje rade o svojih, koliko je moguće skupnih, a naprama drugim državljanom samo osebni probitcih.

Ove družbe, ako ne mogu svoje načelnike staviti umjesto bitange na mjesto najviše vlasti, nastoje da ih namjeste što je moguće više uz nju ili do nje, pa od njih primaju nadarja svake struke.

Jer bitangi stoji samo da se uzdrži i da trpa svoje žepe, a družbam stoji da vade čim veću korist svoju: ako bi ministar odolio svim napastim pa htio pošteno raditi, njega bi družba strmoglavila, a bitanga bi na njegovo mjesto uzela makar čovjeka koji je jučer s vješala utekao.

Bitanga je bez iskre uma, bez iskre poštenja, bez iskre ponosa: najveći lupež njoj je najmiliji drug i pomoćnik, samo ako joj ugadja. —

Po načelniku ravnaju se i moraju se ravnati svi viši javni službenici, a po ovih ravna se i mora se ravnati sav ostali narod.

Sada recimo da ne valjaju francezki zakoni ni javni službenici, a da na prijestolje dojde muž razuman, pošten, zauzet za dobro naroda.

Ministar, makar najgori, videć da ima nadzornika koji pozna i ljubi dobro obćenito, gledati će da ga nasljeđuje i da mu ugodí, pa će paziti na svoje ponašanje. Uspije li u tom, dobro; ne uspije li, on će biti otpušćen. Po njemu ravnati će se i drugi, pa će im biti kako i njemu.

Naskoro bude medju javnim službenici vladati red i stega, pa se od njih bude protegnuti na sve ostale državljane — bude nastati stanje protivno onomu, koje nacrtasmo.

Nevaljali zakoni budu se mienjati, nevaljali službenici otpuščati, krivci pedepsavati, bude sliediti natjecanje u znanju, u marljivosti, u poštenju, u zaslugah za obćenito dobro — eto preporodjenja. Kako na dugo?

Dokle god ga ne obustave one družbe, ili izvanjska premoć. One družbe budu prestati samo u javnosti, i to poradi straha i poradi svoje slaboće. A naučene, kako je sladko nē učiti se, ne mučiti se, nego imati vlast u šakah, raditi po svojoj volji i za svoju korist, one će u potaji raditi proti vladaru, koji radi za javno dobro.

Dok vladar ne krene s prave staze, one su ništetne, on ih se ne mari bojati, pače one se s vremenom moraju razpasti, jer uz dobro odgojivanje i uz obćenitu pravicu one mogu malo članova iz naroda dobivati. A protivno, nevriedan vladar ima toliko neprijatelja, koliko razumnih i poštenih državljana. Njegova vriednost pozna se samo iz njegovih djela: iz stanja naroda.

Govoreć o javnoj upravi, sudimo da je vriedno napomenuti i razmišljanju preporučiti pitanje: odkuda potiče i kakovom se pokazuje nesreća pod imenom demoralizacije, pokvarenosti.

ŠKOLSKI SUSTAV

S u š a k, 18. srpnja 1883.

Čime se koja radnja bolje izplaćuje, time se više ljudi na nju daje. Danas je sve udarilo u škole. Pučke učionice moraju biti, za da svaki državljanin dobije sredstvo za naobraziti se, i po mogućnosti da se nauči najpotrebitije stvari za život.

Srednje i više učionice moraju biti poradi znanostî: da ljudi, koji hoće i sredstva im dopuščaju, mogu razabrati različne grane znanja i primiti se njih ove ili one, za koju najviše ljubavi i sposobnosti ćute, ili koju najpotrebitijom za život smatraju.

Izvan Rusije, Englezke i Turskê, danas u 5000 djaka srednjih i viših učionica po Europi, teško da ih je 5 koji te učionice polaze za naobraziti se, za steći znanje, za nasladjivati se njime, za koristiti njime svojoj okolici, za baviti se kojom strukom znanosti: svi ostali idu, da dobiju ovu ili onu službu.

A ni onih 5 ne može u svojih strukah napredovati kako valja, jer je sustav škola takov, da su oni obtrpani množinom predmeta, koji s njihovom strukom ne stoje u savezu, oni se moraju te sve predmete učiti, pa svim ne mogu odoliti, i time zaostaju i u onih pojedinih, u kojih bi se mogli i morali usavršiti.

Izmedju 5000 djaka na viših učionicah možda ih ni 500 ne bi bilo do tuda doprlo, kad bi se bili izpiti pravedno obdržavali, a možda bi ih bila došla 1000 izmedju onih, koji su u srednjih učionicah kroz izpite zapeli.

Učionice su tako uredjene, da se mladić što je moguće manje korisnih stvari nauči, a da se od svakoga posla odbije, da si zdravlje pokvari, da si duh odroni — da u svakom pogledu okržljavi.

Za da učionice toj svrhi odgovaraju, nije dosta sustav, koji za tim ide, nêgo se hoće praktičnih učitelja i načelnika im najpraktičnijega. Nije dosta biti osobita neznalica, nego treba za onu svrhu raditi. Na

srednjih i na viših školah riedki su učitelji, koje znanjem ne bi mogli desetnici nadomjestiti. I najslabiji pučki učitelj, ako ga ne pokvare, vrstniji je i vredniji od njih. Ali praktičnost!

Ako mladić ima 5 učitelja, on mora znati koliko njih svih 5. Redovito on zna i bolje i više neg svi oni; ali ovomu je svakomu dosta kazati, da on ne zna, da se njegovim odgovorom ne zadovoljava, pa je mladić propao.

Nu jer škola ima mladića satrti, bez težkih razloga učitelji ne upropašćuju ni najslabije djake, nego ih pušćaju, za da se mekšaju, što ne bi bilo moguće, kad bi djak školu ostavio.

Tu se mladić odmah nauči, da znanje, marljivost, dobro ponašanje — da prava zasluga ništa ne vriedi, nego da sve stoji od samovolje, od milosti. — Najslabiji, najgori djak, ako je praktičan ili je odličnijih roditelja, prolazi, napreduje, a najbolji može propasti.

U takovoj školi desetak godina, nakon takovih ispita, boreć se makar uza sva sredstva sa hrpom nauka, koje učitelji najmanje razume, nauka različnih, koji se brže zaborave nego nauče, pravo rekuć zapamte — u takovih okolnostih koliko može biti mladića, koji se otmu kržljivosti?

Mnogo je ako ih se u 100 uzdrži 10, i ovi mora da su osobito čvrsta duha i tiela, mora da su u dobru krugu živili, mora da su od roditelja osobito odgojenje dobili.

A ostalim je oslabljen duh, pokvareno zdravlje, podivljalo srdce. Misliti, razsudjivati nisu se naučili, nisu tomu ni vremena imali, sve bo im bijaše — pamtiti tudje rieči, često prazne, često neistinite, nikada kako treba neprosudjene, pa zato koje ne mogu bistar pojam ostaviti.

Kad uteku mukam i izpitom škola, oni padaju pod nove izpite. I ovdje, osim praktičnosti, redovito manje zna onaj koji pita, neg onaj kojega pita. Ali izpitatelju dosta je reći, da nije zadovoljan, pa je izpitnik propao.

Tu se ima izlika primit ili ne primit čovjeka u javnu službu, promaknut ili mimoići ga ako je u njoj; drugomu, koji javnu službu ne traži, tu je moći dopustiti ili ne dopustiti da bude svoje vrste nadnevničarom, t. j. da odvjetnik radi, ako mu tko posla daje.

I ovaj, ako mu se obrt dozvoli, ostaje pod milošću ili nemilošću — za njegov trud, za njegovo znanje, za njegovo vrieme jednomu može se dopitati petina ili pet puta koliko drugomu, svakomu se može, ako se hoće, namaknuti ili naškoditi.

Oblastnikom je lahko: o ljudih, koji nisu na izpitu zadovoljili, ni govora, kaže bo se i vjeruje, da su nesposobni. — Između onih, koji su odobreni, oblastnici mogu probrati po svojoj volji: za ovoga ima, za onoga ne ima ovaj čas mjesta ili pripomoći. — Odvjetnici ostaju na uzdi.

A oblastnici ne mare se bojati ni odobrenih ni zabačenih, svi bo su više ili manje satrveni, zato i praktični, bez osvjedočenja, samo za uživanje ako ga je, i za stradanje kad se ne ima za uživati; za ozbiljnu radnju, za pravo učenje, koja sada nastaju, oni nisu, ne mogu ozbiljnu knjigu ni čitati, kamo li proučiti ju, kako dakle da prouče zakone, sustav, svoje zvanje?

Niemci, učitelji magjarona i slavonsrba, kažu: komu Bog dade javnu službu, dade mu i znanje za nju. Tu se izpovieda, da javnu službeniku — naravski, u stanovitih zemljah — ne treba znanja ni prave zasluge: njegov udes stoji od milosti, po svoj prilici ne Boga pravoga.

Dakle oni, koji ugrabe taj »dar božji«, čuvaju ga kako i glavu, i rade kako mogu za uzdržati se, za promaknuti se — za brati plaću i mirovinu. Pa kad vide, kako se isti priepori različno rješavaju, i oni udare tako raditi, ne pazeć na zakone, koje su se učili. Zato ovi naskoro izvjetre.

A videć da im napredak stoji samo od milosti, oni nastoje samo nju steći. Načini su različni: ovdje hvali, ondje kudi, tu krivcu pravo, tamo pravedniku krivo učini: dok si u milosti, radi što ti drago, ili ne radi ništa, pa se ne boj.

Opet velimo: ni tu ne mora biti osobite zloće — čovjek je na to naučen; on radi nekojom vrstom ostana, kako n. pr. i onda kada radje zoblje trešnje nego gloginje; osim za se, on ne mari za ništo; pravo i krivo, dobro i zlo njemu je sve isto, na koliko se drugih tiče. Razlika je sva u tom, da bolji nastoje izkorieniti, ostali uzdržati to zlo.

INDEX

S u š a k, 12. kolovoza 1883.

Počev od nicejskog zbora godine 325. kroza sav srednji viěk crkveni zbori odsudjivaše i svojim vjernikom zabranjivaše čitati spise, koje smatraše protivnimi nauku crkve. Pojedini biskupi i ostale crkvene oblasti tako radiše i prije i poslije, takoder izvan zborâ.

Kad se uvela tiskarnica i došla reformacija, mnogo knjiga udara na crkvu katoličansku i na njezin nauk. Što mi znamo, car Karlo V. bijaše prvi svjetovni vladar, koji obrati pažnju na takove knjige.

U istinu, po njegovu nalogu sveučilište luvansko izdale g. 1545. izkaz svih knjiga pogibeljnih moralu i vjeri katoličkoj. Izkaz nosi naslov »Index librorum prohibitorum«.

Znamenitiji vladari rimske crkve sliediše u tom pogledu onoga Karla. Stoprvo 1559. papa Pavao IV. povjeri taj posao odboru duhovnikâ, koji bude uveden, pa izdade prvi rimski »Index«.

Zbor trientinski odobri tu ustanovu; papa Pio V. usavrši ju, i uvede stalnu »skupštinu Indexa«, koja od god. 1565. nastavlja taj posao.

Ta skupština zabranjuje dotične knjigē čitati, dok iz njih nisu izpušćena, ili dok nisu popravljena mjesta, koja ona naznači. Na prošnju, duhovnikom i učenjakom dopušća se čitati i zabranjene knjige. Tko ih čita bez dopušćenja, pada pod pedepsu velikog izobćenja.

Namjesto vjerozakonskih nauka predavaju se u pučkih učionicah francezkih kao katekizmi nauci o naobraženju moralnom, gradjanskom. i t. d. Vlada, ministerij, ni budi kakova javna oblast ne piše, ne da pisati i ne nadzire te knjige ni učitelje, koji ih upotrebljuju, nego piše tko što hoće, pa učitelji probiru i uče, što i kako im se kojemu sviđi.

Tih knjiga došlo je u rimski »Index«, pa ih nedavno jedan nadbiskup i 4 biskupa dadoše u svojim područjih kao zabranjene knjige proglasiti.

Na to ministar domaćih posala udari proti onoj petorici, htjede ju pred sud potegnuti i odsuditi na zatvor, možda na izgnanstvo iz domovine.

Ministar se pozivlje na zakon, koji »biskupom zabranjuje primat, proglašivat ili izvršivat rimskoga dvora naredbe, koje nisu upisane kod državnoga vieća«.

K tomu karni zakon obsudjuje u zatvor, pače na izgnanstvo »ona uda bogoštovlja, koja uzdržavaju dopisivanje o vjerozakonskih stvarih s izvanjskim dvorom, ili s izvanjskom vlašću«.

Državno vieće, pošteno i slobodoumno kako se njemu i ovoj republici pristoji, ne dade obtuženike pred sud, nego odluči, da su učinili »zloporabu«, i proglasi onu zabranu ništetnom. Tu odluku potpisao je i dao obtuženikom dostaviti g. Grévy, vriedni predsjednik liepe republike.

Prem imamo i preveć dokaza o značaju i o duhu današnjih francezkih republikanaca, mi ne bi mogli ni o njih vjerovati to ruglo, da ga ne bi čitali kao javan, kao službeni čin. Stvar je znamenitija nego li se mnogomu na prvi pogled čini.

Svatko, osim eto današnje vlade francezke, zna da skupština Indexa ne pazi na pisce ni na čitatelje, nego gleda, da li se nauk knjige slaže s naukom crkve o vjeri i o moralu, ili je onaj protivan ovomu. U prvom slučaju skupština propušća knjigu, makar bila od protestanta, od Žida, i t. d., u drugom zabranjuje ju, makar ju je napisao duhovnik rimske crkve.

Ako piscu stoji, da bude u obćenju s crkvom, ili ako mu bilo s česa nije drago, da mu je knjiga u Indexu: od sama njega visi polagoditi tu nepriliku.

A buduć nijedna francezka javna oblast ne stoji u nikakovu odnošaju s knjigami, o kojih govorimo, očito je, da francezka vlada, za protiviti se Indexu poradi tih knjiga, ne ima veće pravo nego n. pr. švedska ili persijanska vlada.

Polag svoje duševnosti, svatko može nauk odsudjen Indexom sliedit ili zabaciti; nu tužiti se na onu skupštinu može imati pravo samo pisac, ili zagovaratelj spisa.

Zakon od 1802. podlaže dopušćenju državna vieća samo papine spise: bule, breve, dekrete. Index ne samo nije papin spis, nego papa ima s njime manje posla nego li g. Grévy n. pr. sa sudbenimi ročišti i razpravami, prem on postavlja sudce kako i papa članove skupštine Indexa.

Proglasiv knjige Indexa, oni biskupi nisu dopisivali s papom ni s drugim nikim. Index je javan spis, i mogu ga donieti svake novine. Kako dakle da biskupom bude zabranjeno, što je dopušćeno svakom novinaru?

Danas papa nije svjetovni vladar; dok je takov bio, njegovi spisi mogli su se protezati i na svjetovne stvari, sada su stegnuti samo na stvari duhovne.

A kad Francezka kod takova pape drži, i od takova prima poslanika, ona i činom priznaje papu duhovnim vladarem, pa je, u duhovnih poslih, ne samo biskupu, nego i svakomu vjerniku slobodno s njime dopisivati.

Onaj placetum o bulah, i t. d., preživio se. — Dakle nije druga, nego ili to priznati ili ne priznati slobodu duševnosti samih katolika. Vriedna republika ovo radi.

Svaki dan, na tisuće ljudi, bez da su pozvani, u različnih novinah protresuje, razsudjuje, pa preporučuje ili zabacuje različne spise i djela o znanostih, o umjetnostih, o sustavih, o težnjah i t. d., i nitko se tomu ne protivi.

Zašto dakle to isto ne bi bilo slobodno onoj skupštini, koju je zakonita vlast u zakonitu svrhu zakonito postavila? Da, zašto to ne bi bilo slobodno svakom duhovniku, dok dozna za knjigu, koju sudi škodljivu vjeri i moralu?

Svaki dan na tisuće učitelja razpravlja o različnih naucih, pa jedne odobrava, druge odsudjuje. I to je u redu. Zašto dakle to isto ne bi slobodno radili duhovnici u stvarih vjere i morala? Ako im se ovo zabrani, oni ne imaju zvanja ni posla, pa je i dosljedno i najbolje ukinuti tu vrstu učitelja.

Da li tko pravilno izvršuje ili »zlorabi« svoje zvanje, to odlučiti spada samo na zakonitu nadležnu oblast. U Francezkoj ne samo državni službenici, nego i duhovnici, i vojnici, i odvjetnici, i punomoćnici, i bilježnici, i mjernici imaju svoja disciplinarna vieća.

Duhovnike za manje stvari sudi sam biskup; za veće pogrješke sudi ih on i vikari; biskupe sudi sam papa s dotičnima.

A sva ostala disciplinarna vieća izabrana su od onih, kojim ona disciplinarno sude, ter odvjetnika samo odvjetnici, vojnika samo vojnici, i t. d. sude u poslih njihova zvanja. Kako dakle da za ove republike, u duhovnih, u zvanja stvarih, duhovnike ne sude biskupi s dotičnima članovi, biskupe papa, nego ih sudi državno vieće, koje oni nisu izabrali, ter im ono nije nadležna oblast u tih poslih?

S u š a k, 17. kolovoza 1883.

Pokazasmo, da današnju francezku vladu samo skrajna zloba i nepravica vode naprama katoličkim duhovnikom, i da ovi proglašujući zabranjene, ili samo zabranjujuć stanovite knjige, ne samo imaju pod-puno pravo, nego time izvršuju svoje držanstvo.

Nu svatko razuman mora uvidjati, da zabranjivanje stanovitih spisa, prem sveto i opravdano, uz dosadanju posvetu (sankciju), u današnjih obstojnostih, ne može postignuti svrhu, za kojom ide: ono ne može zapriečiti, da vjernici ne čitaju takove knjige.

Evo pedepse velikog izobćenja: obsudjenik je lišen udioničtvovanja kod javnih molitva i kod službe božje; prava podjeljivati ili primati svetotajstva; crkvenoga pokopa; izvršivanja svake duhovne sudbenosti; i svakog obćenja s vjernici, izuzev stanovite, potanko odkazane slučaje.

Tko obći s obsudjenikom takovim, pada pod malo izobćenje, ne smi primat nikakovo svetotajstvo, i nikakovu nadarbinu. — Osuda o izobćenju čita se u crkvi, uz mnoge goruće svieće, koje mučec drže turobni vjernici; kada je osuda pročitana, vjernici svieće prevale i ugase pod nogami, za znak, da se duhovni život obsudjenika utrnuo.

Izobćenje imadijaše strašne posljedice: obsudjenik nije smio s nikim obćiti; sve bi se bacilo u vatru, česa bi se on dotaknuo; ako bi se on primaknuo, crkva bi se u crno zavila, pjesme bi prestale, orgulje bi zamuknule, zvona bi se ustavila; drugda bi se na vrata crkve stavila mrtvačka škrinja.

Ako obsudjenik bijaše vladar, onom osudom njegovi državljani bivahu riešeni prisege vjernosti naprama njemu; u svoj zemlji prestajahu svi crkveni obredi i dieljenje svih svetotajstva; moljenja bivahu samo za one, koji se radjahu ili umirahu.

Zašto su se nekada strašno bojali izobćenja? Zato, jer je ono imalo moć, a imalo ju je jer je bilo narodom koristno: papa je izobćivao ne samo poradi stvari vjere, nego i poradi drugih zloća i nepravica. Tako, medju ostalimi, Petar Bourbon, član kraljevske obitelji, učini dugova, i ne htjede ih platiti. Ne bijaše oblasti, koja bi ga bila obsudila ili ovršila; nu papa izobći ga.

A danas, gdje, i proti komu ne bi se imalo izobćenje proglasiti, a ako se proglasi, kakov bi uspjeh imalo?

Od početka kršćanstva kroza sav srednji viek bijahu samo dva jezika, latinski i grčki, podpuno razvijena. I u njih bijaše razmjerno

malo knjiga. Razmjerno, malo je puka znalo te jezike, i malo bijaše pismenih ljudi, ter ih je još manje pisalo.

Malo bijaše i papira, i ljudi vještih i voljnih prepisivati, ter za dobiti knjigu, htjela se je prilična glavnicica, kakovu riedki imadoše. Padnućem vjera, rimske, grčke, i t. d., broj pismenih ljudi stegnu se skoro na duhovnike kršćanske i na njihove sljeditelje.

Nekada su vjernici pitali svoje duhovnike ne samo u stvarih duševnosti, nego i u svih poslih života, ter nisu pomislili koju knjigu čitati bez njihova dopušćenja. Crkva nije samo učila vjeru i moral, nego se je skrbila za sve odnošaje vjernika. Zato su se oni nje držali i u svemu su ju pitali. Ako duhovnik, o sebi, nije znao pitanje riešiti, opitao bi se kod biškupa, pa time stvar bijaše riešena.

Ona oba jezika propadahu, latinski propade posve, a grčki, osim kod rukovēti Grka, bijaše zanemaren. I u njih, osim duhovnika, riedki su pisali. Novi jezici ne razvijahu se.

U cielej crkvi, uz nekoje prepirke, kojih 1000 godina bijaše sloga; po razstavljenju crkvâ, u svakom dielu bijaše sloga još veća. Zbori se sastajahu češće, i lahko mogahu novotarije utišati.

Tomu, što kazasmo, pridajmo, da obćenje bijaše pretežko; da se sve pisalo u onom kojem starom jeziku; da te jezike, osim nekih duhovnika i riedkih svjetovnjaka, novi narodi nisu razumili.

Tako bijaše do izumljenja tiskarije i skoro do prvog »Indexa«. Tu, iz knjiga, vjeri ne mogaše pogibelj prijetiti.

A u naše vrijeme, u skupštini za »Index« koliko bi se tisuća muževa htjelo za pročitati i prosuditi sve, što svaki dan dolazi tiskano u razlićnih jezicih? Velimo za pročitati i prosuditi sve, jer drugaćije nije pomoženo. Ne samo u knjigi, nego i u pojedinoj pjesmi, pripoviedki, razpravi i t. d. može zla biti, i doista, timi puti njega je najviše uvedeno.

Koliko bi stotina folianta te skupštine Index iznašao svake godine? Pa tko bi te foliante nabavljao si, tko bi ih čitao, za ne reći pročitao? Tko bi trošio na tu skupštinu, na spise, koje bi ona nabavljala za prosudjivat ih, na Index? Čemu Index za one, koji ga ne bi čitali, i time ne bi znali, što je zabranjeno? Čemu za one, koji se ne bi htjeli po njemu vladati? Pokazasmo, da je izobćenje izgubilo moć.

U stvari je isto, da li je ta skupština sva u jednome mjestu, ili je razdieljena na različna mjesta, na različne jezike, na različne struke spisâ. Što danas biva, bivalo bi i onda — spis, koji danas izidje u Rimu, makar ga skupština odmah dobila, Rimljani i tisuće, možda milioni drugih ljudi mogu pročitati prije nego on u Indexu dojde.

Tako mogu čitati, i doista čitaju i najbolji vjernici, i u najboljoj vjeri. Da bi znali, da je spis zadržljiv, oni ga ne bi čitali; za doznati, što je u njemu, čitaju ga; kada ga pročitaju, možda ga odsude, možda ne opaze pogibelj; nu na svaki način zla ih se uhvati. Još je gore sa spisima, koji izlaze daleko od skupštine.

Tko će zahtijevati, tko li izhoditi, da nitko ništa ne čita prije negoli čuje Index? Pa što ako isti, odsudjeni nauk, drugim riječima, pod drugim oblikom dojde u drugom spisu?

Od čitanja zlih spisa doista dolazi mnogo zla; nu još više dolazi ga od žive riječi, od drugovanja, od činâ, od primjerâ.

Da ne bi tako bilo, oni koji ne čitaju ništa, morali bi biti najbolji; oni koji čitaju samo dobre stvari, morali bi biti osobito dobri; oni koji čitaju i dobre knjige i zle spise, morali bi se nekako u ravnovisju držati; nitko ne čita samo zle stvari. Pa itako, svi smo jednaki. Index ne može to promijeniti.

Buduć dakle Index ni izobćenje u stvarih tiska ne mogu odgovarati svrhi, kojoj služe, a buduć se mora tomu zlu koliko je moguće na put stajati, ne ostaje drugo, nego da se traže vrstnija sredstva.

I toga zla bude uvijek; ali možda bi se ono manje širilo, kad ljudi, na koje ta stvar neposredno, po zvanju spada, ne bi čekali na Index, nego bi odmah od zla odvrćali opomenami, i na dobro navraćali dobrimi nauci i osobito dobrimi djelima. Bez ovih ne koristi ni najbolji nauk.

Pače, nije moći pobiti istinu, koja kaže, da spisi, o sebi, malo škode, i da škoda time manje, čime ih je ukupnih više. Jer dok ih je bilo malo, ljudi su malo čitali a mnogo mislili i pamtili. Danas mnogo čitaju, malo misle, i još manje pamte, pa je jučerašnje čitanje, bilo dobro ili zlo, današnjim izbrisano. Tako se mutimo, bez znatna napredka i nazadka.

Nu bilo tomu kako mu drago, svatko vidi, da francuska vlada teško griješi proti pravici, kada slobodu riječi, pisma, duševnosti dopušta svakomu, samo ne duhovništvu katolika. Kad svaki pučki učitelj može po svojoj glavi ovaj nauk odsuditi pa iz škole iztisnuti, onaj odobriti pa djeci nametnuti: zašto cijeloj crkvenoj oblasti, ni pojedinim njezinim članovima nije slobodno nauk bar odsuditi ili preporučiti?

U istinu, vladavini republikanskoj, u načelu bez dvojbe najboljoj, svi despoti, svi tminari — nitko ne može škoditi koliko joj škode ljudi, koji se danas u Francuskoj za republikance izdavaju. Pravi slobodomnici ne mogu im nego opamećenje ili propast želiti.

IZJAVA LUDOVICA OŽEGOVIĆA

Zagreb, 6. svibnja 1884.

U 91. broju »Slobode« priobćismo poslanicu g. Frana Folnegovića na g. barona Ludovika Ožegovića. U poslanici stoje: izjava g. Ožegovića, pa ocjena i stanovit poziv g. Folnegovića. G. Ožegović dade izjavu u bečkoj »Pressi«. On je tu činom pokazao, da mu je do tih novina i do njihova obćinstva, do lista i do čitatelja za nas tudjih. Dakle onoj je poslanici pravo mjesto samo u bečkoj »Pressi«.

Da bi g. Ožegoviću, u toj stvari, do hrvatskoga obćinstva stajalo više negoli ovomu do njega možda stoji, on bi bio izjavu dao samo ili takojer u kojemu hrvatskomu listu. On nije to učinio. Dakle poslanica, proti volji izjavitelja, hoće da predmet nametne obćinstvu, kojemu nije namijenjen. Naša je: koliko drugim do hrvatskog obćinstva i do nas, toliko nami do drugih.

Onim, koji do izjave g. Ožegovića drže više ili drugo nego mi držimo, prosto je nju u domaćih novinah priobćiti, prosuditi, makar pohvaliti. Ali g. Folnegović ide dalje: on je u svoju poslanicu nekojim načinom uključio cielu stranku prava, i pozivlje g. Ožegovića, neka nastavi razpravljanje. Po onom što rekosmo, kod nas, to značenjuje svojemu sudu prevelik zamašaj davati, i narivavati se g. Ožegoviću.

Pa, kad g. Folnegović pozivlje, izazivlje, moli g. Ožegovića, a ovaj se ni ne javlja, na mjestu g. Folnegovića mi bi držali, da smo se sami onom poslanicom težko ponizili već i zato, jer smo išli bez uspjeha raditi.

Od 22. travnja do danas prošlo je prilično vremena. Što bi mi znali. g. Ožegović nije odgovorio g. Folnegoviću. Na taj odgovor ne možemo duglje čekati, tēr moramo i našu o tih stvarih kazati.

U onoj izjavi stoji, da je g. baron Ludovik Ožegović devet godina živio u političkoj radnji; da sada ne ima volje kandidirati se za tu radnju; da mu je tomu volje time manje, što je mislio u državnoj svezi s Ungarijom naći dovoljna jemstva za blagostanje svoje uže domovine:

da mu je nestalo čara, što ga bijaše u toj svezi našao, i time da mu se odurilo; pa sada da je čvrsto osvjedočen, da nijedna ugarska vlada po naše materijalne probitke — ni ne govoreć o narodnih — nē će biti prijaznija ni pravednija negoli dosadanje bijahu i nego je današnja.

Obično se čar prima mladosti, pa ga nestaje s vremenom, s izkustvom, s uživanjem. O toj državnoj svezi s Ugarijom radilo se više godina, sveza je već i stajala nekoliko godina, i ne sjjećamo se, da je g. Ožegović, prem punodoban, radio budi o njoj budi na njoj. Gdje onda bijaše čar, koji da ga je obuzeo kon što je ona sveza već liepo i obilno radjala istim plodom, kojim i kasnije, kojim i danas radja?

Kon što je čarom uzhićen radio devet godina u saborih zagrebačkom, peštanskom, možda i u delegiranom, na poljih ne zna se da li prostranijih ili plodnijih, kon što je radio i izradio ako ne više a ono koliko pojedini njegov drug — možda je g. Ožegović umoran i treba odpočinka. Varao bi se, tko bi to mislio — on nije sustao, nije izgubio volju, nego mu se radnja odurila, on je za nju izgubio čar i ukus, i samo u toliko volju.

Sjećamo se, kako je on prije nekoliko godina nabrajaao groznih istina. U njegovu razlaganju blagodati one sveze nē opazismo ni malo čara, nego trieznu ozbiljnost, a u govorniku gledasmo dušu poštenu, zauzetu za dobru stvar. I onda, kako i prije i poslije, iste vlade, iste stranke širiše po našoj domovini isti blagoslov; i onaj pokušaj g. Ožegovića ostade bez koristi; nu itako on je ostao u čaru, radnja mu se nije odurila.

Rieč je, da se čovjek uči do smrti i još da se ne nauči sve, što i kako treba. G. je Ožegović u tom srećniji: kon što je devet godina bio pažljivim neposrednim svjedokom i marljivim radnikom na blagodatih te državne sveze, on je prije smrti izgubio čar pa dobio osvjedočenje, da sveza pretiesno veže. On se podučio i preobrazio slučajem, on je poznao vlade zagrebačku i peštansku u vrieme lanjskih smutnja, kadno se pokazalo, da bi tegnulo doći do praktična polaganja računa i o saborenju. On se osviestio za onih smutnja, a ne kroz nje.

Itako, prem on kaže i zna, zašto mu se vedja politika, nami nisu jasni razlozi, s kojih da mu se omrazila. On bo ima više domovina; pod užom valjda ne razumieva nebesku; valjda ne ni onu, koju svatko izpod prsa nosi. Ako Magjari nisu toj njegovoj užoj domovini namaknuli ni zajemčili materijalno blagostanje, i ako ga ni u buduće nije od njih dočekati, to je zbilja neugodno onim, koji su ga od njih izgledali.

Ali on može to bar ponešto pregoriti, ako stoji, da su Magjari ono učinili njegovoj uzkoj, ili najužoj, ili širokoj, ili široj, ili najširoj, dakle nekojoj domovini. Mi mislimo, da se može utješiti onaj, koji ne ima novaca u jednomu, a ima ih u drugom žepu. Nu teško onomu, tko ih treba, a ne ima u nijednom žepu ni drugdje. Ovako je i s domovinami.

Dakle lahko je g. Ožegoviću u tom pogledu: ako mu propada jedna, ostaje mu druga domovina, koja cvate, bar ne propada na očigled kako ona. Dakle on ne bi morao toliko vikati na Magjare ni na njihove vlade. Samo oni, u koje mi spadamo, oni, koji imaju na zemlji samo jednu domovinu, samo oni moraju odsudjivati svakoga, tko u tu svetinju dira.

Misli li g. Ožegović, da Magjari ni njihove vlade ne učiniše i ne zajemčiše materijalno blagostanje nijednoj njegovoj domovini, onda zbilja to nije dobro ni liepo. Ali muž pravedan, kakov je doista on, tu bi ragledao, da li one družbe ne znadoše, ili ne mogoše, ili ne htjedoše onomu očekivanju zadovoljiti.

Za doznati ovo, mi sudimo, da ne treba ni dana devet, a kamo devet godina. Da bi krivnja bila u neznanju ili u nemoći, na mjestu g. Ožegovića drugi bi Magjare i njihove vlade pokušali podučiti i poduprieti, i s tim poslom bili bi u dan gotovi. Ako li zlo dolazi od njihove volje, onda bi drugi gledali te krivce ukloniti, protjerati, međutim bi im se po mogućnosti protivili, kvarili bi im opaka djela, a pod ništa ne bi sami umaknuli, pustiv krivcem prosto polje i proste ruke.

Na taj način ožimali i ciedili mi tu točku izjave kako nam drago, iz nje ne znamo više nego bez nje, zašto se g. Ožegoviću od jesenas ne rači u sabore. Razlozi, koje on tomu navadja, stajali su devet godina, kako stoje i desete.

Već davno se govorkalo, da je g. baron Ludovik Ožegović prozio za županiju, i da mu je prošnja odbijena. Sada je ono govorkanje došlo i u javnost, ter se pridaje, da je on tu izjavu izdao, jer da nije mogao županom postati. Bila ne bila ta viest istinita, ona u naš sud ni malo ne upliva. Mi više gledamo na djelo, nego na razloge s kojih ono biva, ter se ovdje držimo izjave.

Nu kad bi ta viest bila istinita, iz nje bi sledilo, da je g. baronu Ludoviku Ožegoviću s Magjari i s njihovimi vladami još gore negoli bijaše patriarki Jakovu sa Labanom. Jakov bo je za službu od sedam godina dobio bar Liju, pa je za Rakel još sedam godina služio; a g. baronu Ludoviku Ožegoviću za službu od devet godina ne dadoše ni županiju, a kamo li vladu.

Još stoji u onoj izjavi, da se g. baron Ludovik Ožegović, ako bi se morao kandidirati, ne bi mogao pridružiti nijednoj stranki, koja podupire našu autonomnu vladu, služeću ungarskoj vladi možda i proti volji; i da se on nipošto ne može pridružiti stranki prava kako je sada u saboru zastupana, jer da ona treba radikalne reforme, za da se uzmogne i na pol smatrati strankom sposobnom za vladu.

Ovo ćemo protresti drugi put.

Zagreb, 7. svibnja 1884.

Kad g. baron Ludovik Ožegović kaže, da bi ga okolnosti mogle nagnati da se kandidira, on tim priznanjem pobija svoju prvašnju tvrdnju, po kojoj da mu je onemililo saborenje. Nije njemu saborenje dozlogrdilo, nego druge okolnosti ne dadu mu u sabor. Možda su se te okolnosti napol, s njegove strane, već promienile.

Ali ako on ne misli stupiti ni u onu stranku, koja podupire vladu braneću današnji sustav, ni u onu, koja nastoji taj sustav i time vladu promieniti, mi ne dokučujemo, po što ni kako bi on mogao i mario u sabor ići, pa nagonile ga okolnosti bilo kakove.

Kako može govor biti o autonomiji ili o autonomnoj vladi u zemlji, u kojoj se zakoni grade neodvisno od naroda, i izvršuju ih ljudi, koje narod plaća a oni ne stoje od njega? Ne zna li g. Ožegović, da je zabaceno zakonskih osnova, što ih je zagrebački sabor zaključio? Ne zna li on, da se to može dogoditi svakoj osnovi toga sabora? Nije li on kroz devet godina javna života opazio, da vlada i njezina stranka kod svake osnove pitaju: hoće li, i na kakovu će osnovu pristati magjarska vlada?

Ne zna li on, da načelnika zagrebačke vlade izravno, a sve ostale javne službenike Hrvatske magjarska vlada neizravno namješća i diže?

Kada bi dovršili takova pitanja? Pa i čemu pitati g. Ožegovića? On je novije i praktičnije škole nego mi, njemu i rieč automija znaeunje drugo nego nami. Ako tako, prem nismo proti razlogom i dokazom zasukanici tvrdoglavi, ni isti on ne bi nas tu mogao uputiti u autonomiju ni u autonomnu vladu.

Što misli g. Ožegović kada kaže, da zagrebačka vlada možda i proti volji služi magjarskoj vladi? Kao da je i on proti volji služio vladam, kad ih je devet godina podupirao. Kao da on svaki dan kroz devet godina nije mogao učiniti ono, što je jesenas učinio.

Tko prima službu, mi sudimo da time prima i dužnosti, i posle s njome skopčane, i da u njoj mora slušati onoga, koji ju daje i može uzeti ju. Po tom, službu primit i izvršivat ju stoji od volje.

Moguće da n. pr. kuharica radje kuha grah nego žgance, da kočijaš radje vozi ljude nego drva, i t. d. Ali, dok u njezinu službu spada kuhati takojer žgance, u njegovu voziti takojer drva, dotle nije im druga nego ili službu ostaviti, ili obavljati i te nepovoljne posle. I najneodvisniji vladari često rade što im nije drago; ali i oni, kako i drugi, dok ostaju na svojih mjestih, pokazuju da su na njih dobre volje. A u primjeru, o kojemu je govor, kakovi bi ljudi bili Magjari, kad iz mnoštva voljnih ne bi probirali najvoljnije?

Misli li g. Ožegović, da dotični ljudi zlo rade zato, jer ih Magjari nagone, a ne misli, da su ih Magjari namjestili i da ih drže zato, jer imaju dokaze, da su oni ljudi spremni na to? — Misli li g. Ožegović, da bi danas u zagrebačku vladu mogli doći drugačiji ljudi nego su ovi, na koje se i on tuži, ili da bi drugi mogli drugačije raditi nego ovi rade?

Na mjestu g. barona Ludovika Ožegovića, drugi, ako ne bi o stranki prava govorio s kapom u ruki i na koljenih, doista bi govorio drugačije. On izpovieda, da je devet godina služio vladi »koja, — njegove su rieči, — podupire dalnje razpadanje a možda i podpunu propast moje domovine«; on bi toj vladi možda i danas služio, da se ne bude jesenas nemirâ pokazalo; on sada stoprvo kaže ono, što su i djeca stekliška već davno znala, kaživala i sledila.

Stranka prava nije, u tom pogledu, ni hip basala. Da budē tko, vrstan postati njezinim članom, zabasao, za osviestiti se on ne bi bio trebao ni dana devet. Ona, protiveć se razložno toj državnoj svezi i prije neg je ova uvedena, nije pokazala nepresežnu mudrost, nego samo da prilično pozna ljude i stvari; da ju ne vode strasti nečiste ni gnjusna sebičnost; i da ljubi dobro obćenito Hrvata i Magjara. Drugu polovinu ove zadnje izreke bude vrieme potvrditi, kako je prvu već potvrdilo.

Tko je dakle, naprama toj stranki, g. baron Ludovik Ožegović, koji nakon tolikog i takovog javna života sada izpovieda njezinu dogmu, a stranki se ne klanja? Sliedeć ukus, koji nije bez razloga, a svakako izvan čara g. Ožegovića, mi radostno kažemo, da je ova stranka i u zagrebačkom saboru zastupana dostojnije i sjajnije neg ikoja druga, i da mi nijedno njezino udo ne bi dali ni za sve drugove g. barona Ludovika Ožegovića, za drugove, koji su u Hrvatskoj, u Ungariji, u Austriji, i ako ih je još gdje.

Po našem načinu mišljenja, razlika medju biljkami potiče iz koriena tako, da bi n. pr. hrast prestao biti hrastom, kad bi mu korien postao nehrastovim. A političke, vjerozakonske, i t. d. stranke razlučuju

se bitnima, svoje vrste korjenitim težnjama i načeli, što ih sliede, ter ako ih ostave ili u korienu promiene, one prestaju biti strankami koje bijahu.

Moći je, pače treba čistiti, obrezivati, upravljati biljke; ali tko im korienje preinači, taj ih unišćuje. Upravo je tako i sa strankami, i s njihovimi temelji. A g. Ožegović kaže, da bi se stranka prava imala u korienu promieniti, za možda postati napol sposobnom za vladu.

Ali možda se g. Ožegović još nije otresao nekadanjega čara, ili ga je koji drugi obuzeo, možda misli, da stekliški korien može ostati, ali da treba na nj navrnuti ili naciepiti biljku, koje plod nekomu, samo ne Hrvatima, bolje godi. Mi se ne bi čudili tomu ukusu; ali neka nam ne zamjeri, što mu ne bi htjeli zadovoljiti.

Njemu nekako preveć stoji do vladě, svakako više nego njoj do njega. Nu kad mu je ona toliko blaženstvo, zašto se ne upita: kakovo je dobro za domovinu kroz devet godina učinio i on, i stranka sposobna za vladu, i vlada radeć po svojoj sposobnosti, i ova dva tiela prije i poslije njega? Ako mu je sposobnost stranke za vladu dosta, zašto je ostavio takovu stranku, zašto li se tuži na vladu? A mi ne znamo, čemu su stranke i vlade, i ne damo se u nje, ako one ne promiču obćenito dobro.

Kršćanstvo i muhamedovština slažu se u vjeri na jednoga Boga, na neumrlost duše, na nadarja i na pēdepse u budućem životu, i na sudnji dan. Tu su velika, bitna načela. Valjda biskupi poznadu kršćanstvo i mufti muhamedovštinu.

Dok kršćani i biskupi drže, da izvan njihove, a muhamedovci i mufti da izvan njihove vjere ne ima spasa, dotle, svako diete uvidja, niti su biskupi sposobni za muftijstvo, ni mufti za biskupstvo, niti muhamedovci mogu biskupa za muftiju, ni kršćani muftiju za biskupa uzeti, niti biskup može muftijstvo, ni mufti biskupstvo primiti: ako li primi, on prestaje biti onim, tko je bio.

Medju programom stranke prava pa medju obstojećim sustavom veća je razlika i protimba nego medju kršćanstvom pa medju muhamedstvom. Itako g. Ožegović kaže kao novicu, da ova stranka danas nije sposobna za vladu. A, valjda u čaru, kaže, da bi ona možda napol postala sposobnom za vladu, kad bi se iz koriena promienila, t. j. kad bi stranke nestalo.

Dok mi držimo, da vlade imaju raditi za dobro naroda, i da se uz obstojeći sustav ništa dobra za Hrvatsku ne može učiniti ni raditi —

kako bi mi mogli vladu primiti? A dok se drže ovoga sustava, kako bi nam Magjari mogli vladu povjeriti?

Mi i Magjari mogli bi se, u tom pogledu, složiti, kad bi se radilo, da se ovaj sustav ukine i nadomjesti drugim, koji odgovara programu stranke prava. Možda ne bude na to doći. Dakle stvari budu slijediti današnji tečaj, dok ne propadne i sustav, i još nešto, i još netko. A Hrvatska bude ostati i napredovati.

Time kazasmo, što držimo do izjave g. barona Ludovika Ožegovića. G. Folnegović priznaje joj veliku važnost. Da bi on taj sud stezao na svoju ošebu, kako mi naš na našu stežemo, ili da bi ga protezao samo na one, koji su ga možda na to ovlastili, mi o toj stvari ne bi ni riječ progovorili. Po našem mnijenju, ona ne samo nije stranačko pitanje, nego je malenkost bez svake znamenitosti, a u svemu, što se programa ne tiče, svaki član ima slobodne ruke i slobodan sud.

Ali g. Folnegović kaže, da kako on pozdravlja, tako i svaki član stranke prava mora sa zadovoljstvom pozdraviti onu muževnu riječ g. Ožegovića, pa polazeć s ovoga predpoloženja izražuje nazore, s kojima se mi kako ni s onimi o izjavi ne slažemo. To ćemo razložiti.

Zagreb, 8. svibnja 1884.

Dok g. baron Ludovik Ožegović izpovieda, da on ima više domovina, a mi imamo samo jednu; dok on priznaje, da Hrvatska ima autonomiju i automnu vladu, a mi to ne uvidjamo; dok je njemu vlada svrhom, a nami samo sredstvom; dok on stranki prava prigovara nesposobnost za vladu, a mi u toj nesposobnosti tražimo i nalazimo i našu utjehu i nadu domovine — dotle on ne samo nije se razstao od nagodbenih stranka Hrvatske, nego on se nagodbe drži kako i najžešći Magjar, magjaron, slavosrb.

Svi ovi kažu iskreno i jasno isto što on kaže u stvari i magleno. Oni kažu: da sve zemlje od Adriatika do Karpata sačinjavaju samo jednu, pravu, skupnu, i to magjarsku domovinu, a n. pr. Hrvatska, Erdelj ili koji komad Ungarije, da nije van uža domovina, samo zavičaj. i to onih, koji su u njemu ili iz njega.

Oni kažu, da Hrvatska u trih granah ima svoje neodvisno zakonotvorstvo i u tih granah svoju odgovornu vladu, dakle da ima autonomiju i autonomnu vladu, koje od nje stoje, i koje odgovaraju njezinu pravu, njezinim potrebam, njezinim probitkom.

Oni kažu, da za doći u hrvatsku vladu, treba priznati postojeći sustav zakonitim, i da po njemu imaju vladati oni, kojim Magjari vladu povjere.

Dakle g. Folnegović, u svojoj plemenitosti i u ljubavi dobre stvari tražeć, našao je u izjavi i u sadanjem javnu ponašanju g. Ožegovića ono, što ovaj niti kaže niti misli. Na želju ni najsvetiju nije se zanašati. Tim, ili kojim drugim putem varati se u sudu, slaboca je, koja se više ili manje drži svakoga čovjeka, i sreća ako se posljedica bludnje steže na pojedinca, ili na broj ljudi što je moguće manji.

Kako bi stajala stranka prava, kad bi svaki njezin član u toj stvari ne samo mislio nego i morao misliti kako misli g. Folnegović? Ona ne bi stajala nikako.

»Neodvišnjaci«, koji po svojoj navadi priznaju i zabacuju što i kada im se sviđa, zabacili su svoju nagodbu i sve što iz nje sledi. Oni su to učinili prije neg je g. Ožegović izjavu dao. Oni, držeć se zubi za vjetar, po običaju vrtoglavaju vičuć na svoje djelo.

A stekliši bi se pokazali, ako je moguće, još — — — čudnijimi: pokazali bi se drugovi g. Ožegovića, iskrenih Magjara, magjarona i slavosrba; mogli bi se naganjati s Magjari i njihovimi vladami; kad bi im to dodijalo, ili bi se u nadi prevarili, mogli bi vikati na nje bez temelja i bez razbora, da li oni i one uz nagodbu moraju, često da li mogu drugačije raditi: Stekliši bi naličili ljudem, koji bi se bez potrebe i bez koristi pod oluju dali na more, pa bi korili mornare poradi pogibelji, koja od oluje prieti i njima, i mornarom, i brodu.

Da bude g. Ožegović izpustio onu stavku o stranki prava, makar da ne bude izdao izjavu, a da bude svečano potpisao program stranke prava pa na njemu se kandidirao, mi ga ne bi priznavali članom ove stranke, bili bi proti njegovu izboru, i još time pokazali bi, da do njega držimo više neg oni, koji bi za nj glasovali ili bi ga kao stekliša preporučivali, priznavali.

Do osvjedočenjâ, do načelâ teško se dolazi, i još teže ostavljaju se, ako se dobiju. Ljudi, koji se bave javnim posli, redovito prouče političke stranke prije neg u njih koju stupe, ili se dadu da novu osnuju.

Muž naukâ, iskustva, dobe, javna života, društvena položaja, muž prošlosti i sadanjosti g. Ožegovića ne skače lahko iz jedne skrajnosti u drugu, u istih okolnostih, ne gazi danas ono, čemu se jučer klanjao, ne grli ono, proti čemu je jučer vojevao.

Državnik može, pače je držan promieniti načela, dok se osvjedočio, da su druga koristnija ili prikladnija dobru obćenitu. Za prosudit

i odlučiti to, hoće se vremena. A da li je tko zbilja s kojega toga razloga ostavio jednu pa priljubio drugu stranku, on mora to razložiti i utvrditi čvršćimi dokazi negoli su programi, rieči, kojim je mjesto i ciena samo ondje, gdje se ne može raditi.

Takojer slaboća može učiniti, da čovjek u težkih okolnostih zabaci svoje pa prigrliti protivno načelo. Dok je nesreća snašla Karla X., legitimistâ pristade uz Orleanca; dok ovaj pobjegnuo, orleanovaca postade republikanci; kad se carstvo uvelo, republikanaca postade carevci; kad carstvo propalo, carevaca postade republikanci. Kad se Talija sjedinila, ljudi koji su bili i radili proti sjedinjenju, hvaleć sjedinjenje nadkrili i Garibaldi. Tako bijaše i može bivati svagdje.

Bez dvojbe, ima ljudi, koji mogu i takovim napastim dohrvati. Ali ne valja o junačtvu suditi izvan pogibelji. Zato nitko ne može reći, da bi sigurno odolilo takovim nezgodam. Dok svatko može u takovu nedosljednost pasti, nitko ne smi takve nedosljednike poradi nje odsudjivati. Ali oni, koji su boreć se za nadvladavše načelo stalni bili, ne smidu nove pristalce primati u naručaj, ni smatrati sebi jednake, nego moraju čekati, dok oni na novoj stazi zasluga za stvar ne steku. — U javnih odnošajih Hrvatske nije nastala nikakova promjena.

Kako bi se dakle, ovaj čas, g. Ožegović iznašao kao kandidat stranke prava? U najboljem slučaju kao politički prěbjeg, kakovu se ni jedna stranka ne mari veseliti, buduć i nju može ostaviti, kako je ostavio prvu; on bi se iznašao kao čovjek, kojega vode hiri, a s ovimi pametni ne računaju.

G. Folnegović pozivlje g. Ožegovića, neka izjavi, kakove bi se korjenite reforme imale uvesti u program stranke prava, za da ona postane sposobnom za vladu, i kaže, da tim pozivom želi postignuti čišćenje političkih pojmâ. Na prvi diel poziva kazasmo našu govoreć o izjavi g. Ožegovića; ovdje nam ostaje razložiti, da, i zašto, mi ili ne bi takov poziv upravili na nikoga, ili doista na nikoga tko je izvan naše stranke.

Mi sudimo, da počev od čovjeka, koji ima nekakov pojam o političkih strankah i vladah i zna što govori, pa do najsvjestnijega vještaka u tih strukah, nitko na onaj poziv ne može u stvari odgovoriti van ovo: nikada i nikako stranka prava ne može svoj program složiti tako, da postane sposobnom za vladu obstojećega sustava, kako nikada i nikako stranka monarkična, republikanska, liberalna, konservativna, i t. d. ne može urediti svoj program, za da postane sposobnom za vladu protivne stranke ili njezina sustava.

Upravo odtuda nastaju stranke, što neki ljudi hoće drugo, ili drugačije, ili u drugom stupnju, ili drugim načinom, i t. d. nešto različna ili različno nego hoće drugi, koji su u tom njihovi protivnici. Ako jedni ili drugi zahtjeve, program, točke u kojih se razstaju, prilagode zahtjevom, programu drugih — oni su se sjedinili, iz dviju stranaka nastala je jedna.

Dok toga nije, svaka stranka može sposobna biti za vladu samo po svojem programu. Nikada monarkista nije vrstan za vladu republikansku, ni povratno. Ako je vrstan, onaj se odrekao monarkije, ovaj republike.

Kako dakle biva, da se stranke mienjaju u vladah? Sasvim naravski. Kada izvanjski događaji narenu, ili se domaće javno mnijenje izjavi za popravke, za promjene, u obće za odnošaje koje vlada gospodujuće stranke ne će, ne može ili ne zna, a njezina protivnica kaže da hoće, da može i da zna provesti — tada ona odstupa ili se ruši, a ova prima upravu i izvajanje javnih posala po svojem programu.

Tako biva sa strankama i s vladama, koje zaslužuju ta imena. Jer, kako se često vlada u novije doba, sposobnost je skoro sigurna, ter je dvojbeno samo pitanje, da li je itko nesposoban za vladu. Dok tako mislimo o tih stvarih, mi ne marimo nikoga pozivati, neka nas o njih podučí. A kad bi se radilo, da stranka, ne dirajuć u bitni sadržaj programa, preuredi način, red, sredstva, mjeru i t. d. postupanja, mi bi držali, da je to posao samo naših drugova i nas, i nikoga drugoga.

Kršćani razpravljaju i tudje vjere. Možda ovih vjernici razpravljaju i kršćanstvo. I političke stranke, i pojedinci pretresuju programe i postupanje svojih protivnika. To je pravo. Pametan uči se i od protivnika, i od neprijatelja: ako ovaj koji pokaže manu ili pogriješku, koja postoji a sama stranka nije ju spazila, ona ju popravlja, uklanja.

Ali, n. pr. monarkista, koji bi liepo prosio republikanca, ili povratno, neka mu naznači mane njegova programa i način kojime bi ih ukinuo, bio bi osobit monarkista, odnosno republikanac, i t. d. On bi bio kao n. pr. kršćanin, koji bi prosio budhaistu ili muhamedovca, da ga ovaj koji podučí o kršćanstvu, o kršćanskim dužnostih, o griehih kršćana, i o lieku proti griehom; ili povratno.

Kako vjerozakonsko tielo, tako i politička stranka može slušati i ocjenjivati svačije nazore; nu ne smi pozivati svoje protivnike, da se nekako ovlašćeni upliću u njezine posle, u stvari u kojih je ona sama nadležna. Griešeć proti tomu načelu stranka bi pokazala, da u sebi ne

ima snage za život. U tom pogledu, stranka je prava medju svimi naj-zdravija i najjača.

Ostaje nam kazati naše mnjenje o čišćenju političkih pojma.

Z a g r e b, 9. svibnja 1884.

Teško bi se našao poljski gospodar, koji bi zemljište svom snagom obradjivao, pa bi se stoprvo nakon devet godina truda slučajno opazio, da od zemljišta ni od obradjivanja, kakova su, ne može biti koristi nego samo škode. Ako bi se takov i našao, teško da bi ga poljodjelci prosili, ne bi li ih podučio u poljodjelstvu. A srednji poljodjelac, dok bi poznao težaj i tlo, pa svoju snagu, možda ne bi na onom zemljištu ni motikom zakopao; ako li bi pokušao, brzo bi se opametio.

Državnik, koji pozna sustav i ljude koji ga izvadaju, sigurni zaključuje na posljedice nego poljodjelac na runo zemljišta. Ovdje bo je više i težih slučajaja, što se ne mogu predvidjeti, običi ni ukloniti ako nastanu. Dakle, komu, kakove li političke pojme da čisti g. baron Ludovik Ožegović? Članovom stranke prava, korjenite promjene njihova programa!

Čišćenju političkih pojma mjesto je prije neg se glavni program prihvati, pa kada se pojedinkosti, u njemu sadržane, u život uvadaju. Ondje si ih čisti svatko sam, ovdje ciela stranka.

Čitajući poviest različnih država, razgovarajući se o javnih poslih, motreć čud i stanje svojega naroda, razmišljavajuć o sreći domovine, nekoji dođu do zaključka, da za ukloniti burkanje, smutnje, domaći rat, za odoliti sili strasti i sebičnih probitaka, u državi mora biti nekoja stalna, neprieporna vlast. Ta vlast budi: nepomičan vječni vladar, koji, neodvisan od stranaka i od njihovih strasti, može biti nepristran, ugledan, jak: vidljiva Providnost.

Drugi, onimi puti, dođu do zaključka, da za ukloniti se pogibeljim, kojim nepomičan vladar može narod izložiti, za dignuti dostojanstvo državljanina, za potaknuti koristno natjecanje i za osigurati javne slobode, svakomu vriednu sinu domovine mora biti otvoren put i na najviše dostojanstvo; da narod sam a ne udes ima postavljati najvišega zastupnika naroda; i da ovaj mora imati vlast samo za kratko vrijeme, za da ne osnuje svoju družbu, protivnu javnim probitkom.

Kako tko dolazi do onoga kojega zaključka i prisvaja ga za javan život, on mu postaje načelom, programom temeljnim, glavnim, korjenitim; a ljudi, koji se pod tom kojom zastavom kupe, zovu se stran-

kom monarhičnom ili republikanskom. Gdje je ona koja vladavina neprieporna, tu su stranke liberalna i konservativna: jedni hoće više, ili prije, i t. d., drugi manje, ili kasnije, i t. d., promjena, popravaka u javnih odnošajih.

Kada je koja stranka u vlasti, svaka joj je zakonska osnova vrstom pojedina programa. Tu se čiste pojmi, tu se krešu protivna i protuslovna mnijenja različitih članova iste stranke, pa se napokon zaključi. Što većina za najbolje ili za najprikladnije najde. Stranka, koja nije u vlasti, ne mari i ne može razvijati svoje pojedine programe, nego pobija, gleda na svoju izpraviti programe protivnice, i nastoji doći u vlast.

Očito, bez da možda i sanja o pojedinih programih, svatko mora biti na čistu sa korjenitim programom prije nego se zauzme za koju stranku. Ljudi, koji ne marē za javne posle, i ne će ili ne mogu njimi baviti se, ne moraju potanko znati programe ni stranke, nego se u tih stvarih zanašaju na mužē, u koje imaju povjerenje. Ali kakov bi bio muž, koji razpravlja javne posle, a i u snu ne bi znao kazati, zašto je u dotičnoj stranki, ili bi dopustio da to ne zna koji drug njegov?

Svaki član može imati svoje mnijenje o pojedinu programu; ali dok stranka dotičan program ne pretrese, ne sasluša različna mnijenja, i konačno ne zaključi, nitko ne može s onim programom na čistu biti, ne zna bo u čemu će se većina složiti.

Do zaključka mora biti svakakovih mnijenja. To je potreba i sreća, jer je dokazom, da ljudi neodvisno misle, da imaju svojih nazora. Drugačije, oni ne bi bili strankom, nego krdom pred gončinom.

Za iznaći, za prosuditi, za uvidjeti, za prisvojiti uzroke i razloge, koji jédno načelo preporučuju a drugo odsudjuju, za prihvatiti takov program, za stupiti u koju stranku, hoće se razmišljanja, čišćenja pojma. Dok tko nije s tim poslom gotov, on nije za nikakovu stranku, on, bez osvjedočenja, mora basati, u prigodi mienjati stranke, i njoj nijednoj ne može od prave koristi biti. A kad je onaj trud svladan i čovjek se odlučio, on je sa glavnim programom na čistu, i gleda da ga izvede.

Kako? Tu ne ima potanka odgovora, nego u obće: razmišljanjem, kako pita narava stvari, kako dopuščaju okolnosti, kako su radili i rade drugi, koji su bili ili jesu u ovakovu stanju pa išli ili idu za istom svrhom. Različni odnošaji pitaju različna sredstva, koja znanost i izkustvo imaju pružiti, odlučna volja uporabiti.

Što je program stranke prava? Da narod hrvatski sa svojim kraljem rješava sve svoje javne posle. Dakle ustavna monarkija. Za glavnu svrhu države uzimlje se: sreća državljana. Jedni misle tu svrhu postig-

nuti samo, ili najlakše i najpodpunije kroz republiku, drugi kroz monarkiju neograničenu, treći kroz monarkiju ustavnu.

Razlozi i uzroci, na koje se programi oslanjaju, i isti programi mogu biti netemeljiti: u danih okolnostih naroda može bolja, korisnija biti neomedjašena monarkija nego ustavna, republika nego monarkija. O shodnosti programa može govor biti. A on svaki glavni je tako bistar, da bistriji ne može biti; morati ga je ili primiti ili ne primiti; na njemu se ništa ne može mienjati — on je sav u korienu, bez stabla, bez grana, bez ogranaka, koja se razvijaju i upravljaju kada tomu vrijeme i prigoda dođu.

Treba pripravljeti se za podčinjene programe; ali prvi posao mora biti, da se glavni izvede, za da se onim put otvori. Čemu n. pr. republikanci, dok monarkija stoji, da se pravdaju i čupaju o pitanju, koje ne mogu riješiti van u republici? Prije neg se može ikakovo žito sijati, treba imati zemljište i ostale uvjete, koji se hoće za sijanje.

Mnogi ne viču na program stranke prava, pače vele, da ga i priznavaju, nego viču na nju, na njezino ili na njezinih članova postupanje, i vele, da se s toga medju nje ni u nju ne dadu. To će reći: priznavati da je n. pr. kršćanstvo dobro, a ne dati se u nj, raditi proti njemu poradi življenja kršćana; priznavati da je crkva korisna, ali ne htjeti u nju ići, jer je u njoj grješnika. Ako ona priznaješ, primi vjeru, radi za nju, hodi u crkvu, ne sledi opake.

Kada, u čemu li je stranka prava odkazala ili odkazati mogla jednoličan postupak, kojega da se njezini članovi kao dogme drže, radeć za javno dobro? Kada je ova stranka ikojemu čovjeku branila raditi za dobro domovine načinom, koji se njemu najprikladnijim, najuspješnijim vidi? Nikada, i nikomu, i u ničemu. Bez dvojbe postupak mnogo, ali sama stvar još više vriedi. — Nu okanimo se djetinjenja, koje ne dolikuje ozbiljnim mužem. U stvari je ovo:

Ljudi, koji su iz sebičnih svrha narod upropastili i žele na toj stazi ostate, iz sebičnosti, ili u strahu, ili na izvanjsko nadahnuće, žele ocrniti, oslabiti stranku, koja zastupa i brani prava i prohibitke naroda, i nastoji da narod ne služi tudjim svrhama. Ne probiru sredstva, izgovore, povode, kažu, da su i oni za narod, samo drugim načinom, postupkom.

Dok ti ljudi ne mogu pokazati ni jedan javan napredak, šće da su ga pribavili svojim programom, svojim postupkom, a dok moraju priznati nazadak u svakom pogledu — kako se usudjuju oni prosudjivati program i postupak stranke prava? Tko da ih pita o tom njihov sud, tko li da drži do njega?

Onim ljudem pridružuje se hrpa drugih: jednomu je vlada nešto odbila; drugi se boji pedepse, jer je premalo kriv; treći je izaslan od svojih; četvrti, ne mogav drugdje ništa dobiti, nada se bar preturi dok ne bude konsulat prazan, i t. d. Ovi, ni u stranki prava, ni sposobni za nju, itako kažu, da su njezini članovi, ili da bi u nju stupili, kad ona ne bi imala tih i tih pogrješaka, koje izbrajaju. Nekoji stranke vjeruju im, drže ih za svoje drugove, primaju ih razkriljenih ruku, ili mudruju, kako bi stranka mogla doći do toga dobitka, ukloniv pogrješke, kojih ili nije ili one pametnu i vriednu ne mogu biti ni najmanjom zaprekom raditi za stvar.

Tih ljudi razgovorē i viesti slušati! Čuli, vidjeli, čitali, oni znadu, sude, predviđaju, odlučuju sve. Ako u koju stranku dojde novo udo, posljedica mora se oćutiti i u amerikanskoj politici, izstupi li, stranka je smrtno ranjena, ako ne ubijena. U vladinoj stranki ima nezadovoljnih; divljaci nisu složni; medju neodvišnjaci ima rogobornih; kod stekliša je razdora. Vladini bi pristupili k steklišem, kad bi ovi podupirali nje, i vladu, i sustav; ovo bi učinili i divljaci, kad bi stekliši htjeli što oni hoće; tako i neodvišnjaci, i kad se ne bi nadali svojoj vladi. Sami su stekliši krivi, da k njima svi ne pristupe. Kako to?

Šest vladinih, pet divljaka i tri neodvišnjaka upravo bijahu na putu za u stekliše, kadno jedan ovih sirovo kaza, da vlada i njezin službenik učiniše zlo i krivo, namjesto da kaže pristojno, da učiniše najbolje i najpravednije. Iz onih triju stranaka već bijaše na stekliškom programu trideset i sedam podpisa, ostali članovi čekaše da se podpišu, kadno se stekliš nakesi na mudre rieči rodoljuba. Ti su ljudi tako tvrdokorni, da u ničemu ne popuščaju. Oni niti bi rekli za slogu, da je deset puta deset devetdeset ili stodeset, niti bi uzeti devetdeset, ni dali stodeset forinta za sto forinta.

Pa i medju se su razrožni: jedan radje jide krastavce, drugi dinje; jedan nosi bielu, drugi šarenu, treći si, sa sobom u slogi, sad bielu, sad šarenu košulju; ovaj veli, da treba rano ligat i rano ustajati, drugi da kasno ligat, treći, proti obim onim, kaže da je sve jedno, samo ako se predugo ne spava i ako se radi, kada se ne spava. Da tih strahota ne bi bilo, svatko bi veselo bio steklišem. Ali ovako, tko da druguje s timi neotesanimi, prostačkimi, biesnimi ljudi?

Takovih je razprava i viesti svaki dan. Razgovornici i viestnici bili bi najnesrećniji, kad ih ne bi mogli priobćiti komu tko ih sluša, a možda bi mučali kad nitko ne bi za nje mario. Njima je svaka viest dogodjajem, koji može izvesti propast, bar prevrat u stranki, u Hrvat-

skoj, na zemlji, pače u svemu sunčanom sustavu. Nekoji vjeruju to sve, drže do onih ljudi i do njihova mudrovanja, o ovom možda i razmišljaju, pa namjesto prezirati kukavce, uznemiruju sebe i druge, tražeć bolest u zdravu tielu.

Mi smo uvjereni, kako i g. Folnegović, da je on u najboljoj vjeri i u najbolju svrhu napisao onu poslanicu i da je, po našem sudu, posrnuo u najsvetijoj uzhićenosti, protegnuv svoje mnijenje na sve članove stranke. Mi, takoder član stranke prava, razložismo, zašto smo proti onomu mnijenju. Ako imamo krivo, naša krivnja steže se na nas, ne spada na stranku. Kazasmo, da se veselimo različnosti nazora dok ih stranka ne sredi; nu ne veselimo se da itko, bez znanja, bez upute, bez punomoći, govori u naše ime, gdje mi sami možemo govoriti ili mučati.

Jer je g. Folnegović u »Slobodi« izazvao g. Ožegovića tako da ne možemo biti dielnici izaziva ni razlogâ iz kojih je potekao, i jer ne ljubimo neplodno prepiranje, — mi napisasmo naše opazke o izjavi i o poslanici, i čekasmo da ih priobćimo poslije odgovora g. Ožegovića, pa time da s naše strane zaključimo to razpravljanje.

USTAVNOST

Z a g r e b , 25. studenoga 1884.

Prvašnja, liberalaca, saborska većina i vlada Belgije načiniše i uve-
doše nov zakon za niže škole. Po tom zakonu izključen je iz ovih škola
kršćanski nauk, i samo svjetovnjaci mogu u njih biti učitelji. Konser-
vativci, bivši u manjini, ne mogoše to nijedno zapriečiti.

Kod zadnjih saborskih izbora glavna točka programa konservativaca
bijaše; da će oni taj zakon promieniti. Mora da im je ona dala neobično
znatnu većinu, koja ili na ovoj ili na protivnoj strani znadijaše biti samo
od nekoliko glasa.

Konservativci u većini u saboru složiše svoju vladu, i prvi im posao
bijaše promieniti taj zakon. Oni promieniše rečene dvie točke, tako da
se kršćanski nauk mora predavati; nu da roditeljem, koji hoće, prosto
stoji svoju djecu od toga nauka oprostiti, i da učiteljem u nižih školah
može biti svjetovnjak ili duhovnik, samo ako je tomu zvanju usposob-
ljen po zakonu, i ako nije sudbenom osudom izključen. Ako se u mjestu
najde odkazan broj roditelja, koji kažu, da je koji predmet predavanja
zadojen kršćanstvom i da oni to ne će, tada se ima bezuvjetno posebna,
bezvjerska škola u mjestu uvesti.

Nakon izpravljanja i razpravljanja, za taj je zakon na 30. kolo-
voza u sabornici zastupnika glasovalo 80 članova, proti njih 49, dva
ne bijahu nazočna. Na 10. rujna primljen je taj zakon u senatu sa 40
glasova proti 25.

Već na 31. kolovoza načiniše liberalci demonstraciju proti tomu
zakonu time, da je 40—50.000 duša hodalo pred sabornice, pred kra-
ljev dvor i po gradu. Konservativci gledaše mirno i javiše, da će oni
svoju demonstraciju za zakon izvesti u buduću nedjelju.

Na 7. rujna našlo se kojih 90.000 duša na demonstraciji. Liberalci
ne mogoše to gledati, nego navališe na mirne ljude. Bijaše i krvi. Libe-
ralci se ni tim ne zadovoljiše, nego gradsko poglavarstvo odpravi kralju

odbor, koji ga prosijaše, neka ne posveti taj zakon. Kralj odgovori kako dolikuje razumno i poštenu vladaru, i posveti zakon, koji izvršenjem stupa u život.

Na demonstraciju konservativaca došlo je svieta i izvana. Ono nedostojno postupanje Bruxelesovaca proti demonstrantom razjari puk tako, da se pod anatemom, u mnogih mjestih, zabranjivalo i trgovanje i svako obćenje sa prijestolnim gradom.

Liberalci, sa svoje strane, bjesniše još većma: s njihove strane čulo se vikati: Živila republika! Revolver će odlučiti, i t. d. Riedki, pravi, liberalci, tišaše i umirivaše razjarene ljude kako najbolje znadoše.

Glavnu utjehu pružaše u tom, da će za mjesec dana biti izbori za občinska — gradska kako i selska — zastupstva, tu neka se liberalci drže, pak ako nadvladaju, da je tomu zakonu odzvonilo; ostanu li u manjini, da je po ustavnosti u redu neka zakon stoji.

Ta utjeha, u Belgiji, ne vriedi ništa. Jer belgijansko zastupstvo občinsko bavi se samo mjestnim posli; ne ima prenešen krug djelovanja. Bez dvojbe, ni tu se ne mogu posve zaboraviti politička načela; ali ona ne odlučuju: korenjak u občini može biti natražnjak u saboru, i uzvratno.

Nu pravi muži slobode, osvjedočeni da imaju ustav, i slobodu, i vladara koji se drži zakona, nastojaše bilo kako da se strasti umire i da Belgija, u stanovitu slučaju, ne izgubi svoju samostalnost, bez da isto drugo za naknadu dobije.

I kralj je učinio što je po zakonu mogao: on je promienio nekoje ministre, na koje liberalci najviše vikaše, i odgodio je sabor. — Posljedak občinskih izbora takov je, da u nekojih gradovih prevladaše liberalci, u drugih i u selih konservativci. — Na 11. o. mj. opet se sabor sastao. Demonstracije, neznatne, bijaše proti konservativcem. Nekoji su mislili, da će sabor čuti govor prijestolja; prevarili su se. To je u redu.

Bez ikakova razzudjivanja, nepristrano, mi priobćismo što je moguće u kratko taj sukob. Mi to učinismo za pokazati, kako eto nastade težka smutnja i u narodu, koji već preko 50 godina ima najpoštenije vladare i najslobodoumniji ustav, i slavan je i srećan, jer ih se drži.

Što bude od Belgije, ako sutra liberalci dobiju većinu, pa zabace ovaj zakon, kako su danas konservativci, onda opet liberalci, bez kraja. Ako vladar ne mora, po priznanu zakonu, potvrditi zaključak većine, čemu je ustav i sabor? Ako li vladar to mora, uz razpaljene strasti, što može svaki čas nastati, kako dugo može ustavna država stajati?

Proti toj dvozuboj pogibelji, proti pogibelji prevrata i proti onoj despotizmu, Englezka ima liek u svojih običajih. U njoj se kroz desetke

godina protresuju i grade zakoni u novinah i u sastancih, i samo se proglašuju u saboru. U njoj ne može nastati neprilika kakovu vidismo u Belgiji: o zakonskoj osnovi, prije neg dojde pred sabor, jur se narod izrazio. Tu kruna sigurno posvećuje.

A, medju ustavnimi zemljami, sama Švajcarska ima zakon, koji ju brani od onakove pogibelji. Svaki korjeniti zaključak sabora, prije neg se prikaže predsjedniku saveza na posvetu, po ustavu mora biti predložen za da o njemu svi državljani glasuju. Ako ga većina zabaci, on je propao usupor zaključku sabora. Ako li ga većina naroda prihvati, predsjednik ga posveti. Tu kruna još sigurnije posvećuje: što izvjestna, nedvojbeni, zakoniti većina proglašuje zakonom, tomu se manjina iskreno pokorava i mora pokoravati se.

Ali koji je zakon ili priédlog korjenit? O tom, naravski, ustav ne može nego u načelu odlučiti. A u pojedinih slučajih odlučuju složno dvie sabornice: što one predadu glasovanju naroda, o tom on glasuje. Ako se njih dvie ne složje, ili ako ih nijedna nije za glasovanje naroda, onda može zakonom odredjen broj državljana zahtievati, da o pitanju narod glasuje, i tomu se zahtjevu, bez pitanja, mora zadovoljiti.

Možda će tko reći: ako ljudi neodvisno od sabora i od vladara, ako ukupnost naroda prima ili zabacuje zakonske osnove, onda su i ustav, i sabor, i vladar proste ništice, na koje šteta je da narod troši.

Tako se čini na prvi mah. Ali kada se promisli zrelo, uvidja se, da stvar stoji drugačije. Ustav hoće da većina gradi zakon. Propustimo pitanje, da li brojna ili druga kakova većina. Dakle, budi većina.

Vladar zna samo što hoće saborska većina, a od te većine on ne zna što hoće većina naroda, makar zakonskoga, n. pr. poreznoga, ako od poreza stoji pravo izbora za sabor.

Nije li sabor zastupnikom zakonskoga naroda, nije li saborska većina većinom zakonskoga naroda? To bi bila, u pojedinih zakonih, samo onda istina, kad bi svaki zastupnik bio izabran uz podpuno paragrafiran pojedini zakon. Samo tada bi on zastupao svoje izbornike, i njih većina zastupala bi većinu izbornika, dosljedno, kako se hoće, zakonskoga naroda. Dok izbornici ne poznadu sav zakon i u pojedinkostih, moguće je da bi se njih mnogi izjavio proti njemu cielu, prem se za nj izjavio u načelu.

Osim toga može se dogoditi, da zastupnici više paze na pojedine slojeve nego na ukupan narod. Ovako, za Ludovika-Filipa, sabori su osobito na ruku išli gradjanstvu. Slična krivica ili smutnja ne može nastati samo u zemlji, koja ima ustavan liek kao Švajcarska. Možda će ga pametne primiti od nje, nužda mu se pokazuje.

POGREB VIKTORA HUGOA

Z a g r e b , 3. lipnja 1885.

Kakov danas duh vlada u Francezkoj, na što li sluti? U Amiensu ravnateljica, laička, zlostavljala svoje učenice tako teško, da su ju roditelji tužili pred sudcem-miriteljem. Ovaj sudi o prekršajih. Tuženica dojde, priznade učin, kaza da je učinila prešupak, dakle da spada pred sudbeni stol, pa izjaviv da ne priznaje nadležnost sudca-miritelja, ode.

Ovaj priznade svoju nadležnost, i odsudi tuženicu iz ogluhe na 4 franka 50 cent. globe, i na trošak postupka. Ona prizva na sudbeni stol, u koji se toliko nadala; nu on priznade nadležnost sudca-miritelja, i posve potvrdi njegovu osudu. Time je stvar sudbeno dovršena.

Sada ustade načelnik občine, odpravi tuženici 100 franka za podmiriti globu i za naknadu neprilike, koju je imala, pa njoj i novinam odpravi pismo, u kojem kaže, da je tu krivica, potekla od klerikalaca i od nêpravih republikanaca, nu da on, načelnik Amiensa, pod svoju zaštitu prima sve žrtve svih tih zlikovaca. -- Vriedna republika ne postupa proti tomu javnomu službeniku, koji tako ponižuje školsku i sudbenu vlast. —

Viktor Hugo bijaše član Instituta, po našu govoreć akademik. Kad koji akademik umre, običaj je, da mu na grobu drži govor ravnatelj odsjeka, u koji je pokojnik spadao. Akademija ne odstupa od tog običaja bez pretežkih razloga.

Danas je ravnatelj Hugova odsjeka g. Du Camp, muž preizvrstan i preplemenit. Dakle, razumieva se, on ima govor držati. Ali prostota ustade proti tomu. Zašto? Zato jer je on napisao knjigu proti komuni.

Akademija popusti, ter imenova drugoga člana za govornika. Dakle i akademija, i vlada priznaje činom, da Viktora Huga može slaviti samo komunard ili prijatelj komune. Ako tako, zašto progone komunarde, zašto im ne puste proste ruke, prosto polje?

Ili je možda Viktor Hugo bio komunard? Nitko ga nije čuo ni vidio među njima, ni hvaliti ili odobravati njihova djela. On ne samo nije kuće rušio ni ljude ubijao, nego je u svoju kuću, u svoj stan primao nesrećnike i njegovao ih. On nije trpio nevolju, pa bili joj sami tevoljnici krivi; on je zaboravljao na krivnje, i nastojao je da pomogne onim koji trpe, pa bili krivi koliko tko hoće.

On je bio proti pedepsi smrti makar kako zasluženoj i opravdanoj, on je prosio za pomilovanje svakog obsudjenika na smrt, za pomilovanje i Oberdanka. To bijaše u njegovoj naravi, on ne mogaše biti drugačiji: on se čuvao zloća i zločinaca, ali kad su ovi stradali, on je gledao da im pomogne.

I nut, samo kroz kukavštinu vlade i akademije stvar izgleda kao da komunard akademik javno, službeno, svečano slavi komunarda Viktora Huga. Je li čudo, da na tako sjajan dokaz, da na tako liepu pohvalu komune, rogi rastu zločincem i biesnim ljudem?

Nije mala stvar, u jednomu Viktoru Hugu gledati svojega druga, odobravatelja svoje težnje. Pa tko podupire te krive nazore? Evo vlada i akademija Francezke.

Sveta Genoveva zaštitnica je grada Pariza. Ona nije nikada imala svoju crkvu župnu, nego samo kapelicu u župi Sv. Stefana-na-briegu, ter u ovoj župnoj crkvi čuvahu se njezini ostanci. Na njezinu grobu sagrađena je crkva sv. Petra i Pavla.

Ludovik XV. razbolio se u Metzu 1744. i zavjetovao se sv. Genovevi sagrađiti crkvu. Naredba o tom gradjenju izide 1757., posao započe 1758., ter 1790. još ne bijaše dovršen. To je jedna izmedju najljepših zgrada Pariza.

Kad umrao Mirabeau, županija Pariza zahtieva, da se u tu zgradu pokapaju veliki muži. Sabor na to pristade, pod 4. travnja 1791. izdade zaključak, zgrada dobi ime »Pantheona francezkoga«, i na pročelju nadpis: »Aux grands hommes la patrie reconnaissante« (zahvalna domovina velikim muževom). Mirabeau je prvi tu sahranjen, pa naskoro izbačen.

Sreća po zgradu, da je učinjena narodnim hramom. Jer, kadno je zasliepljeno duhovništvo izazvalo mržnju naroda proti vjeri i proti sebi, kako je razorena obstojavša kapelica sv. Genoveve i mnoga crkva, tako bi sigurno bila srušena i ova zgrada, da ne bude priznana narodnim spomenikom.

U onom zaključku sabora ne bijaše oskvrnuća, ni krivice, ni otimačine. Hram je sagrađen novcem naroda, nije bio posvećen, ni duhovnoj vlasti predan, ni unutra pripravljen za bogoštovlje, pa da bi to sve i

bilo, zakonito zastupstvo naroda mogao ga upotrebiti za narodnu svrhu, kako je moglo koju narodnu zgradu upotrebiti za svrhu duhovnu.

Ali, jer je zgrada bila namijenjena slavi sv. Genoveve, još i prije neg je sagrađena, jedni zanešenjaci zovu ju njezinom crkvom, i viču, da su ju neznabožci, razbojnici i t. d. oveli. A jer je zgrada visoka ter naoko prilično okrugla, drugi zanešenjaci kažu, da se nikada nije ni sanjalo o sv. Genovevi, nego da je hram gradjen i sagrađen samo za Pantheon, budući je sličan rimskom Pantheonu, što ga oko 27. god. prije Isusa dovršio Agrippa, ter se i danas zove Rotonda, drugačije »Sv. Marija-kod-mučenika«.

Ovo moradosmo napomenuti, da čitatelji razume udes i vječno mienjanje te zgrade. Dok je učinjena narodnim hramom, zanešenjaci, jedni, radiše da iz nje i s nje uklone sve, što izgleda i zaudara po vjeri. To biva neprekidno.

Kon što je sklopio konkordat i osigurao slobodu kršćanskoj vjeri, Napoleon I. uvede god. 1806. kapitul sv. Genoveve, dade mu plaću iz državna proćakuna, odredi mu da ima moliti za sve one, koje država dade u tu zgradu sahraniti, i predade mu tu zgradu.

To bijaše najpametnije i najpravednije. Kod toga je moglo na vieke ostati: zgrada je crkvom, u raku dolaze oni, koje narod spravi. Ta uredba ne mogao za Napoleona posve izvedena biti, osobito zato, jer se brisalo i rušilo sve, što ne smatraše za crkveno, pa se novo uvadjalo. Nu crkva je odmah stupila u posjed zgrade.

God. 1821.—2. Ludovik XVIII. ponovi onu naredbu. Tu bijaše posla: namjesto nadpisa, koji napomenusmo, dojde ovaj: »D.O.M. Sub Invocat. S. Genovefae. Lud. XV. Consecravit. Lud. XVIII. Restituit«; kod preizvrstne slike, koja predstavlja apotheosu svēice ter ju Napoleon I. dao načiniti, namjesto Napoleona stavljen je kuljavi Ludovik XVIII., i t. d.

Jedva bijaše zgrada promienjena, i eto od Ludovika-Filipa naredbe, koja ju pretvara u Pantheon, dakle ruši i briši, pa gradi i piši. Napoleon III., 1852., opet povraća zgradu kapitolu sv. Genoveve. Opet ruši i briši, pa gradi i piši.

Kažu, da su zanešenjaci kriomice izvadili iz Pantheona, pa prosuli pepel Voltairea i Rousseaua. Ako je istina, neka se ne čude, da im drugi zanešenjaci njihovom mjerom mjere. Poslije zavoda sv. Sulpicija, kapitul sv. Genoveve bijaše najbolje sjemenište za duhovne dostojanstvenike i za bogoslovce: današnji odlični biskupi Freppel i Duquesnay bijahu

kanonici toga kapitula, Bonnefoy, možda je najprvi propovjednik Francezke.

Prije dvie godine uztegnuta je tomu kapitolu plaća iz državna proračuna i povjerena mu je zgrada i uporaba stanovitih stvari u njoj. Sada je g. Grévy izdao naredbu, da zgrada postaje Pantheonom. Taj zaključak nije za vremena javljen kanonikom, koji na vrat i na nos moradoše crkvene stvari sabrati i ukloniti, kad iznenada vidili, da vladin izaslanik po zgradi krči i mienja.

Na javnom groblju, u posebnoj raki, počivaju ostanci roditelja i djece Viktora Huga. I on je mislio i želi počivati medju milimi svojimi, bar protivno nije moguće dokazati. Nu da bude on tu želju i u oporuki izrazio, ona ne bi mogla narod vezati. I tu stoji ona: »Frangatur potius legum veneranda potestas«. Narod ima odkazati grob dostojan njegovih ostanaka. Sabor je odredio rečenu zgradu za njegov grob. Proti tomu ne ima prigovora.

Pokazasmo, da je zgrada mogla ostati crkvom, i da je u njoj moglo biti sahranjeno tielo Viktora Huga. Što je dakle nagnalo vladu, da duhovnu vlast protjera iz zgrade? Zanešenjaci, o kojih govorismo. Jer ovi viču, da tielo Viktora Huga ne zaslužuje grob u toj zgradi. Zašto? Zato, jer se pokojnik nije izpovjedio, i jer nije vjerovao sve, što oni uče.

Osim nekojih marešala, n. pr. Lannes, o kojih vjeri ništa se nije znalo, a znalo se da se, odrasli, nikada nisu izpoviedali, u onoj zgradi leži od god. 1808. jedan Cabanis. Ovaj muž ne samo nije priznavao nikakovu postavnu vjeru, nego je razpreo i usavršio sustav Holbacha, sustav najsirovijega materializma, sustav, koji danas Büchner i drugovi prežimlju. Bogoslovci onoga vremena ne prigovaraše odluki, koja je Cabanisa u onu zgradu, već crkvu, odpravila. Znadoše, da to na nje ne spada.

Europa i Amerika — sav prosviétljen i plemenit sviet divi se djelom Viktora Huga, Talijani mu priznavaju mjesto uz Dantea, Englezi uz Shakespearea, vještaci priznavaju, da je on treći pjesnik koji se za kršćanstva rodio. Sami oni bogoslovci tvrde (i u »Universu«), da će Viktora Huga u akademiji nadomjestiti »srednji pisac« (une médiocrité).

Ponašanje, dobra djela Viktora Huga poznana su cijeloj Francezkoj. Njih je više i veća su neg su ona svih bogoslovaca one struke, odakada takovih bogoslovaca potiče i dok ih bude poticalo. A vjera? Najbolje se pokazuje u njegovih dobročinstvih.

On napisa u svojoj oporuki: »Ja odbijam molitve svih crkva. Ja primam molitve svih duša. Ja vjerujem u boga«. Dakle on vjeruje u

Boga, u dušu i korist molitve drugih ljudi. Koliko je katolika, u obće kršćana, koji se s njime kroz svoja djela u tom svemu slažu?

Mi pravo ne razumimo razliku medju molitvami svih crkva pa medju molitvami svih duša. Pokojnik prezire one, ljubi ove. Svega života on bijaše za slobodu i za dobra djela. Je li opazio ili samo mislio, da za te svetinje nisu crkve kao društva, kao uređjena tiela? Je li prezirao ta društva ili njih pojedince, kojim je vjera na jeziku, a u njihovih djelih nje ne ima nimalo?

Bilo što mu drago, čini Viktora Huga spadaju na ljude, a vjera pokojnikova spada samo na njega i na Boga. Njegovimi čini ljudi se mogu ponositi i imaju ih nasljedovati, a u svojoj vjeri on je dao račun sudcu, kojega je priznavao i kojemu je svimi svojim čini nastojao ugoditi.

Ziva Viktora Huga mogahu i oni bogoslovci učiti, nagovarati, prosuđivati; tomu svemu morao bi biti kraj, dok je on izišao iz ljudske sudbenosti, pa došao pod onu, koja bez priziva odlučuje. Najviše što oni ljudi sada mogu, to je, da pokojnika ne broje medju svoje drugove. Nu on se i sam izmedju njih izlučio.

Dakle, kada se ti pojedinci dižu nad sabor zemlje i nad neizmjernu većinu svojega naroda i ostaloga prosvietljena svieta; kada hoće da odlučuju o stvari, koja na nje ni malo ne spada; kada tako nemilo i neopravdano vriedjaju narod i onako razcviljen kroz izgubitak velikoga pokojnika; kad tako rade, u ovo ljuto vrijeme, oni zanešenjaci, je li čudo, da im s druge strane i zanešenjaci i razborni muži nastoje na put stati, i da iz njihovih ruku uzimlju zgradu, koja ima biti grobom Viktora Huga?

Ne opravdavaju li ti zanešenjaci svojom bjesnoćom cielo progonstvo, pod kojim je vjera u Francezkoj? Ne će li oni na toj stazi izazvati ražanje, kakovo je već bilo u Francezkoj? Ako na to dojde, teško da se bude naći Napoleon, koji će htjeti i moći ražanju na kraj stati.

Viktoru Hugu naznačen je grob do Rousseaua. U životu riedko, a poslije smrti možda je to prvi put, da dva muža onako vruće ljubivša čovječanstvo počivaju jedan uz drugoga.

POROTA

Zagreb, 31. srpnja 1886.

Medju svimi reformami, što ih uveo Alexander II., najškakljivija bijaše ona, kojom je kriminalne stvari predao poroti. Dok se ta nakana cara doznala, na nju graknuše pravnici, državnici, javni službenici — učene glave Rusije i izvanjskoga svijeta.

I doista, taj korak ne bijaše mala stvar. Rusija ima razmjerno premalo gradova i inteligencije. Ruski su seljani kroz vjekove zapušteni, i znanjem ni značajem nisu sposobni za sudce u pitanjih nada sve zamršenih. Da bi se porota držala u većih gradovih, gdje je inteligencije, kako tako; ali kako će ruski mužek suditi o kradji, o ubojstvu, i t. d., ruskoga mužeka, svojega susjeda, možda rodjaka? Ako takov sudac slučajno i ima dovoljno znanja, ili ako je sposoban dobiti ga kroz razpravu, je li moguće od njega očekivati nepristranosti i srdačnosti, koje su sudcu bezuvjetno nužдне?

Ovako umovaše protivnici porote u Rusiji. Ali car i njegovi vrjedniji savjetnici misliše drugačije. Oni znadoše, da za naobraziti, za oplemeniti ruske seljane nije učinjeno ništa, ili da je učinjeno premalo; ali oni znadoše također, da duhovništvo, ni vlastelinstvo, ni činovništvo nije kvarilo ruske seljane. Držeć se toga znanja, car i savjetnici zaključišе, da su nepokvareni seljani i za porotu, i za svaku dobru uredbu sposobniji i prijetniji nego pokvarena inteligencija, pa izvedoše svoju osnovu. Time se Rusija, u toj struki, izjednačila najnaprednijim zemljama Europe i Amerike.

Kad počeo taj novi sud suditi, eto nove vike: porota prečesto proglašuje zločinca nekrivim. Sada protivnici te uredbe svetkovaše slavo-dobiće: oni su znali i kaživali, da seljanin nije za drugo van za plug i za motiku, i to samo pod upravom i toljagom gospode. To se proročanstvo čto izpunilo, ter nije drugo nego vratiti se na staru uredbu.

Car i prijatelji naroda ter slobode dadoše se iztraživati uzroke i razloge, s kojih porota tako postupa. Najčudnije bijaše, da ljudi, koji su optuženika u poroti proglasili za nekriva, izvan porote priznaše ga za kriva. Zašto to protuslovlje?

Ruska selska občina ima neomedjašenu vlast, svojega obćinara, koji je škodljiv osebi ili imatku drugoga, iz svojega krila protjerati. Proti takovu njezinu zaključku ne ima priziva ni utoka — nikakova oblast, ni vlada, ni car ne mieša se i ne ima pravo miešati se u taj posao obćine. Zato ruski seljanin štiplje kadšto u gradu, a na selu u Rusiji je manje kradje neg igdje drugdje. I nut, pred porotom je često dokazano pod-puno, često i sam optuženik prizna, da je ukrao, pak itako porota ga proglasi nekrivim.

Zlo je, ako sud obsudi nekriva čovjeka, što se svakomu sudu može dogoditi; još je gore ako sud, što često biva, obsudi krivca oštrije negoli je pravo; nu kamo će se doći, ako zločinci budu puštani bez svake pedepse? To je teško pitanje.

Kad upitali članove porote: »Vi, koji ne trpite tata, u obćini, zašto niste obsudili toga N. N., kad znate, kako i on i svatko, da je ukrao?« članovi odgovoriše: »Mi ga nismo obsudili zato, jer ga poznamo bolje neg vi, i vaši sudci, i vaši zakoni. Da bi on bio tat, on bi već davno bio poginuo ili gdje u Americi, jer bi ga bila njegova obćina protjerala, i teško da bi ga bila koja ruska obćina primila. On je do te kradje bio pošten čovjek, taj put, u zao čas, planula mu krv, pružila se napast i prigoda, smutio se razum, pa je čovjek učinio zlo. Nu on će naknaditi štetu, i popraviti će se, pa će uzdržavati svoju obitelj, uzgajati će svoju djecu — biti će opet pošten i koristan čovjek; a što bi bilo od njega i od njegove obitelji, da ga budemo predali vašim sudcem i vašim zakonom?«

Osobita sablazan bijaše za naobražene i učene glave sljedeći slučaj: porota odriešila dokazana i priznana zločinca sa razloga, da je naskoro Božić, da taj dan svaka kršćanska obitelj mora biti skupa i svetkovati, da otac obitelji mora obavljati obrede i molitve baštinjene od starijih, dakle da se ta sveta dužnost ne bi mogla obaviti u kući optuženika, kad bi ga porota predala sudu, koji bi ga na smrt, ili u Sibiriju, ili u tamnicu obsudio.

Kroz pomnjivo izpitivanje doznalo se, da zločinci, koje porota seljana proglašuje nekrivimi, ne ponavljaju zločine i u obće dalje ne dolaze pred sudove, da svi zadanu štetu nadoknađuju svojim načinom. i da su se zbilja svi popravili, pa bilo to sve iz duševnosti, ili iz osvje-

dočjenja, ili iz stida i ponosa, ili iz straha pred samimi seljani, koji na nje i na njihovo ponašanje osobito paze.

S druge strane dokazano je, da premnogi zločinci, koje obsudjuje porota inteligencije, dok pretrpe pedepsu, opet padaju u isti ili sličan zločin; da to stoji takoder o ljudih, koji čine redarstvene ili druge prekršaje, što ih sude naobražene i učene glave; i da oni zločini i ovi prekršaji strašno rastu. Upravo čitamo, da su petrogradski sudcimiritelji za 11.000 slučaja lani imali više nego onomlani, i da se nemalo svi ti slučaj prekršaja odnose na osebe ili na imatak.

Dakle imaju se u obće kriminalni zakoni i javni službenici, kojih je svaki za svoj krug djelovanja podpuno usposobljen izvršivati one zakone. Kada ti službenici, neodvisno, samo po zakonitu postupovniku i po svojem uvjerenju upotrebljuju te zakone, oni ne imaju nikakov uspjeh, pače i broj protuzakonitih čina i opakih ljudi napreduje.

A protivno, gdje prosti seljani niti znadu one zakone ni postupovnike, niti za nje mare, a itako u najzamašnjih stvarih odlučuju, da li je početnik stanovita učina krivac, tu je velik uspjeh i napredak. Jer koga oni proglase krivcem, taj je zbilja izgubljen, od njega se država ne može ničemu nadati, a mora se svašta bojati, ako mu na put ne stane. A koga oni proglase nekrivim, makar i bio kriv, taj se popravi, radi, i uzdržava svoju obitelj, koja bi drugačije propala, pokvarila se, ter državi na vrat došla. Tu je neizmjeran dobitak.

Ali tu se zakoni ni javni službenici ne slažu sa pravom duševnošću naroda, tu je grdna sablazan. Jer u kakovu štovanju mora da stoje zakoni i javni službenici kod seljana, koji od njih krivce često zaklanjaju i brane? Pa kakovo je pravno stanje gdje isti sud, ovdje porota, za isti čin jednoga čovjeka poglašuje krivcem, drugoga nekrivcem? Nitko ne kaže i ne može reći, da seljane porotnike vode hiri, pristranost, ili koja nečista strast; a itako oni sude šareno, i nitko ne zna, kakova se pravila drže.

Dakle nije čudo, da zadnje tri četiri godine, osobito vladine novine, marljivo iznašaju u javnost taj nesklad u pravosudju, i da pozivlju vladu i vladara, neka po mogućnosti nastoje toj razrožnosti na kraj stati. Seljani su opravdani kod svih poštenih i razumnih ljudi. Ali ima porotnika, koji nisu seljani, ter gradska porota često predaje čovjeka sudu, a sud ga šalje u tamnicu ili u Sibiriju, prem bi toga čovjeka porota seljana možda nekriva kući odpravila, i povratno, porota seljana kadšto odsudjuje čovjeka, kojega bi gradska nekrivim proglasila. Osim toga, osude i sudaca-miritelja i redarstvenih oblasti često sablažnjuju narod.

Pošten i razuman vladar, ni vlada njegova, ne mogu to stanje trpiti. Ali kako dokinuti ga, ili bar ublažiti?

Tu bi slavonsrbi ukinuli porotu, imenovali bi pogodne službenike, izdali bi nekolike tralje novih zakona, i nekolike tralje novih naredba, i nekolike tralje tumačenja, i nekolike tralje razjašnjenja, i nekolike tralje naputaka, i t. d., i napokon, vikali bi, da je narod tako pokvaren, da se s njime ne da ništa učiniti. — Ruska vlada učinila je drugačije.

Ona ne samo pridržava porotu, koje blagoslov uvidja, nego u travnju o. g. ministar pravosudja podnese vieću carstva osnovu, po kojoj, ako se podpuno izvede, porota postaje samosvojom vlašću svoje struke. Evo kako:

Pitanja o činu i o činitelju ter o različnih okolnostih, na koja porota odgovara, sada slažu sudci. Ta pitanja znadu biti nerazgovietna, pristrana, kriva, nepotpuna, na stvar spadajuća malo, ili nespadajuća ni malo.

Ako na ta pitanja odgovori sa da, porota zna, da ona time obtuženika obsudjuje, i da ga izručuje ukočenim paragrafom i sudcem, koji se paragrafâ drže. S toga ona često odgovara sa ne, a da bi pitanja bila složena po njezinu načinu mišljenja, i da bi ona mogla pedepsu odmjerivati, odgovarala bi sa da.

Sada ruska vlada hoće da porota sama slaže pitanja, na koja sama i odgovara. Očito je, ako na to dojde, da ne treba ni kriminalnih zakona ni sudaca — porota će sama sve obavljati po svojem osvjedočenju.

Nu mi sudimo, da ruska vlada, bar ovaj čas, za tim ne ide. Ona hoće da kroz ona pitanja i kroz one odgovore dozna, na što paze porotnici sudeć o činu i o činitelju. Kada to dozna, ona će lahko duševnosti naroda prilagoditi zakone, i pedepse, i sudce.

Nu radilo se što mu drago, dok se porota drži duševnosti, koja kod različnih ljudi može različna biti, dotle i osude njezine moraju biti različne. Jednoličnost osuda mogla bi i morala biti samo u gradjanskih parbah, gdje se sudac ima držati samo dokaza, a ne duševnosti ni uvjerenja svojega; u kriminalnih stvarih i njemu zakon dopušta kroz otežujuće i ublažujuće okolnosti više ili manje šarati.

Bilo što mu drago, ruska vlada učinila je najprva u toj grani pravosudja preznamenit korak napried, i prisvojila je osvjedočenje onih Rusa, koji se plaše europejske civilizacije, ter kažu, da ruski narod u svojih seljanih ima klicu za novu i za bolju civilizaciju.

BOULANGER

Zagreb, 23. travnja 1888.

Skok, na koji se dao g. Boulanger, sam u sebi ne vriedi mnogo, nego je povodom, iz kojega se bude, i mora velikih stvari razprestati. Sva je prilika, da odtuda bude sliediti korjenita promjena u svih, domaćih i izvanjskih odnošajih Francezke, i time mnogih drugih zemalja. Okolnosti su, ne samo ljudi za te promjene.

Tko bi vjerovao, da upravo vlada i predsjednik republike izazvaše taj sukob, da sami oni nagnaše generala na taj posao, pređ kojim sada drhću, jer znadu da im je pogibeljan? Možda oni to učiniše, ali samo nehotice. Mi ne možemo to kazati, osim ako se uzme, da su oni ljudi izvanredni nezalice, glupani, a tako valjda nije.

Po običnu načinu mišljenja, nepristrano prosudjujuć ljude i stvari, morati je zaključiti, da su ono ljudi učinili što su znali i htjeli. Jer istina, nitko se ne tuži, da je njegova porcija neznanja preveć malena; ali tu bi se moralo reći, da i piljarke imaju premnogo znanja, što je onim ljudem uzkráčeno.

Oni ljudi znadu, da je general preko trideset godina služio u vojski; da je u najljepšoj muževnoj dobi; da je zdrav i voljan još služiti i raditi; da on bez posla nē može i ne će biti. To znajući, oni ga pod ništo nisu smili u mir staviti.

Jer, kad ne može i ne će mirovati; kada to nije ni dužan ni primoran; kada se ne može baviti stvarmi zvanja kojemu je obikao — naravski je, nužno je, da će se on primiti druge radnje. A medju svimi radnjami najpogodnija mu je ona u politici, ter ovdje on mora raditi proti onim, koji su ga uvrićdili, težko i nepravedno uvrićdili. Ovi su znali, kako stoje.

Dakle, bez obzira na sve ostale razloge, očito bijaše, da general, već i kao ponosan muž, mora veselo prihvatiti svaku zakonitu priliku, koja će mu pružiti sredstvo, da svojim kukavnim neprijateljem odmjeri

bar onom mjerom, kojom su oni njemu mjerili, i ako je moguće, da im lihvarske kamate plati.

Na taj način oni su ljudi morali znati, kad i piljarke znadu, da čil, gizdav, sviestan general u miru ne će htjeti kudjelju presti, ni zadovoljiti se čašom ni kartanjem, nego da će marljivo raditi, i osobito proti onim, na koje punim pravom zub ima. A priliku, samo ako hoće, najljepšu može najlakše naći u saboru.

Nu od vlade i od načelnika Francezke moći je još više znanja očekivati, i više razbora zahtievati. Dok ne čitasmu službena rješenja, brzobjavkam mi ne megosmo vjerovati, da g. Boulangeru u razpoloživost, za tim u mir gone. Razlozi su posve ništetni; ali učin je tu, i mora mu se vjerovati.

G. Boulanger bijaše prekjučer ministar vojničtva, jučer jedan izmedju 19 zapoviedajućih generala. Tu je dokaz, da on nije slab ni srednji častnik, kakovih ima u svakoj vojski. A zdrav je, i jak, i veseli ga služiti. Na takova muža treba obzir imati.

Čemu u razpoloživost ili u mir odpravljati generala sposobna i voljna služiti, i time njega vriedjati, ugled vlade i vladara raniti, i narodu bez svake nužde naprtiti nov teret? Jer sada g. Boulanger bere plaću, mirovinu, a ne služi prem bi mogao i htio služiti, i drugu plaću bere general koji služi na njegovu mjestu.

Ali, kaže se, on je pogazio zakon, povriedio je stegu, pa je morao pedepsan biti već i poradi drugih.

Neka bude sve tako, prem je pitanje, je li pravo, dopušteno, i da li k svrhi vodi ikoga pedepsati poradi drugih, a ne samo zato jer je pogazio zakon, a ošinuti ga razmjerno pregrješki. Istina je, da se pedepse jednih drugi ne boje, budući uvijek ima ljudi, koji krše zakone, prem znadu, da su prije njih drugi poradi takovih ili sličnih čina obsudjeni.

Ako je g. Boulanger prekršio vojničku uredbu, njega je bezuvjetno trebalo pedepsati. Ali, kako su zakoni više ili manje zamašni, kako pogrješke mogu imati teže ili lakše posljedice, kako činitelji mogu biti svjestniji ili nesvjestniji krivci, tako bi se u različnih stupnjih imala i pedepsa odmjeriti.

Dopuštimo, od duga časa, da je sve istina, što je ministar vojničtva u svojih razlaganjih i priedlogih proti g. Boulangeru naveo, i g. Carnot priznao i potvrdio, t. j. da je general više puta bez dopuštenja došao u Pariz, ostaviv svoju službu, bolje rekuć mjesto službe, i da je po Parizu hodao, valjda za ne biti poznat, hramajuć, ili pod odimljenim naočnjaci.

Ako je istina, da je on tako hodao, bez obzira na sve drugo, mi bi ga bili posve protjerali iz vojske. On je general, i mora biti pripravan za svaki svoj korak svojoj nadležnoj oblasti po zakonu odgovarati, on se ne smi služiti, jer su generala nedostojne, doskočicama kakve možda dolikuju samo lahkomnim mladićem, djakom.

Zna se, da je general, dolazeć u Pariz, polazio svoju ženu teško bolestnu, i svoju djecu tu u školah. Zna se, da je od ministra iskao a ne dobio dopust. Zna se, da mu je ministar uzkratio dopust samo iz političkih razloga, koji ovdje, ni u obće u zemlji zakonitih odnošaja ništa ne vriede.

U tih okolnostih, — samo ako nije hramao ni nosio one naočnjake, — mi sudimo, da bi general bio zaslužio tešku pedepsu kad ne bi bio dolazio izpunjivati, u danih obzornostih, svoja najsvetija držanstva, a dolazeć da nikakovu pedepsu ne zasluži on, nego da pod tešku pada onaj, koji mu nije dopust dao.

Nu da bude on to učinio u vrijeme očita ili nastajućega rata, mi sudimo, da bi ga moralo teško, možda smrtnom pedepsom udariti — narod, domovina, zvanje svakomu moraju stajati više nego i žena, i djeca, i mnogo se nesreće dogodilo samo zato, jer u svoj čas ne bijaše u mjestu glavni zapovjednik vojne.

Ali, slavna republika ne vojuje i uvijek vapije da je za mir, i svatko joj to vjeruje. Slavni sabor, od kojega stoji rat i mir, kako ustav kaže, ne bijaše na okupu, dakle ne bijaše se naskoro rata bojati. U veljači ne mogu se vojnička vježbanja držati, ni drugačije, zapoviedajući general ne ima prešna službena posla, ter ne bijaše velike razlike, da li je g. Boulanger u Kairu, u Teheranu, u Parizu, ili na svojoj službenoj postaji.

Poradi onih, budi dopušteno što nije, pregrješaka, u tih okolnostih, bacilo je g. Boulanger u razpoloživost, pa u mir! Na to postupanje vlade on joj sada odgovara.

Mi napomenusmo te crte za pokazati, kako se vlada današnje francuske republike i tom prigodom ponela, za razložiti žestinu današnjega skakanja u Francuskoj, i za razjasniti, zašto i kako mora se uvriedjenim smatrati i g. Boulanger i tko god nije slavosrb, ili praktična glava, ili rodoljub.

G. Boulanger radeć kako, u stvari, radi: samo vladi posudjeno vraća. Taj skok bude se očutiti i izvan vlade, u cijeloj Francuskoj. Tomu je g. Boulanger samo kolovodja, a gdje nije svieta za kolo, sam kolovodja ne može kolo zaigrati. Ovaj put valjda ne bude tako.

Z a g r e b, 30. travnja 1888.

Pomislmo na desetke sakupljenih ljudi, koji nisu spojeni nikakvim vezi ni osebnimi obziri. U vrijeme objeda, ako jedap upita: idemo li objedovati? moguće je da će se svi složiti i ići, na koliko možda već nisu založili, ili za vrijeme zapriječeni. Ako li tko upita: što ćemo jisti? teško da se i dva budu u svemu složiti. Ovomu bo se hoće ovakove juhe, pečenke, ovakova umokca, tiesta, drugomu se hoće drugoga, i svakomu možda štogod posebna, različna.

Kada dođu u gostionicu, oni će jisti ono, što dobiju i što bude svakomu najpriličnije: iz nužde, i tu bude sloge više neg se očekivalo. Jer kao pametni ljudi, svi će radje uzeti ono što dobiju, nego gladni ostati. — Ovako je i u drugih stvarih: svatko hoće imati odjeću, obuću, stan, pravicu, blagostanje, i t. d.

Ali dok se dojde na pojedinkosti, eto različnih mnijenja i nesloge. i nitko nikomu ne ima pravo prigovarati, što se drži svojeg ukusa, običaja, nazora, i t. d., i napokon svatko popušta, i prima ono, što može imati, radje nego da bez svega ostane.

Samo u velikih, u bitnih pitanjih mogu se ljudi slagati; u drugih, njihova sloga stoji od ovakve ili od onakve nužde. — Francezka je stara i velika država, i bijaše u svakom pogledu, u bitnih stvarih, dobro uređena i obskrbljena, ter se u njoj moglo raditi samo o pojedinkostih, o sitnjarijah. Nu ona je godine 1870.-l. ranjena i ponižena. Tada i ona dobi dva velika pitanja: da si natrag povrati svoje izgubljene zemlje, i da medju državami opet zauzme mjesto, koje joj dolikuje.

Dakle glavno na tih pitanjih, na njihovu srećnu rješenju imalo se najmarljivije raditi, tu se sloga sama od sebe namicala. Ali republikanci sve pokvariše, oni razbiše slogu, ne dadoše joj mjesta ni prigode: oni zabaciše oba ona pitanja, i dadoše se na malenkosti, što nepotrebne, što škodljive, što neprešne. Odtuda razrožnost i medju njimi.

Oni radiše i rade kao ljudi koji imaju kuću punu svega i udobnu, pa bi se pravdali, i trošili na pitanja: treba li iz triju soba načiniti dvie ili iz dviju tri; ima li se zid ovako ili onako pomazati; ne bi li stol ili ormar bolje stajao na ovom ili na onom mjestu; bi li se načinila odjeća crna, ili siva, ili smedja, ili šarena, pa kako šarena, i t. d. A ne mare da puč na krovu još nije začepljena, da odtrgnut komad zgrade nije prizidan.

Jer ne ima govora o velikih pitanjih, narod se ne može o njih ni za saborskih izbora izjaviti, a jer ne mari, da li se one sitnjarije danas,

ili sutra, ili ikada, ovako ili onako rieše — njemu je svejedno, da li ih ovi ili oni rješavaju. — Eto zašto je u sabor došlo svakakovih ljudi, i zašto se ne slažu. Eto zašto se bolji diel naroda sakuplja oko g. Boulanger-a, dok je general udario u one dvie žice. Eto zašto se pripuzi i hrdjavi tér preko mjere sebični čavrljanci plaše, i sve napinju proti oluji, koja ima samo ono omesti i odnieti, što je zlo u zemlji.

Prije izbora izvjestitelji različnih novina ne dadoše dan ni noć generalu mira, pitajuć ga o svačemu. On im se dobro obranio. Nekoji Englez upita ga o programu potanko, a general mu odgovori, da on tu tajnu za se sama pridržava. I to bijaše pametno. Ali poslije izbora u Nordu kao da mu se jezik razvezao, ter general prilično otkriva svoju tajnu.

U pismu, kojime se izbornikom zahvaljuje, on kaže i ovo: »Vi ste razumili moju misao, ter ste u isto vrieme sa mnom zahtievali da se razpušti sabornica odsudjena na nemoć; da se pregleda ustav ne samo proturepublikanski, nego i posilan (usurpatrice), jer oni, koji ga načiniše, samovoljno su si prisvojili vlast konstituante, vlast koju su im uzkratili njihovi izbornici. — Francezka zahtieva, i od nužde je sabor konstituante, pred kojom će izčeznuti sve pohlepe, i koja će u republici dati puku prostrano mjesto, što ga on ima zauzeti, koje su mu uvijek obećivali, i koje sustavno odmiču. — — «

Možda je ta izjava prerano došla, i možda je za danas preveć jasna — ona je posve bonapartistička. — Svatko, i najljući republikanac zna, da je zaključkom obćenita glasovanja, dakle voljom naroda, carstvo vladavina Francezke; da je ona ista volja odredila i nasljedstvo na carskom prijestolju; da narod nikada nije one zaključke opozvao, ni promienio, ni o tom pitan bio; da je samo nekoliko kukavaca, u najteže vrieme domovine, na ulicah republiku proglasilo i proti zakonu vlast pograbilo; da sabor g. 1871. imadijaše riešiti samo ova dva pitanja: može li se rat nastaviti, i ako ne može, uz koje uvjete da se mir načini?

Pak itako, onaj sabor upuštio se i u drugē posle, na koje nije imao pravo, ni zvanje, ni vlast; pak itako, oni kukavci i danas zemlju tlače! Škakljivo je te, prem obćenito poznane istine slušati iz usta generala, koji hoće da postane predsjednikom republike, a zna, da on u sabornicah, koje toga predsjednika izabiru, skoro nikoga za se ne ima.

Ali on ne mari za te izbornike, nego hoće da se »puku prostrano mjesto dade«, t. j. da sav narod izabire predsjednika republike. To je čist napoleonizam. — Dakle, je li taj general napoleonovac, novi Monck?

To pitanje ovdje ne ima smisla, dosta je da on radi po napoleonovsku, pa će možda raditi i izraditi po Napoleone.

Ne ima razloga vjerovati, da je ovaj muž ikada bio ili da je danas republikanac. On se izdaje za korenjaka. Tomu je uzrok, da se ta skupina još nije obružila ni preživjela, a on još ne može očito pristati uz nikoje monarkiste. — Nu bilo što mu drago, dok dojde u vlast, on će morat postati konservativac. — Druga mu ne ostaje.

Jer niti će se moći osloniti na onu republikansku skupinu, koja je bila proti njemu, ni na ovu, koja se njega držala; ona bo je preslaba, što je i izborom dokazano, a ova je i brojno, i u narodu dobro stojećem još slabija. Da što, koje vrieme i on će moći šarati, ali i tomu mora kraj biti. Dakle zbilja, on će postati predsjednikom republike?

Mi to držimo za sigurno, ako ne bude izvanrednih događaja, s kojima nije unapried računati. Ovaj čas stvari i ljudi u Francezkoj stoje, po našem mnienju u glavnih crtah ovako:

Današnje obje sabornice ne mogu ništa, nego samo koje vrieme kvariti zrak. One ne će ustav, kako bi trebalo, razvidjeti ni popraviti.

Popularnost, koju dobiva g. Boulanger, ide stvari, koju on zastupa, a ne njemu. Dakle, ako vlada njega satare ili sapne, narod će se sakupljati oko drugoga vidjena generala ili drugoga vojnika, — samo vojnika — koji nastavi posao g. Boulangerera. Narod se do sada nije sakupljao oko nikoga, jer nikoga takova nije bilo. Tu odlučuje samo sablja, ne pero. Zato tomu će pokretu biti konac kada današnji sustav padne, ili kada g. Boulanger ne bude imao vrstna nasljednika.

Dok je opazila, kako se boulangizam širi, vlada, republikanska stranka imala ili uza nj pristati, ili odstupiti, ili zastupničku sabornicu odmah razpuštiti, pak, ako je moguće, kroz nove izbore načiniti si znatnu i stalnu većinu. — Kroz naknadne izbore ne može g. Boulanger većinu dobiti. Vlada je propuštala to učiniti, možda bi joj već danas bilo prekasno, i svaki dan biti će to kasnije.

Medjutim g. Boulanger po svoj prilici kandidirati će kod naknadnih izbora. Time će agitacija rasti. Do godine su obćeniti izbori. Ako ne bude kakova čuda, g. Boulanger bude znatnu većinu dobiti; ta će ustav razgledati, senat će joj morat popuštiti; i dok se narod upita, on će g. Boulangerera izabrati za predsjednika republike. Nē zna se, kako dugo bude predsjedati, i čini se, da će za njim doći mladi Napoleon, knez Viktor.

DJACI I POLITIKA

Z a g r e b, 8. svibnja 1888.

Parižkih djaka očitovalo se i sklopilo odbor proti boulangizmu, drugih je to isto učinilo za boulangizam. Ovako biva i na ostalih srednjih i viših učilištih. I to se trpi. Nu nije li to stvar slobode? Kako ju mi razumimo, nije, nego stvar nereda i kvarenja mladosti.

U redu je, da se svatko bavi javnim posli, pače to je i nužno, buduć se oni svakoga više ili manje tiču. Ali i tomu se hoće načina. Zvanje je djaka, da se uče i da se dobro ponašaju, da poznadu ljude, njihove značaje i težnje, da motre razvijanje i posljedice sustava i uredbâ, da to sve pamte, prosude i zabilježe, pa kada stupe u javan život, kada dobiju rječ, i glas, i vlasti u javnih pitanjih, da su na čistu i da se mogu na stanovit pravac dati.

Djaci mogu imati, i treba da imaju svoje kavane, gostione, čitaonice ili druge prostorije, u kojih se sastaju; tu oni mogu medju se do mile volje razpravljati i rješavati svako pitanje, mogu rešetati svakoga i svašto, mogu se u stranke dieliti, i t. d. Ali dok su djaci, dok u javne stvari zakonitim putem ne mogu uplivati rječju ni činom, dok na to nisu pozvani, dotle se za nje u tih stvarih, izvan onih i izvan školskih prostorija ne bi smilo znati.

U svoje vrijeme napomenusmo, kako je nekoji mladić, za slavne republike, najbolje izpit položio za stanovitu službu u parižkom laboratoriju. I dotično povjereništvo priznalo je to; ali na mjesto dati mu zasluženu čast, ono mu je odgovorilo, da mu je ne može dati, buduć je pokojni otac toga mladića bio monarkista, i buduć je još živuća strina toga mladića još klerikalna.

I taj pokret mora se dovršiti tako, da jedna stranka nadvlada. Buduć se o bitnih stvarih radi, o nagodbi medju strankami može time manje govora biti, što su stranke ogorčene do skrajnosti. Dakle, ako nadvladaju republikanci, što čeka njihove i očite protivnike? — Nad-

vladaju li boulangevci, tko će im zamjeravat, kada svojim protivnikom posudjeno vrate?

Dakle koje ljudsko srdce može dopuštati, da mladići, u kojih je nada domovine, zapuštaju svoje nauke, pa da se neizkusni upliću u vrtlog tako pogibeljan, u očitu pogibelj? I isti majstori republikanaca kažu, da ne znadu, što hoće g. Boulanger. Moguće je, da i on sam zna samo što ne će, a da ne zna što hoće, ni što će napokon iztjerati.

Kad ni isti vodje republikanaca ne znadu pravi cilj g. Boulanger, kako da se za nj ili proti njemu zauzmu djaci, i da jedni bezuvjetno rade proti samim sebi, i time, po nekoji način, i proti svojoj domovini? Djaci, ako su kakovi imaju biti, mogu biti najbolji učitelji puka.

Da što, učitelji svoje vrste. Jer djaci se, redovito, nikomu nisu zamjerali, buduć s nikim nisu osobita posla imali. A uče se i pripravlja ju za javne posle. Služba ih još nije promienila. Stanje i teškoće puka dobro poznadu, buduć iz puka nikli oni u puku i sa pukom još živu. Dakle oni su ljubimci puka, i puk im najradje vjeruje.

Ako djak dobrih nauka i dobra ponašanja štogod kaže poznanu seljaninu ili gradjaninu, koji ga željni znati upitaju, onaj odgovor vriedi više negoli bi vriedio da se čuje iz premnogih gospodskih usta, od učenih glava.

S toga djaci, samo ako su vrstni, i ako hoće, i izvan škole, i na praznicih mogu imati dosta posla, koji je i ugodan, i koristan, i uspješan. Ali taj se posao ima obavljati samo ako drugi, poznani ljudi upitaju ili zažele, ima se obavljati u čednih razgovorih, u razlaganju, a ne u prepiranju, ne u sazvanih sastancih, ne u krčmah ni u javnih dvorana h.

Ali eto, francezka republika dopušta da djaci, kad su im izpiti na vratu, idu pravdati se i hodkariti, pa možda i krvave glave donieti, i da ni kroz praznike ne imaju mira za odpočinuti i okriepiti se. I nitko ne zna, zašto se djaci na tu nedostojnu i škodljivu tlaku daju.

Rupublikanci bi morali uviditi, da im taj skok ne koristi, jer ako jedni djaci rade za nje, drugi rade proti njima. Nu kako može biti djaka za današnju vladavinu francezku? Oni lahko mogu vidjeti i ocijeniti plod toga sustava, pa i prosuditi ljude, koji ga drže i brane.

To i biva, i za današnji su sustav samo izgubljeni djaci, kako izgubljeni radnici, i t. d. Za sve propale ljude današnja je republika najbolje korito, u njoj bo se ne pita, što znaš i što radiš, nego jesi li republikanac, t. j. rodoljub. Ako jesi, to ti je dosta, i na konju si; ako li nisi, propao si, pa makar bio najsposobniji, najpošteniji, i najmarljiviji.

STUDIJA ZA SPOMENIK ANTI STARČEVIĆU
(*Rudolf Ivanković*)

Nekolika primjera: danas je ministar obćenja odvjetnik, ministar vojničtva mjernik. Odvjetničko znanje slabe je koristi gdje se radi o lukah, o priekopih, o željeznih i o drugih cestah, i t. d. Ali dosta je, da nesposoban republikanac bere plaću ministra, a drugi je strukovnjak namješćen koji obnaša službu, koju bi ministar morao obnašati.

Ako ikada igdje, danas bi u Francezkoj vojnik, strukovnjak imao biti ministrom vojničtva. Ali i tu se radi samo o plaći, o obskrbljenju republikanaca, a ne o javnoj službi, ni o probitku domovine: neka narod troši samo za uzdržavati bitange.

Kadno bijaše Gambetta u vladu stupio, on je tako uredio središnje, najviše oblasti, da n. pr. u ministeriju izvanjskih posala ne bijaše ni jednoga činovnika, koji bi bio znao najjednostavniji diplomatski spis složiti — Gambetta bijaše u taj ministerij namjestio samé novinare, odvjetnike, i t. d.

Nisu li ti sposobni? Mogu biti sposobni za diplomaciju, a ne mogu, dok se ne nauče, za diplomatske spise. Svaka struka ima svoj slog, a diplomacija ima po nekoji način ne samo slog, nego i jezik poseban. To se treba naučiti, i samo kroz vježbanje može se pravo znati.

Postolar, sedlar, rukavičar i t. d. kožu kroje i šivaju, i svaki u svojoj struki može izvrstan biti, ali ako se ne nauči, svaki je u drugoj struki nesposoban i nespretan: teško je šilom ili iglom, kojimi se postoli ili sedla šivaju, sašiti prave rukavice, teško iglom rukavica sašiti prave postole ili pravo sedlo, i t. d.

Kako je u strukah, koje napomenusmo, tako je danas u svih strukah i granah javne službe Francezke. Dakle, u redu je da su i djaci bolji proti tomu stanju, i da su slabi ter pokvareni takoder djaci za to prokletstvo — svatko traži i brani svoj živalj.

I grof Pariza izjavio se za boulangizam, i time bi legitimisti bivši, i današnji orleanovci morali uz generala pristati. Bilo što mu drago, mi vjerujemo da dobri ljudi i dobra stvar moraju ranije ili kasnije nadvladati; ali tomu se hoće posla, ne samo vremena.

O PREUREDJENJU DRUŽTVA

Zagreb, 28. travnja 1890.

Priobćili smo program, što ga njemački socialisti proglasiše prije saborskog izbora, i zaključke konferencije cara Vilelma o socialnih stvarih. Sada naši čitatelji mogu prispodabljati ta dva programa, i naći u čemu se razlučuju; nu valja znati, da je program socialista podpun u svih točkah, a onaj cara Vilelma u vjetar nacrtan samo o nekojih pitanjih.

Kadno car Vilelm dirnu u taj osinjak, socialisti moradoše ovo jedno zaključiti: ili car misli samo obsjeniti nas, ili je zbilja osvjedočen o našemu pretežku stanju, pa je naumio pomoći nam; ako je ono, mi smo već dosta obsjenjivani, i ne dajmo se dalje varati; ako li car iskreno govori, mi smo dužni pomagati ga. Dakle za svaki slučaj mi imamo na našoj stazi ostati i koliko je moguće na njoj napredovati.

Po tom osvjedočenju i rade socialisti, osobito odkada su kod saborskih izbora pokazali svoju moć, ter se uvjerali, da je vredniji diel naroda za njihovu stvar. — Ali ima njemačkih dobrijana, bolje rekuć sliepaca ili ulaga, koji kažu, da je car svojom konferencijom već riešio dotična pitanja, i da mu još ostaje za riešiti samo pitanje o trajanju radnje odraslih radnika, i ono o nadnevnica.

Ovo sjeća na pripoviedku o babi, koja je našla konjski čavao, pa se dala u veselje, jer za uzjahati još treba samo 23 čavla, 4 podkove, konjče, sedlo ili samar sa ostalom spremom. — Ali ta prispodoba nije točna, jer baba je imala bar jedan makar kakov čavao, a u zaključkih one konferencije nē ima posve ništa. Da bi se željami pitanja rješavala, već davno ne bi bilo ni jednoga, a ima ih na milione.

Ni jedna točka one konferencije ne da se nikako riešiti, dok na jednoj strani postoji nužda, potreba, siromaštvo, a na drugoj ne ima ljubavi iskrnjega, pravice, ni duševnosti: morala. — Ni diete, ni ženska, ni odraslo čeljade ne da se na težku i dugotrajnu radnju, ako ne mora,

a kad mora, njemu može takovu radnju zabraniti samo onaj, tko mu dade uzdržavanje.

I dok svatko gleda da dobiva što više, ne pazeć na pravicu; dok se jadnici moraju natjecati za zalogaj kruha; dok stroj bogatu služi a siromaka tare; dok je hrpa siromaka a razmjerno rukovet bogatih; dok ne ima vjere, ni ljubavi, ni umjerenosti, nego dok svatko bezobzirno nastoji uživati što više može — dotle budi kakovo razpravljanje i popravljjanje društvenih odnošaja mora biti prostom sanjarijom.

Za popraviti druge, treba da svatko sebe popravi, pa da svi složno nastoje po pravici popraviti medjusebne odnošaje. — Recimo da dobri-jani pravo imaju, t. j. da su odnosna pitanja zaključkom konferencije konačno riješena. Nu što bi to dotičnim jadnikom koristilo?

Jer može se zabraniti, da poduzetnik u radnju ne prima djecu, ženske i t. d. u stanovito vrijeme, i da im dopušta pripisano odpočivanje. Ali tko može njega nagnati, da im plaća razmjerni diel nadnevnice za vrijeme, koje ne rade? Tko će drugi jadnikom taj diel naknaditi?

Ako oni mogu bez onoga iznosa živjeti, ne treba nikakova zakona, jer oni ne će raditi više neg im treba; ne mogu li bez onog iznosa biti. uzaludu je svaki zakon, jer oni moraju raditi ili od stradanja poginuti. — Sudimo, da smo timi opazkama ocienili i one dvie točke, koje po sudu dobrijana još ostaju za riješiti.

Mi držimo, da mlado, zdravo, dobro hranjeno i u čistu zraku živuće čeljade lahko može u redu umjereno raditi 12 i više uri; a staru, slabu, hrdjavo hranjenu, u nezdravu zraku, da je preveć i 6 uri; mi držimo, da ona čeljad, ako rade sa voljom, sa ljubavlju, u 8 uri mogu učiniti koliko i u 12 uri; a ova, slaba, da moraju time prije sustati, iznemoći, čime se više napinju.

Dakle, pitanje o urah radnje mi ne razumimo, glavna bo je stvar, da stanovit posao bude u dano vrijeme obavljen, pa bavio se njime radnik više ili manje uri, kad je dovršio, neka upočiva ili odlazi.

Razumi se, da kolikoća posla za obaviti mora biti razložna, određena po iskustvu ili po vještacih. Razumi se takojer, da timē manje treba radnika čime je manje posla. — Ali nut, i tu se radi kako i u javnih uredih: ti moraš u uredu biti toliko uri, i ako jesi, dobro je; a ne zahtieva se, da dotičan posao mora obavljen biti, pa radio na njemu službenik 3 ili 10 uri.

Recimo, da je radnja ustanovljena na 10 uri, tu radnik dobiva ¹⁰/₁₀ nadnevnice. Ako se radnja obali na 8 uri, a radnik ne učini koliko je činio za 10 uri — mi ne znamo, tko može od poduzetnika zahtievati,

neka radniku plati nadnevnicu od $^{10}/_{10}$ a ne onu od $^{8}/_{10}$, ne razumimo, što je radniku time pomoćeno, osim ako uz $^{8}/_{10}$ može i hoće živjeti kako i uz $^{10}/_{10}$. Teško da ima, bar mnogo, takovih radnika.

I o krzmanju se proti izkustvu i proti naravi stvari često krivi pojmi imaju i razširuju: ono nije, i ne može radnikom trajno pomoći. Hodimo u nespodobu. Recimo, što nije moguće, da svi radnici Europe imaju zalihe za uzmoći bez radnje 5, ako hoćeš 10 godina živjeti, i da su svi obustavili radnju, recimo, što takojer nije moguće, da ne će radnika doći iz Amerike, ni iz Kine. Nu recimo.

Što će biti poslije 5—10 godina? To, da će se radnici dati na posao uz uvjete, koje poduzetnici naznače, a ovi će gledati, da si pretrpljenu štetu nadnade, ter radnici stoje gore neg danas. — Svi su poduzetnici više ili manje obskrbljeni, i lakše mogu biti bez nova dobitka nego radnici bez svagdanjega zalogaja.

Do sada poduzetnici kadšto popuštaju radnikom ter im nadnevnicu povećavaju. Oni to rade jedno jer im se hoće dobitka, pa se mogu i razmjerno malim postotkom zadovoljiti, buduć imaju velike glavnice, a drugo zato jer su se obvezali u stanovitu roku odredjenu kolikoću robe kupcu predati pod žalbinom, pa kad izračunaju, opazaju da bi plativ žalbinu više izgubili nego će izgubiti u povećanoj nadnevnicu.

Ali kroz prečesto i bezobzirno krzmanje i povisivanje nadnevnica poduzetnikom će, što ono rieč, uprieti vile u oči, pa će onda izrabljivanje obrtâ više ili manje ustaviti. Što će onda radnici? — Već njemački željeznari prestaju raditi, jer je u Njemačku navalilo francezko i englezko, bolje i cjenije željezo. — U ovih obstojnostih tako će morati danas ili sutra učiniti i ostali poduzetnici.

Čini se da su njemački radnici osvjedočeni o tom, da im uz današnji sustav nitko ne može pomoći; da oni taj sustav svojom snagom ne mogu izravno promieniti ni svoje nepravedne protivnike sapeti; ali da u danih okolnostih, neizravno, mogu to oboje postignuti.

Zato oni se ne dadu iz brazde u kojoj su; ništa ne drže do odlaza g. Bismarka, koji je vodu zamutio i socializam u Njemačkoj rodio; ni do cara, koji je taj posao za urediti i popraviti njihovo stanje u svoje ruke primio; ni do carskih ukaza; ni do carskoga državnog savjeta; ni do carske konferencije; ni do toliko sladkih službenih i poluslužbenih obećivanja, nego ostaju na svojoj stazi, krzmajuć i radeć da što prije dojde dan, koji jednom mora doći — dan za korjenito preuredjenje društvenih odnošaja.

To je ponašanje razložno; ali pitanje je, ako oni nisu na čistu u preuredjenju društva, bude li se moći to preuredjenje kako treba obaviti, i da li u sebi ne bude imati klicu pokvarenosti. Nu ne zamjeravajmo im preveć: čovjek u nevolji ne može zrelo misliti, nego sliedi strast i ostan. Dakle slaboća svih ne uzimlje se za slaboću ičiju, nego gledajmo da nje bude što manje.

PADANJE BROJA PUČANSTVA

Z a g r e b, 7. studenoga 1890.

Već davno se opazilo, da pučanstvo Francezke na broju propada, i time se pitanjem ozbiljniji ljudi redovito bave samo onda, kada nije drugih zamašnih pitanja na dnevnu redu. Sada se na taj posao dao i preodličan gospodarstvenik g. Leroy-Bealieu.

On se služi pouzdanima, koliko je moguće istinitimi izkazi, stvar iztražuje u svih zemljah Europe, i utvrđuje, da je Francezka zbilja u neprekidnu padanju puka na broju. I nasploh i razmjerno, u ovom vieku broj njezinih poroda nazaduje.

U vrieme od god. 1801.—1888. on je pao od 32,3 na 23,4 po 1000. Maksimum poroda od 1881.—88. dosiže samo broj 937,950 (god. 1883.); a od 1861.—70. minimum poroda bijaše 943,500 (god. 1870.), a od god. 1821.—30. minimum bijaše tja 963,300 (od 1823.).

On utvrđuje takoder, prem tako ne pada u oči, broj braka stoji u razmjerju sa brojem pučanstva, i da od god. 1875. broj braka znatno nazaduje, i svake godine to većma. Ali nazadovanje broja pučanstva ne steže se na samu Francezku, nego se pruža, više ili manje, na sve prosvietljene narode.

U kratko vrieme od god. 1865.—83. pao je broj poroda u Talijanskoj od 38,3 na 36,9; u Prajzkoj od 39,1 na 36,3; u Bavarskoj od 36,9 na 36,2; u Holandiji od 35,9 na 35,1; u Švajcarskoj od 35,5 na 32,5; u Belgiji od 31,4 na 30,5; u Englezkoj od 35,5 na 33,7; u Irskoj i u Škotskoj od 24,9 na 23,6, po 1000.

Pisac nalazi uzrok tomu čudnomu pojavljivanju u demokratiziranju našega vremena. Čime koji narod postaje demokratičniji, čime se više pojedinac odmiče od stare vjere i od starih nazora, čime ga više obuzimlje jednakost o uvjetih življenja, t. j. čime on više bogatstvo i časti smatra za najglavniju svrhu života, time se većma umanjuje broj poroda.

On razlaže, da su se od početka ovoga vieka uvjeti življenja francezkoga pučanstva u trih pogledih promienili: imućstvo, bogatstvo, postalo je obćenitijim; stanje duha naroda okrenulo se kroz podučavanje, koje se već ne spaja sa vjerskim nazorima, nego radi čovjeka učiniti pohlepnijim za častmi, nečednijim, ter mu bogatstvo i uspjeh za jedinu svrhu življenja predstavlja; i napokon društveni su tereti postali znatno teži, osobito s obzirom na vojničku službu.

Izmedju tih uzroka, drugi se piscu čini najjačim: svi predmeti današnjega podučavanja napereni su, da čovjeku iz srдца izrenu ćućenje odanosti, i da mu nepodnosljivom učine svaku stegu, koja bi mogla priećiti njegovu slobodu.

Divlja želja za izjednaakoću, što se u svakom pojedinom pokažuje kao pohlepa za čašću, da se digne nad druge, obuzela je sve razrede, i iste kolibe. Ovi nazori, ova ćućenja ne čine ljude sklonimi za brak, i protive se obiteljim od više glava.

Jer se tu radi o duhovnom stanju, koje se prima svih nazora, i istih državnih uredba — teško je iznaći postupanje za izliećiti tu bolest. Pisac je posve protivan ljudem, koji se izdavaju za filantropе, ter hoće da žensku, osobito noseću, zaprieće u tvornici ili u radionici djelati i time pribavljati si sredstva za živjeti, ili koji hoće da se diete, dok znatno ne podraste, ne prima na radnju.

Jer kroz tu, zlohotno naumljenu ili zlo rabljenu brigu, samo rastu bremena i potreba obitelji. — Možda se dade brak olahkotiti, ili vojnička vježbanja manje nepriličnimi učiniti, čime bi se možda dobilo uspjeha nešto, ali takovi će posljedci uvijek biti neznatni.

Pisac predlaže Francezkoj »velik liek: prisvajajmo (naturalizirajmo) svake godine 100.000 inostranaca, za da nam pokrivaju manjak poroda. U drugo doba svoje poviesti tako su radili i stari Rimljani, ter si time kroz više stoljeća produgljivali napredovanje i gospodovanje. Da što, ni to sredstvo ne bi moglo konačnu nesreću ukloniti.«

Mi poznamo nekoja djela toga pisca, a ovu razpravu sudimo samo po izvadcih, što ih priobćismo. Učinu, da broj ljudi trajno pada i da to padanje postaje to bržim ter se pruža na sve narode, mora biti temeljit uzrok, i uz hladno iztraživanje doraslih glava on se bude lakše naći negoli će se narodi pravoga lieka primiti.

Značajno je, da u Francezkoj čime duglje ova vladavina stoji time većma i broj puka pada. Teško da će bolje biti u ostalih strukah. — Bez dvojbe, bez poroda ne može ljudi biti; ali ako ljudi prebrzo umiru,

porodi ne mogu tomu zlu doskočiti; ako su ljudi kržljavi, porodi moraju biti i riedki i slabi pa rano umirati.

Nedavno su u Francezkoj pokušali iz iskustva odgovoriti na ova pitanja: 1. Koliko naboja zasije ciev puške tako, da je morat strieljanje obustaviti; 2. Koliko je razmjerje medju strieljanjem iz puške Lebelove pa iz one Grasa; 3. Koliko je hitaca moći odpraviti neprekidno i bez da puškar ne sustane.

Učinjeni pokušaji dadoše sljedeći posljedak: na 1.: poslije 25 hitaca mora se odušak učiniti, jer je ciev zagrijana; na 2.: puškari iz puške Grasa mogoše u 16 časa učiniti 148 hitaca, a drugi, oružani puškom Lebela, u 9 i pol časa izpališe poprieko 154 naboja; na 3.: jak puškar poslije 150. hitca mora, za odpočinuti, prestat strieljati.

Mi se ne razumimo u puške ni u strieljanje; nu sjećamo se, kako je kod nas prije kojih 50 godina prilično teško bilo vojniku otvoriti i zatvoriti čašicu, šibkom naboj u ciev urinuti, kokota nategnut i odapeti, i t. d., pak itako on je bez odpočivanja mogao više uri strieljati.

U stvari, više ili manje, onako bijaše i kod Franceza. Ako dakle danas njihov puškar mora poslije 5—6 časa odpočivati, on se naime ne čini »jak«, prem se redovito u vojsku primaju razmjerno najjači momci; ili ona nabijanja i strieljanja moraju teška biti. Bojimo se, da tjelesno slabi ljudi, makar stupe u brak, ne mogu imati dosta jak ni obilan porod.

Nami je odurna »prosvjeta«, koja ide na zator ljudskoga plemena, namjesto da ga povećava i usavršava, i toj bi se stvari drugo ime moralo dati. — Ako pisac nepristrano motri oko sebe, on će opaziti, da su u braku redovito najneplodniji oni ljudi, koji su u bogatstvu i u častih.

Odprije brak bijaše nuždom, jer se bez žene u kući nije moglo pošteno živjeti ni ikako gospodariti; danas često, s njom se ne može pristojno živjeti i gospodariti — ženske se, kako i mužkarci, naopako uzgajivaju i podučavaju, pa po tom živu oni i one.

Pisac kaže same istine; ali kao da ih pravo ne razumi, on uzimlje posljedice za uzroke, a za pravo vrelo tomu zlu bi reći da ne mari. On daje razumiti, da je veliki francezki prevrat uzrokom današnjoj rogohornosti duhova proti odanosti, proti stegi, a za bogatstvo i za časti.

Ako stvar dostojno prouči, on će, bez dvojbe, pravi uzrok naći u protestantizmu. — Iz njega se legu zla, na koja se pisac tuži, iz njega sledi, da se za moral malo mari, a ovo je, po našem osvjedočenju, glavna stvar. — Čovjek, koji nije za časti, za bogatstvo, koji ne radi druge dostignuti i ako je moguće prestignuti, nije čovjek nego skot.

Ali on o tomu ima raditi zakonitim sredstvi, ne samo za svoje nego i za obćenito dobro. A gdje je svaki pojedinac nepogrešivim sudcem i u najviših stvarih, tu svatko ima svoj zakon, svoj moral, pa ih sledi gdje može; tu mora biti kako je evo danas.

I niema životinja, i zvjerad radi samo za se i kako može, pa dok nas uče riečju i činom, da smo joj braća, i mi radimo kako ona. — Za Romula Rimljana bijaše oko 3000 duša i svi bijahu u ogradi Rima, kroz osvajanja, i grad se širio; daljnim osvojenim mjestom oni ostavljajše njihove zakone i običaje, a ne davaše im prava svojega gradjanstva.

Kasnije, oni davaše ta prava zaslužnim muževom iz onih municipija, dakle svojim podložnikom, državljanom; jedan Marij bijaše municipalac, t. j. on starinom ne bijaše Rimljanin. Možda najviše zato, jer su ona prava premnogim davali, prem svojim državljanom, Rimljani su propali.

Otrov, kojoj podlegoš, ne bijaše domaća, rimska, nego bijaše tudja, unešena. — Tako je danas u Francezkoj i drugdje. — I nut, namjesto odbiti otrov pa postati zdrav i jak, Francez predlaže, da tudjinci francezku pasminu koji čas čuvaju od smrti! — On voli umirati, nego umrijeti ili nego ozdraviti.

PROMJENE U RUSIJI

Z a g r e b, 8. travnja 1891.

Nazori ruskoga dopisnika »Europe« o promjenah, što su zadnjih 10 godina uvedene u Rusiji, nami zaudaraju po službenu duhu, ili po želji dopisnika. Bilo što mu drago, u načelu mi nismo proti njima, pače smatramo ih za nužдне; ali dvojimo, da se u današnjih obzornostih i načinom, što ga dopisnik kaže, mogu provesti kako bi trebalo, ter se bojimo, da one samo pogoršavaju stanje zemlje i naroda.

Svako ljudsko srdce mora odobravati zakonito postupanje proti zločincem, za iznimne okolnosti mora biti iznimna postupanja; ali to sve mora biti u zakonu određeno, i ne smi stajati od volje bilo kakovih pojedinaca. Englezom zakon jemči osebnu slobodu i ujedno dopušta u stanovitih obzornostih, dokazanih i priznanih, obustaviti ju za vrijeme. Ovo i biva, pa se Englezi ne tuže.

Drugo je takovo postupanje, a drugo je »više od četvrtine pokrajina baciti pod malo obsadno stanje«, t. j. pod samovolju, i to poradi nekih što dokazanih i pedepsanih zločinaca, a što možda samo sumnjivih ljudi. Gdje je prosto sumnjati o svakomu i progoniti ga samo zato, tko ne bude u sumnju pasti, pa možda i zadavljen biti?

Je li kroz te promjene uništen nihilizam? Bojimo se, da jest uprav onako, kako kroz promjene g. Bismarka njemački socializam, t. j. da se iz rukoveti zločinaca rodiše njih tisuće, stotine tisuća, i još više, i uvijek se radjaju! Prije desetak godina govorkalo se o nihilistih samo u Rusiji, a kako je danas?!

Ne samo o njih se javno piše i govori u Švajcarskoj, u Francezkoj, i t. d., i svagdje ih hvataju i tjeraju, nego u dopisu, što ga je Rusija nedavno dala uručiti bulgarskoj vladi, ona po imenu nabroji 13 nihilista i jednoga, kojemu ime nije znala! Ti svi obnašaju javne službe ili poduzeća u Bulgariji. A koliko ih je u toj zemlji, za koje ruska vlada ne zna, koliko u susjednih, koliko u drugih zemljah, koliko u samoj Rusiji, pod

ovim ili pod onim imenom, koliko pod pravim imeni, koji rade da se ne opaze?

Nu ovdje broj ne odlučuje: pun Petrograd bijaše pučanstva, vojničтва, oružništva, redarstva, kadno nekoliko zločinaca umori Aleksandra II. — Ne samo nihilizam nije, kako bi bilo želiti, satrven, nije budi samo popuštio, nego se čini, da on u zlu napreduje: sada se priznaje, da je nekoje godine napadaj kod Borki bio osnovan proti cijeloj carskoj obitelji, ne proti samu caru!

Po našem sudu, ruski cari riedko vladaju »kao Rusi«, prem bi uvijek imali onako vladati, i ne možemo se uputiti, da su one promjene uvedene »po rusku«; ako li jesu, to je zlo znamenje. Mi smo tvrdo osvjedočeni o velikom umu i duhu ruskoga naroda, koji bi mogao ne samo svoje stvari urediti kako valja, nego možda i novu prosvjetu za čovječanstvo uvesti.

Ali onaj um i duh imali bi se razvijati na ruskom narodnom temelju, a mi toga ne vidimo u onih promjenah, nego vidimo protivno, t. j. nastojanje o silovitu poživinčivanju naroda, i o ciepanju njegovih bitnih živalja. — Gg. Aksakov i Katkov bijahu biči Njemačke, koja ih se bojala više nego cijele službene Rusije.

Oba su umrla, pa gdje su im nasljednici? One su ih promjene satrle! Aleksander II. bijaše što uzgojio što posijao i njegovao preliepo bilje narodne inteligencije, pa one promjene učiniše od njega isto što mraz, led učini od nježna bilja! Kad je g. Ignatijev pravi Rus, kako to, da on nije na pravom mjestu, u vlasti, koju uz preveliku plaću obnašaju tudjinci na nesreću Rusije?

Svaki čovjek ima više ili manje slaboća, medju koje spada osobito kod javnih službenika ona, da kadšto rade i preko kruga svoje zakonite vlasti, pa bilo to iz neznanja, ili za pokazati se većimi neg su, ili iz koje druge strasti. Zato treba ih zakonom stezati i čuvati proti onim slaboćam.

A kroz one promjene povećana je vlast javnih službenika na štetu zakonâ i občinstva? Jao narodu, u kojemu sudovi i u gradjanskih parbah, a kamo u karnih, kamo u političkih, ne razpravljaju i ne sude javno, ako je moguće kao na trgu; narodu, u kojemu su sudci, u obće javni službenici neodgovorni za svoju radnju. Oni imaju za izvršivat, a ne mienjat ili graditi zakone.

Oprave se možda i preveć često mienjaju; ali teško da se s njimi mienjaju i ljudi, makar bili gradjanski ili vojnički službenici. Najbolje i najkorisnije bi bilo držati se narodna kroja; ali to se ne može uvesti

ni držati kroz ukaze ni kroz zakone, osim za vrijeme, ovdje i ondje, nego se tomu hoće uzgoja, narodna ponosa, primjera u društvu.

Nekoji će oni službenici nositi tu opravu možda proti volji, dok moraju, a dok stupe iz službe, ili odu u drugu zemlju, oni će se oblačiti kako im se sviđi; drugi će u toj opravi možda mrziti ili prezirati one, koji ju ne nose; a ovi će se tako ponašati napram onim možda upravo poradi oprave. Ne valja promjena, koja nije iz naroda nikla; ne valja društvene razrede ciepati, van ih treba po mogućnosti u jedno složno narodno tijelo stopiti, i to po njihovoj želji.

Za nas, i sudimo za cijelu je povijest, i za naravu stvari, čudna novica, da se u 10 godina igdje, a kamo u zemlji prostranoj, kakova je Rusija, može uzgojiti novo pokoljenje u novih mislih. Za uzgojiti čovjeka, a kamo sav velik narod, za zlo, treba vremena, a što za uzgojiti ga dobro? Ovomu se hoće vjekova, i mi bi bili zadovoljni, da se u onih promjenah bude usadilo zrnje, iz kojega bi s vremenom dobro dublje raslo i razvijalo se.

Teško da je sva mladost, sposobna za školu, nju polazila; da Rusija danas ima dosta učitelja sposobnih i voljnih predavati misli stare Rusije; da je mladosti predavano kako treba i da je ona usisala sve i kako je čula. Nu recimo, da je svemu tomu tako.

Ali kako će se dugo to sve držati mladosti u životu, u društvu, koje posve drugačije misli i radi? — Jesu li zakoni i oblasti za te stare misli Rusije? — Ako jesu, one su se misli već davno učile, ter ih narod pozna; ako nisu, što koristi učiti ih u školi, a u svemu životu gaziti ih?

Pučke škole i pravoslavna crkva biti će nasipom proti njemačkoj prosvjeti! Nasipom, koji ruše svi viši i najviši krugovi, svi slojevi osim seljačkoga, pa da ga načini i obrani nešto djece i nešto duhovništva zapuštena! Zbilja, gdje je ta crkva ikoje zlo odbila od naroda, gdje mu je ikoje dobro pribavila? Nije joj u tom zamjeravati, jer je svagdje samo orudje svjetovne vlasti, bez vlastite snage za živjeti.

I cenzure izvršivanje broji se u zasluge novoga sustava, jer da je ona nagurala novine, neka razprostiru stare ruske misli, namjesto zapadnih misli, koje su od prije širile. Mi ne samo ne držimo ništa do ljudi, koji šaraju u rieči i u pisanju, nego ih se i plašimo, jer ne imaju nikakovo osvjedočenje, a ovo je sve dok čovjek ne može raditi, nego je stegnut na govorenje ili na pisanje. — One će možda opet drugačije pisati.

Cenzura je najjasniji dokaz, da se oblastnici smatraju za krivce, i da su preslabi; i za čudo, nje se drže, prem ona nikomu nije pomogla.

a jest naškodila svim, koji su se na nju zanašali. — Državnik ne pazi, jesu li misli Iztoka ili Zapada, ovog ili onog čovjeka, nego gleda, jesu li temeljite i koristne, i bi li se dale kod njega udomačiti.

Koji su prije nas živili i razmišljali, morali su prije nas doći na stanovite misli; tako mi dolazimo na druge prije neg će doći naše pokoljenje, koje će tako raditi naprama svojem pokoljenju, i t. d. Svu ovu svetu baštinu treba razgledati i koliko je moguće usavršiti, pa na njoj dalje napredovati.

Ali eto, dopisnik na sploh odsudjuje zapadne misli već kao takove, a ne vidi, da Zapad uz te misli u mnogih pogledih bolje stoji nego Rusija uz svoje ne znamo kakove, i da se ova davi upravo u gnjilih, u najgorih mislih Zapada, koje su u njemu već davno pokopane. To bijahu misli upravo Iztoka.

DVIE RUSIJE

Zagreb, 4. travnja 1892.

Pretežno nam je iz zemlje bilo koje, osobito iz Francezke ili iz Rusije javljati neugodne, zle stvari, ali ako se o njih muči, one time ne postaju dobrimi, ugodnimi, kako ni kroz javljanje gorimi ni neugodnijimi, a kroz nejavljanje obćinstvo se ne podučava o stanju stvari, koje se razvijaju na to gore.

Mi smatramo držanstvom naše čitatelje izvješćivat o istinitu stanju; tomu moramo imati nedvojben učin, pa o njemu suditi po naravi stvari, što moraju i oni raditi, ako im se ne će biti obsjenjenimi ter govoriti po poznanoj: tko bi rekao? ili tko bi mislio? Prisposobljavuće dobre stvari sa zlimi, moći je prilično vjerojetno zaključivati na posljedak njihove borbe; drugačije radeć, čovjek se i sam vara.

S tih razloga moramo se vratiti k priobćenu članku g. Tolstoja i k crtam »Tempsa«, ter k nekojim pojavom, koji se na nje odnose. Nesreća, koja je Rusiju snašla, najbolje dokazuje, da su dvie Rusije: narodna i službena; iz koriena su medju se protivne, pa službena nosi ime narodne, sablazan, koja se i drugdje kadšto pokazuje.

»Tempsov« dopisnik reče, da mu se gg. L. Tolstoj i Solovjev čine sličnimi Diderotu i t. d., mužem koji iz najdubljih temelja uzdrmaše staro društvo francezko. Na to zareva služben Rus: »Hvala bogu, u Rusiji se ne ide uzdrmati temelje njezina društvena stanja, i ništo ne ovlašćuje prorokovati, da će ih ona ikada vidjeti rušiti se«.

Tko se ta ne sjeća slučaja staroga Mirabeua, otca slavnomu govorniku? Ako itko, onaj stari markiz bijaše proti svakomu drmanju na temeljih sustava i društva, on, koji je svojega plemenitoga sina odbacio i dao zatvoriti upravo zato, jer ovaj nije dobrijanski pisao ni govorio.

Ali starac je motrio gospodarstveno stanje zemlje, pa je o njemu napisao 7 knjižica (*L'ami des hommes ou traité de la population*). Dvoru, službenoj Francezkoj, dobrijanom, to bijaše sablazan. Kad starac odišao

s razgovora od kralja, ovaj će došavšemu dobrijanu: »Evo se razgovarah sa najzanešenijim čovjekom kraljevine«.

Kralj je naskoro mogao opaziti, tko bijaše zanešenjak, on ili stari Mirabéau. — Ali i uoči dana, kad je na gilutinu išao, kralj je mislio kako i njegovi, t. j. da je to sve šala, igra.

Dakle ne čudimo se ruskim dobrijanom, kad znamo da svi državni sustavi i sve dinastije propadoše glavno zato, jer ne poznaše ili ne priznavaše pravo stanje naroda ili zemalja, pa već i zato ne gledaše zlu za vremena, mirnim putem doskočiti.

Posve slabih tjelesnih i duhovnih očiju moraju biti ljudi, koji ne vide veliko burkanje i nuždu mu u Rusiji, ili moraju biti osobito zasukani, ako to oboje ne priznavaju. Samo oni mogu poznati i razumivati prepiranje službene Rusije, koji poznadu bogoslovna prepiranja nekih bizantinaca ili slavosrba.

Oni kažu, da gg. Tolstoj ni Solovjev »nisu pokretači mnijenja«, nego da ciela stvar stoji u tom, što je prvi ostavio izvrstne romane pisati pa se dao na brošure koje on smatra poučnim, a drugi da je mlad učenjak i pregalac koji se dao na mističku vjeru, kojoj još nije otkrio otajstva dogmatska, na vjeru budućnosti, pa za prokčiti joj put, da kleveta kršćanstvo, i osobito rusko pravoslavlje; da je to teško uvriedilo iskreno čučenje Rusije, koja se drži vjere svojih otaca; da su ruske novine onim obim dopuštile ozbiljno razpravljanje; pa da je učena glava dokazala, da nauk g. Tolstoja nije van smjesa iz Šopenhauera i iz Augusta Comte, a dva učenjaka, i tri učitelja iz kanoničkoga prava ili iz crkvene poviesti na dlaku dokazaše, da su tvrdnje g. Solovjeva protivne spomenikom.

Nu danas, u Rusiji, je li nuždnije pisati romane bilo kakove, ili pisati o nevolji, u kojoj je velik diel naroda, pa o sredstvih vrstnih za doskočiti tomu zlu? Od početka ove nesreće g. je Tolstoj na licu mjesta, pa gleda i sluša nevolju; dakle, ako »brošure« toga muža nisu poučne, što vriedi čavrljanje i črčkanje bitanga u toploj sobi kod puna stola, udaljenih od patnika na desetke, na stotine milja?

Pa tko razuman i pošten zabaciva istinu zato, jer ju je ovaj ili onaj zaslužan muž otkrio? Kad bi se tako radilo, kako bi se danas stajalo u svih znanostih i u svih umjetnostih — u svemu životu?! Ako je istina dobra, korisna, nju treba upotrebiti za dobro, bez obzira tko ju je našao ili proglasio.

Nastojati, da se iz vjere uklone zle porabe ili mane, a dobre uredbe razviju i ojače, kod nas ne znaменуje raditi o novoj mističkoj vjeri,

nego o izčišćenju i o usavršivanju postojeće vjere. Ako vjera čovjeka ne oplemenjuje i ne prosvjetljuje, zašto narod na nju troši? Pravoslavna je u ta oba pogleda daleko zaostala za drugimi. To se očito vidi u nesreći, od koje Rusija danas trpi.

Sjetimo se, kako su novine pisale o brašnu, što ga je petrogradsko zastupstvo kupilo za grad; na onu viku imenovano je službeno povjereništvo strukovnjaka, za da stvar iztraži pa izvesti. Povjereništvo se sastade i zaključi, da će analizirati potajno, zatvorenih vrata, i članovi si rieč zadadoše, da nikomu ne će ni rieč kaživati, dok izvješće ne predadu.

To nami bijaše dosta za pogoditi, što će biti. Valjda je kemija jedna za sve ljude bez razlike vjere, narodnosti, političkoga sustava, i t. d.: sastavine brašna, što ih jedan kemik najde, mora svaki njegov drug naći. — Dosljedno, u stvari tako zamašnoj ne bi smilo biti tajnosti, nego bi povjereništvo bilo moralo pozvati što više strukovnjaka, pa stvar javno protresati.

Povjereništvo izvesti, da se to brašno poradi vlage, koja je u njemu, ne da dugo držati; da u njemu ima sastavina stranijskih, nu zdravlju neškodljivih, i da se može za jilo rabiti bez svake pogibelji. Novine, koje stvar iznesoše u javnost, ostaju kod svojega suda, što im ga dadoše strukovnjaci njihovi.

To će reći, da službeni strukovnjaci nisu pravi, ili da nisu istinito izvijestili, ili da su iztraživali drugo, ne ono brašno o kojemu je govor; ili da je netko nekoga debelo podmazao, ili da su dotične novine klevetale zastupstvo i trgovca. Ne zna se, što je gore. Ako je kleveta, trebalo bi klevetnika po zakonu preoštro pedepsati, a ne čitamo ni o tužbi proti njima; ako su krivi službeni strukovnjaci, trebalo bi nje nemilo ošiniti, a ni o tom se ne piše.

Kakova je to vlaga, koja se ne može osušiti? — Dok se ne potroši, brašno se mora držati bilo gdje. — Čemu su »stranijske« stvari u brašnu? — Prodavat, kupovat, plaćati nečisto brašno po cieni čistoga, kakov je tu red, kakova sigurnost?

Kad tako biva u Petrogradu, pod nosom vladi i vladaru, kako mora da biva po vani i mjestih udaljenih, gdje možda ne ima pravih strukovnjaka? — Tu nije čudo, da službeni Rusi viču na g. Tolstoja, koji radi neodvisno od službenih krugova; da ga dobrijaši proglašuju »nihilistom«; da njegove »brošure« drže po državani sustav pogibeljnijimi od proglašâ nihilista.

To nije čudo, da nekoji časnici i podčasnici, koji su u petrogradskoj posadi, moraju nositi pripomoći, i predavati stradajućim prinose, što ih dobrotvorno občinstvo za gladujuću braću izručuje posebnu odboru, kojemu je cesarević predsjednikom. Dakle nije dosta nadzorništvo, što ga ima onaj odbor!

To značenjuje, da prinosi ne dolaze u prave ruke, kojim bi se morali predavati. — Kakova tu mora da su poglavarstva občina lani »preuredjenih«, kakovo duhovništvo, kakovo učiteljstvo, kakovo javno službeništvo, kakovi svi službeni krugovi Rusije?! Pa da ti ne viču na g. Tolstoja, koji im kviri posao?

...the first of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the second of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the third of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the fourth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the fifth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the sixth of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the seventh of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the eighth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the ninth of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the tenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the eleventh of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the twelfth of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the thirteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the fourteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the fifteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the sixteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the seventeenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the eighteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the nineteenth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the twentieth of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the twenty-first of these, which is the most important, is the fact that the ...

...the twenty-second of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the twenty-third of these, which is the most important, is the fact that the ...
...the twenty-fourth of these, which is the most important, is the fact that the ...

V.

SATIRE

ENTRÉE

POSLANICA POBRATIMU D. M. U B.

I.

Pobratime, da si mi zdravo! Na razstanku sam ti obećao, da ću ti opisati svoje putovanje do Zagreba i sadašnje moje stanje u ovome gradu. Ti znaš, da je meni sveta rieč sveta, kao što mi je prokleta vazda zazbilja prokleta. Ovo je duboko filozofički rečeno, ali ti ćeš me razumiti, i nadam se, ne ćeš mi zamjeriti sjetivši se naše hrvatske poslovice: ko o čemu, baba o uštipcima. — Ti znaš, da se ja najvolim mudroslovljem zabavljati, to bo je najlakša za me stvar, jer je ova znanost usadjena u srcu i u umu čovječjem, pa ju tu treba tražiti i iz kojekakvih gromača izkapati. Ono danas siromašno blago, koje čovjek ovim putem izkopa, zvali su stari Rimljani *eruditio*, a to se hrvatski zove *učenost* namjesto *izkopanje*, jer *eruditio* nije drugo nego *eruitio*. Stari bo su običavali dodavati ondje, gdje nije bilo potrebno, a kod nas se često ondje oduzimlje, gdje se ne bi smjelo oduzimati. Ali da pustim starce na stranu; — a sada sam te samo na to htio opomenuti, da je filosofirati najlakše; jer za druge znanosti hoće se knjigâ, a za knjige hoće se novaca, a za novce dobiti hoće se — — ja ne znam šta bi ti rekao, još bo ovome pitanju nisam na kraj stao. Plato je rekao: da su sve druge stvari samo igrarija, a da je najmučnije: naučiti ljude kako živiti.

Svako vrijeme ima svoje velike muže. Plato je bio u svoje vrijeme *božanstven*, a danas ne bi bio ni navadno-ljudski. Naučiti ljude kako *moraju* živiti, — to je danas kod nas civiliziranih naroda najlakša stvar: onaj, koji je jači, t. j. — filozofički govoreć — koji je najslabiji — samo neka reče: ovo treba raditi, a ovo popuštati, — pa je posao gotov. — Mi mudroslovci moramo našega druga, Platona, zagovarati: ta žid židu pred kršćenikom nikada ne će reći n. p. *tat*, nego mu veli u onome jeziku, koji niti je kada obstojao, niti danas postoji: *ganef*, a to zlamenuje hrvatski *tat*; ne će reći: Hrvat, Magjar, Talian i t. d. nego *goin*, a to je nevjernik, ili svaki nežid. Plato je u Grčkoj kao iz oblakâ pao,

on o prošlosti svoga naroda niti je sve ono znao, što mu je bilo potrebno, niti je nastojao, da se to nauči; — on je bio učenik Sokratov, učenik onoga muža, koji je učio samo: *kako može čovjek na ovome i na drugome svijetu sretan biti*; on je mislio, da čovjek mora krjepost tražiti, i nje se kroz cijeli svoj život držati; on je znao samo za jednu krjepost, t. j. za samo sasvim poštene čine; on je u ovome s toga zabasao, što je mislio, da je samo jedna svjetlost, samo jedna n. p. crvena boja. On je zabasao, i morao je zabasati, jer nije bio prosvjetljen kao mi. Branimo, velim ti, naše drugove; jer svaki stališ ima svoja otajstva. Cicero se je čudio, što se bajnik bajniku ne smije, kad ga sastane. On je ovdje jako zagazio: bajnici su se među sobom smijali nad svojom znanosti, isto tako, kako se je Cicero s Atikom smijao nad svojom. Ali su se pred drugima mudro držali. Tako je bilo onda, a tako biva i sada.

Mi danas znamo, da je krjepost dar božji, da nju čovjek po svojoj naravi traži, ali mu je *sviet izvanjski* sakriva; mi znamo danas, da krjepost ima najviše neprijatelja. Da bude Plato znao, što nas svaki *mora znati*, da je moći krjepost sa nekoliko, makar nerazumljivih rieči dobiti, t. j. na svome mjestu i u svoje vrijeme — salvo categoriarum ordine — da bude znao, da ima više vrsti krjeposti — da bude znao, da se danas većma štuje Aleksander, sin Filipa Macedonca, koji je nekoliko miliona duša kroz nekoliko stoljeća unesrećio, negoli njegov učitelj Sokrates, koji je na zemlju donio upravo božanstveni nauk, da bude znao za krjepost *gradjansku, vojničku, sudačku*, i t. d. i t. d. — da bude on ovo sve znao: — ne bi bio rekao, da je najmučnija stvar: naučiti ljude, kako imaju živiti; nego da je bio u našoj koži, bio bi rekao: najmučnija je stvar naučiti ljude, kako se mogu novca dočepati.

Ne treba se čovjek učiti stvari naravske: svako stvorenje božje pozna svoju naravsku, t. j. naški — jedinu svrhu, i za njom ide; nego treba se učiti stvari izvan i proti-naravske, u tome bo stoji sva izvrsnost *naša*. — Isti čovjek, drugi mora biti u Zagrebu, drugi u Londonu, drugi u Parizu, drugi u Carigradu, drugi u Rimu, drugi u Petrogradu, i t. d. To je pravo zlamenovanje rieči »*politeia*«, i iz nje za nas iztesane »*politika*«, i Bog zna kako sve ne: — u kakvu si kolu, onako pleši, pa ćeš srećan t. j. krjepostan biti. — Dakle treba se naučiti sve forme ovoga plesanja.

Ja znam, ti štiješ stare pisce, i držiš ih za tako zvane klasike, t. j. za takove, koje mi ne možemo dostignuti. Tako sam i ja negda mislio, ali sada — o toj stvari drugčije mislim. — Ja ti dakle savjetujem, da ostaviš klasikuše: oni svi skupa malo valjaju, — ali barem sviet do njih

jako malo drži; a u čemu se narodi *moraju* slagati, ono je zakon, veli Cicero. Zbilja, sad mi pade ovaj — prije moj ljubimac izmedju rimskih mudroslovaca — na um; — njega baci u peć, i već nikada da ne pomisliš na njega! — On je rekao, da onaj zakon, koji može i mora čovječanstvo usrećiti, isti mora biti i u Rimu, i u Ateni, i svagdje — vazda. Kako se je strašno taj čovjek u toj misli porezao! Što je sreća? — Svi otci, i ostali *pravi* učitelji vele, da sreća nije drugo nego zadovoljstvo. A što je zadovoljstvo? Ono je sviest, da nam sve po volji ide. Ali *što*, i *kad* nam ide po volji? Kad nam se sve želje izpunjavaju. Ali *što*, i *kad* mi želimo? — Mi želimo ono, što ne imamo, a znamo da bi mogli i morali imati. Po Bogu brate, ne pitaj me o ovoj stvari dalje, jer u njoj čovjek, kao što sam ja, može i onda posrnuti, kad stane baš onako, kako mora biti. Zadovolji se ovime: čovjek želi ono, za što zna, ali ga ne ima. Da ti jednu priliku napomenem.

Ti se sjećaš onoga našega domorodca, koji na Božić reče: »Da bi ja kralj bio, ništa drugo ne bi radio, nego bi se svaki dan tripud najeo masne prge, zatim bi se legao na voz slame, i dao bi se na volima voziti preko jaraka«. — Ovaj je naš zemljak mislio, da ne ima hrane nad prgu, i da ne ima njihanja nad ono, koje čovjek uživa na vozu slame, kad ga voli voze. Ovo je bila sva sreća, za koju je on znao, i dakle koju si je želio. Kod drugih ljudi drugačije ove stvari stoje: mnogi misle, da za nešto znadu, ali se varaju, oni misle u obisti, da im to treba, ali se i u tome varaju, jer još ni sebe ne poznadu, a kamo li stvari izvan sebe, pa kad se počnu napinjati, da dobiju izpod sniega ružice, onda dodju onamo, kamo i ona žaba, koja se je htjela s volom izjednačiti, kamo i one njezine druge, koje su kralje mienjale, jednom riečju, dodju onamo, kamo su *mnogi* došli, počemši od oca našega Adama, tja do *nas*. — Tako ti brade, nemoj mi rieči zlo tumačiti; ja te moram na to opomenuti, jer sam tako nesrećan, da svak moje rieči hoće da bolje razumi negoli isti ja.

Kamo sam zašao! Ja sam učinio *salto tripud mortale*. Govorio sam o raju, pa sam u pakao došao. Ništa za to: to je učinjeno za volju *sisteme*. Ja idem nazad. Govor je bio: kojim se putem može do novaca doći. Rekao sam ti, da ja to pitanje još nisam mogao razpraviti. To ti i opet velim, a to s toga, jer se ono s mojim počelom dosad nikako ne može složiti. Jer, ako novac smatram onako, kako njegova narav ište, moram ga zapostaviti i istome kamenju. Ja to moram učiniti, makar on bio i zlatan. Ako li ga uzmem onako, kako ga drugi uzimlju, onda ništa ne ima nad njime; bez njega bo se kod nas dan danas ništa ne može. —

U prijašnjem pogledu novac mi je *ništo*, a u drugome sve je izvan njega *ništo*.

Da kušamo u kratko ovo protuslovlje razmrsiti. Najprvo, ali eto — pošta odlazi za pol sata, idem dakle odmah ovo joj predati, pa zatim moram sa želudcem traktirati. Lahku noć! na skoro ćemo se opet sastati i razgovarati — pismeno, t. j. onako, kako nam se bude *dalo*.

II.

Ostadosmo kod »*najprvo*«, jer mi je svieće nestalo. Govorili smo o načinu dočepati se novaca. Ja sam o toj stvari na novo ciĕlih osam dana razmišljao, i evo, pošlo mi je za rukom na kraj joj stati. Neka govori što ko hoće, ja sam obsvjedočen, da bez iskustva ništa ne ima. Cicero, premda drugda jako se vara, — kako sam ti već napomenuo, — u tome ima pravo, kad veli, da je dogodjajnica učiteljica života.

Razmišljavajuć o novcu, napokon sam na to došao, da je novac stvar izvanjska, t. j. takova, koju ja ne mogu nazvati *mojom*. Mi mudroslovci zovemo nenašim sve ono, što god nije u duhu našem: u tome smo medju svim drugim ljudma najpametniji; jer oni zovu n. pr. glavu *svojom*, a jači im ju može uzeti kad mu je volja; oni zovu *svojim* ciĕlo tielo, a jači njime radi što mu je drago. Kolika je to ludorija! Samo ono je moje, čime ja mogu upravljati kako je meni i nikome drugome drago. Ali, — čovjek je biće savršeno, t. j. omedjašeno: on jako malo može, a i ono malo spada pod nekoje granice, preko koje se ne smije koračiti. Ove su medje plod društvenoga stanja, izvan koga bi ja ravno morao sam si čizme čistiti; ali bi i sam uživao znoj žulja mojih. — Ti si me već više puta pitao: bi li bolje bilo, da se čovječanstvo povрати u naravsko stanje, ali da u današnjem naprĕduje. Pobratime, polag moje misli niko se izvan mene ne ravna, zato ja ti ju mogu odkriti. Ja sam čovjek, koji je prije živio u samoći, a sada žive u pustinji. Slušaj me dakle: ne bi valjalo, da počmemo onako živiti, kako su živili otcі, a osobito djedi i pradjedi naši. Jer mi nevoljnici, kojima je prva rieč na zemlji bila: *kaše!* — mi koji smo ovom riečju plakali i pjevali, — mi, velim, mogli bismo kako tako živiti; ali što bi bilo iz onih miliun duša, koje naš — nevoljnički — jezik ne razumije, što bi bilo iz onih, koji ne znadu drugo van napinjati se i pokazivati se i onome, koji ih nimalo ne želi gledati, — što bi bilo iz onih, koji ne mogu ni svojim duhom ni tielom u mjesĕc dana ni napitak vode pribaviti si, — što bi, velim, bilo iz devet desetina čovječanstva?! Vidiš li, kamo *ono* načelo vodi, koje uči da svak samo

ono uživa, što si zasluži, a za drugu zaslugu ne zna, izvan: učiti i braniti, budi riečju budi šakom, krjepost i pravednost, t. j. — kako ono načelo veli — jedinu sreću čovječanstva. — Vidiš li, kamo ono načelo šiba?!

Ne zamjeri, ja sam opet zagazio. To je slaboća moja! Odmah sam s novcem gotov. Tri su puta, na kojima može čovjek *druge* na svoju stranu dobiti. Kroz *druge* razumievaj sve, što god nije *njegovo*, razumievaj, gledajuć na me, i *novce*, jer oni niti su *ja*, niti su što *moga*. Prvi put je *mito*, t. j. da plaćaš onome, od koga želiš što — budi misao, budi koju drugu stvar — dobiti. Za novac se kod nas danas sve može dobiti; ali ja razmišljam, kako je moći do istoga novca doći, jer baš je on — i u tome pravo ima Cicero — bilo svih naših stvari. Već odovuda vidiš, da se ovim putem do novca doći ne može; jer da bi ga za *mito* bilo, ne bi se za njime ni išlo. — Drugi put je za dočepati se tudje stvari *sila*, t. j. da — makar kojim načinom — proti volji vlastnikovoj tudju stvar posvojiš. Ali za silu duha kod nas se ni malo ne mari, a sila tjelesna nije u našoj vlasti, nju uzdržavaju novci, kojih mi ne imamo. Dakle ni na ovome putu ne ima iz te stvari ništa! Već su mi se dva načina iznevjerila! Ako i s trećim tako bude, onda nam drugo ne ostaje, nego i bez sisteme i bez načela gledati da se novca dobije; ako li to ne pojde za rukom, onda je najbolje, zadovoljiti se i bez njega. Ludost je ići za onim, do šta se doći ne može, — to svi znamo, a kako znamo, onako i radimo, pa ćemo dobiti ono, što tražimo.

Treći put, na kome se — već sad mogu sigurno ovako reći — može tudja, t. j. ne svoja, ili ona, koju drugi ima — stvar dobiti, jest *istomišljenost*, t. j. misli onako, kako drugi hoće, pa ćeš biti i ljubljen, i štovan, i dobiti ćeš što god budeš iskao, a često i više negoli želiš. Ovo je načelo iz iskustva crpljeno, dakle proti njemu ne može se ništa progovoriti, kako god ni proti matematičkoj istini. Nemoj me do razumjeti: ovdje se ne pita, je li ovo načelo pošteno, ali nije; — to pretresivati spada na nas mudroslovce, i to u samoći, za nas. Jer upušćati se u iztraživanje razboritosti onih stvari, koje već postoje, to je za svakoga, a osobito za poštene ljude, jako škakljivo. — Ti znaš, da su bili i nadareni i proslavljeni oni muževi, koji su broj bogova na hiljade i hiljade pomnožali; a starac Sokrates moradijaše poginuti, što je sve te bogove u jednoga satjerao. Ti znaš, da su glasoviti Graki rimski samo s toga poginuli, jer su iskali, da se siromasima po komad zemlje dade, za da ne budu prisiljeni drugima robovati pa time i varati, i krasti, i otimati, i ubijati druge građane; a oni, koji su bili proti tome, bijahu slavljani, i na najviša mjesta dignjeni. Ti znaš, da su svi oni ljuto pedep-

sani, koji su govorili, neka bi se manje trošilo, manje plaćalo, a više radilo; a drugi, koji su bili proti ovome, bijahu štićeni, hvaljeni i plaćeni. — Vidiš, šta će reći razsudjivati stvari obstojeće. — Načelo, koje sam ti priobćio, postoji, i spazio sam, da se mnogi dobrim uspjehom polag njega vladaju, t. j. *da dobivaju ono, za čime idu.*

Dakle ako kaniš koju stvar dobiti, vladaj se polag onoga, koji ju ima; — ako je on nazebao, i ti kašlji; ako je on šepav, i ti hramlji; ako je on ćorav, i ti jedno oko stisni; ako je on slaba vida, i ti zažmiri, i t. d. — svu njegovu nesreću s njime podnašaj, pa budi siguran, da će te on učiniti dielnikom i sreće svoje. Ovo načelo osobito — prosti Bože, bez ikakve iznimke — stoji kod ženskih. Ali znaj, da ima i brkatih ženskih, i da mnogim mužkarcima brci ne rastu. — Ne zaboravi, da su naši starci već Mariju, Šišmanovu ženu, ne kraljicom, nego upravo kraljem zvali, — ne zaboravi, da su Englezi negda apodiktički rekli: »Kralj je bila Elizabeta, a sadašnji je Jakov kraljica«. — Vjeruješ li mi, da je i danas tako? Žene rade, a muževi podnose, — red se je stvari sasvime okrenuo. — Ti ćeš reći, da sam ja našao kamen mudracâ, t. j. da sam se ono naučio, oko šta su se svi doktori srednjega vjeka bez koristi kroz cieli svoj život mučili. Ovdje će ti pasti na um osobito: doktor invincibilis, doktor angelicus, doktor seraficus, doktor profundissimus, i Albertus Magnus. Bože moj, koliko su ovi muževi čovječanstvu pokoristili! — Sam Albertus napisao je u svojim »Memorabilia« takove stvari, koje, da bi valjale, više bi *danas* koristile *negoli* djela svih dosadašnjih muževa. Ti znaš — barem si ovu knjigu sa mnom štio — da on medju mnogima drugima nemogućnostima uči izvanrednim načinom, kako može čovjek koju god hoće djevojku za ljubovcu dobiti, a upravo to je, pobratime, danas poglavita stvar. Kod Albertusa ima mnogo okolnosti, od kojih uspjeh stoji, ali su se od njegova vremena stvari, kako sam ti već kazao, okrenule: — danas je dosta da imaš novaca, pa možeš izabirati koju hoćeš. Ja se nisam nikada nikome zamjerio, a ne ću ni sada: slušaj me! Ima osoba, koje do slave više drže, negoli do išta drugoga, — tome se nije čuditi: čovjek ide za onime, šta ne ima. Ali slava je jako čudna stvar: ti si se učio grčki, i bio si tako srećan, da si u ona blažena predpotopska vremena nakon pet godina podobro znao sklanjanja grčka sama — hoću da rečem sklanjanja bez iznimaka, a ovih je kod našega sladke uspomene učitelja bilo više negoli pravila. Ti znaš, da su stari Grci, republikanci, *slavu i mnijenje* skoro istim imenom zvali; ti znaš, da se ni do onoga ni do ovoga bez novaca danas doći ne može. Dakle na svaki način novci ostaju »*nervus rerum gerendarum*«. —

Škoda, vječna škoda, što Albertus nije pisao, kako se može pribaviti ljubav narodâ, t. j. kako se mogu cieli narodi poprijateljiti. Pobratime, ovo je poprijatelj enje u mojim očima najznamenitija stvar našega vremena. Različiti narodi nisu drugo nego različiti stališi, a ovi nisu drugo, nego različiti ljudi. — Dokle god bude teklo sinova božjih i sinova vražjih, dotle, polag moga mnienja, ne ima dobra na zemlji. Što je nekoji rimski car rekao, da: ali on je bog, — t. j. ako su druga čeljad ljudi; ali: da je samo on čovjek, — t. j. da su svi ostali samo crvi, samo pulvis et umbra, — ove njegove rieči stale su mnogo vremena pred njime, a stoje i za njime do sada, i — bog zna — kada će svoju valjanost izgubiti.

Ja sam ti kazao, kojime se načinom može do novaca doći, — a time sam rečeno pitanje razpravio. Nemoj me izsmijati! Nemoj mi poslati praznu mošnju s pismom: »Kad imaš novaca, evo ti mošnja, za da ih uzmogneš kamo spravljati.« Ti znaš, da se ovakovi ljudi, kao što sam ja, vazda muče bez koristi, ovakovi ljudi vazda drugačije govore, a drugačije rade. To s toga biva, što oni razlučuju usebnost od izvansebnosti stvari, — »vidimo kako biva, ali mi ne možemo tako raditi«. — Zato, pobratime, najbolje ćeš učiniti i ti i svi okorjeli Hrvati, ako me sažalite i oprovrnete, rekavši — mutatis mutandis — s Demostenom: »Hrvati! čudno je to, da vas onaj uči kako se može novca nabaviti, koji ga sam ne ima.« Ostani kod staroga, kako i ja: novca ćeš imati time više, čim ćeš ga manje trebovati, a trebati ćeš ga time manje, čime ćeš biti zadovoljniji. Zadovoljan ćeš biti, ako ne budeš više iskao, negoli ti je treba za moći krjeposno živjeti. Opet mi papira nestade! — Još ti ništa nisam pisao o mome putovanju i o životu mome u Zagrebu. O tome očekivaj prvom prilikom pismo.

III.

Da bi ja onako slazio s puta, i da bi ti pisao Bog zna o čem, kao što sam u prva dva lista učinio: ja ni sam ne znam, kad bi ti moje obećanje izpunio. Dakle u buduće sa svakim šaranjem na stranu, ja ću ti odsele pisati samo ono, što spada na našu stvar. Ali prije svega znaj, da ja vrieme osobitim načinom mjerim. Ja niti znam za prošlost, ni za sadašnjost, ni za budućnost: to je sve kod mene jedno isto. Ja ti ovo samo s toga napominjem, da ne rečeš, da se u pismima ne držim vremena, nego da ti javljam stvari, koje su se dogodile *prije*, ali takve, koje će se tekar dogoditi. Pobratime, onaj koji *juče* nije jeo, *danas* mora biti gladan, ako li i danas ne bude ništa jeo, on će isti morati i *sutra* još gladniji biti.

Drugo, na što te imam opomenuti kod štijenja mojih pisama, to je: ja znam — budi medju nami rečeno — da si ti u mudroslovlju jako slab. Ja niti sam zaboravio, niti ću zaboraviti, da ti našem veleučenom učitelju nisi znao odgovoriti na pitanje glasovito: »Je li postala kokoš iz jaja, ali jaje iz kokoši?« — Ja sam na ovo pitanje ovako odgovorio: »Iz jaja postalo je pile, a iz pileta kokoš.« S toga sam — znaš — bio *eminens*. Naš pobratim O. odgovori još pametnije od mene, t. j. da je Bog stvorio kokoš, pa da je iz nje došlo jaje. On je zbog ovoga preumodroga odgovora bio prvi *eminens*. Nesrećni X., koji se je usudio pitati: »Zašto nije Bog jaje stvorio, pa zašto se nije — kroz preobraživanja — iz njeg kokoš izlegla?« — on je u *treći* red upao, iz koga se nikako nije mogao izvući. Ovo strašno pitanje bijaše zadaća našega razmišljanja, a napokon smo se svi *uvjerali*, da ga nijedan mudroslovac kao takov ne može razmrsiti, nego od nekud drugud dobismo odgovor, proti kome ne daj bože ni najmanje posumnjati, dobismo odgovor kao *regulativno* načelo: »Ně treba se upuštati u božja otajstva!« Ja sam se ovim odgovorom umirio, ali je nekoji — ti ga dobro poznaš — moj prijatelj — bio nemirna glava, te je rekao: »Ima ljudi, koji o Bogu više znadu negoli isti Bog«. On je zbog ovoga bio pravedno iz škola iztjeran. Ali, gledaj, njemu je danas bolje, negoli ijednome nami, koji smo Minervine moždjane izpili. Ne zaboravi, što sam ti rekao! Ja ti ne ću mudro pisati, jer ti mudroslovlje jako slabo razumiš. Iz naravoslovlja — koje današnji nekoji pisci prirodnoslovljem zovu — jer o svemu više znadu negoli o naravo- i prirodnoslovlju, — ti si, ne zamjeri, bio u drugome redu, jer si rekao, da u čaši ništa ne ima, kad se iz nje izpije vino ili voda, ali budi koje tecivo. Ja sam rekao, da u takovoj čaši, ako se ne razbije, ostaje dno, pa zato bio sam *eminens* medju prvima, a naš prijatelj R. kaza: da se u njoj i zraka nalazi. On je bio prvi *eminens*. Ja ti ne mogu ni o naravoslovlju pisati, jer si i u njem slab. Druge znanosti ne ću ni spominjati, jer ih se ti nisi učio, a ja ih se nisam naučio. Pisati ću ti dakle sasvime prosto, a hoćeš li se ti u mislima sa mnom slagati, ne znam, nego to znam, da mi do ničijih misli ni malo ne stoji. — Da ti dakle ukratko moj put opišem:

Do Karlovca sam se vozio otvorenim kolima, t. j. na takovima, koja se nisu mogla pokriti. Vozilo me je četvero konja, ili, da ti znanstveno kažem, vozilo me je pol kljuseta. Jer jedno ih bijaše na obadva oka sliepo, drugo nije ni na jedno ništa vidilo, treće je bilo ćoravo, a četvrto ih nije ni jedno oko imalo; jedno ih je na tri noge hramalo, drugom su sve četiri boljele, treće nije moglo na nijednoj stati, a četvrto je.

srećom, samo na tri noge šepalo. S tu stranu Kapele gonila me je kiša, te sam bio sav mokar, a s ovu stranu tjerao me je dažd, te nije bilo ni čepa suha na meni. Iz Karlovca sam se vozio u zatvorenim kolima, te ne mogu ti kazati, kakvo je vrijeme bilo, nego čini mi se, da je bilo ali vedro ali oblačno, ali provedrica. S tu stranu Kapele jeo sam brave-tinu, a s ovu janjetinu i ovčevinu, tamo sam pio vino i pivo, a amo sam pivo i vino. Plaćao sam različito: gdje po 40 krajcara, gdje po dvie dvadesetice, gdje po četiri desetice, gdje po osam petica, po mjestima trinaest groši i krajcar, a kadkad i po forintu manje dvadeset krajcara, i t. d. Nemoj se čudit nad mojim variacijam: ovo je danas običajno kod nekih hrvatskih pisaca, jer oni jednu istu riječ na svakome mjestu drugčije pišu, i vele, da to zlamenuje pisati visoko, t. j. po moju nerazumljivo. Tako i mora biti, jer ako izuzmeš razumljivost, u čemu bi nas se jedan od drugoga razlikovao? — Slušaj nekoliko rieči o Karlovcu. Ovaj je grad pun duha, pun života, pun novca, s malom iznimkom njega možemo držati za prvi hrvatski grad, u njemu je naša narodnost dobro učvršćena, a to kod mene najviše vriedi. Ali ja sam na putu vazda nesrećan: upravo u onoj gostioni, u kojoj sam ja bio, nije znala konobarica hrvatski. S njome sam dakle morao njemački natucati, a ti već znaš, kako taj jezik meni ide iz srca i iz usta. Dobro smo se slagali u svemu, samo što smo se jednom kod računa skoro počepušali. Toj je nesreći jezik bio uzrok. Ti znaš, da ja samo matematičku istinu za sigurnu i svetu držim, pa slušaj i čudi se — kad ti velim, da sam se u tome ružno prevario. I matematika laže! Ne prozovi me blunom prije negoli doznaš, kako se je stvar dogodila.

Na razstanku upitam gospodičicu mamu konobaricu: »Što sam, dušo, dužan za konak i za ručak?« Drugo sam joj sve već bio platio. »*Fir und finfcig* krajcer«. Ja se mašim u džep i dajem joj četrdeset i pet krajcara. — Na to ti me ona stade debelo — bielo gledati. Ti znaš: ja dobro poznajem ljude po obrazu, ako se ko plače, ja sigurno držim da je žalostan, ali barem da se za takovoga izdaje, a onoga držim za vesela, koji se smije. Meni se odmah učini, da toj gospodičici još nešto fali. »Gospodine, vi ste predobri, vi ste *veliki* čovjek, veliki ljudi ne trpe, da ih ko vara, Bog mi je svjedok, da vas ja ne varam; molim vas, zašto mi ne date još devet krajcara, kad znam, da ih imate. Istina, danas čovjek čovjeka vara, a osobito oni, koji —«. Ovdje joj se riječ izgubi. Ti me poznaš: ja sam čovjek ponosan, a osobito pred ženskima. Rieči gospodičice mame konobarice strašno me uzpalise. »Rano moja, ja sam ti dao, što si iskala«. — »Oprostite, gospodine, ja sam rekla *fir und*

finfcig, a vi mi dadoste samo *finf und fircig*«. »Jadna ne bila, (ti si odviše priprosta, ti, kćerko, nisi znanstveno izobražena, makar da si i Njemica), jadna ne bila, rekoh, ta to je sve jedno!« Ne misli, da smo različito govorili: obodvoje nas je njemački šprehevalo, izvan onih rieči, što sam ti eto u zatvorilo postavio, koje sam ja hrvatski za se izšlabekovao. »Nije to, gospodine, oprostite, svejedno, jer je *fir und finfcig* za punih devet više od *finf und fircig*«. — »Nesrećnico, ti nisi pri pravoj pameti! Četiri i pet, ali pet i četiri, *fir und finf*, ali *finf und fir*, to je vazda u ciēlome svijetu sve jedno, to je, ali vidim, ti još ne znaš aksioma matematički! Rekao ja: imam *pet i četiri*, ali imam *četiri i pet* krajcara, to jē sve jedno. Isto tako stoji i sa njemačkim *fir und finf* ali *finf und fir*; — *cig* se proteže kako na jednu tako i na drugu rieč. Da vidiš u prilici: gledaj: da bi ti bila tako velika kao što sam ja, a da bi tvoja druga Jalža bila tolika, kolika si ti, onda bi nas svih troje bilo jednako u višini. Jesi li razumila? — que sunt aequalia uni *eidem-quae* tertio, sunt aequalia inter se!« — »Ja vas, gospodine, podpuno razumim, ali ovdje nije tako: tu mora biti nekakva iznimka, nemojte se ljutiti!« Razumi me, veli, da imam pravo, i opet da ne imam pravo, da je nekakva iznimka, — poreka, neistina, iznimka matematička, — pobratime, ja sam bio sasvime izvan mēne. Htio sam ju protjerati, ali sam se itak osviestio, te sam spazio, da bi to bilo izpod moga dostojanstva. Pustim je dakle pa se naslonim na divan, i propadnem u duboko razmišljanje. Bože moj, na što svijet dodje, eto već više znadu jaja negoli kokoši, već kojekakve hrgje, koje ne znadu ni koliko li bila palaca koja daska u crkvi Salomonovoj široka, koliko je debela i dugačka, već takova stvorenja uče onē muževe, koji su učeć se pamet izgubili! Arhimēde, Euklide, Pitagora, i hiljade drugih velikih muževa ne nadjoše u matematiki iznimku, a eto našlo ju je ovo božjače, koje ništa drugo ne zna, van poslužiti onome, koji joj debelo plati. Ovo ranjenim srcem razmišljajuć, nehotice bacim oko na moju konobaricu, a ona, brate, bijaše sasvime obražena. Ja sam odmah spazio, da joj je žao, što mē je smutila i razžalostila, ali šta ćeš, ona je znala, da nas obodvoje ima pravo.

Medjutim dodje konobar. On je u našim očima štio, da nas je obodvoje u abnormalnome stanju. Upitam dakle njega: »Zvrkane, koliko je *fir und finfcig*?« »Pedeset i četiri, gospodine«. »A *finf und fircig*?« »Četrdeset i pet«. »Pakleni vraže, kako je to?« — »Blagorodjeni gospodine, to vam ja ne znam, nego znam samo to, da je zbilja tako, i da je to vlastitost njemačkog jezika«. Brate, misli si kako mi je bilo, kad sam,

one rieči čuo. Sad izvadim dvadeseticu, t. j. dvie desetice, te ih dadem Zvrkanu, što mi je čizme čisteć razparao, i odpravim ga, a konobarici dadem forintu za napitnicu i dužnih 9 krajcara, pa i nju odpustim.

Ja sam bio biesan, i bez dvojbe bio bi s pameti stupio, ali srećom opet dodje Zvrkan, te mi uze i odnese na kola torbak. Nisam mogao sastavno, t. j. sistematički razmišljati, jer mi je duh odviše uznemiren bio, i svaki čas vikao sam: »Karlovc, Karlovc, krvav li si mi na očima, kano ciganki sv. Jakov«. Dok sam se ovako mučio i pojedao, eto ti moga prijatelja A., koji me silom odvuče, da idem pred odlazkom vidjeti nekakva učitelja, koji je, veli, pred nekoliko dana iz Zagreba došao. Brate, ja ti ne mogu opisati stanje moga duha. Ja se držim za veliku glavu, a velik i jesam, pa eto, spazio sam, da još ništa ne znam. Odmah sam pomislio, da moja konobarica više zna i od učitelja, makar on bio isti Erasmo Roterodamski — ko je to bio, kazat ću ti u prvome listu. S Bogom.

IV.

»Mili Bože, svakakva li vraga čovjek u ovome Otočcu vidi!« Ovako reče nekoja naša zemljakinja, kad ugleda na gačkome mostu kip iz drveta iztesan, koji predstavlja svetoga Ivana. Pobratime, ona pobožna duša u tome nije ni malo sagriešila, jer sirota nije znala, koga gleda. Ja sam uvjeren, da bi ona drugačije bila govorila, kad bi bila znala, da je ono kip velikoga svetca. Ona je nesrećnica molila kako je najbolje znala, i kako joj je iz srca išlo. Ali vidiš, koliko se ljudi nada time smije! Zlo je biti neuku, ali je još gore držati se za pametna, a biti lud. Ovo je nesreća, koja se drži više manje sve djece Adamove. Kako mnogi osmjehavaju onu Ličkinju, tako sam ti i ja u Karlovcu izsmijan. Ludjaci se smiju i iz nje i iz mene jednako, ali pametni u nami — premda nas je oboje Ličana — tu razliku nalaze: ona je govorila onako, kako joj se je učinilo, a ja sam sud izrekao o unutrašnjosti stvari; ona je stvar onakovome krstila, kakova joj se je pokazala, a ja sam — u zao čas — kazao, kakova je stvar u sebi. *O fenomenon, o numenon!* Starci su rekli da oči mnoge varaju, a meni se čini, da više ljudi vara pamet. Pobratime, ja već ne znam, što bi ti kazao, van da te opomenem na ono načelo, koje sam ti u II. pismu javio, ono će te obraniti, da ti se drugi ne smiju — ono i ništo drugo. Krsti stvar onako, kako ju i drugovi tvoji krste, makar ona bila ne znam kakva i u tvojim očima i u tvojoj pameti! Drugačije biti će ti ovako kako i meni. — Bez izkustva ne ima znanja; ako kaniš medju ljudima živiti, hodi medju ljude; naše teorizacije, vjeruje mi, ni malo ne valjaju. Polag moga

mnjenja sve ide naopako; pa vidi, onaj se drži za najsrećnijega čovjeka, koji je u mojim očima najnesrećniji; u mojim očima najveće trubilo, pametniji je u životu i od mene i od svih mojih drugova. Ali ja se još tješim riječima Jeremije proroka: »Jao onima, koji vele, da je ono dobro što je zlo, a da je zlo ono što je dobro«. Ove riječi kod mene još ne može srušiti hrvatska poslovice: »Dok se mudri namudrovaše, dotle se ludi nauživaše«. Obedvje su ove izreke istinite, a ti ćeš, znam, među njima moći naći unutrnju razliku.

Stari su one za blune držali, koji su se mnogo smijali. U tome nisu pravo imali: smieh iskri nije drugo nego čedo dobroga srca, ali ni oni, koji se smiju dobroj, istinitoj stvari, nisu blune, nego nešto puno gorega. Stare možeš u svemu sigurno slijediti, ali ne hodi za njima u dušoslovlju: oni su o čovjeku jako malo znali. Oni su n. p. držali, da je čovjek biće jednostruko, a mi, mi danas znamo, da to nē stoji. Sjećaj se, da je čovjek drugi izvana, a drugi iznutra. Sve su naše znanosti na ovoj istini utemeljene. Spomeni se na mnoge črtice iz života, pa ćeš vidjeti, da je ovaj temelj dobar. Koliko smo puta spazili, da se čovjek čovjeku najvećim prijateljem *kaže*, a *iznutra*, da bi mogao, u kaplji bi ga vode utopio; koliko smo puta čuli vatrena preklinjanja i uzdahe, iz *usta* izdišućega mladića prama djevojci, da ju ljubi, a nakon nekoliko dana nije ju htio ni pogledati, i to bez ikakve od njezine strane krivice; koliko smo puta doživili, da bi djevojka u nesviest opala, kad ne bi mogla *ustima* dosta dokazati prama svome vjereniku ljubav, a dok bi ju siromah na vrat uprtio, ona bi sve druge mužkarce vatre nije ljubila negoli njega, bez da je on tome kriv. — Koliko smo puta u našem kratkome životu ovih i ovakovih događaja doživili?! Vidiš li, da mi ljude poznajemo bolje negoli starci: oni o dvojstručnosti čovjeka nisu ni sanjali, a nami je to svagdanja istina. Stoga mnoge riječi stare kod nas ništa ne zlamenuju. Starci za dvojstručnost nisu znali, jer su bili prosti i jednostruki, hoću da ti rečem: starci su onako radili, kako su i mislili, a kod nas je drugačije.

Pobratime, ja ti ne ću napomenuti onoga cara, koji je skoro puknuo od smieha nad starim Mletčanima kad mu oni kazaše, da ne imaju cara. Ona velika glava nije mogla dokučiti, da i bez onakovoga poglavara. kao što je on, nekoji narodi živiti mogu. I danas ima ljudi, koji se nad onim Mletčanima smiju; ali ima i takovih, koji se smiju nad onim carēm. Na kojoj je strani istina? — Ne zamjeri, ja ti na to ovdje ne mogu odgovoriti. Ja sam ti ovo samo s toga napomenuo, da se ne čudiš, što su mene Karlovčani osmiehali. Da ti kažem, kako se je to dogodilo.

Kad me zovnu spomenjeni prijatelj, da idem vidjeti toga novoga učitelja, upitao sam ga odmah: »Je li to učitelj života, ali kakav drugi doktriner?« »On je učitelj života«. »Živio! Puna šaka brade. Da idemo k njemu!« Dragija, ti me poznaš, — ja sam ovdje u nekoliko časa prošao kroz život celoga čovječanstva. Ti se ne ćeš čuditi, zašto sam ja onako pitao, jer znaš, da ja samo znanost života štujem, a za drugo sve skupa ni malo ne marim. Znamenito je pojavljenje u dogodjajnici narodâ, da su oni muževi vazda bili progonjeni, koji su ovu znanost učili onako kako valja. Dok su se mudraci zabavljali ženitbama i radjanjem bogova; dok su izpitivali, je li postala zemlja iz kamena, ali kamën iz zemlje; dok su se mučili dokazivajuć, da je sviet onda i onda stvoren, da je tada i tada ovu sliku dobio, i t. d. — dok su punili uši naroda takovim stvarima, koje niti koristi znati, niti ne znati škodi, do onda nisu znali za neprijateljstvo izvan kod svojih drugova; a dok Sokrates taj put ostavi, pa stade govoriti o uredjivanju činâ, što se dogodi? — To mi nije treba znati tebi napominjati, jer ti znaš, samo ću ti kazati, što je kod mene u toj stvari najznamenitije. Kad starac reče: »Ja se čudim, što onaj čoban ne će da prizna, da nije dobar, da nije za blago, pod kim je blaga svaki dan manje, a i ono malo, što ostaje, postaje mršavije!« — kad ovo starac reče, zabrani mu Kritija i Karikle o čobanima govoriti. — Kad starac reče: »Ja se čudim, da onaj poglavar ne prizna svoju nevaljanost, pod kojime se narod zatire i kvari!« — zabraniše mu divaniti o državnim poslovima. Kad se starac upusti u kućni život, zabraniše mu divaniti o čizmarima, kovačima i drvodjelicima, t. j. zabraniše mu divaniti o svim rukotvorcima, — a napokon mu zabraniše divaniti s mladićima. Kad ih starac stisnu, — onda tekar kazaše, što hoće: »Ako ti je što stalo do glave, Sokrate, ne divani s nikim o ničem«, — t. j. ne divani o stvarima, koje imaju ikakvo utočje u život. Ovako je bilo u Ateni, a drugdje je i danas ovako.

Ja sam mislio, da je taj učitelj života iz Zagreba protjeran, pa da se je utekao u Karlovac. Razmišljajuć današnje stanje čovječanstva, dojdem s prijateljem u nekakvu golemu sobu. Kako sam ušao, ja ni sam ne znam, jer sam bio duboko zamišljen, ali dok stupim kroz vrata, odmah se izgubim i odrvenim. Pobratime, ovo je prvi put u mome životu, što sam se svjestno prestrašio, ali ovo je i prvi strašni prizor u mome životu. Ja vidim u toj sobi nekoliko mladića i djevojaka, s nekakvim čovjekom. Ni jedno ih ništa ne govoraše. Svi su bili razštrkani po sobi. Svako ih se je vrtilo kao da je na ražnju. U prvi mah pomislio sam, da su ti nesrećnici rođeni *niemci*, te upitam prijatelja, kako je to, da

ih je toliko u Karlovcu, a u najvećim gradovima jedva da se gdje koji takov najde? Na moje pobožno pitanje, on udari u smieh. Sad ga ja zazbiljno upitam: »Po bogu brate, nisu li ovo *niemci*?« On na to još jače u smieh. Pobratime, ovo je prvi put u mome životu, što sam se izgubio. Na jednom nestade mi i rieči i misli. Ostade mi samo turobno srce, i smučene oči. Sada stanem na novo, ali sasvim pomnjivo motriti nazočnu čeljad. Ali što opazih? Ti me poznaš, ali teško da ćeš mi vjerovati. Jedno ih se beči, što no se veli, kao june na mravinjak; drugo se grozi; treće je ponizno i prosi; četvrto je oholo, i drži se, kao da mu ni bivši Napoleon nije ni do koljena; ovo je ovdje veselo, ono se ondje mrgodi; jedno se smije, drugo plače; — a svi skupa mašu rukami kao da tkaju, glavinam kreću kao kljuse hrdjavo kad se brani muham, a nogam bakću i stupče kao koze kad za vuka zanjuše. Ja ti ne mogu ovaj prizor opisati, a teško da bi ga ijedan slikar mogao naslikati. Oni su se ovako držali, bez da su ijednu rieč progovorili. »Sad«, velim, »znam što je to: ovo su ludjaci. Bog zna, kako su s pameti stupili? — Koliko ima stvari, koje mogu čovjeka s uma sagnati?« Ja kažem moju misao prijatelju, a on skoro da je puknuo od smieha. Ne čudi se, što sam se ja time još većma smutio. Ne znam, bi li moga prijatelja držao za ludjaka, ali mene. Sve misli na jednu smislim, te bježi van iz te nesrećne sobe, ja sâm bez prijatelja. Svi nazočni, i moj prijatelj, kad me vidiše, da odlazim, naduše se tako smijati, da sam se za kožu pobojao. »Ludjaci su«, rekoh, »svi skupa, bez dvojbe«. — Jedva što sam se nekoliko koraka odmaknuo, eto ti moga prijatelja zasmjehana za mnom. »Što ti je, kamo ćeš? Ja sam tebe držao za pametna čovjeka, — ti si puno štio, a još više razmišljao, pa što ti je to na jednom došlo?« — »Brate«, odgovorim mu, »srce mi ne dopušta gledati ove nesrećnike, a čudim se tebi, kako se možeš nad njima smijati«. »Kakvi nesrećnici? Što te je snašlo? Ta ono su najodličniji mladići, i najbolje ovdašnje djevojke!« »Može biti«, rekoh, »ali što to sve koristi, kad nisu pri svoj pameti?« »Ta ono su najizobraženija i najpametnija čeljad«. — »Tri puta ti imena božjega, ako su pri pameti, kako mogu tako ludovati, zašto se drže kao bene?« — »Prijatelju, oprosti, tvoji moždjani nisu na pravom mjestu: oni se uče *mimiku*, ili *pantomimu*«. Jedva da sam ove grčke rieči razumio; upitam ga: »Što je to? Što vi kroz to razumievate?« »To ti je umjetnost, koja uči govoriti bez jezika i bez pisma«. Na to opet udari u smieh nada mnom. »Vesela te majka rodila«, odgovorim mu, »ta Bog je dao čovjeku jezik, da njime govori, da njime otkriva stanje srca svoga!« »Prijatelju, ti si sasvim

«drugi, negoli sam ja mislio: ti si čovjek staroga vieka; — tako su stari mislili, a mi danas drugčije o tom sudimo, — Bog je dao čovjeku jezik, za da njime svoje srce sakriva. Danas svemu više vjeruj, negoli jeziku.»

Ja mu na ovo ništa nisam odgovorio, nego začudjen i ražalošćen rukujem se s njime, pa na kola. Ja sam čovjek pun mašte, cielim putem bio sam smućen i nujan. Bože moj, rekoh u dnu duše, — na što je došlo čovječanstvo! Plato se je ponosio, što je čovjek, a ja se sramim, što me je nesreća čovjekom stvorila. — Blažena — često puta zavapim — blažena ona vremena, kad su se ljudi goloruki morali po rimskim kazalištima s lavima i s oboružanim junacima hrvati, blažena ona vremena, kad je čovjek davao koliko je htio svoje braće podaviti, samo ako bi mu što u glavu puhnuo — blažena, jednom riečju, sva ona vremena sa svojim strahotam, ona su bila hiljadu puta bolja negoli su naša. Prije bijaše puno mučenika, ali nesrećnika nije bilo do danas. Ja ne znam, je li žalostnije onim načinom zalogaj kruha služiti, ali učiti se onu znanost. Ovo biva kod prosvietljenih naroda, a ja ne vjerujem, da se kod najzadnjih divljaka narav čovječanska ovako grdi i oskvrnjuje. Moje jadikovanje niti mogu niti hoću javljati.

Iza Jastrebarskoga najdem nekoliko gola i bosa seljaka, koji se mučiše nekakvim jelom, o kome nisi mogao znati što je. Bilo je poput kruha. Mene je ovo jako ganulo: ljudi, koji rade i cieli se dan muče, ne mogu se ni najesti, a kojekakve bitange ubacuju se najizvrstnijim jestvinam. Nekoji drug reče mi: da dvie trećine našega naroda ni takovoga kruha ne imaju, a ljekar kaza, da se ti ljudi s toga muče tim kruhom, jer nemaju pravu i zdravu *konstituciju*. — S ovu stranu Karlovca opazio sam, da se narod jako civilizira: mjesto vina zavlada je piva, sve je trijezno, na stolima stoje nekakve čaše, iz kakvih se je prije potopa rakija pila, a sada služi za vino. Kod staklenka sam to opazio, da se ravnaju polag ovdašnjih ženskih: — sve su tanke u pasu, imaju duge vratove, ali se kroz nje svietli, a skoro svima su glave prazne. Možeš misliti, kakovim sam srcem došao u Zagreb.

V.

«Ja ne vidih manju stvar, a većega vruga od moga magareta». «Ovako reče glasoviti Nasradin hodža, a ja velim, da još nisam vidio ovako veliki grad s ovoliko malenkosti, i opet ovako malen grad s ovoliko velikosti, do Zagreba. — Jedva da sam iz kola izišao, i došao u moju

sobu, te se od prašine oprao i izčistio, odmah se podignem u šetnju. Svratim se u jednu krčmu, i zaištem čašu pive. Konobar me je, znam, čuo, jer se onaj čas van odnio. Ja ga čekaj, i čekaj, razabiri na stolu ležavše novine, ne bi li među njima koje hrvatske našao — zaludu — nije ga, ter ga nije; — među novinama nije ni jednoga hrvatskoga lista. »Što je to«, rekoh sam sa mnom — »ovdje je s konobarim još gore negoli u Karlovcu!« »Gospodine«, oglasi mi se nekakvo runjavo, kao pokojni naš praotac Ezau, stvorenje — iz kuta — »Gospodine, nije vas konobar razumio«. Ja pogledam toga bradaša: — lasi mu bijahu ošišani tako, da je izgledao posve kao i kinezki majmun, a bradurina i brčine, s olupine tako stajahu razgrabusane, kao da su pod stupom bile, pa da ih je zatim naša primorska bura nekoliko uredjivala. Drugi bi se na mome mjestu za stalno prekrstio, ali ja poznam ovakove tice — ja se samo nasmijem izpod brka, pa ga pustim u miru, jer sam spazio, da je nekakav stekliš. Dalje ti — pomislim — kuća, s tobom nije razgovora! — Žedja hoće da me prekine, — druga nije, van vikati. I zbilja, ja se izderem što sam jače mogao: »Kelner, triput teremtete!« — Sada će me sigurno razumiti, jer sam mu u tri jezika kazao. »Eto vam ga ovaj čas«, odgovori bradaš. — »Šofnis, majn her«. »I piht a klos pir«. — Nisam ni tri dima odbio iz nekakve civilizirane smotke, eto ti kelnera s pivom. Da bude ikoliko gora, bio bi se njome otrovao. »Naopako«, rekoh, »ako ovako bude i drugdje, najbolje će biti pomiriti se s Karlovcem, pa u njega, jer ovdje nije do stana«. — Svi gosti govorahu njemački, samo bradaš ponašao se kao pravi Pitagorin Akusta, i učini mi se, da bi rado sa mnom divaniti. Šta ću? — on je stekliš, a ja sam čovjek pitom, civiliziran, — bi li mu rieč ponudio? — Bi, ne bi, ne bi, bi? — he, on će prije na moju doći, negoli ja na njegovu — neka misli ko što hoće, samo neka pošteno radi: — Dobro je Boga moliti, a ne valja se ni vragu zamjeriti — reče nekoja naša zemljakinja. — »Gospodinē«, upitam bradaša, »prosim vas, kažite mi, kako je to, da u ovoj krčmi ne govori nitko hrvatski?« »To vam je istopravnost«. »Nemojte tu svetu rieč zlo tumačiti: ona je nas puno krvi stala, — ako je istopravljje, onda bi se moralo hrvatski divaniti«. »Ta divanili ste: rekli ste *pive i pir*, pa ste dobili, u buduće prije kažite njemački, pa onda, ako vas je volja, i hrvatski, a hrvatski bez njemačkoga nemojte, jer ne ćete ništa dobiti. Konobari ne će čekati na hrvatski komentar, jer drže, da svaki Hrvat zna svoj materinski jezik, a da zna njemački, to treba dokazati.« — »Van da tako, — ali prije nije bilo tako u Zagrebu«. »Naravski, jer je Hrvatska bila o sebi, a sada je izjednačena, izravna«. »Ovdje bi čovjek

mogao ružno zabasati. S Bogom, gospodine — dignem se, i idem van. »Bog!«

Suton se počeo hvatati — ja sam od negda Zagreb poznavao. — Mi djaci vazda smo se naganjali s kalfam, pa bi nas mnogi iznenada u mraku koju čelenku dobio; sada mi sve to padne na pamet. Ako me prepozna — naopako, — a šetati moram, jer sam se odviš zasjedio. »Da budem ja Bog, pametnije bi bio čovjeka stvorio: — ja bi mu bio metnuo naprvo petu, a prsti bi mu se odzada vukli, pa ako bi o što stopom udario, ne bi ga boljelo; ja bi mu bio listanjak sprieda okrenuo, a kost nazada, pa ako bi gdje zapeo, ne bi ni ćutio; ja bi mu usadio jedno oko naprvo a drugo nazada, pa bi sve vidio, ne bi se morao obazirati!« Ovako je razložio nekoji Ličanin. Ja sam do sada onoga čovjeka za blunu držao, a sada vidim, da je pametno mislio. Kod nas ravno, išao noću ali danom, po vani ali po kući, svejedno ne imaš za što zapeti, a obazirati se ne mariš, jer okrenuo se kamo ti drago, nigdje ništa ne vidiš, van oderanih rebara Velebit; — hoću da ti rečem: vi se možete izsmjehavati iz onog Lovinčanina, ali je ovdje drugačije, ja ga ovdje štujem.

Sasvim time da sam se malo bojao, odem preko Harmice, ali ti se u čas uvjerim, da mi se ne treba ništa bojati. Kamo se god ganem, vidim po 3—4 oružana čovjeka za mnom, preda mnom, i na svakoj strani. Hvala Bogu, sada sam siguran, neka slobodno dodju svi kalfe, s kojima sam se u djetinstvu perušao, ne bojim ih se; samo mi je to išlo po glavi, kako da se s njima razmičem, jer ako se trknemo, moglo bi zlo biti. Ovdje nije dobro u konflikt doći. Eto, samo da bi još u zatiljku jedno oko imao, nikada u bolje!

Vidiš na što čovjek dodje: malo prije bojao sam se nesigurnosti, a sada se sigurnosti uplašim; dosada sam se bojao, da bi gdje na neprijatelja zapeo, a sad bi se rado s prijateljima ne sastajati. Jedno oko želio sam proti jednome i drugome zlu. Pobratime, sada si tako siguran u Zagrebu, da će se malo koji od negdašnjih najboljih prijatelja usuditi samo pogledati te na ulici, a kamo li da bi k tebi pristupio. Kamo god ideš, sve je tvoje, na te se pazi kao i na oko u glavi, u nijedno doba nisi bez branitelja, koji ti na svaku dlaku na glavi bdiye. S toga je sada ovdje puno življe negoli prije kad se čovjek nije usudio van izići, ako nije htio biti pripravan, da ga svega modra i izprèbijena kući donesu. Vidiš kako čovječanstvo napreduje: omnia jam fient, fieri quae posse negabam.

Što je Karlovac? — Trica: — samo neka Zagreb napreduje. — Karlovčani hoće silom da su budale, a u Zagrebu je drugačije, — oti su protjerali onoga učitelja, koji je mahnitati. Bože, oprosti mi, nije me sram, nego se ponosim, što sam čovjek. Što bi bilo sa mnom, da sam n. pr. magare? Vukao bi vodu bez prestanka i bez ikakva napredka. A gledaj, što ljudi radē! Gdje je bio Zagreb prije 5 godina, a gdje je sada! »Hvala Bogu« — zavapim na glas — »što sam čovjek«. »To si ti A-e?« zovne me po imenu iz mraka poznani glas. »Ja, prijatelju, glavom«. »Dobro došao!« »Bolje našao!« Poljubimo se i rukujemo. »Ti hvališ Bogu, što si čovjek?« »Kako ne bi, kad vidim kod ljudi ovoliki napredak?« Stanem mu kazivati o karlovačkom učitelju, ali mi on umah rieč presieče, i kaže, da je onaj učitelj bluna. Ja mu to odmah dopustim, i to da je ne samo negativna, nego i pozitivna bluna. — »Ono trubilo ništa ne zna«. — »I meni se tako činilo«. »On samo kvari mladiće«. »Bog iz tebe govori«. »On samo mami novce«. »I ta ti je na svom mjestu«. »Njega bi trebalo od ovuda protjerati«. »Govoriš, kao da si mene pitao«. »Nas je desetak išlo k njemu, učili smo se dva mjeseca, pa se itako nismo ništa naučili, te smo ga protjerali«. — »Jao, dakle ste vi još veće blune od Karlovčana!« — sram me je, sram, žao mi je, što sam čovjek. Već ne mogu da gledam prijatelja X., pripravljam se da ću bježati.

»Dakle si ti čovjek?!« — »Jesam, u zao čas! S Bogom!« »Dakle si se oženio? — odkuda? — koju? kada? Ja se nisam tome od tebe nadao, — nisi me ni na pir zovnuo — to nije liepo!« — »Koja te je dobra snašla? Ja i ne sanjam da ću se kada ženiti: ja sam radio kao i Talē: on je mudrac veliki bio, a i ja se za takovoga držim, on je do 30. godine govorio, da je premlad, a od 30. da je prestar za ženitbu. Ja ih ravno još ne imam 30, ali sada ljudi ne živu onako dugo, pa se mogu za prestara držati. Ako li kome njemački kažem, koliko sam star, pa ako isto zna iz matematike, dvojiti će: imam li 28, ali 82 godine«. »Nisi se oženio? — kako dakle možeš reći, da si čovjek?« — »Diete nisam, mladić nisam, starac nisam, upravo sam u muževnoj dobi, dakle sam muž, ili pravi podpunni čovjek«. »Ko te može čovjekom zvati?« »Svaki, ako je pametan«. »Može samo bluna: mužkarca čovjekom samo žena čini, žena i ništa drugo. Dok nisi oženjen, ne drži se ni za muža ni za čovjeka«. »Na taj način, kad sve po vragu ide, — mora — da sam žena! — Lahku noć, prijatelju!« »Dobar upočitak!« Ovaj — ne znam kako bi ga krstio, — jer ni on nije oženjen — ovaj X. svojim razgovorom mene jako smuti, ovaj put. Ja do njega puno

držim, odkada sam čuo, kako je u zvjezdarstvu vješt. — Sjećaš li se, kad je on u školi među ostalim korisnim istinama i sljedeće — kao najbolji naš saučenik — na tabuli otkrio: 1. Ako je Sunce od Zemlje 20 miliona milja daleko, onda: 2. isto tolika mora biti daljina i od Sunca do naše Zemlje; 3. Ako bi nas koji htio kakovu naredbu braći u Suncu živućoj pružiti, morao bi imati ali ruku 20 miliona milja dugačku, ali isto takovu šprulju; 4. Ako bi nami ko iz Sunca htio spustiti n. p. sir ali hljeb, morao bi za to imati 20 miliona milja dugačko uže, i tako dalje. Ja sam već zaboravio, što tu sve nije on kazivao na čudo naše i g. bivšeg učitelja, a na radost naše domovine. Dok se razstadoh s njime, odmah se povratim kući. Nije mi se račilo večerati: njegove rieči ne mogoh iz glave izbiti. Dakle ništa drugo van leći. I doista, ležem, ali zaspati nikako. X. je pametna glava: on mi je, ako ne sve, barem puno, jako puno istine kazao. On je jedini razpravio ono pitanje, zbog koga smo se mi ostali bili potukli. Sjeti se, kad nas je nekoji u Tuškancu pucao na vranu, ali ju nije shvatio. Odmah se među nami izleže pitanje: kako li bi ju bio shvatio? Jedan nas reče: da bi bio pušku morao više, drugi niže, treći: malo jače prama Medvedgradu, — četvrti: da prama Svetoj Klari i t. d. držati. Svaki dade svoje mnijenje, dok na skoro dojde do šaka, a napokon i do čupâ; da li njega nē bude, ne bi bilo prošlo bez krvi. On se diže i reče: da bi ju bio mogao na dva načina pogoditi: prvo, da bude ondje udario gdje je ona stala; a drugo, da bude stala ondje, gdje je on shvatio. To nas je umirilo.

Cielu božju noć nisam mogao ni oko stisnuti: Što sam razmišljavao — kazat ću ti, kad se sastanemo. Sutra se dignem zorom. Ovaj sam dan odredio, da pregledam cieli Zagreb. Najprije idem u stolnu crkvu, ali ju nadjoh praznu. Dakle se Zagrebčani plaše crkve?! Tako nisu ni Jerusolimljani radili, pa su propali, a čemu se mogu oni nadati. Od kada se stade Cicero s Katonom izsmjehavati iz vjere otaca svojih, od onda okrenu Rim od ruke. — Nova Ves — civilizirano selo — stoji i danas onako, kako i za tebe, pače još stoji ona kuća, u koju si ti kroz prozor koračio, a čeljad te uzeše za duha, što si uz zatvorena vrata došao. Sada je onaj prozor zemlja nadrasla. — Ciganska varoš — prvi Foburg negdašnje moje rezidencije — kako tada, tako i sada. Potok, još i sada broji više djece, negoli drugi cieli Zagreb. — Gornja varoš — danas je mali Pariz. — Ilica i Harmica, mali su ti London. Laška ulica, da bi ona imala što ne ima, bila bi najljepša i najbogatija, a ovako drži se *statusa quo*. Mnogo je kuća uzidano, mnogo ih se zidje, ali im zidovi nisu nimalo deblji, negoli je bila pred potopom navadna kaludjerska gibanica.

Ad vocēm: kaludjer. — Mi smo negda kaludjerim gibanicu zavidili, pa vidiš, sada je oni ne imaju, ali ni mi već ne mastimo onako bradu, kao što je pred potopom bivalo. Pusti svakome svoje, ako ne ćeš izgubiti i tvoje; ne veseli se tudjemu zlu; — kad gori susjedova kuća, hodi ju braniti, jer će drugačije i tvoja izgoriti!! — S Bogom!

PISMA MAGJAROLACA

IV.

Poklon do crne zemlje, i još dublji!

Još se nisam okrljao od sinoćnje muke i stiske. Dodjoh u pivarnicu kod »Filaretove brade«, za vidjeti tko tamo dolazi, za čuti, što se tamo govori. U njoj nadjoh nekoliko ljudi, koji se mrko držaše. Odmah opazih, da to nisu našinci; k njima sjesti ne smim, daleko od njih ne smim, jer ne bi mogao čuti njihov razgovor. Netom što mi baba donese *kriglec*, eto netko zagrmí da se sva soba strese: »Slavosrbskih moždjana da se najidem, slavosrbske krvi da se napijem«. To je kazano u jugoslavenskom jeziku trojedne kraljevine.

Lagao bi da kažem, da me nad timi riečmi prpor nê obuže. Oni gosti samo se podsmiehnuše, na me pogledaše, ter se držaše kao da su priviknuli na takove naručbine. Tako i baba; nego ona me krvavo pogleda, pa zamaknu.

Toga prihodnika, sav drhéúć, pogledam sa strane, izpod oka. Tu vidih, da mu izpod haljine viri komad repa, da ima pasju glavu kako i sova, mačje zube kako i gavran, i tičji kljun kako i vukodlak ili hiena. Ta stvar ima i roge, nego ih je sakrila kapetinom i haljinom. Dakle, osvjedočih se, to je stvorenjê, koje se kod nas zove stekliš, a u sve-slavjanskom jeziku menšenfreser ili frajmaurer.

Ako ostanem, u očitaj sam pogibelji; ako bjezim, očajem se, pa sam propao. Za miloga Boga, uzdahnem, dakle na to smo došli, u trojednoj kraljevini, pod vladom magjarona! Mnogi kažu, da smo mi, našinci, slavosrbi, živina koja je za majmunom najpriličnija čovjeku. Ali zašto stekliši ne žderu moždjane, nê loču krv majmuna? Zato, jer im Talijani ne dadu svoje majmune; a nas evo magjaroni tako žrtvuju! U smrtnom trepetu bacim oko na prozor, i vidim, gdje gologlav dččko proklisa tako brzo, da ga nikakovo pašće ne bi dostignulo. U isti hip

čujem drugo diete vrisnuti, vrata lupiti, pa tišinu kao u grobu. Znamo, što je; nije čudo, da dečko ovako odbrusi: on je srećno utekao babi izpod noža. Bježi, pomislim, bježi, sinko, pod očinsko krilo Austrije, bježi u bratinsku Rusiju ili Srbiju, bježi kamo te oči vode, samo ne stoji u ovoj nevolji! A ono drugo diete, što no vrisnu, baba je zaklala, pa mu sada krv toči i vadi moždjane. To nam je magjarska sloboda i sigurnost osebe i imatka! Nije čudo, što je našinaca dan na dan manje! U te mjere eto babe, i nosi steklišu pive i kvargela. On se nahrda i ualiči, pa kao i k vragu. Na to me počeo strah popušćati. Ali, odtuda neka svatko sudi, ne će li stekliši srušiti sav ostali svijet, kad evo ruše jistvenike? Dakle, njima je naša krv pivo, a naši su im moždjani kvargel!

Ali evo novih gosti. Jedan ih sjedne kraj mene, ostali k onim mrkonjam. Ovi pitaju prihodnike po redu, migom, odkuda koji dolazi. Za odgovor čujem rieči: Abdera, Beocija, Onos-pol, Bos-pol. Moj prihodnik izgleda uljudno, s toga ponudim mu rieč: Valjda ona gospoda govore magjarski? Za odgovor dobijem: Dašto. Dakle nastavim: Vidi se, da ste učena glava, mora da ste nauke svršili u Beču ili u Pragu. Smim li vas proiniti, da mi raztumačite onaj magjarski razgovor?

— Ja ću vam to drage volje učiniti; ali ono nije razgovor, nego samo kažu, odkuda je koji došao. Ono su samo nekolike rieči.

— Dajte, prosim vas, da barem te razumim.

— Dobro. Ali znajte, da u magjarskom jeziku svaka rieč ima mnogo znamenovanja. Tako n. pr. *Abdera* znamenuje a) Slaviju, b) raka, c) praktičnost, d) Karlovac, Bakar, Senj, Osiek, i t. d. *Beocija* znamenuje a) Jugoslaviju, b) narodnu liberalnost, c) Križevačku županiju s gradovi, d) rodoljublje, i t. d. *Onos* znamenuje a) tuku, b) narodnog samostalca, c) Križevce, d) praktičnika, e) Beograd, Novisad, i t. d. *Bos* znamenuje a) narodnog liberalca, b) Jugoslavena, c) Koprivnicu, d) domorodca, e) slavosrba, f) Sisak, Samobor, i t. d. A rieč *polis* ili *pol*, kada je svezana s riečmi *onos* ili *bos*, znamenuje podpun. ciel. Tako dakle n. p. *Bos-pol* znamenuje podpuna narodna liberalca, Jugoslavena, i t. d. Dakle, ona gospoda kažu, ili da su došla iz Senja, i t. d., ili da su od narodnog liberalizma i t. d. došla na steklišvo.

Krv mi uzavri nad timi tumačenji. Ne zna se, što je gore. Je li strašnije, da se imena naših gradova pomagjare, ili da od nas toliko ljudi prebjegne k steklišem? Ali, onim nepoznancem moradoh sakriti strah, ter nastaviti razgovor.

»Na taj način Magjarom ne treba nego koja stotina rieči, buduće svaka rieč ima litanije znamenovanja. Sudeć po tih, koje mi kazaste,

ja vidim, da ne stoji stanoviti sud o magjarskih riečih. Nekoji bo kažu, da Magjari imaju tako dugačkih rieči, da kad se izgovori samo jedna, čovjek bi, koji ne zna, rekao, da je izbrojen barem »otče naš«.

O dugljini nekojih magjarskih rieči sudite po ovomu. Za doznati, je li tko u suhobolji, Magjari rade ovako: čeljade, o suhobolji kojega sumnjaju, podboči se na štap, razpaše se, skine rubac s vrata, razputi se i razkopči, da je sasvim prosto, na to uzdahne što ikada može, pa udri izgovaraj stanovitu rieč. Kad mu duhe nestane, ono odpočiva tako dugo, dok pojide pol funta suhe slanine. Za tim opet uzdahni, pa nastavlja izgovaranje one iste rieči. Kad mu opet duha izteče, ono odpočiva dok pojide pun funt suhe slanine. Onda opet nastavi i poren i do kraja. Ako na tri diela, u tri puta, cielu rieč srećno izrene do kraja, neka ide kući pjevajući, jer kod njega ne ima suhobolje ni blizu.

»To će morati Jugoslavenska akademija javiti, ona ne može ništa znamenitijega od toga svijetu kazati. A je li to istina, da Magjari imaju mnogo slavenskih rieči u svojem jeziku?«

— Prava istina; samo da se mnoge ne slažu u znamenovanjih. Bog zna, kako je to nastalo. Tako n. p. *čuk* Magjaru znaменуje kokoš; *kuća* pašče; *samar* magare; *juhé* ovce; rieč *ég* izgovorite cvileć da se čuje *ig*, to Magjaru znaменуje nebo, i t. d.

»Ne bude iz toga magjarenja ništa. Tko će uputiti hrvatsku gospodarinu, da je *čuk* kokoš? Koji će stekliš vjerovat, da je *ig*, jaram nebo? Koji će pivničar tražiti ovce, kada tko zapita juhe? Koji će pravnik iskat uknjižbu na pašče mjesto na kuću? Kada graničar kaže, da šiva, krpa samar, neka mu tko reče, da šiva ili krpa magare, pa neka traži krpu na svoju glavu«.

Kod bližnjega stola buče mrkonje i njihovi drugovi. Upravo hoću da odem, al eto se mrkonje uzmiešale, premjestiše, ter se i ja nadjoh među njimi. Itako hoću da se izmaknem; al me njih jedan uhvati, ter družbi progovori: Ovo je g. X., dostojan slavosrb; od njega ćemo čuti, kako stvari stoje. Dakle, gospodinē X., je li istina, da su jugoslavenski mecenati razpisali nadarja glasbenikom, koji će načiniti najljepše napjeve za pjesme izišavše u »Zvekanu«, n. p. za »Poskočnicu«, »Rieč mamelukâ«, »Praktičnici«, i t. d.? Što vi sudite o toj stvari?

To je napast. Učini mi se, da je ovo najpraktičnije: Ne znam, da je o tih stvarih isto zaključeno; nego sudim, da bi bilo vriedno ta nadarja razpisati.

Još me ne pušćaju. Sada upita jedan mrkonja druga si: Kako je vraga to, da stekliši govorili s kim i o kom ti drago, pisali što i o komu

hoćeš, uvijek su uljudni i ugladjeni, da im para ne ima; nu kada imaju posla sa slavosrbi, oni su kao bez srдца, tēr riečmi trgaju meso na živu, provaljuju do žigerica, ne imaju nikakav obzir? — Drug mu, okrenuv se k meni ter čekajuć moj sud, odgovori: Što ne znaš, da stekliši svaku stvar zovu pravim imenom, i da ima životinje, koje ime, biljege, vlastitosti svakomu nije ugodno slušati?

Za uteći iz toga prokletoga klanca, scienih da je najpraktičnije pokimati glavom, u znak, da se u sudu slažem. Još nije dosta. Treći mrkonja nastavi: Ne samo to, nego ne znaš li, da se dobar konj, vol, i t. d. miče i na samu rieč, a da bivola, za krenuti ga, treba čavlom do krvi bosti? Što vi na to, gospodine X.?

— Toje istina, i pravo, tako i mora biti.

Sav sam kao na živoj žeravi; ali mrkonja nastavlja: Ali kako je to, da stekliši ne vide, da iz bivola načiniti konja, iz slavosrba načiniti čovjeka, nije moguće? Je li, gospodine X.?

— I meni je od stekliša to za čudo.

Nesrećnoga časa! Opet će mrkonja: Stekliši niti govore niti pišu slavosrbom, nego ljudem. A ljudem, koji ne poznadu stanovitu životinju, treba tu životinju tako prikazat, da ju poznadu. Životinji, koja je stvorena za brlog, a hoće da se upušća u posle ljudi, treba dati po gubici, uz rebra. U tu svrhu govore i pišu stekliši. Nije li tako, gospodine X.?

— Bez dvojbe da samo zato gospoda stekliši govore i pišu.

To odgovorim i gledam da se izkoprcam.

Na svu sreću ēto opet gosti novih. Stari se uzmiešaše, ter mi pojde za rukom izhoditi se toga prokletoga društva. Još ne odmaših ni sto koraka, al eno u pivarnici svi viču u jedno grlo: Slavosrbskih moždjana, slavosrbske krvi!!

I bez takove napitnice bio bi se kući požurio, za javiti što prije slavnomu ravnateljstvu tu preveliku promjenu nastavšu s nami i kod nas kroz ovo kratko vrieme. Što javljajuć jesam

Il u vatru, il u vodu

Srboslav II.

VII.

Poklon do crne zemlje, i još dublji!

Ne zna se, je li Šalić neuztrpljivije čekao nas ili mi njega. Škriljevo je daleko, u županiji riečkoj, negdi na kraju stare Srbije, tik Persije. Dok on tamo posle obavio, eto ga k nami na razgovor. Kroz to vrijeme bi reći da se je o našincih i o naških stvarih mnogo naučio; a očito je, da se je od stekliša jako odmaknuo.

Dok nam on banu, pozdravimo ga, i evo razgovora:

Naš. Odkako sam našoj stranki javio program stekliša, ja sam stupio iz I. razreda t) u I. razred c), i to ne samo u časti, nego i u plaći. Još je nada mnom samo I. razred a) i b), i ravnateljstvo, i ravnateljstvo ravnateljstva, i ako je još kakov bog ili vrag. Dopušćeno mi je, uz nadzor praktičnijih glava, čitati spise stekliša. Tako pročitah »Iztočno pitanje« i »Ime Serb«. Malo bijaše stvari, u kojih vlastitom mojom snagom nisam mogao doskočiti onim obim ljudjakom. A kad mē nadahnuše učenjaci jugoslavenski, srbski, česki i ruski, ja evo tražim Kvaternika i Starčevića, ili drugoga stekliša, za da se razgovorimo. Sada vidim, da ne valja one lopove drugačije oprovrgavati nego dokazi, razlozi, sigulizmi, kako znanost kaže, i to javno, pred celim svetom. To valja, to želim, samo da mi se je na kojega namjēriti.

Šal. Čestitujem na povišenju u časti i na kesi. Ne čudim se, da vam se stekliši ugiblju: i iz lasih vaših udara znanje, i to najpraktičnije. Ja izpoviedam, da sam prōti steklišem preslab. S toga radujēm se, da sam u vami našao glavu, koja će mi temeljito raztjerati nekoje obsjene, što su mi ih stekliši nametnuli.

Naš. Na sriedu s timi obsjenami, pa da vidite, kako ću ih razbiti.

Šal. Što vam kažu učenjaci, zašto se Kvaternik i Starčević pozivlju i na svetce, na sv. Nicefora, Augustina, Jerolima?

Naš. To ne znate?! Zato, jer one kukavice znadu, da nē imaju nikakva ugleda, pa se utiču k svetcem, ne bi li im ga oni dali. Ali vrag se vara, ne glave praktične. Mi znamo, da su ono, što Kvaternik i Star-

čević u ime svetaca govore, same izmišljotine. Sveti Nikifor bijaše vjere pravoslavne. Da bude pisao proti ljudem zapadne crkve, hajde de; ali tko će praktičan vjerovati, da je pravoslavan pisac govorio proti braći Srbijem vjere pravoslavne? Sv. Jerolim bijaše i sam Jugoslaven, bez dvojbe Srbini, pa da je on pisao proti braći Srbijem ili Slavenom?! Ne znamo, tko je toga Augustina učinio svetcem, a znamo, da to ne učini ni patriarka srbskoga carstva, ni metropolit moskovski; znamo takodjer, da ono bijaše nekakova navidna, jalna, zažmokana latinska fratresina, pa tko mari, što piše takov čovjek? Da, kakovi bi to bili sveteći, koji bi vikali na srbstvo ili slavenstvo? Je li vam to dosta?

Šal. I više negoli sam očekivao. Sada mi pade pregusta koprena s očiju: Kvaternik i Starčević traže ugled u svetaca. Sveti Petar bijaše sama duša, sama ljubav, sama dobrota: sama svetost. Za olakšati Židovom pristup u kršćanstvo, on im htjede što god popustiti u stvarih obreda i drugih, po nekoji način neznatnih sitnjarijah. O većih, a kamo li o bitnih stvarih ne bijaše ni govora. On scienijaše, da će tako bez svakoga kvara sljubiti istinu i krjepost, kojim on bijaše živo ogledalo, sa željom naroda, koji je za svoju vjeru i njezine stvari premnogo trpio. Sveti Pavao bijaše mladić tako zauzet za svoju vjeru i njezine stvari, on bijaše tako žestok i tvrdoglav učeć i braneć nju i sve što na nju spada, da ga ni batine ne mogoše umekšati. On se uzprotivi sv. Petru i dokaza mu, da medju istinom i lažju, medju krjepošću i zloćom, medju kraljestvom božjim i medju kraljestvom vrazjim ne ima ugovaranja ni nagodbe; da u tih stvarih ne ima sitnjarija ni malenkosti; da kršćani, ako danas što god popuste Židovom, sutra bi morali, osim ako bi htjeli biti nepravedni, na istom temelju popustiti onim, koji se klanjaju Veneri ili makar kojemu božanstvu Rimljana, Grka, Egipćana, i t. d.; da je u tih pitanjih isto, popustit prividno najmanje, i sve ostavit; da tu nije drugo nego ostati na čistacu, pa tko sliedio a tko drugamo išao. Sveti Petar odstupi od svoje nakane: sav sustav kršćanstva bude u svoj čistoći podpuno uzdržan.

Náš. Gledaj, glédaj, kamo će one dvie lupače, Kvaternik i Starčević.

Šal. Kakovih 300 godina kasnije, u najljucé vrijeme po kršćanstvo, kao da ona dva muža uzkrснуše pod imeni sv. Augustina i Jerolima. Jerolim prevadja Sv. Pismo, i kad mu nekršćani prigovarahu, da je n. pr. Sokrat mirno, bez straha umrao, a da se je Isukrst prije muké krvavim znojem znojio, Jerolim scienijaše, da će mudro učiniti, ako uzme, da je onaj struk u evanđelju netko podmetnuo, a da ga nije evangelista sâm upisao, pak u tomu mnienju on htjede ono mjesto

zamućat, izpustit. Na to skoči sv. Augustin kao živa vatra. Ništa ne ima ljepšega ni uzvišenijega od prepirke među onimi dvama muži, koliko plemenitimi toliko učenimi. Jerolim, mnogo stariji, bijaše već daleko napredovao u radnji za kršćanstvo, kad se Augustin dade na to polje. Onaj, pravedno držeć do svojih zasluga i ljubeć mladića takmaca, scienijaše, da će ga svojim ugledom skrušiti. Za prepirke, on se posluži Vergilijevom izrekom: »Bos lassus firmitus figit pedem«. To će reći: Ja sam radeć već ostario i onemogao, a star, sustao vol dublje čeplje; ti si još mlad, a stope telića brzo se gube. Na to Augustin plamtijaše još većma. On dokaza Jerolimu, da sve njegove zasluge, svi njegovi posli za kršćanstvo gube svu vrijednost, buduć hoće da sruši biće kršćanstva. Kako danas dopustiš, kaže Augustin Jerolimu, da je ono mjesto o krvavu znoju netko podmetnuo, tako ćeš sutra morat dopustiti da je drugo, i treće, i bez kraja i konca, sve izmišljeno ili potvrđeno. Kamo će tim putem doći naše Sveto Pismo, kamo naš temelj? I prije našega doba imadijahu te knjige neprijatelja i prigovaratelja; nego naši stariji uzdržaše sva ova Pisma, sve njihove izreke kao svetinju, koju tko dira, nije, ili prestaje biti kršćaninom. Predajmo dakle i mi sva ova Pisma našoj djeci, našim sljednikom, predajmo ih onako ciela i podpuna, kako smo ih i mi primili! Jerolim opazi, da je na zlu putu, pak popusti: cielost Svetoga Pisma bude uzdržana. Onaj Augustinov sud morao bi, uz otče naš, moliti svaki svećenik, svaki Hrvat, kojemu stoji do pravā svoje domovine.

Naš. Ta što to tu vi kažete? To je možda nekada valjalo, a danas nije praktično. Ni svetci ne imaju u svakoj pravo. I oni i apoštoli boriše se proti nekršćanom, Čivutom, slugam krivih bogova, a Kvaternik i Starčević viču na jednokrvnu braću, Srblje, Slavjane, rodoljube, domorodce, liberalce i samostalce. Tu je velika razlika.

Šal. Da što. Apoštoli i sveti otcī braniše kraljestvo moralno, čistoću i cielost izvora toga kraljestva. Oni to radiše proti slugam makar kakovih bogova, osim boga istine i krjeposti. Što mislite, kako bi se bili oni muži držali, da bude tko iskao, neka namjesto imena kršćana uzmu ime farijeza ili manikeja, ili platonovaca, i t. d.; ili da im tko bude preporučio, neka za ljubav knjiga Sibilinih, ili Platonovih, ili za volju rimskih ili makar čijih zakona, štogod odpuste od zakona svojih? Stekliši branē čast, prava, obstanak Hrvata proti slugam svačijim, tko mješine onih sluga napuni vinom, pivom, krumpiri, ili kvargelom, ili tko onim slugam dade praporac, ili im podieli čast. To je razlika.

Naš. Dakle Kvaternik i Starčević hoće da pravo rade, kada za ljubav i slogu bratinsku ne će da popuste od svojih sanjarija, od nekakvih prava zastarilih, do kojih nitko praktičan ne drži ništa, od nekakvih zaprašenih papirina, koje nisu van za vatru?

Šal. Na to imate odgovor sv. Pavla, kojemu, kako i sv. Petru, Židovi bijahu ponešto bliže negoli su Hrvatom vaša braća. Hrdji je sanjarija sve, osim njezina trbuha. Sanjarije, po mnijenju i riečih nekih ljudi, vrgoše se glava upravo onim ljudem. Pravo je duša društvena života. Sila može pravo gaziti, ali svaka ljudska sila ima jaču sestru si. U svoj poviesti ne ima ljepšega prizora, nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze. Što je ime, pleme, baština pojedincu, to je poviest narodu. Zaprašene papirine mrze ili preziru samo oni, koji ih ne imaju, ili koje one grizu. To je bajka o lisici, koja izgubiv rep svjetuje drugarice si, da i one odtrgnu svoje repove.

Naš. Dakle Kvaterniku i Starčeviću nisu ništa ni slavni utemeljitelji Jugoslavenske akademije, neumrli mecenati i dobročinitelji premile trojednice, prvi sinovi domovine, koji su toliko tisuća narodu dali?

Šal. Na to imate odgovor sv. Augustina. Kod puna stola lahko se može svaka kukavica najisti, može ubogu zalogaj pružiti. Ali oni su glave, one treba štovati, koji radē, da stol bude pun. Ni Spasitelj, ni apoštoli, ni sveti otcī prvi, ne sagrađiše ni kapelicu jednu. Pak itako sve naše veličanstvene crkve, sve koristne ustanove, sva dobrotvorna društva: sve ovo i ovako stečeno, uprav od njih je, po njih je, njihovo je. Za rinuti narod u sužanjstvo, ili, kon što si ga u nj rinuo, davati mu novaca — isto je što nuditi gladnu čovjeku otrovan zalogaj, ili čovjeka ubiti, pa mu mrtvu davati medene kolače. Tako bi stajalo s timi darovi, da bi u njih isto dobra bilo. Nu razumni ljudi nalaze u tih darih samo zlo.

Naš. Sada ću još kazati našoj stranki, da je Kvaternikov i Starčevićev program: d) da se njih dva drže za sv. Peru, sv. Paju, i sv. Jerolima, — Augustin neka si budu; e) da oni sav sviet, osim sebe, drže za same lopove.

Šal. Kazah vam, da je kod stekliša najznamenitije ono, što ne kažu. Pozvav se na sv. Jerolima i Augustina, oni sebe brane, i opominju druge, osobito svećenike. Ovaj bo stalež nada sve imao bi biti učiteljem i braniteljem naroda, a ne orudjem, urotom proti narodu. Oni koji su to sveto zvanje izgubili iz očiju, tegnuli bi s vremenom žaliti, što su ostavili apoštole i sv. otece, a sliedili krive proroke.

Naš. Sada ću još kazati našoj stranki, da je Kvaternikov i Starčevićev program: f) sve svećenike, jedne i druge crkve, pribiti kroz trbuh roglijami na vrata crkve. Medjutim, to što kazaste, spada u prošlost, koja neka bude zaboravljena. Mi smo sada drugačije okrenuli, ni stekliši nam ne mogu prigovarati, tako zabacujemo sve, što je bilo. Kajuć se za prošlost, mi radimo kako valja za budućnost.

Šal. Ja bi rekao, da vam se stekliši i svi razumni ljudi samo smiju, kako i odprije. Ako prošlost vi i zaboravite, nju ne će zaboraviti Tirolci ni Magjari, ne će ni Hrvati zaboravit udarce, koje primaju. Treba se čuvati, da ne dođeš u vražju torbu; kad si u njoj, ne koristi moliti ni litanije svih svetih. Kada dostigne pedepsa, svatko žali za svoje čine, ali tada ne pomaže. Juda se je Iskariot poslije izdaje od kajanja objesio, ali time se nije posvetio. Vi ste učinili, što je od vas stajalo, drugo sve stoji od drugih, ni najmanje od vas. — U ostalom, moja namjera nije, razgovarati se s vami o tih stvarih. Nego, kad vam kazah sve što znadoh, sada je red na vami, sada učite vi mene.

Naš. Ta to jedva čekam, samo kažite, što želite na svijetu znati?

Šal. Jer malo znam, ja želim mnogo znati. Prestar sam za učenje i velike nauke, na vašu dobrotu ne pristoji se preko mjere računati. Dakle podučite me u kratko samo ovo, što ću vas upitati. O stvarih, koje se ne snuju iz uma, ne možemo znati nego iz vlastita izkustva ili iz izkustva i svjedočanstva drugih. Da li su n. pr. Rimljani srušili Kartagu ili Kartazani Rim, to je u svoje vrijeme bolje znala svaka rimska i kartazka baba, negoli najveći udaljeni učenjaci, makar oni bili akademiki jugoslavenski. Ovi, kako i mi, ne mogoše to doznati drugačije nego kroz svjedočanstva. Tu obitnost ni isti jugoslavenski akademiki ne mogu bolje znati negoli današnje babe, koje proštiju i razume dotična svjedočanstva. A o stvarih, o kojih govorimo, ako je dokazano, da su se dogodile, svatko može po svoju misliti. I jer u tomu pogledu ne ima pravoga sudca, nitko nikomu ne može temeljito kazati, da ima krivo. Tko će izvan svake razložne sumnje dokazati, da su n. pr. Rimljani pametno ili ludo učinili, kadno su Kartagu srušili? To će reći: dokaži, daj mi učin, a ostalo, sud o njemu, ja ću sam dati, naravski, za me, dok ne vidim, da je sud drugoga temeljitiji. Sad evo, o učinih stekliši svaki put davaju svjedočanstva, pak ili ne kažu svoj sud, ili ako ga kažu, oslanjaju ga na razloge, koje vade iz narave stvari, na koliko ju poznadu ili scienē da poznadu. A slavjanski učenjaci sude o stvarih, kojih obitnost nije dokazana, sude iz svojih želja, bez drugoga razloga. Ta mi razlika za čudo.

Naš. Trice i kućine. Zar niste čuli, da i stekliši kažu, da našinci ne znadu stvari, koje znadu ljudi obična razuma; ali zato da našinci znadu stvari, koje Bog ne zna?

Šal. Ako tako, stvari su u redu.

Naš. Ne samo to, nego Kvaternik i Starčević i drugi stekliši izmišljavaju pisce i svjedočanstva, kojih ne ima, i kvare poznana svjedočanstva. Da vidite: Starčević govori o nekakovu Aulusu *Gelinosu*. To je laž, nego mora biti Aulus *Gelius*. On kaže, da *triballe* znamenuje prasetinu varenu na salu. To je laž, nego mora biti *tribale*. On kaže, da se o srbežu i gubi govori u Math. 8, 2. 3, 10. 8, 11. 5. 26. 6. To je laž, nego mora biti 8, 2. 3, 10, 8, 11, 5, 26, 6.

Šal. U istinu, tako lagati više je nego smrtni grieh, više nego istinu izdavati. Što sudite o osvjedočanstvu Isokrata?

Naš. To svako diete zna, da je ono izmišljotina. Jer, osim Starčevića svatko zna, da starinski Grci nisu imali molitve za mir; pak itako Starčević se pozivlje na nekakovu takovu molitvu, »oratio pro pace«.

Šal. To mi nije na um palo. A Demosten?

Naš. Demosten bijaše odvjetnik. Svako bolje pleće praseće, pečenice, divenice, rebra, slaninu, daj Demostenu, daj Demostenu, daj Demostenu. Braći Srbijem dozlogrdilo davati, pa Demosten udri u psovke.

Šal. Na taj način ja ne zamjeravam Demostenu ni braći Srbijem. — Što Strabo?

Naš. Ta i ime mu kaže, da to bijaše čovjek drljav, škiljav, križook. Taj čovjek htjede uzeti čer srbskoga cara Uroša. Car ni Srbiji ne dadoše. Odtuda mržnja i kleveta.

Šal. I tu razumim obje stranke: srbski dvor i narod ne mogaše učiniti takovu mėsaliancu, a Strabo ne mogaše tu štetu pregoriti. Što o Ivanu Djakonu?

Naš. To bijaše poznana hulja. Kadno braća Srbi carevaše u Napuljskoj, taj Djakon htjede postati episkopom. Hrvati ga preporučivahu, ali braća Srbi ne slušaše. S toga on hvali Hrvate proti braći Srbom.

Šal. Morati je kazati, da su mu na taj način braća Srbiji jako zapapriili. Dobro da on Hrvate ne diže još većma. Kako stoji sa srbstvom Dubrovčana?

Naš. Ta ono bijahu sami katolici, pa je li čudo, da ne trpe braću Srbije vjere pravoslavne? U ono vrijeme ne bijaše moguće drugačije.

Danas praktičnim ljudem ni vjera ne služi za drugo, nego za časti i novce, danas i katolici praktični pišu drugačije. Ili mislite, da Jugoslavenska akademija i drugi našinci ne bi drugačije o braći Srbih pisali, negoli pišaše starinski Dubrovčani?

Šal. Bez dvojbe, vašinci bi drugačije pisali, drugačije i pišu. I u tomu imate pravo. Napokon, Konstantin Porfirogenet?

Naš. Tomu je čovjeku bio posudio srbski car Lazar dvista miliona groša. Za rata, kadno Srbiji Englezku osvojiše, car Lazo trebova novaca. Dakle će caru Konstantinu Porfirogenetu: Dragi kolego, povrati polovicu, a za drugu džaba ti. Konstantin htjede da mu se sve odпусти, Lazo, u teškoj potrebi, onaj čas, ne mogaše sve darovati. Odtuda neprijateljstvo i potvore.

Šal. Na mjestu njegova srbskoga Veličanstva cara Laze, ja bi bio na onoga neharmonika vojskom udario.

Naš. Ta to bi bio učinio i car Lazo, da bude mogao. Ali što ćete: na braću Srbije udario Turčin, Magjar, Persijanac, Talijan, Francez. Brani se proti tolikim i još drži Engleza. Tu bijaše braći Srbijem vruće, i da im ne budu braća Česi na pomoć poslali svoju flotu pod admiralom, ode srbsko carstvo, danas ga ne bi bilo.

Šal. Onda s Bogom i ravnovisje europejsko, i Bog zna, što sve ne bi bilo u Europi nastalo. Slava caru Lazi, a sram bilo cara Konstantina. Nisam mislio, da su stekliši tako zlobni i ludi, i da takovimi načini varaju obćinstvo.

Naš. Ta oni su vam grub i neotesani, oni su sami sofisti: da bi njih koji ovdje bio, on bi vam odmah dokazao, da smo mi, našinci slavosrbski, sama marva.

Šal. Kod toga posla stekliši se ne bi mogli jako producirati, a zbilja su neuljudni i neotesani, kada životinju, koja se žirom debeli, ne zovu angeli.

Naš. Što ne, i vi ih poznate? Oni bi sa sofistērijom brzo bili gotovi, samo bi nam rekli: Po vašoj prošlosti i sadanjosti ne treba drugo, nego da vam koja vaša zvijezda pruži šaku soli ili rukovet siena. Vi bi lizali i grizli.

Šal. Mene zove posao, s Bogom!

Na to se Šalić prekriži i reče: Da ne budem glavom vidio i čuo, ja ne bi mogao nikomu vjerovati. Iz križanja opazismo, da je Šalić vjere krivoslavne.

Tako dakle naše sunce, g. X., razjasni stvari, da se Šalić ne mogaše načuditi našoj učenosti, a ludosti i zlobi stekliša.

U ovomu žestokomu boju zasluži g. X. da postane članom ravnateljstva. Akademija jugoslavenska znati će također ocieniti i nadariti njegov veleum i energiju za svetu stvar.

Il u vatru, il u vodu

Srboslav I.

XI.

Poklon do crne zemlje, i još dublji!

Kako da se potužim na našinca X.?

Nikako drugčije van da kažem sve što je i kako je bilo.

S X. krenuh željeznom cestom iz Zagreba u Karlovac.

Dok zauzemosmo mjesta, eto k nami čovjeka, koji sasvim izgleda kao Rus. S toga će mu X.:

— Gospodine brate Rujo, vi ste gospodin brat Rus, kad imate bradu i lase kao da su od kučina. Oh koja vas dobra nosi po premiloj i prenesrečnoj trojednoj kraljevini i Jugoslaviji?! Valjda ste došli gledati, kako nas dave Magjari i magjaroni. Ah to ne možete vidjeti, to vam nitko ne može kazati, to bi jedva opisalo pero jugoslavenskih akademika. Ne bude li od braće Rusa nikada pomoći proti ovoj nevolji? Oh odgovorite nam bratinskom ruskom iskrenošću!

— Ah pogodiste. Srdca se poznavaju. Ja sam Rus. Ali, što nije dobra ta nagodba s Magjari?

— Uh gospodine brate Rujo, kako bi bila dobra, kad mi ne imamo službe ni plaće?

— Ih, to je peti grieh u nebo vapijući. Ja dolazim javiti svoj braći Jugoslavenom, da je kraj svoj njihovoj nevolji, jer evo na pragu carstva sveslavjanskoga.

To nam bijaše glas božji. Kako znam, da su se magjaroni od nas naučili ne držati skupštine ni obnove, a namjesto toga držati rojeve špiona, ogledam se, da nije gdje kakov prisluškivalo.

Brat Rus opaziv moju brigu, kaza nam pravim ruskim dostojanstvom: ne bojte se Švaba ni Magjara, nego čuvajte se vješala.

Na to se umirih i pustih X., neka se pod mojim nadzorništvom razgovara s bratom gospodinom Rusom o tih presrećnih novicah.

— Rekoh vam, da nosim evanđelje carstva sveslavjanskoga. Izpuniš se vremena i proročanstva, naše je carstvo tu, naš car žive, i samo se pita: tko će doći u vladu, na dostojanstva, u časti.

— Eh gospodine brate Rujo, tko bi drugi došao, ako ne mučenici Švaba, Magjara, Turaka, Tartara.

— Ne hodite tako daleko: Zvezda je odkazala, da sami Jugoslaveni moraju zauzeti sva ona mjesta.

— Oh gospodine brate Rujo, i još ima u Jugoslaviji lopova, koji kažu, da su Rusi sebični!

— Sve ruske stranke bore se samo o pitanju: koji Jugoslavi, iz koje stranke, da dođu na najviša mjesta u carstvu sveslavjanskom?

— Ah eto kako se jednokrvna braća brinu i muče za nezahvalne Jugoslavene. Bog će im naplatiti, drugi nitko ne može.

— Koja ruska stranka nadvlada, ta će metnut svoje Jugoslavene na presajna mjesta. Jedna stranka hoće da ona mjesta dobiju ljudi, o narodnosti kojih ništa se ne zna.

— To je mudrost. Jer drugačije Bulgari, Srbi, Slovenci, Hrvati, progonili bi ostalu braću Slovjene. Mene nekoji drže za Talijana, drugi za Niemca, ovi za Magjara, oni za Hrvata, a ja ni sam ne znam drugo, nego da sam Jugoslaven. Tu za stekliša ne ima nade, jer oni su Hrvati, i triput Hrvati, i uvijek Hrvati.

— Nekoji Rusi namjenjuju ona mjesta ljudem, koji su samo komunisti i socialisti.

— To je mudrost. Drugačije oni, koji što imaju, progonili bi one, koji ne imaju ništa, a ovi bi progonili one. Ovako biti će podpuna jednakost medju braćom Sveslavjani. Sada mi je nada sve drago, da me svi drže za komunistu i socialistu. Prostota to smatra za grieh, za ludoriju, a evo, to su načela, kojih je budućnost sveslavjanska. Ja sam uvijek pitao: što je to vlastništvo? I jer mi nitko nije mogao odgovoriti praktično, ja sam si sam odgovarao: vlasništvo nije drugo nego sreća onih u kojih je sreća, a nesreća onih u kojih sreće nije. Da se sreća okrene, oni bi bili proti vlastništvu koji ga danas, u sreći, brane, a za nj bi bili oni, koji su danas u nesreći, ter su proti njemu. I tu neka se stekliši obrišu. Jer oni su takovi apoštoli svakoga, i poimenice vlasništva prava, da su zamjeravali amerikanskim sjevernjakom, zašto su oteli sužnje od južnjaka. Po steklišku, sjevernjaci bi bili morali odkupiti one sužnje, pa zabraniti nove sužnje nabavljati. Jer to ne učiniše, sjevernjaci, na steklišku, povriediše pravo vlasništva, pravo koje služi temeljem državnom življenju, ter sjevernjaci mogu, onim istim pravom kojim oteše sužnje, sutra oteti južnjakom stada, goveda, i t. d. Po stekliških fantazijah država ima pravo odkazati, na što može državljanin steći pravo vlasništva, ona može to pravo i omedjašiti; nu ona ne ima

pravo, ona ne smi vlasništvo bez naknade otimat. Nijedan lord, nikakov milionac ne drži do vlasništva koliko stekliši. Pa eto kako ih je Bog prokleo: oni su izključeni iz buduće vlade sveslavjanske.

— Nekoji Rusi hoće, da u šveslavjanskoj državi još deset godina sve ostane ovako, kako je danas.

— Tko će doživjeti deset godina? U desetih godinah može čovjek toliko puta umrieti koliko je hipa. Deset godina nije deset mjeseca, a kamo li deset tjedana, a kamo li, što je praktično, deset ura. Nije moguće, da će ta stranka nadvladati. Ako li navlada, ona je itako bolja od onih, koji bi možda htjeli, da sve stoji ovako još više od deset godina. Ali ta stranka računa ono deset godina počev odkako se sveslavjanska vlada ustanovi. To je mudrost. I ja sudim, da vlada, kada se ustanovi, ne mora odmah na vrat i na nos sve rušit i mienjat. Nego tu treba promišljavat, razsudjivat, kakono to mi radismo sedam godina u Hrvatskoj. Ali čudo, i u toj je stranki odzvonilo steklišem. Jer stekliši bi htjeli cijeli sviet u jedan mah preokrenut, a ne paze, da li je tomu vrieme, da li je to praktično.

— Za ostale članove vlade i dostojanstvenike kako tako, stranke se ruske bore; nego sve su se složile u tomu, da načelnikom vlade, da prvim gospodinom za carem bude najbjesniji Jugoslaven, Stojan Našinković. On je već izabran, nego mnogi misle, da taj čovjek nije na mjestu, i da pod njim ne bude procvasti sveslavjanstvo. Ali već ne koristi, on je siguran do svoje smrti.

— Gospodine brate Rujo, ne vjerujtē zlim jezikom. Stojan Našinković muž vam je najučeniji i najpošteniji u svoj Jugoslaviji, možda u Sveslavjanstvu. Njega nam je sami Bog postavio načelnikom vlade.

— Ali Stojan Našinković je ubio sreću prevriednoj djevojki; on je razcvilio njezine siede i prepoštene roditelje; on je unio prokletstvo u mnoge obitelji. To jē dokazano.

— Ah gospodine brate Rujo, da budu roditelji odgojili djevojku kako treba, ona ne bi bila sreću izgubila, oni se ne bi bili nad njom razcvilili; u obiteljih nesrećnih netko je radio o nesreći. To su vam sve griehi, ako ih tako zovete, koje nije mogao učiniti sam Stojan Našinković, nego je u njih morao imati pomoćnike i drugove, koji su doista krivlji od njega.

— Ali Stojan Našinković je kradjom, ubojstvom, nepravicom, ubio, upropastio mnoge ljude. To je dokazano.

— Ah gospodine brate Rujo, zašto se nisu ti ljudi čuvali? Jēdan misli, da je pravica, krjepost, poštenje ovo, drugi ono; samo nitko

praktičan ne smatra pravicom, krjepošću, poštenjem — svoju štetu. Da te ljude ne bude ubio, upropastio Stojan Našinković, bio bi ih ubio, upropastio tko drugi, pa bi bilo isto. Tko zna, da li to nije učinio Stojan Našinković samo iz ljubavi, upravo na sreću tih ljudi? Svakako, tu vam je Stojan Našinković nekriv i nedužan kako i od majke rođen.

— Ali Stojan Našinković je navlaš upalio i sažegao celo selo. Koliko je tu nastalo štete i nesreće po tisuće i tisuće duša! To je dokazano.

— Ah gospodine brate Rujo, da budē selo zidano i boltano, ono celo ne bi bilo moglo izgoriti. Tko zna, što je navlaš što li nije navlaš. Danas je vrijeme, gdje svatko, tko što ima, mora biti pripravan dan i noć na štetu. Šteta jednih, korist je drugih. Tim je požarom naškodjeno vlasnikom kuća, a pokorišćeno je opekarom, stolarom, staklarom, i t. d. Tko zna, nije li Stojan Našinković tim požarom učinio veće dobro nego zlo? Ako li je tu i nesreće štogod, Stojan Našinković kriv joj je koliko i onaj, tko se nije rodio.

— Ali Stojan Našinković se je ovih dana posteklišio. To je dokazano.

— Stojan Našinković vam jē najveći lupež trojedne kraljevine, Jugoslavije, i ciele Sveslavije. Ja sam se u tom čovjeku varao, kako i drugi mnogi. Sada vidim, da je bolje držati se suda drugih, nego svojega.

I gospodin brat Rujo i našinac X. govorahu kao iz knjige. Nije šala, sastale se dvie učene glave. Ja se pobojah, da bi tegnuli i mene uvući u razgovor. S toga, prem mi se sebičnost X. ne sviknu, držah se kao da drielmljem i kao da ne marim za njihov razgovor.

U to dogori smotka gospodinu bratu Rusu do brka, ter on zapali drugu, pa će:

— Na taj način vi bi, gospodine brate Jugoslavenu, bili sigurni, da ćete doći u vladu sveslavjansku. Ali osim onih, koje vam izbrojih, u Rusiji još ima stranaka, koje se hrvu za namjestiti ljude u najviše časti i u najveće plaće. U Rusiji je ljudi, kakovih ne ima nigdje drugdje. Tu vam je osobita jedna stranka, i ta je danas najjača.

— Tko bi dobio službe i plaće, da bi nadvladala ta osobita i najjača stranka?

— Sami korenjaci, radikali, neznabožci, ljudi koji priznavaju samo vlastništvo, a drugo bi sve, i iste dane, srušili, promienili.

— To je mudrost. Krpljačina je samo krpljačina, iz nje ne bude nove haljine; bez korjenita preuredjenja ne ima ništa. Ako tko kaže,

da ga zub boli, svatko će mu htjeti biti liečnik; ako li komu glavu odsieku, niko se ne nudi za liečnika. Ako vlada želi, da joj se u posao nitko ne mieša, neka ona ruši i mienja sve, i iste dane. Vlastništvo je svetinja, na kojoj stoji ciela država, cielo društvo ljudsko. A vjera vam je stvar, koja praktične glave gospodski uzdržava u ovomu životu, ter će prostotu uzdržavat poslije smrti. Sada vidim i radujem se, da ja sam nisam radikalac, ni neznabožac, ni branitelj svetosti vlastništva, nego da je sa mnom mnogo braće Rusa. A stekliši su propali — i u toj stranki. Jer oni hoće samo da krpere; da današnju Hrvatsku slože sa Hrvatskom osmoga veka; da pridrže mnogo stvari, koje danas stoje; da uvedu komunizam i socializam; da ljudi čitaju nekakova svetog Augustina namjesto Kolarovu Slawy deeru i Šafarikove Starožitnosti; da se svaka vjera pusti u podpunoj slobodi. Stekliši vam nagiblju kako na riskim jezuitizam, tako i na moskovsko-petrogradski bizantinizam, i na protestantizam, i na muhamedanizam, na svaku vjeru.

— U Rusiji je još jedna osobita stranka. Ta je danas malešna, nego raste tako, da će naskoro nadjačati sve ostale.

— I ta bi dala službe i plaće?

— Ljudem čiste hrvatske narodnosti, čiste rimo-katoličanske vjere, zakletim neprijateljem Austrije i Niemaca, ljudem koji bi za temelj javna prava postavili volju svega naroda, jednom riečju: ljudem slobode i napredka.

— To je mudrost. Hrvatska je narodnost najstarija, ona je hrast, a sve ostale narodnosti slavenske nisu drugo nego žiri ili šiške. Da ne bi bilo pogibeljno od Austrije i Magjara, ja bi bio već davno dokazao, da moje pleme potiče od Buge, mladje sestre onih petih Hrvata, koji su desno-dunajsku Hrvatsku osvojili. Bez vjere ne može biti srećna ni obitelj, a kamo li država. Medju svimi vjerami najbolja je rimo-katoličanska. Ona bo vodi ljude i narode k prosvjetljenju, k sreći i k slobodi; protestantizam razuzdava strasti; iztočna vjera ostavlja i učvršćuje ljude u živinstvu i sužanjstvu. Prijatelj Austrije ili Niemaca ne može biti prijatelj Sveslavjana. Volja svega naroda, to je pravi temelj i obstanka i sreće država. Gdje ne ima slobode ni napredka, tu se umire bez da se umre. A za čudo, u toliko stranka nije ni jedna za stekliše. I ovi se ludjaci još usudjuju govoriti, da je budućnost njihova. Valjda će njihova budućnost nastati onda, kada sav sviet propadne. Stekliši su za nekakovu narodnost ilirsku, srbsku, jugoslavensku, za svaku samo ne za hrvatsku; oni su proti svakoj, a osobito proti rimo-katoličanskoj vjeri; oni su u cijeloj Jugoslaviji jedini prijatelji Švaba i Austrije; oni

su za nekakove staleže i redovē, a proti obćenitu glasovanju, proti volji svega naroda; oni su vam takovi natražnjaci, takovi neprijatelji slobode i svakoga napredka, da se samo nekakova prava drže, a ne dadu se ni za stopu naprvo.

— Napokon, evo i zadnje ruske stranke. To vam je omalena, nego je danas svamogućna, i ne bude, kako je želiti, nabrzo pasti.

— Za koga je ta odredila službe i časti?

— Za same tminare, natražnjake, neprijatelje naroda, slobode i svakoga prosvjetljenja.

— To je mudrost. I svjetlost ima svoje granice; da bi sunce svietlilo dan i noć, sav bi sviet propao. I tmina ima mnogo dobra. Natražnjačstvo je prazna rieč: praktične glave, kada se dočepaju plaće i vlasti, ne dadu se nazad gdje no bijahu bez vlasti i plaće, ali ne dadu se ni naprvo osim, ako se sigurno pomiču u vlasti i plaći. Stoprvo kada mi umremo ili dobijemo dobre penzije, drugi mogu, i vrieme je napredovati. Drugačije, treba govoriti, da smo i mi dušom i tielom za taj i taj popravak, za taj i taj napredak, za tu i tu promjēnu, ali da tomu sada nije vrieme, da je to danas prerano, da nije praktično. A kada drugi izvojuju kakovu promjenu, treba kazati, da smo i mi o tomu radili, pa primiti gotov dobitak. Narod vam je neuka i nezahvalna hrpa, koja je prijatelj neprijatelju, a neprijatelj prijatelju svojemu. Nije praktično to narodu kazat, nego tako treba da radi vlada. Sloboda vam je meka, kojom treba prostotu mamiti, nu ne dati da ju proždre. Prosvjetljenja svatko ima dosta, ako se drži onoga, što mu kaže njegova vlada i njezini učitelji. Ta su načela pravilo mojega življenja. Pak je eto i u toj stranki odzvonilo steklišem. Oni bo su za nekakovo prosvjetljenje, za nekakov napredak, za nekakov narod, za nekakovu slobodu, riečju za sve sanjarije i fantazije, za koje ne mare praktične glave.

— Nisam mislio, da su Jugoslaveni takove glave. Vi podnesoste izpit kako težak tako i slavan i praktičan. Noćas možete mirno spavat i za sigurno čekat listnicu carstva sveslavjanskoga. Već vas ništa ne pači. Jer u tomu ćete se bez dvojbe slagat, da vlada i njezini članovi napose moraju svimi sredstvi raditi o što većem razplodjenju Slavjana. Kolika je Sveslavija, a kako je, surazmjerno, malo Slavjana! Kad se sva zemlja napuči Slavjani, sva je zemlja naša.

— Ne samo da ću raditi za svrhu, koju napomenuste, za plodjenje Slavjana svimi sredstvi i načini, nego ću i zatrti sve stekliša, neprijatelje Slavjana i njihova, i u obće plodjenja.

— Kako to neprijateljstvo razumite?

— Tako, da stekliši ne trpe djecu, ni porod, ni ženske.

— Još ne razumim. Pazite, što govorite. Stvar je preznamenita.

— Što bi pazio? Ovo ću vam i iza sna kazati: stekliši su svi jednaki, oni svi mrze ljude, i drže, da su svoj pokvarenosti svieta same žene krive. S toga, dok bude i jedne ženske na svijetu, dotle se ne budu prava, dobra djeca radjati.

— Na taj način morali bi mužkarci radjati. Nije moguće, da tako stekliši misle.

— Ne samo oni tako misle, nego tako i govore, i uče svoje drugove.

— Kažite mi jednoga takova stekliša, jednoga svjedoka. Drugarije ja ne mogu to vjerovat.

— Takov vam je stekliš stari Starčević, a svjedok sam vam ja, i ako hoćete na tisuće Jugoslavena. Razumite li sada? Je li vam to dosta?

— Vi ste pripravnici prisegnuti, vi ćete naći još Jugoslavena, koji će prisegnuti, da stari Starčević uči, da ne bude prave djece, dok ju ne budu mužkarci radjali?

— Ja ću na to prisegnut, tisuće Jugoslavena će na to prisegnut, založiv dušu i tielo. Vjerujete li sada?

— Kamo sreće da ne bi morao vjerovati! Eto ti ga vraže, sve je propalo: stari će Starčević biti car sveslavjanski!

Toga prizora! Samo bi fotografija mogla predstaviti. Gospodin brat Rus baci smotku pod noge i razkreči se kao žaba, ter od tuge i zdvojenja udari u smieh. Našinc X. metnu u zube gorući kraj smotke, a to ne oćuti, tako bo se obezumi i okameni. Ja, kao da me munja udari, ne znam što bi radio, što li govorio. Ali opaziv, da već ne možemo daleko biti od Karlovca, od nužde moradoh gledat, da tu nesreću odbijem od Jugoslavena i Sveslavije. S toga prozborih kako mogoh:

»Za miloga Boga, ali, da, triput vas Bog križem šentaj, gospodine brate Rujo, vi se šalite. A ja se usudjujem u predubokoj poniznosti prepokorno prositi, da se ne biste udostojali premilostivo šaliti se u tako velikoj stvari. Zaklinjem vas, u svoj pokornosti, svime što vam je sveto, da ne zovete vraga u svatove.«

Nužda radja veleume. Ja nisam vriedan biti zaštitnikom ni predsjednikom Jugoslavenske akademije; ali itako, njih nijedan ne bi svojim govorom učinio čudo, koje ja mojim učinih. Sada vidim, da mudri Niemci pravo imaju, kada kažu: improvizacija, improvizacija, improvizacija, to je pravi govor.

Gospodin brat Rus osviesti se na moj govor ter prozbiori:

— Nije šala, jer nije do šale. Stvar nije za šalu. Neka staroga Starčevića — — — ali bojim se uvrijediti njegovo carsko sveslavjansko Veličanstvo, — dakle neka staroga Starčevića buhe grizu, ako ih ima; ja ga ne postavljam — — vruga, to je uvreda, barem je škakljivo, — ja ga postavljam — — i to je pogibeljno, dakle, ja ni simo ni tamo, nego sudite sami.

U to dojde k sebi našinac X. i gleda kao da je, za ne reći s vješala, iz japnenice utekao. I ja, moram istinu kazati, gledah kao miš iz mekinja. Da čujemo tu strašnu viest. Tada nastavi gospodin brat Rus drhécim glasom:

— Prorok Habakuk imadijaše susjeda. Taj susjed dade, nego ne proglasi svoje proročanstvo. On to proročanstvo spisa i zapečati. Na zamotaju napisa: »Neka se ovo proročanstvo razpečati i proglasi onim, na koje spada, po smrti svetoga Filareta, metropolita moskovskoga.«

Tu će našinac X.: Taj je svetac onomlani umrao.

Na to će gospodin brat Rus: Jest; ali nemojte me mutiti, jer je vrieme prekratko.

Poviest toga proročanstva napunila bi trideset godina Rada jugoslavenske akademije, i bila bi znamenitija negoli je sav dosadanji i budući rad Jugoslavenske akademije. Ali u kratko, stvar se ima ovako:

Ono proročanstvo dade Habakukov susjed svojemu sinu, sin unuku, unuk stricu, stric sinovcu, sinovac bratučedu, bratučed strini, strina jetrvi, jetrva zaovi, zaova svaku, svak punici, punica zetu, zet šurjaku, šurjak nećakinji, nećakinja ujcu, ujac tetki, tetka unuki, unuka djeveru, djever pašu, paš tastu, tast punici, punica pastorku, pastorak snahi, snaha braji, brajo dragi, a drago, iz ruke u ruku svetomu metropoliti Filaretu.

Tu vidite, gospodo braćo Jugoslaveni i Sveslavjani, kakovim je čuđom to proročanstvo uzdržano i doprlo do ruku sveslavjanskih.

— Jest, — zavapismo u jedan glas ja i našinac X., — jest, to je najveće čudo. Samo kažite nam, po Bogu brate gospodinē Rujo, što kaže to strašno proročanstvo.

— Ono vam ne kaže drugo nego ovo, od rieči do rieči, u slovih, u riečih i u duhu: »Kada mužkarac rodi, Slavjani će se sjediniti i postati Sveslavjani. To će se dogoditi koju godinu prije ili poslije smrti svetoga metropolite moskovskoga Filareta, koji bude umrieti koju godinu prije ili poslije prokopana Sueza. Mužkarac, koji dojde na tu misao, i rodi, biti će iz Jugoslavije, nego ne će biti ni Jugoslaven, ni makar kakov Slaven. Taj će muž svojim porodom ustanoviti vječnu dinastiju svesla-

vjansku, kojoj će on biti prevozhoditelni otac i korien, i najprvi i najmoćniji car sveslavjanski. Od toga cara bude stajati, da li se bude ta silna država zvati srbskom ili sveslavjanskom carevinom.»

Sada znate, na čemu ste, bolje rekuć, na čemu smo. Kad je to proćanstvo otvoreno, politika zahtieva, da se ne razglasa. Nego nas nekoliko pouzdanih Sveslavjana krenusmo u Jugoslaviju, za traćiti našega cara, i za pokloniti mu se. Većeras, u Zagrebu, sastadoše se brzojavne viesti iz svih krajěva, nego nitko ne najde očekivana cara. Ja sam dakle taj sin sreće.

Ja zijah ko izvan sebe; našinac X. kao da je pobjesnio; gospodin brat Rus drća se oveselo. Oćutismo, da vlak ide polakše, t. j. da smo pod Karlovcem. S toga našinac X. zavlatu kao klopovac:

— Ja se njegovu carskom sveslavjanskom ili srbskom Velićanstvu — nisam nigdje zamjerio, ja ću mu se pokloniti i od njega službu i plaću primit. Ali, gospodine brate Rujo, svaki ćovjek ima prijatelja i neprijatelja. Tako i stari Starćević. Ja bi se prisegnuo sto i sto puta, da se ta praktićna i pametna misao nije izlegla u njegovoj drenovoj glavi. Nego, ako mora biti, ja ću pasti pred koljena njegova carskoga sveslavjanskoga ili srbskoga Velićanstva. Ali meni je od nekogjega vremena ćudno, kao da sam zanosio. — —

Tu probi debeo znoj našinca X.; tu se on poće protezat i natezat, zubi škripat, mrgoditi, mjestoliti, stenjat, jecat, oći buljiti: tu bijaše vidljivo znamenje, da ga hvataju trudi, da radja, da će ovaj ćas roditi.

U to vlak stade. Gospodin brat Rus odleti kao na krilih, valjda za ne biti kumom. Meni se je našinac X. tako zamjerio, da ga ostavih u porodjaju, ne brineć se ni malo za peleni njegovu porodu. Je li srećno rodio, i ako jest, što? — ne znam.

XXVIII.

Poklon do crnē zemlje i još dublji.

Kod nas iznielo čudne pjesme. Od njih znam samo da se latinski zovu lampadacije, da ih stekliši rado pjevaju, i da su od nekakova Jeremije proroka odlomak što ga ne ima.

Kroz sedmu ruku dobijem od stekliša, i prepisem sljedeće kitice.

»Kako se pastiri razbježali, krdo razpršilo, jasle izpraznile, gospodstvo ponizilo, vlast izgubila, kako paučina zauzela žepe, mrak jistbe: kako palo veličanstvo naše.

Mudraci ne svjetovali mudro, dobrotvori ne tvorili dobro, praktičnici zanieli se na sanjarije, vjerovali gončinom ne gospodarom, uzdali se u svoju sigurnost, prostotu, sirotinju turnuli u čeljusti spavajućega lava.

Sutom smatrasmo danom, vjerovasmo hinbi, prihvatismo meku, protugasmo udicu, zanesosmo se na želudac, veselismo se obsjeni, uživismo što nam se dalo, ne misleć da nije darovano, nadasmo se da će uvijek onako ići.

Sad udica para utrobu, lav se budi i proteže, nije dobra koje bijaše, nastaje zlo na koje se ne mislilo, dobrotvori s mješinama svojimi u zaklonici, sirotinja cvili i leleče, oni ju preziru, i smiju se nevolji, biedi, sudeć da to njih ne čeka.

Sirotinja vrzla se, zdvaja, najmanji krivci najviše trpe, ne može se ostati na mjestu, ne može se uteći, pomoćnika nije, jer kako je svatko radio samo za se, tako i plaće samo za se: tko ne mari za druge, od drugih pomoći ne ima.

Ostavivši narod, domovinu, um, poštenje, Boga, dušu — sve što je sveto, uzaludu za pomoć vapiju: na uzdah prokletca, kojega su zloće ostavile ne on zloće, gluho je nebo, gluha zemlja, gluhi su ljudi.

Blago onim koji s visoka ne padoše nizko, blago i onim koji za čas ne dojdohu na visoko, oni trpe samo sadanjost, ne boje se budućnosti:

a strovaljeni, uzdišu za prošlošću, plaču nad sadanjošću, i pred budućnošću drhću.

Plač nekrivca otvara i mekša plēmenita srдца, nalazi utjehu, utočište, pomoć; a jauk zločinca samo razjara i ljude, pruža im nasladu, otvrdjuje im srdce prama krivcu, svietu je sablazan, Bogu uvreda.

Ne mislivši, moramo ćutiti; ne štedivši, moramo stradati; preziravši pravo, moramo ga kako i pravicu podnositi; opili se kruhom, moramo se iztrieniti gladom; gospodivši bez razbora, moramo slušati bez obzira.

Jučer davali, danas primamo zapoviedi; jučer primali, danas činimo poklone; jučer sudili, danas na sudu stojimo; jučer dielili, danas prosimo milost; jučer strašili, danas od straha drhćemo; jučer puni svega, danas se kroz nas svietli: gdje je nesreća kao nesreća naša?

Imajuć vlast nasadjenu, a ne mareć što nije zaglavljena, rabismo ju i razmahivamo samo proti nedužnikom, bez reda, razbora i obzira; kad nam se svrnula, jedni nas dave, drugi nas progone, kako mi sudimo, a najbolji mjere nam strašnom mjerom našom.

Natjecajuć se u podložnosti prama višim, za dobiti gospodstvo na jednake i niže, ostajemo podložnici bez jednakih i nižih, kad stenjemo i pogibamo, ne možemo se potužiti, i nije ga pod nebom tko bi nas pomilovao.

Uzdasi razbijamo valove, suzami natapamo zemlje, jaukom zaglušamo grmljavinu, više trpimo nego odajemo, i još se kaže da je ta pokora preslaba za grihe naše, i da se izdaja samo krvlju pere dok je sjemena i imena.

S vlašću nestade i mudrosti naše, s gospodstvom i posluha naprama nami: narod, bivši uzorom poniznosti jer je nas slušao i pokoravati se morao, misli, sudi, razabire i radi što sam hoće, i što mu kažu neprijatelji naši.

Vjernost se mjeri uzvratnom vjernošću, ljubav se ocjenjuje čini, rodoljublje, razsudjuje se po djelih, rieči se razpravljaju: bivši ljubimci naroda služe na porugu, domorodce mrze, rodoljube preziru, narodnjakom pleća obraću, i bojati se još gorega.

Učismo da je gladan tko je sit, da je sit tko je gladan, da je srećan nesrećnik, da je srećnik nesrećan, da je bijelo što je crno, crno što je bijelo, dobro što je zlo a zlo što je dobro, da je slava što je sramota, sramota što je slava, i vjerovalo nam se; sada se drži da lažemo ako i očitui istinu kažemo.

Nije se pazilo što radimo ni javno ni pod plaštom, ako je tko i pazio, nalazio je, ili je nalaziti morao sve u najboljem redu; a sada na

nas bdiju prozori naši, proti nami govore zidi naši; nismo sigurni ni za misli, ni za želje naše, bojimo se i nas istih.

Smijasm'o se dok drugim nepravedno rukave podrezivaše, n'e marismo za muke drugih; sad se oni smiju kad se radi o mješinah naših; dok bijaše vrijeme, scienismo se sigurne i spavasm'o; probudiv s'e vidimo da je kasno za uteći valovom i gromovom.

Čas uzesm'o za v'iek, zalogaj za hl'jeb, petljaniju za praktičnost, lopovštinu za oportunitet, hrdju za zakonost, sužanjstvo drugih za mudrost, dobru težnju za prevrat, iskrenost za ludoriju, narod za marvu, nas za bogove, pa što ćemo sad kad došao pir na lopar, krinke opale, i hinbe došle na svjetlost.

Trošeć nerazložno što dobismo nezasluženo, gosteć mogućnike neučvršćene jer nevriedne, pomagajuć koji su nedostojni pomoći, odbijajuć one koje prigrliti imadosmo, opravdasmo oluju koja se na nas srušila: ne htjevši koristno i razumno trošiti, ne imamo za trošiti nikako.

Puk šišasm'o, derasm'o, trsm'o, zavadjasm'o, izdavasm'o, žrtvovasm'o, misleć da je samo za to stvoren, ubijasm'o njega od kojega samo živismo, i sama zaklanjat i branit imadosmo, pa što sada kad nas i on pozna, i ne boji nas se.

Scienismo da je dosta proći kroz škole, pokazati svjedočbe o izpitih, steći priklonosti, pak pozivali se na čast i na vlast našu; a sada se pita o znanju, o radnji i o poštenju.

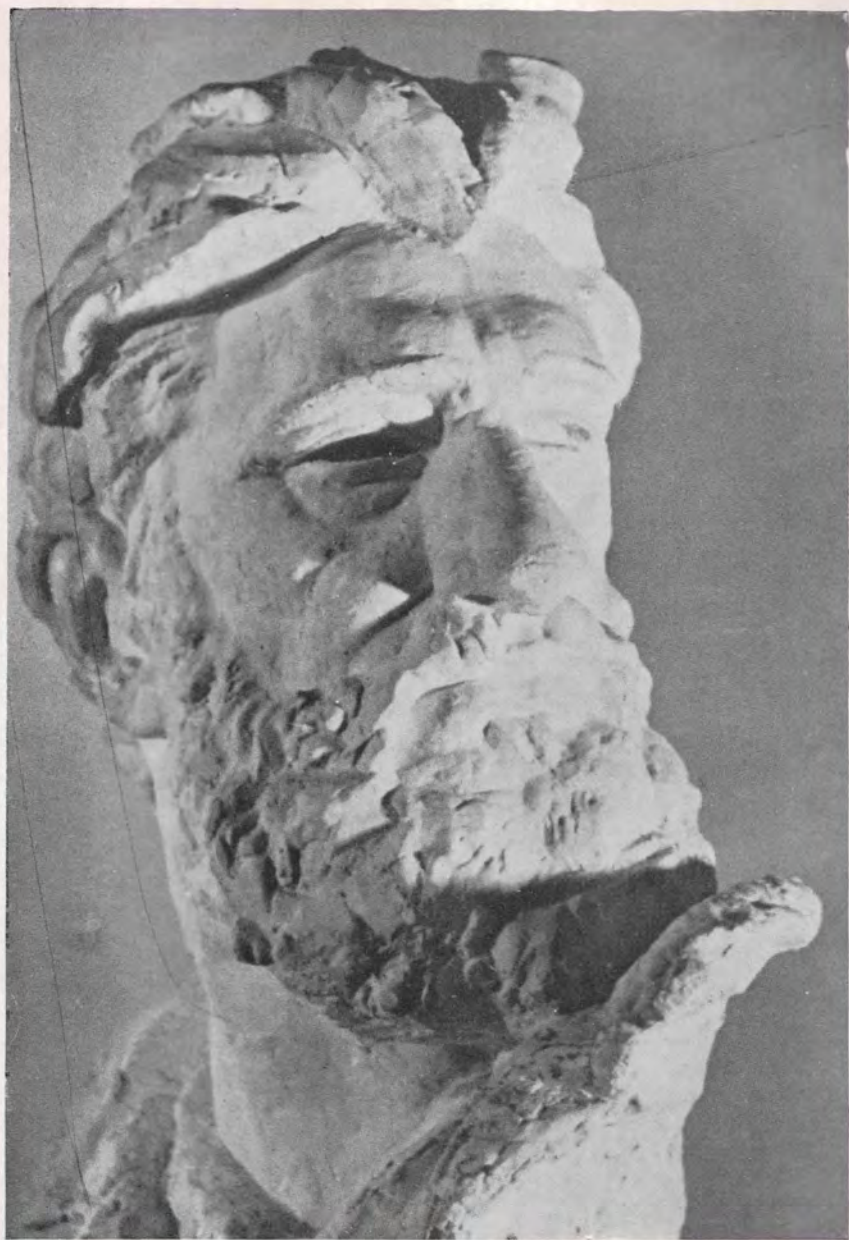
Za čas uspješni, zato sladki bijahu nam načini kojima tražismo i dobivasm'o milost; a sada gorke su nam staze po kojih nam se slijeпа, čista pravica dieli.

Dok mogosmo što htjedosmo, uvadjasm'o i branismo neznanje i hrdju, misleć da su najčvršći temelj obstanku našem; sad ona, i da bi htjela, ne može nam pomoći, a ono u šakah drugoga, najžešće bjesni proti nami.

Za sreće razvratismo želudce i kese više nego treba; uživasm'o preko mjere; sada srećan tko može podmiriti najprečiju, nedvojbenу nuždu, potrebom nam se, razbludjenim kaže i što nije potreba, pa tko, kako li da začepi i prave i izmišljene nužde.

Kako je teško zaboraviti na dobro, prinčiti se zlu, želivšemu dobiti tek, želiti da ga ne bude, ili ako dojde, ne imati ga čime utišati; teško li je kada se kasno k pameti dojde.

Kaživali nam, a mi ne vjerovali, da nije stalnosti izvan istine, ni temelja izvan prava, ni ljepote izvan krjeposti, ni krjeposti izvan zasluđe,

GLAVA ANTE STARČEVICA
(*Fran Kršinić*)

ni zasluge izvan požrtvovanja za obćenito dobro: da nije ništa gdje ne gospoduje razum i duševnost;

Da nije istine gdje se za nju ne mari, ni prava gdje osebna korist odlučuje, ni ljepote gdje se o skladu ne radi, ni krjeposti gdje ljubav ne vlada, ni zasluge gdje je svatko samo za se, ni požrtvovanja gdje duševnost nije najveća plaća i najteža pedepsa;

Da tražeći samo što je ugodno, ostaju niemom životinjom, tražeći samo što je korisno, postaju biesnom niemom životinjom, tražeći samo što je pravo i dobro, primiču se Bogu, i zastupaju ga, na zemlji;

Da je ugodno što sama pūt zahtieva, korisno što potrebe podmiruje, dobro i pravo što svim ili većini bez krivnje koristi, da ono prvo samo tielo, ono drugo samo razbor, ono treće samo razum i duševnost znadu;

Tko nam namiče jer nas treba, da će nas ostaviti dok drugoga najde, tko nam se klanja jer nas se boji, da će nam škoditi dok uzmogne, tko nas hvali jer nešto želi, da će nas kuditi ako dobije i ne dobije, da ne imamo prijatelja do onoga tko nas pozna i mjeri nam po zaslugah naših;

Kada vidiš da zloći na ruku idu, da krjepost progone, da nevriedne uzvisuju, vriedne zabacuju, da neistinu grle, istinu bičuju, nemoj se smutiti ni krenuti s prave staze — znaj da bude danâ i poslije današnjega;

Ludjaci se vesele kad bi imali žalostit se, žaloste se kad bi imali radovati se; svieću drže za sunce, sunce za svieću, bolest za zdravlje, zdravlje za bolest, sjenu za stvar, stvar za sjenu — koji se vesele bez razloga, dobivaju razlog gorko plakati;

Tko prije, nego izgubi, ne čuva zdravlje, slobodu, vlast, bogatstvo, taj ih ne rabi kako valja, gubi ih kako treba, za njimi uzdiše najvećma, i budi srećan ako mu ih se ikoliko povrati: sreća je ne samo spiepa nego i vrtoglava, a razum ostavlja samo ostavljen;

Ako budete radili za narod, on će štogod imat i znati i biti će vam, ako u nesreću padnete, lakše medju srećnima, siromahom medju bogatima, neukim medju razumnijima, to nam sve kaživali, a mi ne vjerovali i ne marili, pa sad jao, ne ima nesrećnika nad nesrećnikom medju nesrećnicima.

Slieðismo nauk: da je dobra lienost, da ju mudri odabiru a radnju drugim ostavljaju ter nje plod medju se diele, da treba raditi da bude čim manje mudrih a čim više radnika, jer onim zapada tim manje čim je ovih više; da nije gospodstva bez neznanja i sluga.

Tužismo se da nam je teško, da nam trud nije dostojno naplaćen.

da službe tražimo i držimo samo za dobro puka; ali nije nam se vjerovalo, jer čini ne odgovaraše riečim, i ne htjedosmo ono breme sprtiti i pustiti da ga drugi uprte, sad se vjeruje da bi veselo obnašali sve one teškoće.

Sada vidimo da je lienost prokleta, da ju samo zli traže, da nad radnju nije blagoslova, da u službah služismo samo nami, da naša radnja bijaše samo nesreća za puk, da sreća svih sporedi sa znanjem i slobodom, da je najviše i najsladje ono što se stiče radnjom, uz koju svi napreduju ako ju sliede.

Dobro uči tko istinu kaže, pametno govori tko preporuča što je pošteno, slavu zaslužuje i dobiva tko ju za narod traži; a čuvati se je onoga tko govori iz sebe i za se, ili govori za narod a za se radi, ili, cilja-juć na se, za narod govori i radi, pa sam hvata što bi narodu dobro došlo.

Sada znamo, kad nam znanje već ne koristi, da je zločinac tko zna dobrih istina koje drugi trebaju i sliedili bi kad bi ih znali, a on ne će da im ih kaže, a još je veći zločinac tko istine čuje pa ne sliedi: prije grieha i za griješnja vlada sljepoća, poslije grieha vidi se istina u svoj sjajnosti.

Pretiesna bijahu nam kazališta, društva, pretiesne gostionē i kavane; sad su nam preprostrane i sobice naše; ne bijaše kuhara koji bi nam po volji obrok pripravio, sad je izvrstno sve što nam se baci, više se nosilo od stola nego se sada na stol donosi, bolje bijaše što zabacivamo nego za čim sada hlepimo.

Mienjasmo oprave, obuću, klobuke, rukavice, po danih, najsiromašniji po mjesecih; a sada ne možemo ni ovako prteninu mienjati; današnjica stezala se na dan, danas se proteže na više godina, pobacalo se nova i polovna više nego se danas ima stara, izlizana, razderana.

Najteži nam posao bijaše podpisivati namire, nižim zapoviedati, najobičniji progoniti nedužnike i škoditi pravednim koji nam ne davaše, najsladji primati poklone i pokazivati smožnost našu; a sada za sreću smatramo što su nam još ciele mješine: muka i stradanje ugodna su nam i proti srdcu.

Dobro živjeti bijaše nam jedina svrha, i sveto sve što ju promicalo: laž, izdaja, ubojstvo, otimanje bijahu nam držanstva i krjeposti, sve drugo bijaše nam sanjarija, nepraktičnost; sada, u životu nije slasti, sredstva nam se izmaknula, ni za ne živjeti ne imamo jakosti, a živjeti ne možemo.

Zanašajuć se na kumove, tetke, zaštitnike, našim primjerom prednjaćec, odbismo djecu od učenja i radnje, razsipajuć uputismo ju ne štediti, plazeć naučismo ju gamizati, bez poštene radnje plivajuć u izo-

bilju svega turnusmo ju u gnijljenje i spletkarenje: nesreća i djece naše pada na nas.

Vjerovasmo sve što nam godijaše, izsmjehivasmo se svemu što nas obuzdava, srnusmo kao sliepi na zdrave oči, za vremena ne slušasmo rieči spasa, propast smatrasmo nasladom, našu nasladu stancem, poštenje prostačinom, umjerenost sramotom.

Potištenost smatrasmo krjepošću, izdaju zaslugom, dojavu zakonošću, laskanje ljubavlju, siromaštvo zloćom, smjernost ludošću, pristojnost hrdjom, pravednost slaboćom, iskrenost bezobraznošću, poštenje izmišljotinom za varati neuke, istinu porugom;

Bog nam bijaše meka za obsjenjivati prostotu, vjera plaštem pod kojim radismo što god htjedosmo, zakon mačem koji na obje strane sieće za našu korist, služba jaslama koje prostota natrpava samo za tlačitelje svoje, raj varkom za one kojim se dobra hoće i po ovom životu, pakao plašilom za one koji za raj ne mare, vlast oružjem proti svim koji nam ne davaše sve, i mozak kosti svojih.

Učismo da treba sljediti rieči, ne čine naše, ne misleć da ni najplemenitije piće ne godi iz nečistih posuda, i da je moći cjenije dobiti boljih učitelja za stvari koje mi učismo, tēr da učitelj samo svojim životom jasno pokazuje koliko drži do nauka svojega: što će učeniku nauk za koji ne mari ni sam učitelj.

Ljudska slaboća imadijaše zagovarati samo naše zloće, milost božja služijaše samo nami; kod drugih ocjenjivasmo slaboću samo u koliko je nami koristila, milost božju u koliko se nosilo u torbe naše; što kod jednoga bijaše strahota, kod drugoga bijaše nedužnost ili malenkost.

Kad od nas iskalo kopču vapismo da nam glavu uzimlje, kad narodu uzimalo i zadnji zalogaj dokazivasmo da je to pravo, da tako treba, i učismo neka triezan bude: što nami bijaše suvišno, smatrasmo nuždnim, što drugim nužno, smatrasmo suvišnim.

Što god se nas ne ticalo, branismo ili propuščasmo, što god druge ubijalo, dokazivasmo zakonitim, svetim: mi bijasmo svrha, narod sredstvo, i za uzdržati to stanje i tu vjeru, rabismo sve znanje naše, i svu snagu našu, i gdje ne pomaga nauk, doskoči sila.

Narodnost bijaše nam geslo pod kojim narod tlačismo, narod sveta rieč pod zvukom koje izdavasmo ga bez straha, naše zločine proglašivasmo za dobročinstva, dobra djela i dobre namjere drugih za urote, i gdje se ne moglo sve sakriti, naše strahote prikazivasmo kao pometnje, drugih pometnje za osnovane zločine.

Baštinu, koju primismo od starijih naših, smatrasmo našom zasluţbom, i nadimasmô se njome: siromahe, čeda siromahâ, ne baštinivše do trud i nevolju, prezirasmô kao nevriedne i pogleda našega; uživajuć i raztičuć tudju muku, vriedjasmô one koji živu o muki svojoj, čuškasmô one koji ne htjedôše svoje poštenje žrtvovati dobitku.

Imavši priliku i sredstva naučiti se i postati koristni nami i narodu, primismo samo zloće pomazane naukom, zamětavasmô one koji se učiše, mučeć se dan i noć i za zalogaj kruha; takôjer iz opanaka potekavši, dok se u kupovno obukosmo i dobismo naslov za živjeti bez plodne radnje, zabacismo, zamrzismo, odturnusmo, izsmjehivasmo i roditelje naše: za nesrećom da živu, roditeljem je našim najveća nesreća i sramota, da su nas rodili.

Ne stekavši pravim putem ništa, ne znavši ili zaboravivši što je potreba, držasmô da gladni, goli, bosî, neuki mogu samo krivci, lienci biti, ne imadosmo obzira na nesrećnike koji svojoj nesreći nisu krivi, i ne mogu joj se oteti: ne htjedosmo znati da je nesrećnika koji su nesrećni za druge, i da je nesrećnika koji su radje nesrećni nego nepošteni.

Trud kojim zamrčismo komad papira, cienismo većim od onoga kojim je obradjena njiva, i za opravdati onu vriednost, pozivasmo se na škole naše, ne pazeć da je nevoljnik u težoj školi od povoja do groba, i da mu mjesečni plod ųuljâ često ne dosiţe onu cienu truda našega.

I kud onakovi bijasmo, tud učinismo koliko mogosmo i znadosmo, da i ućeća se mladost za nami hodi; ne dadosmo da joj se zamke odkriju, zabranismo joj učiti se dobre stvari, i sluţiiti se s njimi na korist naroda, u kojoj bi i svoju korist našla.

I ne bijaše nam dosta sliediti i držati sve što ne valja, nego i protivismo se onim koji htjedôše zlo ukloniti, dobro pribaviti — misleć da je sve samo za nas, i da bude nas na vieke, i da našoj sreći ne bude kraja; pa što sada, gdje se sve naopako izvrgnulo?!

I sluţiše nam za smieh koji jadikovaše nad zavladavšimi zloćami, da se zadana rieć ne drţi, vjernost i braćna oskvrnjuje, da se s prisegami igra, tudje ne ųtuje, svoje razsiplje, misao i poštenje prodaje, pravica kupuje, krivica odkupljuje: scienismo da je to stanje naš ųivalj, i da izvan njega ne treba oblastnikâ, a ne mislismo da moţe oblastnikâ i bez nas biti.«

To je od slova do slova ta pjesma. Kaţu da je još kiticâ, i molitva narodnjaka poštenjaka; nu to nisam vidio. A čuo sam, što takôjer nije napisano, da stekliši, kad izpjevaju nekoliko kitica, pridadu: »Aga-

mufti, mufti-aga, koga od nas učiniste vraga«, ili: »u koga nas upletoste vraga«, ili: »kakova će od nas biti vraga«.

Tu, sigurno, Stari je aga, jer ne će da zadavi Turke, on je i mufti, jer čita koran.

Bilo što mu drago, pjesma je čudna, stekliši joj se smiju, a meni suze vrcaju, i prem me sviet još ne priznaje za proroka, ja bi mogao ovakovih pjesama načiniti za dvie knjige Rada jugoslavenske akademije.

Ako treba, evo me i za to, i drugačije

Il u vatru, il u vodu.

Srboslav XVI.

MIR - KAMEN

Zagreb, 28. ožujka 1888.

Nadamo se, da se ne će naći svjedokâ, koji će kazati, ni sudovâ, koji će po uvjerenju priznati, da smo se mi, na koliko znamo i na koliko se sjećamo, ikada razgovarali sa starim Sisifom. Ali, u dobroj vjeri, mi ne bi dvaput rekli, da će tako i u buduće ostati. Jer vrijeme je tako dugačko, da nitko ne zna, koliko lakata. Dakle moguće je da ćemo se mi i Sisif sastati. Što onda?

Mi smo se već pripravili, i ako ne zaboravimo, ili se ne predomislimo, ili ne budemo imali osebna okapanja, ne bojimo se toga sastanka. Nami je pušenje slast, a da bi nas tko odsudio i nagonio pušiti, nami bi pušenje postalo pokorom, mukom. Dakle, makar bi Sisif drugačije možda dobre volje kamen kotrljao, taj je posao njemu pedepsom, dok je na nj obsuđen. On će nam se potužiti, bez dvojbe.

A mi ćemo mu po najboljemu uvjerenju odgovoriti, da on ima krivo, i to iz sljedećih nepobitnih razloga. Prvo, dok je pogazio zakon, volju bogova, on je sakrivio i zaslužio pedepsu. Samo je pitanje, je li on učinio prekršaj, ili prestupak, ili zločin, pa kako stoji sa okolnostmi, koje učin olahkoćuju ili otegoćuju, sa mjerom pedepse, i t. d.

On ima krivo, drugo, zato jer nije proti osudi podnio utok, ili priziv, ili ništovnu žalbu, ili to sve troje, ili toga nekoliko. Na to će nam se on drveno nasmijati kao nadutoj neznalici, pa će nam gizdavo odgovoriti: proti osudi prve molbe, Plutonovoj, ima pravna lieka; ali proti rješenju ciela Olimpa, svih bogova, ne ima daljnjega puta. Pa kamo?

A mi ćemo mu slavedobitno odvratiti: nad svakim božanstvom, i nad cielim Olimpom bijaše gospodin bog Udes. On je i bogovom gospodovao. Zašto se niste na tu molbu obratili? Već onda su bogovi slabo stajali: i Zeus na prijestolju, i njegova vlada, i sustav, i ustav, sve se treslo, i od prvog udarca bilo bi se sve srušilo, kako se srušilo kasnije, dok je udarac došao. — Pa zašto niste dali postupak obnoviti?

On će biti obružen i skrušen, ali mi hoćemo da ga na pravi put dovedemo. Vi imate krivo, treće, jer ne uvidjate, da bi druga pedepsa mogla još teža biti. Recimo, da su vas bogovi odsudili, da na rtu briega držite, da se kamen ne sruši. To bi bila muka: dan i noć bditi, i držati rukom, da se hrust ne strovali.

Mi nismo ni lonac, kamo li Korint sazidali, nismo učinili ništa, što bi se moglo prisposodobiti vašim djelom, nismo se sa bogovi naganjali, u obće smo krotak i miroljubiv; ali ta bi pokora za nas bila tako teška, da bi nam, naprama njoj, kotrljanje kamena bilo slašću, pravim nadarjem; to bi nam bičevanje nabrzo dodijalo, pa bi mi u nevolji zaboravili na sve, i ne samo ne bi htjeli kamen držati, nego bi ga srušili, ako je moguće, na gnjate svih bogova, koji su nas na tu prekomjernu muku odsudili.

Sisif je mudra glava, zna razmišljati, i običavao je posrnuti samo u strasti. Dok čuje ovu našu razpravu, on će se osviestiti i udobrovoljiti. opaziti će, kako je u danih obstojnostih srećan, i kako bi nesrećan mogao postati, pa će se odmah mašiti svojega kamena, i u uzhićenju možda će ga htjeti nositi, a ne kotrljati.

Ali mi još nismo gotovi. Nije nam dosta, da smo pokazali našu mudrost, i da smo iskrnjega u dobru podučili: to oboje godi, ali ne zadovoljava podpuno. Mi ćemo se sa Sisifom razgovarati na drugom svijetu, dakle sviet koji danas zovemo ovim, onda ćemo zvati onim. Dakle govoreć u ono vrijeme, mi ćemo se sjećati muka, u kojih su mnogi ljudi ovog-onoga svieta, i želiti ćemo, da takovih ljudi bude čime manje.

Tu ćemo Sisifu: Vas želja vuče za onim svijetom. To ste dokazali, kad su bogovi morali amo silom vas dotjerati. Ne dokazaste, da ste čud promienili, a ovdje vam se čini teško. Ako vam je do vaše sreće, izbijte te muhe iz glave. Jer ako bogovi pristanu na vašu želju ili ih koji zlobnik naputi, pa vas pošalju na onaj sviet, i odsude vas da čuvate europejski mir — odmah se objesite, ili utopite, ili kako drugačije prestanite živiti.

Prava bi vam razkoš bila čuvati, da se kamen sa šiljkasta brda ne sruši, naprama dužnosti, da uzdržavate europejski mir. O tom miru, dakle o toj muki vi ne imate nikakov pojam, jer u vaše doba o toj stvari nitko nije ni sanjao: ljudi nisu i sami tražili svoju nesreću, gdje su joj se mogli ugnuti. Danas je na onom svijetu drugačije.

Za prikazati vam strahotu posla, o kojemu govorim, za da o njemu dobijete ikakovu sliku — moram se prilagoditi vašemu shvaćanju. Dakle pazite.

Držeć kamen na rtu brda, vi ste sam — nitko vam ne pomaže, ali nitko vam ni ne odmaže. Nakon vježbanja, promatranja i pažnje može vam za rukom poći, da pogodite točku težine kamena, pa da hrust posadite da stoji, bar dok vjetar ne puhne, a kada vjetar udari, dosta vam je da kamen sa protivne strane podbočite.

I europski vam je mir kamen, koji stoji na šiljkastu rtu. Dok stoji, zove se mirom, a kada se sruši, zove se ratom. Svatko između onih, koji su odsudjeni, ili misle da su odsudjeni taj mir držati, kaže da je u miru spas, u ratu propast. Dakle drži mir. Ali tko, pa kako?

Tu vam je na kamenu desetak ruku, i ni dvie se ne slažu. — Kako stoji svako brdo dok ima dosta prostran i čvrst temelj, tako bi se i taj mir-kamen mogao namjestiti kad bi se šiljku odsjeklo koliko treba, i kad bi kamen oklesalo. — Ali, koji bi to znali i mogli, ti ne će, a koji bi htjeli, ti ne znadu ili ne mogu.

Medju onimi, koji drže taj mir-kamen, ima tako jakih, da bi ga mogli jednom rukom baciti preko brda; ali, znala ih njihova, zašto ne će da to učine, i ti se sa kamenom prpoše kako i oni, koje bi on smrvio. — Svatko se čuva, da kamen-rat ne padne na njegove gnjate, ili na njegovo kurje oko, ili da ga drugi na njega ne sruše, i svatko gleda da ga sruši na druge, i svaka šuška može ga srušiti, ako drugi dopušte. Dakle rači li vam se u takovo društvo, na takov posao?

Prije nego dovršimo, srećna Sisifa sa njegovim hrustom nestati će nam iz vidika, i nitko ga ne će dozvati, da se amo povrati. Ali eto, opet se možda preračunamo: kada se mi sa Sisifom sastanemo, onda se po svoj prilici ne bude znati za mir europski. Bilo zadnji put, da se prevarismo.

VI.

P I S M A

a) NAVLASTNA

IVANU POTOČNJAKU

Zagreb, 22. srpnja 1852.

Mili moj prijatelju da ste mi zdravo!

Teda negda evo vam odgovor na mnoga pisma, koja sam, dobro se sjećam, od vas primio, ali koliko ih je na broju, ne znam, van za stalno držim, da nije manje od pet. Zašto sam vam se tako kasno odazvao, neću se izgovarati, nego ću vam samo nekolike istine kazati, koje kad čujete, Bože daj da ne zavapite: »Da sam ja na njegovu mjestu, ja bi još više dugovao«. Moj život nije drugo van vječno štijenje, pisanje, ljenjarenje i — odkada je Dragija došao — došpitivanje. Doći će vrijeme, da ćete mi vjerovati, što vam sada kazah.

Raztrešen sam, i razdieljen na 3—4 strane: još ne mogu dobiti iz Djakova evangelja i djela apoštolâ, koja sam na cenzuru poslao, a prije negoli ih dobijem, ne imam volje da još prevedem ovo malo, što mi ostaje iz Novoga zakona. Napisao sam igrokaza, ali jer u njima ne pišem o ljubavi današnjoj, t. j. o bludnosti, ne mogu ih izdati, jer će mi ih policija konfiscirati. Ethike sam već blizu 30 arkâ napisao, ali vidim, da mi ni ova ne će izići, jer se ne držim u stvarih razuma nikakva autoriteta, a i bez toga strašan sam novotar kod najznamenitijih pitanja. To mi je jedina utjeha, što ću ovih dana Rečoslovicu moći pod tisak dati. Moguće, da će mi policija i nju obustaviti zbog egzemplâ, u kojih često dolazi ljubav domovine, sloboda i t. d. Imam nešto i pjesama, t. j. nekoliko žalostinka, ali ni s njima van ne smim. Neću više da vam jadjukujem, neću ni napominjati druge kojekakve malenkosti po novinah i kojekakvih časopisih. Vjerujte mi, prijatelju, da mi je već pero na toliko omrznulo, da mu se uklonim, ako ga gdje na putu vidim, pa volim i drugom ulicom udariti, negoli preko ali kraj pera ići. Nemojte se smijati, istinu vam velim. Još imam ljubav samo do knjigâ: sada se za-

bavljam samo s francézkom literaturom. Da bih znao, da ste se već i vi naučili parlirati francezki, poslao bi vam Lamennais-a »Paroles d'un Croyant, voix de poison«, i možda još koju, a ovako u neizvjestnosti čuvam ih za drugi put. Javite mi dakle čim prije, koliko znate francezki!

Knjige, za koje ste mi pisali, već sam davno naručio, i nadam se, da ću ih naskoro dobiti. Znaajte, da ovdje crkvena literatura najgore stoji: ovdjašnji svećenici štiju romane i kojekakve ludorije, a ne stvari crkvene, s toga knjižari imaju jako riedko kad koju knjižicu svećensku. Ja sam jedva izčekao grčki Novi zakon iz Lipske!

Hvala vam na odgovor na moju poslanicu: ja sam ga s Bogovićem štio, obadvama se je vrlo dopao, i gledati ćemo, da ga utisnemo, ako nam ikako bude moguće. On ga je per omnia aprobirao, a ja sam reprobirao samo one vaše intimne rieči, kojima priznajete moju ljubav prama našem narodu, pa ju hvalite, i t. d. Meni je nada sve drago, što me poznate, a ne trpim hvalu, nego se vladam polag načela: »Si omnia feceritis, quae prescripta sunt, dicite: servi inutiles sumus« i t. d. Da vam još nešto kažem o onih poslanicah. Ono 5, što ih je izišlo, možete smatrati za uvod, a tekak bi bila prava stvar došla. Još sam ih 4 dogotovio bio; u njima sam opisao, kako se Zagrebčani drže u crkvi, t. j. tako, kako se pošteni ljudi ni u teatru ni u krčmi ne drže; kako je luxus zavladao; kako se djaci pokvariše; kako je tudjinstvo zavladao, i t. d. — pa sam kanio još barem 15 ovakovih napisati, ali evo nesreće: najédnom kaza mi Bogović, da mu je zabranjeno primati poslanice od A. S. na D. M. u B. Možete misliti, kako nas je to dirnulo. Sada razmišljavamo, pod kojim bi naslovom ove stvari mogli nastaviti. Ako vam kakov naslov iznaći pojde za rukom, budite sigurni, da će i vaš odgovor doći, pa vas prosimo, da pišete još štogoda. Bogović na svršetku t. g. ostavlja »Neven«, a to zbogu spletkâ matičarskih. Već su ga mēni ponudili, ali ni ja nemam puno volje za to. Uredjivatelj Agramerice kriv je, što su moje poslanice zabranjene, on je na ministerium zbogu njih pisao, pa je odzgora ovdjašnji gradski satnik Absterges i zabranu dobio. Vi — vi po krajini Agramericu uzdržavate. Sram vas bilo! Ona je najveća nesreća za našu domovinu.

Moju polemiku bio bi vam već davno poslao, ali mi je bila kod nekogega zemljaka sve do sada. Štije ju dakle, pa mi kažite, kako vam se dopada. Ja sam sirota, sam samcat bio, a protivnika 19. Sreća, da sam živ utékao. Još bi vam morao poslati polemiku s Matičari, ali ju ne imam pri ruci, van idem sada u odpravništvo »Narodnih Novina«, pa ako ju dobijem, poslat ću vam tada i nju.

Kad ovu prošijete, prosim vas, pošaljite ju mome stricu u Bag, da čujemo, što će on na nju reći. On će puno prigovarati, ja znam, ali polemika nije podpuna, ja bo sam njega samo mamio, a vidit ćete, on se siromah kasno sjeti na to, pa mi ostane dužan odgovor, iz koga bi bila tekar prava polemika izišla.

S Dragijom se cieli božji dan i ne malo cielu noć došpitujemo. To je zlo, da on ide za civilizacijom zagrebačkom, a ja smo i Ivan proti njoj. Dok njih dva dođu kući, pisati ćemo vam *sva tri*. Pripravite se! Ivan je postao komušar, i sva je prilika, da će ovdje ostati. Potanje naše stanje u sveobćemu pismu.

Pozdravite sve poznane, a osobito Banića, Sokolića, Tukovića, Peroka, i ako me još ko pozna. Recite gg. župnikom Baniću i Sokoliću, da su od moje strane gursuzi, kad mi ništa ne pišu. Da bi ja mogao, pisao bi vam svakomu na dan sedam rizâ papira, ali šta ću, kad ne mogu? Ništa, van primite bratinski poljubac u ime i ona dva brata od vašega 22/7. 1852.

iskrenoga Ante

KARLU AKURTIJU

Zagreb, 27. kolovoza 1865.

Dragi Karlo,

Što ti je zavrtilo ter misliš da ću se pod stare dane poniziti i osramotiti, da ću služiti s ljudi kojima bogom biti ja bi se stidio?

Trak otčinske milosti, začinjene apoštolstvom, mene je tako preporodio da se skoro ne poznam. Evo, sudi: do petka zadnjega bih u 43. godini života mojega, od onoga petka sam samo u 3. godini devetoga lustruma; spis, što sam ga prije onoga petka dovršivao u 60 časih, poslije onoga petka dovršujem u jednoj uri; u ono isto vrijeme u koje sam prije onoga petka proštio samo osam listâ, sada proštijem iste knjige šestnaest strana.

Da me ne budeš upitao za uzroke potanje koji ganuše njegovo vitežko veličanstvo, i onako brzo na sve što je dobro, da i mene nevriedna zločinca usreći, vjeruj mi da bi ja, sada od vrućine nesposoban za posao, a ne da mi se ni spavati, radje lovio buhe, nego li mislio o tih uzrocih. Ali kad nije druga, da ti kažem moje mnijenje.

Znaš da Perkovac nedavno bijaše u Beču i da je prosjačio za zastavljenje Pozora, kod onoga Mažuranić-age, kojega on ne mogaše dosti psovati zato što mu je pružio priliku da praktično u vuži kapitalizira zajedničke interese; znaš takojer, da mu je sve prosjačenje ostalo

bez koristi. Kada to znaš, ne budeš se čuditi, što je apoštolski blagoslov za sve došao iznenada. K tomu dodaj ovo što možda nisi znao: Menceldorfer, kako li se zove nasljednik Rebergerov, apostol izvanjskih posala Otčinske, malo da ne iztjera Kukuljevića iz kože zato što nije zabranio moj izbor. Kukuljević mu kaza da sam izabran proti volji i nastojanju njegovu et Comp. Menceldorfer je zabilježio moj izbor medju svoje noticije. To je učinjeno na oči Kukuljevićeve. Odtuda scienim da je otčinska otvorila torbu dobrote samo za ukloniti se većoj sramoti. Zna bo da sam izabran i proti njezinu ukazu, i proti svemu nastojanju njezinu i njezinih dobrija, pak da ću isto tako i verificiran biti. Kad je dakle inanis sine viribus ira, ništa ne bijaše po otčinsku pametnije nego dopustit ono što nikako ne može zabraniti. Istina, visoki banski stol pripravljaao se prosvjediti proti momu izboru. Torbar i Zoričić, od strane okrinkanih Austrijanaca, pripravljaahu se braniti onaj otčinski prosvjed, i to jer znadu, da ću im opet, koliko budem mogao, račun pomrsiti, nego iz svega toga znadijaše otčinska da ne može biti drugo, nego sablazan bez svake koristi po nju. Ako to nije pravi uzrok pomilovanja, onda je i njemu uzrok samo nesporazumljenje.

Jedni kažu da su Mrzljaka tužili Vlasi, drugi da ga je strmoglavio Šokčević kojemu da je on oponirao, ovi, da je s njime učinjen početak pa da ga budu slijediti svi hofrati, svi krajsauptmani, svi predsjednici i t. d. oni da ga je stignula pravedna pedepsa, što je na dan narodjenja njegova veličanstva okasno došao u crkvu, što je tom prigodom tija do crkve pušio i nije se poklonio Šliteru.

Medju kreposti lustrisimuša, koliko ja znam, ne spada pijanost, pa vendar on bijaše sinoć na koncertu u kazalištu veramente pijan, ter je zbijao stvari koje se ne pristojе srēdnjih ništarija. Ti i Oto pripravljaite kožne hlače, jer znate što će patrijarka naskoro raditi.

O programih, o grupiranju stranaka nemoj ni sanjati: Okrinkani ne smidu roge pokazati, iskreni Austrijanci izgubiše vjeru u otčlasku obrambu pa ne znadu na koju bi stranu, mi i magjaroni stojimo na godini 1861. U ostalom, čujem da smo mi u preznatnoj većini.

Ja ni sada ne vjerujem da se sabor bude sastati bez velikih promjena i bez polakšica, naravski, samo prividnih. Samo da se ljudi ne puste prevariti federacijom, jer medju Austrijom federaliziranom i medju Austrijom centraliziranom ona je razlika, koja medju vragom i medju sotonom. Ni priklopljenjem Dalmacije i t. d. ne valja pustit se zanieti: robu je svejedno je li sam ili ima više nesrećnika kakov je i sam.

Ja sam od vrućine više nego na pol mrtav, ne idem nikamo, u ostalom zdrav sam kao drenovina. Medju čestitari dobio sam i Gaja, znaš kako sam ih sve odpravio, svi se čude da do otčinske milosti ne držim ništa.

Za boga ne propustite ništa za Gjuru i za Jaćima, mi držimo da su njih oba tamo sigurna. Ako se prevarimo, što, sudim, nije moguće, ti ćeš sam biti kriv, pa ćeš i platiti nosom, lasmi i uhi.

Čujem da Strosmajer radi o kancelarstvu, drugi kažu da će to mjesto dobiti Helenbah, a jedni drže Ladislava Pejačevića sa sigurnom. Čujem takojer da je nj. veličanstvo već htjelo spojiti kancelarije hrvatsku i erdeljsku s ugarskom, nego da to nije dopustio Majlat, koji hoće, da se sve saborom, zakonito rieši.

Pozdravi sve prijatelje i poštenjake, Silvija, Luja, Matu poimenice, pa stojte svi zdravo kako vam želi vaš
u Zagr. 27. kolovoza 1865.

Antun

Zagreb, 10. rujna 1865.

Dragi Karlo,

Ti me poznaš i znaš da ne ima službe koju ja od naroda i domovine ne bi uzeo. Odtuda znaš takojer, da ja u današnjih obstojanostih ne ću, ne mogu nikakovu službu primiti. Okrenu li se okolnosti, izmieni li se ljudi, dobijemo li narod i domovinu, ja ću veselo prigrliti sve što mi se ponudi; ići ću svakamo gdje me narod bude trebovao. Kada ti ustmeno kažem nekoji postupak stanovitih ljudi naprama meni, ti ćeš reći da upravo ne smim primiti danas bilježništvo u toj županiji. Samoglavac, mogu i moram tako raditi, a vi koji obitelji imate, bez grieha i štete po domovinu ne možete me u tomu sliediti. S toga bilo bi mi žao da nagnite častnike neka odstupe, ako ne bi bilo obnove: u tomu nije radati se slogi ni uspjehu. Da budete vas dva već prije odstupila, znaš kako bi bili izpali izbori, a odtuda znaš vašu važnost i za buduća vremena koja moraju nastupiti. — Ištite obnovu svom snagom, pak, ako ju dobijete, što danas nije moguće, izaberite dva podžupana, bez laskanja, ti bi bio vrstan podžupan, ako li ne ćete kako valja, a vi uzmite makar Junga, bolje je da on bere novce koji drugačije idu u otčinsku torbu.

Potežica za sabor moglo bi se toliko napisati, da ih ne bi pet Lajcendorfovih vozova krenulo, zato dosta je u *naputci* poklisarom naložiti neka brane glavna načela, a ta su: upodpunjenje kraljevine, za svu kraljevinu podpun ustav, i ujemčenje, osiguranje ustava. Sve tri ove

točke skupa valjaju, a dvie budi koje, bez makar koje treće, ne vriede ni lulu otčinskoga duhana. Velim da bi to valjalo kazati medju pokli-sarskimi naputci, a zašto? Odgovor ustmeno. Nemoj bubnjem zeca vabiti.

Što možete na toj skupštini izposlovati, to je, da dopustite trgovi-štem i Hreljinu izabrati poklisare, pa da i Bakar pozovete neka i on još jednoga poklisara izabere. Ako se to zbude, gledaj s Jožom da bi Kva-ternika izabrali: i on će biti pomilovan, po svoj prilici, pa da otčinsku pretečemo tom liepom demonstracijom. Otto i Jaćim moraju takojer tamo izabrani biti; ako bude mjesta i mogućnosti, gledajte i za Pacela, koji samo zato nije dosada izabran, jer se nije usudio nigdje prijaviti. Mažuranić bo reče njegovoj gospoји da će ga on stante pede odpustiti ako još jednom dojde na sabor. — U obće, kod izborâ gledajte da budu izabrani oni koji bijahu 5. kolovoza 61. u većini, jer ako dohrvamo otčinskoj, lahko je za druge stvari.

Pohodio me je i patrijarka, jer, reče, »misli da ćemo nas dva skupa dolika«. Odgovorih mu da ja tako ne mislim. Na svu sreću bijaše kod mene Poldek i moj sinovac ter patrijarka ne mogaše — nego samo reče da »treba zube pokazati«. Čini mi se da on tom prigodom bijaše in missione kako prije njega i Vardian koji mi vatreno pripovieda da će me Zmajić na jednu rieč opet postaviti velikim bilježnikom. Ja mu u kratko odgovorih da bi se ja praseta stidio kad bi ja bio makar po istom Bogu »postavljen« car Francezâ, ili vladar ciele zemlje. Ta moja nemarnost za službu, vjeruj, dala je liepu dozis nujnosti luštrišimu.

Janković bijaše ovdje. Nekoји moj prijatelj pohodi ga. Dojde govor i na me. Janković odmah reče da ćemo se nas dva sigurno sporazumjeti, jer smo oba iskrena i oba idemo za napredkom. Moj prijatelj kaza da ja polazim sa zaključaka god. 61. Janković dodade mu da *i on posve tako misli*, i da će kasnije svakako doći na sabor. Ako se to sve zbude, a ja se nadam da hoće, onda, brate, eto slavodobića kakovo proletarci niti su ikada igdje prije 5. kolovoza 61. svetkovali, niti ga poslije ovoga sabora hrvatskoga budu ikada igdje svetkovati.

Magjari se zadnji čas, bez nužde i koristi, poniziše i osramotiše, slobodnjaci talijanski i francezki, piše mi Genček iz Turina, psuju ih i preziru. Time hrabrije morali bi se Hrvati držati pak je budućnost naša.

Kako sudite o Bismarku i o snagi otčinske poslije Halbhuberovih prosvjeda i Gastajna? — Kolika je ta otčinska snaga koja se ne usudjuje zahtievati zadovoljštinu ni od istoga Kupe koji je otčinsku nečuvenim dosada načinom uvriedio, — on je dao poštu *austrijansku* uhvatiti, *sva* pisma njezina uzeti, razpečatiti, i proštiti iste službene depeše otčinske

koje idjahu na njezine konzule. To ruglo možeš čitati u br. 244. od 1. rujna o. g. Allg. Augsb. Ztg.

Gjuro vam zahvaljuje za prijateljstvo, — Augustinović se oženio u Glini, — Jaćim je amo došao, — ja pogibam od vrućine.

Bratimski pozdrav i poljubac svima prijateljem od vašega
10. rujna 65. Antuna

P. P. Medju napatke poklisarske dobro bi bilo postaviti i to: neka poklisari brane inicijativu sabora, t. j. neka sabor najprije rieši potrebštine kraljevine, pak onda priedloge otčinske.

Z a g r e b, 20. listopada 1865.

Dragi Karlo,

Nakon trih tjedna jedva uhvatismo čovjeka koji mi je peć saziđao, a već je tjedan prošao od kako imam peć, nego dimnjak mi nije umazan za da bi moglo se peć ložiti. Na vrućini slab sam svagdje, na studeni samo u kući, ter evo ne mogu ni da držim pero.

To ti je uzrok zašto ti se prije ne oglaših na pismo 30. p. m.

Po mojemu sudu vi učiniste bolje nego Varaždinci: zahvaljivati i prosjačiti, možda je koristno, nu, po mojemu mnienju nije liepo, ni pošteno, ni uzvišeno.

Samo g. Barčić ne bi bio mario čekati kao u zasjedi: takovimi sredstvi može se služiti država proti državi, ne muž proti hrdji. U velikih stvarih, gdje zove dužnost, gdje ne može biti posljedica, dosta je hrvati se hrabro, pa dobio ili izgubio. Vi bijaste u tomu stanju, jer makar da su gospoda upravo i dobila pouzdanicu, to im itako ne bi bilo pomoglo, vami ne bi bilo škodilo.

Nada sve mi je drago da o meni ne bijaše govora: tielo, skupština, nikada se ne smi poniziti, ona ne smi raditi kada vidi da će joj posao ostati bez uspjeha svakoga. Zuate da se ja čvrsto držim moje brazde, a time znate da bi vam sav napor ostao bez koristi. Dakle ne valja da se skupština poradi jednoga čovjeka obruži, a i moju tvrdoglavost, u tomu poslu, mnogi bi zlo bio tumačio. Dakle, opet vam hvala.

Dopisnika »politike« tući ću, kada ga uhvatim, kako i tebe, i bojim se da ćeš ti udarce primati takojer za njega.

Vidite li kako se bivši okrinkani Austrijanci složiše sa svojom iskrenom braćom: »Narodne« novine izpoviedaju, da program Strosmajerev-Mrazovićev nije drugo nego program nar. novina, samo što ovaj zahtieva veću autonomiju. To smo znali, i, nadam se, ne bude im pomoći.

Fuksu je dosudjena polovica ostavštine Josipa Šrančića, dakle četvrtina ciele ostavštine. Trošak je prebijen. Ja sam priziv načinio.

Genček mi piše iz Turina da je u novinah hrvatska stvar zauzela mjesto pred onom Magjara; on mi šalje izvadaka iz »Italie«, i tu ti se govori o »noble peuple Croate« i t. d. Scienih da su to dopisi, nego nisu van uvodni članci, a Italie list je Pospančev. Nemalo svaki broj toga lista pretresiva naše pitanje, a službene brošure francezke znadu da se »kruna Krešimirova ne da potamniti«, da »Hrvati iz Turske paze na slobodoumna nastojanja svoje braće u Austriji«, i t. d. i t. d. jedno ljepše od drugoga. Dakle ništa drugo nego pokazati se još samo kod budućega sabora, pa smo na konju.

Ja ni sada ne vjerujem da se sabor bude sastati bez promjena u oseblju i bez prividnih koncesija.

U vrbovski kotar namjeravaju Austrijanci utisnuti Vrbančića. Pazite, za Boga!

Što mudruju gospoda župan i podžupan, je li zbilja patrijarka uzimlje Marietu, što radite vi koji ne spadate u apoštolsko krdo? Javi mi sve to i opomeni Jozu na Genčeka.

Još sam zdrav i veseo, i smijem se kada mi kažu da je konfuzija u Beču i u Pešti. Biti će toga i više, nu mi smo na čistu. Pozdravi sve, stoj zdravo kako ti želi tvoj

u Zagr. 20. listopada 65.

Antun

Zagreb, 28. travnja 1866.

Dragi Karlo,

Vidjeti je da već ne oštriš um kod Kočevarâ ni na tomboli: Bismark bi bio svojoj vojski ovaj čas oteo puške kad je Otčinska javila da ona ne želi rat; ali gledaj biesa, nemalo sva vojska prajzka stoji na executii za utjerati štibre, narod je prajzki razjaren kao lav pa će pojesti Bismarka i njegova nekoliko druga Junkera, dok Otčinska dopusti. Pročitaj broj 107. Allgm Ztga »Zur zwölften Stunde«, pa ćeš tamo naći nauk što ga *netko* nudi Praizom, a taj je: »Massenpetitionen an den Thron«, »Öffentliche Collectiverklärungen aller angesehenen Städte, Corporationen und Gemeindschaften, bindende Verpflichtungen der Börsen- und Geldmächte unter keiner Bedingung zu Anleihen sich herbeizulassen für einen so verwerflichen Zweck; im Hintergrund endlich drohende Steuer- verweigerung« to je što bi Bismarka ukrotilo. Što je crnje od toga, to je, da ono malo vojske što nije na executiah, za ovaj čas ne ima toliko

preslica za da ih zamieni puškami, ter Bismark gradi preslice na vrat i na nos, i dok budu gotove, Prajzka je razoružana.

Viktor je prepisao ono siromaštva, što ga je imao, na nekakovu babu; Pospanac je već kupio torbu za lov a pušku ne ima za što kupiti. Pepina se sprema, pa će njih sva tri ovaj koji dan u Jamoriku, Bismarku će se život veledušno pokloniti, nego će on do smrti morati u Beču kvargel solit i junačkoj vojski cigare nosit, ter, napokon, narodno-liberalnoj stranki kurja oka rezati. To će mu biti služba, a za pokoru morati će se učiti politiku od Mrazović-Perkovac-Strosmajer-Derenčina.

Kakove to sanjarije imaš o tih graničarih? Upitaj kojega narodno-liberalca pa ćeš onda znati što je to. Ja sam težkom mukom doznao pravo stanje stvari, pak evo ga i tebi javljam: priedlog što ga je prije 25 godina učinio Keko od Modene, sada se izvršuje. Taj je priedlog: restauracija prijestoljâ. I da se Francezka već nikada preko praga ne pokaže, ima se duž Rajna naseliti što je moguće više »hrvatskih graničara«. Sada znaš zašto hježi i Pospanac i Viktor, i po što su se krenuli ti graničari.

Tvoje novosti kod nas su već davno zastarile, samo s početka ne znadosmo marcheroute, ne znamo ni sada kamo budu ostali graničari, jer znaj da su svi dobili zapovied kakovu i tamošnji t. j. da odlaze. Ovdje od urlabaša i rēkruta ne možeš se okrenuti.

Gospoda su natmurena i jako zabrinjena: Klobučarić počimlje ići u kavanu; ja s nikim ne drugujem, smijem se nada svime. Jučer dojde jedan Generalstabler koji za 36 ura moradijaše spremati se i doći iz Beča za da odmah uzmogne voditi operacije na jugu. On kaže, što je za me suvišno, da u Beču već prestaju ljudi zdvojivati ter da počimlju s pameti stupljivati, da gospoda kažu da još nikada Otčinska nije bila u takovu — Kazalijevu — karaklaku; da se najdalje za 4 mjeseca mora stvar tamo ili amo dovršiti, da je sva i jedina nada u junačkoj vojski. Ja vjerujem to sve, pa bilo rečeno, ne bilo.

Ne zaboravi donieti mi bočicu Pagliano-sirupa kojega ovdje ne mogu naći, uzmi i knjižicu naputka o upotrebljavanju toga sirupa.

O Argonautah ne čujem drugo nego da se razgovaraju, a o dogovaranju ili upravo ugovaranju da nema ni traga.

Znaš da je tor na neizvjestno vrieme zatvoren. Razlozi toga zatvorenja, kad bi bili istiniti, valjali bi i za peštanski sabor koji itako još sabori. Ali zbilja, razlozi su istiniti, samo što nisu svakome razgovietni. Jer, kad »buduće torovanje zagrebačko stoji ponajviše od posljedka što ga bude imati ugovaranje s peštanskim saborom«, očito je da se tu, po

hrvatski govoreć, kaže: Magjari ne će da išto imaju s braćom Tirolci i Pemci, Magjari ištu svoje, dosljedno, oni mogu saboriti jer imaju i temelj i potrebu; nu zagrebački tor, združivši se s Tirolci i s Pemci, ima sve što i ovi, ter taj tor niti ima temelj ni potrebu dangubiti. Ako Magjari ostanu kod svojega prava, Hrvati s njimi ni sami bez njih ne imaju ništa nego budu ići k Tirolcem i k Pemcem, kako su rekli. Ako li se i Magjari pobrate s Tirolci i s Pemci, onda je šala i s njimi i sa zagrebačkim torom. Ako nastanu okolnosti u kojih se bude štogod moralo dati Magjarom, za časak neka im bude, nu Hrvati su zaulareni, pak ih je s Magjari, u kakovih sitnjarijah, moći pustiti samo za da se s njimi svadjaju po starinsku. To, po svoj prilici, bijaše razlog zatvoriti ovaj tor koji se i sam odrekao prava saboriti. Nu ja sudim da Providnost bude sve te stvari drugačije urediti.

Zašto mi ne pišeš kako politiziraju vaši liberalci? Genček me psuje zašto nisam onaj tor proglasio izdajicami. Ja mu odgovorih da je dosta pokazati da netko krade, a hoće li drugi toga zvati tatom ili angelom, to stoji od drugih. On mi piše da ćemo se naskoro poljubiti. Mene k njemu valda ne bude, mora dakle da će on amo, i bez otčinskoga dopušćenja doći.

Mene već hvata vrućina, moram se čistiti, drugačije zdrav sam i veseo ter gledam kako se budu kožuhi prašili.

Javi se što prije i piši što više, pa stoj zdravo i pozdravi sve prijatelje.

u Zag. 28. IV. 66.

Antun

IVANU LINIĆU

Jaska, 21. veljače 1879.

Veleštovani gospodine!

Vaš preugodni mi dopis od 13. o. mj. primio sam na 19. t. mj. Javlajte mi prijaznu napitnicu, kojom me odlikovao gradjanski stališ upravne občine grobničke na svojem zabavnu sastanku 12. o. mj. izraziv mi, kao poklisaru kotara grobničko-hreljinskoga, priznanje za moje postupanje dosadanje u javnih poslih, i odkriv želju, da i u buduće uztrajem na dosadanjoj stazi.

Taj dobrohotni dokaz priklonosti duboko me ganuo. On bo ide, uvjeren sam, više načelu, koje branim, nego mojoj osobi.

Time sam potvrđen u osvjedočenju, da u Hrvatih ikoliko neodvisnih, hotice nesliepih i neizgubljenih, ni sva nevolja, ni svi načini nisu zatrli bistrinu uma, duševnost prava, plemenitost srca.

Time sam usrdčen u mojemu javnu poslovanju, koje mora biti pravo i jer ide za obćenitim dobrom i jer su sa mnom u njemu svi bolji.

Time sam pravedno pozvan na najvruću zahvalnost drugovom i pomoćnikom u tako svetu poslovanju.

Šteta je, da dobra stvar ne napreduje, kako bi morala i po sebi, i po nastojanju njezinih prijatelja. Ali tomu nije čuditi se u vrijeme ovako ljuto, u zemlji koja ima najviše neprijatelja domaćih.

Te grjehote, ni njihovi početnici i branitelji, prem jaki, dosada ne moguše s pravoga puta krenuti moju volju.

A za buduće time sam jači što sam opet podučen, da sam u društvu s mojim izbornici i sa svimi vriednimi Hrvati, i što sam tvrdo uvjeren, da će preteške posljedice tih grjehota danas sutra pasti na protivnike naše stvari i na njihovo pokoljenje. I svršila se borba kako hoće, mi imamo veliko nadarje — duševnost čistu, da smo po mogućnosti radili o pravom dobru.

U toj vjeri, prosim Vas da primite i svim našim drugovom izručite moju najtopliju zahvalnost, moj otačbenički pozdrav i poljubac.

U J a s k i, 21. veljače 1879.

A. Starčević

GUSTAVU EIMU

Z a g r e b, 18. listopada 1885.

Veleštovani gospodine!

Lani u ovo doba potrudiste se doći u našu domovinu za razvidjeti njezino stanje i za doznati njezino javno mnijenje. Ja Vam kazah, da to stanje i to mnijenje može poznati i njegovati samo onaj, tko ih gleda i pouzdano sluša, a da ne može vjerovati nikomu, tko bi ih opisivao.

Ove godine pokazalo se kod nas pojavljenja, koja za državnika imaju znamenitost, osobito uoči europskih događaja, koji se pripravljaју.

Osvjedočen, da vas zanimaju sve pravedne i zamašne stvari, dosljedno i javni odnošaji Hrvatskē, ja ću Vam kazati, kako se po mojem sudu ta pojavljenja odnose naprama rečenim događajem.

Za velehradsku svetkovinu radiše tri biskupa, sva tri fakulteta sveučilišta, nemalo svi duhovnici zapadne crkve, i mnogi ljudi, koji se broje u inteligenciju.

Ali dok je kazano, da ta svetkovina ide u prilog Austriji, nitko iz puka, nitko izmedju vrednijih ljudi ne dade se u nju. Pače, pod pritiskom javnoga mnijenja od nje odstupiše nemalo svi oni, koji su radili za nju, ter samo nekoliko ih ode kao potajno na Velehrad.

Tu vidite, koliko je kod nas austrijanštine, i kakov upliv imaju Austrijanci u narodu. Nekada Hrvati ne bijahu takovi naprama Austriji. Odkuda ta promjena?

Načelnik vlade, kojega imenuje kralj, dao je kroz svoje navlastne, osebne sluge noću iz javne pismarnice odnieti pa u Peštu odpraviti množinu naših pismenih spomenika. Javno mnijenje smatra taj zločin kradjom. I nut, taj načelnik vlade poslije onoga zločina pozvao je množinu ljudi iz ciele zemlje na trošak obćina pred kralja u Požegu; on je kralju predstavljao te ljude kao izaslanike puka, i ti su ljudi govorili kralju ono, što im je odredjeno.

Novine su doniele kao kraljeve rieči nekoje izraze, koji se nimalo ne slažu s dostojanstvom krune, a naš narod teško vriedjaju. Ti izrazi nisu oprovrgnuti. Dakle je kralj, za napomenuti nekoliko primjera, u Hrvatskoj pitao za magjarske zastave; hvalio je obstojeći sustav, koji je i protuzakonit i ubitačan po Hrvate; hvalio je srdačnost načelnika obćine, koji stoji pod zaštitom bajuneta, i s kojim, kao pogibeljnim imutku, pošteniji starješine ne će da služe; i spomenuo je terorizam, kojega, osim od kraljevih oblasti, u našoj domovini ne ima.

Taj načelnik vlade, u saboru, kojega on nije članom, o naših spisih, u kojih on nije sudac, i o našem dosadanjem posjedu tih spisa, što na njega ne spada, za obraniti svoj zločin, izrazio se načinom, koji ne dolikuje ikoliko odgojenu čovjeku. Zastupnici naroda pozvaše ga, neka opozove taj izraz. On ga je ponovio. Sad oni sudiše, da nije vriedno na njega postaviti ruku, kako Česi postaviše na Slavatu, ter zato staviše na njega nogu. Taj načelnik vlade, takovom biljegom označen, i danas zastupa kralja u Hrvatskoj, ter je obćenito odobrena izjava, koja se u saboru čula, izjava da kralj ne ima dostojnijega zastupnika od g. grofa Karla Khuena-Hedervarija.

Iz Bosne i iz Hercegovine dotjeralo je takojer na stotine ljudi pred kralja u Požegu. Ti su ljudi imali služiti dokazom, kako je srećno pučanstvo oni zemalja; na temelju njihove hvale, i na temelju njihove prošnje, koja je izostala poradi sporazumka medju Rusijom i medju Englezkom, mislilo se proglasiti utjelovljenje zauzetih zemalja.

Stanje tih zemalja danas je neizmjereno gore negoli ikada bijaše. Samo dva primjera: Pod turskom vladom ne bijaše kletve, ni bludničtva,

a brak bijaše svetinja. Ono pučanstvo drži do tih stvari više nego do ičesa drugoga. Danas, Austrijanci-Magjari kunu i vjeru, i Boga, i uvađaju ter štite bludništvo, i sablažnjuju puk uznemirivajuć ženske i na trgovih.

Pod turskom vladom davali su kršćani od priroda državi desetinu, vlastelinu devetinu, odnosno trećinu. Davalo se u naravi. Ovlašćenik dolazio je na polje i uzimao svoj diel snoplja odnosno siena. Kako je ljetina poniela, on je dobivao više ili manje; nu kršćanin nije nikada ostajao dužan: štibrena zaostatka ne bijaše.

Sada dolazi poreznik na polje i kaže kako sam hoće: tu će biti toliko hekt. žita, toliko plasta siena; državi u desetini pripada toliko, vlastelinu u devetini, odnosno u trećini toliko; žito je po tu, sieno po tu cieniu: dakle, plati u novcu državi toliko, vlastelinu toliko forinta.

Poreznik uvijek kaže mnogo više, negoli polje dade. Tu je vječni zaostatak štibre. Tu kršćanin nikada ne zna, koliko je dužan. Tu se štibre utjerivaju tako, da često otca obitelji privežu za stablo, i on tu stoji na vremenu bilo kakovu, doklegod žena mu ili tko drugi ne plati naloženu daću.

Vrednija većina pučanstva Bosne i Hercegovine hrvatske je krvi, cielo je to pučanstvo hrvatskoga jezika. To cielo pučanstvo ustati će danas ili sutra bez svakoga izvanjskoga poticanja na svoju moralnu kugu, na svoje tlačitelje: na Austrijance-Magjare. Misli li se, da ćemo mi tu svoju braću pričiti u nastojanju, da se izhode toga strašnoga stanja?

Veleštovani gospodine! ja Vam nacrtah samo ovogodišnja pojavljivanja, koja uplivaju na duh i na ćućenje boljih Hrvata napram Austriji. Ta pojavljivanja, ta nečuvana bezzakonja i ponašanja, sama o sebi možda ne bi toliko uplivala na Hrvate, kad one uvrede i krivice ne bi bile obično postupanje Austrije naprama Hrvatima ovo 360 godina, odkada ih samo njihova neopravdana lojalnost drži pod Austrijom samo na njihovu nesreću.

Nu krivice, koje trpimo, stare su, i samo u novije vrijeme dolaze u veliku javnost, ter se primaju sviesti i duševnosti svega naroda, koji štogod vriedi. Da napomenem samo nekolike.

Krunitbena diploma Hrvatske i Ungarije ista je. U njoj kralj skupni prišiže, da će kraljevini Hrvatskoj kako i Ungariji po mogućnosti povratiti sve, što je od nje odciepljeno.

Štajersku, Krajinu i Korušku osvojio je kralj Česke Otokar: od ovoga one su zemlje prešle na Habsburge. Ban Hrvatske, kao takav, bijaše satnik Štajerske; imamo izprava, da je pred njega na sud dolazilo

ljudi tja iz Admonta. Te je pokrajine ovoj Hrvatskoj imao povratiti već Ferdinand I.

Za natrag dobiti Dalmaciju od Mletčana, vojevasko zadnji put za kralja Sigismunda. Ova pokrajina imadijaše nam se povratiti odmah poslije mira u Campoformiu.

Komad Hrvatske medju današnjom Granicom i medju Vrbasom odciepljen je od naše domovine za današnje dinastije. Kada se govori o utjelovljenju Bosne i Hercegovine, ne kaže se ni da se onaj komad ima ovoj Hrvatskoj povratiti, nego se hoće da se one pokrajine razdiele na Austriju i na Magjariju ili da budu skupnim njihovim vlastničtvom.

Samo *via facti* bijaše Rieka od Hrvatske odciepljena i bačena pod Austriju. Marija Terezija povratila ju je Hrvatskoj kao poseban primorsko-trgovački municipij. Taj grad nikada nije pripadao Magjarom ni Ungariji. Nu Nj. Velič. Franjo Josip potpisao je, da je taj grad, — kako Magjari kažu, — posebna magjarska krunovina. Danas Hrvati ne imaju nikakove vlasti u tom gradu ni u njegovu kotaru. O riečkom pitanju razpravljale su posebne regnikolarne deputacije, nu zastupnici Nj. Veličanstva ne usudjuju se izručiti toga predmeta razpravljanju saborâ.

Samo *via facti* odciepljena je od Hrvatske i ciela Kastavština, i na lievoj obali Kupe velik diel gospoštine čabranske, i ciela okolica metlička, i Medjumurje, i t. d. Od Ferdinanda I. imaju se zaključci saborâ, potvrđeni po kraljih, da se te granice imaju izpraviti i urediti.

Namjesto da je to učinjeno, Nj. Velič. Franjo Josip predao je Magjarom Medjumurje, bivše Hrvatskoj povraćeno 1848., ter danas razpravljaju bez znanja i pitanja Hrvata rajsrat i magjarska vlada, da li Šumbrig pripada Hrvatskoj ili Krajiškoj.

O bivšemu sustavu naše Granice dosta mi je napomenuti, da je on uveden na grobu kmetije. Sva dužnost graničara bijaše dugo vremena u samoj vojničkoj službi. Kasnije navalilo im samovoljno i štibre i drugih dužnosti. Zemlja za obradivanje bijaše razdieljena na obitelji, a pašnjaci i šume bijahu razdieljeni samo na pukovnije i na občine, ili satnije. Do novijih vremena nije se ni sanjalo, da kralj ili država imaju kakovo pravo na to tlo. Vaši n. pr. Švarcenbergi, Lobkovići i t. d. nisu pravniiji vlasnici svojih šuma, negoli bijahu graničarske pukovnije i občine svojih. I nut, Nj. Velič. Franjo Josip predade Magjarom graničarskih šuma vredniju polovicu, a druga polovica služi za uzdržavanje hrpe šumarskih službenika. Puk od tih šuma ne ima skoro nikakove koristi, nego množinu neprilika tako, da je šumskih tata i zločinaca bar triput koliko ukupna pučanstva. Ako koja občina dobije novca za svoje šume,

ona ga mora uložiti u magj. javne papire, prem bi ga koristnije mogla i htjela upotrijebiti.

Budi dosta samo to navoda. Oni Vam razjašnjaju duh Hrvata naprama dinastiji. Iz ovih navoda uvidjate, da kod nas nitko ne mari agitirati i razjarivati narod proti Austriji: to najbolje čini dinastija i njezini javni službenici. Dobro im je pošlo za rukom: gospodujuća dinastija danas stoji u Hrvatskoj, kako su napuljski Bourboni stajali uoči Marsale.

Ne ću Vam napominjati bezzakonja, krivice, što ih javne oblasti svaki dan čine, ni progonstva pod kojima su svi bolji Hrvati. To je sve rodilo naravskim plodom: koliko dinastija pokazuje, da joj je do prava Hrvatske, toliko je i Hrvatom do dinastije.

Kod nas su za Austriju samo oni ljudi, koji žive iz zloporaba, dakle oni, koji u narodu ništa ne vriede. Ti su pokušali dinastiju zagovoriti na dva načina: govorili su, da kruna ne pozna našega stanja, ili da ga ne može popraviti od prejakih Magjara. Nikoga nisu uputili, jer im je odgovoreno: ako kruna ni iz saborskih govora ne pozna stanje Hrvatske, ona time pokazuje, da ne mari za ovu zemlju. Neka joj bude. A Hrvati su 360 godina trli Magjare u svih njihovih bunah; poimence Nj. Velič. Franjo Josip imadijaše proste ruke i od Magjara poslije g. 1849., — pa je naprama Hrvatom radio kako i stariji njegovi. Magjari imaju i u Hrvatskoj samo ono, što im je Franjo Josip dao. Naši sabori od g. 1865. samo su stvorovi njegovih stvorova. Mi bi s Magjari lahko obračunali, da ne bi Austrije. Dakle od nje dolazi sve naše zlo. Bi li dinastija mogla i htjela popraviti krivice, što ih je zadala našem narodu i time bi li mogla Hrvate opet za se dobiti? Ja toga ne znam, nego sam osvjeđen, da bi ona danas pouzdanije gledala razvijanje zamršajâ kada bi bila za vremena upodpunila krune Česku i Hrvatsku, i kada bi ovim narodom bila povratila njihova prava. Ali ona je sve dala Niemcem i Magjarom u osvjeđenju, da će ju oni sami uzdržati. Budi volja njezina.

Ja ne stojim s nikim u dopisivanju ni u političkom odnošaju, nego nepristrano motrim događaje, koji se razvijaju. Pitanje, prozvano Balkanskim, ja smatram austrijskim-magjarskim. To pitanje učinila je Aust.-Magjarija svojim onaj čas, kada nije htjela uzeti Bosne i Hercegovine na ponudu Rusije, nego ju je išla zauzeti na tudju rieč. Time je ona došla u sukob s Rusijom, a time se morala na milost i nemilost predati Prajskoj, t. j. Njemačkoj.

Hohencolerni su povjestnički neprijatelji Habsburgom; Njemačka je govorila o ratu proti Rusiji; za taj slučaj Austrija je morala u malenkostih popuščati Čehom i Poljakom, koji su prvi na udaru, a Berlin je

razjarivao Niemce, osobito Česke. Kada se prajština razkvasila u Cislajt-taniji, Njemačka je proglasila, da se sporazumjela s Rusijom. Tim Aust.-Magjarija ostade kod Njemačke na cjedilu, a na Balkan ih i u Galiciji u sukobu s Rusijom.

Stranka prajzevac ne može biti primljena u vladu Cislajt-tanije; današnja vlada ne može se dugo držati proti njihovim navalama; tu nije druga, nego da dojde vlada centralista, austrijancâ; — ova ne može prajzevcem zadovoljiti, a mora sve nieniemce ozlovoljiti. To, i samo to je htjela Prajska koja može svaki dan zapaliti n. pr. Česku. Posljedak je očit.

Namjesto imati samosvojnu krunu česku, krunu hrvatsku, krunu austrijansku i t. d. — krune, na koje osim njihovih naroda i vladara nitko ne ima nikakova prava, krune, koje bi se mogle i htjele braniti, ter bi upotrebi našle i pomoćnikâ — namjesto toga, Habsburgi su proglasili i kraljevinu Česku, i kraljevinâ hrvatskih »nasljednimi pokrajina-
nami njemačkimi«. Carstvo njemačko ima pravo zahtievati svoje pokrajine. Tko će mu ga odbiti? Kada se budu preuredjivale stvari u Cislajt-taniji, ja ne vjerujem, da će ostati u današnjem stanju u Translajt-taniji. Tako stoji Aust.-Magjarija na toj strani.

Ja držim, da je neznatno pitanje: koliko, kakovih li će se državica zasnovati na Balkan ih i u susjedstvu. Za me je glavno pitanje: je li Rusija odlučila zauzeti Carigrad? Ako jest, ona će Njemačkoj dati naknadu u »nasljednih njem. pokrajinah«, ili u kraljevini Poljačkoj — gdje bude Njemačka htjela. I tu bi se morala ciela Aust.-Magjarija preurediti. Ako li Rusija ovaj čas ne ide za Carigradom, najmanje, što će učiniti, to je: da će Austr.-Magjariju iztisnuti s Balkana. Taj udarac očititi će se u svoj Aust.-Magjariji, ona se mora ciela preurediti onako, kako to budu htjele Njemačka i Rusija. Ja ne znam, što će ova koja uzeti od Aust.-Magjarije, nu ne vjerujem, da će ju ostaviti cielu. — Dašto, ovo stoji samo onda, ako Niemci i Magjari ne braně Austriju-Magjariju i dinastiju, koja im je žrtvovala sve narode.

Veleštovani gospodine! teško da sam još ikada napisao ovolik list. Mnogimi stvarmi prekidam, ja ne mogoh sustavno slagati ni crtati misli, nego ih bilježih, kako mi je koja došla. Zadovoljan sam, ako sam razgovjetan. Ako budete sudio da je vriedno, kazati ćete mi svoje mnienje o tih nazorih. Nu, po mojemu sudu, već danas mnienja malo vriede, buduć prave moći, naime moralna i tjelesna, same odlučuju, a ta je jedna i druga preslaba u Austriji-Magjariji.

Bilo što mu drago, ja Vas prosim, da primiti moj srdačan pozdrav i izraz iskrena štovanja, koje za Vas gojim.

Zagreb, 18. X. 1885.

A. Starčević

Dru. JOSIPU FRANKU

Sisak, 5. kolovoza 1893.

Veleštovani prijatelju,

Od nekojega vremena čujem, i kadšto čitam, da na nas navaljuje takoder i onih, koji zbilja među nas spadaju, i onih, koji se među nas broje. Na ove ne obazirem se, jer bi nje i njihovu svrhu mi svi morali poznati.

U javnih poslih naš je prvi sudac klub stranke; dakle, ako tko u tih poslih ima što proti nas kojemu, on bi se imao najprije obratiti na dotičnika za razjašnjenje, ili opitati se kod kluba, koji bi stvar imao riješiti po onoj sv. Augustina: ovdje sloboda, ondje jedinstvo, svagdje ljubav. Ovo bi imao promisliti i po tomu ravnati se svaki nas i prije negoli na drugoga udari.

Ja sudim, da svatko ima razložno najprije bojati se sama sebe, i o sebi najoštrije dvojiti, sumnjati, pa onda tako raditi i naprama drugim: slaboće, strasti, najbliže su nam, pa zato i najpogibelnije. Temeljita, razmjerna sumnja, dvojba, držanstvom su, uvjetom su za biti pametan. Ali drugo je tako sumnjati, a drugo bezobzirno, možda neopravdano, pače nepravedno na iskrnjega sumnju bacati, ocrnjivati ga.

Prosudjivati javne čine, i rieči, koje ih mogu pripremiti, možda nuždnimi učiniti, ja smatram najsvetijim držanstvom svakoga sina domovine naprama svakomu, tko se javnim posli bavi. To protresivanje u dobroj vjeri, makar i nerazložno, mora goditi pravim otačbenikom.

Jer iz njega oni vide, da imaju drugova, stražara, koji ih opominju, neka se čuvaju krivih puta i da poprave možda krive korake; da imaju nadzornika, koji bi, ako su iskreni, veselo priskočili po grješnike izvesti iz stranputice pa dovesti na pravi put i na njemu s njimi drugovati za dobru stvar.

Ali ja gledam sumnjičenje na vaše težnje, na koliko znam, do sada neopravdano, pa nepromišljeno i nerazborno tumačenje vaših rieči i čina, riečju, postupanje nedostojno ozbiljnih, za svetu stvar i za njezine radnike zauzetih muževa.

Ako hoćeš, na koga ne možeš sumnju baciti, koju li rieč ne možeš natezati? Čini i rieči, tičući se ljudi i njihovih stvari, spadaju pod

sud ljudi, a težuje, nakane, samo pod sud Boga i duševnosti. Dužnost nam je rešetati javne čine i rieči, i njih početnike; ali dužnost nam je takodjer ništa ne izopačivati, ni za istinu držati, a kamo kao istinu raznašati ono, što nije dovoljno dokazano.

Vikalo se na vas, jer da ste proti uzajemnosti. Ne vjerovah, i ne znam kako bi čovjek razuman i pošten mogao proti njoj biti. Ona ima vladati među svimi narodi i ljudi. Ali košulja je bliža od haljine, a koža je bliža i od košulje. Po tom treba najprije raditi za se, jer dok sami ne imamo, mi ne možemo ni drugim pomagati. Uvijek treba i tu gledati, kako drugi rade za nas, pa se po tomu ravnati naprama njima.

Govorilo se, da ste vi krivi, ako Hrvata ne bude na crnogorskoj svetkovini. Ne znam, kako bi vi mogli, kad bi i htjeli, komu zabraniti ići kamo mu je volja. Kad sam o tomu pohodu čuo govoriti, kao o stvari naše stranke, ja kazah, da bi samo klub mogao o tom odrediti; da bi se klub teško mogao za vremena sastati; kad bi se sastao, da bi ja bio proti zastupanju stranke kod toga pohoda, nego tko hoće, da može ići za se, ne za stranku.

Hrvatska je imala izložba i drugih svetkovina, pa koja stranka ili skupina, koje društvo iz Crne Gore ili iz Srbije bijaše na njih zastupano? A zna se, kako se držaše navlastnici, koji iz tih zemalja kao Srbi na one svetkovine dojdohu. Evangelje kaže: ljubi iskrnjega kako i tebe, dakle ne više nego tebe.

Znate, da ne trpim nikakovo prepiranje, jer ono narod razjuruje i odbija od ozbiljnih stvari; vidimo, kakovo je ono kroz preko 50 godina Hrvatskoj občinstvo uzgojilo. Moja je stara, da svatko kaže svoje mnijenje o stvari koliko je moguće razložno, a občinstvo, ako hoće, neka sudi, tko govori temeljitije.

Treba narod podučavati o stvarih nuždih, o koristnih, o liepih, ne mareć za hvaljenje ni za kudjenje, što se protežu na osebe, na koliko ove svojim čini ne uplivaju na udes naroda. Osebnosti su mi uvijek mrzke, i držim se one: Non quis, sed quid, ter ne dokučujem, kako se nekoji uvriedjenimi smatraju ako im tko kaže da su magarci, ne čute se uvriedjenimi ako im kažu da su pametne glave, prem im možda naslov pametnjaka ne pripada kako ni onaj magaraca. Na takove slabiće, upravo hrdje, ja ne pazim.

Ako me tko razložno grdi, ja nastojim popraviti se; grdi li bez razloga, ja se utečem k onoj: Conscia mens recti famae mendacia ridet.

i čime se takovi protivnici većma napinju, time srdačnije sliedim onu: Tu ne cede malis, sed ultro audentior ito. — Zna se, da su prepiranja, osebnosti, često i očite neistine, glavnimi življi slavonsrba: od nekojega vremena pokazuje se tih sablazni i u »Hrvatskoj«, pa ih treba izkorenit, i za buduće čuvat ih se kao kuge, ter listu stranke čuvati ugled, što si ga je u razumnu, u poštenu, u nepristranu svietu stekao.

Jedni vele, da je dobro, bez da vašu radnju priznavaju, drugi da je zlo, pa krivnju na vas bacaju, što su se, kako se kaže, opozicije složile, ter se odtuda nekoji premnogo nadaju, nekoji premnogo boje. Zna se, da u dosadanjih javnih obstojnostih osim stranke prava kod nas nije bilo ni biti moglo druge opozicije.

Roj vladine strankē, koji je sa drugovi ostavšimi u onoj stranki, uvco i branio današnje stanje i odnošaje naše domovine, za "priečiti napredovanje stranke prava, za obsjenjivati narod, izdao se kod prostote za opoziciju, ostajuć, izuzev osebe, u svemu složan sa starimi svojimi drugovi, pa kad je uvidio svoju nemoć u narodu, ostavio je, kažu, svoje bivše stajalište, pa stupio na ono stranke prava.

Nitko nije imao pravo ni moć njemu to zabraniti; naša stranka nije ništa ni u ičemu popuštala i ne će popuštiti, nije ništa izgubila i ne može kroz to izgubiti; mnogo je, da je onaj roj, bilo s česa, javno odsudio svu svoju prošlost i opravdanim priznao stajalište stranke prava; tu znamenitost izpoviedaju kroz svoj nemir i neprijatelji Hrvatske; više radnika, uz istu radnju, može učiniti više nego njih manje.

Nu hoće li od sada na našem polju biti više radnika, koji će raditi s nami i kako mi? To je pitanje, na koje samo budućnost može bez prigovora odgovoriti, a evo vam mojega mnienja: Odkada se za taj roj zna, što sve on nije priznavao i ne priznavao, kako nije govorio i pisao?! On je radio svašto i svakako, samo nikada za dobro našega naroda, pa sada reče, da pristupljuje k nami, i piše — kažu mi tako — da sam ja ovakov, kakov sam bio i ostao, naprama njemu natražnjak.

Ja sam već davno znao, da na to mora doći, samo nē mislih, da je tomu vrieme tako blizu; u roju ne poznam čovjeka, koji bi znao i mogao promišljen, temeljit članak napisati; dakle neka pišu za svoje obćinstvo, koje može takove spise čitati; ali ovdje se ne radi o tomu, nego se pita: kad je on tako šarao, je li mu moći sada razložno vjerovati? Ovo je ono prvo pitanje, samo jasnije stavljeno.

Tko može jemčiti, da se on iskrenije i ozbiljnije odrekao svoje staze ovaj put, nego prije toliko puta; da on nē će svoju stazu i javno nast-

viti, ako bude mogao; da nije sjedinjenje s nami izjavio samo u nadi, da ćemo ga oživjeti i dati mu snage u narodu, a proti narodu našem; da nije to učinio računajući, da će, brojeć se među nas, uspješnije moći raditi proti narodu i proti našoj stranki? Sudim, da su te dvojbe i sumnje prošlošću toga roja opravdane. Dakle, opet čekati odgovor od budućnosti, a međutim evo kako sudim:

Mogu vjerovati, da će se ljudi, koji su bilo s česa basali a u ostalom poštenu, kad ugledaju pravi put, na nj dati i po njemu uztrajno hoditi; to mogu vjerovati i nadati se tomu. Ali što ćemo s onimi, koji su okorjeli u protunarodnoj radnji i ćudi? Uzmimo čovjeka, koji se svega života podavao stanovitoj grješki; ako mi danas reče, da se nje odrekao, ja ga na tu rieč ne bi držao za boljega neg je do sada bio; a kad bi on u prigodi propustio raditi po nekadanju i udario raditi protivno, ja bi nastojao to sa svih strana prosuditi, pa ga možda u tomu činu za popravljena, za promienjena držati.

Eto, rieči kod mene mogu štogod vriediti samo dok ih čini mogu potvrditi, ovi bo odlučuju. Dakle, kako rekoh, sumnjajući i o meni, prem sam uvijek stalnom stazom k istomu cilju težio, ja moram još više sumnjati o ljudih, koji se po svojoj naravi ne mogu do načela dignuti, koji nikada nisu sustavan program imali, i koji su išli svimi puti i stranputicama, na koje se namjeriše. Ali sumnjajući o svakomu, ja ne ću sumnju trubiti o nikomu, dok ju možda kroz svoje čine ne odkrije.

Nekoji se pozivlju na primjer Saula-Paula, koji iz najljućega neprijatelja postade najvatreniji prijatelj, i takovim do smrti ostade. Ali danas ne bivaju čudesa, što bi ja znao; ono je prva i do sada zadnja promjena svoje struke; ja želim, da bi ih, osobito kod nas u ovom slučaju, više bivalo. Nu smatrajuć stvar samo sa ljudskoga gledišta, ja sudim, da oni, koji se na taj primjer pozivlju, ili su nezalice ili nezalice, prostoti to kažu.

Jer Saul je uzgojen i podučan u stanovitu pravcu, za drugi pravac ili nauk nije znao ni uz učitelje, koje imadijaše, znati mogao; dakle on udari na drugi, novi nauk svom žestinom plemenita mladića, pa kad opazi, da je novi nauk bolji, on ga prigrlji i ostade mu vjeran. A kod nas se radi o ljudih, koji su mogli znati, bar mnogi i znali program stranke prava, pak itako uvijek su proti njemu radili, a danas da su ga iskreno prihvatili! — Ja ću vjerovati, kad me čini upute.

Po mojemu sudu, stranka kako i crkva ima svakomu otvorena biti, dok se tko ne pokaže, da nije vriedan njih koje članom biti: kada

taj slučaj nastane, njih svaka može, pače ima, nedostojno udo baciti iz svojega krila. Ja ne poznam crkvu bez inovjeraca ni političku stranku bez prebjega ili bez hinaca; ali prava crkva dohrva inovjercem, prava stranka prebjegom i hincem.

Uz stanje stvari i odnošaja tako jasno, nekoji itako zagrizaju u vas, u druga, koji stvari naroda služite možda više neg oni svi skupa! A zašto? Oni odgovaraju, da zato, jer da se odnosnima riečmi i čini stranka i narod mute i oslabljuju. Ne razumim. Naša je stranka nikla iz naroda, koji ju drži, kako se i ona njega drži; znajmo, da je on uz nas samo zato, a ne poradi naših oseba, pa da će nas svakoga ostaviti, koji ostavi njegovu svetinju; našu stranku ne može ni jedan pojedinac, ni hrpa njih oslabiti, nego mogu sebi naškoditi; u današnjih obzornostih, gledajuć na uspjeh, ja ne znam, kolika je razlika, da li se mnogo ili malo njezinih članova javno bavi javnim posli.

Naš je narod imao i ima priliku, i kroz čitanje i kroz izkustvo podučiti se u javnih poslih; ako sam ne će, njega nitko ne može zamutiti ni obsjeniti u tih stvarih; hoće li on, pravo mu je da bude prevaren. Dok bude ludjaka ili lahkounnika, biti će i mutitelja i obsjenjivatelja.

Tko ne razmišlja o svojih stvarih i time načinom o njih ne dobije stanovito osvjeđenje, taj može o njih na dan čuti deset različnih mnienja, i svako priznati, ili ne priznati, pa na večer možda ni jedno ne imati. Na takove nije se zanašati; ja sam radio, da ih u Hrvatskoj bude što manje, a možda da ih je u njoj najviše, pa nam najviše zato ide ovako.

Medju onimi zagrižači ima najpoštenijih otačbenika, koji su svesrdno zauzeti za narodnu svetinju, pa prenježni kako jesu, odmah vapiju, da je tu pogibelj, dok se koja makar prividna ili neznatna nepri- lika pokaže. Ja te ljubim više neg one, koji su nemarni, prem bi mi oni bili još miliji, kad ne bi bili prenapgli.

Evo kako mi je s timi: meni je preneugodno, odurno slušati kletve; ali sam često opazio, da su oni, koji kunu, u mnogom drugom bolji od mene i od mnogih drugih, koji ne kunu, i da oni grješnici tako griješe samo iz ružna običaja, a ne kao da bi htjeli da se dogodi ono, što u kletvi kažu. Čini mi se da oni zagrižači preveć drže do praznih rieči, često izušenih bez svijesti, bez zle volje i vjere.

Kad se ne bi dalo držati pravu mjeru, nego bi se moralo probrati medju onimi naglimi pa medju drugimi, koji se zovu umjerenimi, ja bi

probrao nagle, jer mē u dobrim stvarih vodi ona Pavlova: »*Melius est abundare, quam deficere*«. Tako bi ja radio, kad se ne bi moglo do nuždne mjere doći, a drugačije treba se nje držati, jer može škoditi i ono, što je preveć. O zagrizanju moja je stara: tko u druge pecka, neka bude pripravan posudjeno sa lihvarskim interesi primiti.

Ali ima zagrižača, i u stvari o kojoj govorim, koji peckaju makar se u nje ne peckalo. Tu su ljudi nizki, koji ne mogući ili ne htijući izjednačiti se višim, gledaju ove sebi izjednačiti; tu ljudi, kojim je spletkarenje kao obrtom i življem; tu ljudi, koji rado prigovaraju a nerado rade; tu ljudi, koji, bilo s česa i bilo čijom zduhom, rade proti stvari, za koju vele da su zauzeti, jer brojeć se medju nas misle, da će uspješnije moći proti nami raditi; tu ima i druge primjese.

Mi nismo te ljude stvorili, ne možemo ih ni pretvoriti, ni zabraniti im tako raditi; a kad ne imaju pravo, možemo i imamo za nje ni za one, koji ih slušaju, ne mariti. Kad vas ne bi držali za preodlično udostranke, ne vjerujem, da bi na vas navaljivali. Pa kad tako rade sada, gdje je članovom stranke samo raditi, trpiti, žrtvovati — promislimo, kako bi oni postupali, kad bi se radilo o častih, o vlastih, o dobitcih. K tomu protivnici očiti i okrinkani!

Ja sam već preživio dva međunarodna komešanja, u kojih se radilo, da se Hrvati žrtvuju za svoje neprijatelje; tu se občinjalo sa više strana, različnim načini i sredstvi, i kroz desete ruke. Čini mi se, da je nastalo treće onakovo komešanje. Tu je, sudim, po narod i po njegove prave sinove najpametnije: čuvati se svakoga, koga dobro ne poznaš; sliepo ne vjerovati nikomu; za rieči davati ako najviše samo rieči; na obećanje pitati, zašto ono već nije izpunjeno; računati, što bi Hrvatska kroz to dobila; poznane zlotvore smatrati takovimi, dok se kroz svoje čine ne pokažu, da su otačbenici; i sa svih strana prosudjivati rieči i čine, što zasiecaju u dobro obćenito.

Znam, veleštovani, da od mene ne trebate nikakove poduke; nu sudim, da je na mjestu i za budućnost kazati vam moje mnijenje o tih stvarih. Primate, veleštovani prijatelju, iskren izraz duboka štovanja od

Sisak, 5. kolovoza 1893.

A. Starčevića

BARUNU BANFFYJU

Sisak, 12. svibnja 1894.

Presvjetli gospodine predsjedniče,

Čast mi je javiti vam, da sam primio vaš i gg. drugova vam srdačan dopis, kojim izkazaste mi osobito odlikovanje pozivljuć me za 19.—20. o. mj. na prijateljski pohod u Budim-Peštu.

Taj mi je poziv ugodan, na koliko vjerujem da je učinjen u dobroj vjeri i za dobru svrhu, a neugodan mi je, jer ne mogu na nj odgovoriti kako bi trebalo i kako želim. Sudim, da je u cijenjenu dopisu, bez krivnje vaše i moje, nespোরазумака, koje želim, po mogućnosti, s moje strane ukloniti.

Smatrate me zastupnikom naroda u hrvatskom saboru. To je pravo, ako se uzme, da je meni i drugovom mojim nekoliko stotina ljudi, proti svemu nasilju i proti svim načinom, dalo svoj glas za zastupanje, i da mi u dvorani zvanoj sabornicom, kako i drugdje svagdje, kako možemo, branimo i zastupamo prava i čast naroda, kojega smo sinovi; nu za hrvatsko narodno zastupništvo, za hrvatski narodni sabor ja ne znam.

U cijenjenu je dopisu, da Ungarija sa Hrvatskom »i Slavonijom« kroz 800 godina živijaše u državnoj zajednici, u miru i bratimskoj ljubavi, — S ovimi zemljama živijaše i drugih zemalja, koje u tom dopisu ne nalazim, a ne znam zašto. Zna se, da je ime »kraljevine Slavonije« bačeno na donju Posavinu hrvatsku stoprvo onda, kad za Stjepana V. izgubismo alpinske pokrajine hrvatske.

Imena Ungarac i Ungarija sveta su Hrvatima, kako i ona Gala i Galijske Franceze; pod onimi bo imeni dolazijahu Hrvatima, osobito kod stranjskih pisaca, na desetke godina prije neg se Magjari u Europi pokazase. Hrvatska u svojem narodnom jeziku ima spisa počev od XII. vieka; nu ime »Magjar« ja nalazim prvi put kod našega pjesnika iz prošloga vieka Andrije Kačića, koji je živio i u Budimu, pa je opjevao junake Ungarce i Hrvate, dašto, po ondašnjem zemljopisu i javnu odnošaju. On pjeva i ustanak neumrloga Rakocija, i dade ime Magjara samo njegovoj vojski, u kojoj, po narodnosti, samo konjanika bijaše Magjara, ter pravednoj stvari često činiše više štete nego koristi.

Istina je, da su se Hrvati i Magjari i sa drugim narodi Ungarije bok o bok borili; ali onda se nije znalo za narode, za narodnosti, za države u današnjem smislu tih rieči, nego se znalo samo za povlašćene razrede koje, bez obzira na narodnosti, u skupnih javnih poslih sjedini- njiva nijednostran latinski jezik. A u mjestnih, u navlastnih stvarih

svatko se mogao služiti svojim jezikom. Tu ne bijaše podčinjenosti ni premoći jezika, narodnosti.

Ima se iz XVI. vieka, prije Muhača, osuda sudca Kisega u hrvatskom jeziku i hrvatskimi slovi. Doista, to ne bijaše jedini spis onoga vremena u hrvatskom ni u drugom kojem jeziku Ugarije, na koliko jezik bijaše dosta razvijen za dotične posle. Danas nije tako u Ugariji, jer tako ne smi bivati. Pače, danas se iz Hrvatske odnose spisi, koji na nju spadaju, odnose se načinom kod naroda ikoliko prosvjetljenih, ako im isto stoji do prava ili bar do vlastite časti.

Čini mi se, da teško se varamo, ako mislimo, da Zrinski, Krčki, Korvini i t. d. bijahu Hrvati, Magjari, i t. d. više nego druge koje domaće narodnosti u današnjem smislu. Oni bijahu vlastelini, i kao takovi, na svojem tlu, svojim podložnikom podpuni vladari; oni priznavahu skupna vladara samo kao načelnika među jednakimi, za zastupnika njih ukupnosti napram inostranstvu i za sudca u njihovih međjusebnih priporih ter odnosnih zakonih. Za narodnost oni znadoše samo na koliko se u kojoj rodiše ili u kojoj živiše.

A jer svi, bez obzira na narodnosti, u pravih bijahu jednaki, oni svi, braneć svoj imetak i svoja prava, braniše svoju skupnu domovinu, i u zajedničkih stvarih vodila ih je sloga, često i nuždna. Sudim, da je najviše to kroz vjekove uzdržalo Ugariju.

A kad se počelo iz obiēsti ili iz nečistih drugih strasti raditi o premoći bilo kakovoj, Ugarija bijaše propala, i sva Europa, najviše Hrvatska, imadijaše posla za izbaviti ju. Danas o jednakosti narodnosti i pravâ u Ugariji ne zna se, za ne govoriti o jednakosti u javnih pravih Hrvatske sa Ugarijom, koju nekoji rade poistovjetit i učiniti Magjarijom. Tko ne ima svoju domovinu i u njoj ikakovo pravô, on ih ne može, ako nije lud, ni htjet braniti od bilo koga, ter kroz nikakovu promjenu ništa ne gubi, a kadšto dobiva.

Presvietli gospodine, vi možete znati bolje nego ja, kako se je ono blagoslovljeno stanje u Ugariji i u susjedstvu promienilo, zato mi je dosta samo nešto nasjeći. Turska još bijaše jaka i bojna, Francezka prietijaše, Prajska radijaše o načelničtvu u Njemačkoj, izjaviv se za napredak, Rusija se očuti u Europi.

Tu Austrija opazi, da svaki njezin narod lahko može osvojen biti, ili u prigodi amo ili tamo, osim samih Magjara, koji u susjedstvu ne imaju rodjaka. To opaziv, ona se izjavi za Magjare, u nadi, da će joj oni vjerno služiti, i u osvjedočenju, da su oni najneznatnija pasmina, koja će joj pomagati druge narodnosti gnječiti, a Austrija će, kad joj

se svidi, pomoću tih narodnosti, do stanovite mjere trti, dok ne bude mogla sve ove zemlje svojimi smatrati. Na nesreću i svoju, Magjari se uhvatiše na tu udicu.

Onda se držalo, da plemstvo zastupa sav narod, pa kad ono Ugarije uvidilo, da je dvor za Magjare, i ono se za Magjare izdade, prem u njemu neznatan postotak bijaše magjarske pasmine i narodnosti: još do god. 1848. u županiji n. pr. berežkoj, više bijaše plemića nego neplemića, prem osim zvane inteligencije, ni duša nije znala ni da bi rieč magjarsku.

Tako je stvorena premoć narodnosti magjarske, velim stvorena, a ne razvijena svojom narodnom snagom iz svojega koriena, premoć u Ugariji, koja, u sljepoći i po želji skupna neprijatelja, tlačeć nadkriljuje Austriju, pa se pruža i u Hrvatsku. Premoć i zaslužena, i razložna, može, a neopravdana mora nepravedna i nasilna biti, osobito kada je nerazložnom sebičnošću zasliepljena. O takovu stanju narodâ, i o posljedicah njega, ima se i valjda bude se dokaza imati.

Sjetimo se, presvjetli gospodine, da je ruski car Petar I. knezu Rakociju kazao, da su Magjari utekavši robovi Rusije, i da je knezu obrekao pomoć dati, nu da ju ovaj, prem u nuždi, nije htio primiti. Danas Magjari svakomu pripravljaју i utiru siguran put u Ugariju, i proti njoj, kao proti svojoj zakletoj neprijateljici, sustavno dižu sve domaće i susjedne narode. Toga stanja posljedak, makar kada, sudim da ne može izostati.

Uz ono stajanje bok o bok, Hrvatska ne samo nije ništa dobila, nego braneć svoje neprijatelje, prem nikada nenadvladana, itako je činom izgubila sve, što narod izgubiti može. Zato ona prošlost, kako ni sadašnjost, ne mogu ugrijati srdce Hrvata, nego napunjuju ga tugom, nevoljom i sramotom.

Ja ne poznam druge dvie zemlje, kojih bi narode isti njihov obstanak na slogu i na zajedništvo vodio, upravo gonio, kako je to kod Hrvatske i kod Ugarije; nu Magjari dokažuju, da su protivna osvjedočenja. Ja ne mogu slogu ni zajedništvo pomisliti nego medju pravednimi ljudi i za pravednu stvar; a ne vidim takove ljude ni stvar, na obje strane o kojih se radi.

Po mojemu sudu, moral je glavna sastavina prosvjete; Iztok ima staru prosvjetu svoje vrste i čudi, i morala više neg oni, koji pod izlikom da ga prosvietle, samo kvare ga i upropašćuju. Ako mu se hoće druge prosvjete, volja mu je, a ja želim, bez vanjskoga nepozvana

uticanja, i da Hrvati ne spadaju u neiskane prosvjetljivatelje. — Pod imeni »domorodaca, rodoljuba« ja od nekada poznam samo sebeljube.

Izraz, da Magjar još smatra Hrvata svojim prijateljem i ljubljenim bratom, meni preveć zaudara po ironiji, bez dvojbe, proti vašoj i gg. drugova vam nakani. Tu se valjda *nasieca* na nedavnu prošlost, koju su sami Magjari izazvali, pa na današnjoj stazi moraju izazvati novu, koja bi im tegnula zadnjom biti.

Da današnji Magjar smatra Hrvata svojim prijateljem i ljubljenim bratom — kad ne ima struke, polja, čina, prigode, u kojih se Magjar ne pokažuje Hrvatu najljućim neprijateljem, najnepravednijim i naj-bezobzirnijim protivnikom!?

Hvala tomu prijateljstvu i bratimstvu, u Hrvatskoj rastu tužbe, da u njoj ne ima zakona ni oblasti, buduć sa svih strana čujem, da zlikovci, zanašajuć se na Magjare, rade što i kako hoće, a javni službenici, što po svojoj naravi, što nedorasli svojem zvanju, što boječ se onih od samovolje kojih stoje, rabe kako ovi hoće i ono što zakonom izdavaju, ter poštenim ljudem ne ostaje drugo, nego da nekrivi trpe. Reći, da Magjari o tomu ne znadu, znamenuje očevidno dokazati, koliko im je do našega naroda, kada se ne boje pogibelji, pa makar oni ta sva bezzakonja ne zapoviedali, nego samo trpili. — Ali vi možda tu razumite vrstu ljudi, slavosrbe svih dlaka nu jedne pasmine, kakovih je svagdje, koji su u Hrvatskoj rodjeni i žive u njoj, pa proti njoj rade, ter nisu Hrvati. Ako tako mislite, vi možda pravo imatè, i neka vam budu.

Moradoh ove opazke nacrtati, za razložiti, da kad bi i mogao, ja ne bi htio na taj pohod doći, jer bi tu bilo samo hinjenje, prenavljanje, neiskrenost, a tih kod mene nije, i za sigurno mnogi će vam ih donieti. — Sudim, da će, osim drugih, ovi isti razlozi pred očima lebditi i onim mojim drugovom, koji se tomu častnomu pozivu ne odazovu.

Primate, presviětli gospodine predsjedniče, izraz iskrene zahvalnosti i duboka štovanja.

Sisak, 12. svibnja 1894.

A. Starčević

b) JAVNA

UREDNIKU »SLOBODE«

Jaska, 9. kolovoza 1880.

Gospodine uredniče!

Imadoh priliku čuti različne nazore o postupanju oblasti proti »Slobodi«. Lahko mi bijaše razložiti, a težko, gdje ne bijaše nemoguće, uputiti razgovornike, da je to postupanje u skladu s odnosnima osobama i odnošaji, ter da je primjereno pravcu lista.

Razlagah, da list neodvisan, već kao takov, kod ljudi neodvisnih i za neodvisnost, ima prevelik upliv; da rieči takova lista, i ne činile mu se pravilne, razuman čitatelj bar ne pripisuje nečistu izvoru; da pravac »Slobode«, koji teži za neodvisnošću Hrvata, ne može goditi ljudem, koji jesu ili hoće da postanu odvisni, buduć u tom traže i nadaju se naći svoj oseban obstanak, a ne mare za narod ni za isto svoje pokoljenje; da su nevaljali odnošaji živalj malovriednih ljudi; da je u takovih odnošajih za onakove ljude najveći zločin — zvati narod k pameti; da ljudi odvisni, gdje gospodar porene, ne mogu imati uma, razbora, obzira, ni u onih stvarih, koje se ne tiču njihovih osebnosti, a kamo li u stvari svojega bića.

Kad mi kazaše, da se nekoji izmiču, koji se u stranku prava brojiše, ja im odgovorih: da ima ljudi, koji se drže političke stranke kako i mode; da oni, koji se izmiču, nisu ni bili u toj stranki; da ova stranka, po naravi svoje težnje i po onoj današnjih obstojnosti, od svojih članova zahtieva — radnju i osebné žrtve za obćenito dobro našega naroda: dakle, tko god nije takav, da u nju zazbilja ne može spadati i da će iz nje izstupiti lahko, kako se u nju brojio; a da muži, koje vodi ošvjedočenje i dobro Hrvatske, ne samo ne će popustiti zaprekam, nego da im one budu služiti ostanom za to veću radnju na stazi spasa domovine.

Napokon, kad mi kaži vaše, a u supor mojoj želji ne dokazaše, da »Sloboda« tražeć kojekakove saveznike i pomoćnike promašuje ili

promašiva program stranke prava, ja opazih, da bi takov prigovor, kad bi se i na istinu oslanjao, dolikovao samo djeci ili odraslim nezna-licam; *jer dok je program stranke prava — sloboda i sreća Hrvatske; dok se te svrhe držimo; dok probitke naroda ne žrtvujemo ili ne podložimo probitkom našim osebnim; dok za našu svrhu upotrebljujemo sredstva kakova rabe neprijatelji proti Hrvatom — dotle, kako u državničtvu i drugi svatko, možemo se varati u saveznicih i u sredstvih, nu ne možemo griješiti proti našem programu; dotle dobro nam je došao svatko, koji Hrvatskoj pomogne ili njezinim neprijateljem naškodi. Jer, s oslabljenim neprijateljem lakši je posao, a ne znam, ne mogu pomisliti stanje po Hrvatima gore od današnjega, izuzev ono, koje ih čeka uz današnje obstojnosti.*

U istinu, ne mogu dokučiti, zašto bi Hrvati imali naprama drugim obzire, koje drugi naprama Hrvatima ne imaju.

Tako, nakon razgovaranjâ, zaključih: *da svi pravi Hrvati imaju »Slobodu«, dok ostane na dosadanjoj stazi, u supor svim zaprekam, pače natjecajući se s njimi, po mogućnosti pomagati duhovno i tjelesno. hoću da rečem: pišuć u nju i predbrajajući se na nju.*

Ove nazore priobćivši mnogim, evo priobćujem i Vami, šaljuć Vam svesrdan otačbenički pozdrav.

Jaska, 9. kolovoza 1880.

A. Starčević

S u š a k, 15. lipnja 1883.

Veleštovani g. uredniče!

Prosim vas da sljedeće redke priobćite u »Slobodi«:

Za moj imendan i za šestdesetgodišnjicu, koju navrših, primio sam odličnih darova, vrućih čestitaka i srdačnih pouzdanica od mnogih, i osebno i u društvi, i u pismih i u brzojavkah.

Ta osobita priklonost živo me se prima, i na koliko ide mojoj osebi, zaslužuje moju svesrdnu zahvalnost, koju svim onim čestitarom ovime iskreno izražujem; a na koliko se tiče misli, koju s njimi i ostalimi sinovi Hrvatske po mogućnosti zastupam, ona mi priklonost zadaje osobito veselje i povećava, ako je moguće, vjeru i nadu na uspjeh dobre stvari.

Meni zapadaju samo oni dobrohotni i premili izrazi, kojima se hvali moja šestdesetgodišnjica; jer doista, moja je možda najveća vrlina, da sam znao i htio, u teških okolnostih boreć se, prilično čil, ovu starost dočekati.

Izraz »prvaka stranke prava«, koji mi se daje, bez dvojbe, razumieva se tako, da sam medju jednakimi drugovi možda najstariji u godinah i u javnu poslovanju. Zato mi godi i ova čast; a u svemu ostalom, nas svaki jest i ima biti prvak na svojem mjestu, u svojoj radnji.

Žao mi je, da se uznose i uzveličavaju moje zasluge za domovinu. Po mojemu osvjedočenju, to je glavna mana Hrvata, da lahkoumno hvale i lahkoumno kude; u prvom slučaju povjeravaju se preko mjere i gube samostalnost, u drugom su nepravedni, u obih samo si škode.

Živa čovjeka, koji se bavi javnim posli, ne valja slaviti, nego je dosta ne grditi ga, na koliko nije kriv. Samo po njegovoj smrti moći je o njegovih djelih obračun načiniti. Svatko, radeć za obćenito dobro koliko može, samo svoje držanstvo izvršuje; ako za to treba ili prima hvale, on je nečist sebičnjak, ili što je još gorega, ili doista slabić, i može škodljiv, pogibeljan biti narodu, koji se na njega zanaša. Naša je poviest puna takovih primjera. Ne bilo ih u buduće!

Nije dosta, drugih dobra djela samo priznavat i odobrvat, nego ih treba i nasljedovati. Čime je ovo teže, time je veća zasluga. Lahko je gotovu stečevinu uživat i razmicat, a mučno je do nje doći.

Mi smo Hrvati u ovom stanju. Dakle okanimo se medjusebnih hvale, ostavimo ih budućim pokoljenjem, koja će ih nepristranije ocjenjivati, a mi se dajmo na radnju, koja neka raste u razmjerju zapreka, što ih ima svladati: gdje koji nas može, perom, riečju, naukom, odgojivanjem, gdje treba, stradanjem, žrtvom, nastojmo izraditi što će i mlađi izmedju nas i naša pokoljenja uživati, pa će nas za blagodat pravedno slaviti.

U tom tražimo, i samo u tom i u našoj duševnosti možemo naći pravo i trajno nadarje. Svako drugo samo je obsjena, nedostojna i nas i svetinje, o kojoj radimo.

Ovimi najtoplijimi riečmi sudim da sam najdostojnije zahvalio svim prijateljem, znancem i drugovom u radnji za Hrvatsku, svim koji su me se i na ovaj imendan dobrohotno sjetili.

Na Sušaku, 15. lipnja 1883.

A. Starčević

P. N. GOSPODI IZBORNIKOM DELNIČKOG IZBORNIČTVA

Zagreb, 15. svibnja 1892.

Mili moji!

Proti mojoj najtoplijoj želji slabljina mi ne dopušta doći među vas i kazati vam ovo rieči:

Dva kotara, koji su sada u tom izborničtvu, s ostalimi kotari nekadanje riečke županije, povjeriše mi veliko svoje bilježništvo, pa me svojim pouzdanjem za zastupnika u saboru odlikovaše kotari grobničko-hreljinski, vrbovski, krasički, čabarski, i grad Bakar.

Dakle, mi se poznamo, ja držim punim pravom i sa ponosom stanovnike tih krajeva stvari za koju smo i po tom mojimi osobitimi i sviestnimi prijateljji, kojim i s moje strane odgovara duboka zahvalnost i iskrena ljubav.

U javnih poslih mi nismo novaci, u ljubavi naše hrvatske domovine ne popuštamo nikomu, u razumu, u izkustvu, u razmišljanju i u radnji natječemo se sa najvrednijimi i sa najmarljivijimi.

Znađuć, kako je zduševnu čovjeku teško, nada sve u naših okolnostih, izvršujući svetu dužnost, dostojno obnašati čast zastupnika naroda, ja se za taj dični naslov nikada nisam jagmio, nisam ga ni poželio. Ali moji prijatelji često mi naprtiše to breme, i da bi bilo na njihovu, ono s mene ne bi palo.

Ja sam ga nosio, kako sam najbolje znao i mogao, i žao mi je samo, što mi snaga nije sporedila sa voljom. Doznadoh, da me mnogi između vas i ovaj put žele za svojega zastupnika. Dok mogu okom u glavi, ja smatram najtežim griehom ne raditi po mogućnosti o dobru obćenitu, ili protiviti se pravednoj želji prijateljâ.

Ako odobravate moju dosadanju javnu radnju, kod koje želim do smrti ostati; ako ne imate sposobnijega, jačega i voljnijega od mene za taj posao, pa mi tu čast opet izkažete — moju će radost izjednačiti samo zahvalnost naprama vami.

Imate li boljega od mene, ja vam svjetujem, ja vas prosim, da njega vašim povjerenjem odlikujete. Time ćete moju radost i zahvalnost, ako je moguće, samo povećati i osladiti. Jer, vjerujem, da ćete to učiniti po osvjedočenju, bez obzira na osebe, samo iz ljubavi do našega naroda, a moja je stalna želja, da ovakov, kakov sam, među mojimi zemljaci budem najslabijim Hrvatom.

Za uzmoći razložno nadati se plodu zemlje, treba nju izkrčiti, obraditi kako valja, pa u vrieme zdravim sjemenjem posijati. Na te

posle dadosmo se moji drugovi i ja, pa je Bog pravednu radnju liepo blagoslovio. Da budu tako radili naši stariji, mi bi već mogli plod brati; ako se posao svojski ne nastavlja, ni naše pokoljenje ne bude ga dobivati.

Ja već ne mogu dugo uživati ni stradati; ali svetim i slavnim držanstvom smatram uztrajati na ovoj stazi. Tako ću i učiniti, pa ću na drugi svijet odneti presladku utjehu — da sam bio među onimi sinovi naroda, koji u ljuta vremena radiše o pravu, o zasluženoj sreći Hrvatske.

Moja će se najvruća želja i molitva izpuniti, ako nas što više to kaže o sebi, i ako djeca naša o nami tako govoriti budu mogla. U to ime primite moj srdačan otačbenički pozdrav i poljubac.

Zagreb, 15. svibnja 1892.

A. Starčević

UREDNIKU »HRVATA« U GOSPIĆU

Zagreb, 14. listopada 1894.

Hvala vam za »Hrvata«. On me već zato veseli, jer je iz toga kraja i pod uređivanjem vašim i vriednih drugova.

Za moje mladosti, tko bi bio rekao, da će Gospić imati tiskarnu i list, bilo bi ga proglasilo buntovnikom ili ludjakom. Ali narod se otimao i došao je do stanja, u kojemu se može osvješćivat, i prosvjetljivati; i tomu je dobio prilično sredstvá.

Uspjeh stoji najviše od volje naroda. Jer bez čitanja, bez razmišljanja, bez pamćenja ne može biti znanja ni napredka.

Hrvatsko je obćinstvo moždeno i otvoreno, i samo ako hoće, lahko može pametno biti; ne će li, nitko mu ne može pomoći, i neka se ono na nikoga ne tuži za svoje stanje.

Ja sam siguran, da će mu vaš list za učenje, koliko stoji od vas i od drugova, dosta prilike dati, i zato vam unapried čestitam, zahvaljujem, pa uztrajnost, uztrpljenje i svako dobro želim.

Primite, mili moj dragane, i prijateljem izručite najtopliji poljubac od vašega

A. Starčevića

Zagreb, 14. 10. 94.

PREDSJEDNIČTVU KLUBA STRANKE PRAVA

Z a g r e b, 22. listopada 1895.

Slavnom predsjedničtvu kluba stranke prava u Zagrebu.

U posljednje doba bivaju u stranki prava stvari, koje ne odobravamo niti odobriti možemo, koje smatrasmo za škodljive svetoj stvari, za koju radismo i raditi hoćemo.

Izključivati najstarije, radine i vjerne drugove od znanja važnih razprava središnjega odbora i njegovih zaključaka;

prolašivati biskupa Štrosmajera za protektora naše stranke te mu izvješćivati o njezinu radu, sve to bez njezina znanja, jest čin, koji ruši ugled, jakost stranke, i za koji mi odgovornost preuzeti ne možemo i ne ćemo;

i kon što je predsjednik kluba stranke prava u Zagrebu g. Fran *Folnegović* u posljednjoj skupštini zagrebačkoga gradskoga zastupstva u ime stranke prava odsudio djelo zagrebačkih sveučilištnih gradjana na Jelačićevom trgu, makar oni nisu ništa uzradili proti posvećenoj osobi vladara, dinastiji ili monarkiji, i pridružio se u tome protivnoj političkoj stranki, koja radi proti neodvisnosti i cjelokupnosti Hrvatske — to mi potpisani ovime izstupamo iz kluba stranke prava u Zagrebu te izjavljujemo, da se ujedno ustrojavamo kao posebni klub čiste stranke prava.

U Zagrebu, 22. listopada 1895.

*Ante Starčević.**Evgenij Kumičić.**Dr. Jos. Frank.**Dr. Mile Starčević.*

VII.

I S K R I C E

VII

B

1. NAROD

Narod je veći od pojedinca

Bez dvojbe, jedan muž može narodu premnogo učiniti. Ali jedan muž uvijek ostaje samo jedan muž, i bio velik kako mu drago, narod koji ga je rodio i velikim učinio, još je veći od njega. A narod, koji je pao samo na jednoga muža, vrijedno je i mora da propadne.

Snaga poviesti

U poviesti, bez dvojbe, nema sanjarija, nego ima ljudi, koji narodom podmeću sanjarije za poviest. To je najpogibelniji nauk; narod, koji ga se drži, mora zaglaviti. Prava domaća poviest daje narodu najčvršću polugu za velike čine. Jer čim nas se bliže tiče onaj, koji je što budi dobro budi zlo učinio, tim nas se njegova prilika većma hvata. Taj duh uzdržava sve staleže, gdje ih još ima. Filaret i mnogi njegovi drugovi smatraju se apoštoli, i to mudrijimi od svetoga Pavla. Plemić, kojemu je prije nekoliko stotina godina koji velik muž stekao plemstvo, smatra se barem onako velikim mužem, kakono bijaše onaj, kojega on ime nosi. I Grke i Rimljane držala je mnogo vremena poviest a ne druga kakova snaga. Nu ja ne razlučujem, kada se učim za život, poviest po narodih: svi su narodi samo ljudi, zvao se Julij Cezar ili Likurg Krešimirom i Porinom, ili kako drugačije, bili oni po narodnosti tko im drago, ja ih smatram i štujem samo kao velike, zaslužne muževe.

Hrvatska prošlost

... nijedan, pamтите, nijedan danas živući narod Europe ne ima u svojoj prošlosti veće veličanstvo negoli ga ima narod hrvatski.

Narodno ime

Ja držim samo ono ime za pravo, za narodno, kojim se sam narod u svojem jeziku zove.

*

Nego, sudim na temelju onih podataka i po naravi stvari, pučanstvo ima prēmno go posla dok dobije narodno ime; ja bi rekao, da mu je po razmjerju najveličanstveniji onaj čin, koji mu daje i posveti narodno ime. A još mnogo više hoće se za da narod dobije narodan jezik, okretan, stalan, vrstan za pojmove.

Hrvatski jezik

Spomenik ovaj nije samo zato zlamenit, što se iz njega jasno vidi, da je kod otaca naših jezik hrvatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatski, — još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mjesto uznieli, premda, velim, on dokazuje, koliki je bio kod otaca naših h r v a t s k i narodni ponos, kome kod nas ni traga ne ima; itako, on je najzlamenitiji s toga, što nas spominje na mnoga, još puno starija, diplomatska pisma, sastavljena u hrvatskom jeziku, kako se iz ovoga vidi, puno čistijem, negoli su pisma mnogih naših današnjih pisaca.

Hrvatska krv

Svaki je narod smjesa različnih naroda, različne krvi. O nijednom Hrvatu ne može se reći, da ne ima krvi n. pr. rimske, ili grčke, ili koje barbarske, a može se reći, da danas ne ima nigdje same i čiste krvi Hrvata iz VII. vieka, kako ni one od nijednoga naroda iz onoga doba. To se je kroz vjekove tako pomiešalo, da je svaki narod, svoje vrste, kov korintijački. Što imamo najčistije hrvatske krvi, ta je u plemstvu Turske, ona bo se ovo 400 godina najmanje mieša s tudjom krvlju.

Hrvati istočne crkve

Ako se tko daje na iztraživanje, naći će, da među današnjimi sljeditelji istočne crkve u našoj domovini barem devet desetina potiče od starinskoga pučanstva Hrvatske, i da teško jedna desetina zapada bjeguncem Arsenija Crnovića i drugim kojekakovim skitnjam doklativšim se amo iz Turske.

*

Oko polovice XIV. vieka i nadalje opaziti je, da se nekakovo nestalno pučanstvo Carstva turskoga povlači po hrvatskih pokrajinah Turske. Toga je pučanstva prebjegnulo izpod Turčina, i nastanilo se na današnje naše medje naprama Turskoj, u donjem Savo-Dravlju i u susjednoj Ungariji. Onoga pučanstva bijaše osobito rumunjske narod-

nosti. Onoga pučanstva bijaše *nijedne kršćanske* vjere, ter je amo primljeno pod uvjetom, da primi kršćanstvo. Ono se je pučanstvo, i sámo, zvalo Albanezi, Raci, Vlasi, Grci, Iliri, svakako samo ne Srbi. Primiv kršćansku vjeru, kakovu je našlo kod domaćega pučanstva hrvatskoga, ono se je pučanstvo ženitbami tako pomiešalo, ono se je tako pohrvatilo, da danas po onih krajih ima plemena jedne i druge vjere, bez da možeš u ičemu razabrati jednoga čovjeka od drugoga.

*

Pučanstvo iztočne crkve većinom je starinsko pučanstvo hrvatsko, a i ostalo pretočilo se je u Hrvate.

Hrvatske narodne mane

Mi Hrvati imamo dvie narodne mane, iz kojih izvire sva naša nesreća: mi svakomu vjerujemo bez da promišljamo, i lahko zaboravljamo krivice, koje nam drugi učine.

Ali mi bar za čas, u sadanjosti, ne primamo pljuske za poljubce, krivicu za pravo, tlačenje za ljubav; mi ćemo današnje zlo i krivicu današnju do sutra zaboraviti, pa, ako nam tko liepu rieč kaže, ponašati ćemo se kao da nismo bili prevareni, kao da krivica ni zala nikada nije bilo i kao da ih već nikada ne može biti; nu danas, dok ne zaboravimo zlo i dok nove prazne rieči ne čujemo, mi se držimo, kako valja.

2. DRŽAVA

a) SLOBODA

α) Državna samostalnost

U istinu, bez samostalnosti i neodvisnosti narod ne može biti narodom, osebom; nego je samo puk, množina čeljadi.

*

Jedino uz samostalnost mogu cvasti narodi, zemlje i gradovi.

*

Bez dvojbe, politička sloboda jedini je način, kojim si može zaslužnjen narod pomoći. Dok njegovo cijelo gospodarstvo stoji u šakah drugoga, dok on ne može svoje cjelokupno stanje urediti po svojoj volji i po svojih probiteh, dotle on ne može nego siromah, nego pokvaren, nego sužanj biti.

*

... narod hrvatski treba i hoće da bude slobodan i srećan, on na to oboje ima pravo kao i svaki drugi narod; narod hrvatski ima za se radit. Tu vide čitatelji, da naš program nije osnovan na kakove uvjete, koji od nas ne stoje, on je bezuvjetan. Ovakovo ili onakovo razvijanje stanja kod naših susjeda i drugdje može našem programu koristno ili škodljivo biti, može njegovo izvršenje unapredjivat ili uzbijati, nu promieniti naš program, zatrti ga, dati mu protivan sadržaj ili protivnu težnju, to, dok je naroda koji za se mari, dok je naroda hrvatskoga, ne može nitko, ne može ništa učiniti.

*

... dok narod hoće da bude narodom, dotle će narod biti za svoju samostalnost i neodvisnost. Ovo je uvjet njegova obstanka, ovo je duh i smjer našega programa. Samo onda, kada se onaj obstanak osigura, može nastati temeljito pitanje o rješavanju državnih struka unutar njega narodna života.

Uz samostalnost i neodvisnost naroda, u rješavanju domaćih i izvanjskih pitanja može biti različnih mnijenja, stranaka; nu kad se radi o suverenstvu naroda, tu ne može biti nego branitelja i izdajica naroda. A bez suverenstva, kao pokrajina ili krunovina graditi zakone, rješavati makar samo domaća pitanja, znaменуje ludovat ili prostotu obsjenjivat.

*

Ako je tko nakon razmišljanja o stanju i snagi našega naroda i naših susjeda na zaključak došao, da se narod hrvatski kao narodna oseba ne može uzdržati, nego da se mora pomagjarit ili poniemčit ili potalijančit ili poskipetarit, i t. d., onda takov muž može iskreno i temeljito zabacit naš program, kojemu narodna osebnost Hrvata za svrhu služi. Takova muža mi bi razumili i borili bi se proti njemu pristojnim načinom dotle, dok mi ne bi opazili, da on ima pravo, ili dok on ne bi k nami pristupio. Nu, govoriti o narodu i narodnosti, o narodnoj sreći, pa ne raditi po našem programu, to niti razumimo mi, ni itko razuman.

*

Slavosrbe na stranu, pa u svemu narodu hrvatskomu, brojeć amo i magjarone, neka nam naši čitatelji pokažu koju hrdju, koja bi želila i htjela biti tudjom slugom radje nego svojim gospodarom.

*

Narod, koji uvijek traži zaštitnika, nije vriedan slobode.

*

A kad Hrvati ne mogu biti svoji u Hrvatskoj, medju njimi ne ima ni jednoga, koji će preko prve zgode htjeti robovati hrdjavijemu od sebe. Kada pojedinac ili narod ne može o sebi biti, nego mora služiti, njemu valja probrati čim boljega gospodara.

*

Koja narodnost ne može u slobodi i jednakosti s drugimi sestrami obastati, ona pokažnje slabu životnu snagu, pa bi bio grieh uzaludu htjeti ju držat o životu.

*

Ja ne mogu vjerovati, da je ijedan narod propao u drugačijemu razumku osim u ovomu, da se je raznarodio, t. j. u drugi narod pretočio. Jer ako su zbilja, u običnu smislu rieči, propali svi oni starinski narodi, za koje se kao takove danas ne zna, onda bi se, strah me je, današnji narodi pokazali djecom rođenom bez majka.

Hrvatska može biti samostalna

Onda ja: Mi bi vam ne samo davali pravo, nego bi i pristali uz vas i radili bi s vami, da ne bi bilo velike, bitne razlike, koja nas razstavlja. Vi držite Hrvate za narod Bog zna kakov, Hrvatsku za, zemlju značinitu, a ne vidite, da je Hrvata šaka, da su preslabi, da je Hrvatska premalena, riečju, ne vidite, da Hrvati ne mogu o sebi stajati. A mi se držimo Slovjena, Slavjana, Slavije, Jugoslavije, Sveslavijē, ono su nam mnogobrojna braća, ovo nam je velika domovina. Mi radimo o velikom slavljanstvu, a vi o kukavnom hrvatstvu. Vi se ne možete dignuti na našu visinu, mi se ne damo u vašu nizinu.

Dok to govorih, gosti se zgledavahu i mrmljahu. Sudih, da sam ih ovom opazkom skašio. Ali to ne bijaše, nego se ljutiše, kako se usudjujem takove ludorije kaživati pred razumnimi ljudi. Da baba ne uze rieč, bojim se, da bi bilo batina.

Onda baba: Razgovarati se s takovimi ljudi najteža je pokora, i ta bez svake zadušbine. Moja kućica, moja njivica — nisu kolik dvor, kolik imanje nadbiskupa zagrebačkoga. Ali itako ja hoću da budem u momemu srećna, i volim biti moja gospodarica u mojoj kućici, nego dekla u tudjem dvoru. Ili ću upalit moju kućicu, prošundrat moju njivicu, jer nisu dvor ni imanje? Moguće je da se iz mala, radeć i štedeć, steče mnogo; a nije moguće, da se do većega dojde ludujuć, zanemarivajuć ono, što se ima. Makar Hrvatska bila samo uru dugačka i uru široka, makar bilo samo pet Hrvata: neka ih to pet bude slobodno i srećno. Ili su Hrvati sami na svijetu, koji za tudjince znadu i mogu sve, a za se ne znadu, ne mogu ništa? Ne znam, što su te vaše Slavije, što li Slavjani, nego znam, da ti Slavjani za Hrvate nisu ništa dobra učinili, ter ne dokučujem, zašto bi se Hrvati, sve kad bi i bili u svojoj domovini gotovi, morali brinuti za tu vašu braću. Ako li vam stoji do te vaše mnogobrojne braće, do te velike domovine: odnašajte se za vremena iz Hrvatske, jer u istinu ona će biti malena i nesrećna, dok ju budu takova stvorenja oskvrnjivala.

*

Slavosrbi trube neprestance, da narod hrvatski može braniti i držati Austriju, nu sama sebe da ne može uzdržavati, nego da se mora podlagati slabijemu od sebe, da mora služiti i Austriju i Magjara.

Tu očitu neistinu, tu sablazan trubiti, drugo ne može znamenovati nego hrvatski narod sramotiti i posvetiti današnje stanje, u kojem on nepravедno pogiba.

Hrvatski narod kroz stotine godina bijaše mogućan, slobodan, slavan i sretan. Tu istinu znade svatko, tko pozna prošlost naroda hrvatskoga. Slavosrbi što ne znadu a što sakrivaju slavnu prošlost Hrvata, jer to znanje diže u narodu ponos, svijest i živu volju naroda, da povрати svoje dostojno stanje.

Narod, koji za druge toliko učini, s kojega tolike milijune saderaše i sadiru, pa da ne bi znao i mogao svoj život uzdržati i unapriediti, da ne bi znao i mogao svojom mišicom svoju domovinu braniti, svojom kesom svoje potrebe urediti.

Narod hrvatski imade domovinu najpogodniju u Europi. Zemlja mu nosi obilno svih darova naravi, kad ne bi deračina otimala preveliki diel muke njegove; kad bi se blaga podiglo, koje zatrla nerazložna državna uprava; kad ne bi šume tamanila sliepā sebičnost tudjinstva.

Narod hrvatski ima u svojoj zemlji toliko rieka. Kad bi se te rieke uredile, onimi novci hrvatskimi koje tudjinac troši za se, koliki bi se prejeftini putevi trgovini otvorili!

Narod hrvatski imade more! More Jadransko, tako već na vratih Iztoka. More je vez i put trgovine sa celim svijetom. Kako cvatijahu Mletci, kako Dubrovnik, ma slobodu imajuć, i brodeć i trgujuć!

U naroda hrvatskog, što je drugdje preredko, vjenčalo se junačtvo s umom. Srđce jako, um bistar. Čini Hrvata u prošlosti prejasno pokazuju tu istinu.

Snaga slobode

Nekoji vidjen Englez, poznavši tursku Bulgariju, povratio se u tu zemlju nakon što je ona nekolike godine oslobođena, i izpovjedi, da je u njoj tolik napredak, da nije moguće prepoznati nju ni njezin puk.

I bez ove svjedočbe mi smo o snagi slobode sudili kako i danas sudimo. U slobodi glup narod može se prosvietliti, siromašan narod može bogatim postati. Narodnost je svetinja, i dok je nje ikoji čovjek, njega nitko ne smi poradi nje progoniti. Ako narodnost ima snage za živjeti, ona će se uz jednakost sa drugim narodnostmi uzdržati; ne ima li te snage, nju nitko ne može od izginuća obraniti.

Sužanjstvo

Dosta, kod Rimljana imadijaše pedepse osam stupnja, sedmi stupanj bijaše smrt, osmi stupanj sužanjstvo.

Kod Grka, čovječnijih, što mi znamo, najblaže nacrtā stanje sužanja Aristotel, rekav, da je siromahu sužanj namjesto vola.

I pojedincu, i narodu kao političkom tielu, dani su pobrojeni; ali nitko ne zna, koliko ih je komu za život dopitano; i sudimo, da je bolje nekoje vrijeme živjeti slobodno i srećno, nego kao rob roditi se i živjeti dugo vremena, pa umrijeti.

*

Bio u tamnici ti sam, bio s drugovi, ti si sve jedno sužanj.

Pravo

...znamo, da je malim narodom u naše doba ponajčvršća poluga obstanka: pravo.

*

Ako je prosto jačemu daviti zato, jer je jači, mi bi rado znati, kada bude davljenju kraj; uvijek bo bude jačih i slabijih.

Zakon

Jer što je u ustavu, u zakonu bitno, što ponajglavnije? Po mom mnijenju sve! Veliki Montesquieu rugao se Rusom vapivšim, da im Petar I. slobodu vriedja, kad no onaj Petar bijaše zapovjedio, da Rusi moraju brade brijati. Čast veleumu, nu ja se u tom slažem s Rusi, ja sudim, da onaj, koji meni bradu silom skida, može mi onim istim pravom i glavu odrezati. Nekoje mudračine rugaju se Englezom, kod kojih, vele, da sudac oprostí obtuženika, koji dokaže, da je ukrao gusaka, a bijaše tužen, da je gusku ukrao. Ja se u tom s Englezi slažem, jer se bojim, da kako bi se šaralo kod guske i gusaka, tako bi se šaralo i kod kolibe i palače, kod sloga zemlje i kod imanja, i tako dalje bez kraja i konca, u svemu. Dakle samovolji, bilo kralja bilo naroda, ne dajmo ništa; nego za mjerilo svih građanskih čina i odnošenja postavimo zakon, koga narod s kraljem smotri i izda.

*

Nu ne ima dobra po narod, dok budu gospodovali seljani, građani, plemstvo, duhovništvo — itko osim zakona, što ga načine svi, na koje on spada,

Povlastica

Ovdje se radi dakle o nekoj povlastici, a ja sam proti svakoj povlastici, jer svaku smatram ranom zakona.

3) *Gradjanska sloboda*

Osobna sloboda

Dakle, gospodo, n. pr. Ludovik XV., možda najhrdjaviji vladar, a svakako čovjek, koji je od mladosti svoje pa do starosti tonuo u malovriednostih i zloćah, taj imadijaše toliko znanja o svojih dužnostih, da je za prvu smatrao, štititi i braniti osobnu slobodu državljana, koja je uvjet za sve ostale slobode, koja je temelj za sve radinosti i sav ljudski život čovjeka. I taj vladar nije samo znao i priznavao tu svoju dužnost, nego ju je i sveto izvršivao, znao bo je, da je to jedna od najvećih i najbitnijih dužnosti Nj. Veličanstva. A kod nas, tko zna, koliko je ljudi neosudjenih već bilo zatvoreno i time oštećeno; tko zna, koliko je takvih zatvoreno danas, i tko može reći, da svaki čas, svaki pošten čovjek, na mig bilo koga, ne može nekriv i nedužan u zatvor bačen biti i tu čeznuti, dok se samovolji hoće? Ovi naši nesretnici, kad se zatvora izhode, ne imaju nikakova prava na nikakovu naknadu; a vi gg. od stranke većine, vi ćete vašim glasovanjem odobriti i potvrditi to stanje, u kojem se nalazi osobna sloboda sinova našega naroda.

*

Ja, gospodo, ne mogu pomisliti težu krivicu, negoli je ona, žrtvom koje su postali nedužni ljudi, koji su, bez da im je dokazana krivnja, u tamnici gubili zdravlje i vrijeme, dok im gospodarstvo i obitelj propada.

*

Danas, nedužna čovjeka zatvoriti, pa ga na trošak siromašna naroda ili njegove obitelji nekoje vrijeme kako tako uzdržavati, onda ga, razjarena, ako ga već prije nije razjaren bio, puštiti! Takovim putem teško da se bude narodu, ili pojedinomu razredu, ili dinastiji trajno pomoći.

Politička progonstva

Izišav iz sabornice, u kojoj nije dopušćeno razpravljati nego samo za vladu glasovati, g. Rosetti kaza, da će zahtievati, dok se sjednica poslie blagdana otvori, neka se iznova započne razpravljanje o promjeni izborna zakona, dakle da se ona obavljena razprava smatra ništetnom.

Ne zna se, zašto je on od toga odustao, iz kojih li se razloga pomirio s g. Brateanom. — Vodje liberalne stranke, koji, kako spomenusmo, još jesenas izstupiše iz sabornice, pozvaše svoje drugove na sastanak. Tu se skupilo i konservativaca. Tu su vladu nemilo češljali,

zvalo ju »podružinčeni demagogi«, izpočitavalo joj samovolju i nesposobnost u upravi, razsipanje državna novca, protuzakonito povećanje zemljarine, i t. d.

Ali proti kralju nitko ne izusti ni rieč ružnu. Oko zgrade, u kojoj se sastanak držao, stajalo je mnogo puka, čekajuć članove, za da ih sa znaci štovanja odprati u njihov dotičan klub. Na taj miran puk navali oružništvo i redarstvo. Kraljev dvor bude stavljen pod obranbu silnih lumbarada. Zašto to? Vlada kaza, da zato, jer da su oni članovi sastanka zaključili, da ne će plaćati nezakonite štibre, i jer da je dogovoreno udariti na kralja.

Na taj sramotni postupak prenuše se i oni Rumunji, koji redovito ne mare za politiku: što se noćas dogodilo onim mirnim ljudem, to se može ovu noć dogoditi nami i drugim drugdje. Gdje je sloboda gdje li sigurnost, ako vlada može s ulice tjerati ljude, koji u nikoga ne diraju? Ako je moći ljude progoniti pod izlikom, da smjeraju oni ili drugi na bilo koga navaliti, a ta namjera nije kazana ni pokazana — nismo li svi, i u crkvi, progonstvu izvrženi? O štibrah valjano zaključuje samo zakonit sabor; dakle što komu koriste ili škode zaključci, koje čine pojedini ljudi izvan sabora?

Kad vlada tako radi kralju na oči, u glavnu gradu, proti zastupnikom naroda i proti gradjanom prijestolna grada, što ne će ona raditi po vani, po zabitnih, po udaljenih mjestih, proti ostalim državljanom? Kakov je kralj, koji to dopušća? Ako je on lutka vlade bilo kakove, on je suvišan, i narod griesi, kada troši na njega. Ako vidi, da je sukob medju saborom i medju vladom, ili medju narodom pa medju onom kojom javnom vlašću, njegova je dužnost prizvati na narod, to će reći: sabor razpustiti, pa bditi da se novi izbori slobodno, po zakonu obave.

Ako u saboru svaki član ne može kazati svoje mnijenje o svakom predmetu; ako ne može predložiti i razvijati sve što sudi da je dobro po narod; ako saborska većina gazi poslovnik, koji joj mora biti sve-tinjom; ako vlada gazi zakone, i kralj to samo gleda: čemu sabore, čemu zakone, čemu kralja ili druge oblasti?

*

A temeljem svemu državničtvu služi istina: kada se u narodu pojavi misao, koja smjera na obćenito dobro, nju ni njezine sljeditelje nije moguće zatrti, nego sva državnička mudrost stoji u tom, da se onoj misli čim prije, bez smutnje i neprilike, zakonito zadovolji. Drugačije, ona bude zadati mnogo zala, pa itako provaliti.

*

I nut, u državah koje su za život, u kojih su ikoliko zakoniti odnošaji, koje su ikoliko prosvietljene nitko nikoga ne progoni kamo li da ubija, poradi mnijenja, težnja ili rieči, nego samo poradi čina koji su proti zakonu. — Ovdje se ne pazi tko je koje stranke, nego da li obdržava obstojeće uredbe.

Novine

Kad su novine vrsta učionice, novinari vrsta učitelja, čitatelji vrsta njihovih učenika — kada se novine u nečemu slože, očito je, da se u tom i občinstvo složilo. Tu novine vjerno izražuju javno mnijenje, i upravljaju ga. Pravomu, iskrenomu javnu mnijenju ne može se ni car oteti, sve kad bi i htio, što, u ostalom on ne će.

*

Mi smatramo najsvetijom dužnošću občinstvo po mogućnosti ubavješćivati vjerno o javnih stvarih, bez obzira da li nami ovo ili ono godi. Tko pozna samo jednu stranu stvari i kod toga ostaje ne mareć za druge strane, taj je iznenadljiv i varan; a tko nastoji poznati što je moguće više različnih, možda protivnih strana, taj gleda da se za svaki slučaj pripravi.

Sloboda tiska

Ima se samo jedno sredstvo, kojime se javni službenici mogu držati u javnih poslih medju granicama zakona. To je sredstvo: javnost, ili da je prosto njihove javne čine na vidjelo iznašati. Ako se dokaže, da rade proti zakonu, njih treba pedepsati; dokaže li se, da su klevetani, treba pedepsati klevetnike. Bulgari su to liepo uredili.

Hrvatska je poslovice: kakov sluga, takov i gospodar, i povratno. U zemlji, u kojoj je sloboda tiska, pa pametan i pošten vladar, mora biti i vlada i svaka javna oblast razumna i poštena. Tu se ne kaže, da vlada plaća n. pr. sudce, pa zato da oni moraju misliti i suditi kako ona hoće.

U takovoj zemlji, ako se nalazi kakova razlika medju živom pa medju natiskanom riečju, i ako se hoće posebna zakona za tisak a posebna za govorenje, moći je pokušati priepore te struke povjeriti sudbenoj vlasti. Svagdje drugdje može biti jemstva samo u poroti. Srećni Bulgari misle, da ne trebaju porote.

Napokon, bez svakoga temelja zahtieva se, da izdavatelj novinâ mora biti svršio bar srednje učionice. Čemu zahtjev kod novinâ, a ne

kod knjiga ni kod brošura? Kakovo jemstvo može biti u broju svršenih učionica? Ili se ne može zaboraviti ono, što se naučilo i znalo? Ili se ne može marljiv čovjek i izvan učionica naučiti više i bolje, nego mnogi u učionicah?

*

Mi sudimo, da je u toj hrpi nesreće bar nešto sreće, i to je, da se o javnih stvarih može slobodno, javno govorit i pisat. Dok se to može, nije nada izgubljena: narod se može podučit, osviestit, pa na pravi put stupiti.

Nu kako je onim zemljama, u kojih biva još gore, pa se nikakovo zlo ne smi u javnost iznašati, jer ga čine ili su njega dielnici upravo oni, koji su plaćani samo za to, da zlo odklone od naroda? Ne dati narodu, da pozna zlo, koje ga ubija, znamenuje narod svom silom u zlu držati.

Srećom, takovo je stanje samo za vrijeme, razmjerno kratko, jer je zbilja i čas stradanja jako dugačak i težak, a kamo da ne budu godine. Nu svaki narod, koji se ne može oteti tlačenju, itako ima moć, da ne brani svoje tlačitelje, da ne učvršćuje svoje tlačenje. Dok mu se ta prilika pruži, i on ju upotrebi, on je oslobođen, ili si je bar olakšao stanje.

*

Daklem i kod nas je vrijeme, da se kod nas sloboda rieči isto tako, kao sloboda tiska, što je meni, kako kazah, svejedno, u potpunosti mjeri bez granice uveće, jer bez različitih mnijenja nema prisposobljenja ni napredka. Ja mislim, da ćete opaziti iz početka mog govora, da proti toj slobodi samo oni ljudi rade, koji hoće da odrasle pametne ljude plaše sa »pec« i sa »ba«. Ne vidimo li razumne ljude, da znadu i da rade u stvari sasvime kako su radili od prije dok su se bojali »ba« i »pec«, one ljude, koje vodi um i iskustvo a ne prazne rieči? Još hoće da slobodu tiska zabrane oni, koji hoće da se neznanjem naroda samo na svoju korist služe. Dok ljudi ne znadu, dotle ne imadu snage i dotle ne može biti pomoći, i hoće ne će, mora se trpiti stanje bilo kako mu drago; a znanje, to je onaj put, koji vodi slobodi i svakom napredku. S onim, koji proti slobodi rieči i tiska govori, bojao bi se ja pod jednim krovom spavati nezaključanih vrata, kada bi imao uza se pet forinti.

*

A za rata najbolje je i po vlade najpametnije je, da su novine posve slobodne. Jer ovako pišu, se i bore se istine s neistinami, pa občinstvo može razabirati i suditi. Ako li vlada dopušta tiskati samo ono, što se njoj sviđi, občinstvo misli, da mu se ne kaže sva istina, vjeruje da stvari stoje gore negoli možda zbilja stoje, pa je uznemireno. U supor tomu nastojanju vlade istina itako, samo koji dan kasnije, dojde na vidjelo. Onda je vlada dobila to, da je izgubila od svojega ugleda, pa da joj se ne vjeruje ni onda, kada istinu kaže.

*

Kad bi one stvari dobro stajale u Talijanskoj, njima ne bi mogli naškoditi nikakovi pisci, ni dopisnici, ni govornici, kako im evo nikakovi ne koriste kad ih hvale, a zna se da one prezlo stoje.

Ovo je prvi put u sjedinjenoj i parlamentarnoj Talijanskoj, da se progone izvanjski novinari. Za vladanja istih desničara moguće da se kadšto prekoračila granica naprama pojedincem domaćim, ali u izvanjske ljude nikada se nije diralo. A kako je pisao n. pr. »Univers« prota talijanskoj politici, i vladi nikada ne pade na um, da iztjera njegova rimskoga dopisnika, koji bijaše najžešći!

Onda se g. Crispi izdavao za liberalca, upravo za korenjaka, i bijaše prota vladi. — A evo što radi kad je u vlasti, u okolnostih koje bi bile, da ih ne bude on pokvario, neizmjereno bolje i lakše neg onda bijahu! Pa kako radi?

Dopisnik »Coresp. Havasa« zahtieva, da se sastane i da govori sa poslanikom Francezke. To mu nije dopušteno: u sobe svakoga dotična dopisnika bijahu namješćeni redarstvenici, ter su ga stražili i zlostavljali, dok nije stupio u vagon željezne ceste.

O stanju duha g. Crispija može se suditi i po tom: na vapaj francezkih novina on odgovori, da ne imaju pravo tužiti se ni njemu pristranost prigovarati, jer da je iztjerao i dopisnika »Frankf. Ztg«, lista koji izlazi u zemlji, s kojom je Talijanska u savezu. Kao da je komu pomoženo, ako tko vriedja ne samo njega, nego i druge!

Nijedna vlast nije dužna ni držana u svojoj zemlji trpiti tudjinca, koji joj je pogibeljan. Dakle, u načelu, o pravu g. Crispija ne može ni govora biti. Ali bojati se novinara može samo pojedinac, vlada, dinastija, država, koji su slabi, znadu da su krivi, pa se i osinja boje. I još nikoga progonstvo te vrste nije obranilo, nego je samo pojedincem za čas možda škodilo, a svim progoniteljem propast uskorilo.

Ako novinari istinu pišu, ili drugi govore, treba ih puštiti, stvar razgledati i koliko je moguće raditi da se pogreške po mogućnosti

poprave. Govore li ili pišu neistinu, treba puštit ih i prezirati nje i njihovo občinstvo, dok se ne osvieste. A u progonstvu nikada se ne mogu osviestiti, nego se moraju to većma razjarivati.

Hodkari

Dok čovjek žive, dotle nije moguće zabraniti mu raditi. Tko ne može raditi javno, taj radi potajno. Potajna radnja, hodkarenje, ne ima nikakovu, i ima svamoguću snagu.

Hodkarenje ne ima nikakovu snagu u slobodi. Jer sloboda daje javnost, u javnosti svatko se pokazuje kakov je, odtuda se radja sigurnost; svatko bo zna, kako stoji sa svakim, ter se po tomu znanju i ravna. Sloboda ubija hodkarenje, ubija sve potajne petljanije tako, da se u slobodnoj zemlji nitko ne usudjuje po kutih, po tmuni raditi. Jer gdje svakomu prosto stoji očito govoriti i raditi za svoju stvar, tu su potajno govorenje, skrovnna radnja, više nego sumnjiva. Pod sumnju ne dadu se plemenite duše; u slobodi više je plemenitih duša nego lupeža.

Dakle, gdje se govori o hodkarenju, o domaćoj pogibelji, tu se izpovieda na sav glas, da ne ima slobode.

Hodkarenje je svemogućno u tmuni, t. j. u sužanjstvu. Ono je jače od javne radnje. Tajna bo radnja biva od potrebe, javna od volje. Tajna, iduć svojom stazom, skrovnom, ne mora se hrvati s javnom radnjom; i time ona ne gubi snage, koju javna vojujuć mora gubiti. Tajnoj radnji nije moguće na kraj stati; javnu radnju mnoge okolnosti oslabljuju, ubijaju. Naprama javnoj radnji možeš mjeriti tvoju snagu, i time možeš s njom nagadjati se ili proti njoj vojevati, onu bo radnju možeš podpuno poznati. Tajnu radnju niti možeš poznati ni ocieniti. Ako ju trpiš, ona te prezire; ako ju progoniš, ona se ojačuje. Ovda ni onda ne možeš joj dojačati. U deset hodkara, ako uhvatiš i ukloniš njih devet, onaj je deseti jači negoli bijaše njih svih deset. A u sužanjstvu, posljednjega hodkara ne možeš zatrti. Iz smrti bo, ili iz neprilike jednoga radja se njih novih desetak.

Hodkarenje je, u mnogom pogledu, kako i vatra. Gdje je goriva, vatra se lahko prima; gdje ga nijē, ne boj se nikakove vatre. Ako narod sam uredjuje svoje stvari, hodkarenje gubi temelj, i svrhu, i snagu. Ako li narod, ili diel naroda, tišti potreba, koju držat ili ukloniti ne stoji od naroda, hodkarenje se odmah radja i napreduje. Tu za satrti hodkarenje ne ostaje druga nego onu potrebu ili zatrti ili joj zadovoljiti.

Sve drugo ostaje bez svake koristi, bez svakoga uspjeha. Jer hodkarenje što ne učini danas učini sutra.

*

U nijednoj zemlji, nikakovi hodkari ne mogu ništa učiniti, ako im vlade, govorile što hoće, svojim čini ne preporučuju radnju.

Sloboda narodnosti

Zahtievati da se tko silom uči tudji jezik isto je što zahtievati da se uči tudju vjeru: narodnost je stvar duševnosti kako i vjera, u nijednoj ne smi biti sile, u nijednoj većina ne odlučuje proti manjini, tu je jedna oseba jednaka milionom oseba.

*

... potišten narod ne može biti prijatelj svom tlačitelju ...

Buna

Od stotine buna jedva da jedna izpadne dobro po narod, s toga ja bi rekao, da su one po narode ubitačnije negoli po prijestolja. Po mom mnienju veoma je pogibeljno ono načelo, koje uči, da narod kroz bunu ne gubi svoja prava. Jer ako taj narod stoji, ako je svakomu prosto, hoću da rečem bez straha zlih posljedica, slobodno buniti se, ja sudim, da bi ljepše bilo medju divljaci, ljepše i u paklu negoli u krštenoj, prosvietljenoj Europi. Buduć dakle taj nauk o buni pogibeljnom nespodobom, premda to načelo amo u adresu našu ne spada, ja sam mnienja, da narod kroz bunu pravedno gubi svoj ustav, svoja prava.

*

Ne samo katolicizam, nego svaka vjera, svaka crkva, svatko razuman jest i mora biti proti prevratu; pak itako, tim svim u prkos, bijaše i sva je prilika da će još biti krvavih prevrata, jer gdje ne ide pravnim, tu ide nepravnim putem.

*

Knez Gagarin predvidi već god. 1856. u Rusiji prevrat, ako ova zemlja ne prizna papu. Učinila ona to, ne učinila, nju čeka prevrat, pače nju čekaju tri prevrata, i samo je pitanje, budu li se mirnim putem ili krvlju izvesti, i kakovo će lice Rusiji dati. — Aleksander II. ukinućem kmetij izveo je najveći prevrat za koji se zna u narodih. Ali onaj sveti prevrat otvorio je vrata novim prevratom.

Zapad je prevalio prevrate vjerski i politički: u njemu teško da će biti rata ili prevrata poradi vjere ili poradi političke slobode, nego

samo poradi vladavina, dinastija, osvajanja, i poradi socijalnih odnošaja, ter su u ovom prevratu i ona dva nekako, u posljedicah uključena. — A Rusija ima provesti i vjerski, i politički, i socijalni prevrat, i sva tri može mirnim putem obaviti.

Ali ona se ne može na taj ni jedan prevrat ni na ikoju zamašnu reformu dati dok ne uredi odnošaje susjedstva, dok se izvana ne osigurava. — A sva tri njezina prevrata primiču se.

*

Ako je buna: braniti svoja prava, osim slavosrbâ sav je sviet jedan veliki buntovnik. Mi spadamo u te buntovnike, i želimo u njih ostati.

b) HRVATSKA ZEMLJA

Poviestna kraljevina Hrvatska

Kralji Hrvatske i Ungarije prigodom krunjenja prihvaćaju krunitbenu diplomu, skupnu obim kraljevinam, i prisizhu, da će po mogućnosti kraljevini povratiti sve, što je od nje odciepljeno.

Po tom zakonu, pod prisegom, bez ičijega pitanja, povraćeno je Ungariji ono, što bijaše Turčin osvojio, i Šipuško od Poljačke, povraćena je Hrvatskoj Rieka primorska, i komad Hrvatske od mora do Save, komad što no ga bijaše Francêzka osvojila.

Po istom zakonu imadijahu se Hrvatskoj povratiti njezine pokrajine Štajerska, Krajinska, Koruška, već prije kojih 350 godina, a Dalmacija, poslije mira Campo-Formija. To nije učinjeno, to Hrvatom mnogo škodi, a mi sudimo, da škodi i da bude još većma škoditi onim, koji su krivi, da nije učinjeno.

Udes Bosne i Hercegovine danas, u istinu, stoji u šakah samih podpisatelja berlinskog ugovora. Nu mi smo jesenas razložili i dokazali, da ove pokrajine nisu morale u to stanje doći, nego da ih je Nj. Veličanstvo Franjo Josip kao kralj Hrvatske Hrvatskoj mogao dobiti, i da bi ih bio dobio, kad ne bi bili magjarski državnici stvar pokvarili.

Jedinstvo Hrvatske

Zemlja medju Dračem, Sočom, Rabicom i Dunajem bijaše kroz vjekove jedna država, jedna kraljevina Hrvatska. Pohrvaćenjem pučanstva drugih narodnosti postade i narod ove zemlje jedan, hrvatski. S vremenom odtrgne se od ove cielosti pokrajina za pokrajinom, kus za kusom. Tako imamo povjestničku kneževinu, državu Albanekzu, povjestničke kraljevine Rašije i Bosne i t. d. Nu to je udjenje državno;

narodno jedinstvo stoji i danas. Naslov pravi kraljevine Hrvatske izgubiva, u obsegu, onim dieljenjem, ter smatrati ovaj kus zemlje, što ga slavonsrbi zovu kraljevinom Hrvatskom, pravom kraljevinom Hrvatske, bilo bi isto što n. pr. smatrati Bizanc XIII. vieka pravim Rimskim carstvom. Da tudjinci, da očiti neprijatelji naroda hrvatskoga nastoje uzdržati to razdjeljenje, da gledaju razdieliti naše narodno jedinstvo, to se dade razumjeti. Ali zašto tako rade i oni ljudi, koji su rodjeni u Hrvatskoj i hrane se hrvatskim kruhom? U istinu, svaki n. pr. Albanec, Bošnjak, Korušac, i t. d. kako i Sutlo-Savo-Dravac ili Dalmatinac, ima dužnost iskat i radit, da se uda njegove domovine, da se narod, kojega je on sinom, da se Hrvatska i Hrvati sjedine. To tražiti ovlašćena je pravom, i poviešću i narodnošću, i državničtvom samo jedna kraljevina Hrvatska, i svaki njezin sin.

Bosna

Bošnjaci svih triju vjera, znajte da za vas ne ima budućnosti, nego ako se budete priznavali i smatrali braćom jednoga naroda i jedne domovine; ako vas jedan drugoga bude bratimski pomagao; ako se uputite da Bosna i Dalmacija bijahu i da opet moraju biti ognjištem hrvatske slave i veličine; ako vaše slavonsrbe onako izobćite kako smo mi naše izobćili; ako budete izdajicom i neprijateljem smatrali svakoga, tko radi ili bi radio da Bosna dojde pod budi koga; ako se svom pomnjom budete dali na koristne nauke; ako budete marljivo radili i triezno živili; ako se ne pustite od nikoga za sredstvo budi čije i kakove svrhe rabiti; ako ne budete pokušavali bez krilâ letiti; ako u pravo vrieme budete za se svojski radili.

*

Hoće li dakle Austrija-Magjarija ove zemlje pridržati kao diel od Turske? To bi bio prvi korak za razdieliti Tursku. A što bi odtuda sledilo? Kadno je Marija Terezija bez odkupnine dala posjesti Šipuška mjesta, što no ih bijaše kralj Sigismund založio Poljačkoj, Friderik II prigrliti tu priliku i nagovori Rusiju, da ona i on pograbe diele od Poljske. To bijaše povod razdjeljenju ove kraljevine. Kasnije, kad se stvari razvile, plakala je Marija Terezija nad ovim svojim korakom, a meni se čini, da će svi Habsburgi još groznije plakati nad zauzećem Bosne i Hercegovine. Pak ne će li i druge države iskati diele od Turske, i koje ih u njoj ne dobiju, ne će li naknadu od Austrije najprije iskati?

Ali, gospodo, pustimo to sve, pa uz tolike druge petljanije neka ostane i to. Tako, gospodo, ja smatram taj korak s kojega mu drago

stanovišta protuzakonitim, i on zbilja nikakova dobra ne obećiva niti dinastiji niti narodu. Jer dok je Turska tako slaba, ja ne znam, tko može pomisliti, da će Crna Gora i Srbija pod ovim uplivom, pod kojim su, ikada dopustiti, da itko drugi ove zemlje dobije.

Da bude na onu mojih prijatelja, ili na moju, dakako da bi stvari posve drugčije stajale. Dok je bilo vremena, mi smo gledali, da se u našoj domovini zakonito stanje povrati, i samo kraljevina Hrvatska ima pravo na one pokrajine. I kako Grčka svojaka svoja odnosna prava, uz priznanje Europe, tako bi kraljevina Hrvatska mogla svojakati one pokrajine, ali pošto ne ima u međunarodnu pravu kraljevine Hrvatske, zato ne ima osebna kralja Hrvatske.

Ja sam siguran, da će za to biti još žaliije dinastiji, nego Hrvatom i meni.

Hrvatski muslimani

U Bosni je najoholije plemstvo što ga je Europa ikada imala. To plemstvo, muhamedovci, takovu ima čud za gospodovati, da je ono u XV. vjeku istu vjeru žrtvovalo svojem gospodstvu. Ovaj duh žive i danas u tom plemstvu: i najsiromašniji balija Bosne drži do sebe barem koliko i najprvi lord englezki. Makar i ne bilo Turčina ni drugoga nikoga izvana, misliti da bi današnji Srbijanci, kakovi su, to plemstvo mogli nadvladati i držati, to misliti bila bi skrajna ludost, to pokušati bio bi grieh smrtni proti pučanstvu Srbije, o tomu raditi, na to trošiti bilo bi u vodu bacati novac i praznu slamu mlatiti.

*

Muhamedovci Bosne i Hercegovine, s turskom, s muhamedanskom pasminom ne imaju ništa; oni su hrvatske pasmine, oni su najstarije i najčistije plemstvo, što ga Europa ima.

*

— Kakovi Turci, vlastelini u Bosni? Ono je hrvatsko, najstarije i najčistije plemstvo sablje u svoj Europi.

*

Muhamedovci Bosne, izuzev pojedine došlace, nisu turske pasmine; oni su pravi hrvatski plemići; oni su najstarije i najčistije plemstvo Europe; među njimi su riedki, kojim mnoge europejske dinastije nisu premlade; proslavljeni na sablji, samo ako im se prilika pruži, oni će se proslaviti u svakoj grani znanja i umieće; ne bude li te prilike, i oni moraju postati pripuzi, kako su drugi hotice postali i ostali.

c) NAČELA UNUTRAŠNJE UPRAVE

Zakonita država

Na ovakove opazke dolaze samo oni, koji ne znadu, što je zakonita, pravilna država. Država nije drugo nego ukupnost državljana, narod uosebljen, kao jedina naprama inostrancem.

Isti ljudi sačinjavaju i uzdržavaju obćinu, županiju i državu. Tu ne ima tudjih, protivnih, neprijateljskih živalja: tu postupa sav narod nekojim načinom kao pojedinac, koji ima trostruko gospodarstvo; jer su sva tri njegova, on za njih svako mari, pa čime bolje napreduje njih svako, time je bolje njemu i njima.

Kada država dobro stoji, ona može pomagati županijam i obćinam; kada je županiji dobro, ona ne napastuje državu i pomaže obćinam; kada je obćina srećna, ona ne treba ništa od onih dviju, nego im i lahko i veselo pomaže.

U tom svakom slučaju isti ljudi daju samo sebi samim: jednom rukom, iz jednoga svojega žepa vade, a drugom rukom u drugi svoj žep primaju. Gdje je tako, tu ne može biti nečiste sebičnosti ni hinjenja.

A dašto, drugačije mora bivati, gdje čovjek ne zna, komu, ni zašto mora davati, nego zna, da iz svojega davanja ne ima koristi, nego samo štetu; da njemu nitko ne da; i da oni, koji od njega ištu, ne paze, je li on ima i može imati.

Uvjeti dobre uprave

Ako ukaze austrijske nadomjestite zakoni; ako načinite zakon, koji će službenike ne samo braniti proti samovolji poglavarâ, nego i osigurati napredak službenika stalnim, zakonitim načinom; ako politička mnjenja ili osvjedočenja ne budete smatrali krjepošću ni zloćom službenika; ako marljivost, znanje, napredak u službi, ponašanje društveno i službeno, i broj obiteljskih članova u službenika budete smatrali zaslugom i preporukom; ako tudjince opravite onamo gdje su se izlegli, za da ih hrani onaj komu služiše i služe; ako okrenete sustav učionica, ter za učitelje postavite domaće muže koje vodi ljubav naroda, znanosti i napredka; u kratko: ako niste slavosrbi, vi ne imate pravo, kada kažete, da ne imate vrstne službenike. Jer danas imenujte, za ne posegnuti dalje, makar desetnike graničarske za službenike počev od obćine pa do najviših časti, i za Granicu i za današnji provincial, i budete vidjeti, da ne izuzev ni Engleze, ni jedan narod europski ne zna, ne može se ljepše upravljati nego narod hrvatski.

Temelji države

Diplomacija, politika, znanosti su kako i matematika, tu su doskočice samo za čas, i uvijek škode onim, koji ih rabe.

*

Jer i na čvrstu temelju može se sagraditi slaba zgrada, a na slabu ne može se nego slaba načiniti.

*

Države grade i razgradjuju ljudi, a ljude vodi sloboda, blagostanje — sreća. Gdje ne ima ove, ni državi ne ima obstanka, pa bila kako mu drago stara i priznana.

A državu utemeljiti, ili držati na nesreći državljana, još nikome nije pošlo za rukom, ter ako se nekoje vrijeme što takova pričinja, prvom zgodom nestaje obsjene i s njom države.

*

Nikakav zločin, nikakva okrutnost vladara ne primiće državu k ponoru kako ju primiće nemarnost državljana za nju; a ne mari se za ono, što nije dobro i korisno. Zna se, da čim je država slabija i bliže propasti, tim su nuždnije velike štibre, a čim su narodu teže, tim su njoj pogibeljnije.

*

A svaki postojeći sustav, bio on kakav mu drago i bio gdje, ja sudim po njegovu plodu, a taj se najjasnije pokazuje u moralu i blagostanju naroda.

*

Ja ne gledam, koliko je duša u narodu ili u državi, nego gledam, jesu li one sve duše srećne, da ih koja nepravedno ne trpi.

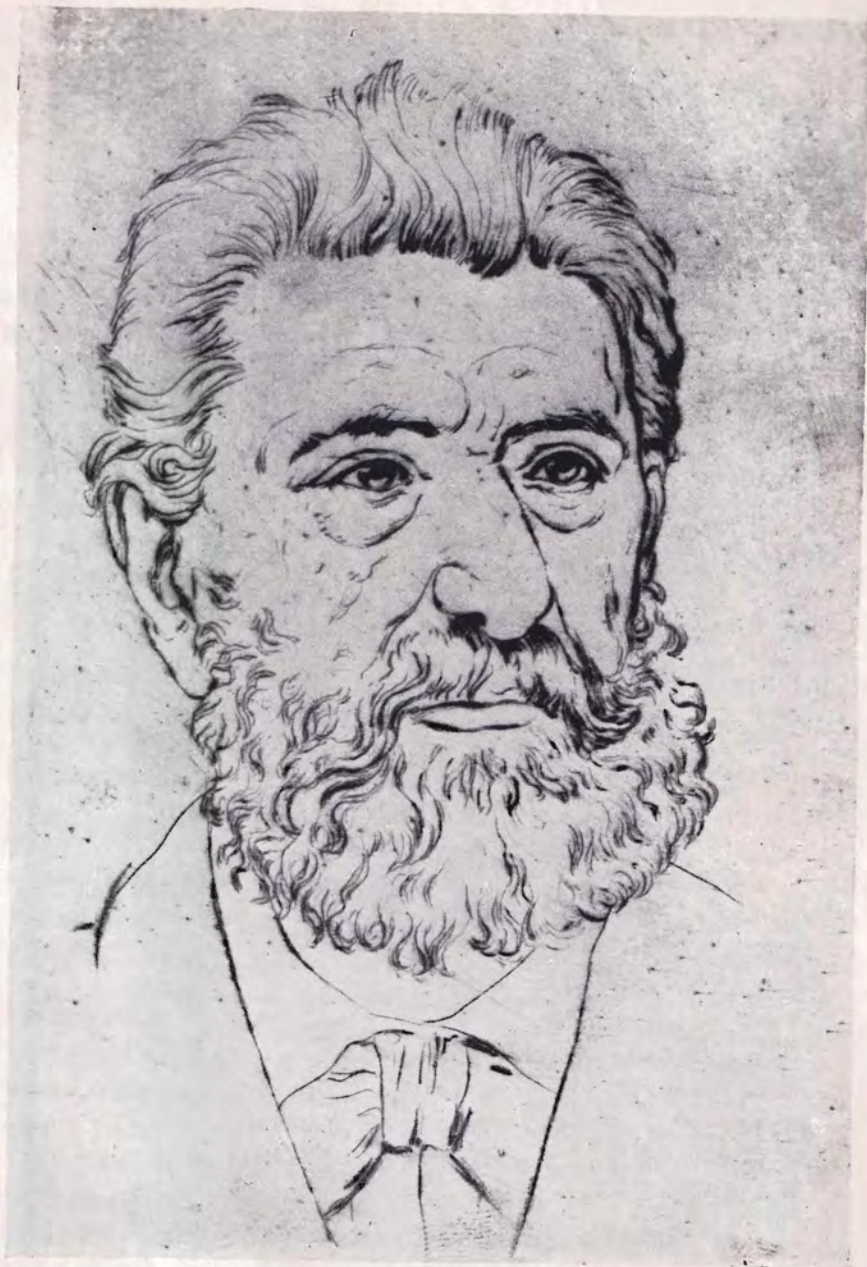
*

Mi držimo da je bolje u obćini imati barem nekoliko bogatca, nego li same prosjake; da je u državi bolje imati barem nekoliko slobodnih muževa, negoli same robove. To sve mi držimo bez povrede našega načela, koje nastoji, da u obćini ne bude nijednoga prosjaka, da u državi ne bude ni jednoga roba.

*

A bez materijalna blagostanja i morala ne može biti ni intelektualne snage, pa gradile se škole, i namještali se učitelji kakove tko hoće.

*

ANTE STARČEVIĆ
(*Bakropis Ante Kumana*)

Jer u politici srce, dosljedno i strasti, ne ima mjesta, ali u njoj nada sve mora vladati pravica i razbor.

*

Sloboda, pravica, sigurnost, blagostanje sjedinjuju, a protivna razstavljaju ljude i narode.

Granica krjeposti

Mi ne poznamo značaje narodâ osim iz poviesti; sveto je ne zaboravljati dobra, koja si primio; blagosti je, dobroti i požrtvornosti mjera i granica: preblage i predobre svatko prezire i peruša.

Mjera

Na muhe ne udara se iz lumbarada.

Čini

Nikakov zakon, nikakovo znanje, nikakovo umovanje ne dokazuje koliko učin, posljedak stalan.

*

Ovdje se ne radi o vjeri, o misli, nego o učinku. O vjeri suditi spada na Boga, a o učinih suditi spada na narod, kojega se oni tiču, i kojemu je stalo do vlastite časti i sreće. Kada se ne može učiniti dobro, dosta je da se ne učini zlo.

Jakost države

Kadno Bonaparte iz Talijanske iztjera Austrijance ter zaprijeti Beču, Austrija, prisiljena mir prositi, za ulagati se i za izmamiti što bolje uvjete, dade razumiti, da će priznati francezku republiku. Bonaparte odgovori, da republika stoji i sjaje kao sunce, i da je sliiep, tko to ne vidi. Ona je republika čini dokazivala, da postoji i da je jaka, pa priznavali to drugi, ne priznavali. I ista Austrija sklapajuć mir sa republikom, proseg ga od nje, činom ju je priznavala, a tu rieči malo vriiede.

Ljudi, koji gledaju da stanovit čovjek dobro žive, da mnogo troši, i da bi mogao još više trošiti bez da se uvali u dug i bez da novce traži nezakonitim naćini, priznati će ga za bogata, pa makar on govorio, da je siromah. A protivno, napinjabo se i pripoviedao o svojem bogatstvu koliko mu drago siromah, oni ga ne će držati za bogata, kada

znadu, da je dužan više neg ima, ili da je propao ako kojim izprječanim putem ne dojde do novaca.

Ovako je i u pitanju o velikih vlastih. Ni tu ne koriste rieči, ni kostrušenja, ni novine. Koja je vlast velika, to se vidi iz njezina izvanjskoga upliva, i iz njezina cjelokupna, osobito moralnoga domaćega stanja. Moralno bo stanje države vriedi više neg ikoje drugo.

Unutarnji neprijatelji

Propale su sve vlasti koje preziraše svoje nemoćne domaće neprijatelje ili samo protivnike, jer u potrebi ne imadoše braniteljâ proti izvanjskoj navali.

Najčešće, slabo domaće stanje jedne vlasti navlači na nju napadaje susjeda, ter pametni državnici računaju sa unutrnjimi neprijateljima bar koliko i s izvanjskimi. I u obće, bolje je svakoga imati za prijatelja nego ikoga za neprijatelja, jer u prigodi svatko može škoditi, a riedki pomoći.

Budućnost

Budućnost stoji u rukuh božjih, nju će krojiti mnoge okolnosti, koje se danas ne vide; ja nisam prorok, tēr takove stvari pitajte koga drugoga.

*

Najsigurniji je onaj, koji je na sve pripravan.

*

U svakom poslu, a osobito u ratu, glavna je stvar da se pripraviš za najgori, za najteži slučaj. Samo ako si tako pripravljen, prosto ti stoji nadati se na druge povoljne okolnosti. Ako tada te okolnosti ne nastupe, one ti ne škode; nastupe li, one ti pomagaju: svakako si osiguran.

*

Dok stoji slobodna volja čovjeka; dok se volja giblje, kako umom tako i strastmi; dok se čovjek i sam može prevariti; dok uspjeh dobar ili zao mienja prvašnje odluke, dok rat zameću oni, koji se ne tuku: dotle o budućih činih ljudi, vlada i naroda moći jē samo nagadjati.

S izvanrednimi dogodjaji ili okolnostmi ne može računati onaj, tko misli o danih predmetih i obstojnostih. Ali ima stvari, koje motritelj sciени neznatnimi, pak upravo one drugda odlučuju; ima drugih stvari, koje se njemu čine preznamenite, a one su ništetne.

*

Zla politika

Glavno sredstvo, upravo načelo zle politike stoji u tom, da se na najviše časti, u najviše vlasti postavljaju ljudi što je moguće najhrdjaviji i najnesposobniji. Tu su dva dobitka: ovi ljudi, za uzdržati se i za napredovati, pripravi su i brzi na svako zlo, na svaku krivicu.

A drugi, kad vide da znanje, marljivost, poštenje, ništa ne koriste, nego da su zaprekom napredku, često i obstanku, i da javna čast i osebna sreća stoje od potištenosti i od nimalovriednosti — to gledajuć mnogi se dadu na zloće, koje koriste za čas, mnogi klonu duhom i omilitave.

*

Nikakova vlada ne može puku odoljeti; puk je uvijek za dobru stvar, samo što ju često ne pozna, a kada ju kroz vlastito razpravljanje i izkustva upozna, ona ga obuzme svega, i tada mora svaka vlada ili popustiti ili propasti.

*

Kada je narodu naciepljena hrpa potreba bez da mu je pružen način, da ih poštenim načinom podmiri; kada su mu najprostije strasti razuzdane; kada mu se ne će raditi a hoće uživati, tada se probiru, odlikuju, promiču najhrdjaviji, najpokvareniji, najnesposobniji ljudi.

Od ovakovih ljudi može gospodar što hoće raditi; oni su brzi na svako zlo naprama drugim; ostali, gledajuć da ne treba znanja, ni marljivosti, ni prave zasluge, za uznapredovati ili se povadjaju za onimi ili zanemaruju sebe i obćenito dobro. Tako se taj sustav drži i napreduje, ali samo do prvog udarca.

Nespodobe

Jer tko je vidio, da je ljenjak izradio više nego radin čovjek, ili da je prošundravac prištedio više nego muž štedan, ili da se ludjak poslužio mudracem na svoju korist a na njegovu štetu, ili da je slabiji nadjačao jačega od sebe. Nisu li to same nespodobe, a stavke protivne tim nespodobam nisu li nedvojbene istine?

Istina i javnost

U obće, slavosrblstvo je blejati da istina nije na mjestu, ili da nije u vrijeme, ili da škodi.

Sve ovo prosuditi stoji od sama onoga tko istinu kaže, i sve se zlo steže na njegovu osebu, a dobro se pruža i na druge. Tko one opazke

proti istini stavlja, taj dokazuje i priznaje da se nje boji jer je kriv, ona bo je za obćinstvo, za većinu, ako im je do napredka, uvijek u vrijeme, uvijek na mjestu, i nikada ne škodi.

*

Nekoji kažu, da treba mučati, kad se ne može stanje promieniti ni narodu pomoći. Tako govore oni, koji znadu, da su krivi, i da o zlu rade. Kroz takovo mućanje došao je naš narod u današnje stanje. A ja sudim, ako je narod pametan i za se zauzet, da mu mnogo koriste oni koji mu otkrivaju i pokazuju njegove neprijatelje i zlotvore, ljude koji ga bacaju u nesreću i u njoj ga drže dok ga ne mogu rinuti u drugu.

*

Razumi se takojer, da čovjek čovjeku može kroz neistine škoditi, i da su poradi toga sudovi uvedeni. Ali pitanje je: kojim pravom može vlada svojevoljno progoniti ljude, koji o njoj i o njezinih javnih činih govore ili pišu drugačije nego drugi, a trpit i podupirati one, koji takojer neistinâ govore ili pišu hvaleć preko mjerē nju i njezine čine?

Neistine ima ovdje i ondje. Mi držimo takovo progonjenje za najjasniji znak, da se vlada čuti slabom i kratka života, kad gleda za čas sakriti ono, što se sutra sakriti ne može, i da se smatra krivom, kada se boji javna suda.

*

Čist posao ne boji se svjetlosti.

Osveta

Osveta je slaboća, koja se drži jedinaca, ne naroda slobodnih, ne država jakih, ne vlada pravih. Za osvetu vojevati može samo despot ili ludjak.

Obsjena ustavnosti

A sudimo da pokazasmo, da su tužbe narodâ temeljite, i da je obsjena ustavnosti, osobito u šakah sebićnjakâ, mnogo gora i od iskrena despotizma.

*

Po narod ne ima zla od onoga, kad on vjeruje, da ima zakone na koje i sam upliva, a on stoji samo pod okrinkanom samovoljom.

To je stanje time pogibeljnije, što ga svimi načini brani nekolicina najgorih ljudi, koji živu samo iz zloporaba, iz nesreće i na nesreću svih državljana, pa, ranije ili kasnije, na nesreću takojer vladarâ.

*

Način vladanja nam mnogo vriedi, ali sama stvar, vladanje i njega posljedice, vriedi nam još više; ter, ako se ne može oboje spojiti, mi bi način radje stvari neg ovu onomu žrtvovali: mi volimo iskrenu, manje škodljivu absolutizmu nego ubitačnoj obsjeni ustavnosti.

Iskrenost

Nami bo je svaka iskrenost milija od ikoje obsjene, i ne znamo za veću nesreću po narod od one, po kojoj on golu obmanu prima za istinu, pa u najtežem i najpogibelnijem sužanjstvu misli, da je slobodan ili bar da ima sredstvo za steći slobodu.

Javni službenici

Tu vam ne ima drugoga izbora, nego ili dopustiti da javni službenik radi što hoće, ili ga stegnuti da se točno drži zakona. Ako primete ono načelo, vi ne možete prigovarati onomu glavaru, i t. d. Ako li slićдите drugo načelo, mienjajte obstojeće zakone: jer, dok su dobri zakoni, nije moguće da budu zli službenici, i uzvratno. Javni bo službenik ne smi biti drugo nego živ zakon.

*

Navlastan čovjek drži se zakona, kada ga ne gazi, i to je od njega i njemu dosta. A javni službenik mora ne samo zakon ne gaziti, nego mora zakonu, ako ga drugi pogaze, zadovoljštinu pribaviti, moć i ugled povratiti. Nije li tako, onda su javni službenici po narode samo nesreća, pravo prokletstvo.

*

Za da se nitko ne tuži na javne službenike, i da se oni drže zakona i reda, samo je jedno sredstvo: dopuštati svakomu, da ih tuži, pa kriveca, bio on službenik ili sam tužitelj, po zakonu oštro pedepsati.

Troškovi za činovništvo

Država, t. j. narod, ima pristojno plaćati svoje službenike koje treba ter ih postavlja u grani bilo kojoj. Ne koristi umanjivati trošak onih koji malo imaju, nego treba sapeti ili protjerati one koji mnogo imaju i preveć troše. Ovi bo kvare sav okoliš.

*

Već sada više se, da je preveć javnih službenika i da se na nje preveć troši. Dakle što bude, ako im se broj, i time trošak poveća? Pak itako u današnjih obstoynostih nije druga, nego ili povećati onaj broj i trošak ili povećati nered.

Najvještiji, najmarljiviji sudac, kod priziva ili kod previda, može na dan 2—3 parbe temeljito riešiti; ali on to može samo nekoje vrijeme, a kada se taj posao utegne kroz tjedne, kroz mjesece, za ne reći kroz godine, on mora ili zaostati ili površno rješavati. Tu ne ima lieka.

Ako zaostane, nije druga van dati mu pomoćnika ili pustiti da javna služba zapne. Ako ćeš ono, trebaš troška, hoćeš li ovo, ti stvaraj nered.

Ako li javni službenik površno rješava posle, on ih u istinu ne rješava, nego zapliće i povećava. Jer dok dojde više rješenje, po kojemu pravedna stvar gubi a krivična dobiva, odmah se najde ljudi, koji se na to zanesu, pa povedu krivičnu parbu koju drugačije ne bi bili povelili.

Odvjetnik, koji se držao stanovita načela ter je imao osvjedočenje, videć kako više oblasti rješavaju, počme dvojiti, klone duhom i uzme zastupati stvar, koju jučer ne bi bio htio zastupati.

Tako se u narodu mute pravni pojmi i moralna osvjedočenja. Tako pada ugled makar i najboljim zakonom i oblastim. K tomu dojde nužda, pa eto parbâ i oblastim posla, a narodu smutnjâ i propadanja, pa i propasti.

Tu nije druga, nego nastojati, ako je moguće, da bude čim manje parba i time oblastim posla. A za izvesti to, može se, kako i dosada za olakšati posao, pokušavati svašto, krpariti svakako, nu ima se samo jedno uspješno sredstvo, i to je: sav sustav iz koriena promieniti.

*

Jer svaki zdrav i mlad državljaniin ima domovini služiti u struki, za koju je sposoban, i jer on u toj službi ne može za se raditi, treba da mu državna vlast pruža pristojno uzdržavanje, pa makar on i ima i osēbna imatka, jer svaka služba pita plaću, naknadu.

Samo kada u službi onemogne ili nesposobnim postane, država mu ima dati razmjernu mirovinu, na koliko se on nije mogao prištednjom iz svoje plaće do smrti osigurati. — To je država dužna i drugomu svakomu državljaniinu, i njih bo svaki, svojim načinom, služi domovini.

Dužnost služiti narodu

Za stalno svaki sin domovine dužan je služiti svojemu narodu, primiti svako mjesto, koje odgovara njegovoj sposobnosti, i na kojemu može domovini kakovo dobro izkazati.

U tom ga ne smi priečiti njegovo makar temeljito osvjedočenje, da obstojeći sustav ne valja, ili da se ne slaže s njegovimi načeli.

On bo ima služiti narodu, i samo ako mu može svojom službom koristiti, držan je primiti ju. Osebni nazori imaju se podložiti obćenitu dobru; i bolje je ikoliko dobra činiti, nego učiniti ga nimalo.

Pače ono je držanstvo tako sveto da otačbenika veže i onda, kada zna, da u obstojećem sustavu ne može ni malo dobra učiniti, nego da svojom službom može pripomoći, da se sustav na bolje okrene.

Svaki sustav ima svoje ljude, koji ga brane i drže, i riedki su vrstni za drugi sustav. Dakle ako se drugi vješti i vriedni ljudi ne dadu u službu, ni uz najbolju volju nije moguće nevaljal sustav ukinut ni promienit.

Razumieva se samo po sebi, da javni službenik mora po zakonu obnašati svoje zvanje, a u svemu ostalom da ostaje slobodan, kako i oni, koji nisu u javnoj službi.

Jer ako se od njega zahtieva, da zabaci svoje osvjedočenje; da primiv javnu službu postane sužnjem; da radi ne po zakonu, nego kako se višim svidi; da dobrom i zlom smatra, što mu oni odkažu; da učvršćuje i razširuje nevaljal sustav; da svoj obstanak i napredak traži u samovolji viših, a ne u zakonu ni u svojem ponašanju: tada je držan ukloniti se svakoj javnoj službi.

Jer povriediti svoju duševnost, pogaziti svoje osvjedočenje, pa time narodu ne pomoći, nego samo naškoditi, to ne smi nitko, a otačbenik ne će učiniti. Ako li ga bilo što urene u službu, on će ju obnašati, kako treba; nu ne će se kostrušit ni izdavati za državnika.

Kakovo li je dakle stanje u Austriji, gdje je javna služba, osebni dobitak glavnom svrhom; gdje se ljudi izvan služba protive ustanovam, koje bi uvadjali, kad bi im službe dalo; gdje se jaše na programih i načelih samo dok se osebna korist ne pokaže iz protivnih načela i programa? Kakovu budućnost može takova država imati, ako se ne popravi?

Aristokracija i demokracija

Kada se radi o odnošajih budi dviju obćina, za riešiti ih kako treba, već se hoće vrstnijih ljudi, t. j. svi ne mogu ni upravljati, nego se gleda da upravljaju najbolji, vrsta aristokracije. Ovi, sporazumno s onimi koji su im stvar povjerali, mogu dobro upravljati.

A kako da svi vladaju, t. j. da znadu i da nadziru sve odnošaje i obćina, i županija; da ih drže u skladu i u napredovanju; da poznadu potrebe svega naroda i sredstva za podmiriti ih; da poznadu sve izvanjske odnošaje pa da i po njih zemlju ravnaju?! Tome se hoće mnogo

znanja, poštenja i marljivosti, a ta ne imaju svi, nego samo neki, dakle opet vrsta aristokracije.

Ovi, dogovorno s ostalimi koji su im vlast dali, mogu dobro vladati.

*

Neizravne štitbe nose najviše, ter jednu, neizmjereno veću polovicu davaju siromasi, drugu, razmjerno neznatnu, rukovet bogatih ljudi. — I to stoji u naravi sustava, što ga grade i drže bogati građani.

Ovi su skovali i razširili, po nekoji način narodu naciepili nauk o »demokraciji« t. j., kako oni kažu, »o vladanju svih bez razlike«. Redovito svaki pojedinac, svaka obitelj, svako selo, svaka občina, svaka županija, zna i može upravljati sebe i svoje posle; ali čime je tih posala više, time su im rjedji ljudi dorasli.

Poklonstva

Čemu putovati i trošiti, čemu ikoga polaziti, ikomu se klanjati, ikoga prositi? Gdje je zakona i oblasti, tu svatko dobije pravicu bez onih obreda. Već danas ne ima redovito ni u središnjoj Aziji deputacija ni pohoda: razumni i poštjeni javni službenici smatraju ta hodočašća uvredom, sramotom.

Jer ako koriste pohodi i prošnje, to je dokaz, da ne koriste zakoni, pa teško onim, koji ne imaju troška za putovati ni za odpravljati prošnje. Ne koriste li ona sredstva, onda zašto se trpe?

Dojavljivatelji

Što da reče čovjek? Za carstva rimskoga veličanstvo bijaše u caru, ne u narodu; samo za najhrdjavijih cara bijaše dojavljivatelja; to bijahu samo ljudi izgubljeni, prosti, sebični; pak i oni dojavljivaše samo ljude bogate, kojih dobivaše diel imatka; dojavljivaše ih samo kao neprijatelje cara; kroz dojavljivanje dolaziše u milost cara.

*

Gdje takovi ljudi postaju načelnici pa tako rade, lahko je pogoditi, kakovi su što li rade podčinjeni službenici. A zna se, da dojavljivatelji, najhrdjaviji i najzlobniji ljudi, niti su pomogli vladarem, koji su ih slušali, niti su obranili sustav, kojemu su služili, nego su onih propast. ovoga razsuće uskorili.

Sigurno, u Pešti je stanova za svakoga tko plati, g. Nikolić može plaćati. Nu je li moguće, da on ne zna, da je dojavljivatelj kako i tat

izključen iz boljih društva, ter da se takovi ljudi sakrivaju pred onimi, koji ih poznadu. On doista ne ide u Peštu da obći sa golokraci, sa nižimi razredi i slojevi društva, nego da se kreće u odličnijih krugovih.

Znamo, da se gnjusni obrt prijavljivanja kod Rimljana izlegao i razvio za hrdjavih vladara, jer su prijavitelji dobivali jednu osminu ili jednu četvrtinu imetka onih, koje su prijavljivali, dakle uvijek diel imetka nedužnih žrtava, najpoštenijih ljudi. Ali taj obrt nije obranio one care i ono carstvo, pače on im je propast uskorio. To se dogodilo i drugdje svagdje, gdje su taj obrt trpili, i može se sigurno reći, da je on najjasnijim dokazom slaboće i straha, prvom prigodom smrti.

Tom osnovom utvrđuje se i razširuje sliepa, strastvena samovolja viših proti nižim, i svačije neodgovorno prijavljivanje. Ovaj mrzki obrt cvate gdje se naplaćuje, ili novcem, ili milošću viših, ili odlikovanjem, ili mjestom, koje hudobnik ne zaslužuje. Taj je obrt moralna kuga društva i za nj se ne zna gdje ima pravice i snage za život.

Pamet

Bez pameti, snage i koristi po druge ne može obastati jedinač ni država. Jer, ako ne obradivate i ne čuvate ono što imate; ako se uplićete u posle drugih; ako tražite pravde i smutnje; ako ni sami ne marite za vas ni za vaše; ako ste takov, da do vas nitko ništa ne drži: naopako po vas, vi ćete biti siromah i bijen, kraj svih oblasti i sudova. pa ćete i propasti. U svakoj tučnji, ako ste slabiji, možete zaglaviti; ako li ne idete u tučnju, nitko vas u tučnji ne može ubiti. Ako živete umno kako treba, vi možete s vašim i u vašemu slobodan i srećan biti, ter pomoć dobiti proti onomu, tko bi vas nepravedno uznemirivao.

Kada se s pojedincem šakate, oblast su vami i njemu samo šake, ter ono, što vas koji dobije, ne će moći nikakova oblast skinuti. Bajunete i lumbarde šake su celih naroda, država, kojim, ako nisu pametne, biva sasvim kako i pojedincem nepametnim. U supor svim zakonom navlastnim, još ima šakanja, i proti svim zakonom i ugovorom međunarodnim još ima ratâ. Nu i pojedinci i država neka paze, zašto, kako. s kim i proti komu hoće da se šakaju. Oni, koji za vremena na to ne paze, rado bi pazili i htjeli pametni biti onda, kad im pamet već ne pomaže.

Umišljena jakost

Kod Solferina ugledaše i sliepici hrdju Austrije. Nije sramota od jačega biti bijen, nego je i sramota i grjehota upušćati se bez potrebe s jačim u tučnju; grjehota, sramota i šteta je zanašati se na umišljenu jakost.

Narodno zastupstvo

Zastupnik naroda mora znati i držati se onoga, što voli narod.

*

Zastupnik naroda ako i nije kroz mnoge učionice prošao, samo ako ga vodi sreća ciele domovine, može lahko i slavno izpuniti svoje zvanje.

Nitko ne zna sve, nego svatko zna nešto; u saboru se razpravlja; tu, samo tko hoće, lahko može razabrati, što je za narod što li proti narodu, pa vriedan zastupnik zauzumlje se za stvar naroda, i time je po mogućnosti svoju dužnost izpunio.

*

A broj zastupnika, zakonotvoraca, u načelu stvar je sasvim neznatna. Tu bo je glavna stvar, da li je narod, da li su podložnici zakona, ovlastili zakonotvorca graditi zakonâ? Tu je, u stvari, svê isto, da li je zakonotvorac samo jedna oseba ili je na tisuće oseba. Uporabljivajuć to načelo, naravska je stvar, da zakonotvorac mora biti duhovno time veći, čime teži ili veći posao ima obnašati. To će reći, da zastupnika mora biti više, kada se imaju graditi mnogi i veliki zakoni. Tako bo se posao razdieli i uspješnije obavi. Drugačije, dosta ih je i malo, ako su na mjestu.

*

Svaka vlada mora nastojati iznaći pravu većinu, to će reći onu većinu, koja zastupa sav narod, sve njegove prohibitke. Ta većina uvijek zastupa već time svê prave prohibitke i vladara. Ja ne mogu pomisliti srećna vladara, bez srećna naroda.

*

U zastupnicih naroda, bili oni osebno kakovi hoće, ne treba smatrati ljude, njihove osebe, nego samo narod, koji im je svoje posle povjerio. Osebe ljudi mogu biti svakakove, nu narod je svetinja, kojoj se treba klanjati. Ako narod izabire nevriedne ljude, time narod samu sebi škodi, i nitko ne ima pravo protiviti se njegovu izboru.

*

Obćenito je glasovanje svetinja; svaki izbor, ako nije tajan, ruglo je, obsjena je.

*

Izbor, ako nije tajan, nije nikakov, van je ruglo i trovilo naroda.

Volja naroda

U državah zakona, javni posli razpravljaju se u sastancih i novinah, a rješavaju se nakon prosudjivanja u saborih. Za saborskih izbora, ako treba, svatko kaže svoju o poznatih pitanjih, pa time izbornik zna, koga može svojim povjerenjem odlikovati, a zastupnik zna, u čemu se može na svoje izbornike, na narod zanieti.

Tako biva često, da se odmah po dovršenih izborih zna, u kojemu pravcu bude sabor riešiti koje pitanje. Teško bo je da se u saboru najde razloga, koji već prije nisu navedeni i ocienjeni, razloga na koje se već za izbora nije obzir uzeo.

Ali može se dogoditi, i zbilja događa se, da se javno pitanje pokaže poslije izbora. O takovu pitanju nisu se mogli zastupnici sa svojim izbornicima razgovarati, a kamo sporazumiti. Što sada? Ništa drugo nego ili tumarat, ili sabor razpustiti.

I doista, u takovu slučaju sam narod običava krunu prositi, neka sabor razpusti ter nove izbore odredi. A i sama kruna, ako je pametna i poštena, mora to učiniti već od svoje domisli, i po svojem pravu.

Taj korak krune nije drugo nego priziv od zastupnika na narod. Taj je priziv u ovakovu slučaju nuždan, buduć nije izvjestno, da li se narod sa svojim zastupnicima u dotičnu pitanju slaže, dosljedno, kruna ne može sigurno ni zanieti se na sabor, ni protiviti mu se.

*

Još nikomu nije pošlo za rukom složiti ili uzčuvati državu proti pravu i proti volji ljudi, koji bi imali biti njezini državljani. O tom ne može ni za čas sanjati onaj, koji je bez svake snage.

*

Ne daj nam, Bože, pasti u ludost, u kojoj bismo rekli, da je narod pristao uz naš program, uz našu politiku. To ne, nego mi smo naš program, mi smo našu politiku izercpili i složili iz prava, iz čudi, iz duha, iz koristi, iz potrebe naroda hrvatskoga, ter nije čudo, što je sav narod za svoje.

Razmišljanje

Najstrašnije su vam rieči, da ćete mene »sliediti«. Toga ne bude. Ako trebate gončina, tražite si ga drugdje: ja niti koga vodim, niti gonim. To je glavna nesreća Hrvata, da se drže ljudi, a ne načela, programa. S toga je ovaj narod tako često izdan i prevaren, i vazda mu stvari drugačije izpadaju, nego li je on očekivao. Tko sam za se ne mari, čemu da se nada od drugih? Koga nose tudje noge, neka se ne čudi, ako opadne. Gončin će vas tim većma prezirati, čime mu se većma podate. Nas će jedan za drugim u zemlju, a program, kako i narod, ima živjeti. Ja ne držim ni izdaleka do mojih nazora koliko vi, nego razmišljam kako mogu, pa kažem iskreno kako mogu. Tako treba da svi radimo. Kad se mnijenja prokrešu i izbistre: držimo se onoga, koje ih je najbolje i najpogodnije po sav narod. Tako ću biti ja s vami kako i vi sa mnom: svi ćemo biti jedinač za dobro domovine. Držite se i u tomu: »non quis sed quid«.

Tu vidite, da ja ne znam za »noli me tangere«, ni za »strah«, ter u tomu pogledu da ne imate pravo, kada me bratinski zagovarate za mučanje u dotičnih stvarih. Da budem pisao u sjevernoj Americi, da mi tko bude davao za svaku rieč punu šaku zlata: ja, u stvari, niti bi bio pisao više ni drugačije negoli pisah u »Hervatu« i »Hervatskoj«: ja ne ću hotice nikomu krivicu činit, ne ću za osebu budi čiju, u javnu životu, ni malo marit, ne ću protresivati o sebi stvari, koje su svezane na svoje uzroke, ter moraju biti ovakove kakovu jesu, dok im uzroci obstoje. Takova me mogoste dosada poznati, takova ćete me i u buduće naći.

*

Jedno izmedju sredstva, kojimi se narodi drže u sužanjstvu, jest to, da se narodu ne dade čas mira, za da razmišljava o svojoj nevolji, nego se radi, da se zabavlja kojekakvim obmamami i obsjenami, ter tim da pogiha, bez da bol čuti.

*

Po navadi i po načelu mi priobćujemo i te učine i obstojnosti za razmišljanje onim našim čitateljem, koji u ovih težkih i ozbiljnih okolnostih Hrvatske ne traže pikanterije, prepirke ni nadmudrivanja, nego stvari ozbiljne i zamašne.

Mi pamtimo mnoge javne dogodjaje, koje su bistro predviđali svi ljudi, koji ikoliko motre i razmišljavaju. Pak itako, hrvatsko se obćinstvo svaki put tužilo, da su oni dogodjaji iznenada došli i da su ga nepripravna zatekli.

To je jedini uzrok, da se naš narod nijednom zgodom nije znao ni mogao na svoju korist poslužiti, nego se sliepo bacio na ovu ili na onu stranu, pa se tužio, da su ga prevarili, i jadikovao je nad nesrećom, kojoj si je on sam kriv.

Dokle god ne bude on sam o svojih stvarih razmišljao i u njih odlučivao, dotle mu mora bivati, kako mu je dosada bivalo, i mi kažemo iskreno, da će mu to pravo biti.

*

Kako narod razmišlja, tako mu ide.

Sustav

Nami je sustav sve, a ljudi vlade posve su nam kako i drugi ljudi.

I vlade bo ljudi imaju se držati postojećih zakona, sustava. Ako li oni protivno rade, gazeć one zakone, pa bilo na dobro ili na zlo, oni stvaraju samovolju, despotizam.

Na taj način ljudi vlade, i u najboljem slučaju, u svojem javnu djelovanju, onakovi su kakovi su zakoni, kakov je sustav. A izvan javna djelovanja, van službe, oni su dobri, na koliko rade ili se barem ne protivu da se načine bolji zakoni, da se uvede bolji sustav.

Dakle nami je sve jedno, bio u vladi tko mu drago: niti ćemo ga, kao čovjeka, braniti ni rušiti, nego ćemo i njegova, i ljudi izvan vlade ili službe, javna djela, tičući se svega naroda, po mogućnosti i pravici razsudjivati.

Sustav je sklad zakona izvirućih iz jednoga vrelo. Dakle kakovo vrelo, takov i zakon, i sustav, i vlada takova.

Za najčistije i najjače vrelo zakona mi smatramo volju naroda i, dosljedno, pojedine zakone za pojedina očitovanja volje naroda.

U ovom listu najglavniji nam je posao: nastojati, kako i koliko znamo i možemo, da narod hrvatski dostojno očituje svoju volju o svojih pravih, o svojih dužnostih, o svojih koristih, riečju o svih odnošajih svojega narodna i državna života.

Ako na to dojde, mi sudimo, da će sve ostalo samo od sebe sliediti. A bez onoga mi sudimo da nije moguće nego po slavosrbsku vrtoglavat, prostaciinu obmamljivat, raditi proti narodu, raditi samo za svoj trbuh.

Eto u čemu stoji naša politička nada i ljubav.

A naša vjera politička stoji u osvjedočenju o svetosti svrhe, za kojom idemo, sredstva, kojima se služimo, ter u jakosti okolnosti, i u snagi volje i prava Hrvata.

Stranka i narod

Tu se daje stranki prava preveć zasluge i slave. Ova je stranka iz naroda nikla i njega se drži; ovo joj je dužnost, i samo na koliko ju izpunjava, ona ima vrijednost u narodu; ako tu dužnost zanemare, njezini članovi postaju slavosrbi ter im je vrijednost koja i slavosrba. Ta stranka, govoreć o svojem programu, ne preporučuje narodu ništa posebna, nego dokazuje da ona sledi, zastupa i brani program naroda; to je njoj dosta — ona time narod opominje, neka pazi na svoje korake, neka se ne da nikomu za sredstvo, neka radi za se.

*

Tkogod svojim žulji služi i svojim zubi jide svoj kruh; tkogod ima u srcu mjesta za ljubav slave, sreće i veličanstva narodna, u duhu božanstvenu iskru uma; tkogod zaslugu smatra temeljem i mjerom nadarja; tkogod zaslugom smatra dobro, koje tko čini narodu i domovini; tkogod žrtvuje svoju sebičnost na obćenito dobro: tko je god takova duha i takove čudi, taj spada u našu stranku. A takovi su, osim pasmine slavosrba, svi Hrvati.

*

Bijaše borba, u kojih nas po jedan ili dva stajaoše proti složnim stotinam urotnika. U njih bijaše množina, novac, časti, vlasti, sve osim onoga što bijaše kod nas, a ovo je: sviest da imamo pravo i da smo s cilim narodom. Za tih borba niti se urotnikom poklonismo ni uklonismo.

*

Pripravan sam na sve: zovite me imenom kojim hoćete, samo ne onim izdajice, to bo je ime strašno, do izdajice ja ne znam nesrećnika ni prokletca.

Stranački odnosi

Kada politička stranka ne može svoj program podpuno izvesti, ona ima pristati uz muže, koji makar po drugom programu rade o dobru domovine ili od nje zlo odbijaju.

*

Što bi ja znao, nas nijednoga nitko nije na užu dovukao u stranku prava, u njoj nas ne drži; ne razumim, kakvu bi osobitu vjernost mogao imati nas jedan naprama drugomu, nu svi bi imali biti vjerni našem programu i narodu, ter gdje toga nije, ja ne razumim ni slogu ni sporazumak.

Za da se uzmognu dva muža zazbilja razgovarati, hoće se da ih oba vodi ljubav istine i napredka. Ako su u nami takova dva muža, razgovor će biti ugodan, istina će se naći, napredak mora sliediti.

Mienjanje nazora

Ako narod stupi na nekoje stajalište, otačbeniku, bilo mu to po čudi ne bilo, u dnevnoj politici ne ostaje druga nego ili mirovati, ili raditi na temelju koji je tu. Jer proti odluci naroda ne ima priziva, proti volji naroda, bila ona kakova hoće, u njegovoj domovini ne ima zakonite obrambe, nigdje ne ima blagoslovljena uspjeha.

Dakle kako se potrebe, koristi, iste hiri i volja naroda mogu, tako se, po njih, i politika mora mienjati. Tim promjenam ne ima granice ni uvjeta osim — život, sreća naroda. Ne može se reći samo sreća, prem se u njoj i život sadržava. Dogadja bo se, da narod svojem životu, obstanku, drugda mora žrtvovati svoju sreću. To je u redu — dok narod žive, dotle on može sreću steći, povratiti, uživati.

Ne ljubiš, ne vodiš politiku današnju, na današnjem temelju, nego narod pripravljaj za kakov nov pravac? Dobro, pripravljaj narod, uči ga, razvijaj mu potrebu, korist, veličanstvo, sreću, slavu toga pravca. Tako radeć, muževi XVIII. vieka pripraviše, kao stvoriše narode za slobodu i napredak XIX. vieka.

Danas ti je stanovito pitanje razjašnjeno s ove, s one strane, u ovom ili onom stupnju bistrine, ter o njemu imaš stanovit nekoji nazor. Sutra bude ono pitanje s više strana, u više pogleda, još bistrije razjašnjeno. Dakle, naravska je stvar, ako si čovjek uman, ako te razlog vodi, i ti moraš tvoj nazor ob onomu pitanju promieniti. U tomu stoji napredak, u tomu vlastitost umnih bića. To će reći: ne samo nije sramota, nego je i držanstvo i slava, iz valjanih razloga nazore miēnjati. Nego i sramota je i nedostojno, ne imati, ne gledati da dobiješ bilo kakov nazor, ili nazor bez razloga imati, i bez razloga mienjati.

*

Svako diete ljudskih moždjana zna, da samo Bog ni ludjak ne mienjaju mnienja — Bog, jer ima podpuno znanje, a ludjak, jer ne ima nikakovo mnienje. Svaki čovjek mora se do smrti učiti i time mienjati mnienje dok najde bolje, za obćenitost koristnije.

*

Ali g. Andrašī, do zauzeća bijaše bar javno proti zauzeću, a sada je za nj. Mi mu to ne zamjeramo: osim Boga i ludjaka svatko mnienja

mnienja; Bog ih ne mienja, jer zna sve, a ludjak ih ne mienja, jer ih ne ima, nego sliepo srne, kamo navre.

Ostali ljudi, medju koje valjda spada i g. Andraš, drže se mnienja dok ne vide, da ono ne valja ili da ne stoji. A jer je riedko, da itko isto pozna posve, sa svih strana — naravska je stvar, da se mnienja često mienjaju, i eto sreće, ako idu na bolje. Je li tako kod g. Andrašija?

Nemiri

Mi smo već u načelu proti svakoj demonstraciji. Jer, po našem sudu, njome se ne može nikakovo dobro učiniti; i nikakovo zlo odbiti. A misli i radnje, koje se troše na nju, mogle bi se uspješnije upotriebiti za koristne stvari.

*

Dok se narod uznemiruje, dotle ima vjeru i nadu, da si time može olakšati, dotle, kroz svoje ustanke, uz mnogo zla može što god i dobra načiniti, a svakako on daje najvišoj javnoj oblasti priliku i vremena, da se ozbiljno sklone i zauzme za nužne popravke.

A kada se narodu, više ili manje razložno nezadovoljnu, ne će nemira, ili kad on ne može uznemirivati se, to je znak, da je zdvojen. U tom stanju naroda, najviša javna oblast redovito već ne može, i ne mari ništa uspješna raditi — njoj ne ostaje drugo, nego čekati svoj kraj u prvoj nezgodi.

S takovim narodom niti je moći na koga udariti, ni ičiji udarac preživiti. Svatko zna, da s te bolesti propade prekojučer Mletačka, jučer Napuljska; obje ove države podlęgoše razmjerno neznatnoj izvanjskoj navali glavno zato, jer ih njihovi državljani ne htjedoše svojski braniti. Možda je, u obće, više država propalo tako, nego pod pravom izvanjskom silom.

d) VLADAVINA

Republika ili monarhija

Što je republika, što li monarkija? Jedna i druga samo je rieč, samo forma. A što je stvar? To, da svi državljani budu, koliko je najviše moguće, slobodni i srećni. Sužnjem i nesrećnikom može čovjek biti u republici kako i u monarkiji, slobodan i srećan može biti u ovoj kako i u onoj. Nu koja daje veće jemstvo sreći i slobodi? U načelu, znanstveno stoji istina, da nē ima razlike medju republikom i monarkijom,

osim što u republici svaki državljaniin može zauzeti najuzvišeniije mjesto, najviše dostojanstvo svoje domovine, da može biti vladarom, zastupnikom svega naroda. To je, doista, vrhunac savršenstva države, vrhunac blaženstva, što ga čovjek može na zemlji dočekati i uživati.

Ali na vrhunac ne može se skočiti, nego se je morat penjati; medju stanovitom točkom i medju vrhuncem savršenstva i blaženstva ima mnogo stupnja. Te stupnje treba prevaliti, za doći na vrhunac. Kako se ima taj posao obavljati, i kada se je doprlo na vrhunac? O tomu može znanost razpravljati; ali sudca bezprigovorna ni tu ne ima osim državljana. Tko može bezuvjetno kazati n. pr. kakova je hrana najbolja za čovjeka? To može znanost kazati u načelu; a za pojedine slučaje ne može nitko, osim ako mu kažeš dobu, stanje zdravlja, poslovanje i druge okolnosti čovjeka. U državnu životu državljani su taj čovjek, koji pita hranu, i sebe i svoje okolnosti najbolje pozna.

Ima okolnosti, u kojih je bolje da se vladar mienja; ima okolnosti, u kojih je bolje da on bude stalan. Sudeć narode po njihovoj poviesti, evo kako stoji u tomu pogledu. Da ne budu Mletčani izabrali svoje vladare, sva je prilika, da bi bili pali u despotiju, i da bi nabrzo bili postali tudjim plienom. A da ne budu Poljaci izabirali svoje vladare, sva je prilika, da bi Poljačka i danas stajala.

U istinu, koja je razlika medju budi kojom republikom novčara i medju englezkom kraljevinom, monarkijom; koja razlika medju najčistijom demokratskom republikom i medju današnjim cesarstvom francezkim? Nikakova nije razlika, izuzev onu u pogledu na vladare. Dok je narod sudac i ravnatelj svojega stanja, prava je monarkija u okolnostih, kakove su danas u Europi, sigurnija i prijatnija nego republika. Jer, dok svi državljani nisu na znatnu stupnju prosvjetljenja i značaja ojednaki, i dok je u susjedstvu protivnih živalja, dotle republika nije sigurna, dotle izabiranje vladara zadaje neprilika, kojim za uteći narodi veselo pristaju na vječnost vladara.

Kako u zlih monarkijah o republici, tako u zlih republikah radi se o monarkiji. Srećan i slobodan narod zadovoljan je svojim stanjem, i nije buntovnika, koji bi ga krenuo.

*

Oporavljenje Francezke stoji samo od pameti, od mudrosti Franceza. Nije im dosta, da se oporave kod kuće, nego treba im da se ojače i vani, kod drugih naprednih, slobodoumnih naroda. Ovo oboje najvećma stoji od buduće vlade francezke.

U današnjemu stanju svoje domovine, Francezi bi morali, po našem sudu, uvesti pravu čistu republikansku vladu. Samo ova vlada može oko sebe skupiti i složiti sve, što je najboljega i najplemenitijega u narodu. Samo ovoj vladi ne može nahuditi rukovet kraljevaca ni rukovet carevaca. Samo ova vlada može pravom, tako rekuć svom snagom naroda raditi kod kuće i vani. Nikakova monarkična vlada ne može nikoje to dobro učiniti.

Jer, bio monarka tko mu drago, on će proti sebi imati ne samo druge monarkiste, nego i republikance, a danas je u republikancih sav život, sva snaga Franceza.

Svaka monarkija mora se na užtrb jednakosti državljana ponajvećma osloniti na koji stalež ili, gdje staleža ne ima, kao u Francezkoj, na stanovit razred, diel pučanstva. Kako se oslanjahu Bourboni na crkvenjake i makar samo naslovno plemstvo, Orleanac na gradjanstvo, Napoleon na seljane: tako će opet sutra novi monarka raditi, pa bio taj monarka sasvim nove krvi, bio isti plemeniti Jules Favre ili Gambetta. To je zlo naravski priraslo svakoj monarkiji.

U svakoj monarkiji kote se naravskim načinom ulage, licumjerci. Jer svaki je monarka čovjek, a svaki čovjek ima svojih slaboća. Bio monarka zakonom vezan kako ti drago, od njegove volje, od njegove priklonosti i naklonosti premnogo stoji što pojedince usrećiti ili unesrećiti može. Dakle pojedinci, za pribaviti si korist, za odtisnuti od sebe štetu, drže se monarke, i to svaki ga škaklje na onomu mjestu, gdje monarki najvećma godi. A doista, lakše je umiliti se makar kako jednomu čovjeku, monarki, nego milionom duša, nego narodu.

Svaki ulaga, više manje, veže svoju budućnost, sa budućnošću monarke. Time ulaga ostavlja narod i domovinu, pače postaje im protivan, i čime je više takovih ljudi, time gore po narod, po domovinu, po svako obćenito dobro.

Svaki monarka ima obzira napram izvanjskim monarkam, naprama svojoj obitelji, svojoj osebnoj budućnosti. Kada ti obziri dojdou u sukob s obćenitim dobrom naroda, tada sasvim lahko žrtvuje se dobro naroda onim obzirom.

Nijednoga ovoga zla ne ima u pravoj republici. Tomu je uzrok, da se ona zla, ni njih nijedno, ne može u republici ni zaleći, a kamo odrasti. Ovdje bo današnji vladar jučer bijaše, i opet će sutra biti prost državljanin. Njegova obitelj, njegov rod, njegovi prijatelji pomiešani su u ostalih državljanih. Ako on nevriednu štogod namakne, sutra će

nevriednu drugi oteti. On ima snagu samo na koliko sluša narod. On ne ima vremena, ni sredstva, ni jakosti, a time ni volje za svoju osebu raditi.

Rekosmo, da jè za Franceze prava, čista republika. Time velimo, da predsjednikom republike, barem dok se ona ne ojači, ne bi smio biti ni jedan član iz bivših dinastija, izmedju današnjih svojakara, Jer, bez dvojbe, povjeriti republiku Bourbonu ili Orleancu ili Bonaparteu ne bi bilo drugo nego dati im priliku i sredstva za da na grobu republike dignu svoje kraljevsko ili carsko prijestolje.

Moguće je, barem mi možemo pomisliti, da ovaj čas ni Bourbon ni Orleanac ni Bonaparte osebno ne bi radio o monarkiji. Sudimo bo, da od njih svakoga možemo toliko otačbeničtva očekivati.

Ali okolnosti, u kojih čovjek žive, prejake su, često su jače od njega. Malo prije napomenusmo ulage. Svaka dinastija, i francezka, ima hrpu svojih starinskih ulaga, i još bi dobila na rojeve drugih, dok bi ona došla na čelo države, makar kao predsjednik republike. Ovi ulage smotali bi i krenuli bi toga predsjednika na zlo. Svaka francezka dinastija ima prijatelja i izvan Francezke, i predosta novaca za hodkarenje i trovanje naroda, i mnošinu glupu i nezauzdanu, koja se daje mečiti.

A što je sigurno, ovo je: narod se ne bi uzdao u iskrenost nijednoga predsjednika iz dinastija. Time bi predsjednik stajao bez snage prave, narod bez mira: time bi se današnje stanje samo to većma pogoršavalo, ter bi iz njega preveliko zlo nastati moglo, a na nikakov način Francezka se ne bi mogla oporaviti van počev ondje i onako, gdje i kako je počela prije 100 godina.

Samo kada se republika ojači, kada njezin duh obuzme sav narod, kad svojakari svu nadu, njihovi hodkari svu snagu izgube, samo tada bez straha i štete mogu biti predsjednici republika Bourboni, Orleanci, Bonapartei.

*

U nasljednih monarkijah, t. j. u državah, u kojih se vladari po nekoji način radjaju, a ne postaju, jedna izmedju glavnih neprilika jest regencija. Pod tim imenom razumieva se vlada, koju u ime premlada ili drugačije nevrstna zakonita vladara obnaša jedno čeljade ili više čeljadi. I ta čeljad zove se regencijom.

Očita je stvar, da je to već i u načelu najgora vlada. U njoj bo rade jedni na račun, u ime drugoga; onaj, koji ne radi, ne može biti odgovoran za tudje čine; oni, koji rade, zaklanjaju se pod svetost zakonita vladara i rade na svoju; ovi, koji rade, ne drže se jako vezane prisegom

ni zakoni. U tomu stanju stvari nije moguće, da dobro obćenito ne kvaruje, da ne bude smutnje, da narod kroz nekoliko godina ne nazaduje.

Ta je neprilika prirasla nasljednoj monarkiji. Jer smrt nije s nikim učinila ugovor. K tomu, praktičnost dopušta, da se vladar može odreći vladanja. To je kako najpogibelnije tako i najbezumnije načelo. U despocijah bo vladari kažu, da su vladari po milosti božjoj, dakle oni mogu prestati vladati samo po milosti božjoj, a ne po svojih hirih.

U državah zakonitih nitko, dakle ni vladar, ne može se svojevolutno ukloniti dužnostim naprama državi, naprama narodu i domovini. Ovdje, kako se svojevolutno ne postaje, tako se svojevolutno ne može ni prestat biti vladarom.

I u despocijah i u zakonitih državah odreći se vladanja u istinu znamenjuje cijelo vladanje dati drugomu, koji na to ne imadijaše pravo. Tko može dati cijelu haljinu, taj ju može i razkomadati, pa na komade razdavati: tko se svojevolutno odriče vladanja, taj može, istim pravom, vladanje razdijeliti i drugim povjeriti, on može to isto, i tim istim pravom, tako učiniti i cijelom državom. Napokon, priznati ono načelo znamenjuje dopustiti, da se javni posli i odnošaji zamrse, i da se razmršivanju ugnu upravo oni, koji su zamršenje uveli.

Razumieva se samo od sebe, da vladar bolestan ili drugačije nemoćan ne mora vladati. To on niti ne može, niti ne smi. Ali tu nije odreknuće, nego je moralna smrt, nevrstnost za vladanje. Nu o toj nevrstnosti ima narod suditi, ter do njegove osude ne ima nevrstnosti. ni pročke od državnih dužnosti.

*

Mi ne možemo promisliti razumna i poštena čovjeka, koji u načelu nije za republiku. Ali kada dojde načelo do uporabe, do izvršenja, onda može nastati razlika, i za republiku hoće se republikanaca, dakle ako ih nije, razuman i pošten čovjek ostavlja tu vladavinu za vrijeme i hvata se druge, koja je u danih obzornostih bolja.

*

Vladavina je kako i hrana i odjeća: uvijek čovjek treba biti hranjen i obučen; ali po različnu stanju zdravlja i godišbina, što mu je danas koristno, sutra može škodljivo biti. Ima okolnosti, u kojih je republika bolja od monarkije, ima ih, u kojih je monarkija bolja od republike.

Glavna državnička mudrost stoji u poznanju tih okolnosti, a otačbe-ničtvo stoji u tom, da se probere vladavina, koja okolnostim najbolje odgovara. U svakom težku stanju Rimljani su uveli diktaturu, ter su

u neugodnih okolnostih više bili pod absolutizmom nego pod redovitim zakoni. Nisu se kajali, prem su slobodu nada sve ljubili.

Razumi se, da monarkistom stoji do uzdržanja monarkije. Tu hoće se vladar smatra neumrlim, vječnim, on misli svoju vlast predati svojem pokoljenju, on je okružen nekojimi obiteljmi, koje na njega veže prošlost, sadašnjost i budućnost, on ima prokušanih pouzdanika.

Svi ovi ljudi smatraju se vrstom zadruga, koja ima i osebnih probitaka, i iz slaboće ili drugačije može ih pretpostaviti javnim, obćenitim probitkom. Ti ljudi moraju sve raditi za uzdržati tu vladavinu dok je to ikako moguće, ili dok se ne opazi da bi druga bila bolja.

U republici je sve samo za vrijeme — dok većina drugačije ne odredi. Tu ne ima društva kakovih je u monarkiji. Danas medju prvimi ili prvi, ti se sutra možeš izgubiti medju jednakimi ili medju višimi od tebe. Vladar ne može pomoći ni sebi, ter ne može nikoga van za čas za se dobiti. Tu buduće probitke nitko ne može osigurati. Dakle tu ne bi smilo, kao u monarkiji, biti osebnih slaboća, nego bi javni probitci morali ljude voditi.

U svakoj vladavini može biti zlih poraba, i samo treba nastojati, da ih bude čime manje. Republikanci rade upravo protivno: oni ne će da im na put stanu ni ondje, gdje bi mogli. Da napomenemo jedan primjer. I u monarkiji je ljudi, koji kupuju redove, javna odlikovanja, ter nalaze ljudi na visokih mjestih, koji ih preporučuju.

Ali u monarkiji, ako nije posve pokvarena, to ide teže. Jer, kako rekosmo, vladar ima ljudi, na koje se može zanieti, pa nje upita prije negoli komu dade odlikovanje, i nije vezan pojedinoga ministra sliepo i bezuvjetno slušati. Predsjednik republike ne ima takovih ljudi, i mora se držati svojih ministra, koji mogu biti zavedeni, krivo ubaviešćeni, i t. d.

*

Monarkija i republika prazne su rieči, ima okolnosti u kojih je bolja jedna, ima ih u kojih je bolja druga vladavina, i uvijek je najbolja ona koja najpodpunije odgovara pravim probitkom i potrebam naroda, t. j. pravici, slobodi, blagostanju. O tom ima suditi i odlučivat sam narod, i on uvijek pravo sudi i odlučuje, ako ga viši ne kvare, ili ako se u palu prevari, on se lahko popravlja.

*

Za nas su vladavine kako i odjeće: najbolja je ona koja najbolje odgovara potrebam naroda.

Regencija

Nu, kaže se, sreća je monarkijâ, da su vladari po nekoji način vječni: dok jedan umre, drugi dolazi na njegovo mjesto, bez priepora i bez komešanja. U načelu, to stoji; ali što, ako je malodoban vladar kojemu prijestoljê pripada, ili vladajući monarka ode u izvanjski rat, ili na putovanje, ili je makar samo za vrijeme bolestan?

Tko će tada vladati? To je pretežno pitanje, pa bilo da regenciju imenuje sam vladajući vladar, ili da je ona zakonom ovako ili onako uređjena. Jer tu lahko može na vladarstvo doći oseba, koja nije za ovu zvanje uzgojena ni podučena, dakle nije mu dorasla, i uvijek tu vladarstvo radi samo na račun budućega vladara.

Tu ne može biti bez spleta i bez vražtvâ: regencija je uvijek najgora vladavina. Zato je, samo iz prike nužde, uvedeno, da vladari oko 18. godine postaju punodobni, za da se trvenjem i smutnjam što prije na put stane, vladar bo i osrednji ima veću veličajnost neg ikoja regencija.

Despocija

Gospodo, u najprostijih crtah razložih, zašto mnogi žele namjesto ovog ustava iskrenu despociju. Ja mrzim nju i njega: nu kad bi došlo do probiranja, ja bi nju kao manje zlo odabrao. Živio sam pod njom, živim pod njim, dakle oboje prilično poznam iz vlastitog iskustva. Za iskrene despocije bijaše pravica, sigurnost, blagostanje, moralnost neizmerno viša, nego se ima za ovog ustava, koji narode, uz manji prihod, stoji više nego četverostruko napram onda. Za iskrene despocije, kod javnih službenika gledalo se na znanje, na marljivost, na ponašanje — oni imadijahu samo zakon izvršivati, i pazilo se na to. Danas ja ne vidim nijedno to načelo u životu.

*

Despocija i despotizam, ustav i ustavnost rieči su; a stvar je, da narod napreduje u prosvjeti, u blagostanju, u moralnosti. Po različnih obzornostih imaju se vladavine uvadjeti, mienjati i popravljati; a uvijek je najbolja ona vladavina, koja najbolje odgovara svrsi, što ju napomenuh. Rimljani su često bili pod vrstom despota, t. zv. diktatorom, i onda su bili najsrećniji i napredovali su.

*

Stara je istina, da je najgora vladavina, najteže stanje vladara ondje, gdje on ne stoji ili ne može stajati nad strankami, nad staleži, nad pasminami, u obće — nad skupinami, kojim se hoće gospodovati,

nego stoji ili mora stajati pod njihovim uplivom; ili gdje vlada vladar, koji nije mogao izvesti, što je kanio. Po nesreći, to je oboje kod nas; jer naša kruna pokušala je vladati absolutistički, ali se nije dalo, i ona stoji pod uplivom dviju narodnosti, koje se ne odlikuju nikakvim dobrom nad ostalimi, koje su im žrtvovane.

U iskrenoj despociji ne može se državljanin na državljanina tužiti, jer im je jednako; jer jedan drugoga ne može pod ovim ili pod onim izgovorom ili povodom izrabljivati. Narod lakše može zadovoljavati potrebama ili požudama vladara i njegove razmjerno malene okoline. Vladar lakše može biti nepristran, jer mu stoji do uzdržanja svih podložnika ciele države.

Mnogo je gora, pače najgora despocija družbe, okrinkana obsjenom zakona, gdje narod misli — jer mu se kaže — da ima prava, kojih ne ima; da ima zakona, za koje se u životu ne zna. Tu narod mora podmirivati potrebe i hire ne samo onih, koji imaju diel u vladanju, nego i njihove rodbine, i prijatelja, i sljeditelja, i istomišljenika, i ciele ove množine strina, i kuma, i tetka, i ujna, i svih njihovih. Svatko iz te družbe može nekrivu čovjeku škoditi, krivu pomoći. Družba, kad bi i htjela, ne može nepristrana biti, jer gleda i radi samo za se. Nje skupine natežu se za vlast, i dok se jedna iz nje makne, eto druge u stvari jednake joj.

e) VLADAR

Vlast od naroda

Ako se vladar drži zakona, t. j. volje naroda zakonitim putem očitovane, u njemu je veličanstvo naroda, ter je vladar svetinja, u koju nikakov pojedinac ne ima pravo nikako dirati, i ako se tko podstupi zadirkivati, za takova ne ima dosta oštra suda ni podpune, razmjerne pedepse. U zakonitu bo vladaru povriedjen je sav narod.

Ako li se vladar, po onu nekadanjih Stuarta i Bourbona, i t. d., drži načela: Bog daje kralja, kralj daje zakon, puk je kraljevo krdo (a Deo rex, a rege lex, populus regis grex); ako vladar u nuždi obećiva i daje, a izvan nužde zaboravlja na obećanja i, što bijaše dao, otimlje; ako se u javnih poslih ponaša tako, da se opaki ljudi od njega uče lagat i krivo prisizati; ako njegovo nastojanje stoji u tom, da se bilo kakovimi načini on uzdrži proti narodu; jednom riečju: ako vladar nije najdo-

stojniji, najprvi službenik, usrećitelj naroda, onda za njegovu obranu ne treba nikakova zakona, i na dugo nikakov zakon i nitko ne može mu pomoći.

*

U državi ustavnoj niti smije kralj imati kakovo pravo, koje mu narod ne ustupi, ni narod, u koje kralj ne privoli; u prvom bo slučaju leže se despocija, u drugom nered: u obih skupa nesreća za narod i za prijestolje.

*

Mnogi se čudiše Ljudevitu XIV., te ga osudjuju poradi izreke: »Ja sam država!« On imadijaše krivo, u koliko je to u nepravom smislu govorio, izdavajuć sam sebe za svu državu i sav narod. Ali u pravom smislu izraza svaki državljanin svih ikoliko prosvietljenih, slobodnih i srećnih naroda onako ćuti i govori. Njih svaki smatra se udom države, od koje dobiva slobodu, pravicu, sjegurnost, blagostanje, prosvjetu, i sve blagodati, koje bi gubili, kad u njoj ne bi bili ili kad bi iz nje izstupili.

Ako je jedno udo ranjeno, onda cijelo tijelo boli. Ako ih više boluje, tijelo je tim slabije i nemoćnije, te mora propasti sa udi, ako se ova za vrijeme ne izliče i ne zaklone od rana i od vriedjanjâ.

Vladarske vrline

Hrvatska je stara: »Boj ne bije sablja ni lumbarda, Već ga bije srdce u junaka«. Tako eto misli i g. Dragomirov: jedan čovjek osvjedočen o svetosti stvari i voljan braniti ju, pa slobodna kretanja, vriedi više nego pet živih klada ili robova pod toljagom.

Kad g. Gurko ne štedi svoj život, razumi se, da ne štedi ni onaj drugih. Kada se pokaže prilika znatnu dobiću, ili nužda narene, svaki pravi vodja radi kako i g. Gurko: on udara, pa tko propao tko ostao, samo kad je uz taj uvjet osiguran velik, možda odlučan uspjeh.

*

Ako se car poistovjeti sa narodom pa se svojski zauzme za njegovu čast i sreću, neka se nikoga ne boji, a u protivnu slučaju nitko mu ne bude pomoći, ter ne će biti čudo, ako ga narod svojoj sreći žrtvuje. Jer koliko je vladaru do naroda, toliko je i ima biti narodu do vladara.

*

Strah ne stoji od ničije volje, on je svakom čovjeku više manje prirodjen. Ugledu vladara nitko ničim ne može naškoditi koliko on sam,

ako pokaže, da se boji. To je najteži udarac njegovoj časti, ako je on vladar bojna naroda, načelnik vojske, koja nije samo za svečanosti.

*

Riedko je naći osebno plēmenitijih i poštenijih vladara negoli su turski. Ali u vladaru nisu dosta osebne krjeposti, pače one mogu i škoditi državi, ako s njimi nisu združene i državničke, i obće vladarske vrline.

Navlastan značaj n. pr. Cezara ne bijaše najbolji; ali javan značaj njegov bijaše veličanstven. Svaki pametan narod, ako oba značaja u vladaru ne skladaju, ostavljajuć osebne vrline i mane osebi njegovoj, veselo prihvaća njegov javan značaj, i radje gleda na svojem prijestolju Cezara nego n. pr. Teodozija, koji osebno bijaše plemenit muž, ali dosta slab vladar. Ni veliki Miloš Obrenović ne bijaše osebno svetac; ali Srbija je pod njim drugačije stajala nego pod »poštenjaci«.

Od slaboće javna značaja sultanâ dolazi sve zlo Turske. I u novijē vrieme, ovo je carstvo pokazalo Rešida, Fuada, Alia, Midhata, ministre koji bi uz Napoleone, uz Viktora Emanuela, bili čudesa počinili, a uz sultane oni ne mogoše nego samo od danas do sutra zapetljivati.

*

Puk štuje osebne zasluge, i medju njimi nada sve junačtvo.

*

Puk ljubi u vladaru stalnost, čvrstoću, odriješnost, ponos.

*

Nu znamenito je, da se ovaj dopisnik u pogledu Poljačke slaže s onim u »Journalu de Génève«. Ako je istina, što onaj dopisnik kaže, t. j. da narod ne vjeruje caru ni njegovoj vladi, to je najgore što može biti po Aleksandra III., a najbolje po narod. Do sada bijaše nečuvena stvar, da bi ruski car lagao ili zadanu rječ pogazio. A kada narod ne vjeruje vladaru, tu je dokaz ne samo da je narod varan, nego i da se osviestio, da razsudjuje i da sam radi za se ne zanašajuć se na vladara svojega.

Zli vladari i narod

Gdje god bitangē dojdū do vlasti, oni u vladu i na prijestolje namjeste bitange, i drže ih, i gdje god je bitanga na prijestolju, on u vladu i u sabor namješća bitange pa ih drži.

*

Nasiekosmo, da u državi prava nitko ne ima razlog ni nuždu lagati ni varati u javnih poslih; ono povjereničtvo, da bi i htjelo, ne može

to nijedno uspješno raditi. Javnost, sloboda tiska, osiguravaju svakoga proti pokušajem one struke.

A i bez onih stražara, gdje je na prijestolju muž razuman i pošten, tu su od vladara do poljara svi javni službenici kakovi imaju biti, tu njih jedan u drugoga, a narod u njih svakoga ima neograničeno povjerenje, dok se ne dokaže, da ih ga koji ne zaslužuje.

O njihovu znanju možda se u pojedinih slučajih može dvojiti; nu o njihovu poštenju, o njihovoj zakonosti, o njihovu otačbeničtvu dvojiti do dokaza, znamenuje priznavati da u zemlji ne ima zakonita stanja, da javni službenici, od najnižega do najvišega, ne valjaju, da je narod žrtva svoje ludosti ili hrdje, i da od njega sama stoji trpeć to stanje propadati ili promieniv ga pribaviti si zakonite odnošaje.

A protivno, gdje na prijestolju sjedi blezga ili otrovnjak, ili to oboje, tu od prijestolja do lonca sve stoji samo na zloćah i na pokvarenosti; tū svi javni službenici nasljeđuju svoje više; i jer od prvoga do zadnjega njih svaki zna da ne zaslužuje ono što ima, i da što je samovoljom ili nepoštenjem dobio, samovoljom ili nepoštenjem drugoga može izgubiti, njih se svaki boji svakoga, sumnjiči i ocrnjuje svakoga, u nesreći drugoga traži svoju sreću, timi načini ulagivajuć se višim, i ištuc njihovu milost, buduć zakona ni prava ne ima, i prava zasluga smatra se zloćom.

Jer u takovoj zemlji javni službenici znadu da su svi jednaki, njih jedan drugomu ne vjeruje, svaki svakoga nadzire, viši nižega očito i potajno, ovaj onoga potajno progoni i podkapa; tu je samo jedno izvan svake dvojbe, i to je — nesreća naroda.

*

... Nijedan vladar ne može zlo raditi proti volji državljana, ter ako ga radi, to je dokaz, da je zla jača strana državljana.

*

Svaki je puk plemenit, dok ga ne pokvare zakoni i oblasti; on je žestok, strastven, nagal, upravo jer je pošten, i ako puk nije onakov, vladar neka ne računa na njegovu pomoć, ter je propao na svaki izvanjski udarac; puk bo koji nije za se, nije ni za vladara, pak je izvanjskom napadaču lahko.

Puk nije naučen umovati, nego samo ćutiti; s toga on mari samo za ono, što osjeća. — — — Zato, kada se pita ili radi o njegovu dobru, ne treba paziti na hvaljenje ni na kudjenje puka; on obično ne zna stvar prosuditi, pa zato ni ocieniti kako valja. Tu treba samo raditi, a medjutim neka on više, neka hvali ili odsudjuje kako hoće: kad uvidi korist radnje, on će samo hvaliti.

Ako li se ne radi o njegovu dobru, ili mu se ne dopušta po volji vikati — neka se radnici priprave kod prve nezgode primiti zasluženu plaću, i možda preko nje.

*

Način, kojim govorite, ni najmanje ne dolikuje vladaru ikoliko razumno i vriednu, ni tielu, koje se bar samo štuje. Tu ne ima muževne iskrenosti, koja je vazda na mjestu, nego je tu ona poniznost, koje stanoviti stupanj znanost zove potištenošću, narod pako hrdjom. Takov način vazda škodi i vladaru, naprama kojemu se upotrebljuje, i narodu, kojega se zastupstvo njim služi.

Evo: po smrti Josipa II. udariše se municipija hrvatska i ugarska natjecati u pritužbah proti ondašnjemu stanju. Leopold II. imadjaše savjetnike, koji bijahu muževi i razumni i pošten; oni mu razložiše, da što najžešća municipija govore, to sav narod misli, i da će prvom prigodom to i učiniti. Leopold II. opazi temeljitost te predstavke i stupi na zakonit temelj. To je uzrok, da se je dinastija otela za onih velikih prevrata, a da toga ne bude, za oslobodit se, narodi, poimence Hrvatske i Ugarije, ne bi bili čekali na proglas Napoleona I. iz Schönbrunna.

Protivno, za Karla X., nekoliko zastupnika kaže u adresi, dakako u svoj smjernosti, da sigurnost domovine nije ujemčena. Karlo X. imadjaše savjetnike, koji se takoder, kako sam i iz ovoga reskripta opaziti mogao, zvahu mudri, obzirni, ponizni, prikloni i t. d. Oni kazaše, da je to uvreda Veličanstva, da je to znak prevrata; da tako misli samo nekoliko razuzdanih ljudi, da tomu treba na put stati, da sav narod čezne i umire za Njegovim Veličanstvom. Karlo X. povjerova, pade iz jednoga bezzakonja u drugo, te opazi istom kad bijaše izvan Francezke, da je prevaren. U nadi, da će se narod oko njega skupiti i uzdržat ga, on je polahko putovao, nu uzalud je pomoć naroda izgledao.

Isto tako posljednji kralj napuljski, odgojen po takovih vjernicima, takovimi nazori zadojen, koji su proti narodu i slobodi, govoraše, da bi volio biti austrijski desetnik, negoli ustavan kralj, nu onaj nesretnik danas se sakriva tuđim redarstvenikom. U obće, ja bi rado znati prevrat ili propast dinastije, koje ne osnovaše i ne izvedoše zli savjetnici i zlo svjetovani vladari.

Kralj i Hrvati

Ako kralj upodpuni kraljevinu Hrvatsku, ako složi sve Hrvate izvan Ugarije, koji su pod njim: ako kralj toj kraljevini povрати njezin podpun, ugovoran, prisegami potvrđen ustav; ako kralj tu kraljevinu

Hrvatsku kao kraljevinu samosvojnu uvede u međunarodno pravo; ako kralj izpravi krivice, naknadi štete, što su našem narodu pod gospodstvom Habsburga kroz vjekove učinjene: onda, mi svjetujemo, mi zaklinjemo narod hrvatski, neka pristane uz svojega kralja, i neka ga brani proti njegovim neprijateljem onako, kako kralj pokaže da brani narod i pravo kraljevine Hrvatske.

Mi se nadamo, da se praznimi riečmi, slatkimi obećivanji ne će pustiti narod hrvatski već nikada i za nikoga upotrebiti proti samu sebi, proti svojoj sreći.

Ali, reći će nam se: to kralj ne će, to kralj ne može učiniti.

Na to mi ne imamo drugo nego ovaj odgovor: dakle događaji budu sudili narod i kralja.

Mi smo osvjedočeni, da bi kralj prije 23 godine sve ovo bio Hrvatom povratio radje negoli bi bio pretrpio žrtve, koje pretrpi. Nakon nove 23 godine, mi smo još tvrdje osvjedočeni, kralj bi Hrvatom veselo nudio još više negoli je ovo, što od njega još danas pita narod hrvatski i njegovo pravo, ter dužnost i prava korist kralja i obitelji Habsburga.

Po nas, sigurni smo, ne bude doći vrijeme kajanja. Ne došlo ni po druge.

f) VLADA

Pametna i poštena vlada

Napomenusmo razliku medju jedincem i vladom ili državom. Onaj, stegnut na sama sebe, može kako hoće sreću pokušavat. Vlada ne smi na sreću radit, ona, osobito kada nije primorana, ima se držati onoga, što sigurno posjeduje, radje negoli se upušćat u nesigurne posle.

*

Ikoliko pametne i poštene vlade čuvaju narode od pokvarenja kako i od kuge. U pokvarenu bo narodu ne ima dugačak obstanak nikakova vlada.

*

Nitko ne zna sve, nitko ne može sve. U čovjeku, koji je na vladi, najmanje je zlo da ovo ili ono ne zna ili ne može učiniti, a najveće je u njemu dobro ona vlastitost, kojom znanje i snagu drugdje najde i za dobru stvar upotrebi.

Jaka vlada

Vlada, koja radi kako eto i bugarska, nami se ne čini ni malo »jaka«, nego posve slaba, upravo zdvojena, buduć i činom dokazuje, da se boji jer je kriva, ter se drži načela: za mnom potop, i gleda da si natrpa žepe što više može. Jaka vlada ne boji se ničijega čavrljanja ni črkanja, nego štuje i drži slobodu i pravicu.

U redu je, da se razbojnici šalju na vješala; ali ljudem ne dati pravicu, ni slobodu, ni sigurnost, t. j. nagonit ih da budu razbojnici, pa ih zato vješati, to je nešto drugo. — Sama vlada odlučuje po svojoj volji, tko je sumnjiv, pa ga stavlja pod Damoklev mač, koji ona pušta, kad hoće.

Tu nije čudo, da mir vlada; ali kakav i kako dugo? Na to neka paze bugarski i srodni im oblastnici, a nami je dosta što možda u oči potopa nacrtasmo stanje te zemlje po slici njezinih štitnika.

Ministar

Bio ministar makar kako sposoban i vrstan, namjeravao u život uvesti bilo kako velike i koristne osnove, uvijek mu je dobro da ima čim više drugova i prijatelja, a nikada mu nije koristno da ima protivnika, možda upravo neprijatelja.

Ako su obstojnosti takove, da on u svojem poslu mora imati protivnika, da im se nikako ne može ukloniti, on je nada sve nepametan, ako si ih još nove sam stvara, ili ako jur postojeće vriedja i razjaruje. Dok je izvan javne službe, od njega stoji, koga će štovat koga li prezirat, to bo ima posljedice samo za njegovu osebu, kojoj je on sam gospodar; a dok stupi u javnu službu, on može svoje štovanje po svojoj volji rabiti, nu prezirati ili možda upravo vriedjati ne smi nikoga, pogotovu ne one, koji mu mogu škoditi. Ovdje bo se posljedice protežu i na javnu stvar, na udes svega naroda.

Nu bio ministar kakav hoće i namjeravao raditi što mu drago, ako je svojevoljan, on se ne mora na sabor, na narod obazirati samo u monarkiji, i samo ako je vladar za istu stvar zauzet, pa ne može lahko drugoga bar onakova ministra naći.

Tako mogaše Pitt u Englezkoj, najslobodnijoj zemlji, s manjinom vladati proti volji većine; tako da i ne bude imao većinu, bio bi g. Rouher mogao vladati za Napoleona III., prem Francezka bijaše ustavna, slobodna zemlja; tako može danas g. Bismark, u okrinkanoj despociji, proti volji sabora i naroda gospodovati.

O despociji, bilo otvorenoj ili okrinkanoj, nije vrijedno govoriti, u njoj bo je vladar sve, narod nije ništa. Da li u njemačkom saboru sjede današnji njegovi članovi, ili drugi makar kakovi, ili na njihovih mjestih leži onoliko gnjilih krumpira, u stvari je sve isto: što i kako car hoće, to i tako mora biti. U takovih državah samo se traži živo orudje, koje će najpodpunije izvršivati volju gospodara.

U pravih monarkijah vladaru prosto stoji izabirati ministre; on ih može uzeti ne samo iz manjine saborske, što ne biva bez prieke nužde, nego i izvan sabora. Ovdje pametni ministri ne vežu svoj obstanak u vladi na malenkost, nego samo na velike stvari, a za takove redovito uzimlju one, za koje su skoro sigurni.

Ako se dogodi sukob medju vladom i medju saborom, tu ima razjašnjenja, koja obično priepor poravnanju; ako uztreba, razpusti se sabor, pa se gleda da dojde pogodna većina; a, u najgorem slučaju, vladar ne prima ostavku bar svih ministra, i ako ju primi, on opet zovne u vladu glavnoga ministra.

Kad sabor opazi to postupanje krune, bio on makar kako proti ministru, on odmah uvidi, da tu nije druga, nego ili prevrat ili s čašću boriti se po mogućnosti. Bez skrajne nužde, u zakonitoj državi, sabor ni narod ne dadu se na prevrat.

Ne samo od prevrata ih odbija štovanje naprama vladaru i njegovoj obitelji, s kojima je poviest naroda i njih mnogih probitak skupčan, nego oni znadu, da bi prevrat bio veće zlo od onoga, koje trpe kratko vrijeme, slično bo vanredno stanje naroda nijedan pravi vladar ne će i ne može dugo trpiti.

Ako se izvadja velika stvar, koja duglje vremena zahtieva, sabor to uvidi pa pristane uz vladu; a prevrat, to skrajno sredstvo, ako ga uztreba, uvijek ima u šakah.

Ali to utočište, koje ministar može imati u monarkiji, on nikako ne može naći u republici. Ovdje bo s načelnikom države nije svezana prošlost naroda; ni budućnost naroda od njega ne stoji većma nego od drugoga; zato taj načelnik, da bi i htio, ne može braniti ministra, proti kojemu se narod kroz sabor izjavi — dok ministar zahtieva pa ne dobiije povjerenje sabora, on je bezuvjetno prestao biti ministrom. Branec takova ministra makar kako, predsjednik bi republike sama sebe upropastio.

Župan

Francezi imaju poslovicu, koja kaže, da se tisuću generala rodi prije nego jedan župan. Služba sudca, ministra, istoga vladara šala je, igra je naprama službi župana.

S ove teškoće županske službe, županijske skupštine grade dva proračuna: u jednomu odrede, što župan mora učiniti (budget obligatoire); tu vlada razboritost podpuna — ne zahtieva se premnogo.

U drugom proračunu (budget facultatif) skupštine odkažu, što ima župan učiniti kad izvrši onaj prvi proračun, ako dospije i novca mu doteče.

Polag svega toga, mnogi župan ne učini ni polovicu prvoga, mnogi učini i izvan drugoga proračuna. Oni, koji zaostaju, mogu biti, i redovito jesu, u zakonu vještiji, i marljiviji od ovih, koji napreduju i čudesa čine.

Francezki župan mora se sam učiniti diktatorom svoje županije; ako ne ima stanovita zakona, on ga sam načini i ovrši; ako je deset zakona, koji su mu protivni, on ih pogazi svih deset, pa radi na svoju; on ne pazi na ministra ni na njegove naredbe kao da ih i nije; njegovi podžupani i načelnici moraju raditi kako i on.

Gdje je vremena, slabiji načelnik, podžupan, župan, razlaže stvar svojemu višemu, pa čekaju njegovu odredbu. Tu se često zgoda propusti, tēr javna uprava trpi. A oni službenici, ako su na mjestu, ne pitaju svoje više, nego radē, i jave im gotovo djelo.

Ako su svojom radnjom pokoristili obćenitu dobru, ako nisu nikomu pristrano pomogli ni naškodili, njihova je radnja odobrena, oni dobiju pohvalu, odlikovanja, nadarje. Drugačije, jao njima.

Bez dvojbe, mnogo ima načelnika, podžupana i župana, koji su pripravnici svoju službu žrtvovati svojemu osvjedočenju i dobru obćenitu; ali malo ih je, koji imaju umnu i moralnu snagu toliku, da jednim pogledom vide, što treba i kako treba raditi, pa po tom bezobzirno radē.

Ovakovi možda uvijek svrhu podpuno postignu; a oni drugi muče sebe i druge držeć se umovanja i mrtvih paragrafa, pa oprave malo, često ništa, možda naopako.

Načelnici obćina liepo su sjeminište za župane i za podžupane. Izmedju županijskih viećnika, izmedju ostalog, takoder pisarničkog oseblja, ako je prilike, postavljaju se takoder podžupani i župani. To uvijek biva na sreću, i ne može drugačije bivati.

Jer muž i najvještiji u zakonih, i najmarljiviji, i najpošteniji, vrstan je samo za rješavanje prieporâ, a za podžupana ili za župana on je možda

najnesposobniji. Župana i podžupana treba na djelu vidjeti, i suditi ga samo po njegovoj javnoj upravi, a ne po piskaranju ni po rješavanju priporâ. Za ove posle predosta je službenika, a za javnu upravu premalo ih je.

Igranje na burzi

Nitko ne može zamjeriti, da na burzi igraju ljudi, kojim je to obrt. Ali svatko pošten i razuman drži i mora držati za najveću lupežtinu, da se u te spekulacije miešaju ljudi vlade, ljudi, koji, najprvo poznavajuć javno stanje domaće i izvanjsko, u svojih šakah imaju tečaj burze, pa zato uvijek mogu na njoj dobivat, i uvijek samo na štetu, nepravednu štetu ostalih spekulanta. Pače, ljudi vlade mogu, što drugda i rade, neistinite viesti raznašati, i njimi se koristiti na burzi.

Uzmimo na primjer slučaj, o kojem je govor. Tunizki javni dug iznaša 125.000.000 franka, u obveznicah po 500 franka. Recimo, da su nekada te obveznice kupovane po 300 fran. Koliko je siromaka mučilo se i štedilo, za kupiti takovu obveznicu?! Kad je družba Gambettina udarila na te obveznice, u strahu da ne budu kvarovati, ljudi su ih prodavali po 125 fr. Koliko su ti ljudi kvarovali?! A Gambettovci, kupivši obveznice po 125 franka pa danas prodavaju ih po 385 fr., koliko dobivaju bez svake radnje, bez svake muke?! Tako je i u svih drugih papirih burze.

Ljudi vlade na burzi uvijek igraju na sigurno, i zato uvijek na štetu občinstva. Zato, nepokvareno javno mnijenje smatra krađu i razbojničтво poštenimi, budi rečeno, obrti naprama takovu igranju ljudi vlade.

Ali nikakov zakon, nikakov nadzor, ne može ljude vlade od toga sramotnoga igranja odbiti. To bi mogao učiniti sam moral, samo osebno osvjedočenje, da je to nepošten posao. Danas više manje skoro sve vlade i njihovi viši neposredno ili posredno bave se tim sramotnim igranjem. Tako postaju milionari ljudi, koji ništa dobra ne rade, a milioni ljudi, koji dobro rade, postaju prosjaci.

Dobar glas vlade

Izreka, da mirna duševnost, osvjedočena da je u pravu, ne mari za glas, dolikuje jedincem, ne državam ili vladam. Jedinac bo, bio u istini ili se varao, dok je sa sobom zadovoljan, može biti srećan; pak ako ga i nesreća snadje, ona se drži sama njega najvećma. A sreća i nesreća vlada pruža se i na druge, i to većma negoli na nje same. Tu se osebno osvjedočenje mora podlagati obćenitu, drugih osvjedočenju; tu valja ona

talijanska poslovice, koja kaže: da je onaj, tko je na zlu glasu, napol obješén. U ovomu pogledu mi bi rekli, da je s vladom kako i sa žen-skom: najbolje je, da je i dobra i na dobru glasu; a gdje se to choje ne slaže, manjim se zlom smatra, ako je na dobru glasu nego ako je dobra a na zlu glasu.

g) VOJSKA

Potreba oružja

Machiaveli izvadi iz poviesti preznamenito načelo: propade prorok, koji ne ima oružja.

Vojnici i zakon

Vojnici, kako i svi ostali javni službenici, imaju slušati zakon i narod, a ne pojedine ljude, ni vlade, ni sustave, ovi bo se svi mogu mienjati i mienjaju se, a ostaje narod, koji ih sve uzdržava.

Pohvala vojske

Naše je načelo: ni jednu vojsku ne hvaliti ni ne kuditi prije boja. Samo ovdje ona dokažuje, koliko vrijedi, i tu njih svaka učini koliko može, a njih svake moć stoji od tjelesne, od duhovne i od moralne snage.

Slaba je nada dobiti junaka iz čovjeka kržljava, neuka, zločesta. Dok se ne ima onaj prokaz o rečenih sposobnostih, moći je svakako, samo ne temeljito i sigurno suditi, ter je najpametnije ne suditi nikako, nego držati se prošlosti, dok se protivno ne dokaže.

Kršćanin i vojnik

Zna se, da je car Vilelm već i poradi svoje bolesti protestantički mistik. Nedavno, kad mu novaci garde prisegu položiše, on im kaza, da je izvanjski položaj mirovan; ali da se domaći neprijatelj ne može nadvladati van na polju kršćanstva.

Nitko, reče car, ne može biti dobar vojnik, ako nije dobar kršćanin. Dakle vi, reče car novakom, koji položiste prisegu meni kao zemaljskomu gospodaru, imate čuvati nada sve vašu vjernost naprama nebeskom Spasitelju.

Ako igdje, tu stoji ona Horacijeva: »Miscet quadrata rotundis«, i možda nijedan cviet slavonsrbske inteligencije ne bi u tom govornika

nadkrilio. Car je zaboravio, da je obrekao »sagnječiti sve svoje protiv-nike«, osobito domaće. Neka bude.

Ali čemu vjeru uplićati u ljudske petljanijs? I car Vilelm mogao bi znati, da bijaše i da ima dobrih vojnika, koji ne bijahu i nisu kršćani. Pak, ako ćeš na rieči, svi smo kršćani; paziš li na ćućenja i na čine, možda ni jedan nas nije kršćanin.

Ovo valja osobito u protestantizmu, kojemu je car Vilelm vrstom najvišega načelnika; tu svatko razumi kršćanstvo kako sam hoće. Upravo kod samih, budi rečeno, kršćana razvio se socializam; ali ne kao da bi to zlo ležalo u kršćanstvu, nego jer nam je kršćanstvo samo na jeziku.

Duh u vojsci

Tu se francezke vojske duh ne predstavlja u liepoj slici, pa nakon toliko godina i troškova! Naši čitatelji mogu se sjećati suda, što ga učinismo, kadno g. Freycinet postade ministrom vojničtva. Mi rekosmo, da on, kao izučen mjernik, u tehničkoj struki, kod mostova, kod cesta, kod oružja i t. d., može generala nadomješćat, možda i nadkriliti.

Ali u strukovnih vojničkih stvarih, u stegi, u znanju, u službi, u vještini, u ocjenjivanju zasluga, ministrom vojničtva mora biti vojnik, general. Dakle, zaključismo, g. Freycinet može svoje liepe sposobnosti upotrebiti i kao minister gradjevina, a za ministra vojničtva on nije.

Pa evo, uz samovolju, on je krivo rabio načelo starosti, i time je podsjekao korien svakomu natjecanju, dosljedno napredku. Jer svatko, ako prije ne umre, mora ostariti, ter u tomu nije vojničke zasluge. Gdje su mladji i stariji osim u godinah jednaki, tu je pravo promaknuti starijega; a gdje je mladji sposobniji, marljiviji i t. d. od starijega, tu treba mladjega promaknuti. A gosp. Freycinet gledao je samo na starost.

Prestrašno je očitovanje, da je u vojsci pouzdanje uzdrmano. ... Kad je uzdrmano u njoj, mora biti i u nju. — Ne puštajuć pričuvnike same, nego miešajuć medju nje stajnih vojnika, za da se oni ne drže kao narodni stražari, republikanci odkriše, kako je narodu malo stalo do te vladavine.

Današnji pričuvnik jučer je bio stajan vojnik, današnji stajni vojnik sutra će biti pričuvnik. Narodni su stražari najviše učinili, da je Ludovik-Filip utekao i da je s njime pala vladavina, ter republikanci pravo imaju, kad žele, da se današnji pričuvnici onako ne drže.

Generali i politika

Kadno se zimus o tom trošku razpravljalo, stavljen je i prijedlog o povjerenju u vladu; proti pouzdanju glasova i nekoji general, koji je glavnim nadzornikom artiljerije, i zastupnikom naroda. Poradi toga stavio ga je minister vojničtva u raspoloživost, pa minister, i vlada, i njihovi vjerni kažu, da je to zato učinjeno jer se general pokazao protivnikom trošku o kojemu je govor, ter da ne bi htio osigurati pravu uporabu novca, koji će zapasti artiljeriji.

I iz toga učina vidi se čud i sposobnost ciele vladě, vladara, i osobito g. Crispija, koji je tu sablazan, kažu, i nadahnuo i zahtievao. Jer i piljarke talijanske znadu da je drugo general u svojoj vojničkoj službi, a drugo u zastupstvu naroda, u saboru.

Ovdje on mora slušati razloge koji su za prijedlog i proti prijedlogu, pa poznavajuć i stvar, i način kojime se bude provadjati, i posljedice, mora glasovati proti zloj, škodljivoj stvari. Drugačije on ne bi bio pošten čovjek ni dostojan zastupnik naroda.

A u vojničkoj službi on mora sliepo pokoravati se nalogom svojih viših, izvršivati zakon obstojeći, prem mu ovaj možda nije po čudi. Ako to ne stoji, u vojski ne može se ni govoriti o redu, o stegi, o poslušnosti. Jer onda svaki vojnik može raditi ili ne raditi što se njemu dopada ili ne dopada, a ne ono što mu njegova oblast zapovieda.

I zbilja, ni u talijanskom vojničkom zakoniku ne stoji, da vojnik ne mora, ili da nije sposoban izvršivati van one zakone, koji mu gode, a to bi bezuvjetno moralo biti u onom zakoniku, ako se kani ikomu prikazati opravdanim onaj postupak proti rečenu generalu. Ako onaj prijedlog postane zakonom, njega će se držati general glasovavši proti njemu kako i onaj koji je glasovao ili bi bio glasovao za nj kad bi bio u saboru.

Dakle nije čudo da se onom bezumnom krivicom već iz načela sva vojska čuti teško uvriedjenom, i da je cielo bolje javno mnienje teško razjareno. Svatko razuman i pošten mora se pitati: čemu puštati u sabor vojnike, u obće javne službenike, ako im nije slobodno o svojih poslih, o svojih poglavarih, dakle o osebah i o stvarih koje najbolje znadu, po svojem podpunu i sigurnu znanju iskreno govorit i glasovati?

U svojoj osobitoj mudrosti vlada je i tu, što no rieč, tjerala zěca, pa iztjerala vuka. Nekoji ne dokućuju, kako je kralj Umberto, kako li minister vojničtva mogao tu strahotu učiniti, osobito ovaj kad zna, da mu posli nisu u redu, i da to zna sva vojska i premnogo ostalog občinstva.

Nami se i njihovo, kako i ostalih ministra i vjernika postupanje i u tomu ruglu čini posve naravskom stvarju, posve razumljivim. Jer što se Umberta tiče, o njemu se još do sada ne znā ništa dobra ni pametna po narod, a znamo da rimski Kaligula bijaše sin velikoga Germanika, rimski Komod sin velikoga Marka-Aurela. Dakle slična nesreća dopala je i uspomeni velikoga Viktora-Emanuela. Često se djeca ne uvrjavaju u svoje plemenite roditelje, pa makar joj riečju i življenjem bili učitelji Germanik i Marko-Aurel: iz vrane nitko ne učini ni najhrdjavijega sokola, iz slavosrba ni najzadnjega čovjeka.

Vladar ne može i ne mora znati sve, ni više nego njegova ukupna vlada ili pojedini ljudi koji se bave pojedinimi strukami, a on bi se morao sve struke podpuno naučiti; nego njemu je dosta da ima zdrav razum, pošteno srce, i oseban ponos, za da može razlučiti dobro od zla, odabrati ono što je koristno narodu, i ne dopustiti da drugi bilo koji u njegovo ime i na njegov račun krivice i druga zla čine.

On bo ima i mora imati različnih, riedko iskrenih savjetnika, a itako na njega i na njegovo pokoljenje pada glavna odgovornost. — Na svu nesreću ni Talijanska danas ne ima takova vladara, ter već mnogo godina vlade se mienjaju, i uvijek su iste, ako ne svaki dan to gore. Dakle i tu ministri i njihovi rade samo za sē, ne mareć za dobro obćenito.

Nekoji zamjeravaju onomu generalu da je bez razbora nekojemu novinaru što očito odkrio, što nasjekao mane u cjelokupnoj upravi vojske, a mi to njemu upisujemo kao osobitu zaslugu. Jer minister vojničtva, kralj i ostala vlada moraju znati sve one mane još bolje nego general, pa kad ih ne ukidaju, generalu je dužnost da javno mnienje upozori.

h) U MEDJUNARODNOJ OBITELJI

Preporuka za narod

Narod, koji stupa kao član u medjunarodnu obitelj, osobito mora paziti na svaku svoju rieč, na svaki svoj korak, na svoju čast, ter ima svom pomnjom nastojati, da se svojim poštenjem i zakonošću drugim preporuči.

Vanjska politika

Izvanjska politika posve stoji od unutarnje politike. Tko se ne može u kući ni maknuti, taj se ne može ni vani uskakivati; tko u kući nema

ni za najisti se, taj se ni vani ne može gostiti, osim ako mu tko daruje, a ta je krjepost riedka medju narodi.

*

Probitak bez svakoga ugovora čvršće veže nego najsvečaniiji ugovor bez probitka. To je kod svih vlada.

*

Bez dvojbe, moguće je da narod ima razlog ne ljubiti, možda upravo mrziti drugi narod. Nu kada se radi o slobodi, o najvećoj svetinji državnjoj, tu bi morala prestati ona mržnja, i njezino mjesto imala bi zauzeti bar nijednostranost.

*

Mi vjerujemo, da bi narodi morali biti braća, a ne neprijatelji medju se. Nu dok nije bratinstva, samo bi ludjak htio trpiti za svojega neprijatelja, i ako je to dopušteno pojedincem, to je uvijek grieh po narod.

*

Do sada držaše se Hrvati pravna načela: »Na, pa daj«, uvijek davahu i nikad ne dobivahu. Mi okrenusmo ovo načelo i rekosmo: »Daj, pa na«.

*

Neprijatelj mojega neprijatelja moj je prijatelj, pa stajao onaj sa mnom u odnošaju bilo kakovu; on oslabljuje mojega neprijatelja, i već time nekako mi pomaže, makar je i meni neprijatelj: bolje je imati jednoga jaka i jednoga slaba neprijatelja, nego oba jaka.

*

Narod može doći u stanje, u kojemu ne može svojemu dobročinitelju zahvalnost izkazati; ali narod nikada ne smi dobročinstva zaboravljati, ter jao onomu, koji hoće da se nezahvalnošću odlikuje. Tu su iste posljedice po narode, po dinastije, posljedice, koje se mogu zatezati, ali ne mogu izostati.

*

Razložna je medjunarodna, i svaka osim za vrijeme onih roditelja naprama djeci, ljubav samo uzajamna: ako želiš ljubljen biti, ljubi, pa prestani dok vidiš da ti se ljubavlju ne odgovara.

*

Narod će hrvatski štovati slobodu svakoga naroda onako, kako svaki narod bude štovao njegovu slobodu.

Samo sloboda, jednakost i bratinstvo, samo sveta zajednica narodâ može od propasti, i što je gore, od sužanjstva obraniti Magjare i sve ostale narodē.

Koga se treba držati

Bog nas oslobodi držati se u svemu jednoga, pa makar kojega naroda.

*

S toga sudim, da se mali narodi najmanje mogu naučiti od velikih naroda kao takovih, pače ja ne znam za veću ni za sigurniju propast malena naroda, negoli bi bila ona, koju bi si on sam stvorio time, ako bi htio nasljedovati velike narode.

*

Lahko je biti velikim narodom, lahko upravljati gotov imetak, a teško je postati velikim narodom, teško je doći do imetka. Nego stoji načelo: da se svaki narod ima štogod za učiti od svakog drugog naroda, a najsigurnije je učiti se od onoga, koji je činom pokazao, da zna ono, što ti hoćeš da se naučiš.

Ne gutati više neg se može probaviti

U vrijeme onako kratko, proti onolikim i onakovim neprijateljem, nijedan narod ne učini čudesa koja učini narod turski. Kakovih 250 godina tu ne bijaše nego samo napredovanje. Što moradijaše odtuda naravski slijediti? Što biva jedincu, koji si svačim želudac pretrpa, to isto biva i državi, narodu koji zauzme narodâ i zemalja više negoli ih može svojim duhom, svojim sustavom vladati; narodu koji proguta više negoli može svojom državnom snagom probaviti. Tu nije drugo nego ili povratiti što je suvišno, ili propasti. Ta se je istina pokazala već kod Macedonaca po smrti Aleksandra Velikoga, kod Rimljana po smrti Cezara, i bude se pokazati, možda na prvi udarac, u Rusiji.

Bratstvo medju narodima

Svi su narodi braća i imaju se pobratiti. Krvnici narodâ zavadiše narodē. Neprijateljstvom narodâ koriste se samo krvnici njihovi. Muževi napredka neka uče narode na dobro, pa će narodi slijediti nauk i stazu k dobru mnogo lakše, negoli dosada sliede nauk i stazu na zlo.

Diplomacija

Ali prava je diplomacija u svoje vrijeme jača od oružja, pače ona stvara oružje. Takova je diplomacija koja zna svoju korist i štetu spojiti s korišću i štetom drugih država, pak to i dokazati ovim državam. Na

to se, oko zajedničke koristi ili štete, grade zajednice, ter time nastaje složna, jaka snaga.

*

Nekada je diplomacija bila otajstven zanat, diplomati otajstveni ljudi; ali skrhao ih je osobito Napoleon III., pa napredak u znanostih i u obćenju, tako da su danas službeni diplomati redovito najzadnji u tom zanatu. Oni obavljaju obrede, čestitke, poklone, pišu i čuvaju stvari, koje ne vriede ništa.

Medjunarodna ovisnost

Nijedan narod ne može biti posve neodvisan od ostalih naroda i država. Svaki narod mora u nekojih stvarih popuštati drugim narodom, za da i ovi njemu popuštaju u drugih stvarih.

*

Do onoga bečkoga ugovora bijahu male države ponešto srećnije, one ne moradijahu nikoga sliepo slušati; nego time ne bijahu izvan pogibelji. Jer kad bi se njihovi jaki susjedi posvadili, i one moradijahu pristati uz ovoga ili onoga. Drugačije, one im se zamjeravahu, ter lahko mogahu postati njihovim plienom. U tomu stanju medjunarodna prava, male, slabe države, za oteti se propasti, znadijahu i za rata mienjati zajednice, to će reći: biti nevjerne. Takovo ponašanje nitko ne može hvaliti, nu ne može ni osudjivat. Ta bo slaboća drži se svih, ne samo država, nego i jedinaca: svatko se brani od smrti kako zna i može. Da bi se dva i najbolja prijatelja vozila, pa da im se ladja razbije, tko će jemčiti, da njih svaki ne bi više za se nego za prijatelja si gledao? Tu ne ima čuda: u takovu stanju živinska narava preuzme mah nad naravom duhovnom, nad umom, a živjeti, prvi je i najjači ostan živinske narave. U medjunarodnu življenju, svaki je narod sebi najprvi, ter dok je svoj, on može svaki svoj grieh napram inostrancem popraviti. Dakle i njemu mora biti vlastiti obstanak poglavitom svrhom.

Savezi za slobodu

Kad su mnogi narodi našli pomoćnika i zaštitnika, kad mu se mnogi narodi nadaju, dokažite nam, kako, zašto li bi to bilo, da ga i Hrvati ne najdu? A stalno je, da Hrvatom nitko ne može nametnuti silom slobodu, dok oni i sami rade proti sebi i izdavaju se za sužnjē. Dakle, radeć po steklišku moći se je barem nadati razložno boljoj budućnosti, a radeć po slavosrbsku, ne da se drugo ni pomisliti van sužanjstvo i propast.

*

Mi bo želimo da imaju što više i Magjari, i Rusi, i Kinezi, i svi ostali narodi; ali mi želimo takojer, da Hrvati budu medju onimi, koji najviše imaju. O tomu i radimo. Mi bo smo osvjedočeni, da niti će jedanac sebi sagraditi kuću rušeć kuće drugih, ni narod steći slobodu svoju ubijajući slobodu drugih naroda. Nego se i kuća gradi i sloboda dobiva radeć o svojoj kući i slobodi.

*

Mi marimo za sreću i nesreću Austrije samo na koliko ona služi Hrvatskoj. S toga mi bi volili, da stoji Austrija uz srećnu Hrvatsku, nego da Austrija propadne bez da se Hrvatska pomogne.

*

Mi sudimo, da sreća i nesreća svakoga naroda na iztoku Europe stoje bezuvjetno od sreće i nesreće susjednih mu naroda.

*

U stvarih slobode mi vjerujemo u zajedništvo narodâ, tako, da njih nijedan ne može biti sigurno slobodan, ako nije slobodan i susjed njegov.

Osvajanja i nasilja

Silom osvojiti, podložiti si budi jednu dušu, a kamo državu, to je grieh, zločin, od kojega ne može biti većega.

Takov čin ne može se opravdati ničim i nikada. Za narod bo, sakrivio on drugomu narodu makar kako, ima dosta drugih peděpsa, i nikada ne treba da se on zaslužni, da se kao oseba zatare.

Ako se ne štuje dostojanstvo čovjeka, naroda, države, u svakom čovjeku, u svakom narodu, u svakoj državi, tada ne ima nikakova dostojanstva, nikakove svetinje, tada ljude i narode u medjusobnih odnošajih drži samo živinska lukavost, tada je dobro i pošteno sve, što tko može. Ako ovo bēzzakonje podpisuju zli vladari, zle vlade, nijedan muž plemenit, nijedan narod ne može nego odsuditi, prokleti ono načelo.

Načelo narodnosti, sveto jer izvire iz volje naroda koji je svet, dopušća da se uda jednoga naroda, ako ona hoće, mogu u jedno medjunarodno tielo združiti. Nu ni tu ne smi biti sile proti volji naroda ili pučanstva osebna.

Rim i rimski papa bijahu kroz vjekove osebnom državom.

U domaće poslove nijedne države nitko nē ima pravo da se nepozvan upliće. Ne priznaje li se to načelo, onda slabijemu proti jaćemu ne ima sigurnosti, ne ima obstanka: kako Talijani podložise si Pija IX. i njegovu državu, tako sutra može svatko jaći podložiti si Talijane.

Da budu Talijani za mjesto Pija IX. dali Rimljanom drugoga, makar kojega vladara, da im budu dali makar kakove slobode, mi bi taj čin obsudili, kako obsudjujemo onaj.

Jer što je drugim koristno ili potrebito, to znadu drugi, ne ti, i zato pomози im — ako možeš i hoćeš — onda i onako, kada i kako oni pomoć zapitaju. Ne ćeš tako, ti si davajuć nasilnik, kako je drugi oti-majuć nasilnik.

Pravo jačega

Dok stoji pravo jačega, nitko nije siguran ni za košulju svoju. Dok narod, na broju velik, hoće da živē iz otimanja, svatko je u brigi za svoju muku i za život svoj.

Rat

Mi nismo za to, da se narod laskomno ili samo za bojnu slavu upušta u rate; nu narod, bio za mir kako mu drago, kada vidi, da se njegovi susjedi proti njemu ojačuju i da mu o glavi rade, mora, ako ne će odreći se svojega narodna obstanka, ili ojačivati se po razmjerju po kojem se susjedi ojačuju, ili protiviti se njihovu ojačivanju koje očito i navlaš smjera na njegovu štetu, ili, napokon, tražiti prijateljâ i saveznikâ. Ne učini li to koje, takov narod hotice hrli u propast.

*

Razumieva se samo od sebe da narod, koji je oružjem ili makar kako, samo ne svojom voljom, izgubio svoju samostalnost, mora tu samostalnost oteti bajunetami i lumbardami, ako mu ju otimač s dobra ne povрати. Vi ste slavosrbi izdali samostalnost hrvatsku, koju do vaše izdaje ne bijaše treba braniti ni povraćati bajunetami ni lumbardami. Ona bo je, do vas, pravno stajala bez svakoga prigovora.

*

Upitajte težaka, gradjanina, trgovca, vlastelina, duhovnika, hoće li im se rata. Oni će vam svi odgovoriti, da hoće mir — duhovnik, jer ga treba za dati ga drugim; vlastelin, trgovac, seljanin, jer imaju djece koju ljube, imatka za čuvati ili za dobiti, stvari, robe, priroda za prodati.

Ima takoder čeri, žena i majka, koje ne će rata, one već unapried plaću i mole. Ali državnici, pohlepnici, koji se igraju životom svoje braće, i već unapried misle, kako će plieniti, ti će ljudi nagoniti na rat. i po svoj prilici on se bude svaliti možda na svu Europu.

*

Samo je onaj rat naplaćen, kojim narod dobiva svoju slobodu, a drugačije vazda, narod dobio kroz rat što mu drago, on samo gubi, kvaruje.

Nijednostranost

Neutralna država zove se ona, koja miruje naprama državama, koje su medju se u ratu.

Očito je, da tu neutralnost skoro nije moguće podpuno obdržavati. Pretežno bo je, da u različnih okolnostih i odnošajih ovu ili onu državu, makar i nehotice, ne pomogneš ili ne uvriediš, ili da se njoj kojoj ili obim ne učini, da si njoj odtrgnuo, a njezinoj protivnici namaknuo.

A uvijek je škodljivo po državu, koja se hvata neutralnosti. Države bo su osobito u naše doba, gdje je obćenje razgranano i olakšano, kao susjedi. Susjeda, koji za pogibelji ne priteče u pomoć ovomu ni onomu, susjedi ne trpe, nego svojom prigodom naplate ga kako je zaslužio. Što je najgore, on se zamjeri i onim, koji ne bijahu u pogibelji, a nikoga on ne stječe svojim mirovanjem za prijatelja. Napokon, svatko je neprijatelj i škodi, tkogod za pogibelji ne pomaže.

Nekada samo one države mogahu kako tako, nu svakako na štetu barem ugleda svojega, biti neutralne, koje bijahu znatno daleko od razboja i vojujućih državah, ili tako jake, da ove države smatrahu neznatnimi, ili u takovu stanju, da na nje posljedice rata ni malo ne spadahu. I tada, kroz spletke, kroz razvijanje rata, kroz razširenje posljedica, znadijaše neutralne države neposredno ili posredno nesreća snaći. Drugda bo bivši prijatelji i saveznici ostaviše neutralca, drugda neprijatelji se složiše, ter ga satrše.

Protivno, i malešna država, ako zna vrijeme uhvatiti i saveznika probrati, mnogo si pokoristi ako udari u društvu s ovom ili s onom vojujućom državom.

*

Nijednostranost je uvijek najpogibelnije ponašanje. Jer vlast nijednostrana ne dobiva nikoga za prijatelja, a zamjerava se obim vojujućim strankam, ter se ove mogu pomiriti na njezinu štetu.

*

Naša je stara pjsma, da se država, osobito mala, u slučaju rata medju susjedi, mora svezati s ovim ili s onim, jer drugačije zamjerava se obim, i tegnuli bi ju medju se razdieliti.

Medjunarodni ugovori

Mi sudimo, da vladari, uz odgovorne vlade, ne samo mogu, nego često i moraju sklapati medjunarodne ugovore, koji stanovito vrijeme ne dolaze u javnost, ter se zastupstvom predlažu ili samo jave kada nastane slučaj, za koji su sklopljeni.

Pače mi držimo, da javna vjera, medjunarodni moral, narodno poštenje zahtievaju takov ugovor sveto izvršiti i onda, kada on, bilo s česa mu drago, nije zastupstvom predložen ni po njih posvećen.

Vlade i vladari sklapaju medjunarodne ugovore samo kao zastupnici naroda i u ime ovih. Narodâ je dužnost nastojati, da u onih zastupnicih budu muži njihova povjerenja.

A kada se na one zastupnike, i kroza nje na one koje zastupaju, drugi narod zanese pa s njimi ugovor sklopi, onaj narod ima opravdati povjerenje, koje drugi je narod u nj položio, pa za tim suditi i ako uztrema pedepsati one svoje zastupnike.

Razumieva se, da je to dužnost naroda samo onda, ako on za vremena ne dozna za taj ugovor, ter ne može drugu si javiti, nêka se na nj ne zanaša, dakle onda samo, kada slučaj ugovora nastane naglo, iznenada.

Ako se to načelo ne prizna, s jedne strane vlade ni vladari ne bi mogli izvršivati dužnosti, koje im njihovo javno zvanje nalaže, i mogao bi svaki novi vladar, pače ministar, uništiti medjunarodan ugovor; s druge strane narod morao bi činiti pokoru za grieh svoje vlade i svojega vladara, on bi morao trpiti proti svojoj volji i proti svojim probitkom. To nijedno ne smi se dopustiti.

Hrvatska prema Austriji i Ugarskoj

Kraljevina Hrvatska nije bila ničija pokrajina, nego samosvojna država. Po izumrću domaće kraljevske obitelji, ona je slobodnom voljom za kralja si izabrala kralja Ugarije u ono vrijeme, kada se u Ugariji nije znalo ni za ime magjarsko.

Ona je i mužku, i kasnije žensku krv obitelji Habsburga izabrala za svoje kralje neodvisno budi od koga, i desetak godina prije negoli je to kraljevina Ungarija učinila.

Ona se nije tom nijednom prigodom, ni drugda, odrekla svoje potpunosti samostojnosti, nego ju je u svih strukah državna života izvršivala sa svojim kralji, pa želeć ju učvrstiti u zajednici s narodima Ugarije, ona ju je svoje slobodne volje izvršivala s njimi, na koliko joj je to u prilog išlo.

Kako je onaj odnošaj samo njezinom voljom nastao, onako je mogao i prestati. Nu on je prestao ratom 1848.

Ako ove dvie kraljevine sude, da njihova skupna korist zahtieva stanovit savez medju njimi, one ga mogu sklopiti medju se, kako i njih svaka sa drugom svakom državom.

*

Ako se Njegovo Veličanstvo kralj naš ne ćuti držanim, povratiti ali podieliti ustav ostalim narodom Austrije, mi ne možemo nego žaliti nad zavremenom nesrećom onih naroda i nad udesom očinskoga njihova prijestolja; nu mi izpoviedamo, da kraljěvinu Hrvatsku nikakov zakon u onaj skup ne zove; da ova kraljevina, osim sa svojim zakonitim kraljem, s austrijanskimi kako i bilo s kojimi drugimi narodi budě samo onda držana o dobru državnom svoga naroda viećati, kada se ona na to slobodno sklopljenimi medjunarodnimi ugovori obveže, a do toga da ona svako uticanje u njezine poslove smatra za nasilje sliepe samovolje, za bezzakonje, proti komu pred Bogom i čovječanstvom naj-svećanije prosvjedujemo; mi izpoviedamo, da ne ćemo nikakovu priliku propustiti, za na kraj stati sličnim samosiljem i za prava naše kraljevine u celosti sačuvati, ali kad ih sila pogazi, za povratiti ih svimi onimi sředstvi, koja nam Bog i narod pruže; mi izpoviedamo, da svetost ugovora samo dotle stoji, dok ga obje ugovarajuće stranke sveto obdržavaju, a dok ga jedna ih pogazi, druga je, ako ne će biti žrtvom vjerolomlja, držana, ugovor i od svoje strane proglasiti za razvržen, pogotovu kad joj vlastita korist obstanak ugovora ne preporučuje; mi izpoviedamo, da je proti nezakonitoj sili uzboj sředstvo posvećeno pred licem Boga i u duševnosti narodâ.

*

U spisu »Hervatska« u članku »Fēderacija Austrije« pokazana je osobita narava Austrije kao države. Onoj razpravi ne imamo ništa dodati ni uzeti.

Ali moramo pokazati današnje stanje Austrije naprama najnovijim dogodjajēm Europe.

Bilo s Austrijom kako mu drago, mi Hrvati imamo raditi za Hrvatsku, i za Austriju i druge samo na koliko to ide u korist Hrvatske. Prošla su vremena, i da se već nikada ne povratila vremena, kadno Hrvati slavijahu junake Austrije, Magjara, Mletaka, junake rodjene u Hrvatskoj, nu radivše samo za tudjince. Nastalo je vrieme, koje i ostalo,

da narod hrvatski slavi samo one, koji su njemu služili, ter o njegovu dobru rade.

Narod hrvatski bijaše velik, slavan i srećan prije negoli se za Austriju budi po imenu znalo. Narod hrvatski branijaše Austriju većma nego drugi itko ikoga, i zato je Austrija unesrećila narod hrvatski većma nego svi ostali neprijatelji njegovi.

Dok Austrija, kroz narod hrvatski, bijaše srećna, narod hrvatski po Austriji bijaše u to dublju nesreću turkan i izdavan.

Sada je nesreća uhvatila Austriju, ter je došao dan naplate i povjestničkomu neprijatelju naroda hrvatskoga.

Mi ne znamo, što je osveta; mi taj gnjusni pojam, kako ga drugi uzimlju i izvršivaju, proklinjemo i odsudjujemo: mi se ne veselimo nesreći Austrije, kako ni bilo koga drugoga. Nu mi žalimo, što je Austrija upropastila narod hrvatski, mi se držimo načela, koje uči, da svakomu odmjerimo onom mjerom, kojom on nami mjeri.

Dakle u nami ima prijatelja i Austrija, i Turska, i Francezka, i Rusija, i Prajska, i Ciganin, i bio tko mu drago, ako skupi i složi uda raztrgana naroda hrvatskoga.

Medjutim gledajmo, da nesreću Austrije na nas ne navučemo, nego koliko je moguće, da se njome pokoristimo. Ako to nije moguće, nastojmo, da se sami još većma, možda konačno, ne upropastimo.

3. DRUŽTVO

a) POJEDINAC I SKUPNOST

Razumnu čovjeku mora uvijek žao biti, kada se u običnih stvarih života u drugom čovjeku prevari. On mora žaliti i da sam nije bio dosta pametan, i da ima ljudi kojim nije vjerovati. Vjera, pouzdanje čovjeka u čovjeka, glavni je temelj društvu. Ali iz one pogriješke ne moraju svaki put zle posljedice nastati, pače pogriješka može i dobrim plodom roditi, ako se prevareni opameti pak u buduće bolje pazi: bolje je pamet i drago kupiti, nego bez nje ostati.

*

Samo slabi, obični ljudi više drže do života nego do častna mjesta s kojega usrećuju narode.

Sumnja

Sumnja je dobra, ali to samo na početku, i ako je kratka. Dugačka sumnja ubija duh. Ako čovjeka ne potakne da istinu traži i najde, sumnja je najžešći duhovni otrov.

Naglost

Što god naglo plane, to brzo izgori i tko se brzo nauči, taj brzo i zaboravi, a vrijeme štuje samo ona djela i one zgrade, koje su vremenom i trudom sagrađene.

Rieč čovjeka

Zna se, da od čovjeka ne valja ni koža ni meso. Ako mu dakle rieč ne valja, on je najzadnji stvor u naravi.

Tolstojizam

Nami je najstrašnji nauk o neodporu proti zlu, trpno držanje, iz načela, naprama zlu. To je nauk i g. L. Tolstoja. Mi bi rado znali, da li se ta, u ostalom odlična glava, ne odapire i ne da odapirati n. pr. vukovom kod stada, zareznikom u kući, gnjusnu skotu u odjeći, i t. d.

I ovo su vrste zla; ali što su naprama tlačenju, naprama samovolji, naprama krivicam, i t. d.? Kad bi koristilo, trebalo bi žestiti se na ljude, koji zlo brane i time razširuju ga, više nego na one, koji ga istinito odkrivaju, ne bi li se proti njemu liek bar tražio.

Aristokracija i demokracija

Svatko priznaje, ako i ne kaže, »naravske višine«, i ne znamo, kako se one stežu na jednu, na onu »poroda«. Svatko priznaje, da su jedni ljudi naravski zdraviji, drugi boležljiviji, ovi slabiji, oni jači, ti razumniji, drugi gluplji, i t. d.

Ali, po našem sudu, one vrline ne davaju pravo u zemljah uređenih, da zdravi, jaki, razumni tlače ili izrabljuju bolestne, slabe, glupe, nego protivno, one im nalažu držanstva, pače dužnosti, da zaostale, nesrećnike, koliko je moguće, brane i nastoje podignuti, ako se dađe, sebi izjednačiti.

Gdje ovako ne biva, tu se s vremenom bezuvjetno mora kocka okrenuti, pa tko bijaše gore, eto ga dolje. Svaka takova promjena samo škodi obćenitosti, ukupnosti društva, jer biesna prostota, a takova je u prigodi svaka, može i zna samo rušiti bez razbora, a ne može i ne zna ništa trajna sagraditi.

Ovo je glas ciele poviesti, ovo stoji u naravi stvari, ovo se g. Renan mogao naučiti bar iz nedavne prošlosti svoje domovine. — Misli li on kroz višinu poroda koju aristokraciju? Tri su poznane, i svatko priznaje više ili manje svaku: aristokraciju krvi, i onu znanja, i onu imatka.

Prva može i ostale dvie u sebi sjediniti; gdje to učini, ona je savršenstvo, najveća blagodat za društvo; ali ona se lahko izrodi i pokvari, zahtieva povlastice, ne mari za znanje, izgubi otačbeničtvo i moralnu snagu, pa postaje sebi i društvu prokletstvom.

Ona znanja, ne da se baštiniti: Komod bijaše sin jednoga Marka-Aurela; ona imatka, najgora je, jer je uvijek sebična i često bez otačbeničtva. Dakle svaka je uz uvjet dobra, a drugda zla, ter ne ostaje druga van pametno probirati iz svake, što je najbolje.

Prazne su riječi aristokracija i demokracija, jer jedna i druga, dok se ne raztruju, premnogo koristi. Aristokracija je načinila države; ali ona ih ne može uzdržati bez demokracije, bez koje u obće ne može biti napredka ni sigurnosti. Sva je aristokracija potekla iz demokracije.

Ako ikoja, francezka vojska bijaše od velikog prěvrata do reštauracije demokratska, pa je učinila više neg sve aristokracije: medju svimi maršali Napoleona I. sam Marmont bijaše stari plemić, i taj se je prvi iznevjerio. — Dok je Pariz imao pravo gradjanstvo, njegovi »pričetci« bijahu spasom Francezke i Europe, a kad se pučanstvo pokvarilo, njegovi »pričetci« i sve ostalo moraju biti škodljivi.

Potrebe i bogatstvo

Razbojnika, ubojicu, tata i njihove zloće ne trpi nitko. Ali o dobru može biti i zbilja biva različna mnienja. Mi, n. pr. smatramo rukavice, kada je toplo, za suvišan trošak, dakle za zlo; mnogi smatraju ih za dobro. Mi smatramo duhan u lulu i u nos za dobro; mnogi to smatraju suvišnim troškom, i s toga zlom. Tko ima pravo? Svi, i oni i mi.

Spartanac, opaziv persijanski sag, upita Persijanca: Boga ti, na kakovu drvetu raste to lišće? Da bi nam tko na odabir dao, hoćemo li biti onaj Spartanac ili onaj Persijanac, mi bi voljeli biti Spartanac. Isto tako mi bi voljeli biti Rimljaninom za Cincinatova oranja, nego za Lukulovih objeda. Mnogi bi probrao nami protivno.

Razlogom toga našega probiranja bilo bi ovo naše mnienje. Čovjek dotle nije siromašan, dok se i sam ne smatra siromašnim, a to je, dok ne ima više redovitih potreba negoli imetka za podmiriti te potrebe. Ne trebaš li više nego imaš? Bogat si, pa makar malo imao. Trebaš li više neg imaš? Siromah si, pa makar na milione prihoda imao. S jednom jistvinom možeš biti sit i srećan, a i s desetimi jistvinami možeš biti gladan i nesrećan. Hoćeš li dakle čovjeka učiniti nesrećna? Po našem mnienju ne mariš drugo nego dati, navaliti, navrnuti mu potreba. Jer, one će se leći jedne iz drugih; imati nezačepljenu potrebu, znamenuje stradati; stradanje je nesreća; nesreći se svatko ugiblje; i ako nije moguće ukloniti joj se pravim putem, udara se i drugimi, makar kakovimi puti. Odtuda eto zloća i s njimi svega zla. Kako se nismo naučili nositi rukavice po vrućini, da se tako ne budemo naučili na duhan, mi bi danas i duhan smatrali ludorijom, kako smatramo one rukavice. Ovako će i rukavičari suditi o sebi, samo što će njih biti koji će se zagovarati javnom obćenitom pristojnošću. A mi sudimo, da nad

dobro, nad potrebno, nad koristno, nad pogodno ne ima pristojnosti. Redovito, pristoji se raditi, a tu nije mjesto rukavicam ni duhanu; svečanosti su i riedke i kratke; i nut, rukavice i duhan trebaju, ali budimo iskreni ter recimo: *trebamo* najvećma mi dokonjaci i za dokonjačtvo. Kako su živjeli stariji naši, koji nisu znali za te ljetne rukavice ni za duhan? Bolje i srećnije nego mi, jer oni nisu imali te potrebe, koje evo mi imamo. Persijanac bez sagâ, Lukul bez razkošnih objeda smatrahu se nesrećne; Spartanac u svojem pukućtvu, Cincinat oruč na svojih volih smatrahu se srećne. Tako je i nami, kao što smo se priučili ovomu ili onomu uživanju i življenju.

Kad pojedinci teško podmiruju svoje potrebe, kako da ih podmire milioni duša, cieli narodi? Kaže se, da treba raditi. To valja; ali ima i radnja suvišnih, nepotrebnih, škodljivih; milionom duša ne dosiže sva radnja za pokriti potrebe; jedan čovjek može više potrošiti nego milioni ljudi priraditi. Ako li radnjom i premnogo stećemo, za stalno mi imamo dosta plemenitijih svrha negoli je ona, da zadovoljavamo izmišljene i suvišne potrebe naše civilizacije. Bez dvojbe, dobro je mnogo imati; nu mi sudimo, da je još bolje malo trebati. Jer razuzdane potrebe ne može nikakovo izobilje zadovoljiti. Ova razuzdanost potreba pravo je vrelo sve nesreće, svega klanja europejskoga: svi imamo više potreba nego imatka, svi hoćemo da potrebe izpunimo. Kako? Onako kako se daje.

Pamet i sreća

U Hrvata je poslovice: gdje je manje pameti, tu je više sreće. Mi ju razumimo ne da su nepametni srećniji od pametnih, nego da oni sreću pripisuju uspjehu, a ovi razumu i radnji.

Rad i dobitak

Svaki javni čin svakoga javnoga službenika slobodno je svakomu proglasiti u novinah. Ako onaj čin nije u redu, pa se dokaže da je istinit, jao onomu javnomu službeniku. Ne dokaže li se da je čin proti zakonu, jao klevetniku. Tu se svatko čuva, i drži se zakona.

A državljanin, koji vidi, da od države sigurnost, pravicu, slobodu, blagostanje prima, za najveći grieh smatra nju prevariti ili joj ikakovu štetu nanieti. On zna, da s prievarem ne može daleko doći, nego da se ona mora doznati, pa da će si on njome i troška, i neprilike, i preziranje drugih državljana pribaviti.

Nu da bi se tko dao na ona gnjusna djela, njega bi, bez dvojbe, odmah njegovi susjedi tužili. Oni bi to učinili i kao poštteni i kao pametni ljudi, koji znadu da će proti prievaram državna vlast morat namjestiti paziteljâ, pa da će ih i oni morat plaćat i da budu od njih neprilika trpiti.

Bulgara se još nije primila ona kultura, u kojoj javni službenik, od prvoga do zadnjega, jedan drugoga i drugi svatko svakoga za nepouzdana, za nepoštena drži, i gdje u tom pravo ima svatko. Bulgari se zanašaju na poštenje Bulgara, pa po zakonu pedepsavaju onoga, koji tomu očekivanju ne odgovara.

Kod nas, u stotini onih, koji se broje u inteligenciju, makar ih imalo i doktorske diplome, i službene učenike, bar bi 95 zahtievalo, da se vinogradi polag okolica, polag kakvoće trsa, polag plodnosti, i t. d. razdiele u stanovite razrede, pa da se polag tih različitih razreda odmjeri i zemljarina različna.

Time bi se marljivost ubijala, privredjivanje pedepsavalo, milost dielila, nepravica uvadjala. Ni te znanosti još ne ima u bulgarskom zakonotvorstvu.

Glavna je dužnost državne vlasti, da državljane nadahne voljom, ljubavlju za radnju. To nije moguće postignuti van ako im osigura čim veći dobitak iz njihove radnje. U tom stoji cijelo državno gospodarstvo i isti obstanak države.

Vinogradi se obradjuvaju ljudskom rukom, ne strojem; njih vriednost stoji od razuma i od truda više nego od nieme narave. Treba onaj razum i onaj trud ne samo ne priečiti, nego valja ih podpomagati.

Ako čovjek nije siguran, da će on od svoje osebne, povećane ili usavršene radnje pravu korist imati, nego ako se boji, da će tim više plaćati čime više ili savršenije bude radio — nije moguće, da se on za radnju svojski zauzme. Tu istinu, ležeću u naravi stvari, potvrđuje i poviest i sadanjost svih naroda.

Koji Bulgar bude nemaran kod obradjivanja svojega vinograda, njega bude i ona neznatna zemljarina boliti, on bude stradat, trpiti takojer na društvenu ugledu, pa mora i propasti, ter vinograd prelazi na drugoga.

A koji Bulgar bude umno i marljivo nastojao svoj vinograd, koji nabavi plemenitije trse i bude vino redio tako, da mu vinograd nosi dvostruko, makar deseterostruko koliko danas — taj je privriedio neposredno sebi a posredno cijelu narodu, pravo je da ne samo uživa plod svoje muke, nego da mu se i nadarje daje.

Drugo je kod odmjerivanja poreza na prihod, koji se dobiva iz radnje stroja ili makar kakove neosebne. Ovdje valja ne samo čovjeka radnika braniti od sile stroja i tjelesne glavnice, nego je i pravo, da čime tko bez osebne radnje više dobiva, time više i plaća državi.

Ako se ovaj zakon uzdrži, bugarsko vinogradarstvo bude naskoro doći na onaj stupanj savršenstva, koji dopušta tlo i podneblje Bugarije. Ne bi li Bulgari tako, u stvari, odmjerili zemljarinu i na njive, i na sjenokoše i na voćnjake!

Razmjerno oporezivanje

Da seljania koji izgubi ljetine, obrtnik koji manje prometne, tvorničar koji manje privriedi, jednom riečju da porezovnik koji manje dobije, za državne i ostale javne potrebe plaća manje nego kada više prima, to je izvan svake dvojbe u redu — drugačije ne smi biti.

Državna poduzeća

Država plaća svako poduzeće draže nego navlastnik ili navlastno društvo; ona uvijek lošije gospodari nego pojedinac ili društvo; ona i kod željezne ceste dobiva priliku dieliti milost i nemilost, i time narod kvariti, i t. d.

Bila vlada kakova hoće, ona ne može paziti na trošak, koji iz svojega žepa ne plaća nijedan njezin član, ni na dobitak, što ga njih nijedan neposredno ne prima, kako pazi pojedinac ili društvo, kojih se i trošak i dobitak izravno tiče. Vlade se mienjaju, i ne mogu u svačemu stajati pod uspješnim nadzorom.

Radnički proletarijat

Obrtništvo je glavno sjeminište proletarijata, pred kojim Europa drhće. Za taj živalj u naših zemljah do nagodba nije se skoro ni znalo, i uz dobre uredbe možda nikada a stalno kroz koju stotinu godina on se u njih ne bi mogao razkopititi. Tomu življu lakše je predusresti, nego vladati ga kada nastane. Kod nas mu se mogaše na put stati — ne dopuštajući da se taj razred naroda povećava preko mjere, više negoli on može pošteno živjeti, pa braneć da veliki glavničari ne taru siromašnije, rukodjelce. Ovo se dalo postignuti razumnim omedjašenjem obrtnika na svoju ruku, ovo pravednom, razmjernom štibrom.

*

Seljanin, koji se podao stanovitu zanatu ili obrtu, koji je nekoliko godina živio u gradu, za ne govorit o čovjeku, koji je u gradu rođen i odgojen, takav čovjek nije za poljodjelstvo, pa makar i htio biti, nego on može cijelo selo, cijelu okolicu pokvariti.

Dakle treba odnošaje tako urediti, da ljudi, koji od pluga idu u obrte, iz ovih živu i svoje pokoljenje odgoje i osiguraju; da onih ljudi ne bude više negoli mogu pošteno izlaziti i svoju djecu obskrbiti; i da jednom odišli od pluga, k njemu se već ne povrate.

Treba takoder gradskomu pučanstvu radničkomu osigurati radnju i priličan dobitak, i čuvati ga od poplave radnika iz sela, koji bi natjecanjem dobitak samo umanjivali.

Činovnički proletarijat

Prekomjerni javni službenici takoder su vrelo proletariata, i ovaj je mnogi gori od obrtničkoga. Njihov bo porod, redovito, pripravlja se samo za javne službe, a riedko se za nje izučiti kako treba, ter sva ostala zvanja zanemari. Koji dobivaju javne službe, oni ih slabo obnašaju i time škode narodu; koji su bez služba, oni prečesto neposredno narod kvare. Dakle javnih službenika čim vrstnijih, čim poštenijih, čim marljivijih, čim bolje plaćanih, — čim manji broj.

Razsipnik

Po današnjem načinu mišljenja to je sablažnjivo, jer se drži za načelo: kako tko gospodari i živi, to je njegova stvar, samo neka ne dira u me. Ali onda se drugačije sudilo. Razsipnik, razuzdanik kvari svoje zdravlje i duh, pak ne može po svojoj dužnosti služiti domovini, niti obavljati koristne poslove. On, ako poživi, i njegova obitelj, ako ju ima, s vremenom moraju se upušćati u zlo i tim načinom bez koristi i bez potrebe pasti na vrat državi; on svojim primjerom kvari mladost, jer ju na zlo uči i potiče.

*

Jer ako je svakomu prosto da se upropasti, nikomu ne smi prosto biti da upropasti druge, koji hoće da pošteno živu.

Vlasništvo zemlje

Sviest o vlasništvu zemlje daje čovjeku ponos i dostojanstvo; vlastelin drugačije će suditi o vlasniku zemlje negoli može suditi o čovjeku, koji uz sve zloće nē ima nepokretna, i nije na ništa vezan; iz vlasništva

zemlje najbrže se radja ljubav domovine i pravice; drugovanje od djetinstva, i kasnije drži veze ljubavi, prijateljstva, štovanja; učeć se koristne stvari, ne mari se za metafizike; saznava da je drugdje gore, čovjek ljubi i brani ono što ima; opaziv da od sama njega stoji dobiti ugled, čast i vlast, čovjek će paziti na svoje korake i gledati da zasluži priznanje svojih sugradjana, i da svojim djeli pokaže se onakova, za kakova želi da ga drže; kroz prosvjetljenje moraju nastati ženitbe medju onimi različnim vjerami i pasminami; time se moraju pasmine približiti i pomiriti.

Dužnost obradjivanja zemlje

Zemlja je tu, da ljude hrani; nje vlasništvo izvršava se obradjivanjem.

Dakle svaki vlasnik onakova tla, ako ga u naznačeno vrieme ne izkrči, ne izsuši, u obće ne stavi pod obradjivanje, ili ga ne proda ili drugačije ne odstupi drugomu, koji će ga obdjelavati, morao bi to tlo bez svake naknade izgubiti, pa bi se ono imalo bezplatno dati onim, koji su vrijedni i voljni obradjivati ga.

To bi bila vrsta izvlastbe za obćenito dobro, tu prvašnji vlasnik ne bi kvarovao, a sav bi narod, ciela bi zemlja dobila, prometnu u koristnu gojitbu tlo, koje danas zrak kvari ili divljoj zvjeradi za utočište služi, dakle cijeloj okolini samo škodi na zdravlju i imatku.

Život u zadrugama

Posljedak mojega iskustva i razmišljanja ovaj je: zadruga, dok se ne pokvari, najveća je blagodat, i lahko se drži, i lahko napreduje; a kada se pokvari, ona je najveće prokletstvo, i nitko ju ne može uzdržati, van samo na nesreću, za propast svih njezinih članova.

Seljaci

Danas su seljani glavni stup koji drži narode i države, ako oni ne imaju, ni drugi ne mogu imati, ako oni propadaju, ni drugi se ne mogu uzdržati.

Matija Gubec

God. 1573. U sjevernoj Hrvatskoj uroti se puk, pa na čelo pobune metnu Matiju Gubca, seljaka iz Stubice u zagrebačkom Zagorju, koga i kraljem proglasi. Ova urota bijaše na daleko po Ungariji i po Štajerskoj razprostranjena; ali nije mogla osoviti se: Gubac bude smajen, a

puk još čvršće sapet, jer ne samo da mu je oružje zabranjeno, nego prepovjedjeno mu je i pjevati, — reklo bo se, da je seljak najbolji kada plače. Kroz to propadoše pučke pjesme u sjevernoj Hrvatskoj. Kada naš (ponešto i ungarski) seljak u poslovići veli, da je smrću *kralja Matije* i pravica propala, tada se razumieva taj seljački kralj *Matija Gubac*. O njemu stoji i ona pučka priča, u kojoj se veli, da kralj Matija nije umrao, nego da su se nad njime i nad vojskom mu dva briega sastala, te ga pokrila. On sa svojimi ponajprvimi vodjama sjedi kod kamenita stola, na kome su pune čaše vina. Brada mu se oko stola vije, pa kada ga devet puta omota, tada se budu brda iznad njih opet razstaviti, pa bude on i vojska, mu k sebi doći.

Odgoj

Kod odgojivanja djece glavna jê stvar, da im se srdce oplemeni, da se zadoje ljubavlju svojega naroda, svoje domovine, ljubavlju svega što je dobro i plemenito. Kod toga posla moći je koje vrieme um i njegovo razvijanje s mirom pustiti. Um bo kada se napne, brzo napreduje, a srdce otrovano nije moguće podpuno izliečiti.

*

Najveća nesreća, u koju može narod doći, jest ona, da mu tudjinac djecu odgojiva. A dopuščati, da ti se djeca u tudjinstvu odgojavaju, znamenuje iz svoje dječê sebi neprijatelje odgojivati. Diete odgojeno u tudjini, postaje tudjinčetom, i odbija se od svoje domovine, od svojega naroda, od svojih roditelja, od sve domaće svetinje.

Tako odgojen čovjek nije zadovoljan s nikakvim stanjem svoje domovine, i svakom prigodom gleda samo za se. Držeć se za boljega i pametnijega od svih drugih, on hoće da njemu dopadne sve što je najboljega u narodu.

Škole

Bez dvojbe, nitko nijê iz škole donio znanje. To nije ni moguće. Škola ima u um i srdca mladića usaditi bistre pojme, zdravu klicu znanja i ljubav do znanja. Znanje se razvija i savršuje s vremenom, uz nastojanje i priliku.

*

Mi sudimo, da klasičke gimnazije nisu svakomu nuždne, a da je svakomu nužno znati stvari, koje treba u svojem obrtu, pa zato više držimo do politehničkih gimnazija, na koliko odgovaraju toj potrebi.

Stipendiji

Napokon, što se tiče stipendija za djake, to je pitanje već davno riješeno u svih državah, koje su za živjeti. U pučkih učionicah sva djeca imaju se podučiti u svemu, što joj treba za svagdanji život, i pripremiti se da mogu čitajući dobre knjige napredovati i usavršivati se. Siromašnoj djeci ima pripomoći občina ili državna vlast.

U više nauke ne pušćati slabe djake, pa makar oni bili i bogati, a dobrim nu siromašnim djakom dati stipendije, za koje se imaju natjecati, pa koji najbolje uspije i uzdrži se, taj imaj i uzdrži stipendij.

Djaci, slabi u naucih, u njih ne mogu uspititi, a zanemaruju struke, u kojih bi mogli napredovati. Takovi, i za provući se kroz škole, i kada se provuku za ugrabiti koru kruha, i kada ju ugrabe za uzdržati ju, rade svaku nepoštenu stvar.

A otvorene glave, bez sredstva, niti mogu nauke svršiti, ni podati se uspješno drugomu zvanju. Odtuda biva, da u javnih službah ne ima, kako i koliko bi trebalo, vrstnih i poštenih muževa, i da mladost gubi volju i ljubav za nauke i znanosti.

Jer gledajući kakove blezge, kakovi otrovnjaci dobivaju i imaju časti, vlasti i plaće, a kako najsposobniji, najplemenitiji mladići i muži trpe progonstva, ta gledajući, mladost ne može nego dati se u praktičnost.

Tu iznimke moraju biti preriedke: nježna mladost teško može dohrvati svagdanjim zlim primjerom, ter gdje su u časti hrdja i zloća, tu riedki mogu za vrlinu mariti.

Znanost u službi istine

Muži, koji se dadu na znanosti, neka nē rade ni za vladu ni proti vladi, nego neka iztraživaju, razjašnjuju i razširuju istine znanosti. A od vlade stoji, da li će se ona timi istinama koristiti ili će ih popustiti, zanemariti; nu ona ne može nikako, ničijom pomoću istinu zatrti ili neistinom učiniti.

Sokrat učijaše jedinstvo Boga. To bijaše proti atenskoj vladi; razumnik plati glavom. Danas nemalo sav sviet drži se onoga nauka.

Plato učijaše neumrlost duše. Ima se svjedočanstvo, da taj nauk egipatska vlada smatra pogibelnim, škodljivim, ter ga zabrani. Danas taj nauk služi temeljem činorednosti ili etike svim, ikoliko prosvjetljenim narodom.

Mirabeau, gospodarstvenik, razgovara se s kraljem Francuzke o državnu gospodarstvu. Nakon razgovora kralj kaže udvoricam, da se je

razgovarao s najvećim vjetrenjakom, fanatikom Francezke. Ovaj razumnik bude bačen u tamnicu, jer njegov nauk bijaše proti vladi francezkoj: Ovaj muž ne doživi pravi skok god. 1789., nego on doživi vrijeme, kadno se i kralj i vlada francezka već znojiše krvavim znojem. Danas, gdje državno gospodarstvo nije u cvietu, tu ne ima ni dobra. Tu znanost ne prezire nitko.

Još i jedan Napoleon I. smatra ludjakom razumnika, koji mu govori o snagi i uporabljenju pare. A danas što rade parobrodi, što željezne ceste!

I zbilja, je li Isukrst svojim naukom podupirao svrhe vladine, ili je, bez obzira na vladu, učio čistu istinu? Nije li i sv. Pavao bio proglašen ludjakom? Ne bijaše li i kršćanstvo smatrano ludorijom, sablažnju? Na to bi morali paziti svi, a osobito oni, koji na račun kršćanstva trpaju svoje torbe, za da se njime služe proti kršćanstvu i narodu.

U istinu, teško da koja koristna istina, da koja napredna težnja u svoje vrijeme ne bijaše, ili da nije danas proti svrhi koje vlade ili kojega mogućnika. Pa itako, hvala Bogu, snagi istine i duhu narodâ, neprijatelji napredka padoše i padaju, a istina napreduje.

Smrt za domovinu

Čast i slava mužu, koji je na polju bilo kojemu za domovinu i za pravo pokazao strukovno znanje i pripravnost na smrt; umro ovdje ili ondje, ovom ili onom smrću, u stvari je isto, samo kad si umrao srdačno izvršujući svetu dužnost.

Spomenici zaslužnih ljudi

Da napomenemo samo još jedan trošak francezkih obćina. Na koliko država ne gradi ili ne pomaže graditi spomenike ne za tudjince, nego za Francezku zaslužnim, svaka ih obćina gradi za svoje proslavljene i zaslužne sinove.

Osim roditeljskog odgojenja, ovi spomenici prinašaju k odgojenju, k oplemenjenju, k uzvišenim mislim i radnjam, više nego svi učitelji i sve učionice, i sve plaće, i sva nadarja, i sve pedepse.

Već djetetu razlože se zasluge muža, kojega spomenik ono gleda; to djeluje na duh i na ćućenje djeteta; očevidan primjer nadarja za dobra djela, za narod, za domovinu, za obćinu, za znanost, i t. d. prati ga od mladosti, a to ne može ostati bez velikog upliva.

b) VJERA I MORAL

Vjera i država

Dvie vlasti, svjetovna i duhovna, imale bi složno raditi o dobru obćenitu, i ako se obje u jednoj osebi sastanu, ili se jedna mieša u posle drugarice svoje, to je zlo, to je nered, to stanje može se samo za vrieme trpiti, i ponešto opravdanim smatrati, na koliko bi bez onoga uplićanja stanje još gore bilo.

*

Zastupnici javne vlasti mogu biti razliĉnih vjera, njihovi bo nazori o stvarih vjere imaju se stezati na njihove osebe, a sve vjere državljana moraju im jednake biti tako, da ih svaku proti svakomu nasilju brane i da svakoj dadu što joj ide.

Javni, obćeniti probitci zahtievaju učionice. Gdje je u zemlji razliĉnih vjera, kako u Bosni i u Hercegovini, tu je najbolje povjeriti podučavanje nauka vjere duhovnikom u zgradah, u kojih se obdržava služba božja, a u školah predavati nauke, u koje vjera ne upliva.

Tu se mogu sastajati i učiti djaci bilo koje vjere, tu je izključeno svako zagrizanje. Ako li se u takovih školah predavaju i nauci vjera, tu nije moguće ukloniti hrpu neprilika i razjarivanja.

A za sljeditelje svake vjere graditi i uzdržavati posebnu učionicu, izuzev po jednu učionicu za duhovnike, pitalo bi prevēć nepotrebna troška, i razliĉna podučavanja u istih predmetih samo bi puk to većma razstavljala i držala u neskladu.

Dašto, ima državnih vlasti, koje upravo traže, uvadjaju i drže onaj nesklad u puĉanstvu, i time misle svoj obstanak osigurati. Ali države takovih ljudi ili su već pokopane, ili su na putu da pokopane budu.

Vjera i moral

Sadnji zakon za puĉke škole naĉinili su ljeviĉari, pa ga tobože i danas brane. U tom zakonu stoji, da »puĉko podučavanje mora dati djetetu moralno-vjerezakonsko odgojenje«; novi priedlog glasi, da ono »podučavanje mora djetetu dati vjerezakonsko-moralno odgojenje«.

Belgijanci i Francezi izključili su iz puĉkih učionica svako podučavanje vjerezakonsko. Dakle, s toga stajališta, oni bi mogli vikati na ovaj austrijanski priedlog.

Nu što imaju proti njemu austrijanski ljevičari? Oni pridržavaju izraz »moralno-vjerezakonsko odgojenje«, a odbijaju izraz »vjerezakonsko-moralno odgojenje«! Prvi izraz pretpostavlja moral kao svrhu, vjerezakonu kao sredstvu; drugi pretpostavlja vjerezakon kao u vremenu prvi, kao sredstvo, moralu kao svrhi. Ovo je dosljednije.

Može li diete lakše umovati o načelih obćenita morala, ili na temelju vjere bilježiti naravu i ocjenu čina?

Nespodoba je i stavljati to pitanje. Vjera je temelj svakomu znanju. Ako diete sliepo ne vjeruje učitelju, kad mu ovaj kaže, da je ta kvaka a, ona b, i t. d., diete nikada ne bude znalo čitati, i t. d.

Tako je i s moralom. Diete se giblje nadarjem i pedepsom, vjera se timi obimi služi. Kasnije, kroz umovanje i kroz iskustvo, bivše diete postalo čovjekom, može se potvrditi u onom moralu vjere, čovjek prosvietljen može dobro učiniti bez nadarja, od zla bježati bez straha pedepse.

Ali i tu moral ostaje isti, svrha je postignuta, prem je možda posveta, ili razlog ponašanja promienjen.

U stvari i društvu bi dosta bilo, da ljudi zla što je moguće manje, a dobra što je moguće više čine, pa ponašali se oni tako od straha pakla, ili za volju raja, ili poradi društvene svoje časti, ili poradi svoje osebne koristi, ili iz ljubavi dobra a mržnje zla, ili poradi tih svih razloga.

Posvete moralu mogu, pače da budu jače, i moraju biti mnoge; ali svaka ih mora biti prilagodjena umnom razvitku čovjeka. Za djecu je posveta vjere najprikladnija.

Samo treba paziti, da se kriva vjera ni krivi moral ne predavaju, i da se dobar moral riečmi ne uči a čini ne gazi, čini učitelja i okoliša, u kojemu je učenik. Ako državne uredbe nada tim ne bdiju, izgubljen je sav nauk te struke, čini bo su jači od rieči.

A kad i po dosadanjem zakonu učitelj mora djetetu dati takoder vjerezakonski nauk, nije li naravska stvar, da taj učitelj mora biti one vjere, koje i bar većina njegovih učenika? Ili Žid može kršćanski, kršćanin židovski vjerezakon predavati?

*

Puk bez svakog morala ne može pod nikakvom vladom, u nikakvom društvu sretan biti.

Zapadna crkva

Sama zapadna crkva može i mora bogoslovlje imati, jer ona sama ima razlagati zašto je išla dalje od iztočne, zašto su protestanti išli dalje od nje i proti njoj, i zašto je uvela uredbe u kojih se one dvie s njome ne slažu. Za svu prošlost ona lahko može svaki svoj korak opravdati; a pitanje je, da li i za sadanjost i za budućnost.

Za uzmoći boriti se proti hrpi razuzdanih vlastelina, ona je morala svoje svjetovno duhovništvo posve neodvisnim i od obitelji učiniti, t. j. celibat uvesti; morala je uvadjeti mnošinu koludra, i za borbu, i za knjigu, i za izkrčiti ili izsušiti, pa plodnom učiniti zemlju; morala je izobćenje protegnuti i na građanske čine koji pada nj ne spadaju; i t. d., i t. d. Nu nije dokazano da su te i slične uredbe nužдне ili koristne i danas, gdje je nestalo one borbe i okolnosti onih, u kojih su uredbe uvedene.

Kaže se, da ona ne može svoj nauk mienjati jer je svet i nedvojbeno istinit. Nikad u boljē, i ne daj, Bože, da počme mienjati nauk u stvari; ali način, i obseg, i posveta podučavanja mogla bi se prilagoditi stanju vjernika i okolnostim. Dok bude ljudi, oni će trebati hrane, odjeće i morala, Te su istine nedvojbene i svete. Svrha je crkve glavna: dizati moral koji ljude na ovom svijetu čini srećne, i u budućem otvara im vrata sreće.

Ali po dobah, po različnu stanju zdravlja i življenja, po godišbinah, i t. d. ljudi trebaju u stvari jednu, a u ostalom različnu hranu i t. d. Svako jilo može se na više načina pripremiti, i mora se zajisti ako se način pripravljanja ne mienja. — Dakle, što značenuje na odrasle ljude odjeću djece navlačiti, ili ljude više ili manje prosvietljene danas učiti onako, kako ih se moralo učiti n. pr. u X. vjeku?

Doista, Newton, kad se učio čitat, pisat i računati, znao je manje od svojeg učitelja i morao mu je vjerovati da je jedno znamenje a, drugo b, i t. d., ovo znamenje 1, ono 2, i t. d. Da ne bude vjerovao, on se ne bi bio mogao ono ni jedno naučiti, i bez dvojbe, on je svojemu prvomu učitelju do smrti bio zahvalan, jer je od njega dobio temelj za dalnje napredovanje, pa da se ne bude u viših školah usavršavao, on bi se i u malenkostih bio držao nauka što ga je dobio od prvog učitelja.

S vremenom je Newton nadkrilio onog učitelja. Da bude mu ovaj i onda neprekidno bajao da je ovaj znak a, i t. d., ova brojka 1, i t. d., da ih treba ovako pisati, da se x mora na ovo ili na ono mjesto stavljati,

i t. d., da bude Newtona i sada držao za svojega učenika — doista bi onaj učitelj Newtonu bio postao nepriličnim, upravo mrzkim čovjekom.

Svi su ljudi više ili manje u moralu učenici crkve, i neuki kada dolaze u njezinu školu. I taj učitelj mora služiti se najlakšim i najuspješnijim načinom predavanja, mora svoj nauk prilagodjivati shvaćanju učenika, a oni mu moraju vjerovati. Nekoji učenici ostaju do smrti u toj školi, nekoji dalje idu, i možda se nauče više neg zna njihov prvi učitelj.

Ovaj je učitelj postavio vjeru, čvrst temelj za razvijanje morala, pa je i njemu kako i Newtonovu i svakom drugom učitelju kojega učenici usavršuju se izvan njegove škole. — Svi učitelji imaju se veseliti napredku svojih učenika, i koliko mogu, raditi o njemu.

U obih crkvah vidi se što biva gdje bogoslovci, u obće duhovnici, svoje današnje, i bivše pa napredovavše učenike uvijek isto i istim načinom podučavaju; gdje svoj nauk ne začínjaju, ne osladjuju, ne podupiru različnim razlozi, dokazi, sredstvi i posvetami što ih znanosti pružaju; gdje svojim načinom življenja, tražeć samo dobra ovoga života drugim preporučuju dobra, budućega života, najsjajnije dokažuju da ni sami ne vjeruju što druge uče; gdje se nad njihovim naukom i načinom podučavanja često i seljani sablažnjuju — gdje, kao slavosrbski, svoju crkvu i njezina načelnika predstavljaju kako nekada Tyfon nije bio predstavljan.

Sljedeć načelo što ga u prvom nacrtu izpovjedismo, mi po mogućnosti ocienismo tri jubileja, vjerska ravno, nu koja zasižu i u javne posle naroda. Mi to učinismo jer ima ljudi koji govore da kane druge na svoju vjeru dobiti, i ima ih koji se toga boje. Ovi ne imaju ni pojam o vjeri, oni ga možda imaju, ali ne znadu da vjera samo živa, samo dobrimi djeli izražena i praćena, može ljude osvajati. Tako ih je nekada kršćanska osvajala i osvojila. Danas je, više ili manje, nestalo onoga života i pratnje one.

Na prvi pogled čini se da su tomu krivi sami duhovnici, a oni su zbilja krivi najmanje. Jer više krivnje pada na one koji duhovnike slabo, nepodpuno ili naopako uzgojivaju i podučavaju, a najviše krivnje pada na one, koji duhovnike namješćaju pa ih ne nadziru i polag njihovih zasluga ne promiču, a polag njihovih pogrješaka ne pedepsavaju.

Dok tako biva u duhovničtvu i u njegovu okolišu, dok taj cjelokupan sustav vlada, ni jedna crkva ne mari se nadati ni bojati da će ona drugu ili nju druga pozobati, a svaka bi morala ozbiljno paziti na stanje duhova i na pojavljivanja što se uvijek pokazuju prije teške oluje

kroz koju najviše trpe crkva i duhovništvo. Držati se vjere, naroda, i napredka, jedino je sigurno utočište proti onoj pogibelji. Ne tražilo se to utočište prekasno.

Uloga svećenstva

Što se nas tiče, mi sudimo ovako: duhovništvo ima, neposredno i presveto zvanje da puk kroz dobar nauk, s kojim se čini učitelja slažu, oplemeni i od zla odvрати a na dobro nakrene.

U tom poslu državna vlast ima mu u svemu na ruku ići, jer ako ono to držanstvo izpuní, izkazalo joj je neizmjereno dobročinstvo, dalo joj je ljude sposobne za svako dobro, voljne na sve što je uzvišeno i koristno ukupnosti državljana, i svakomu napose.

A duhovnik uzaludu uči ako sam ne radi po svojem nauku; ako drugi, društvo, viši razredi, i riečmi i čini uče protivno onomu nauku, i to bez odgovornosti, bez straha pedepse; ako državna vlast kroz svoje uredbe narod kvari da on ne može mariti za nikoga i za ništo, nego da svatko gleda i radi samo za se.

U prvomu slučaju narod, i zemlja, i državna vlast moraju napredovati u svakom dobru, u drugomu moraju propadati, i s vremenom propasti. Tu duhovništvo nije krivo na koliko kao udo naroda, nastoji da se one uredbe ukinu ili poprave: ono bo samo ne može sagraditi kada svi drugi razgradjuju. A duhovništvo je krivo ako se i samo dade u onaj brlog, ne držeć se puka i svojega nauka. puka koji sam ostaje makar se svi i sve drugo promienilo.

Kršćanski odgoj

Dok se svjetovni Talijani tako grizu medju se i sumnju bacaju na da saveznice svoje domovine, papa je izdao okružnicu, kao moralna vlast. Ovdje je Leo XIII. prvi put udario u žicu, poradi koje osobito Talijani zamrziše prvašnje papę, i bez dvojbe, sada će, koliko je moguće, svoje postupanje naprama duhovničtvu još većma zaoštriti.

Propuštamo stavku o svjetovnoj vlasti koju da treba za izvršivanje duhovne, Leo XIII. kaza: »Kada nastanu sukobi medju državom i medju pravi crkve, treba slušati radje Boga nego ljude«, i: »Kršćanin ne može biti podložan van za svako dobro djelo, zakon bo je božji više neg onaj ljudi«.

Mnogi Talijani ne će ili ne mogu te izraze složiti s onime, koji kaže, da je svaka vlast od Boga i da joj se ima i kršćanin pokoravati.

— Oni pitaju: po sustavu zapadne crkve što će vjernici raditi, ako im njihovi biskupi kažu, da ovaj ili onaj zakon države nije dobar, da nije za dobro djelo? — Oni zaključuju, da bi po tom državna vlast morala biti pod skrbničtvom crkve.

Nu mi sudimo, da svršetak okružnice odobrava, da mu se klanja svako ljudsko srce, kao dostojnu glave crkve. Papa kaže: »Narodi ne budu jaki osim ako u život povrate izvršivanje kršćanskih krjeposti; spas naroda stoji od izvršivanja kršćanskih krjeposti na kućnom ognjištu«.

Za ocieniti kako treba tu spasonosnu opomenu, promislimo da su god. 1887. francezki sudovi, po službeni izkazu, obsudili 28,000 ljudi, koji još ne imaju 21 godinu. Teško da je u tom pogledu bolje u Talijanskoj, osim što Talijani, dok se na noge dignu, bježe iz svoje domovine.

Bez dvojbe, bar po našem sudu, da se toliko malodobnika pripravlja za tamnice i da za nje dozrijava, glavnim je uzrokom, što se kršćanske ni druge krjeposti ne izvršuju na kućnih ognjištih ni u školah, nego se zvjerska narava mladića podučava i pripravlja samo za zadovoljavati kako kad može, tjelesnim, zvjerskim pohotnostim.

Vjera i znanost

Katolici francezki držaše sastanak u Nantesu; predsjedao mu je mjestni biskup. Tu je javljeno, da će se na 1. travnja buduće godine u Parizu držati znanstven sastanak katolika, koji je namijenjen za dokazati, da znanstven pokret ne samo ne škodi vjerskim mislim, nego da im je jak pomoćnik.

Mnogi učenjaci Amerike, Talijanske, Njemačke, Austrije javiše svoj pristup; odbori sastanka glavno se baviše oko pitanja, koja se tiču podučavanja; oni utvrdiše cvatuće stanje slobodnih srednjih škola na zapadu Francezke, i priznadoše nuždu, da se razširi obrtničko podučavanje; zatim nastaviše proučavanje društvenih pitanja.

Mi se svesrdno radujemo tomu duhu francezkih katolika, on je posve protivan onom, što ga nekoje godine očitovaše da katolici španjolski, koji se plaše znanstvena pokreta i htjeli bi sve struke preurediti po svoju.

Dok je ljudi, bit će i mnijenja različnih; svakomu njih treba dati podpunu slobodu razvijanja; ako nje nije, ona podmuklo klija i razširuju se; u slobodi, ona se prepiru, pa propada svako, koje nije za život.

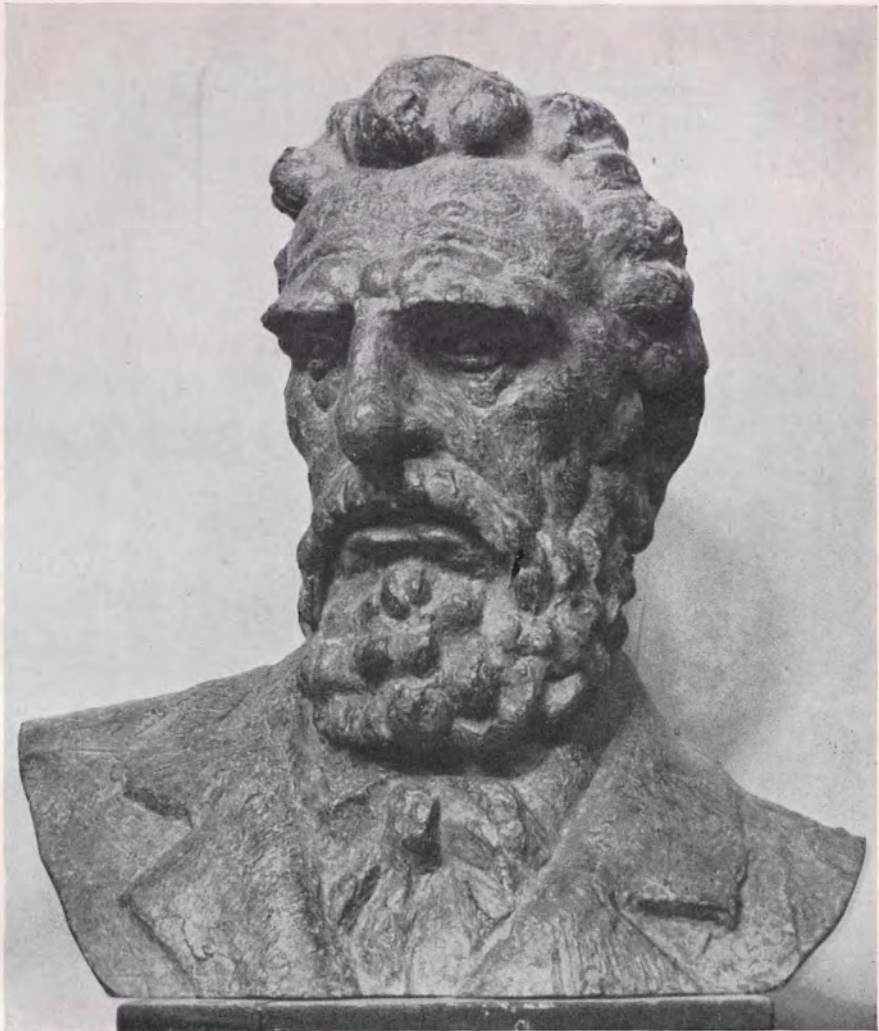
Ako se ne varamo, sv. Irenej borio se proti desētkom razliĉnih inovjeraca, pa njegova vjera ostade, a one svih protivnika njegovih propadoše; a da njih svaki ne bude mogao svoju uĉiti, njih bi moŹda i danas poticalo, kako i potiče starih i kuje se novih u zemljah, koje nisu slobodne.

Ako se vjera plaši slobode, znanosti, ona već time dokazuje, da je sumnjiva, upravo škodljiva, i sama si smrtnu osudu podpisuje, ili svjedoĉi da joj uĉitelji nisu kakovi bi morali biti.

Tu ne moŹe biti ni vjernika pravih, ni trajna obstanka. — Francēzi znadu, što je njihova crkva dobila od zaštite svjetovne vlasti, znadu, da to s vremenom ĉeka i drugu svaku, koja se na onu podporu oslanja.

*

OŹivljujte moral dobrimi djeli za ovaj i onaj svijet.

POPRSJE ANTE STARČEVIĆA
(*Vanja Radauš*)

VIII.

P R O G R A M I

PROGRAM »HERVATA« 1868.

Kako je pojedincu, tako je i narodu koji stoji pod s k r b n i č t v o m: gdje se radi o njihovu biću, oni ne imaju ni dostojno mjesto, ni snagu rieči medju ljudi ili narodi.

Pod skrbništvo dolazi se i vlastitom krivnjom, i nepravicom drugih, i tečajem stvari; kada nije onih obstojnosti, ili kada nastupe obstojnosti onim protivne, tada ili nije skrbništva, ili ono prestaje, ter se postaje ili ostaje osebom (ens per se, sui intellectus et voluntatis).

Narod hrvatski bijaše kroz vjekove osebom.

On je imao i presjajno mjesto, i veliku rieč medju narodi.

On je u poviest narodâ ubilježio svoju znamenitost i umom i sabljom.

Tu biljegu moći je ne znati, tajiti, oskvrnjivati; — nu zatrti, izbrisati ju nije moguće.

Naroda hrvatskoga nije na onom uzvišenom mjestu.

Nu ovaj je narod i svojim položajem, i svojom narodnom snagom, i okolnostmi vremena, prikladan postati udom velike obitelji narodâ.

Ovaj narod čuti i ostan ili nagon, i potrebu, i pravo, i volju; on čuti sve osim, kako nekoji kažu, snage i načina, za stupit opet na ono svoje mjesto.

Ljudi, koji radeć, bilo s česa mu drago, da se nad ovim narodom m i e n j a j u skrbništva, izdavaju se za s t r a n k e, i kažu, da su oni s narodom i da je narod s njimi. Obje one stranke, služeć se svakakovimi sredstvi i načini, u p o d p u n o j s l o b o d i učiniše sve, što htjedoše.

Nu narod se nije, njih nijednoj, nikada odazvao, i danas, ovaj narod niti žali onu tih stranaka koje nije, niti se veseli ovoj koja jest, niti je zadovoljan stanjem koje su mu one obje pripravile, niti se iz njihove osnove nada boljoj budućnosti.

Time je, u stanovitih okolnostih, najsvečanije i najjasnije očitovan duh naroda hrvatskoga.

Time je, isto onako, očito posvećena težnja i radnja same s t r a n k e p r a v a .

Time sama ova stranka dobiva i pohvalnicu za prošlost, i temelj za sadašnjost, i pouzdanicu, s jemstvom, za budućnost.

Ova, naša stranka sudi, da joj je vrijeme nastaviti svoje dosadanje poslovanje, i to putem periodične štampe.

Kako je znano, ovo je poslovanje:

Skidati krinke onim, koji su naš narod kojekakovimi načini i sredstvi turnuli do poniženja i nesreće, ter nastoje da ga u tomu stanju drže.

Na zakonitu temelju stojeć, branit ili iskat, pravnim načinom i pravičnim sredstvi, sveta prava našega naroda i naše domovine.

Razvijati načela društvena, državna i međunarodna življenja.

Pokazivati uvjete i posljedke duševnog i tjelesnog napredka.

Razjašnjivat pojavljenja, koja bivaju u životu narodâ.

Narodu hrvatskomu bistriti njegova prava i potrebe, ter mu odkazat sredstva za osigurati prava, za odtisnuti potrebe.

Ovomu narodu razlagati, da on svoju srećnu budućnost može osnovati, radeć o sreći i slobodi, dostojnim načinom, samo na svojoj povjestničkoj ili, što je isto, današnjoj pravnoj narodnosti.

Ovomu narodu prikazivati, da će njega, ako on na toj stazi, u toj radnji, timi sredstvi, bez da uvriedi valjana prava drugih, uznapreduje, drugi narodi, od kojih to stoji, veselo primiti za svojega druga na polju radnje o prosvjetljenju; — naše je poslovanje:

Pravu i volji naroda hrvatskoga pokazati snagu i sredstva, za da se njegovo preporodjenje kako zakonito tako i uspješno obavi.

Tu je svrha, tu je polje, tu je orudje naše radnje.

Glasnikom i tumačem našega djelovanja biti će naš »*Hervat*«.

Na 17. rujna o. god. dadismo prošnju, da nam se dopusti taj list svakoga mjeseca dvaput izdavati.

U Zagrebu 30. rujna 1868.

Dr. Matok

NAŠIM PRIJATELJEM (NAPUTAK 1871.)

Naskoro za porazom kod Sedana puče kod nas glas, da su potvrđeni zakoni, što ih je zagrebački sabor načinio, i da se izbori za novi sabor primiču.

U to vrijeme od izvanjskih svojih prijatelja dobivahu zagrebački članovi stranke prava mnogo pisama.

U tih pisamih bijaše pitanja o domaćoj i o izvanjskoj politici, i nada sve o radnji, na koju da se naša stranka u tih okolnostih dade.

Zagrebački članovi, po svojem običaju i po duhu stranke, protresu ta pitanja, dogovore se o ukupnu odgovoru, pa taj odgovor slože i odprave.

Odgovor ima dva diela: u prvom razjašnjuje se pitanje o politici, u drugom preporučuju se radnja, njezini predmeti i način.

Oba ta spisa, crpljena iz našega programa, prilagođena su ponajvećma potreboći onoga časa, i zato, u pojedinkostih, nisu obširno razvijena. Nu kako se u svemu zanašamo na razum naših čitatelja, na snagu istine i umna napredka, tako se zanesosmo i na uspjeh tih nacerta.

U toj se nadi ne prevarismo: na koliko doznadosmo da je duh ovih spisa upotrebljen bio, na toliko se osvjedočismo, da je dobra stvar napredovala.

Sada, na želju mnogih prijatelja, priobćujemo te spise i onim, kojim ih pismeno ne priobćismo, i to za da ih uporabom ocjene i razsude.

I.

Današnje je stanje u Hrvatskoj samo posljedica godine 1866.

S toga niti je razložno ni koristno, ovo stanje o sebi braniti ni napadati.

Pravna ništetnost ovoga stanja bude se pokazati, dok se odkrije nezakonitost »sabora« god. 1865.—7.

Ovu nezakonitost ima odkriti stranka prava u prvom saboru.

To je otkriće time potrebitije, što je onaj »sabor« izdao Hrvatsku ne samo Magjaru, nego i Austriji.

S toga, da bi se bezzakonje samo današnjega, pod Magjari, stanja dokazalo, ostalo bi bezzakonje, u kojemu smo napram Austriji, ter bi Hrvatska padnućem Magjara odmah došla pod jaram Austrije.

Ali onim dokazom stranke prava ne mora prestatu faktičnost, obstojeća u našoj domovini. Današnje stanje u Hrvatskoj drži ne samo Magjar, nego drži ga još čvršće Austrija.

Magjari hoće pod svaki način da gospoduju Hrvatima, i ne vide, da time uskorivaju svoju propast.

Austrija to vidi, i nada se iz ovoga gospodovanja buni Hrvata, kojom se ona, po navadi, namjerava koristiti proti Hrvatima i Magjarima.

Osim toga Hrvati su kroz slavosrbe do sada u obće poznani kao orudje kamarile. Za takove ih smatraju i Magjari, ter se boje, da bi popustiv Hrvatima ojačili proti sebi svojega neprijatelja.

Austrija pako zna, da bi padnućem magjarona morali na kormilo doći slavosrbi ili pravi Hrvati.

Ovih se Austrija boji, a za slavosrbe zna, da su joj, barem za ovaj čas, posve satrveni.

Samo u stanovitim domaćih i u stanovitim izvanjskih okolnostih popustili bi Hrvatima Magjari i Austrija.

Domaće su okolnosti: kad bi stranka prava zauzela svoje dostojno mjesto u narodu i u saboru.

Jer, tada bi se Magjari osvjedočili, da im magjaroni ne mogu koristiti; da je u Hrvatskoj stranka, koja niti je za natražnjačstvo ni proti Magjarima, ako se okanu gospodovanja nad Hrvatima, i da im je najbolje odpuštiti Hrvate, za ne imati u njih jake neprijatelje.

Onom okolnošću osvjedočila bi se Austrija, da joj druga ne ostaje, nego pogoditi se s pravim Hrvatima.

Izvanjske su okolnosti: rat, nesiguran mir, prijetnja Francezke, Rusije, Prajkze proti Austriji, i dosljedno proti Magjarima.

U toj kojoj okolnosti vidjeli bi Magjari i Austrija, da oni ne mogu Hrvate kao svoje podložnike držati, nego da im je od prike nužde prijateljstvo Hrvata.

Koja između onih izvanjskih okolnosti mora doskora nastati. Pače već danas one stoje sve, samo što im obstanak nije osiguran.

Promjena, koja nastade u Francezkoj poslije Sedana, pruža Hrvatima još sjajniju budućnost negoli bijaše ona, kojoj se mogasmo od Napoleona nadati. Ovaj ho, srećan monarka, već i kao takav, imadijaše mnoge

obzire naprama dinastijam, i ne imadijaše potrebe iskati izvanjsku pomoć od narodâ. Poslije Sedana tomu je drugačije.

Jer, danas Francezka ne može nego ovo jedno: načiniti mir s Prajzom dobitnikom; načiniti mir protjerav Prapza; načiniti mir protjerav Prajza i preurediv, barem ponešto, Europu.

U prvom slučaju mora po svoj prilici republika propasti i povratiti se monarkija. Nu ostala republika ili došao monarka, Napoleon ili tko drugi, svaka buduća vlada — da propustimo sve drugo — morati će gledati zbrisati s Francezke ljagu, i u tu svrhu trebovati će bezuvjetno izvanjskih prijatelja.

U drugom slučaju, bila republika bio monarka, oni će, kako i u prvom slučaju, iskati izvanjsku pomoć tim većma, što će sva zamršena europska pitanja morati riješena biti.

U oba ova slučaja, francezkoj vladi ne će dati mirovati ne samo čast naroda i domaće stranke i težnje, nego nju će na posao nagoniti i Rusija i Prajzka.

U trećem slučaju, Francezka će ili preurediti Europu, ili će u tu svrhu samo nešto učiniti.

Ako Europu preuredi, najmanje, što Hrvati dobiju, biti će život i osigurana mogućnost raditi u budućee.

Ako li Francezka samo temelj postavi za preuredjenje Europe, Hrvati će u tomu dobiti barem to, da budu oslabljeni i zastrašeni Magjari i Austrija, i time da Hrvati, u temeljitoj nadi na bolju budućnost, budu mogli za se raditi i pripremiti se za velike čine, koji budu od dana do dana sliediti.

Svakim bo korakom Francezke napreduje stvar slobode i načelo narodnosti, a tih se boje i Magjari i Austrija.

Najgora posljedica ovoga rata bila bi ta, da Francezka ne samo bude posvema satrvena, nego da se i posvê odrekne prvoga mjesta u Europi.

Recimo da se obje te točke obistine. Tada bi nastalo takmačtvo medju Rusijom i Prajzkom, i obim bi najvećma stajalo do Hrvata. Magjari bi bili primorani svom snagom raditi o savezu podunajskom, i za taj bi sustav bila i Englezka i Talija, i druge manje države.

U obće, ako nadvlada Francezka, ona će satrti Austriju i Magjare; ako li nadvlada Prajzka, niemština austrijanska i izvanjska budu satrti Magjare, a izvanjske države budu mekšati Austriju. U oba slučaja Hrvati dobivaju.

Tako, dakle, izvanjske su okolnosti posve dobre po Hrvate.

Ali ove okolnosti bijahu i dosada više puta po naš narod dobre, nu itako one nam ne pokoristiše. Tomu je uzrok, da naše domaće okolnosti ne bijahu uredjene, da se narod nije znao poslužiti izvanjskom prilikom.

Stranka prava ima raditi, da u buduće ne bude onako.

U tu svrhu obćenit naputak, koji pravim članovom stranke za porabu služi.

II.

1. Strah i plaća, te dvie staze, koje vode k srcu ljudskom, niti su stalne ni vriedne za dobru stvar, ni u vlasti stranke prava. S toga ovoj stranki ne ostaje nego da radi upućivanjem, podučavanjem.

2. Narod hrvatski, u duhovnom obrazovanju koje zanemaren, koje pokvaren koje zasukan, najvećma drži do dobra tjelesnoga. Tu treba narod naučiti, da se do tjelesnoga dobra ne dolazi van kroz dobro duhovno, kroz slobodu i prosvjetljenje.

3. Priprava k slobodi i prosvjetljenju jest: radnja, štednja i sloga.

4. Za ganuti narod na radnju i štednju, u današnjih obzornostih, hoće se uztrpljenja u naučanju, dobra izgleda, i nada sve izkustvenih dokaza, spojenih s naučanjem.

5. Za sklonuti narod na slogu, treba mu pokazati na složnu i nesložnu obitelj, zadrugu, obćinu. To bo sve on razumi. Kada se tu osvjedoči o blagoslovu sloge i prokletstvu nesloge, valja ga uputiti, da narod naprama narodu stoji u veliko, kako u malo obitelj napram obitelji, i t. d. Napokon, ima mu se predočiti iz poviesti i života veličanstvo složnih i nesreća nesložnih naroda.

6. Siromaštvo i progonstvo zasadiše u srdce naroda zloću, po kojoj se jedni vesele nad nesrećom drugih, ili barem ne mare za nevolju drugih. To se zlo ne da drugačije izkorieniti, van ućeć riečju i primjeri. da se sreća i nesreća jednoga sina domovine od dana do dana pruža i na sve ostale, i zato da svako domaće zlo, ticalo se ono neposredno koga mu drago, svatko ima smatrati za svoje osebno zlo.

7. Narod hrvatski, toliko vjekova varan i trven, izgubio je vjeru u sve one, koji jesu ili se drže nad njim. Stranka prava ima nada sve svojim ponašanjem razložnu vjeru u narodu probudit i na pravo mjesto dovesti.

8. Seljanstvo i najniže gradjanstvo na jednoj, a svi ostali staleži na drugoj strani, u Hrvatskoj su dva neprijateljna življa. Nijedan taj živalj o sebi ne može ništa; oba složna svemoguća su. Stranka će prava

sljubit i ta dva velika življa i njihove sve diele, ako se svojski zauzme, da, odbaciv iz svih staleža nečiste ljude, iz pravih muževa svih staleža splete jedan vienac za slavu, složi jednu vojsku prosvjetljenja i napredka za obranu domovine.

9. U narodu hrvatskom, u cielosti, ima srдца neraztrovana i uma nesmućena, ter s toga moći je ovaj narod iskrenim i ljubeznim podučavanjem na dobro ganuti.

10. Pravica i nepodmitljivost, to su najjače poluge u narodu hrvatskom.

11. Uz pravicu i nepodmitljivost, u narodu hrvatskom najvećma vriedi uljudnost, iskrena prijaznost.

12. Stranka prava ima narodu pokazat i učitelje, i uzrok, i temeljitost, i posljedice nauka, koji hoće da su Hrvati narod malešan i preslab. U tu svrhu služi povjestnička i po narodnosti današnja Hrvatska prisposobljena s drugimi državami.

13. Stranka prava ima narod podučiti, da je vjera stvar duševnosti; da se po vjeri ne dieli nijedan narod; da vjera mora biti slobodna tako, da ne smi nitko u ničiju dirat ni svoju drugomu namećati; da narod, različan vjerom nu jedan narodnošću i domovinom, ima biti jedan i u sreći i slobodi, i da dosadanja te struke nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijateljem naroda.

14. Tko je na mjestu da može narodu koristiti, neka to mjesto hotice ne pušća, osim za drugo još pogodnije. Drugačije dobra stvar izgubila bi jednoga radina, a namjesto njega dobila bi neprijatelja svojega.

15. Drugovati, razgovarati se s ljudi neizgubljenimi, dobro je svagdje, a gdje narod čita malo, ili ne čita nimalo, ono je upravo potrebno.

16. U pogledu drugovanja budi sveto načelo: viši time što druguje s nižim uzvišuje sebe i pokazuje svoju plemenitost.

17. Buduć je ljudi laskavnih, prevrtljivih i naručenih, ne ima se bez dovoljnih dokaza vjerovati ni povjerenje davati.

18. Ljude, koji traže samo svoju korist ili razkoš, pod ništo ne primati u stranku i za ništo ne zanašati se na nje, osim ako je temeljita nada, da će se popraviti, i ako svojski o tomu radē, bez da su budi čime osim osvjedočenja na to primorani. Onakovi bo ne samo nisu za pravu radnju, ne samo ne mogu koristiti dobroj stvari, nego oni će ju svakomu za svaku plaću izdati.

19. Poznati ljude do kojih puk drži, i uzroke s kojih drži. Ako je uzrokom bogatstvo ili vlast ili to oboje, za one ljude ne treba brinuti

se; nu ne valja ni odbijati ih, osim ako ne imaju drugu vrijednost. Puk bo za nje iskreno ne mari; u potaji mrzi nje i one, koji su s njimi, ter će ih prvom zgodom ostaviti, pače i udariti će proti njim.

20. S ljudi, do kojih puk drži poradi njihove pravice, krjeposti, pameti, s takovimi treba drugovati, ter ih upućivati.

21. Protivnikom ne kaživati o svojoj težnji i radnji ni istinu ni neistinu. Ova bo je nedostojna i valjanih muževa i vrijedne stranke, a ona škodi kod zlih ljudi. Težnju i radnju stranke otkriva njezin program.

22. Ne vikati, ne groziti se. To bo je i proti uglađenosti i proti napredovanju dobre stvari. Time se neprijatelji opominju i razjaruju, ter priče dobra djela.

23. Ne okrivljivati ljude kao takove, ili ljude vlade, nego sve pripisivati sustavu i onim, koji su ga uveli ili ga brane.

24. Narodu ništa ne obećivati, dok mu ne možeš dati, i opominjati ga, neka pazi na one, koji mu obećavaju.

25. Narod uputiti, neka se u svojih stvarih ne zanaša na pojedine ljude, neka se od pojedinih ljudi ničemu ne nada, nego neka sam upravlja svoje velike stvari, i neka nastoji, da uzmogne on sam sebi davati.

26. Svakom prilikom nastojati iz rieči, djela i narave stvari poznati ter narodu otkriti njegove domaće i izvanjske prijatelje i neprijatelje, i obojih težnje i sredstva.

27. Narod uputiti, da mu nikakov sabor ne može pomoći, dok tudjinci ne opaze, da je narod složan s onimi zastupnici u saboru, koji rade o sreći naroda.

28. Svaki član stranke prava ima nastojati, da se usavrši u kojoj struki državna života. Ako kojemu to nije moguće, on neka gleda poznati mane, teškoće i želje kojega staleža, ter način, kojim bi im se dalo pomoći.

29. Dobro ponašanje, triezno življenje, medjusebno prijateljstvo, razložno štovanje, razumna priklonost naprama vrijednim i poštenim osebama, to su biljege, po kojih treba da se odlikuju članovi stranke prava.

30. Koji član stranke podpuno prouči i upotrebi ovaj obćeniti naputak, on će u prerieđkih slučajih trebati naputak o pojedinkostih.

IZJAVA KLUBA STRANKE PRAVA 1880.

Tomu je dvanaest godina, da je hrvatska stranka prava izdala svoj inokupan program.

Ovaj glasi:

(Tu je ponovljen tekst programa iz god. 1868., koji se nalazi na str. 499.—500. ove knjige, uz sasvim neznatne izmjene, a zatim se nastavlja:)

Taj je program bistar izraz one težnje, za kojom ima ići narod hrvatski na temelju svoje poviesti i narodnosti, ovlašćen nedvojbenim pravom narave i isto tako onim dvostranih ugovora, ter primoran svojim narodnim obstankom i pravimi probitci.

Taj program, crpljen iz prošlosti i sadašnjosti naroda hrvatskoga, ter iz onih naravskih i međunarodnih odnošaja, uz koje same narod može slobodan i time srećan biti, ne može se u sućanstvu mienjati, osim ako se narod odrekne svojega međunarodna obstanka, svoje osebnosti.

U tvrdu osvjedočenju, da se narod hrvatski nije odrekao ni priliku imao zakonito odreći se svoje narodne budućnosti, pače da je svakom prigodom, koja mu se pružila, poimenice i u posljednjoj, dosada, zakonitoj nu nepodpunoj skupštini od 1861. povratu svojih podpunih državnih prava odlučno zahtievao; mi članovi stranke prava, smatramo za nužno izjaviti sljedeće nazore u pogledu na tako zvane programe, što ih ovih dana izdadoše strančari vlade i braća im strančari da neodvisni:

Samosvojnost kraljevina Hrvatske i Ugarije ter velike kneževine Erdelja bijaše u tom, da su one same sa svojim zakonitim vladari mogle rješavati i, kad su htjele, zbilja rješavale sve svoje državne posle i odnošaje.

Ta je samosvojnost ovih zemalja žrtvovana tako zvanimi nagodbami, ter ove nijedne kraljevine ni one kneževine, kao međunarodne osebe, činom ne ima, dok se u njihove posle upliću osim vladara još i drugi stranjski narodi.

Stranka prava dokazala je u »nacrtu adrese«, što ju je želila kralju prikazati iz skupštine 1878., da je to stanje po kraljevinu Hrvatsku protuzakonito, dakle po pravu ništetno, a da je ubitačno, priznavaju svi bolji življi naše domovine.

Dok to stanje traje, mi ne vidimo način, kojim bi se dalo zazbilja pomoći narodu hrvatskomu, pače uvjereni smo, da radilo se na temelju ovih obzornosti što mu drago, samo nesreća našega naroda mora napredovati.

K tomu osvjedočenju pridružuje se i sljedeće: dok stoji današnji odnošaj medju Hrvatskom, Ungarijom i Erdeljom s jedne, i medju Austrijom s druge strane, dotle nije moguće, da na bolje okrene budi odnošaj Hrvatske napram Ungariji i Erdelju, budi domaće stanje koje ovih triju zemalja.

A buduć je zagrebačka skupština 1865.—7. proglasila kraljevinu Hrvatsku magjarskom zemljom, buduć su Magjari to prihvatili i kralj potvrdio — mi ne možemo ni umom ni poviešću opravdati nazor, koji hoće, da medju Hrvatskom kao krunovinom i medju Ungarijom kao njezinom krunom stoji ili da može stajati medjunarodan ugovor ili nagodba medjunarodna.

S ovoga našega stajališta posve je razgovietan sav bezobziran postupak Magjara naprama Hrvatskoj, postupak uz koji ne bijaše i ne bude moguće da Hrvati isto dobra učine makar u krugu tako zvane autonomije, postupak kojim Magjari gaze i ustanove da nagodbe.

Vrieme mora i bude pokazati, da li Magjari takojer pametno i pravično rade tako postupajuć ter zanašajuć se na izjavu skupštine od 1865.—7., a mi smo uvjereni, da će Magjari svoje dosadašnje postupanje naprama Hrvatskoj nastaviti, dok u Ungariji budu vlast imali življi, koji ju dosad imadoše, ili dok im se rješenje razlićnih jur obzornosti zamršaja u svoj obzornosti ne narine.

Kada na to dojde, a doći mora prije ili poslije, mi smo sigurni, da će izvanjski krivci današnjega stanja Hrvatske, svesrdno i uz neizmjerne svoje žrtve nu prekasno, biti pripralni da podpuno izpune program hrvatske stranke prava, program koji da budu za vremena izvršili, bili bi, bez svake štete, i samim sebi preveliku korist pribavili.

Medjutim, nakon ove izjave naše postupanje u javnih poslih naše domovine posve je jasno i jednostavno.

To je postupanje u cjelokupnosti: što god se dobra po naš narod pokaže, to spada u naš i samo u naš program, mi ćemo zagovarati i prigrliti, a u svemu i naprama svakomu vladati ćemo se tako, da i po

evangelskom nauku drugim odmjerimo onom mjerom, kojom oni mjere Hrvatskoj.

Kod rješavanja iztočnoga zamršaja pristati ćemo uz onoga, koji bude radio, da se on rieši po pravu povjestničkom i onom narodnosti Hrvatske.

Do programa, što ga izdali vlada i njezini strančari, ne držimo ništa, i to jer su u njemu izražene svagdanje želje bez obzira da li je snage za izvesti ih u život, i jer, kad bi se izvele, njimi ne bi bilo pomoženo narodu.

A odsudjujemo onu izjavu toga programa, kojom se udara proti javnim službenikom. I mi znamo, da njih mnogi nije što i kakav bi imao biti; nu znamo takoder, da su tomu krive same vlade, ni malo oni službenici; znamo, da se ovomu zlu ne da doskočiti osim slobodom tiska i zakonom koji javnu službeniku po njegovoj zaslugi osigurava napredak bez obzira na vlade i sustave; i napokon znamo, da današnja vlada i njezini vriedni drugovi imaju najmanje znanja i volje za načiniti i uvesti one zakone.

Ne razumimo kako ljudi, koji su jučer da nagodbu načinili, danas mogu na njezine mane vikati; kako mogu od Magjara zahtievati, što ni sami Magjari ne imaju; kako li mogu misliti, da bi izpravkom onih mana, kako oni smjeraju, u današnjih obzornostih našem narodu bilo pomoženo. Po svoj prilici, ni sama ona gospoda to ne razume, nego im je, bi reći, stalo samo do toga, da i nadalje obsjenjivaju ljude, koji ili od slabooe duha ne mogu ili od zlooe srdea ne ee da istinu uvide.

Time osvjedooeni o svetosti i o uspjehu naoe stvari, mi žalimo, što savjetnici i posredovatelji Hrvata medju Magjari i medju krunom propustiše ili da im ne pojde za rukom onaj narod ni krunu ubaviestiti o pravom stanju stvari.

Pavao Brantner
Gjuro barun Rukavina

Ivan Dundjerović
A. Starčević

Fran Folnegović
Ljud. And. Valušnik

IX.

O P O R U K A

ОБОРОТ

OVO JE MOJA OPORUKA

I. Želio sam, da moje mrtvo tielo bude pokopano u kostajničkom ili sisačkom groblju; nu doznav, da bi to bilo skupčano sa prevelikim troškom, ja želim, mrtav sahranjen biti u kojemu groblju oko Zagreba — samo ne u zagrebačkom.

II. Kod sprovođanja zabranjujem svaki sjaj, kano glasbu, pjevanje, zvonjenje, vience i t. d., ter se mojé tielo ima opraviti u prostu nepomazanu drvenu škrinju, pa po jednomu vrijednomu duhovniku rimske crkve, i po njezinu obredu zemlji predati.

III. Zabranjujem svaki spomenik i svaku javnu počast. Jer ako sam zaslužio živjeti u sladkoj uspomeni naroda hrvatskoga, ja sam si spomenik ostavio u mojemu životu i u djelih mojih, a narod ima na koristne stvari trošiti.

IV. Na moj grob ima se postaviti ploča iz kamena sa mojim imenom i prezimenom, pa godinama, mjeseci i dani narodjenja i smrti moje; grob se ne smi prekopavati; ako bi se dotično groblje kojoj drugoj porabi predalo, moje kosti i drugi ostanci sa pločom imaju se u drugo groblje premjestiti.

V. Sav moj nekretan i pokretan imetak i moja književna djela ostavljam u vlasništvo mojemu ljubljenomu sinovcu dru. Mili Starčeviću, koji me je zadnjih godina moje nemoći kao pravi sin nastojao i njegovao.

VI. Moj rečeni obćeniti baštinik ne smi moj dom, što mi ga vredniji i bolji diel naroda dao sagrađiti najviše nastojanjem mojega i hrvatskoga naroda nada sve gorljiva prijatelja dra. Josipa Franka, nikakovu tečevnu ili spekulativnom društvu prodati, darovati ili u zakup dati.

VII. Ako moj rečeni baštinik dr. Mile Starčević ne bi u našem rodu našao vrijedna nasljednika si, on ima taj dom ostaviti jednom ili dvama javnim hrvatskim društvom, što su po njegovu sudu najkorisnija za hrvatski narod.

VII. Kad izplati dug, što je sada na mojém domu, ili ako bude moguće, uz odplaćivanje duga toga, svakako za tri godine kon što je taj dug izplaćen, moj će rečeni baštinik imati izplatiti: društvu Cirila i Metoda u Istriji jednu tisuću for. (1000 for.), društvu za izkapanje davnina u Kninu četiri sto for. (400 for.); društvu za hrvatsku poviest u Splitu dvie sto for. (200 for.).

Ja ne poznám hrvatsko društvo, koje bi zasluživalo ili trebalo pripomoć kako ona tri; nu ako se koje pokaže, siguran sam, da će ga kako i drugu svaku narodnu stvar moj rečeni baštinik po mogućnosti svesrdno pomagati.

Ovako smislih, spisah i podpisah za da bude vjerno izvršeno.

U Zagrebu, na 26. srpnja 1895.

Dr. A. Starčević

POGOVOR

STARČEVIĆ

LIK

Misao narodnosti nije nikla istom iz velikoga francuskog prevrata. Kao osjećaj jače povezanosti između ljudi iste krvi i jezika razvilo se načelo narodnosti jamačno već u prvoj mladosti čovječanstva. Biološki temelj toga razvoja nalazi se u spoznaji, da u pomoć možemo dozvati onoga, tko nam je bliži i tko nas razumije. Ako sva fizika ima svoj izvor i uovor u metafizici, ne može se ni pojam narodnosti podpuno izvesti bez metafizičkog gornjaka. Tako dolazimo do Starčevićeve tvrdnje: »Svaki je narod čedo Božje, i sam Bog zna, što je on kojemu svomu djetetu odredio«.

Daleko prije francuskog prevrata postojao je i hrvatski narod, i hrvatska država. Dapače, hrvatstvo nije živjelo samo kao gola činjenica, nego i kao izgrađena svijest. Sjetimo se na pr. kako Petar Zoranić u 16. vijeku, i to pod tuđom vlašću, pjeva o sladkosti baščine i o vili Hrvatici. Ali ipak sve do francuskog prevrata nije još načelo narodnosti bilo vrhovnim pokretačem ljudskoga javnog djelovanja. Do polovice 17. vijeka, do Westfalskoga mira vode se vjerski ratovi, traje svrstavanje svieta u različne skupine prema vjerskim nazorima, a od tada pa do francuskog prevrata feudalne se države takme za prvenstvo. Veliki je prevrat uzdigao narodnost kao izključivog nosioca domaćega i međunarodnog prava. Pokreti naroda dobivaju obilježje narodnog preporoda svagdje u Evropi, pa i u Hrvatskoj. I mi imamo svoj narodni pokret; no taj narodni pokret u Hrvatskoj nije hrvatski, nego — ilirski!

Život ne podnosi nesklada. Hrvatski narod nije mogao pod ilirskim imenom naći sebe. Oni, koji nisu shvatili najdublji uzrok propasti ilirizma, mislili su, da se narodima mogu brisati i davati imena samovoljno, bez obzira na život, mislili su, da se ilirizam može naprosto nadomjestiti jugoslavenstvom. Spoznaja te zablude dovodi Starčevića do postavljanja protivne tvrdnje. U Starčevićevim jednostavnim riečima, da narod »ima

premnogo posla dok dobije narodno ime», i da je svakom narodu »najveličanstveniji onaj čin koji mu dađe i posveti narodno ime» — krije se tajna njegova uspjeha. Tu je ključ za razumijevanje čitavog Starčevića. Odatle njegova veličina. Ta ga spoznaja vodi u borbu za čisto hrvatstvo. Spasiti ime značilo je koliko i spasiti narodnost. Radi toga nije bila opravdana »Obzorova« ograda od naslova »otac hrvatstva«, što su ga Starčeviću još prije njegove smrti davali obožavatelji. Obrazlaganje, da bi to bilo filius ante patrem, sasvim je promašeno, jer i ako je postojalo hrvatstvo prije Starčevića kao činjenica, pa čak i kao svjest, nije postojalo kao jasan cilj, kao ideal, kao program s određenim zadatkom, što je pojmu narodnosti postavljen nakon francuzkoga prevrata. U ovom smislu Ante Starčević je doista otac modernoga hrvatstva. Bez Starčevića ne bi danas možda više ni bilo hrvatstva. On ga je spasio u najkritičnije vrijeme, u vrijeme kad su se moderne narodnosti upravo oblikovale. Stoga, dok drugi narodi kite grob neznanog junaka, koji je oružjem spasio obstanak naroda i države, sasvim je logično, da mi Hrvati kitimo njegov grob u Šestinama. Kumičić u svojoj posveti »Urote Zrinsko-Frankopanske« dru. Anti Starčeviću kao otcu domovine predteča je službenoga naziva, kojim ga je počastila Nezavisna Država Hrvatska.

Kao mladić Starčević se okupao u preporodnom zanosu, kojemu je godina 1848. predstavljala vrhunac. Gledajući sa hrvatskoga stajališta, godini 1848. početak je narodna težnja za nezavisnošću, a posljedak posvemašnje ugušivanje i zadnjih ostataka državnog obilježja Hrvatske pod teškim pritiskom Bachova sustava. Pred tom je godinom Starčevićovo školovanje, za njom podpuno dizrievanje i izgradnja nazora, uz koje će čvrsto stajati do konca života. Na tim se je osnovama oblikovala najveća hrvatska ličnost 19. vieka — Ante Starčević.

Odmah na početku t. zv. ustavne ere pojavljuje se Starčević na pozornici hrvatskoga javnog života već kao do kraja izgrađen značaj. Dok u novom narodnom glasilu »Pozoru« god. 1860. pišu ponajviše zanosno i deklamatorno čak i hladnije glave, kao što su bili Rački i Šulek, da o još mlađem pjesniku Šenoi i ne govorimo, — dotle Starčević u to doba piše filozofski promišljeno i triezno, odvajajući se time od svih drugih. Nad druge se izdiže i svojim bogatim znanjem, zbog kojega je uživao ugled i priznanje i kod svojih protivnika kroz čitav život. Sticanje znanja bilo mu je olakšano poznavanjem stranih jezika: Starčević je dobro znao latinski, njemački, mađarski i francuzki. Može se mirne duše reći, da tako golemu, široku i svestranu političku i poviestnu izo-

brazbu s dubokom filozofskom podnicom nije posjedovao ni jedan hrvatski političar sve do naših dana. Po intelektualnoj snazi i etičkoj čvrstoći uz savjestnu samoizgradnju popeo se Starčević u red prvih veličina ondašnje Evrope, a što nema i formalnog priznanja, kriva je činjenica, da je Hrvatska njegova vremena bila izključena od sudjelovanja u međunarodnom životu. Stoga on pripada samo i sasvim Hrvatskoj, u kojoj veliki lik Ante Starčevića strši visoko nad sutonima našega 19. vieka.

Ne stoji Starčević osamljen samo u tom pravcu. I po ostalim duševnim svojstvima luči se on od svojih suvremenika, kao što se od njih odvaja načinom života i mišljenja. U svemu je samonikao. Nigdje ne priznaje uzora. Ne klanja se nikomu do li samu razumu. Vlastito razmišljanje smatra Starčević preduvjetom svakog uspjeha, pa i političkog. Suvremeno načelo vodstva i autoritativnog sustava ne bi bilo u skladu s njegovim ukusom, on u tom smislu nije moderan. Evo kako se žestoko obara na nekoga anonimnog dopisnika radi izraza o sliedenju: »Najstrašnije su vam rieči, da ćete mene »sliediti«. Ako trebate gončina, tražite si ga drugdje: ja niti koga vodim niti gonim. To je glavna nesreća Hrvata, da se drže ljudi a ne načela, programa. Stoga je ovaj narod tako često izdan i prevaren, i vazda mu stvari drugačije izpadaju negoli je on očekivao. Tko sam za se ne mari, čemu da se nada od drugih? Koga nose tuđe noge, neka se ne čudi, ako opadne. Gončin će vas tim većma prezirati, čime mu se većma podate. Nas će jedan za drugim u zemlju, a program, kako i narod, ima živjeti. Ja ne držim ni izdaleka do mojih nazora koliko vi, nego razmišljam kako mogu, pa kažem iskreno kako mogu. Tako treba da svi radimo. Kad se mnijenja prokrešu i izbistre: držimo se onoga, koje ih je najbolje i najpogodnije po sav narod. Tako ću biti ja s vami kako i vi sa mnom: svi ćemo biti jedinac za dobro domovine«. Sasvim je krivo prikazivati Starčevića kao čovjeka, koji ne podnosi tuđeg mišljenja, koji je zasukan. On je bio netolerantan samo prema onima, o kojima je držao, da ne govori iz njih uvjerenje, nego nepoštenje. Kako je uvijek bio iskren i otvoren, izpao bi prema njima grub i bezobziran. Starčeviću slobodniji izrazi u ondašnjoj još feudalno-puzavoj sredini hrvatskoj primani su stoga kao prava sablazan i nečuvena nepristojnost.

Takvo slobodno držanje prema svakome omogućila je Starčeviću njegova unutrašnja, duhovna nezavisnost od bilo kojeg autoriteta i njegovo odricanje od izvanjskih potreba, koje je sveo na najmanju mjeru. Živio je uvijek priprosto, jednostavno, u stanu oskudna namještaja, bez

stalnih prihoda, bez obilna kruha, bez birane odjeće. Bio je neženja, premda je osuđivao samoživstvo, a u starije dane pokazivao mnogo osjećaja prema djeci, kao englezki filozof-neženja Spencer. Jamačno se nije oženio zato, što nikad nije imao sigurne egzistencije, a htio je održati svoju nezavisnost u borbi za narod. Tu borbu je Starčević postavio ne samo kao glavni, nego uobće kao jedini zadatak svoga života. Zbog toga je po svoj prilici odustao i od namjere, da se posveti svećeničkom staležu. Nije se htio ograničiti na to, da postane duhovni pastir jedne male župe, kad je u sebi osjetio — valjda nesvjestno — poziv da bude učitelj čitavog naroda i prvoborac za njegovo oslobođenje.

Oko te Starčevićeve odluke i njegova izstupa iz klerikata ovila se poznata legenda o susretu s graničarskim podčastnikom Baričevićem izpod Oteša, kojemu su austrijski časnici odsjekli obje ruke braniteljice narodnih prava. Premda su prigodom Starčevićeve smrti ondašnji časnici odklonili mogućnost te pripovijesti, vjerojatno s potpunim pravom, jer u austrijskoj vojsci onoga vremena doista nije bilo takvih postupaka, ipak je u jezgri te pripovijesti sačuvana po svoj prilici vjerna motivacija o tom Starčevićevom koraku na odsudnom razkršću njegova života.

I ako je Starčević izabrao svjetovno zvanje, ipak je ostao dobar vjernik i uztrajan propovjednik morala. Tko pročita knjižicu, što ju je o Starčeviću napisao Francisko Iveković, zagrebački kanonik i nastavljatelj Brozova Hrvatskog rječnika, mogao bi doći do zaključka, kao da je uzrok Starčevićeva napuštanja klerikata u tome, što nije vjerovao u kršćanstvo i što je pristajao uz muhamedovstvo, ili je čak bio i pravi poganin. Čitav Starčevićev život demantira Ivekovićevu sliku Starčevića. Istina je, da je Starčević pokazivao često političke simpatije za Tursku, da je muslimanskim Hrvatima u Bosni poklanjao naročitu pažnju, da je u svojoj knjižnici imao francuzki tekst Korana, da je čak pisao i članak o Muhamedu, ali on sam izričito kaže, zbog čega to čini: »Dakle je na svome mjestu, da štioce upoznamo barem ponešto s Muhamedom i vjerovjerkom njegovim, da ih upoznamo s mužem, koga duh iz trih nekada glasovitih carstva jedno carstvo složi, i s vjerovjerkom, koga se veliki diel naše po krvi i jeziku najčistije braće drži«. Starčević je to pisao prije Solferina, u doba dok je Bachov absolutizam bio još u punoj snazi, dok u Hrvatskoj još nitko nije vodio računa o dielovima hrvatsva u Turskom carstvu. Njegov bistar i dalekovidan um već onda jasno vidi, da bez Bosne nema hrvatske države. Njegovi »turski« pogledi proširuju hrvatske horizonte. I u tom je osamljen u ondašnjoj Hrvatskoj. Stavljja se u opreku s onom orijentacijom hrvatske inteligencije, koja

je naklasičniji izraz dobila u Mažuranićevu *Smail-agi*. Starčevićovo veličanje turske zemlje, Turaka ljudi i turske vjere — tako se tendenciozno izražava Iveković — ima korijen u političkoj i nacionalnoj ideologiji, a ne u vjerskom naziranju. Ne samo da se Starčević nije nikada odrekao svoje vjere, nego se iz njegovih javnih spisa može dokazati, da je on smatrao katolicizam jedinim pravim kršćanstvom i da je vjeru i crkvu uzimao u obranu s čitavom snagom svojega uvjerenja.

Odabravši nakon zrela razmišljanja put borbe za narodnu slobodu kao vrhovni zadatak svoga života, Starčević mu posvećuje sve svoje duševne i tjelesne sile, bez ikakva ostatka. Jedina njegova strast, koje se nije odrekao ni na smrtnoj postelji, bilo je pušenje cigare. Inače je njegova žrtva za hrvatstvo podpuna. Tako duga i tako uztrajna samozataja ostaje bez primjera u čitavoj hrvatskoj političkoj povijesti. Dati svoj život još je veća žrtva, ali je kraća — u njoj intenziteta nadomješta kvantitetu. Takva je razlika između žrtve Kvaternikove i Starčevićeve. Drug mu Kvaternik pada u žestini borbe, a on u zatišju narodne klonulosti dvadeset i pet godina poslije njega.

Snagu za prinošenje trajne žrtve može dati samo jako razvijena, Kantovska svijest o dužnosti. Kod Starčevića je osjećaj dužnosti ili držanstva toliko iztancan, da je smatrao potrebom izvršiti je i onda, kad prividno ostaje bezplodna, ili — kako se on sam u jednoj zgodi izražava: »Ja se od ove moje interpelacije nikakovu uspjehu ne nadam, nego mislim, da mi je dužnost iznieti na vidjelo i ovo bezakonje«.

Kod Starčevića je prevaga na etičkoj strani duha, i njezinim su svrhama stavljene na službu sve njegove intelektualne i estetičke sposobnosti. Sva djela njegova uma namijenjena su postizavanju istoga cilja — narodne slobode i državne nezavisnosti. Već u svojim prvim književnim pokušajima, u mladenačkim stihovima Starčević je političar. Za Bachova absolutizma, kad je svaki javni glas morao utihnuti, našao je Starčević vrlo uspješno oporbno sredstvo — političku satiru. I u toj književnoj vrsti Starčević je kod nas krčitelj putova. U svojim »Poslanicama pobratimu D. M. u B.«, koje su izlazile u »Nevenu« 1852., nacrtao je on prije Augusta Šenoe sliku Zagreba, preko kojega se razkri-lila avet novoga poredka. Iza Starčevićevih »Pisama magjarolaca« zaostaju i u kolikoći i u vrstnoći svi kasniji proizvodi političke satire u hrvatskoj književnosti. Okrenuta prema dnevnim pojavama ondašnje aktualne politike, »Pisma magjarolaca« ostaju današnjemu hrvatskom pokoljenju dosta daleka, ali u svoje vrijeme ona su jače od svih govora i članaka izvodila preokret u hrvatskom javnom mišljenju. Ona su udar,

koji kreše iskrę iz kamena, preko njih pravaški pokret dobiva i okuplja mlade književne talente, koji u hrvatsku književnost uvode svoj novi smjer — realizam. Da se vidi, kako je blagoslovljenim plodom urodilo stablo, što ga je u hrvatskoj književnosti zasadio Starčević, dosta je napomenuti nekoliko poznatih i priznatih imena: Ante Kovačić, August Harambašić, Eugen Kumičić, Stjepan Miletić, Jovan Hranilović, Ante Tresić-Pavičić, S. S. Kranjčević, A. G. Matoš, Milan Ogrizović, Fran Galović i t. d.

Darovitost i književni ukus ne ogleda se samo u onim Starčevićevim djelima, koja pripadaju književnosti u užem smislu, nego i u njegovim političkim člancima, razpravama i govorima. Starčevićeva je rečenica pomnivo građena, kao izklesana, izraz krepak, jezik sočan i čist. Njegovi spisi privlače koliko sadržajem, toliko i formom, ali traže od čitaoca naporno mišljenje. I onaj, tko se ne slaže Starčevićevim izvodima, mora priznati, da su uvijek izneseni originalno i zanimljivo, te se dah svježine iz njih osjeća još i u ovoj vremenskoj udaljenosti, koja nas dieli od Starčevića.

POLITIČKA GLEDIŠTA

Kao đak u Zagrebu Starčević se, poput ostale hrvatske mladeži onoga vremena, zanosi mislima ilirskog pokreta, a godine 1848. slavi pjesmom bana Jelačića. Tim je pravcem išao, dok još nije mislio svojom glavom — kako sam kaže. Nije dugo trebalo, da njegovo oštro oko primieti, kako se ilirizam razplinuo u nedoglednim maglama, iz kojih se ne zna izlaz, i kako je ban Jelačić nasukao hrvatski narodni brod na greben francijozefinskog centralizma. Jelačić je samo na časak zasjao kao meteor, i odmah se zatim ugasio, utonuvši zauviek u pomrčinu. Narod je ostao bez kompasa i bez vodiča u desetgodišnjoj noći. Austrijski poraz kod Solferina naviešta zoru novog dana. Dva nerazdruživa druga Starčević i Kvaternik hvataju se narodnog posla već od rana jutra, a odbija ih od posla istom smrt.

Od prvoga časa svog nastupa u javnom životu ide Starčević posve samostalno i bezobzirno onim putem, što mu ga pokazuje misao hrvatske državnosti. Sav njegov politički program i čitavo njegovo trideset i petgodišnje djelovanje sadržano je u ovoj jednoj jedinoj rečenici, izvađenoj iz proglasa stranke prava na narod god. 1881.: »Bez razlike imena, bez razlike vjere, budimo svi graditelji države Hrvatske«.

Glavno borbeno oružje bilo je Starčeviću poviestno hrvatsko državno pravo, po čemu je i politička stranka, koju je on osnovao, dobila ime stranka prava. Izricanje hrvatskoga državnog prava kao temelja hrvatske narodne politike imalo je osobito značenje i važnost u tada još napola feudalnoj Habsburžkoj monarhiji, gdje su se uvijek pozivali na povlastice, ugovore i stare povelje. Povezanost i nepretrgnutost poviestnoga hrvatskog državnog prava izvodio je Starčević od prilike ovakvim umovanjem:

Hrvati su u 7. vieku zauzeli starinsku Iliriju i Panoniju i ondje osnovali hrvatsku državu. Po izumrcu domaće narodne dinastije Hrvati su sklopili ugovor s Arpadovićima i tako došli u personalnu uniju s Ugarskom. Prigodom izbora na Cetinu god. 1527. načinili su Hrvati i s Habsburgovcima ugovor, kojim su se Habsburgovci obvezali braniti hrvatsku državu i čuvati njezinu zemljišnu cjelinu. Kasnije su Hrvati pragmatičkom sankcijom god. 1712. proširili izbor i na ženski rod Habsburgovaca uz posebne uvjete. Međusobne obveze između hrvatske države i Habsburžke dinastije pravno još stoje (u doba Starčevićeva). Hrvati nisu ni s kojega pravnog naslova izgubili svoja ugovorna prava, Hrvati se nisu nikad odrekli svoje državnosti, a u koliko se Habsburgovci ne drže svojih ugovorom preuzetih obveza, u koliko okrnjuju hrvatska vrhovnička državna prava, u toliko se i Hrvati imaju smatrati oslobođenima od svojih obveza prema Habsburžkoj dinastiji. Zato kralj ima povratiti Hrvatskoj njezin starinski državni ustav i zemljišnu potpunost, ili prestaje biti hrvatskim kraljem — jer ako za jednu stranku ne vrijedi ugovor, ne vrijedi ni za drugu.

Habsburgovci uzprkos svoje prisege o cjelovitosti hrvatskoga državnog zemljišta drže razparčane hrvatske zemlje pod različnim upravama, sprječavaju da se pod jedinstvenom banskom vlašću spoje Bosna i Dalmacija s Hrvatskom.

Zbog stanja, u kojemu se nalazi hrvatski narod, baca Starčević dosljedno svu odgovornost na dinastiju i na kralja, o kojemu javno govori takvim tonom, kakvim nije nitko govorio ni prije ni poslije Starčevića.

Uzmimo samo kao bliedi primjer nekoliko rečenica iz Starčevićeva govora i replike prigodom njegove interpelacije o nebiranju zastupnika grada Rieke. Mađžari su falsifikatom nagodbenog zakona bili posvojili vlast na Rieci, te su svojim spletkama postigli, da Riečani ne biraju u hrvatski sabor svoja dva zastupnika, koja su po zakonu imali birati. Starčević kaže:

»Svagdje izvan naše domovine zakoni se grade za da budu izvršivani, obdržavani. Samo u tu svrhu narodi plaćaju i zakonotvorna tiela i javne službenike, počev od vladara pa do pandura.

I doista, njegovo apoštolsko veličanstvo prisegnulo je svečano, da će ne samo ono isto sve zakone sveto i nepovredivo obdržavat, nego da će svu svoju kraljevsku moć upotrebljivat, da sve one zakone i drugi svi obdržavaju.

Pa nut, gospodo, kada se radi o deračinah različnih, koje kod nas dolaze pod imeni štibra što ih naš narod ne dozvoljuje i ne uvada, kojimi on ne razpolaze, koje se ne troše na njegovu korist, nego samo na štetu njegovu — kada se radi o bilo čemu, što smjera na nesreću Hrvata, tu ne ima obzira, tu se ne razabiru sredstva ni načini, nego se nesmiljeno izvršuju svi tako zvani zakoni.

A itako ne izvršuje se vaš i kralja zakon, koji u ovaj sabor zove zastupnike riečke».

Nakon odgovora na tu interpelaciju replicira Starčević:

»A druga preznamenita istina, koju imamo u odgovoru preuzv. g. bana, ta je: da kralj gazi svoju prisegu i dužnost, jer niti izvršuje niti daje izvršivati svoje zakone«.

»Njegova preuzvišenost priznaje, da je njegovo veličanstvo prisegnulo, da će i ono zakone obdržavat i po drugih činit da se obdržavaju; nj. preuzvišenost priznaje takojer, da se ima zakon kraljem potvrđen, koji dva riečka poklisara zove u ovaj sabor, pak itako njegova preuzvišenost izpovieda, da ni kralj ni ona nisu taj zakon usupor prisegi izvršili.

Za taj sjajni dokaz o stanju, u kojemu je naša domovina, ja zahvaljujem i kralju i njegovoj vriednoj vladi, i preuzvišenomu g. banu. U tom dokazu narod ima naputak, kako mu se treba ponašati napram onim, koji se tako naprama njemu ponašaju«.

Starčević se osvrće samo na kralja a ne na Austrijsko carstvo, jer ne priznaje nikakvih drugih državopravnih veza između Hrvatske i Austrije osim kraljeve osobe.

Prema Ugarskoj odnos Hrvatske vrlo je jednostavan: stare državopravne veze, bilo kakve, prekinute su ratom god. 1848., pa stoga na početku t. zv. ustavne ere god. 1861. one više ne postoje ni u kakvom obliku. Ako Hrvatska i Ugarska dođu do uvjerenja, da im je potreban međusobni savez, one imaju sasvim slobodno sklopiti novi međunarodni ugovor. U uređivanje njihovih odnosa nema prava da se mieša ni Austrija

ni kralj. Nagodbi sklopljenoj god. 1868. između Hrvatske i Ugarske nije Starčević priznavao zakonitost.

Politički program Starčevićev vrlo je jasan i jednostavan. Životna stvarnost mnogo je zapletenija. Po tome, što Starčević za nju malo mari, vidi se da je smatrao najvažnijim zadatkom raditi o tome, da narodu uvijek lebdi pred očima konačni cilj, bistar i nepomučen. Zato u sitnice dnevne politike Starčević uobće nije ulazio. Zato nije nikad ni izradio podpuni politički program u svim pojedinostima. Tome će — po njegovu mišljenju — doći pravo vrijeme onda, kad narod postigne slobodu, kad ostvari svoju državu.

DRUŽTVENI NAZORI

S istoga razloga otpada kao neumjestan i prigovor, da Starčević nije izradio socialni program. On nije riečima kodificirao ni politički program, koji je bio ipak kristalno jasan iz njegova javnog djelovanja, kao i socialni iz njegova privatnog življenja i naziranja. U posmrtnom slovu piše dr. Ante Tresić-Pavičić posve izpravno, da je Starčević »pravo djevičansko diete prirode, pravi seljak, koji nije čutio nikakove gospodske potrebe. Bio je u svemu jednostavan, i u jelu i u pilu, u odievanju i ponašanju; ali kao što je jednostavna bila njegova vanjština, tako je bila i njegova duša. Nikada veće harmonije vanjštine i nutrine — kao u dra. A. Starčevića«. A »Obzor«, koji je inače uvijek pobijao Starčevićovu politiku, počinje svoj nekrolog o Starčeviću ovim riečima: »Pada u grob, u hladnu hrvatsku zemlju čeličan muž, koji ju je na svoje tople grudi privijao. Onaj, komu je ona za života bila i otac i majka, daje mu u krilu svojem vječnoga počinka, onomu junaku, koji je sav svoj život stajao u borbi za nju, sav svoj život bio opasan najjačim, nepobjedivim, trostrukim oklopom rodoljublja, značaja, priegara«. Čak i domovinaši, s kojima se Starčević kratko vrijeme prije smrti razišao i javno ih osudio, pišu: »Sad su na vječni sanak sklopljene one ruke, čiju toplotu još i sada osjećamo, kad nam ih je pružao kao otac sinovom prije no ga je težka bolest shrvala«.

Dok tako i pristaše i protivnici s najdubljim priznanjem govore o Starčevićovoj ljubavi prema narodu i o njegovim toplim osjećajima prema drugovima u borbi, god. 1909. dr. Ante Radić u »Domu« kaže za Starčevića, da je bio »čovjek po naravi surov, po školama hladni, oholi Rimljanin, bez trunke čuvstva uobće, posebice bez traga temeljne kršćanske crte: ljubavi i sućuti prema malenima i slabima«. »U skladu

s tim« — nastavlja Ante Radić — »iznio je prokletu nauku o slobodnoj domovini — bez slobodna naroda«. »A on je u politici bio poganin: bez trunka mara za narod, s vječnim naglašivanjem »prava«, staroga prava, t. j. prava za one, koji ga — imaju. A za one, koji ga nemaju? Ta zar niste još prozreli, da je u njegovu naglašivanju staroga, zajamčenoga prava — sva njegova politička mudrost? No to je politika privilegovanih, blaženih posjedujućih, sasvim u skladu s rimskim pravom (stranka prava!). I naša poluinteligencija, pače i naše svećenstvo prisiže na to! A međutim je baš kršćanstvo stvorilo sasvim novi svijet i stvorilo novu borbu za sticanje i stvaranje prava onima, koji ga nemaju«. Ante Radić završava svoj članak riječima: »Trebao obračunati sa starčevićanstvom, sa ledenim, suhim, surovim, grubim, ukočenim i bezkrajno ograničenim — starčevićanstvom!«

Ovakav prikaz Starčevićeve ličnosti iz temelja je pogriješan, te je sasvim neshvatljiv, ako ga ne svedemo na običnu stranačko-kortešku invektivu, iza koje ne stoji unutrašnje uvjerenje. U ostalom, Antu Radića izpravio je sam Stjepan Radić, koji je kao predsjednik hrvatske republikanske seljačke stranke i predsjednik hrvatskoga bloka održao dne 11. lipnja 1922. govor na šestinskom groblju. Govor Stjepana Radića vrijedno je i danas pročitati, te zaslužuje, da ga ovdje priobćimo u cjelini. Taj govor Stj. Radića glasi:

»Hrvatski narode! Na svetom smo mjestu, koje je kao pravi hram. Svaki je ovaj humak kao mali žrtvenik, a veliki ovaj grob, oko kojega smo se danas okupili kao ljudi i kao Hrvati, veliki je žrtvenik one bezsmrtne i veličanstvene ideje, koja daje pravi sadržaj i pravu vrijednost našem hrvatstvu. To je ideja prava, koje je jače od svake sile, ideja narodnoga samoodređenja proti svakoj tiraniji.

Kod nas Hrvata uvijek prevladava u politici ova ideja prava kao opreka surovoj sili. Ante Starčević je na ovoj ideji osnovao stranku prava, stranku narodnoga samoodređenja u doba, kad su se po svojoj Evropi osnivale stranke liberalne i klerikalne, radikalne i konzervativne. Pravi sin svoga naroda i pravi njegov predstavnik, iznio je Ante Starčević na prvo mjesto narodni zahtjev, da hrvatski narod govori sa svojim kraljem bez posrednika, jer si je toga uvijek sam izabirao, a nije nikada ni jednoj dinastiji pripao ni kao ratni plien ni kao mrtva prćija. To je početak narodnoga samoodređenja, a nastavak je u tom, da si Hrvat sam bira — ili barem određuje bana; da je taj ban odgovoran hrvatskomu saboru; da je taj suvereni sabor odgovoran hrvatskomu narodu i da se

taj suvereni narod na svom državnom teritoriju ne pokorava ni jednoj vladi i ni jednoj vlasti izvan Zagreba mimo bana.

Ovo tisućljetno pravo samoodređenja hrvatskoga naroda bilo je tako jako i onda, kad je svemoćna Pešta — oslanjajući se na militarističku Prusku — poklopila Hrvatsku zloglasnom nagodbom. Mi mnogi sami pamtimo i znamo, da je onda, kad je zloglasni nagodbeni režim bio na svom vrhuncu, — 1895. šaka probuđene hrvatske sveučilišne omladine spriečila pozivom na pravo i zakon, da pokojni Franjo Josip I. nije na hrvatsko sveučilište došao i pratnji mađarskoga ministra predsjednika Banfy-a, da narodno kazalište nije otvorio kao zemaljsko, nego kao hrvatsko narodno kazalište.

Danas tu nije više samo sveučilišna hrvatska omladina, nego je tu četiri milijuna probuđenih hrvatskih duša, tu su milijuni bistrih i ponosnih hrvatskih glava, tu su — do potrebe — i milijuni tvrdih hrvatskih mišica.

Ne za navalu, ne za napadaj, nego za obranu, za stvaranje. Ali hrvatski pacifizam nije defetizam, hrvatska miroljubivost nije kukavština.

Ona je čovječnost. I to ne maglovita čovječnost u teoriji, nego jasna i živa čovječnost u praksi, koja veli: seljak i radnik i glavni su i prvi članovi naroda.

Ovo je svojom smrću potvrdio i Ante Starčević, kad je umirući zaželio, da počiva na seljačkom groblju i da bude sahranjen u opanci-ma. Tu je Ante Starčević bio predteča onoga, što sada proživljavamo: da sav hrvatski narodni život ima seljački, čovječanski temelj, a to je u politici temelj republikanski.

Veliki, nepopustljivi sine malene kršne Like! Kad si ti udarao temelje stranci narodnoga samoodređenja, rugali su Ti se vlastodržci, da je sve Tvoje pristaše moći u jednom košu prenieti preko zagrebačkoga Sljemena. A gle: danas smo svi mi Hrvati pravaši t. j. pristaše narodnoga samoodređenja i svi smo seljaci t. j. pristaše čovječanske politike mira i rada. I sada istom Tvoje rukovanje i bezsmrtnim Strossmayerom u Krapinskim Toplicama dobiva svu svoju vrijednost.

Gornja tvrda i vječno buntovna Hrvatska, Hrvatska u prvom redu politička, nikad od nikoga nepokorena i od nikoga nepodjarmljena, spojila se i stopila s Dolnjom, slavonskom Hrvatskom blage duše i mekane pjesme, spojila se s Primorskom Hrvatskom sve tamo do Lovćena, a u tom hrvatskom bloku danas nije samo Ivančica, Papuk i Fruška gora, nego i Triglav, Dinara i sve tamo dalje. I Tvoja je velika i bez-

smrtna zasluga, što smo mi Hrvati danas iznutra, duševno ovako složni i u toj unutrašnjoj slozi ovako jaki i nepobjedivi.

Slava Anti Starčeviću!

Živila Hrvatska!

Živila republika!«

U tom je govoru Stjepan Radić našao sretnu vezu između Starčevićeva načela hrvatskoga državnog prava i modernog načela narodnog samoodređenja. Starčevićovo shvaćanje hrvatskoga državnog prava nije nikada bilo kruto formalistično, naprotiv on ide tako daleko u uvažavanju narodne volje, da izričito odklanja prisilno spajanje u jednu cjelinu onih zemalja, koje su po historijskom državnom pravu neprieporno hrvatske, ako je narod u njima protivan takvom sjedinjivanju. Da je Starčević davao prvenstvo upravo slobodi naroda, a ne praznom okviru državnog prava, vidi se i iz mnogo citirane njegove rečenice: »Makar Hrvatska bila samo uru dugačka i uru široka, makar bilo samo pet Hrvata — neka ih to pet bude slobodno i srećno«. Nigdje nema ni traga Starčevićevoj tobožnjoj nauci o slobodnoj domovini bez slobodna naroda. Starčevićovo shvaćanje prava nije samo državopravno, nego i socijalno. Na jednome mjestu u »Pismima mađarolaca« kaže on: »Pravo je duša društvena života. Sila može pravo gaziti, ali svaka ljudska sila ima jaču sestru si. U svoj povijesti ne ima ljepšega prizora nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze. Što je ime, pleme, baština pojedincu, to je povijest narodu. Zaprashene papirine mrze ili preziru samo oni, koji ih ne imaju, ili koje one grizu. To je bajka o lisici, koja izgubiv rep svjetuje drugarice si, da i one odtrgnu svoje repove«.

Da je Starčević imao ljubavi i samilosti prema malenima i slabima, dokazom je i njegova nauka i njegov način života. Potvrdu za to — između ostaloga — nalazimo i u saobćenju, što ga daje pisac nekrologa u »Hrvatskoj Domovini« o Starčeviću kao velikom bilježniku županije riečke: »Svu plaću, koju je primao na tom mjestu, razdielio je među siromake a pridržao samo toliko, koliko je trebao za stan i hranu. Prvoga su stajali pred uredom siromasi, koji su ga dočekali, da prime darove. Tu je bilo vike: »Gospodine, meni nisu dali!«

Starčević je izabrao siromašan i oskudan život, i ako je mogao zasjesti na bogate položaje. Za radničke potrebe imao je razumijevanja i živio se zalagao za poboljšanje njihova stanja zagovarajući pravedno uređenje društvenih odnosa, u kojima će postati suvišni radnički pokreti. Radničko

se pitanje ne može riješiti nasiljima, nego udovoljenjem njihovim životnim zahtjevima. O socializmu kaže Starčević u jednom uvodnom članku: »Socializam je čedo nužde, i dok ova stoji, mora i on stajati«. Dakako da nije bio za diktaturu proletarijata ili — kako bi on kazao — za vladu golokrakâ, kao što nije bio ni za bilo čiju diktaturu, nego je smatrao, da čitav narod sam i posve slobodno odlučuje o sebi. U Starčevićovo doba bilo je tvorničkih i obrtničkih radnika mnogo manje nego danas, a i danas su oni u svakoj državi manjina pučanstva, pa bi prema tome vlada radnika značila vladu manjine. Nespodoba je, da manjina oduzima većini naroda pravo odlučivanja, i za takvo društveno uređenje Starčević se doista ne bi izjavio. On je bio za ravnopravnost, za sklad među probitcima pojedinih društvenih skupina, a časti i položaji da se imaju dieliti po zaslugama.

Kao seljačko diete Starčević je ponio sa sobom u život ljubav prema selu i seljačtvu, a kao zreo muž došao je do spoznaje o prednostima seljačkoga staleža pred svim ostalim staležima u narodu. Pred šestdeset godina, dvadeset godina prije osnivanja hrvatske seljačke stranke braće Radića, uči Starčević »staru i nedvojbenu istinu, koja kaže: da su seljani najplemenitiji, najvredniji, najnapredniji razred društva, da za učiniti ih takovimi, dosta je ne kvariti ih«. Na drugom mjestu kasnije veli Starčević doslovno: »Danas su seljani glavni stup koji drži narode i države, ako oni ne imaju, ni drugi ne mogu imati, ako oni propadaju, ni drugi se ne mogu uzdržati«. Mnogo prije Šenoine »Seljačke bune« donosi Starčević u svom »Hrvatskom kalendaru« 1858. toplu bilješku o Matiji Gubcu. I izraz »pokvarena gospoda« potječe od Starčevića. On je zazirao od grada toliko, da nije htio ni mrtav u njemu ležati. Prije nego što će izdahnuti, zatraži od djevojke, koja ga je dvorila: »Nežika, donesite mi opanke, jer se ja danas selim iz ove kuće!« Uobće se može utvrditi, da je iz Starčevićevih nazora nikla ona klica, koja se je kasnije razvila u veliko stablo seljačke ideologije braće Radića. Braća Radići, koji su socialno shvaćanje kod nas najviše unaprijedili, našli su u Starčeviću predteču u svemu bitnome. I to ne samo u Starčeviću kao učitelju, nego i u Starčeviću kao čovjeku, jednako u njegovoj nauci, kao i u njegovu životu. Nitko od hrvatskih političara, izuzevši don Ivu Prodana, nije živio tako priprosto kao Starčević. Ni jedan poznati seljački ni radnički vođa ne samo u Hrvatskoj, nego i u čitavoj Evropi nije prigrlio dobrovoljno siromaštvo kao Starčević.

Svoj socialni program nije Starčević izradio potanko i sustavno s istog razloga, s kojega nije ni politički. Bio je uvjeren, da nije potrebno

gubiti se u sitnicama, dok se ne postigne ono glavno, od čega zavisi i mogućnost provedbe svakog programa, dok se ne izvojsi — državna sloboda.

VANJSKA UPORIŠTA

Kako, odkuda i s pomoću koga može Hrvatska dobiti slobodu?

Od činbenika one državne tvorbe, u okviru koje se je Hrvatska nalazila, nije bilo pametno ništa očekivati. Austrija je sama i skrivila teško stanje hrvatskoga naroda. Mađari hoće da samo zamijene Austriju u tlačenju Hrvata. Vlastitom snagom se hrvatski narod u onim prilikama nije bio kadar osloboditi. Ne ostaje dakle drugo, nego okrenuti svoj pogled prema vani, ogledati se za saveznikom i pomoćnikom u inozemstvu.

U starim danima (god. 1891.) Starčević izjavljuje, da od kolovoza 1861. ne čita »ništa slavosrbskoga«. Ne prati domaće novine, jer mu nije po čudi njihova razina i jer njihove vlasnike i nadahnjivatelje smatra izdajicama. U svojim uvodnim člancima prati Starčević kroz desetljeća samo vanjske političke događaje. Lekcija, što ju je kroz nekoliko brojeva »Slobode« 1884. odčitao Folnegoviću i Ludoviku Ožegoviću, čini izuzetak. O pitanjima unutrašnje hrvatske politike govori Starčević jedino u hrvatskom saboru. U novinama nikad ne polemizira s protivnicima, niti s njima ozbiljno razpravlja. Za obračunavanje s njima služi se literarnim sredstvom — političkom satirom u »Pismima magjarolaca«.

Odgovor na pitanje, zašto se Starčević obazire samo na vanjsku politiku, nalazimo u ovim njegovim riječima: »Naši čitatelji znadu, da se i zašto se ne možemo baviti domaćimi stvarmi u uvodnih člancih, ni posli Cislajtanije ni onimi Translajtanije: kako bi trebalo ne možemo, a kako možemo ne treba«. »Mi, upućeni kako i svi naši razumni čitatelji, da u današnjih obzornostih ne možemo ništa dobra učinit ni radit za našu domovinu, osobitom pomnjom pratimo izvanjska pojavljenja, koja slute na međunarodne sukobe. Smatramo bo u danih okolnostih najvećom zaslugom nastojati, da oni sukobi, kako nastadoše svi dosadanji, po Hrvate ne nastanu iznenada«.

Spas može doći jedino izvana. To je spoznaja, koja je kod Starčevića dozrijevala već u desetljeću poslije propasti ilirizma i poslije Jelačićeva sloma, a konačno i podpuno dozorila u desetljeću poslije uvađanja dualizma i poslije Kvaternikove pogibije. Drug mu Kvaternik proživio je samo mlade godine u domovini, dok je muževno doba proveo u emi-

graciji. I Starčević živi duhom zapravo u emigraciji, najprije podržavajući veze s Kvaternikom, a onda obarješčujući hrvatsku javnost uztrajno i jedino o vanjskim događajima. To je onaj isti emigrantski duh, koji je kasnije poveo u inozemstvo Trumbića, Supila, Radića i Pavelića.

O evropskoj sudbini na početku 19. vieka ima odlučnu riječ Napoleon I. Njegovim padom opada ugled Francuzke i njezina moć, ali ju nakon izmjene carstva i druge republike ponovno diže Napoleon III. On pomaže Cavouru i Viktoru Emanuelu stvarati jedinstvenu Italiju, on je jedina nada emigracijama potlačenih naroda Evrope, među njima i našem Kvaterniku.

Hrvatski rodoljubi, tražeći oslonu u inozemstvu, mogli su ga dakle naći jedino u ondašnjoj Francuzkoj. Onda još nije postojala Italija, koja je završila svoje ujedinjenje tek 1870. zauzimanjem Rima, a i jedinstvo Njemačkoga carstva proglašeno je tek 1871. u Versaillesu. Na ondašnju Njemačku nije se Starčević mogao osloniti ni stoga, što je u njemačkom savezu bila i Austrija, a Austriju je on smatrao uzročnikom svega zla u Hrvatskoj. Englezka je bila daleko, na strani, njoj Starčević prigovara, da izrabljuje druge narode. Turska, prema kojoj je Starčević do San Stefanskog mira pokazivao sklonost očekujući njezin preporod, iznevjerila je nade u ozdravljenje. Za Rusiju nije se mogao zagrijati, dok je stenjala pod carskom knutom.

Francuzka je ne samo politički, nego i kulturno zadovoljavala Starčevićev duh, pa su stoga njegove simpatije za nju ostale jake i nakon pada Napoleona III., kad više nije očekivao od nje nikakve pomoći za Hrvatsku. Francuzka treća republika nije se Starčeviću svidala, i on se u svojim člancima često i žestoko obara na truli republikanski režim. Ali je pri tom lučio narod od vlade: »Ni mi ne hvalimo francezke oblastnike; ali mi štujemo i ljubimo narod francezki« — kaže Starčević u jednom članku; na drugom mjestu opet veli: »Svi pravi prosvjetljeni narodi ljube Francezku, jer je ona za prosvjetu i slobodu najviše učinila«. Posebice je Starčević izkazivao veliko priznanje Napoleonu III. stoga, što je on »ukinuo pravo osvajanja i uveo u međunarodno pravo članak, da se narodi, pučanstva, bez svoje privole ne smidu kao niema marva turkati iz jedne države u drugu«.

Bilo je potrebno zadržati se na ovom pitanju, jer bi bez njegova objašnjenja bilo nerazumljivo političko djelovanje Kvaternikovo i Starčevićovo. Bez toga bi ostala uobće sasvim nejasna pravaška privrženost napoleonskoj ideji. Upravo klasično objašnjava nam tu stvar sam

Starčević u kratkom članku, što je priobćen na čelu »Slobode« dne 25. lipnja 1879. pod naslovom »Princ Luis Napoleon«, a glasi u celosti:

»Mi ne držimo nijedan način vladavine absolutno dobrim i spasonosnim. U liberalnoj formi može biti sadržan najokrutniji despotizam.

U Mletačkoj, prem republici, vladaše absolutizam, a Veliku Britaniju, prem monarhiju, drže najslobodnijom državom.

Kako je u Hrvatskoj, znamo. I one sjene kukavna ustava, u čijem nam je hladu po milosti Austrije i Magjara dozvoljeno živiti, ne oćutismo nikada, jer je ne mogosmo oćutiti, jer je nikada ni bilo nije.

Nad narodom ne ima suverena. U njegovih je rukuh sudbina njegovu. Ne dopada mu li se kapa njegova kralja, može ga svrgnuti, jer nije narod radi kralja, nego kralj radi naroda. Za to leži duboka istina u mudroj rieči, da svaki narod imade onakovu vladavinu, onakovu vladu, kakvu zaslućuje.

Mi se klanjamo velikomu narodu francezkomu, kad je svrgao Napoléona III., mi bi mu se bili klanjali, da je proglasio njegova sina carem. U jednom i drugom slućaju njegovi ćini ne bi bili drugo, van izljev njegove suverene volje.

Ćalimo smrt Ljudevita Napoléona, ne za to, jer je francuzka pretendenta, nego jer je u njem plemenita stvar zaštitnika izgubila. Došao on ne došao na priestolje, bio bi si već u nastojanju, da bude vriednim nasljednikom tradicijâ svoje obitelji, za slobodu narodâ velikih zasluga sticao.

Ove tradicije sadržane su u jednoj od najspasonosnijih po narode ideja, što ih je poviest proizvela, ter koja, kako je iz same narave ljudske crpljena, povjestnicom budućih vjekova zavladati bude: u ideji narodnosti.

Što je po naravi spojeno istim porieklom, istim jezikom, istimi obićaji, istimi interesî, mora da se sljubi u jednu državnu cjelinu, pak ako nije bila prošlost, mora da im je budućnost zajednićka.

Iz misli, što ih je na Sv. Heleni diktirao grofu Las Cases, vidi se, kako je velike osnove u tom pogledu gojio Napoléon I. Pa kako je on htio osloboditi i ujediniti Hrvate i Poljake, tako je njegov sinovac pripomogao ujedinjenju Italije.

Mi Hrvati od one kukavice, koja nam svoj obstanak zahvaliti imade, razudjeni, raznarodjeni, raztrovani, ne nalazimo spasa u nićem, nego u onoj napoleonskoj ideji.

Napoleonska ideja pako nije druga, nego ideja stranke prava.«

Poslije Sedana potonule su hrvatske nade u Francuzku. Život je tekao dalje i donosio nove događaje. Među njima je najvažniji — sve jače pozivanje Rusije za turskom baštinom u Evropi. Rusija nastupa kao zaštitnica kršćana Turskoga carstva, pa i ako joj Evropa kvari osnove, kako se je pokazalo na Berlinskom kongresu, ipak su pod njezinim okriljem male kršćanske skupine na Balkanu dobile svoje slobodne državnice. Stvorena je Bugarska, Srbija, Rumunjska, a od Turske odtrgnuta Bosna došla je u sklop Habsburškog carstva. Ne bi li se i za Hrvatsku moglo odanle što očekivati? U teško i mračno razdoblje Starčevićeva života, što ga je nakon katastrofe kod Sedana i kod Rakovice provodio u jaskanskoj osami, upada svjetla zraka i unosi mu u dušu novu nadu. On opaža, da je rusko-turskim ratom zakopana stara Rusija, »ter je Rusija, prava, nova Rusija načinila svojom desnicom tri neodvisne države, a četvrtoj je dala temelj neodvisnosti. Učine je moći suditi« — kaže Starčević — »ali nije ih moguće zatajiti: Rusija je postala nadom, vidljivom providnošću potlačenih naroda. Poslije god. 1877. to moraju priznati svi oni, koji su do onda Rusiju mrzili ili prezirali. Do onoga dokaza mi smo Rusiju mrzili svom snagom našega srдца, od onda mi ju ljubimo onom snagom, i nadamo se u nju. Nas je, po mogućnosti, vodio i vodi samo razlog obćenita dobra«.

Rusija je svratila na sebe pažnju Starčeviću već god. 1861., kad je car Aleksandar II. ukinuo nevoljničtvo i oslobodio na taj način milijune ruskih seljaka, ali je Starčević još dugo ostao oprezan i rezerviran prema Rusiji. Istom od rusko-turskog rata god. 1877.—1878. zavlada kod pravaša oduševljenje za nju. To je ono razdoblje, u kojemu padaju Barčičeve riječi o kozačkom kopitu na bečkom pločniku, razdoblje, kada klub stranke prava šalje brzojavni pozdrav u Petrograd i kada se prevodi ruska književnost na hrvatski jezik. Poslije umorstva Aleksandra II. ponada se Starčević iz početka u Aleksandra III., ali se brzo ohladi, jer uviđa, da ne će biti ništa s te strane. Ruske događaje prati i dalje, jer Rusiju smatra »glavnim činiteljem mira i nemira Europe«, ali — s izravnom pomoću odanle više ne računa. Njegove se nade ne vežu više ni uz jednu evropsku vlast posebice, nego očekuje budući evropski rat, u kojemu će se odlučiti i o sudbini Hrvatske. U jednome uvodnom članku pod kraj god. 1891. piše Starčević:

»Ali već davno sudismo, da je rat među Francezkom i među Njemačkom već god. 1871., među Njemačkom i među Rusijom god. 1878. naviešćen.

To su svoje vrste dani poroda; a kada će lumbarde zagrmity, t. j. svoje vrste smrt nastati, to ne znamo i ne marimo znati. Ako je istina, da je dugačka bolest znak skore smrti, ni to ratno stanje ne može dugo bez rata trajati».

Ta su se predviđanja uskoro izpunila.

Od Starčevićeve smrti prošlo je samo petnaest godina, kad planuše ratovi na Balkanu; na njih se nadovezao evropski rat, iz kojega se razvio svjetski požar.

Prvi svjetski rat, i njegov nastavak — drugi svjetski rat odlučise sudbinom Hrvatske.

Starčevićovo odvrćanje od domaće politike i budno promatranje vanjskih događaja bilo je opravdano. Kasnija zbivanja bila su potvrda dalekovidnosti njegova duševnog oka.

UNUTRAŠNJE BORBE

Po čistoći i jasnoći svoje nauke, po odlučnosti, čvrstoći i nepokolebivosti u zastupanju svoga uvjerenja pričinja se Starčević kao najukočeniji i najnepomirljiviji hrvatski politički čovjek. Starčević ne pozna naglih skokova poput Radića. Prema brzom i okretnom Stjepanu Radiću, koji je sam sebe nazivao političkim aviatičarom, Starčević je spori pješak. Uztrajan je na putu, što ga je izabrao nakon dugog i zrelog razmišljanja. Mienjati oprezno izabrani pravac nije mogao bez dubokog vaganja razloga. Zato je Starčević izgledao nepopustljiv. Uistinu on je vrlo tolerantan i liberalan. Poštovao je do krajnosti svačije mišljenje, ako je dolazilo iz poštenog uvjerenja, a obarao se žestoko na protivničko mišljenje samo onda, kad mu se iza liepih rieči cerila rugoba proračunanog obsjenjivanja. Samo u takvim slučajevima bio je nesmiljen. Inače je bio vrlo širok. Vlastitim pristašama dopuštao je krupna odvajanja u svemu, što nije najbitnije. Danas se upravo čudimo, kako su mogle u pravaškom glasilu, u čijem je uredničtvu sjedio i Starčević, izlaziti neke stvari, s kojima se on nikako nije slagao. On je ostajao kod svoga uvjerenja često osamljen. Zanimljiv je slučaj i s njegovim pravopisom. Osim Starčevićeva članka, čitav broj stranačkog lista tiskan je drugačije, svi obožavatelji Staroga pišu drugačije, a on desetljećima, sve do smrti piše po svoju. Kao što ne će da žrtvuje svoje uvjerenje, tako ne traži ni od drugoga, da žrtvuje svoje. Tako se je ponašao i prema svakome političkom protivniku, ako ga je smatrao osobno poštenim. Nije se prepirao, nije nikoga lično napadao, premda je u dugom razdoblju

njegova javnog djelovanja bilo dosta povoda za to: — ako ništa drugo, a to razna previranja i razkoli u samoj stranci prava. Jedini izuzetak su Strossmayer i Mažuranić. Njih je dvojicu nemilo napadao zato, što su bili predvodnici pravca, o kojemu je Starčević držao da vodi hrvatski narod u propast. Inače ne napada nikada nikoga poimence, držeći se načela, što ga je dao u Naputku pristašama god. 1871. u točki 23.: »Ne okrivljivati ljude kao takove ili ljude vlade, nego sve pripisivati sustavu i onima, koji su ga uveli ili ga brane«.

Da se razumije, zbog čega je Starčević načinio izuzetak upravo sa Strossmayerom i Mažuranićem napadajući ih osobno, treba se sjetiti, da je Starčević smatrao Austriju glavnom unesrećiteljicom hrvatskoga naroda a njih dvojicu prvim predstavnicima i izvršiteljima njezinih težnja i namjera u Hrvatskoj. Do 1866. podržava Starčević s njima veze, ali kad je te godine njihovim nastojanjima u saboru priznata zajednica probitaka s Austrijom, Starčević od jada posiedi preko noći i prekida s njima zauviek. Njihove pristaše proglašuje on mađarolcima, slavosrbima, mamelucima i janjičarima, te ih pobija sa žestinom, koja je Starčevićem pristašama pribavila naziv stekliša (pobješnjelih). Slavosrbi su Starčeviću neizmjereno gori i od mađarona, jer »mađaroni nisu marva ni lupeži kao slavosrbi, nego su samo ludi sebičnjaci«. U pojmu rieči slavosrb sabrao je Starčević sva najgora svojstva čovjeka, u prvom redu sužanjstvo, koje mu je najodvratnije. Izrazom slavosrb hoće Starčević da njihovu sužanjsku ćud prikaže kao pojačanu na drugu potenciju, jer latinske rieči *sclavus* i *servus* znače rob i sluga. Slavosrbi su »sužanjaska pasmina, skot gnjusniji od ikojega drugoga«. U »Nekolikim uspomenama« opisuje Starčević slavosrbe ovim riečima:

»A tko su slavosrbi?

Tko pozna Austriju, taj bi morao poznati i slavosrbe, stvorenja koja se mogu za nju zauzeti. Tko pozna slavosrbe, taj bi morao poznati i Austriju, vladu za koju oni mogu stajati. Slavosrbi su smeće naroda, vrsta ljudi koji se prodavaju svakomu tko i po što ih hoće, i svakomu kupcu daju Hrvatsku u nametak; vrsta ljudi, koje će svatko, ako se ne da više, kupiti i za zdjelu krumpira; ljudi, koje imati svatko bi se stidio osim Austrije i drugih hrdavih vlada; ljudi, kojih najvrstniji možda bi dobili od prave vlade da čiste lule; ljudi, koji su po svojoj sužanjskoj naravi proti svemu što je dobro, slavno, veličanstveno; koji su se kao zakleli narod hrvatski zbrisati s lica zemlje, ter o tomu i rade. To su slavosrbi, to snaga Austrije u Hrvatskoj«.

Dva najznamenitija čovjeka hrvatskoga 19. vieka, Starčević i Strossmayer, razišli su se u gledištima s obzirom na putove i sredstva, kojima se može doći do slobode. Starčević je izabrao izravni, zato trnoviti put, Strossmayer ide zaobilazno, udobnije: — prosvjetom k slobodi! Podizanjem visokih znanstvenih zavoda hoće Strossmayer da priskrbi narodu izkaznicu, kojom se može pred prosvietljenom Evropom izkazati kojom se može dokazivati, da je hrvatski narod potpun narod, da je na dostojnoj kulturnoj visini, te da mu stoga pripada pravo na jednaku političku slobodu kao i drugima. Osim toga razlikuju se oni i po ćudi, i po čvrstoći spojnica, koje ih vežu s narodom i sa zemljom. Starčević je duboko ukorijenjen u hrvatskoj zemlji, dok Strossmayer, koji ne potječe iz hrvatskog sela i ne nosi hrvatsko ime, mogao bi se presaditi i u drugu kulturnu sredinu. Strossmayer je mogao živjeti i djelovati jednako u Njemačkoj ili Francuzkoj, Englezkoj ili Rusiji — bio je kozmopolitički tip. Starčević je bio moguć samo u svojoj Hrvatskoj. On je potpuno naš, izključivo hrvatski čovjek, koji bi ostao uvijek naš i razpoznavao se od svakoga i onda, kad bi se nalazio na bilo kojoj točki kugle zemaljske.

Opreku između Starčevića i Strossmayera hoće nekoji da iztaknu tvrdnjom, da je Strossmayerova politika nastavak preporodne politike ilirizma, samo pod jugoslavenskim imenom. S još većim se pravom može reći, da je Starčević nastavljac ilirizma, ali pod hrvatskim imenom. Tu se Starčević nalazi u prednosti pred Strossmayerom, koji nije osjetio snagu narodnog imena, kao što nije shvatio i uvažio potrebu taktike legitimizacije u legitimističkoj Austriji. Zemljišni obseg Hrvatske, kako ga je Starčević izvodio iz poviestnoga državnog prava, nije uži od obsega, što ga je nacrtao Ljudevit Gaj kao vođa ilirizma. Dosta je pročitati samo Gajevu pjesmu »Još Hrvatska ni propala«, da se o tome uvjerimo.

Pod konac Starčevićeva javnog djelovanja osjetila se potreba zauzimanja novih postava. Khuenovo desetgodišnje nasilno vladanje izaziva kod hrvatskog naroda vapaj za slogom. Dolazi do susreta između Strossmayera i Starčevića u Krapinskim Toplicama i konačno do zajedničkoga programa od god. 1894. Strossmayerovi pristaše prihvaćaju naziv stranke prava i Starčevićovo načelo državnoga prava, uz narodno načelo, a Starčević, koji je čitavim svojim dotadašnjim djelovanjem težio izvan okvira Habsburške monarhije, potpisuje taj program, u kojemu se govori o sjedinjenju u jedno samostalno državno tielo onih hrvatskih zemalja, koje se nalaze u okviru Habsburške monarhije.

Ovaj zemljištni obseg u programu od god. 1894. mnogo je uži od onoga, u kojemu je bilo obuhvaćeno sve »pučanstvo među Tirolom i Macedonijom, među Dunajem i Adriatikom«. Uži, ali bliži novoj stvarnosti. Starčević je vidio, da su se susjedne male narodne skupine (srbska i slovenska) podpuno i konačno oblikovale u zasebne osvieštene narodne cjeline, koje ne će da se stoje s hrvatskom narodnom sviešću. Kako je Starčević bio odlučan protivnik prisilnoga sjedinjivanja, nije mu ostalo drugo, nego — priznati obstojnosti. Zemljištni obseg iz programa od 1894. ostao je obćim hrvatskim narodnim zahtjevom sve do danas.

NA CILJU

Vjera u ostvarenje hrvatske narodne države upisala je u proglasu stranke prava god. 1881. ove rieči:

»Sretni oni, kojima je suđeno doživjeti zoru našega narodnoga jedinstva, naše državne samosvojnosti.

Nu sretniji oni, koji svojom samosviesći, svojim otačbeničtvom, svojim požrtvovanjem, svojim veleumom, svojim imetkom pripravljaју veličanstveni taj dan«.

Starčević je bio predvodnik dugog niza žrtava, prinesenih za narodni Uzkrš, koji duhovno proživljava i bard stranke prava August Harambašić u ovim stihovima:

A kad s tobom razblažena stiže
Golgoti do najvišeg vrhunca,
Sinu genij svetoga hrvatstva,
Sinu i ti poput žarskog sunca!
I to divno svietlo preobrazi
Slavne žrtve hrvatskog nam roda,
A tri sestre ogrliše tebe:
Samosvojnost, sreća i sloboda.

Žrtve za hrvatski državni Uzkrš počivaju u slavi. Na čelu njihove duge povorke je Ante Starčević, za života skromni — prvak stranke prava, a sada slavni — Otac Domovine.

Dr. BLAŽ JURIŠIĆ

PODATCI IZ ŽIVOTA ANTE STARČEVIĆA

Ove sam podatke u glavnom preuzeo iz poznatih životopisa Ante Starčevića, jer ih zbog sadašnjih prilika nisam mogao kontrolirati na izvoru. Stoga se ograničujem na suhi kronološki kostur u najgrubljim crtama.

Starčevićev je život izvana vrlo jednostavan.

Rodio se 23. svibnja 1823. u ličkom selu Žitniku od oca Jakova i majke Ane. U svim životopisima nazivaju mu majku Milicom, ali sam vidio kod sadašnjeg ministra prosvjete dra. Mile Starčevića priepis iz matice krštenih župe Klanac, što mu ga je poslao tamošnji župni ured, i tu nema ni traga imenu Milica. U latinskoj matici krštenih upisano je, da se je Ante Starčević krstio 30. svibnja 1823. (kad se je rodio, ne piše), i da je sin Jakova i Ane. Kod dra. M. Starčevića nalazi se i rodoslov obitelji Starčevićeve, što ga je također izradio župni ured, pa se i u tom spisu navodi, da je Antina majka Ana, ali u zagradi je dodano ime Milica.

Pučku školu učio je u Klancu.

Građu za prva dva razreda gimnazije izučio je privatno u Smiljanu kod župnika Jose Vlatkovića, kojemu ga je povjerio stric Šime, župnik u Karlobagu, hrvatski pisac.

1839.—1845. svršio u Zagrebu 3. — 6. razr. gimnazije i filozofiju, t. j. kasniji 7. i 8. razred.

1845.—1848. uči u Pešti bogoslovne nauke i ujedno položi doktorat filozofije.

Ostavivši bogoslovlje i ne dobivši mjesto profesora na pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, uđe u odvjetničku pisarnu dra. L. Šrama, u kojoj je radio do god. 1861.

God. 1861. izabran je za velikog bilježnika županije riečke, ali zbog protuaustrijskog duba u njegovim predstavkama županije riečke odsjedi god. 1863. mjesec dana zatvora, poslije čega se vraća ponovno u Šramovu pisarnu, gdje ostaje do 11. listopada 1871., kad je bio uhićen prigodom rakovičke bune. Iz zatvora je pušten 24. prosinca iste godine.

Od 1873. do 1878. radi u odvjetničkoj pisarni svoga sinovca dra. Davida Starčevića u Jaski.

God. 1879. odlazi na Sušak, gdje piše uvodne članke u »Slobodi«.

Kad je od nove godine 1884. prešla »Sloboda« u Zagreb, i Starčević se preseli s njom. Od 1. veljače 1886. uzima list ime »Hrvatska«. U njoj Starčević piše do g. 1894.

Umrlo je u Zagrebu na 28. veljače 1896.

Uz svoje redovito građansko zanimanje Starčević je u doba Bachova absolutizma radio god. 1852. i 1853. u odboru Matice ilirske, u historičkom društvu i u uredništvu književnog časopisa »Nevena«.

Kao narodni zastupnik sudjeluje u hrvatskom saboru god. 1861. — 1871. i 1878. — 1896.

THE HISTORY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

The history of the Republic of Serbia is a complex and multifaceted subject, spanning centuries of political, cultural, and social change. From its early days as a Slavic principality to its modern status as a sovereign state, Serbia has experienced numerous challenges and triumphs. This document aims to provide a comprehensive overview of the key events and figures that have shaped the nation's identity and development.

In the early medieval period, the Serbs, led by Prince Zvezdan, established a principality in the Balkans. This early state was characterized by a strong sense of community and a commitment to justice. However, the region was often plagued by internal strife and external invasions, particularly from the Hungarians and Byzantines.

The 14th century marked a significant turning point in Serbian history. Under the leadership of King Stefan Uroš IV, the Serbian Empire reached its peak, encompassing large parts of the Balkans and the Danube region. This period was marked by a flourishing of art, culture, and architecture, with the construction of numerous churches and monasteries.

Despite the empire's eventual decline, the legacy of the Serbian Empire remained a source of pride and inspiration for future generations. The nation's history was further shaped by the Ottoman conquest in the 15th century, which led to centuries of Ottoman rule. During this time, the Serbs maintained a strong sense of identity and resistance, often fighting against Ottoman oppression.

The 19th century saw the emergence of the Serbian Revolution, led by Prince Miloš Obrenović. This period was characterized by a struggle for independence and the establishment of a constitutional monarchy. The revolution culminated in the declaration of independence in 1805, marking the birth of the modern Serbian state.

The 20th century was a period of great turmoil for Serbia. It was caught between the interests of the Great Powers and the rise of nationalism. The First World War saw Serbia as a key ally of the Entente, leading to significant sacrifices and the eventual collapse of the Austro-Hungarian Empire. However, the war also led to the emergence of the Yugoslav state, which incorporated Serbia as one of its constituent parts.

The Second World War brought further challenges to Serbia. The country was occupied by the Axis powers, leading to a period of collaboration and resistance. The war ended with the establishment of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, which incorporated Serbia as one of its constituent republics.

The 1990s were a period of great crisis for Serbia. The collapse of the Yugoslav state led to a period of civil war and ethnic conflict. The Serbian government, led by Slobodan Milošević, was accused of war crimes and human rights abuses. The conflict eventually ended with the Dayton Accords in 1995, leading to the establishment of the Federal Republic of Yugoslavia, which incorporated Serbia and Montenegro.

The 21st century has seen Serbia emerge as a sovereign state, with a focus on economic development and international cooperation. The country has joined the European Union and the North Atlantic Treaty Organization (NATO), marking a significant step towards integration with the West. However, challenges remain, particularly in the areas of corruption and the rule of law.

In conclusion, the history of the Republic of Serbia is a testament to the resilience and spirit of its people. From its early days as a Slavic principality to its modern status as a sovereign state, Serbia has overcome numerous challenges and emerged as a nation with a rich and diverse heritage. The future of the Republic of Serbia lies in the hands of its people, who must continue to work towards a more just and prosperous society.

POPIS DJELA ANTE STARČEVIĆA

TISKANI SASTAVCI

a) U časopisima:

Bačka vila. Novi Sad 1845., pjesma Ličko gatanje, str. 5.

Danica. Zagreb 1845., pjesme s potpisom A. V. Rastevčić: San i istina, str. 57.; Věni podložnici premilostivomu svomu kralju Ferdinandu V. na 19. Travnja 1845., str. 61.; Dva sunca, str. 101.; Tužba, str. 189.; — članak: Něšto o pirnih običajih u Lici, str. 140., 142., 145.

God. 1848., pjesma Odziv od Velebita (u slavu bana Jelačića), str. 81.

Zora dalmatinska. Zadar 1846., pjesme: Ličanin Zori dalmatinskoj, str. 2.; Podertini Solina, 16.

Neven. Zagreb 1852., satirička pisma Poslanica pobratimu D. M. u B., I—V, str. 140., 155., 327., 342., 395.

God. 1853., pjesnički prijevodi Anakreonove začinke, str. 689., 705., 721., 737., 801.; — pripov. Prizor iz života, str. 694., 711.; — feljtoni u rubrici Tobolac i mnogo drugoga nepodpisanog gradiva od 27. listopada do konca prosinca.

Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. II. razdjel II., 1852., str. 227.—275.: Razvod istrijski od god. 1325. (Starčević je stari glagoljski spomenik prenio u latinicu i popratio ga uvodom i tumačenjem).

Zvekan. Zagreb 1867., mnogo satiričkih stihova i proze, sve nepodpisano.

Hrvat. Zagreb 1868.—1869., nepodpisani Starčevićevi prilozi: Program, str. 1; U oči preuredjenja Europe, 3; Španjolska 12; Stranke u Hrvatskoj, 19, 99; Pisma Magjarolacah, 42, 154, 186, 271, 326, 383; Zajednica Rusko-Amerikanska, 95; Članak 42: 1861., 134; Posledice boja kod Sadove, 194; Jugoslavenska Akademija, 254; Zajednice u budućemu ratu, 279; Razjasnjenje, 341.

Hrvatska. Zagreb 1869.—1870., podpisan V. Bach, a napisao Starčević: Gospodine, str. 1; — nepodpisani Starčevićevi prilozi: Turska, 52; Pisma Magjarolacah, 91, 181, 283; Bečki ugovori godine 1815. i Napoleon III., 105; Ukinutje granice, 167; Kotor, 219; Nove starine, 262; Austrijske diple, 323; »Federacia« Austrie, 371; Odgovor, 392; Našim čitateljem 400.

b) U novinama:

Hirske narodne novine. Zagreb 1851., prikazi u podlistku: Kolo VIII. (ured. A. T. Brlić) br. 227.; Dubrovnik II. (ured. M. Ban) br. 230.; Domaće knjižestvo. br. 298., 299.; Gusle, br. 224.; — polemčki članci: Odgovor na poslanicu gospodina A. T. Brlića, br. 239., 242.; Nekoje historičke neistine od g. A. T. Brlića, br. 256., 260.

God. 1852., polemički članci: Odgovor na očitovanje, br. 24.; Odgovor Srbskome Dnevniku i beogradskim novinam, br. 221.

Pozor. Zagreb 1860., bilježka: Molba radi pisamah pokoj. Jelačića bana, br. 2; — članci: Politika, br. 6; Diplomacija, 17; Zajednica, 33; Zajedničari, 39; Protivnik i dielnici, 44; — prikaz: Rieč jednoga otačbenika, 73.

Hrvatska. Zagreb 1871., tjednik, donosi mnogo političkih članaka Starčevićevih, nepodpisanih. U 1. br. je listak Starčevićev pod nasl. Jezik i pismo Hervatah, sa šifrom A. S.

Sloboda. Sušak 1873.—1883., mnoštvo Starčevićevih priloga razne vrste. Iz početka su mu uvodni članci imali naslove, kasnije su izlazili pod naslovom »Dnevna pitanja«, i napokon bez naslova, samo s nadnevkom »Sušak...«

Zagreb 1884.—1886., pretežno uvodni članci pod nadnevkom »Zagreb...«

Hrvatska. Zagreb 1886.—1894., uvodni članci; do kraja 1893. redoviti, od 1894. riedki; u god. 1895. nema ni jednog članka Starčevićeva, samo 1. kolovoza njegova zahvala za primljene darove, i 19. kolovoza pismo dru Josipu Franku.

Hrvatsko pravo. Zagreb 1895., donosi samo na čelu 1. broja od 2. studenoga dopis predsjedništvu kluba stranke prava, što ga je diktirao Starčević, i njegovo pismo dru J. Franku.

1896. bilješke o zadnjim danima Starčevićeva života i njegova oporuka.

e) U zbornicima:

Obći zagrebački koledar za godinu 1850., što ga je uređivao Vladislav Vežić, donosi dva članka, u kojima se filozofira o »Djetinjstvu, muževnosti, mladosti, starosti« i još posebno o »Starosti«. Te članke dr. Branko Drechsler (Vodnik) pripisuje Starčeviću (Hrvatsko Kolo VII., 1912., str. 367.), a Josip Horvat u svojoj knjizi (Ante Starčević, str. 107) misli, da su u zabavnom dielu kalendara pretežno prilozi iz Starčevićeva pera. Ja se o tome nisam mogao uvjeriti.

Hrvatski kalendar za prostu godinu 1858. Ureditelj: Dr. Antun Starčević. Izdatelj Karlo Albrecht. — Čitav je taj kalendar djelo Starčevićovo. Uz svaki dan u godini tiskan je po jedan aforizam. Iza kalendarija nalaze se prilozi s podpisom S.-č-ć (Starčević): O kalendaru; Uputa; Pomirenje; Muhamed; — bez podpisa su: Vek XVI po Hervate (u glavnom po Vitezoviću); Ljudsko serce (»Iz francezkoga«), Značaj (»Iz francezkoga«); Dosetke.

Saborski dnevnik odnosno *Stenografski zapisnici* hrvatskoga sabora od god. 1861. do 1892. sadrže Starčevićeve saborske govore.

d) u posebnim knjigama:

Bili k slavstvu ili ka hrvatstvu. Zagreb 1867.

Djela dra Ante Starčevića. Izdaje odbor kluba stranke prava. Knjiga I.: Govori. Zagreb 1893. — Knj. II.: Predstavke. Zagreb 1894. — Knj. III.: Znanstvenopolitičke razprave. Zagreb 1894. (nedovršeno).

U III. knjizi sadržane su ove razprave: Bili k slavstvu ili ka hrvatstvu?; Ime Serb; Stranke u Hrvatskoj; Pasma slavoserbska po Hrvatskoj; Turska; Ukinutje granice; Članak 42: 1861.; Nagodbe; Nekolike uspomene; O vojničkoj poslušnosti; Na čemu smo; Kneževina Serbia; Rusia; Španjolska.

Govor u sjednici sabora hrvatskoga na 26. lipnja 1861. Zagreb 1861.

- Govor* u sjednici sabora hrvatskoga na 27. sečnja 1866. Zagreb 1866.
Govor o adresi većine i nacrt adrese posebne. Zagreb 1878.
Govor u razpravi o predlogu g. Tuškana i dr. (od 8. listopada 1885.).
Govori Dr. Ante Starčevića i grofa Khuen-Hedervarija u sjednici saborskoj od 18. studena 1890. o komasaciji. Zagreb 1890.
Govori o zakonskoj osnovi o zadrugah u saborskoj sjednici od 20. stud. 1883.
Ime Serb. Zagreb 1868.
Istočno pitanje. Zagreb 1899. Drugo izdanje: Sarajevo 1936.
Jubilei. Zagreb 1888.
Na čemu smo. Zagreb 1878.
Nagodbe. Sušak 1880.
Najnovija davorija. Zagreb 1893.
Naputak za pristaše stranke prava. Zagreb 1900.
Nekolike uspomene. Zagreb 1870.
Pasmina slavoserbska po Hrvatskoj. Zagreb 1876.
Pisma magjarolacah. Sušak 1879.
Ruski odnošaji (Rusia u Iztoku). Sušak 1879.
Selski prorok, predstava u tri čina iz hrvatskog života. Prigodom 100-godišnjice rođenja Ante Starčevića priopćio i uvodom popratio prof. Ljubomir Maštrović. Zagreb 1923.
Ustavi Francezke. Zagreb 1889.
Woran wir sind? Agram 1878.

KJIZEVNOST O STARČEVIĆU

I za života i poslije smrti Starčević je bio bezkrajno obožavan i žučljivo napadan. Novinske članke nije moguće izbrojiti. Prigodom njegovih imendana donose članke i pjesme o njemu pravaški listovi, osobito »Sloboda« i »Hrvatska«. Nekrologe prigodom njegove smrti donose sve novine, kroz više dana, v. »Hrvatsko pravo«, »Hrvatska domovina«, »Obzor«.

U ovom popisu literature donosim samo ono, što mi je upravo pri ruci.

Ante Starčević. Zagreb 1900. (pjesma u pučkom desetercu).

Ante Starčević. Zagreb 1942. Naklada glavnog ustaškog stana, sv. 7.

Dr. Ante Starčević. O 40. godišnjici smrti. Zagreb 1936. Naklada »Pramatica«. (Uredio dr. Blaž Jurišić). Sadržaj: Filip Lukas, Starčević; Bare Poparić, U spomen dra Ante Starčevića; Vladimir Kovačić, Naš Stari (pjesma); Dr. Božidar Murgić, Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića; Martin Lovrenčević, Rad i borba Ante Starčevića; Dr. Mile Starčević, Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba; Stanislav Šimić, Starčevićev stil; Vilko Rieger, Mentalitet prvih hrvatskih revolucionaraca; T. Mortidijs, Literatura o Starčeviću i pravaštvu; Dr. Ante Starčević, O samostalnosti Hrvatske (nekoliko citata).

Dr. Ante Starčević, članak u »Albumu zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća«. Zagreb 1900. Svezak III.

Bogdanov V., Ante Starčević i hrvatska politika. Zagreb 1937.

Bogdanov V., Ante Starčević i socijalna pravda. Zagreb 1937.

- Derenčin Marijan dr.*, Birokatičke uspomene. (»Obzor« od 24. XII. 1894. br. 294., Božićni broj).
- Drechsler Branko dr.*, Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova. (»Hrvatsko Kolo« VII., 1912.).
- Folnegović Fran.*, Otvorite oči! Zagreb 1896.
- Horvat Josip*, Ante Starčević. Kulturno-povjesna slika. Zagreb 1940.
- Horvat Rudolf dr.*, Dr. Ante Starčević. Prigodom 30. godišnjice smrti njegove. (»Obzor« od 27. II. 1927.).
- Ibler Janko*, Knez Miloš i A. Starčević. (»Obzor«, stud. 1925.).
- Iveković F. dr.*, Dr. Ante Starčević. Značajne crte o njemu. Zagreb 1905.
- Lukas Filip*, Dr. Ante Starčević. Govor na komemoraciji prigodom 41-godišnjice smrti, u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu dne 28. II. 1937.
- Maštrović Ljubomir*, Književni rad dra Ante Starčevića (predgovor »Selskom proroku«. Zagreb 1923.).
- Nehajev M.*, Temelji ideologije Ante Starčevića. (»Jutarnji list« od 22. V. 1923.).
- Nehajev M.*, Iz bilježaka o Anti Starčeviću. Starčevićev »legitimizam«. (»Jutarnji list« od 11. VI. 1922.).
- Politeo Dinko*, Dr. Ante Starčević. (»Vienac« 1896., nesvršeno).
- Radić Ante dr.*, Obračunajmo! (»Dom« od 10. XI. 1909.).
- Ratković Milan*, Croatica iz praških arhiva. (Pos. ot. iz Građe za povijest književnosti hrvatske). Zagreb 1938.
- Skerlić J. dr.*, Eseji o srpsko-hrvatskom pitanju. Zagreb 1918.
- Slava Anti Starčeviću*. Spomen-listak povodom otkrića njegovog nadgrobnog spomenika u Šestinah. Zagreb 1903.
- Starčević Mile dr.*, Ante Starčević i Srbi. Zagreb 1936.
- Starčević Mile dr.*, Ekavica dra Ante Starčevića. (»Hrvatski list«, Osijek 1. I. 1941.).
- Šarić Milan*, Mladost dr. Ante Starčevića. Politička študija. Osijek 1903.
- Šegvić Kerubin*, Dr. Ante Starčević. Njegov život i njegova djela. Zagreb 1911.
- Ujević Mate*, Ante Starčević. (»Hrvatska prosvjeta«, Zagreb 1936.).
- Wendel Hermann*, Ante Starčević. (»Die Glocke«, 10 Jahrg., Nr. 6. Berlin, 7. V. 1924.).

O OVOM IZDANJU

IZBOR

Svaka je antologija subjektivna. Između Starčevićeva duševnog stvaranja drugi bi sastavljač izabrao druge priloge. Izbor je stvar ukusa. Ali izbor zavisi i od namjene knjige. Ova je knjiga zamišljena kao svečano izdanje, kao knjiga kojom će biti izkazana Otcu Domovine počast i zahvalnost, i u kojoj će hrvatski narod za sebe naći korisnih pouka.

Tražeci vječnog Starčevića nastojao sam mimoći ono što je prolazno, ono što je uže vezano s njegovim vremenom i ono što nas danas u promijenjenim prilikama ne zanima koliko njegove suvremenike. Izostavljao sam one članke, u kojima preteže polemika i napadaj na području bilo unutrašnje bilo vanjske politike. U unutrašnjoj se politici odnose njegovi napadaji na Strossmayera i Mažuranića, na slavonske i mađarone. Danas je to prošlost, o kojoj govori poviest. Što se tiče vanjske politike, Starčević je prateći događaje izricao svoje stajalište često s oštrom kritikom. S promjenom prilika mienjale su se i njegove vanjske simpatije i antipatije. Osobito mi danas živimo brzo, a vremena Starčevićeva daleko su iza nas. Današnji će čitatelj lako sam prosuditi, gdje je u Starčevićevim ocjenama prilikâ naše vrieme donielo promjenu.

Djela dra. Ante Starčevića počeo je 1893. izdavati odbor kluba stranke prava, ali ih nije dovršio. No ni toga krnjeg izdanja već davno nema na tržištu. Današnje hrvatsko pokoljenje časti Starčevića naslovom Oca Domovine, a ne može doći uobće ni do kakve knjige, koja bi ga upoznala s njegovim stvaranjem. Zato se ovo izdanje nije moglo odgađati, premda sadašnje vrieme nije zgodno za ovakav posao.

Odbor kluba stranke prava imao je u namisli, da izdade Starčevićeva djela u pet knjiga, i to: I. Govori; II. Predstavke i adrese; III. Znanstveno-političke razprave; IV. Pisma mađarolaca; V. Iskrice, iz raznih spisa i članaka. Izišle su prve dvije knjige i dio treće knjige, dok je četvrta i peta sasvim izostala.

Meni je stajala na raspolaganju samo jedna knjiga određena obsega. U njoj je trebalo ipak dati po mogućnosti što potpuniju sliku Starčevićeva duha i djela unoseći u nju ono, što je za njega i njegovo mišljenje najvažnije, najznačajnije i najbolje, obazirući se pri tom na sve vrste njegova duševnog rada.

Držim, da će ovim izborom biti današnjoj hrvatskoj javnosti Starčević dobro predstavljen u svakom pogledu. Jedino žalim, da Starčevićevo stvaranje na polju čiste književnosti nije došlo do još jačeg izražaja. Njegov pjesnički i dramski rad

nije uvršten stoga, što bi se time narušilo jedinstvo ove zbirke, koja hoće da bude politički, a ne literarni zbornik. Zato neka bude ovdje barem spomenuta njegova pjesnički snažna »Najnovija davorija« i drama »Selski prorok«.

TEKST

Starčevićev tekst u ovoj antologiji nije nigdje mienjan, izuzevši pravopisne promjene, koje će se kasnije navesti. Izostaviti pojedinu riječ ili rečenicu bilo s kakvih obzira značilo bi krivotvoriti Starčevića, te sam stoga radije sasvim izostavio ono, što nije bilo zgodno donieti u celosti.

Na dva mjesta skratio sam tekst: iz oveće razprave »Federacia Austrie«, koja je izišla u »Hrvatskoj« god. 1869., izvadio sam ulomak i dao mu naslov »Pojedinač i država« (str. 169.); a u XI. pismu mađarolaca (str. 357.) izostavio sam svršetak radi toga, što ovako djeluje jače.

Poglavlje VII. (Iskrice) donosi, dakako, samo izvadke iz većih cjelina.

U onim sastavcima, koji su izlazili na više mjesta, ne slažu se tekstovi. Na pr. saborski govor Starčevićev drukčiji je u saborskom dnevniku, drukčiji u »Slobodi« i drukčiji u Djelima, što ih je izdao odbor kluba stranke prava. Kadkada su odvajanja između stenografskog zapisnika saborskih sjednica i stranačkog glasila tako velika, da je ne samo svaka rečenica različito složena, nego i red misli nije isti. To je valjda zato, što je Starčević po svoj prilici govor napisao i predao uredništvu lista, a nije ga točno na pamet naučio, pa je u saboru i drukčije izgovoren. Više puta je bolji tekst ovaj, više puta onaj. Ja sam ovdje uzimao redovito kao temelj jedan tekst, a po drugom ili trećem izdanju izvršio sam tek gdje koju promjenu, koja je bila najnuždnija. Izuzetak sam načinio u saborskom govoru od 5. studenoga 1889. (str. 122.), koji sam radi jasnoće kombinirao od oba teksta, saborskog i novinskog.

U kritičkom izdanju trebalo bi sve te promjene navesti; praktična namjena ove knjige to ne dopušta. Ovdje samo bilježim, odakle su uzeti tekstovi za ovu knjigu. Najprije navodim temeljni tekst, a u zagradi još i druga izdanja, s kojima sam ga izporedio.

I. Predstavke.

Predstavke županije riečke, I.: Djela, knj. II., str. 3—9 (Hrvatska god. 1871., br. 14., str. 4.)

IV. — Predstavka: Djela II, 19—33 (Hrvatska 1871., 18, 3—4)

Nacrt adrese god. 1878.: Djela II, 35—71 (A. Starčević, Govor o adresi većine i nacrt adrese posebne. Zagreb 1878., str. 14—48)

II. Govori.

Govor 26. VI. 1861.: A. Starčević, Govor u sjednici sabora hrvatskoga... str. 3—40 (Djela I, 8—30)

Govor 27. I. 1866.: Djela I, 54—71 (A. Starčević, Govor u sjednici sab. Zagreb 1866.; — Dnevnik sabora 1865./7., 142—147)

Govor 29. I. 1866.: Djela I, 71—72 (Dnevnik sabora 1865./7., 162)

Odgovor akad. mladeži: Djela I, 438—442

Govor u Krapinskim Toplicama: Hrvatska 1871., 22, 2—3, članak »Izbori« (Djela I, 74—81)

Govor 14. VI. 1879.: Djela I, 93—99 (Sloboda 1879., 72, 2—3; — Saborski dnevnik 1878.—81., 254—257)

Govor 8. VII. 1881.: Djela I, 172—180 (Sloboda 1881., 84, 1—2; Saborski dnevnik 1878—1881, 1485—1488)

Govor 5. XI. 1889.: Djela I, 379—384; — Hrvatska 1889, 230,1; — Saborski dnevnik 1887—92, III, 256—259. (Tekst je kombiniran).

III. Razprave.

Politika, Diplomacija, Zajednica, Zajedničari, Protivnik i dielnici: Pozor 1860, 6, 1; 17, 1; 32, 1—2; 39, 1; 44, 1—2

Uoči preuredjenja Europe: Hrvatska 1868, 3—7

Bečki ugovori: Hrvatska 1869, 105—118

Pojedinac i država: Hrvatska 1870, 371—374, iz članka »Federacia Austrie«

O vojničkoj poslušnosti: Sloboda 1881., 115, 1—2, uv. član. pod nasl. »Dnevna pitanja« (Djela III, 377—390)

IV. Članci.

Svi su ovi članci bili uvodnici u »Slobodi«, najprije sušačkoj, pa zagrebačkoj, i konačno u »Hrvatskoj«. Izlazili su pod stalnim naslovom »Dnevna pitanja« ili bez ikakve oznake, samo s nadnevkom. Po tom nadnevku vidi se, iz kojeg su broja uzeti. Svih trideset naslova dao sam im ja.

V. Satire.

Poslanica pobratinu D. M. u B.: Neven 1852, br. 9, 10, 21, 22, 25

Pisma mađarolaca, IV.: Hrvatska 1868, 186—188 (A. Starčević, Pisma Magjarolacah, I, 26—32)

VII.: Hrvatska 1868, 331—336 (A. Starčević, Pisma Magj. I. 56—68)

XL: Hrvatska 1869., 283—290 (A. Starčević, Pisma Magj. I. 131—145)

XXVIII.: A. Starčević, Pisma Magjarolacah II. 155—167

Mir-kamen: Hrvatska 1888., na mjestu uv. članka s uobičajenom oznakom nadnevka »Zagreb, 28. ožujka«. Naslov sam ja dao.

VI. Pisma.

Ivanu Potočnjaku: Hrvatsko Pravo 1896., br. 270, str. 1. priloga

Karlu Akurtiju, četiri pisma: nisu još nigdje objelodanjena, čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Ivanu Liniću: Sloboda 1879, 28, 1

Gustavu Eimu: Milan Ratković, Croatia iz praških arhiva, Zagreb 1938., str. 174—179, (pos. ot. iz Građe na pov. knj. hrvatske XIII.)

Dru. Josipu Franku: Hrvatska 1895., 189, 1

Barunu Banffyju: Hrvatska 1894., 115, 1

Uredniku »Slobode«: Sloboda 1880., 92, 1 i 188., 72, 1

Izbornikom delničkog izborništva: Hrvatska 1892., 113, 1—2

Uredniku »Hrvata«: Hrvatska 1894., 241, 2

Predsjedništvu kluba stranke prava: Hrvatsko Pravo 1895., 1, 1

VII. Iskrice.

Najzgodnije bi bilo, da se izpod svakog izvadka odmah naznačilo, odakle je uzet. Kada to s estetskih razloga nije učinjeno, zabilježiti ću ovdje redom svakome vrelo. Najprije dolazi broj strane u ovoj knjizi, onda posebni naslov izvadka, ako ga ima, a gdje ga nema, početne rieči; iza dvotočja je oznaka vrela. Kod novina prva brojka znači godinu, druga broj, treća stranu u novinama.

413, Narod je veći od pojedinca: Nekolike usp., Djela III, 238; — Snaga poviesti: Bi li k slav., Djela III, 26—27; — Hrvatska prošlost: ib. 28; — Narodno ime: ib. 12

414, Nego sudim: ib.; — Hrvatski jezik: Predgovor Razvodu ist., Arkiv za pov. jug. II, 2, 227—228; — Hrvatska krv: Bi li k slav., Djela III, 39—40; — Hrvati iztočne crkve: Iztočno pitanje i Rusia, Hrvatska 1871., 17, 3; — Oko polovice: Stranke u Hrv., Djela III, 115

415, Pučanstvo iztočne: ib. 116; — Hrvatske narodne mane, Sloboda 1881., 71, I

416, U istinu: Stranke u H., Djela III, 105; — Jedino uz: Sloboda 1881, 6. V., 1; — Bez dvojbe: Sloboda 1881., 126, 1; — ... narod hrvatski: Stranke u H., Djela III, 120; — ... dok narod: ib. 129

417, Uz samostalnost: ib.; Ako je: ib. 130; — Slavosrbe na: ib. 135; — A kad Hrvati: Nagodbe, Djela III, 311; — Koja narodnost: ib. 308; Ja ne mogu: Bi li k slav., Djela III, 11—12

418, Hrvatska može biti samostalna: Pisma magj., Hrvatska 1869., 191—192; — Slavosrbi trube: Slavoserbi, Hrvatska 1871., 39, 3

419, Snaga slobode: Hrvatska 1887., 147, 1; — Sužanjstvo: Ime Serb, Djela III, 61

420, I pojedincu: Hrvatska 1890., 296, 1; — Bio u tammici: Turska, Djela III, 241; — Pravo: Stranke u H., Djela III, 94; — Ako je prosto: Sloboda 1881., 131, 1; — Zakon: Govor 19. IX. 1861., Djela I, 47; — Nu ne ima: Sloboda 1881., 49, 1; — Povlastica: Govor 14. VII. 1884., Djela I, 255

421, Osobna sloboda: Govor 25. XI. 1885., Djela I, 300; — Ja gospodo: Govor 3. II. 1886., Djela I, 302; — Danas nedužna: Hrvatska 1892., 107, 1; — Politička progonstva: Sloboda 1884., 181, 1

422, A temeljem: Sloboda 1881., 60, 1

423, I nut: Hrvatska 1889., 140, 1; — Novine: Hrvatska 1887, 113, 1; — Mi smatramo: Hrvatska 1890., 94, 1; — Sloboda tiska: Sloboda 1883., 49, 1

424, Mi sudimo: Sloboda 1882., 38, 1; — Daklem i kod: Govor 1. VI. 1879., Djela I, 437—438

425, A za rata: Sloboda 1881., 148, 1; — Kad bi one: Hrvatska 1890., 103, 1

426, Hodkari, Hrvatska 1871., 5, 1

427, U nijednoj: Hrvatska 6. II. 1886.; — Sloboda narodnosti: Hrvatska 1890., 28, 1; — ... potišten narod: Nagodbe, Djela III, 309; — Bune: Govor 17. IX. 1861., Djela I, 46; — Ne samo: Jubilei, 47; — Knez Gagarin: ib. 49

428, Ako je buna: Stranke u H., Djela III, 133; — Poviestna kraljevina Hrvatska: Sloboda 1883., 18, 1; — Jedinstvo Hrvatske: Članak 42:1861., Djela III, 263

429, Hoće li dakle: Govor 14. X. 1878., Djela I. 91

430, Hrvatski muslimani: Kneževina Serbia, Djela III, 419; — Muhamedovci Bosne i Hercegovine: Sloboda 1882., 30, 2; — Kakovi Turci: Iztočno pitanje 16; — Muhamedovci Bosne izuzev: Sloboda 1886., 21, 1

431, Zakonita država: Sloboda 1883., 73, 1; — Uvjeti dobre uprave: Ukinuće Granice, Djela III, 253

432, Temelji države: Hrvatska 1890., 253, 1; — Jer i na čvrstu: Bi li k slav., Djela III, 15; — Države grade: Sloboda 1883., 132, 1; — Nikakav zločin: Govor 17. VIII. 1892., Djela I, 427; — A svaki: Govor 14. VI. 1884., Djela I, 244; — Ja ne gledam: Bi li k slav., Djela III, 23; — Mi držimo: Stranke u H., Djela III, 91; — A bez materijalna: Nagodbe, Djela III, 291

433, Jer u politici: Govor sab. 28. XI. 1887., Djela I, 333; — Sloboda, pravica: čl. Hrvatska 1890, 224, 1; — Granica krjeposti: ib.; — Mjera: Govor sab., Djela I, 333; — Čini: čl. Sloboda 1883, 75, 1; — Ovdje se: Hrvatska 1886, 43, 1; — Jakost države: čl. Hrvatska 1887., 175, 1

434, Unutarnji neprijatelji: čl. Hrvatska 1889., 273, 1; — Budućnost: Bi li k slavstvu, Djela III, 15; — Najsigurniji je: ib. 5; — U svakom: Zadnji rat Napolona III, Hrvatska 1871, 4, 3; — Dok stoji: Zajednice u budućem ratu, Hrvatska 1868., 284

435, Zla politika: čl. Hrvatska 1887., 32, 1; — Nikakova vlada: Kneževina Serbia, Djela III, 417; — Kada je: čl. Sloboda 1884., 286, 1; — Nespodobe: čl. Sloboda 1881., 23, 1; — Istina i javnost: čl. Hrvatska 1889., 133, 1

436, Nekoji kažu: Govor sab., Hrvatska 1889., 248, (Djela I, 388); — Razumi se: čl. Hrvatska 1892., 8, 1; — Čist posao: Govor sab., Djela I, 276; — Osveta: Zajednica Rusko-Amerikanska, Hrvatska 1868., 97; — Obsjena ustavnosti: Nagodbe, Djela III, 282; — Po narod: čl. Sloboda 1883., 61, 1

437, Način vladanja: čl. Sloboda 1883., 145, 1; — Iskrenost: čl. Sloboda 1881., 44, 1; — Javni službenici: Nove starine, Hrvatska 1869., 264; — Navlastan čovjek: Govor sab., Djela I, 153; — Za da se: Hrvatska 1894., 240, 1; — Troškovi za činovništvo: Hrvatska 1890., 94, 1; — Već sada: Sloboda 1882., 70, 1—2

438, Jer svaki: Hrvatska 1890., 98, 1; — Dužnost služiti narodu: Sloboda 1881., 67, 1

439, Aristokracija i demokracija: Ustavi Francezke 187

440, Neizravne štitbe: ib. 186; — Poklonstva: Sloboda 1884., 65, 1; — Dojavljivač: Hrvatska 1886., 140, 1; — Gdje takovi: ib.

441, Znamo da: Govor sab., Djela I, 399; — Pamet: Pisma Magj., Hrvatska 1869., 186

442, Umišljena jakost: Nove starine, Hrvatska 1869., 264; — Narodno zastupstvo: Sloboda 1883., 42, 2; — A broj: Austrijske diple, Hrvatska 1870., 331; — Svaka vlada: Govor sab., Djela I, 224 (Sloboda 1882., 137, 2); U zastupnicima: Opet odgodjenje sabora, Hrvatska 1871., 40, 1

443, Obćenito je: Ustavi Francezke 180; — Volja naroda: Sloboda 1883., 123 1; — Još nikomu: Sloboda 1884., 26, 1; — Ne daj nam: Austrijske diple, Hrvatska 1870., 325

444, Razmišljanje: Odgovor, Hrvatska 1870., 395; — Jedno između: Govor sab., Djela I, 73; — Po navadi: Sloboda 1882., 117, 2

445, Kako narod: Govor, Djela I, 409; — Sustav: Ljudi vere, a ljudi bez vere, Hrvatska 1871., 4, 2—3

446, Stranka i narod: Hrvatska 1886., 108, 1; — Tkogod svojimi: Stranke u H., Djela III, 135; — Bijaše borba: ib. 136; — Pripravan sam: Bi li k slav., Djela III, 5; — Stranački odnosi: Nagodbe, Djela III, 310; — Što bi ja: Hrvatsko Pravo 1896., 231, 1

447, Za da se: Bi li k slav., Djela III, 5; — Mienjanje nazora: Nekolike uspomene, Djela III, 369—370; — Svako diete: Hrvatska 1890., 156, 1; — Ali g. Andrašić: Sloboda 1882., 142, 1

448, Nemiri: Sloboda 1882., 6, 1; — Dok se: Hrvatska 1886, 35, 1; — Republika ili monarhija: Federacia Austrie, Hrvatska 1870., 378—379

449, Oporavljenje Francezke: Najnovije primirje, Hrvatska 1871., 11, 2

451, U nasljednih: Stanje Ungarie, Hrvatska 1871., 13, 2

452, Mi ne možemo: Hrvatska 1888., 4, 1; — Vladavina je: i. 13, 1

453, Monarkija i republika: i. 127, 1

454, Regencija: Hrvatska 1891., 209, 1; — Despocija: Govor sab., Djela I, 427; — Despocija i despotizam: ib. 428; — Stara je: ib. 424

455, Vlast od naroda: Sloboda 1881., 23, 1

456, U državi: Govor, Djela I, 47; — Mogi se čudiše: ib. 417; — Vladarske vrline: Hrvatska 1890., 212, 1; — Ako se car: ib.; — Strah ne stoji: Sloboda 1881., 110, 1

457, Riedko je: Hrvatska 1887., 141, 1; — Puk štuje: Kneževina Serbia, Djela III, 414; — Puk ljubi: ib.; — Nu znamenito: Sloboda 1881., 156, 1; — Zli vladari i narod: i. 1884., 78, 1; — Nasiekosmo da: i. 1883., 77, 1

458, Nijedan vladar: Stranke u H., Djela III, 103; — Svaki je: Sloboda 1883, 81, 1

459, Način kojim: Govor sab., Djela I, 82; — Kralj i Hrvati: Najnoviji korak Austrije, Hrvatska 1871., 9, 2

460, Pametna i poštena vlada: Posledice boja kod Sadove, Hervat 1868., 213; — Ikoliko pametne: Sloboda 1882., 63, 2; — Nitko ne zna: Nekolike usp., Djela III, 344

461, Jaka vlada: Hrvatska 1890., 243, 1; — Ministar: Sloboda 1882., 16, 1

463, Župan: Sloboda 1883., 79, 1

464, Igranje na burzi: Sloboda 1881., 131, 1; — Dobar glas vlade: Posledice boja kod Sadove, Hervat 1868., 201

465, Potreba oružja: Pasma sl., Djela III, 211; — Vojnici i zakon: Hrvatska 1886., 170, 1; — Pohvala vojske: Hrvatska 1887., 289, 1; — Kršćanin i vojnik: Hrvatska 1890, 286, 1

466, Duh u vojsci: Hrvatska 1893., 256, 1

467, Generali i politika: Hrvatska 1889., 103, 1

468, Preporuka za narod: Hrvatska 1886., 42, 1; — Vanjska politika: Sloboda 1881., 142, 1

469, Bez dvojbe: Sloboda 1882, 18, 1; — Mi vjerujemo: ib.; — Do sada: Na čemu smo, Djela III, 404; — Neprijatelj mojega: Sloboda 1885., 209, 1; — Narod može: Sloboda 1884., 296, 1; — Razložna je: Hrvatska 1890., 52, 1; — Narod će: Hrvatska 1871., 13, 3

470, Koga se treba držati: Bi li k slav., Djela III, 24; — S toga sudim: ib. 25; — Lako je biti: ib.; — Ne gutati više: Turska, Djela III, 227; — Diplomacija: Hrvatska 1871., 13, 3

471, Nekada je: Hrvatska 1892., 237, 1; — Međunarodna ovisnost: i. 1886., 179, 1; — Do onoga: Posledice boja kod Sadove, Hrvatska 1863., 197; — Savezi za slobodu: Pisma magj., Hrvatska 1869., 187

472, Mi bo želimo: ib. 189; — Mi marimo: Nekolike usp., Djela III, 342; — Mi sudimo: Stranke u H., Djela III, 124; — U stvarih: Sloboda 1882, 6, 1; — Osvajanja i nasilja: Hrvatska 8. I. 1871., 2—3

473, Pravo jačega: Hrvatska 1887., 47, 1; — Rat: Sloboda 1880, 33, 2; — Razumieva se: Pisma magj., Hrvatska 1869., 186; — Upitajte težaka: Sloboda 1882., 25, 2

474, Nijednostranost: Hrvatska 1871., 3, 1; — Nijednostranost je: Hrvatska 1888., 17, 1; — Naša je: i. 1891., 63, 1

475, Međunarodni ugovori: Sloboda 1883., 1, 1—2; — Hrvatska prema Austriji i Ugarskoj: i. 42, 1

476, Ako se: Predstavke ž. r., Djela II, 14; — U spisu: Hrvatska 1871., 12, 1

478, Razumnu čovjeku: Hrvatska 1888., 77, 1; — Sumnja: Nekolike usp., Djela III, 340; — Naglost: Govor u Bakru, Djela I, 431; — Rieč čovjeka: Hrvatsko Pravo 2. XI. 1895., 2

479, Tolstojizam: Hrvatska 1894., 229, 1; — Aristokracija i demokracija: i. 1890., 298, 1

480, Potrebe i bogatstvo: Turska, Djela III, 222—223

481, Pamet i sreća: Hrvatska 1890., 101, 1; — Rad i dobitak: Sloboda 1883., 131, 1

483, Razmjero oporezivanje: i. 77, 1; — Državna poduzeća: i. 1884., 110, 1; — Radnički proletarijat: Nagodbje, Djela III, 296—297

484, Činovnički proletarijat: ib. 297; — Seljanin koji: Sloboda 1882., 106, 1; — Razsipnik: Govor 22. XII. 1891., Djela I, 417; — Jer ako: Govor 1888., Djela I, 360; — Vlastništvo zemlje: Na čemu smo, Djela III, 401

485, Dužnost obrađivanja zemlje: Govor 1890., Djela I, 410; — Život u zadrugama: Govor 1888., Djela I, 351; — Seljaci: ib. 366; — Matija Gubec: Hrv. kalendar 1858., 19—20

486, Odgoj: Kneževina Serbia, Djela III, 420; — Najveća nesreća: ib. 415; — Škole: Hrvatska 1871., 9, 3; — Mi sudimo: Hrvatska 1891., 1, 1

487, Stipendiji: Sloboda 1882., 107, 1; — Znanost u službi istine: Jugoslavenska akad., Hrvatska 1868., 260

488, Smrt za domovinu: Hrvatska 1893., 139, 1; — Spomenici zaslužnih ljudi: Sloboda 1883., 75, 1

489, Vjera i država: Jubilei 9; — Zastupnici: Sloboda 1882., 107, 1; — Vjera i moral: i. 1883., 56, 1

490, Puk bez: Iztočno pit. 37

491, Zapadna crkva: Jubilei 55

493, Uloga svećenstva: ib. 45—46; — Kršćanski odgoj: Hrvatska 1890., 53, 1

494, Vjera i znanost: i. 289, 1

495, Oživljujte moral: Hrvatsko Pravo 1896., 79, 2

VIII. Programi.

Program »Hervata« 1868.: Hervat 1868., 1—2 (letak »Program«)

Našim prijateljem (Naputak 1871.): Hrvatska 1871., 27, 4 (Naputak za pristaše, Zagreb 1900.)

Izjava kluba stranke prava 1880.: Sloboda 1880., 108, 1—2

IX. Oporuka.

Ovo je moja oporuka: Hrvatsko Pravo 1896., 99, 2

JEZIK

Starčevićev jezik ostao je u ovom izdanju nepromijenjen. Kad bi se htio udesiti prema današnjemu našem književnom jeziku, trebalo bi svaku rečenicu prestilizirati. To bi onda bio prevedeni, a ne izvorni Starčević. Melodija njegove rečenice bila bi razbijena. Zato mu u jezik nijesam dirao, premda bi time bilo znatno olakšano čitanje njegovih spisa.

Svrha ove knjige ne dopušta baviti se obširnije Starčevićevim jezičnim osobinama. Ne kanim izbrajati ni one njegove konstrukcije, koje slovniciari smatraju pogrešnim, kao što su: sklanjanje participa prezenta i preterita; priedlog za s inf.; bez da; futur I. s pom. glagolom *budem* i inf., i t. d. Ovdje ću upozoriti samo na neke osobine, koje otežavaju razumijevanje teksta.

Za tri padeža množine, koji su danas jednaki, ima Starčević starije, različne oblike. Dativ, lokativ i instrumental množine glase danas: jelenima, ženama, ljudima; Starčević ima u dat. mn. jelenom, ženam, ljudem; u lok. mn. jelenih, ženah, ljudih; u instr. mn. jeleni, ženami, ljudi. Zbog jednakosti instr. mn. s nom. mn. nastaju više puta u prvi mah teškoće kao što su na pr. u ovakvim rečenicama: »ono je očitovanje, i onako čini utvrđeno, za nas suvišno« (str. 36), t. j. činima utvrđeno; ili: »englezki korenjaci, ojačani Irci« (189), t. j. englezki korenjaci (radikali), ojačani Ircima (ojačiti mj. ojačati); ili: »tko se na čine oslanja, odgovara mu se čini« (201), t. j. činima, i t. d.

Posvojni genitiv uzima Starčević često mjesto posv. pridjeva, i takav posv. genitiv stavlja izpred rieči, na koju se odnosi; na pr. »Kraljevina Hrvatska i nje sankcija pragmatička« (26), mj. Kraljevina Hrvatska i njezina pragmatička sankcija; ili: »osim onih, koji ju sastaviše, i njih pouzdanika« (28), t. j. i njihovih pouzdanika; ili: »onako misle i drugi svi, osim Magjara i njih sluga«, t. j. njihovih sluga (198); ili: »jer svatko diže svoje, a umanjuje drugih zasluge« (157), mj. zasluge drugih; ili: »i Granice zastupnici budu doći« (27), mj. zastupnici Granice će doći; ili: »kada je dakle bio taj kraljevine Hrvatske sabor, koji je našu domovinu podložio Ungariji« (67), mj. taj sabor kraljevine Hrvatske; ili: »prava naroda sveto je i nedvojbeno načelo« (68), mj. sveto je i nedvojbeno načelo prava narodâ (t. j. međunarodnog prava); ili: »na onih saborih ne bijaše naroda zastupnika« (97), mj. na onim saborima ne bijaše zastupnikâ naroda, narodnih zastupnika, i t. d.

Dieľni (partitivni) genitiv dolazi kod Starčevića gdje mu nije mjesto, kako se vidi iz ovakvih primjera: »hrvatskoga zastupstva iz sedmih županija sastade se na

temelju obćenita glasovanja» (26), t. j. nije čitavo zastupstvo, nego dio; ili: »Starijih Vašega Veličanstva bijaše podpuno osvjedočeno o toj istini« (46), t. j. neki stariji Vašeg V. bijahu osvjedočeni; ili: »Izvanjskih država svojaka mnoge zemlje te Monarkije« (62), t. j. neke izvanjske države svojataju, ima izvanjskih država koje svojataju; ili: »kadno vojska austrijska udari na Tursku ter zauze Srbije i Bosne, tada pučanstvo tih zemalja, neviklo jarmu sužanjstva, uteče se k Turčinu« (88), t. j. zauze dio Srbije i Bosne; ili: »Kada i braća oko zdjele sjednu, svatko ih gleda za svojom žlicom« (136), t. j. svatko od njih, svatko gleda; ili: »To su poglavita obćenitih gledišta« (147), t. j. to su poglavita od ob. gledišta; ili: »da se bude djeci kadšto učiniti, da koji roditelja drži više do drugoga djeteta negoli do njega« (154), t. j. koji od roditelja drži više; »biti će čitatelja opazilo« (163), t. j. biti će čitatelji opazili, neki od čitatelja; ili: »Piše i dobro obavieštenih novina, da je ruska carica...« (203), t. j. pišu i dobro obavieštene novine, neke i dobro obavieštene novine pišu, i t. d.

Mjesto imperfekta upotrebljava Starčević kadšto aorist trajnih glagola; na pr.: »Nu kad i ostala prijestolja ubrazdiše po onu Mljetčana, diplomacija zauze sav život naroda, stupi u svoju zlatnu dobu, i postade onom strašnom i nevidivom silom, koja i udesom naroda svojevoljno razpolaga« (134), mj. razpolagaše; ili »Javnost leža još u povelju, prava snaga države ne bijaše valjano poznana« (134), mj. ležaše; ili: »Neprijatelj bo, za ojačiti se, primamljivaj i dava, ter pučanstvo nastoja pokoristiti se zgodom« (158), mj. primamljivaše i davaše, nastojaše, i t. d.

Iz kongruencije napominjem, da ako su u rečenici dva subjekta i u singularu, predikat dolazi u pluralu srednjega roda, kad je bar jedan od subjekata srednjega roda; na pr.: »nikada penetje ni trgovanje Hrvatske ne bijahu pomiešana ni upravljana s onimi kraljevina i zemalja Austrije« (41), mj. ne bijahu pomiešani ni upravljani; ili: »ukinuće, promjena odnosnih zakona obavila su se posve zakonito« (184), mj. obavili su se; ili: »Duboko nakloni republikanskim uredbam, mi znamo takojer, da njih razvijanje i trajanje vezana su na cvatenje trgovačko, obrtničko, poljodjelско i financijsko domovine« (244), mj. vezani su, i t. d. — Kad su u rečenici dva subjekta različna broja, i predikati su prema njima u različnu broju; na pr.: »a onaj Vilelm i nasljednici mu, kojima se ne rači odići putem kojim odoše Stuarti, štova i štuhu zakone Engleza« (82), t. j. Vilelm štova (štovaše) onda i nasljednici mu štuhu sada.

Mjesto glagola *imati* u egzistencijalnom značenju s gen. part., dolazi taj glagol s povr. zamjenicom *se* i s nom., na pr.: »gdje se imaju zakoni« (215), mj. gdje ima zakona.

Smeta kod čitanja i upotreba riječi *da* u značenju načinskog priloga, kao u ovakvim rečenicama: »Nije naše razsudivati dužnosti Vašega Veličanstva naprama carevini, kojoj Vas da milost božja carem na čelo postavi, ni pretresivati način, kojim Vaše Veličanstvo smjera usrećiti narode da Promislom Vam povjerene« (32), gdje *da* znači *tobože*, t. j. kojoj Vas tobože milost božja carem postavi, i: narode tobože Promislom Vam povjerene; ili: »Dok se svjetovni Talijani tako grizu medju se i sumnju bacaju na da saveznice svoje domovine« (493), t. j. na tobožnje saveznice svoje domovine.

PRAVOPIS

Mislio sam dati Starčevića u izvornom pravopisu, ali kad je donesena odluka, da se ima prilagoditi pravopisu, koji je sada propisan, treba da ovdje spomenem bar neke promjene u vezi s tim poslom. Najkrupnije su ove tri:

1. Starčevićev ekavski *e* zamijenjen je sa *ie* odnosno *je, i*: deliti — dieliti; uvet — uvjet; hteo — htio. U njegove ikavizme nisam dirao.

2. Izostavljeno je slovo *e* izpred samoglasnog *r*: kerv — krv; deržanstvo — držanstvo.

3. Brisano je slovo *h* u gen. množ.: deržavah — država; okolnostih — okolnosti.

Druge promjene manje su važne, ali na nekoje ipak upozoravam:

Mjesto *tj* uzeo sam *ć*, izpred kojega sam označio i nebčanu asimilaciju: stolje — stoljeće; ludostju — ludošću.

Tu sam asimilaciju proveo i inače: pasće — pašće; sablaznjuju — sablažnjuju; pazljiv — pažljiv; železnjača — željeznjača.

Kod glagola III. i IV. vrste u partic. pas. i u imenicama od njega načinjenima izmijenio sam pogrješno načinjene oblike: sjedinenje — sjedinjenje; izpunjenje — izpunjenje; krunjenje — krunjenje; uživotenje — uživoćenje; hulenje — huljenje; prkosenje — prkošenje; ćutenje — ćućenje; mitenje — mićenje; opametenje — opamećenje; misljenje — mišljenje, i t. d.

Između *ia, ie* i *ii* umetnuo sam *j*: župania — županija; najjasnie — najjasnije; Austrie — Austrije; biaše — bijaše; najprećiih — najprećijih.

Negacije sam razstavio od glagola: nezna se — ne zna se.

Iza nebčanih sugl. prekrizio sam *j* u kompar. i instr. jedn.: težje — teže; gorje — gore; pomoću — pomoću.

Nekoliko rieči preudiesio sam na današnju: pogibel — pogibelj; pogibelnie — pogibeljnije; dozvolja — dozvola; dozvoljiti — dozvoliti; privoljiti — privoliti; nihanje — njihanje; orgule — orgulje; smehati se — smijati se; letnji — ljetni; večnji — vječni; Stefan — Stjepan; koj — koji.

Poradi jasnoće mienjao sam, gdje je trebalo, interpunkciju. Pisanje velikog slova također sam mienjao: bog — Bog; providnost — Providnost; njegovo veličanstvo — Njegovo Veličanstvo; vojnička Krajina — Vojnička Krajina; vojnička granica — Vojnička Granica; božić — Božić; monarkia — Monarkija (kad se misli na Austro-Ugarsku).

Dakako, ispravio sam i očite tiskarske pogrješke.

U pravopisnoj neujednačenosti ove knjige ogledaju se razmaci vremena, šarenilo izvora i — brzina rada.

RED

Kronoložkog reda nisam se mogao držati zbog praktične namjene ove knjige. Poglavlja sam poredao po smislu i unutrašnjem savezu, a unutar svakoga poglavlja proveo sam kronološki red, izuzevši poglavlje VII. (Iskrice), gdje je najvažniji sadržaj.

POPIS RIEČI

Ovaj popis služi samo za lakše razumijevanje Starčevićeva teksta. Stoga su u nj ušle samo one riječi, koje dolaze u ovoj knjizi, a nije uzet u obzir ostali bogati Starčevićev rječnik. Uvrstio sam i neke riječi, koje su kod nas danas uobičajene ili dobro poznate, ali bi mogle biti nerazumljive čitateljima izvan Hrvatske ili u štokavskim krajevima. Kod tumačenja obično uzimam najpoznatiju stranu riječ.

ali, u starijim spisima znači ili
carevac, pristaša carev
ciene biti, jeftin: najcjeniji — naj-
 jeftiniji
častnički, oficirski
častnik, oficir
činitelj, faktor
činorednost, etika
da, tobože (u nekim rečenicama)
dekla, služkinja
desetnik, kapral
djelničtvo, učešće, učestvovanje, udio-
 ničtvovanje
dogodajnica, povjestnica
dojava, denunciacija
dojavljivač, denunciant
dokonjačtvo, bezposličarenje
dokonjak, bezposličar, nezaposlen
došpitovati (šaljiva riječ), disputirati
drag, skup
društveni, socijalni
držan, dužan
držanstvo, dužnost (blaža)
Dunaj, Dunav
dušoslovlje, psihologija
dvojstručnost, dualizam
dvozub, dvojak
dvozublje, dilema, alternativa
frajt, razvodnik (u vojsci)

Genček, Eugen (Kvaternik)
gibalo, motiv
glavničar, kapitalist
gojitba, kultura (tla)
golokrak, proleter
gorivo, ono što gori
gospodarstvenik, nacionalni ekonom
hodkar, tajni agent
hodkariti, agitirati
hrust, stiena
istomišljenost, podudaranje u mislima
istopravlje, ravnopravnost
istopravnost, ravnopravnost
izhoditi, izposlovati, dobiti
izhoditi se, izbaviti se, osloboditi se
izkaz, indeks (zabr. knjiga)
izobćenje, ekskomunikacija
izpitanič, kandidat na izpitu
izuditi, raztrgati; *izuđen*, raztrgan
izustiti se, izjaviti se za što
jedinac, pojedinac
jedinost, jedinstvo (Boga)
jemstvo, jamstvo
jur, već
karni, kazneni, krivični
koludar, redovnik, fratar
kon, nakon, pošto
korenjački, radikalski
korenjak, radikal

korjenit, radikalan (zaključak)
Krajinska, Kranjska
krinka, maska
krivorotnik, krivokletnik, koji je po-
 gazio prisegu
krzmanje, štrajk
krzmati, štrajkovati
kuhtić, koji pomaže u kuhinji
kus, komad
kvas, vrenje
kvasati, vreti (o duhovima)
Lipska, Leipzig
manjak, deficit
milionac, milioner
mjernik, geometar
mošnja, kesa (za novce)
mudroslovac, filozof
mudroslovlje, filozofija
muž, potpun čovjek
načelnik, šef (države, vlade, ureda)
načiniti se, pogoditi se, sporazumjeti se
nadarbina, beneficij
nadarje, beneficij, prebenda, nagrada,
 dohodak
nadležan, kompetentan
nadležnost, kompetencija
nadnevica, dnevica
nadnevničar, dnevničar
nadzornik, inspektor
nahrupitelj, napadač
naočnjaci, očali
napadnuće, atentat
napitnica, napojnica, trinkgeld, bakšiš
napoleonovac, pristaša Napoleonov
narava, narav, priroda
naselbeni, kolonizacioni
nasploh, uobće; absolutno
navlastan, privatno, posebnički
navlastnik, privatnik, posebnik
nespodoba, absurd, nesmisao
nijednostran, neutralan
nijednostranost, neutralnost
ništetan, nevaljan
ništetnost, slabost, nevaljanost
novak, regrut
obćenje, promet, saobraćaj

oblastnik, koji je na vlasti, viši či-
 novnik
obnova, restauracija (županijska)
Oborac, Avar
obreknuće, obećanje
obrotnost, zanati
obstojnost, prilike, stanje
odkazati, odrediti, urediti; pokazati,
 dokazati
odkazyivati, određivati (zakonom ili
 drugčije)
odpis, reskript (kraljev)
odsjek, sekcija (u saboru)
okolnost, prilika
opozvati, poreći, povući, ukinuti (ustav)
oprovrgnuti, desavuirati, demantirati
oseba, osoba
osnutak, osnova; plan
ostan, nagon
ozbiljnost, zbilja
pačiti, smetati, sprečavati
pačka, zapreka, smetnja
pal, naglost, srčba, strast
papinac, pristaša papin
pasmina, rasa
pedepsa, kazna
penezje, financije
pismarnica, arhiv
pitati, tražiti, zahtijevati
počelo, elemenat
podstupiti se, usuditi se
pogoditi, biti po volji, svidati se
poklisar, narodni zastupnik, poslanik
pokoljenje, potomstvo
polagoditi, izravnati, ukloniti (nepri-
 liku),
poljodjelac, ratar
poljodjelstvo, ratarstvo
poreznik, koji ubire porez
porezovnik, koji ima platiti porez
posilan, uzurpiran
posiliti, uzurpirati, prisvojiti
posilnik, uzurpator
poslanstvo, misija
poslavljeni, poslaveniti
poslužnik, častnički sluga

posljedak, rezultat
postavan, pozitivan (postavno pravo, postavne vjere)
postavnost, pozitivnost
postupak, proces (sudski)
postupovnik, postupnik (procesni)
posveta, sankcija (zakona)
posvetiti, sankcionirati (zakon, ugovor)
potištenost, poniznost, puzavost
pouzdanica, spis kojim se izkazuje komu povjerenje
povratno, obratno, obrnuto
predrag, preskup
predpolagati, pretpostavljati
predpoloženje, pretpostavka
predpoložiti, pretpostaviti
predšastnik, predhodnik, pređ
pregledati, revidirati (ustav)
prerađ, obrt i industrija
previd, revizija (sudb. procesa)
prevrat, revolucija
prga, jelo od pržena sirka
prijavljaljatelj, denunciant
prinesak, prinos, doprinos
pripis, propis
prirad, produkcija, proizvod
priraditi, proizvoditi, producirati
prisluskivalo, koji prisluskuje
prisposodabljalati, izpoređivati
prisposodba, poredba
prisvajati, naturalizirati
priziv, apelacija (sudbena)
prizivni, apelacioni (sud)
probitak, korist, profit
prokušaj, proba (prije sviranja)
promaknuće, avanzman, unapređenje (činovnika)
promicati, unapređivati (obće dobro)
propalica, bankroter, koji je bankrotirao
propalost, bankrot, stečaj
prosvjediti, protestirati
protuslovlje, kontradikcija
providba, provizija
puč, g. sg. *puči*, pukotina (na krovu)
pučić, narodić

puškar, prost vojnik
rabiti, upotrebljavati
rajsrat, carevinsko vieće
rajsrat, (parlament u Beču)
Rakički, Rakoci
ravnatelj, direktor, rektor (sveučilišta)
razgledati, revidirati (ustav)
razumak smisao
razumnik, mislilac
razuzdanost, orgije
razvidjeti, revidirati (ustav)
razvod, međa
ražanje, klanje
ražati, klati
red, orden
redarstvenik, stražar, redar, policajac
rotnik, polagatelj prisege
rukavičar, koji nosi rukavice
rukotvorac, obrtnik, manufakturst
runo, plod (zemljišta)
samoglavac, samac, neženja
samosilje, absolutna vlast, suverena vlast
samovlast, autonomija
samovolastan, autokratičan
samovolja, despotizam
satnik, kapetan
sej, ovo
seljanin, seljak
sieč, g. sg. *sieči*, pasus, odlomak
skladati, biti u skladu, slagati se
skrbništvo, kuratela
Slav, Slaven
slobodoumnik, liberalac
slog, stil
službenik, činovnik, namještenik
službovnik, knjiga u kojoj su pravila službe (vojnički)
sljedba, sekta (vjerska)
smotka, cigareta
sporedan, usporedan, paralelan
sporediti, ići uporedo, ne zaostajati
spravište, skupština, sastanak (sabora)
stajan, aktivan (vojnik)
stega, disciplina
stoprvo, istom, tek
stupiti, otupiti, učiniti tupim

sućanstvo, bitnost, bit
suho, kopno (»na suhu i na moru«)
supornik, protivnik (u prepirci)
sustav, sistem
suvišak, suficit
sužanj, rob
sužanjstvo, robstvo
sveslav, panslaven
sveslavski, panslavenski
svetotajstvo, sakrament
svojakar, pretendent, koji svojata
svojakati, svojatati, tražiti za se
šenjen, šenut
šenjenik, koji je poremećena uma
šprulja, motka
štitbra, porez
štitništvo, tutorstvo
štitnik, tutor
Šumbrieg, Žumberak
takojer, također
tanka krv, ženska strana, (»po tankoj krvi«)
tecivo, tekućina
tegnuti, moći
tisak, štampa, novinstvo
tminar, mračnjak
tor, sabor (ironično)
tralje, nosila
trativo, municija
trčiti se, dodirnuti se
tvorničtvo, industrija
učin, činjenica, čin
ukidni, kasacioni (sud)
ukvasiti, uzavreti, uzburkati
ulaga, ulizica, laskavac,
ulagati se, ulagivati se, ulaskati se
umaliti, umanjiti,
umokac, vrsta jela
umučkati, ušutkati
uosebiti se, postati svoj, o sebi, nezavisan, osamostaliti se

uprava, administracija; vlada
usposobiti se, postati sposoban, steći kvalifikaciju
usrdčiti, ohrabriti
ustav, konstitucija
ustavovjerac, član njem. stranke u bečkom saboru
usupor, uzprkos
utežavati, uvaživati
utjelovljenje, aneksija
uzbijati, suzbijati, odbijati
uzbiti, suzbiti, odbiti
uzvratno, obratno, obrnuto
uživotiti, oživotvoriti, ostvariti
veđati se, biti mrzak, dozlogrditi
veličanstvo, suverenitet (pravo veličanstva)
vendar, ipak
vjetrenjak, fantast; fanatik
vladarstveni, suvereni (vl. prava)
vladarstvo, suverenitet, suverenost
vlastitost, svojstvo, osobina
vrtočlavi, glavinjati, vrludati
zakonarstvo, legislatura
zakonotvorac, nar. zastupnik, stvaratelj zakona
zakonotvorstvo, zakonodavstvo, legislativa, sabor
zamotaj, omot, kuverta (pisma)
zarob, zarobljenik
zatvorilo, zagrada
zauzeće, okupacija (Bosne)
zavremeni, privremeni
zlatokoplje, zlatni rudnik
zvjezdarstvo, astronomija
žalbina, penale (u trgovini)
žapanje, skrupula
želježnjača, željeznica
živalj, elemenat, uvjet, bit
župan, prefekt (franc. departmana)

SADRŽAJ

I. PREDSTAVKE

	Strana
Predstavke županije riečke	
I.	7
IV. — Predstavka	13
Nacrt adrese godine 1878.	26

II. GOVORI

Govor u hrvatskom saboru dne 26. lipnja	1861.	61
Govor u hrvatskom saboru dne 27. siečnja	1866.	81
Govor u hrvatskom saboru dne 29. siečnja	1866	97
Odgovor na pozdrav akademijske mladeži		
dne 28. ožujka	1867.	99
Govor u Krapinskim Toplicama		
dne 20. svibnja	1871.	101
Govor u hrvatskom saboru dne 14. lipnja	1879.	108
Govor u hrvatskom saboru dne 8. srpnja	1881.	114
Govor u hrvatskom saboru dne 5. studenoga	1889.	122

III. RAZPRAVE

Politika	129
Diplomacija	133
Zajednica	138
Zajedničari	140
Protivnik i dielnici	143
Uoči preuredjenja Europe	149
Bečki ugovori godine 1815. i Napoleon III.	154
Pojedinac i država	169
O vojničkoj poslušnosti	173

IV. ČLANCI

Borba Iraca	189
Priznanje Rumunjske kraljevinom	192
Načela ruskih prevratnika	195
Sila i duh	203

	Strana
Ruski car i nihilist	205
Francuzki diplomatski predstavnici	207
Pokop Pija IX.	210
Služba domovini	213
Temelj zadovoljstva u Bosni	217
Radnički nemiri u Francuzkoj	220
Mafia u Italiji	225
Plač nad propadanjem seljaka	230
Mito	233
Neke pojave u Francuzkoj	237
Slovenci i Srbi	246
Sastanak bečkih djaka	251
Načelo većine	255
O javnoj upravi	258
Školski sustav	261
Index	264
Izjava Ludovika Ožegovića	270
Ustavnost	285
Pogreb Viktora Hugoa	288
Porota	293
Boulangier	297
Djaci i politika	303
O preuredjenju društva	306
Padanje broja pučanstva	310
Promjene u Rusiji	314
Dvije Rusije	318

V. SATIRE

Poslanica pobratimu D. M. u B.	325
Pisma magjarolaca	
IV.	345
VII.	349
XI.	357
XXVIII.	366
Mir - kamen	374

VI. PISMA

a) NAVLASTNA

Ivanu Potočnjaku	379
Karlu Akurtiju	381, 383, 385, 386
Ivanu Liniću	388
Gustavu Eimu	389
Dru. Josipu Franku	395
Barunu Banffyju	401

b) JAVNA

Uredniku »Slobode«	405, 406
P. n. gospodi izbornikom delničkog izborništva	408
Uredniku »Hrvata« u Gospiću	409
Predsjedništvu kluba stranke prava	410

VII. ISKRICE

1. NAROD	413
Narod je veći od pojedinca, 413. — Snaga poviesti, 413. — Hrvatska prošlost, 413. — Narodno ime, 413. — Hrvatski jezik, 414. — Hrvatska krv, 414. — Hrvati istočne crkve, 414. — Hrvatske narodne mane, 415	
2. DRŽAVA	416
a) Sloboda	416
α) Državna samostalnost	416
Hrvatska može biti samostalna, 418. — Snaga slobode, 419. — Sužanjstvo, 419. — Pravo, 420. — Zakon, 420. — Pavlastica, 420	
β) Gradjanska sloboda	421
Osobna sloboda, 421. — Politička progonstva, 421. — Novine, 423. — Sloboda tiska, 423. — Hodkari, 426. — Sloboda narodnosti, 427. — Bune, 427.	
b) Hrvatska zemlja	428
Poviestna kraljevina Hrvatska, 428. — Jedinstvo Hrvatske, 428. — Bosna, 429. — Hrvatski muslimani, 430.	
c) Načela unutrašnje uprave	431
Zakonita država, 431. — Uvjeti dobre uprave, 431. — Temelji države, 432. — Granica krjeposti, 433. — Mjera, 433. — Čini, 433. — Jakost države, 433. — Unutarnji neprijatelj, 434. — Budućnost, 434. — Zla politika, 435. — Nespodobe, 435. — Istina i javnost, 435. — Osveta, 436. — Obsjena ustavnosti, 436. — Iskrenost, 437. — Javni službenici, 437. — Troškovi za činovništvo, 437. — Dužnost služiti narodu, 438. — Aristokracija i demokracija, 439. — Poklonstva, 440. — Dojavljivatelj, 440. — Pamet, 441. — Umišljena jakost, 442. — Narodno zastupstvo, 442. — Volja naroda, 443. — Razmišljanje, 444. — Sustav, 445. — Stranka i narod, 446. — Stranački odnosi, 446. — Mienjanje nazora, 447. — Nemiri, 448.	
d) Vladavina	448
Republika ili monarhija, 448. — Regencija, 454. — Despotija, 454.	
e) Vladar	455
Vlast od naroda, 455. — Vladarske vrline, 456. — Zli vladari i narod, 457. — Kralj i Hrvati, 459.	
f) Vlada	460
Pametna i poštena vlada, 460. — Jaka vlada, 461. — Ministar, 461. — Zupan, 463. — Igranje na burzi, 464. — Dobar glas vlade, 464.	

g) Vojska	465
Potreba oružja, 465. — Vojnici i zakon, 465. — Pohvala vojske, 465. — Kršćanin i vojnik, 465. — Duh u vojsci, 466. — Generali i politika, 467.	
h) U međunarodnoj obitelji	468
Preporuka za narod, 468. — Vanjska politika, 468. — Koga se treba držati, 470. — Ne gutati više neg se može probaviti, 470. — Bratstvo među narodima, 470. — Diplomacija, 470. — Međunarodna ovisnost, 471. — Savezi za slobodu, 471. — Osvajanja i nasilja, 472. — Pravo jačega, 473. — Rat, 473. — Nijednostranost, 474. — Međunarodni ugovori, 475. — Hrvatska prema Austriji i Ugarskoj, 475.	
3. DRUŽTVO	478
a) Pojedinač i skupnost	478
Sumnja, 478. — Naglost, 478. — Rieč čovjeka, 478. — Tolstojizam, 479. — Aristokracija i demokracija, 479. — Potrebe i bogatstvo, 480. — Pamet i sreća, 481. — Rad i dobitak, 481. — Razmjerno oporezivanje, 483. — Državna poduzeća, 483. — Radnički proletarijat, 483. — Činovnički proletarijat, 484. — Razsipnik, 484. — Vlastništvo zemlje, 484. — Dužnost obradivanja zemlje, 485. — Život u zadrugama, 485. — Seljaci, 485. — Matija Gubec, 485. — Odgoj, 486. — Škole, 486. — Stipendiji, 487. — Znanost u službi istine, 487. — Smrt za domovinu, 488. — Spomenici zaslužnih ljudi, 488.	
b) Vjera i moral	489
Vjera i država, 489. — Vjera i moral, 489. — Zapadna crkva, 491. — Uloga svećenstva, 493. — Kršćanski odgoj, 493. — Vjera i znanost, 494.	

VIII. PROGRAMI

Program »Hrvata« 1868.	499
Našim prijateljem (Naputak 1871.)	501
Izjava kluba stranke prava 1880.	507

IX. OPORUKA

Ovo je moja oporuka	513
---------------------------	-----

POGOVOR

Dr. Blaž Jurišić:

Starčević	517
Lik	517
Politička gledišta	522
Društveni nazori	525
Vanjska uporišta	530
Unutrašnje borbe	534
Na cilju	537

	Strana
Podatci iz života Ante Starčevića	539
Popis djela Ante Starčevića	541
Književnost o Starčeviću	543
O ovom izdanju	545
Izbor	545
Tekst	546
Jezik	552
Pravopis	554
Red	554
Popis rieči	555
Sadržaj	559
Popis slika	563

POPIS SLIKA

Dr. Ante Starčević (snimka između g. 1861—1867)	1
Rukopis dra. Ante Starčevića	2
Ivan Rendić: Spomenik nad grobom Ante Starčevića u Šestinama	3
Antun Augustinčić: Studija za spomenik Anti Starčeviću	4
Rudolf Ivanković: Studija za spomenik Anti Starčeviću	5
Fran Kršinić: Glava Ante Starčevića	6
Ante Kuman: Ante Starčević (bakropis)	7
Vanja Radauš: Poprsje Ante Starčevića	8